

A Társadalomtudomány

tizedik évfolyamának első számát

a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnökének

Hornyánszky Gyulának

tisztelettel ajánljuk.

JOG ÉS ÁLLAM.*

3. Az állam történeti és formális jogi szempontból vizsgálható. — II. A formális jogtudomány axiómái és az államszuverenitás kifejlődése. — III. Államelmélet kísérlete a szuverén és a szükségletekhez alkalmazkodó állam összeegyeztetésére. — IV. Az állam pluralista elmélete. — V. Államszuverenitás és nemzetközi jogrend, — VI. A pluralisztikus jogelmélet államtana.

I.

A modern világban minden állam oly területi közösség, amelynek nevében egy vagy több szerv suverenitást gyakorol. Szuverenitáson azt a legális hatáskört értjük, amelyen belül magasabb forrásra való hivatkozás szüksége nélkül lehet parancsokat kibocsátani. Az így kibocsátott parancsok alkotják a jogot és mindenkire kötelezők, aki jurisdictiojuk körébe kerül.

Ilyesformán határozza meg a modern analitikus jogász az állam természetét a saját tudományának használatára. Az állam bármely jellemzése, igen hasznos módon, kétféle irányt vehet. Egyfelől, lehet történeti. Felderítjük azt az utat, amelyen a középkor *respublica christianaja*. lassanként átalakult azoknak az államoknak a komplexumává, amelyeket a modern világban ismerünk, és kimutathatjuk, hogy az egység és rend követelményei hogyan eredményezték fokozatosan és szenvedések árán az államok felruházását azzal a tulajdonsággal, amelyet suverenitásnak nevezünk.

* Ennek a tanulmánynak szerzője Harold Joseph Laski, az angol-amerikai politikai elméletnek kitűnősége. Született 1893-ban, tanulmányait az oxfordi New College-ben végezte, előadója volt az amerikai Harvard, Yale egyetemeknek és Amherst College-nek; 1926 óta a londoni egyetemen a politika rendes tanára, a British Institute of Adult Education alelnöke, a Council of Institute of Public Administration tagja; a cambridgei Magdalene College volt lecturerje. Művei: *Studies in the Problem of Sovereignty*, 1917; *Karl Marx, An essay*, 1922; *The Foundation of Sovereignty and other essays*, 1922; *A Grammar of Politics*, 1925; *Political Thought in England from Locke to Bentham*, 1925; *On the Study of Politics*, 1926; *Communism* (Home University Library no, 131), 1927; *The Recovery of Citizenship*, 1928; *Authority in the Modern State*, 1919; *A defense of liberty against tyrants: a translation of the*

Az ilyen magyarázat értéke abban áll, hogy képessé tesz bennünket annak belátására, hogy a modern állam, sem formájában sem anyagában, nem maradandó vagy örök valami, hanem egyszerűen egy pillanata a történeti időnek, amelyet nyilvánvalóan speciális szükségletek szültek és amely ugyanolyan nyilvánvalóan átalakulni kénytelen, mihelyt vagy nem elégíti ki többé azokat a szükségleteket vagy maguk a szükségletek eltűntek. Az állam történeti tanulmányának meg van az a nagy érdeme, hogy rávilágít a természetével foglalkozó összes elméleteknek lényegesen pragmatikus jellegére. Valamely különleges környezet kielégítésének szüksége szülte őket, és elhalnak, mihelyt ezt a kielégülést nem képesek többé szolgáltatni.

Másfelől, az állam jogász magyarázata meghúzódhatik a formális logika birodalmában. Teljesen elvonatkoztatván bármely adott állam tényeitől, keresheti azt a lényeges formát, amelynek valamennyi állam többé vagy kevésbbé tökéletlen kifejezése. És azt mondhatja akkor, hogy ahol van olyan autoritás, amely minden jog normáit megállapítja, és amely mögé e normák eredetének keresése közben nem hatolhatunk, ott van szuverén állam. A normák tartalma, vagy a belőlük leszármaztatott parancsok tartalma, itt irreleváns. Sem politikai, sem erkölcsi megfontolásoknak nincs semmi vonatkozásuk az államiságnak erre az aspektusára. Nem kell vizsgálnunk a normáknak helyes vagy helytelen voltát, bölcsességét vagy oktalanságát; semmi más probléma nem merül itt fel a jogász számára azon kívül, hogy az őket kibocsátó autoritás erre alakilag hatáskörrel bír-e, vajjon lehetséges-e eljutni e mögött az autoritás mögött egy olyanig, amelytől amannak a léte függ. Ha van alaki kompetencia és ha továbbá az az autoritás a hatalmak hierarchiájában végső, akkor szuverén államot alkot.

Formális nézőpontból tekintve világos, hogy az állam jogász elmélete megmagyarázza, hogy az állam n e v é b e n kibocsátott parancsok miért kötelezők mindazokra, akik jurisdictiojába kerülnek. Mert az állam az a végső vonatkozási forrás, amelyből a

Vindiciae contra tyrannos by Junius Brutus, with a historical introduction; Judicial Review of Social Policy in England, Harvard Law Review 39. köt. 832, 1.; The Political Theory of Disruption, American Political Science Review, 1916; The Responsibility of the State in England, 32 Harv. L. R. 447; The Personaiity of Associations 29 Harv. L. R. 404; The Political Ideas of James-I, Political Science Quarterly, 1919; The Theory of Popular Sovereignty, Michigan Law Review, 1919; Lenin and Mussolini, Foreign Affairs, 1923; Present Tendencies in British Politics, New Republic, 1927; The Personnel of their English Cabinet, Amer. Pol. Sci. Rev., 1928 stb.

parancsolásra való minden legális hatalom származik. De fontos emlékezni arra is, hogy mit nem tesz meg ez az elmélet. Megmagyarázza, hogy valamely komplexuma a személyiségnek, és pedig lígy testületi mint egyéni személyiségeknek, hogyan kapcsolódik egységbe azáltal, hogy a közösség egyetlen pontjának rendeltetik alá. Nem magyarázza meg, hogy az a módszer, amellyel ezt az eredményt eléri, jó-e vagy következményei jótékonyak-e. A jogot mint az állam akaratát határozza meg a jog tartalmára való tekintet nélkül. Ezt az akaratot az állam alattvalóira nézve kötelezővé teszi, tekintet nélkül arra, hogy mit akar vagy hogy van-e hatalma önmagát alkalmazni. Nem magyarázza meg, hogy az állam miért cselekedett valamely különös módon, vagy hogy kellett volna-e cselekednie bizonyos módon. Pusztá leíró technikája ez a kompetenciának, amely független attól a tényleges világtól, amellyel a kompetencia majd találkozni lesz kénytelen. Ebből a szemszögből kifogástalan dolog az állam akaratáról mint abszolút, oszthatatlan és elidegeníthetetlen akaratról beszélni. Mert ha nem lenne ilyen, akkor, definíció szerint, megszűnnék szuverénnek lenni. Az államnak minden formális jogász elmélete, amelyhez ezen az úton juthatni, szükségképen a kategóriák tiszta világában kénytelen meghúzódni. Független a mindennapos életnek azoktól a mozgalmaitól és erőfeszítéseitől, amelyekkel az államok kénytelenek szembenézni. A formális juriszprudenciának ez az ideális állama nem kell, hogy törődjék a közvéleménnyel, a többi államok akaratával, belső és versengő erőknél, az erkölcsi jogosságnak vagy politikai bölcseségnek az államra való behatásával. Annak a közösségnek a szerkezetén belül, amelynek ez az ideális állam a legfőbb kifejezése, az életet azoknak a kategóriáknak a feltételei között élük, amelyeket csak maga teremthet vagy változtathat. Maga határozza meg az összes többi akaratokat, mert egymaga állítja fel a magatartásnak azokat az elveit, melyekhez alkalmazkodniok kell. Az ő jogukat ugyanis az állam jogának feltételei szerint gondoljuk el, mivel az állami joggal ellentétes magatartási szabályok pontosan abban a mértékben illegálisok, amelyben eltérnek attól. Egyenesen mint csupán az állam engedélyének erejénél fogva érvényeseket gondolhatjuk el őket, hiszen az a lehetőség, hogy az állam megtagadhatja őket, ezeket a jogokat mindig csak a feltételes módon való joggyakorlássá teszi. Az állam adja, az állam veszi el; hogy utánamondjuk-e a szokásos áldást, az igen nagy mértékben politikai filozófiánktól függ.

II.

A maga axiómáinak erejéig a formális juriszprudencia teljesen igazolva van a maga egész eljárásában; axiómáinak határai között sem módszere, sem eredményei nem tagadhatók. A saját inherens logikájánál fogva minden, ami joggá lesz, szükségképen legális és minden, ami ellenkezik vele, szükségképen illegális; mert minden más esetben megszűnnék a szuverenitás folytonossága. De az állam filozófiája sohasem elégedhetik meg a formális juriszprudencia axiómáival. Fel kell tennie a kérdést, hogy miért állítják fel ezeket az axiómákat és-mi a hasznuk, ha egyszer elfogadtuk őket? Hidat kell építenie az ideális fogalmaknak tiszta logikai világa, amelyben az állam jogászi elmélete egymaga lakozik, és a körülöttünk levő tényleges világ között, amelyben az általunk ismert államoknak kell teljesíteniük a maguk funkcióját. Ismernie kell e szerint, hogy miben áll ez a funkció, és, függetlenül a jogászi elmélettől, meg kell terveznie azt az intézményi berendezkedést, amely legnagyobb valószínűséggel képesíti az államot a lehető legnagyobb előny szolgálatára. Ha ebből a szemszögből elemezzük a jogászi elméletet, sokkal kérdésesebbé válik annak természete és érvényessége.

Mindenekelőtt két dologra kell emlékeztetnünk. A legális szemszögből tekintve minden állam felosztható a parancsokat kibocsátó személyeknek és a parancsokat elfogadó és azokhoz feltevés szerint alkalmazkodó személyeknek a csoportjára. Az; utóbbiak az állammal mindig szervein át találkoznak. Nem képes rájuk hatni, csak szervein keresztül. Az ő számukra maga az állam is csak absztrakció, amelynek nevében azoknak a szerveknek van joguk szólani, ők produkálják az alattvalók számára az állam akaratát, és ahol az állam *jogállam*, ott az alattvalókat is közéjük számítjuk. Hacsak nem e szervek által, az államnak semmiféle módja nincs akaratának nyilvánítására. Merő kategóriája a leírásnak, merő módszere annak, miként lehet bizonyos személyeknek és nem más személyeknek valami különösen felséges fajtájú formális kompetenciát tulajdonítanunk. Ebben az összefüggésben, semmi sincs az állam körül, ami annak feltételezésére jogosítana, mintha különleges erényei, különleges bölcsesége, vagy (a formális legális jogtól eltekintve) bennrejlő joga lenne az engedelmisségünkre. Szuverenitása speciális funkciókkal megbízott emberekre alaki hatalom ruházásának a módszere.

Jólismert az az út, amelyen ez a fajta hatalom kifejlődött. Amikor a nyugati világ a reformáció idejében olyan közösségeknek sorozatára bomlott fel, amelyek nem ismertek el többé sem

vallási főt, mint a pápa, sem valamely határozatlan és vézna főhűbéruraságot, mint a császáré, akkor a vallási konfliktus szükségessé tette a hatalom egyesítését az államon belül, ha ez utóbbi túl akarta élni e konfliktus következményeit. A megoldás gyakran azt a formát vette, hogy az egység és következőképpen a rend megteremtéséhez szükséges döntések jogát a fejedelemsnek tulajdonították, aki ezzel, mint VIII. Henrik és Erzsébet esetében, az egyház legfőbb fejévé lett; gyakran azzal teremtették meg az egységet, hogy a pápa hatalmát a római katolikusok felett való parancsolás jogával felruházottnak, de viszont egy másik autoritást az előbbi hatalom határainak megsabására való joggal felruházottnak ismertek el, mint Franciaországban a Bourbonok alatt. A reformáció valóban mindazokban a közösségekben, amelyekre Európa széttöredezett, egyetlen személyre, vagy individuális vagy institutionális személyre, szállította át azt a hatalmat, amely a csoportok és személyek jogait a béke és rend érdekében meghatározza. A folytonos háborúskodás az emberekben felébresztette azt az érzést, hogy a béke a legfőbb jó; a csoport vagy személy igénye érvényességének a bizonytalansága a további konfliktus kockázatát látszott magában rejtteni. A monarchát vagy, mint Angliában, a Királyt a Parlamentben a közösségben élő összes személyek fölébe emelni, csak egyszerű módja volt ama kérdés megválaszolásának, hogy milyen jogokkal bírjanak azok a személyek. Jogilag közülük egyik sem hivatkozhatott a király akarata feletti akaratra. Ennélfogva nem volt más választásuk, a jogi szférában, mint engedelmeskedni döntésének. Az állam szupremáciája, belsőleg, a vallási egység összeomlásának volt a szükségképeni következménye. Ebből a szupremáciából közvetlenül származott az a hatalma, hogy megszabja a hatalom korlátait bármely társulásra vagy személyre nézve abban a közösségben, amely fölött kiterjeszkedett. Mihelyt nem volt többé meg a Rómához való felebbezés, nem volt többé hatalom, amely versenyezhetett volna az állam tekintélyével. De nem szabad elfelejteni itt sem, hogy mindezekben a vonatkozásokban az állam mindig szervein keresztül cselekedett: alattvalói számára ő maga volt Fülöp Spanyolországban, Lajos Franciaországban, Cromwell és tábornokai, vagy Vilmos és parlamentje Angliában. Parancskibocsátásra való joguk egy vonatkozásösszefüggésnek a kifejezése volt köztük és más személyek között, akik helyzetüknél fogva képtelenek voltak, legális úton, e parancsok ellen orvoslást találni. Amit az állam személyiségének neveznek, az, ami a tényeket illeti, mindig az állam kormányának a személyisége volt. Az állam és a kormány közötti megkülönböztetés semmi más nem volt, mint esz-

köz arra a célra, hogy a kormány által a közösségre kiszabott normák számára szankciót biztosítsanak.

A nemzetközi helyzet nagyban elősegítette ezt a fejlődést. A kereskedelem fejlődése annyit jelentett, hogy befelé a béke érdeke mindenek feletti; és az állam kormánya, mint a rendfenntartással megbízott tekintély, ennek következtében rendkívül gyarapította tekintélyét. Mihelyt egyszer a kereskedelem tényleg átlépett a lokális szférából a nemzetibe, a kormány képes volt, az állam nevében, olyan szabályozást végezni, amely a pusztán helyi előnyöknek az egész közösség érdekében való megszorításaként volt tekinthető. És ahol a háborút szükségesnek találták a kereskedelem javára, ott nyilvánvalóan az érintett érdekeltségeknek gazdasági érdeke fűződött ahhoz, hogy az államnak, és következésképp a kormánynak tekintélye is erősíttessék, a saját érdekükben. A tizenhetedik század közepe felé kormány és állam már annyira azonossá vált, hogy még dinasztikus háborúk is az állam tekintélyének javára szolgáltak. Hatalma ugrásszerűen növekedett, egyszerűen azért, mert az általa reprezentált célok azáltal valósultak meg, hogy mindig több és több tekintélyt szívott fel magába.

Ez a fejlődéstörténet világosan tükröződik a politikai filozófia történetében a reformáció óta. Az állam klasszikus elmélete Luthertől Bodinig, innen Hobbesig és Rousseauig és végül Hegelig és az ő tanítványaiig, lényegileg egyetlen axiómának és igazolásának története. Luther azt követelte, hogy a világi hatalom joga független legyen egyházi békóktól. Bodin és Hobbes, akik mindketten olyan korban írtak, amelyben a kormánynak azt a jogát, hogy az állam nevében beszéljen, kétségbe vonták, ragaszkodtak ahhoz, hogy minden, ami kevesebb a szuverén államnál, anarchiát jelent, mert hiányzik az emberek magatartását szabályozó normák határozott vonatkozásának a végső forrása. Úgy Bodin mint Hobbes olyan korban írtak, amikor a legtöbb gondolkodó előtt a monarchikus elv látszott minden esély szerint a legkielégítőbbnek. De Rousseau nem fogadhatta el ezt az elvet. Művének igazi végeredménye azonban az volt, hogy, miközben az államot az általános akarat letéteményesévé tette meg, olyan erkölcsi szankciót szállított szervei részére, amelyhez másképpen alig lehetett volna igényük. Mert abból a synthesisből, amelyet az ő nevében építettek, kihagyták a képviseleti kormányzás érvényének tagadását; és mihelyt állítani lehetett, hogy a nép csak választott képviselői által képes cselekedni, működésükhöz a presztízsnak olyan dicsőre járult, amelyet semmi más módon nem lehetett volna megszerezni. Ezt a következtetést tényleg le is vonta Hegel, aki az államot és következésképpen a ne-

vében cselekvő szerveket, nemcsak a társadalmi folyamat kulminációjának tette meg, hanem az emberiség által felismerhető legmagasabb cél megtestesülésévé avatta. Ettől kezdve az állam kétségbevonása nem csupán a béke és rend kétségbevonása volt, hanem annak kétségbevonása is, amiben az ember legmagasabb célja testet öltött; és mivel az államot hatásosan csak kormányán keresztül lehetett kétségbevonni — miután egyedül az utóbbi rendelkezett az állam szuverenitásával — kormány normális boldoggáavatása következni látszott abból a funkcióból, amelyet mint az államakarat legfőbb szerve ellátott.

III.

A jogfilozófus problémája, röviden szólva, az a nehéz probléma, hogy miként érvényesíti a maga tisztán formális kategóriaelemzését a körülöttünk levő tényleges világra. Az intézmények nem a logikai hierarchiában elfoglalt helyzetük és ebből a helyzetükből eredő formális igényeik, hanem a tényleges szükséglet kielégítésére való képességük által nyernek igazolást. Ha ez hiányzik belőlük, új intézmények válnak szükségessé és új hierarchia fejlődik. Így, hogy a logikai hierarchia jobban megfeleljen szükségleteinknek. És ez az, ami ma tényleg történik. Egyfelől társadalmi átalakulások és másfelől a tudományos fejlődés hatottak közre abban, hogy a kormány helyzete úgy a nemzeti államban, mint a nemzetközi közösségben forradalmi átalakuláson megy keresztül. Egy megfelelő jogfilozófiának tehát nemcsak a kormány legális jogát, hanem erkölcsi jogosultságát is kell mutatnia az engedelmességre. Nem csak ezt kell tennie. Meg kell magyaráznia azt is, hogy miként lehet az állam szuverenitását összeegyeztetni egy olyan világgal, amelyben az államok közötti hinterland szervezve van, meg kell tehát mutatnia, hogy miként maradhat valamely állam, amely határozott kötelezettségek egy óriási sorának van alávetve, a saját akaratán kívül semmi más akaratnak alá nem vetett, és mégis az alatt a kényszerűség alatt álló, hogy kötelezettségeit teljesítse. A klaszikus államelmélet elégtelensége korunk szükségleteinek kifejezésére mindinkább nyilvánvalóvá válik az új nemzedék előtt. Duguit Franciaországban, Kelsen Bécsben, Krabbe Hollandiában csak a legkiválóbbak azok közül, akik különböző utakon belátták ennek az elméletnek a csődjét és újra fel akarják építeni azt különböző alapokon. Az új megoldásoknak talán egyike sem kielégítő; de valamennyi annak felismerését képviseli, hogy a tiszta formális juriszprudencia, amely az államot mint egyszerűen a legmagasabb ismert egységetermelő tényezőt magyarázza és ebben látja igazolt-

ságát tagjaival szemben, korunk problémái számára nem jelent semmit.

Azt gondolom, be lehet ezt mutatni azoknak az axiómáknak a vizsgálatával, amelyekben a formális jurisprudentia felépített. Ezek az axiómák a rendnek égető szükségletéből keletkeztek, amely rendet úgy kellett megteremteni, hogy az adott társadalmi feltételek egy sorának megfeleljen. Azért vívták ki az állam szupremáciáját, mert a hatalom tényleges birtokosait formális módon képessé tette a tekintély kifejtésére. A tekintély gyakorlása mindenestre kielégítette alattvalóikat addig a mértékig, amely szükséges volt az engedelmesség biztosítására. De hatalmat megtartani csak attól a bontó feltételtől függően lehet, hogy gyakorlása meg nem szűnik kielégíteni az alávetetteket. Emberek, akiknek kívánságai tudatosak, azt kérdezik maguktól, hogy törődik-e valaki kívánságaikkal. Oly célból bírálják az állam formáit, hogy lássák, vajjon azok a formák a legnagyobb lehető bizonyosságot nyújtják-e számukra aziránt, hogy szükségleteik kielégítésre fognak általuk találni. És végső elemzésben az a vélemény mond ítéletet az államformák felett, amelyet tényleges működésükből szűrünk le.

Eltekintve a jortól, minden közösség emberek és társulások halmaza, amely szükségletek kielégítését keresi. Nem valamenynyit lehet kielégíteni; legalább egynéhány összeférhetetlen egymással. Egyesek természetüknél fogva egyöntetű magatartási szabályok kiszabását kívánják vagy a közösség valamennyi tagjára nézve vagy bizonyos külön kategóriába tartozó tagokra vonatkozással. A személybiztonság vágya pl. a gyilkosságot tiltó és büntető szabálynak a közösség összes tagjaira való kibocsátását jelenti. Ennek a szabálynak az alkalmazására a közösségen belül valamely csoport nyer megbízást. Az emberek azért engedelmeskednek általánosan a gyilkosság megelőzése érdekében kibocsátott parancsoknak, mert ennek a megelőzésnek a következményét kielégítik őket. Világos, hogy ha a szabály alkalmazásával megbízott csoport képtelen lenne annak megtartását biztosítani, más embereket bíznának meg a feladattal mindaddig, amíg az emberek nem szűnnek meg kíváncsoknak tartani a személy biztonságát.

Ezen a vonalon kell megközelítenünk az állam helyzetét a társadalomban. Azért van rábízva hatalom, hogy kielégíthesse vagy megszervezhesse az emberek szükségleteinek kielégítését a lehető legszélesebb alapon. A szerveknek egy testületén, a kormányon keresztül, ennek és nem más célnak az érdekében cselekszik. Nincs hatalma magának a hatalomnak kedvéért; sőt nem is.

a rend érdekében van hatalma, melynek kikényszerítésére a hatalom képesíti, hiszen a rend nem a legfőbb jó, hanem csupán eszköz magánál felsőbbnek tekintett javaknak elérésére. Mert egy vad zsarnok nyilvánvalóan felállíthatna olyan uralmat, amelyben? rend érvényesülne ugyan, de amelytől szabadság és igazságosság és emberek közötti tisztas eljárások mind távol állanának.. Ebben az esetben a rend hasonlítana a személyiség megsemmisítéséhez és aligha lenne célként tekinthető. A hatalom tehát nem önmagában véve jó s a hatalmat gyakorló kormány sem önmagában véve jó. Jósága vagy rosszasága attól függ, hogy mit tesz. Természete azoktól az eredményektől függ, amelyeket működéséből biztosít.

Kinek a javára szolgáló eredményekről van szó? Nem látok erre a kérdésre etikailag igazolható más feleletet, mint azt, hogy a közösség valamennyi tagjának javára szolgáló eredmények szükségesek. Mert a közösség egyének tömege és a közösség számára való jószág azoknak az egyéneknek számára való jószágot kell, hogy jelentsen vagy semmit sem jelent; mert ha azokat az egyéneket elvonjuk, semmiféle közösség sem marad. És mivel az emberek embersége önmagukban való célokként elismerésüktől függ, a közösség számára való jószág szükségképpen jószágot jelent az én számomra épúgy, mint egy másik számára; máskülönben megszűnők cél lenni önmagamban és mások javára szolgáló eszközzé leszek, ami, lévén ez a rabszolgaság definíciója, embervoltomnak tagadása és a közösség tagjaként viselt státusomnak a visszautasítása. Ennélfogva az államnak a maga működése közben az én igényemet a jóra úgy kell kezelnie, mint máséval egyenlőt, ha csak ki nem mutatja, hogy az énvelem való különös bánásmódja, valami olyan jót rejt magában, amely az én jómat magában foglalja.

A jog normái tehát, amelyeket az állam — azaz az ő nevében a szuverenitást gyakorló kormány — állít fel és tart fenn, olyan normák, amelyeknek tartalma elsőrendű fontosságú engedelmes-ségemre való igényének érvényesítése szempontjából. Mert az a követelése, hogy bármely adott normának engedelmeskedjem, világosan attól függ, legalább részben, hogy az én jómnak abban az engedelmességben való bennrejlését elismerem-e? Legtöbb esetben kétségtől elengedhetetlen engedelmeskedni fogok parancsának, bármi is annak tartalma, hiszen az ő hatalmának az enyémmel való összehasonlítása alig enged más választást. De az általa felállított normák nemcsak bennem, hanem — úgy lehet — a velem hasonló gondolkodású embereknek jelentékeny számában ellenkezést ébreszthetnek. Más véleményen lehetek pl. mint a római katolikus;

egyház tagja a kultúrharc kérdésében: vagy más véleményen lehetek mint a Dél-Wales-i bányászszövetség tagja az 1915-i muni-ciós sztrájk kérdésében; vagy más véleményen lehetek mint a polgár, aki Oroszországban az 1917. évben elfogadta a forradalmi kommunizmus elveit. Ezekben az esetekben a kormány alaki képessége a jogalkotásra kétségbe van vonva annak következtében, hogy visszautasítják jogként való elfogadását annak, amit joggá akar tenni. Válságos esetekben ez az alaki képesség tisztán alaki marad; a kormánynak az a kísérlete, hogy az adott esetben érvényesítse azt, olyan ellenállással találkozik, amely megváltoztatja az állam kormányát. Az állam egysége, azaz a hatalmában egybefoglalt jogrendszer egysége, megmaradhat, de azzal a feltétellel marad meg, hogy más célokra használják.

Ebből két következtetést vonok le. Először arra következtetek, hogy a jog érvényesítése nem annak a forrásnak a kérdése, amelyből ered, hanem azé az elfogadásé, amelyet a maga számára biztosít, és másodsor azt következtetem, hogy bölcsesség dolga úgy szervezni az állam végső jogalkotó testületét — azaz a kormányt —, hogy a helyeslés egy maximuma már biztosítva legyen ténykedései számára, mielőtt azokra vállalkoznák. A jog helyeslése nem pusztá funkciója a jog forrásának. Kétségkívül számtalan ember egyszerűen engedelmeskedik az államnak, mert a parancsot kibocsátó kormány jogilag fel van hatalmazva annak nevében beszélni. De az analízis nézetem szerint azt mutatná, hogy az ilyen engedelmesség legnagyobbrészt a szokás vagy lustaság produktuma és hogy az sohasem teremthető. Az az engedelmesség, amely számít valamit, az aktíve helyeslő lélek engedelmessége; és az ilyen lélek kevésbé törődik a jog forrásával, mint azzal, hogy mi a jog szándéka. Ez mindannyiszor nyilvánvaló, valahányszor a kormány akarata valamely hatalmas akarat-tal áll szemben, amely nem ért egyet annak következtetéseivel. Kormányok ritkán képesek arra, hogy határesetekben a maguk útját járják, ha a személyeknek egy jelentékeny tömege nyilvánítja ki azt, hogy javaslataikat visszautasítja. Ilyenkor a szuverentást csak elvesztésének kockázata árán gyakorolhatják. A tény az, hogy egyetlen kormány sem képviseli az egész közösséget olymódon, hogy akaratának automatikus elismerése biztosítva lenne. Amit képvisel az egy irány, amely, mivel időlegesen effektív hatalma van, jogilag fel van hatalmazva az állam gépezetének a neki jónak tetsző célokra való felhasználására. Ha ez az irány a közösség más tagjainak irányával ütközik, alkalmazásának kísérlete olyan attitűddel találkozhatik, amely a titkos kibújástól a passzív ellenálláson keresztül a cselekvő ellenszegülésig vál-

tozhatik. A jog tehát azok helyeslésének ténye által érvényesítetik, akikre alkalmaztatik. A hatásos jogi cselekvésnek határai vannak. Más szóval: azt az egységet, amelynek megteremtésére az államnak jogilag felhatalmazása van, a gyakorlatban csak bizonyos feltételek mellett képes megteremteni. Ilyenformán komoly diszparitás áll fenn a jog alaki követelményei és azok között a szükségyszerűségek között, amelyekkel a tényleges jog találkozik.

Könnyű belátni, hogy ez miért van így. Minden közösségben vannak csoportjai a polgároknak, akikre nézve bizonyos dolgok alapvető jelentőségűek. Ezek küzdeni fognak azoknak a dolgoknak a megőrzéséért és bármely kísérletnek, amelyet a szuverén hatalom azok megtámadására tesz, a szuverén hatalom kétségbevonása lesz az eredménye. Úgy gondolom, vannak angolok, akik ellene szegülnének annak a kísérletnek, amely a munkásosztály szavazati jogának, vagy az ipari szervezkedés eltörlésére, vagy a vallásszabadság korlátozásának visszaállítására irányulna. Jogilag a Király a Parlamentben megtehetné mindezeket; politikailag, ha így cselekednék, valószínűleg megszűnnék Király lenni a Parlamentben. Jogilag, gondolom, a Királynak a Parlamentben alaki joga van a Domíniumok ügyei feletti aktív ellenőrzést újra magához vonni; politikailag, mint az 1926-i deklaráció mutatja, egyenlő és független államokként kénytelen bánni velük, mint amelyeknek joguk van önállóan határozni saját problémáikban, amelyek természetesen különlegesen befolyásolhatók a brit kormány véleménye által, de amelyek soha sincsenek alávetve jogi ellenőrzésnek. Egyszóval, a polgárok bizonyos mértékét várják el a magatartásnak kormányuktól; és a kormány abból a képességéből¹él amellyel ezeket a mértékeket kielégíti. Jogi képessége mindig azoknak a limitációknak a távlatába van belehelyezve, amelyeket ezek a mértékek megszabnak. Ezek határozzák meg akarátát, mert ha ezeket semmibe veszi, megszűnik akarattal bírni, mert az engedelmesség megtagadása következtében feloszlásra kényszerül.

Az alaki jog ezt az engedelmisséget egyetlenné, a tények ellenben sokszerűvé teszi. Az engedelmisség nem az állam jogi igényével halad, hanem annak a szervezetnek a magatartásával, amely azt kéri. Az ember egyháza mellé állhat az állammal szemben, vagy szakszervezete, vagy pártja mellé, ha a tények igazolni látszanak azt, hogy hívásuknak engedjen. Nem ismeri el az igényeknek egy *a priori* hierarchiáját, amelyek végső kifejezésüket az államban nyerik. A jog mint forma lélektanilag semleges számára; ami a jogosság érvényét adja neki, az a tartalma abban a különös esetben, amikor konfliktus áll elő. Nem fogadja el a valóságos életben, hogy az államnak igénye van az ő loyali-

tására, mert ez, csakúgy mint az állam, az ő érdekében működik. Kutatja, hogy mit tesznek az állam nevében és ítéletet formál annak a rendnek az erkölcsi kvalitása felől, amellyel szemben engedelmisséget kívánnak tőle. Vagyis tudja azt, hogy a jogi hatalom, mint ilyen, minden pillanatban ki van téve perverz használatnak. Egyetlen kormánynak sincs igénye, az ő szemében, állandó hitelre csupán azért, mert kormány. Ki van téve tévedésnek, perverz használatnak, a hatalommal való szándékos visszaélésnek. Tudatosan vagy tudatlanul azonosítja valamely osztály, csoport vagy párt érdekét a közösség érdekével és törvényeket alkothat ennek a feltételezett azonosságnak az alapján. Teheti ezt jóhiszemben, teheti rossz hiszemben is. Egyetlen kormányt sem lehet ismerni abból az egyszerű tényből, hogy kormány. Csak tetteinek karakteréből ismerhető meg. Semmi sem világosabb történetileg, mint az a tény, hogy az emberek ezt a karaktert a szerint ítélik meg, amint a tettek behatnak rájuk, amint azok az általuk formált várakozásoknak megfelelnek vagy nem. Az engedelmisség, mint lélektani és történeti tény, mindig esetleges. Valóságossá és hatásossá inkább a jog minősége, mint forrása teszi.

Ezért van, hogy az emberek minden időben intézményes eszközöket kerestek kormányzók hatalmának korlátozására. Meghatározni kívánták, hogy mire használtassák a jog, hogy milyen célokra fordítottassák kizárólag kényszerítő tekintélye. Alkotmányok, az emberi alapjogok kodifikációi és hasonlók végeredményben semmi egyebek, mint kinyilatkoztatási módjai annak, hogy a jog céljai teszik a jogot érvényessé, nem pedig az a merő forrás, amelyből emanál. Ezért van az is, hogy minden kor látta a természetjog eszméjének egy reneszánszát. Ez a feltámadás nem egyéb, mint a gondolkodók törekvése arra, hogy az állam emlékezetébe idézzék azokat a célokat, amelyek egyedül igazolhatják a tekintély gyakorlását. Kijelentése ez annak, hogy a tételes jognak az elv járszalagján kell szaladnia, hogy az általa elérni kívánt cél az, amely kötelezővé teszi azokra nézve, akiknek magatartását ellenőrizni van hivatva. Az emberek tényleg küzdenek az ellen, hogy a formális jog kategóriába börtönöztessenek be, mert észreveszik, hogy a zabolát nem tűrő tekintély mint olyan nem lehet forrása olyan kötelezettségnek, amelynek *a priori* igénye volna az engedelmisségre. Maga a jogállam eszménye is törekvés a jogi szuverénnek rajta kívül fekvő célok alá rendelésére. Tagadása annak, hogy azt akarhatja, ami neki tetszik; hangoztatása annak, hogy csak azáltal van igazolva, ha azt akarja csupán, ami kielégíti azok szükségleteit, akik felett uralkodik.

IV.

Ezen a ponton azok, akik a szuverenitás klasszikus elméletét, ha a napjainkban dívó enyhébb változatainak valamelyikében is védelmezik, új védelmi vonalra vonulnak vissza.¹ Elismerik hogy az állam legfőbb hatalma csak a formális jog birodalmán belül fennálló képességnek a leírása. Egyetértenek abban, hogy a szuverenitásnak ez a formális jogként való felfogása politikailag nem megfelelő, és szociológiailag nem kielégítő. De azzal érvelnek, hogy pusztá fogalomként való megtartása szükséges, mert a társadalomnak szüksége van olyan szervre, amely formális jogosultsággal bír a társadalmon belül élő egyének és csoportok között felmerülő konfliktusoknak eldöntésére. Hacsak nem akarunk anarchiát a társadalomban, mondják, kell valahol lenni olyan legfőbb hatalomnak, melyhez folyamodni lehet, mikor véleménykülönbség támad. „Az a politikai rendszer“ mondta Madison a Philadelphiai Conventioban² „amely nem gondoskodik békés megoldásáról, csak névleg lenne kormány. Kell tehát lennie a közösségen belül valamely testületnek, amely a végső szót kimondja, amikor kontroverzia keletkezik. Vagy fennállhat egynél több ilyen testület, amelynek mindegyike végső fok abban a különös szférában, amely alája van rendelve, amint ez a szövetségi rendszerben szokásos. Csak így védekezhetünk a partikularizmus veszedelme ellen.

Képtelen vagyok belátni ennek az érvelésnek az alaposságát, és nem hiszem, hogy képviselői kellőképpen megvizsgálták volna azokat az előfeltevéseket, amelyekben nyugszik. Amennyiben azt hangoztatják, hogy az államnak kell játszania a főszerepet a társadalmi cselekvőségek koordinálásában és hogy nem tűrheti azt, hogy bármely tekintély diktáljon neki, miközben ezt a funkciót végzi, csak ismétli a formális jurisprudentia argumentumát; és, igyekeztem kimutatni, hogy mindaddig, amíg ezen a körön belül marad, az alapját képező axiómák természeténél fogva lehetetlen vitatni álláspontját.

De képviselői ennél tovább mennek, igényt tartanak megoldásaiknak a merő alaki érvényességnél erősebb érvényére, mert

¹ V. ö. Dickinson a Political Science Quarterly-ben XLII. köt. 4. sz. és XLIII. köt. 1. sz.; Melvain az Economica-ban 1926, nov.; Emerson, State and Sovereignty in Modern Germany, VII. fej.; Elliott W. Y., The Pragmatic Revolt in Politics, passim; Coker az American Political Science Review-ban XV. köt. 2. sz.; Mattern I. State Sovereignty and International Law passim

² V. ö. Farrand, Records of the Federal Convention, III, 537.

az állam valami módon biztosíték partikularisztikus érdekekkel szemben: az egész közösség nevében cselekszik; lehetővé teszi a békét; mentes azoktól a részleges szempontoktól, amelyek kikerülhetetlenül eluralkodnak a nálánál kisebb csoportokon és egyéneken. Ez az érvelés előttem a maga egészében csalóknak tűnik fel annyiban, amennyiben ezeket a tulajdonságokat az állam szükségképeni és *a priori* attribútumai gyanánt állítják be. Elhanyagol bizonyos releváns tényeket, amelyek épen az általa felállítani kívánt nézőpontból legfőbb fontosságúak. Elfelejtí először, hogy az állam, amelyről beszél, absztrakció, hogy amit vizsgálnunk kell, az annak a kormánynak a cselekedete, amely az állam nevében beszél. Nem állíthatjuk *a priori*, hogy ennek a kormánynak a döntése adott esetben az egész közösség érdekében van, amíg nem ismerjük annak a döntésnek a tartalmát. Ennek megítélésére nyilván azok hivatottak, akiket a döntés tartalma majd érinteni fog. Azt mondani, hogy el kell fogadniok, mert visszautasítása a békét veszélyezteteti, azzal az érveléssel esik egybe, amely szerint a rend mindig a legfőbb jó. Nem látom be, hogy ezt a nézetet el lehetne fogadni a történeti tényeknek bárminő vizsgálata alapján. Nem tartom lehetőnek, hogy hibáztassuk azokat, akik ellene szegültek I. Károlynak 1642-ben, vagy azokat az embereket, akik forradalmat csináltak Franciaországban 1789-ben, vagy Oroszországban 1917 márciusában. Egyetlen kormány sem cselekszik a közösség nevében mindaddig — eltekintve a formális szemponttól — míg a közösség véleménye a kormány akciója felől nem ismeretes. Kormányok felhasználták a szuverén hatalmat partikularisztikus célokra a múltban és fél fogják használni kétségkívül a jövőben is. Amikor XIV. Lajos visszavonta a Nantes-i edictumot, akcióját az a nézet diktálta, hogy Franciaország érdeke kívánja a válaszos egyöntetűséget; akciója, nem szükséges ebben kételkednünk, őszinte is volt és magas motívumokra épült. De nem látom be, miért ne lettek volna a hugenották, hasonló őszinteséggel és magas motívumoktól hajtva, jogosultak ellenszegülni határozatának. Az a rend, amelyet ő fel akart állítani, számukra mindannak eltörlését jelentette, amit a legértékesebbnek tartottak; és előttem igazoltnak látszik az a megítélésük, hogy, mint Jurieu mondja, ez olyan eset volt, amikor az állam akarataiban való megnyugvás, pusztán azért, mert az az állam akarata, lehetetlen volt. Teljesen egyetértek azzal a nézettel, hogy emberek vagy társulások csak végső esetekben szálljanak szembe az állam akaratával; nincs szükségem meggyőzésre abban a kérdésben, hogy a béke mindig jobb a konfliktusnál. De nem mindig van így. És mert nem mindig van így, a jogi igények csupán jogiak és mint

ilyenek nincsenek szükségképeni kapcsolatban az igazságossággal. Az államnak minden szuverén aktusa, ugyanúgy mint a társadalom bármelyik elemének ítélete, mindig valakinek az aktusa, akár valamely csoporté; eredhet jóakaratból, eredhet rosszakaratból; mint szuverén aktusnak nincsen semmi bennrejlő erénye; minőségét következményeitől nyeri; úgy erkölcsileg, mint politikailag semleges, hacsak nem azoknak a következményeknek az összefüggésében tekintjük. A szuverenitásnak minden olyan elmélete, amely ennél többet akar belőle csinálni, abban a falláciában szenved, amely az államhatalom birtokát azonosítja az általános társadalmi jólét fenntartásával. Hogy ez az egybeesés igazoltan *fennáll-e, azt semmikép nem tudhatjuk mindaddig, amíg nem tudjuk, hogy mit tesz az állam a valóságban.*

Már most, mint említettem, az állam azért van, hogy a szükségletek lehető legnagyobb mennyiségét elégítse ki a közösségben. Az ott található cselekvések elkápráztató tömegét oly célból rendezi össze, hogy a közös kielégítésnek legnagyobb mértékét biztosítsa. Jogi tekintélyének ez az igazolása, ez az egyedüli alap, amelyen kényszerítő hatalmat bízunk rá, és nem valamely más csoportjára a közösségben élő személyeknek. Az a kérdés, hogy megfelelően teljesíti-e funkcióját, nyilván nem alkalmas az *a priori* megválaszolásra. Egyesek azok közül, akik a szuverenitás jogászai elméletének helyet akartak adni a maga formális szféráján túl is, látták ezt. Ezért át akarták vinni az érvelést a szuverén hatalom szervezésének módjára is. Ahhoz, hogy feladatát megfelelően lássa el, nyilván meg kell szervezve lennie erre a célra. Szervezzük tehát így és akkor igényelheti a maga számára azt a tekintélyt, amelyre egyébként nem formálhatna igényt.³

Ez fontos érv és bizonyos részletezéssel kell kifejteni, ha kellőleg akarjuk méltányolni jelentőségét. Minden közösség annyira komplex természetű, hogy a jog alaki szempontjától eltekintve, nem redukálható egyetlen közös jó egységére. Vannak körében olyan érdekek, amelyek maradandóan ellentétesek, pl. annak a római katolikusnak az érdekei, akinek számára az 1864-i syllabus tételei végső igazságot jelentenek, és azé a marxista kommunistaéi, akinek számára a harmadik internacionálé határozatai képviselik a végső igazságot. Ha sohasem áll fenn a közös jó egysége, a társadalom egyetlen szerve sem tehet többet, minthogy kifejezésre juttat olyan közös jókat, amelyek iránt emberek egyetértenek. Egységeket csinálunk, de sohasem csinálhatjuk meg az egységet. Amit elérünk, az legjobb esetben is nem a szükségle-

³ Különösen Emerson, i. m. 272. l.

tek tökéletes kielégítése, hanem csak olyan részleges kielégítés, amely legjobb esetben csak használható kompromisszum biztosítására elegendő s amelyet az emberek azért fogadnak el, mert kevésbé inadekvát, mint akármelyik más közügyben levő megoldás. Már most az államnak, amelynek hatalma van a fennálló követelések koordinálására, szüksége van azoknak a kívánságoknak a lehető legteljesebb ismeretére. Nem szabad sem ignorálnia őket, sem törvényt szabnia rájuk, hanem törvényt kell hoznia azokon keresztül. A szuverenitást gyakorló szervnek úgy kell megalkotva lennie, hogy a kielégítendő szükségleteknek ne csak valamely részét vagy szempontját, hanem lehető legtágabb körét képviselje. A társadalom, ha szabad így kifejeznem, szövetségi természetű, és a cselekvéseinek összerendezésére hivatott tekintély struktúrájának hasonlóképen egyeznie kell ezzel a federális természetével.

Lépéseket kell tehát tennünk aziránt, hogy lássuk, vajjon az állam elhatározásai teljes mértékben számolnak-e azokkal az érdekekkel, amelyeket ezek az elhatározások érinteni fognak. Akár individuális, társulási vagy területi egység legyen is az érintett érdek, a szuverén akarat kialakításánál megfelelően és hatásosan kell képviselve lennie. Ahol csak felfedezhető valamely reális érték a társadalomban, eszközöket kell találnunk akaratának kifejtésére még mielőtt meglepnők az életnek körvonalait megváltoztató határozattal. Más szóval: a szuverén hatalom szervezetének, ha azt akarjuk, hogy megfelelő legyen, mérhetetlenül bonyolultabbnak kell lennie, mint a múltban. Nem alkothat törvényt szakszervezetek vagy egyházak felől a nélkül, hogy ne lenne kénytelen a szakszervezeteket vagy egyházakat oly módon meghallgatni, hogy akaratukat tökéletesen megismerje, még mielőtt a szőnyegen levő problémát megoldaná. A szuverén hatalmat *a priori* kényszeríteni kell arra, hogy hatalmas erőfeszítést tegyen mindazok akaratának megtestesítésére, akik felett uralkodik, még mielőtt jogosult lenne rájuk behatólag cselekedni; minden, ami ennél kevesebb, nem igazán *jogállam* többé; mert akármilyen, ami ennél kevesebb, nem törekedett komolyan az ismereteknek arra a bőségére, amely nélkül, reális módon, maximális szükséglet-kielégítés lehetetlen; bármi, ami ennél kevesebb, az eredményes összerendezés feltételei számbavételének megghiúsulását jelenti, ami az állami tekintély egyetlen reménye az erkölcsi igazolást illetően. Csak abban a mértékben, amelyben ezt megkísérli, tekinthetjük az államot hünek a maga léttörvényéhez.

Máshol kíséreltem meg leírni azt az intézményi mintát, amely-

hez az ilyen szuverén hatalomnak alkalmazkodnia kell.⁴ Itt csak annyit mondhatok, hogy ez a mintakép azt a külső realitást akarja beleépíteni az állam formájába, amely a jogalkotás sikerét determinálja. Akik a szuverenitás klasszikus elméletét új formában akarják megtartani, úgy látszik, készek elfogadni azt a nézetet, liogy eszközeinek szervezete az egész vonalon revízióra szorul.⁵ észreveszik, hogy egyetlen jogi igénynek sem lehet reménye a tényleges érvényesülésre, hacsak nem felel meg eredetileg azoknak a szükségleteknek, amelyekkel találkozik. Látják, hogy a reprezentatív kormányzás történeti formulái — sem parlamentáris, sem kongresszusi alakjában — nem megfelelők többé a társadalom azon fajtájának, amelyben élünk. De nézetem szerint abba a hibáim esnek, hogy a problémát megoldottnak vélik a minta pusztá rekonstrukciója által, bármily megfelelőségű legyen is az a rekonstrukció. Hiszik, hogy van valami mechanizmus, amelynek segítségével a szuverenitást annak kifejezésévé tehetjük, amit Rousseau a közösség általános akaratának nevezett,

Ez a hit, úgy tartom, mélységesen téves, annál az egyszerű oknál fogva, mert a közösségben egyáltalában nincsen általános akarat. Sohasem találkozunk olyan akarattal, melyet már ex definitione jónak nevezhetnénk. Valóban, sohasem találkozunk a közösségben olyan akarattal, amelynek egysége komolyan hasonlítható lenne az emberi lény akaratának egységéhez. A lelkek egy sokasága épúgy nem válik egy lélekké, mint ahogyan az erdő nem a fa vagy a raj nem a méh. Az állam akarata bizonyos személyek akarata, akik bizonyos hatalmat gyakorolnak, Ezt az akaratot nem nevezhetjük „általánosnak“ abban az értelemben, amelyet Rousseau adott neki, amíg nem tudjuk, hogy mit akar, és amíg nem ismerjük azokat a motívumokat, amelyek erőfeszítésének rugói. Értékességet csak akkor fűzhetni hozzá, ha már megismerkedtünk természetével és véleményt nyilvánítunk karaktere felől; ez az értékesség nincs egyszerűen *a priori* jelen. Az állam akarata annál inkább közelítheti meg az „általánosságot“, minél inkább meg van szervezve erre a célra, de a szervezet önmagában véve sohasem biztosíthat számára általánosságot, amíg nem ismerjük a célt, amelynek hatalmát szentelni szándékozik. Még az sem döntő, hogy az állam az Alkotmány szabályainak teljesen megfelelően nyilvánítsa akaratát. Mert mielőtt kimondhatnánk, hogy joga van az

⁴ V, ö, Grammar of Politics c. művet VII. fejezet, passim.

⁵ V, ö, Elliott, i. m. különösen az utolsó fejezetek és A. D. Lindsay, *Mind, Matter and Purpose* c. művében (Aristotelian Society) különösen -43.-44, 1.

engedelmességre, ismernünk kell egyrészről az alkotmány jellegét és másrészről azt a célt, amelyre azt a fennforgó esetben felhasználták.

Egyetlen olyan elmélet, amely a súlypontot az államról a kormányra törekszik átvinni, sem térhet ki tényleg annak elismerése elől, hogy a hatalommal való visszaélés lehetséges. És egyetlen olyan elmélet, amely a történeti folyamatot a hatalommal való visszaélés feltételeinek felfedezése érdekében vizsgálja, sem elégedhetik meg azzal, hogy az állami akaratnak bennrejlő elsőbbségét bármely más, mint formai értelemben, deklarálja, amíg nem történtek lépések a visszaélés előfeltételeivel szembeni biztosítékok felállítására. Ha pl., amint kifejtettem, az állam minden tagjának egyenlő igénye van a jólétre, akkor olyan feltételek, amelyek történetileg összeférhetetlenek ennek az egyenlő igénynek a megvalósításával, eltávolítandók egyszerűen azért, mert jelenlétük az állami cselekvés jellegét a közösség valamely különös részlete javára váltja meg s az állam ennek a részletnek eszközévé válna. Eszköze volt a múltban az arisztokráciának, akár a faji, akár a születési arisztokráciának, valamely különös vallásnak, valamely speciális osztálynak. Amikor az állam vállalkozik a társadalmi szükség interpretációjára, ennek az interpretációnak az érvénye igen nagy mértékben azoktól a befolyásoktól függ, amelyeknek az értelmezők ki vannak téve. Olyan államban pl., amely, mint a modern kapitalista állam, a gazdagok kis és a szegények nagy számára van felosztva, a vagyonnak ez az egyenlőtlen eloszlása kikerülhetetlenül előítéletet vitt bele az állami cselekvés karakterébe. *Mutatis mutandis* ugyanez áll az olyan közösségre, mint Oroszország. Ott, azok a kívánságok, amelyeket az állam kielégíteni szándékozik, olyan kívánságok, amelyeknek kielégítését a bolsevik párt hiszi kívánatosnak. Ez a párt a maga felfogását a jóról azonosította a közösség totális jólétével. Interpretációja talán a legmagasabb motívumokból ered, de előítélettel terhelt interpretáció, amely a beleegyezés tényezőjét ignorálja és felteszi, hogy a hatalom mint ilyen jogot teremt.

Nem fogadhatom el ezt a felfogást. Egyetérténék abban, ha valamely alkotmány az emberek szükségletein épül fel és úgy működik, hogy folytonosan kielégíti ezeket a szükségleteket, hogy az ilyen alkotmány joggal igényelhet engedelmességet a maga számára. De ez a következő kérdéseket veti fel: a) melyik a jó alkotmány? b) ki dönti el, hogy jó-e? c) és ki dönti el, hogy jól működik-e?

Nézetem szerint világos, hogy ezekre a kérdésekre csak az,

egyes polgárok megítélései szerint lehet választ adni. Ők azok a személyek, akik az állami cselekvés eredményeit a maguk életén érzik; ők tehát az egyedüli személyek, akiknek jogcíme van minőségéről nyilatkozni; ők teszik a jogot érvényessé azáltal, hogy a maguk részéről hozzájárulnak; és a szerint járulnak hozzá, amint vágyaikat kielégíti. Az a jó jog e szerint, amelynek eredménye a vágyak lehető legnagyobb kielégítése, és a jó jog kivételével semmiféle más jognak nincsen igénye az engedelmességre, e szó formális értelmétől eltekintve. Ez a felfogás természetesen a politikának egy empirikus-történeti elméletét rejtí magában. Azt jelenti, hogy nem valószínű az, hogy valamely alkotmány jó legyen, amíg az emberek nem működnek össze egyenlően megalkotásában és végrehajtásában, annál az egyszerű oknál fogva, hogy történetileg nézve a hatalomban való részesedésből kizárt osztályok és személyek mindig ki vannak zárva az előnyökben való részesedésből is. Minthogy így minden polgár öncél, azért minden polgárnak tudnia kell, hogy kívánságaival oly módon számolnak, hogy más személyekkel egyenlően van esélye érvényesülésre. Igénye van olyan feltételekre, amelyek biztosítják számára kívánságainak számbavételét; ezeknek a feltételeknek benne kell rejleniök minden állam gépezetében, amely az engedelmességre méltónak akar mutatkozni. Ahol viszont ezek a feltételek hiányoznak, azok, akiktől el vannak vonva, joggal tagadják, hogy az állam az ő érdekeiknek a védelmezője lenne, és ez a tagadás magában hordja a jogcímet az engedetlenségre.

Ezt a felfogást az állam pluralista elméletének neveztem, mert annak tagadásában gyökerezik, hogy közösségben belül az embereknek társulása bennrejlő jogcímmel bírna a primátusra, bármely más társulás felett. Sem a jogi tekintély, sem a kinyilvánított célnak átfogó jellege nem adhatja meg ezt a primátust; az erre való jogcím mindig a teljesítménytől függ, és ennek a teljesítménynek mindig egyének a bírái, mert hiszen tényleg mérhetővé csakis az ő életük minőségében válik. Kifogásolták, hogy ez a véletlentől függő anarchia elmélete, hogy egyetlen állam, amely méltó a nevére, sem elégedhetik meg azzal a felfogással, amely nyitva hagyja az akaratával szemben való különvélemény lehetőségét. Az ilyen állam, mondják, Madison kifejezésével élve, „csak névleges kormány“ lesz, de az ellenvetés, mindent összevéve, csak alaki. Mióta Hume kimutatta, hogy még a legzsarnokibb kormány is függ végső elemzésben a közvéleménytől, mindazok az elméletek tarthatatlanoknak bizonyultak, amelyek a legális egységet összekeverni iparkodtak a morális egységgel, A pluralizmus egyszerűen nyílt tiltakozás ez ellen az összekeverés

ellen. Kísérlet az iránt, hogy felfedezze az egyéni lelkiismeretet, mint annak a jognak egyetlen igazi forrását, amely engedelmes-ségre tart igényt címzettjei részéről, felismerése annak, hogy sem-miféle jogászainak sem lehet reménye megfelelő eredményekre, amely a jog eszméjét szétválasztja az igazságosság eszméjétől. Ennek az utóbbi fogalomnak a tartalmát keresi annak a legelső követelménynek a szellemében, hogy az ember öncél és ennélfogva jogcíme van azokhoz a feltételekhez, amelyek képessé teszik ön-célként való érvényesülésre; és ezeket a feltételeket, ahol min-denki számára egyenlően vannak biztosítva, a pluralizmus azo-nosítja az igazságosság eszméjével. Nem tagadja, hogy a társa-dalomban szabályokra van szükség és szervezetekre e szabályok fenntartása végett, de tagadja, hogy ez a szükség a szuverén állam, fogalmát rejtene magában, vagy pedig ez állam részére olyan in-herens felsőbbség tulajdonítását, amely képessé teszi azt a közös-ségben található összes többi társulások felett való uralkodásra. Kitart a mellett, hogy a szabályalkotásra való jog mindenkor az alkotott szabályok minőségétől függően feltételes.

Annak a bírálónak a számára, aki kiemeli, hogy valakinek meg kell határozni a tekintély határait az egyénben és a csoportban, hogy a szuverén állam csak erre a célra szolgáló kényelmes hie-roglyph, a pluralista legalábbis két feleletet tartogat. Úgy érvel-het, hogy először is a történet tanúsága szerint ennek a megha-tározásnak a funkcióját sohasem látják el bölcsen mindaddig, míg bizonyos feltételek nincsenek teljesítve, és másodszor, mihelyt, egyszer az állam a szuverenitásnak birtokában van, azok, akik azt az állam nevében gyakorolják, mindig keresztülviszik az átme-netet a legális formalitásból az erkölcsi jogosságba. Minden kor-mány igényt tart arra, hogy a jogsértés helytelen. A pluralista szá-mára ezt az ítéletet kimondani csak akkor lehet, ha tudjuk, mi-lyen jogot sértettek meg és milyen körülmények között. Vannak területei úgy az egyéni, mint a kollektív cselekvésnek, amelyekre-nézve a pluralista tagadja bizonyos körülmények között, hogy az; államnak joga lenne behatolni. Nemcsak a behatolás bölcsességét: tenné kérdésessé; még tovább is menne és úgy érvelne, hogy annak a hatalmi szervezetnek, amely alatt a kormány működik, formá-lisan tagadnia kellene ilyen jognak a fennállását. Az egyénnek ön-célként való érvényesülésére törekedvén, azokat a feltételeket^, amelyekből ez az érvényesülés függ, mint olyan elveket posztu-lálná, amelyeket tiszteletben kell tartania bármily szervezetit végső tekintélynek és amelyeknek megváltoztatására semmi körülmények között sem szabad elég hatalommal bírnia. Az állam, a pluralista számára, szervezet, mint bármely másik, amely bizo-

nyos funkciók ellátására van rendelve. Nem képes belátni, hogy azoknak a funkcióknak a jellege maga után vonná a szuverenitás jogát. Mert a realizmusa annak belátására kényszeríti, hogy ez nem egyéb, mint korlátlan tekintélynek rábízása közönséges és tévedő emberekre. Nincsenek olyan garanciák, amelyekkel ennek a tekintélynek igazságos használatát biztosítani lehetne. Következésképpen elsőrendűen szükséges, hogy az ilyen tekintély birtokába való jogcímet tagadásba vegyük.

A szuverenitásra való jog különben is, nem a szuverenitás kedvéért áll fenn: azokért a célokért létezik, amelyeket a szuverenitásnak szolgálnia kell. A szuverenitáshoz való jognak korrelatívnak kell lennie e célok megvalósításának köteletségével. Ezek a célok, mint mondtam, a maguk összességében a vágyak lehető legnagyobb mértékben való teljesítését jelentik. A szuverenitáshoz való jognak logikai következése tehát az a köteletség lenne, hogy a szuverén hatalom akként szerveztessék és gyakoroltassék, hogy biztosítsa azoknak a céloknak az elérését, amelyekért fennáll. Azzal érvelni, mint Jellinek és iskolája érvelt, hogy az önkorlátozás elmélete eleget tesz ennek a feltételnek, annyit tesz, mint elvéteni, hogy csakis az önmaga által megkötött akaratot nem lehet objektíve megkötöttnek gondolni; mert az olyan magatartási kötelezettség, amelyet a kötelezett testület tetszése szerint megváltoztathat és mégis sohasem tetszik azt megváltoztatnia, vagy a testületen kívül álló és azt ellenőrző hatalomra utal (amely esetben amaz megszűnik szuverénnek lenni), vagy pedig az emberi személyiségben rejlő olyan elveknek való alárendeltségre, amelynek ilyenformán maga az államakarat is alá van vetve.

Ezek a dialektikai hínárosok nem elégítenek ki. Jobb egészen egyszerűen azt mondani, hogy a szuverén állam eszméje ellenkezik a jog eszméjével, ha ezt valamely morális célra vonatkoztatottnak fogjuk fel. Mert minden más elgondolása a jognak saját tetszésén kívül minden egyéb kapcsolatot elvág jog és az ész vagy a jó között; nem lenne képes megmagyarázni, hogy saját választása miért essék épen erre a kapcsolatra. Egy szuverén állam akciója mint olyan kötelez, tekintet nélkül arra, vajjon ez az akció teljesíti-e azt a kötelezettséget, amelyre az állam a maga inherens karakterénél fogva van kötelezve. Az ilyen államnak a karaktere nemcsak a saját képtelenségét kiáltja ki a jó és rossz közötti különbségtételre, hanem az irántuk való pozitív közömbösségét is. A szuverén állam pozitív jogot csinál; nem olyan jogot alkot, amelyben bármely inherens reláció lenne az igazságosságra. Az ilyen pozitív jog

a hatalom pusztá kifejezése, a hatalom erkölcsileg semleges, amíg meg nem vizsgáltuk tartalmát. Minthogy pedig egyetlen állam sem akarja automatikusan azt, amire az embereket kötelezni kellene, se nem szükséges, se nem kívánatos, hogy szuverén jellegét elfogadjuk. Az államnak önmagán túli elvekből kell a maga jogát le származtatnia, ha azt akarjuk, hogy politikájának karakterénél fogva erkölcsileg érvényes igénye legyen az emberek hódolatára. Minden más összefüggésben a jognak minden jogcíme hiányzik elismerésünkre, kivéve a hatalom meztelen érvényesítését az engedel messég kikényszerítése végett.

V.

A probléma nemzetközi részéről sem szabad elfeledkeznünk, A szuverén állam doktrínája két úton válik a nemzetközi jog elméletévé. Egyfelől kiindulási pontját képező előfeltevések szigorú logikájánál fogva kénytelen kitarítani a mellett, hogy mivel a jog az állam akarata, a nemzetközi vonatkozások egyetlen szabálya sem rendelkezik a jog erejével, hacsak az állam nem járul hozzá; másfelől, főképp Hegel befolyása következtében, annál az érvnél fogva, hogy az állam az erkölcsi értékek végső megtestesülése, felteszi, hogy nemzetközi szabályok csak annyiban érvényesek, amennyiben az államnak tetszik elfogadni őket a maga céljaira. Minthogy az állam az engedelmességnek és odaadásnak végső és legmagasabb formája, vagy általában tagadja az államok feletti vagy azokon túli nemzetközi közösségnek a létét; vagy akként érvel, hogy amint az államok kölcsönös életnyilvánulásai alkothatnak ilyen közösséget, úgy annak szabályai sem lehetnek kötelezőek rájuk nézve, hiszen azok az érdekek, amelyeket minden egyes állam védelmez ebben a nemzetközi közösségben, az általa megismerhető legmagasabbak. Az állam akaratát egy azon kívül álló nemzetközi joghoz kötni tehát ártalmas és nem kívánatos.

Nehéz mérsékelt kifejezéseket használni annak jellemzésére, hogy ennek a doktrínának bármelyik szempontja mennyire nem kielégítő, Miközben az állam önfenntartását az általa megismerhető legmagasabb kötelességgé teszi, kitart a mellett, hogy az államot nem kötik olyan szabályok, amelyeket nem tekint hasznosaknak erre a célra. A nemzetközi jog az alkalmas doktrínák pusztá mennyiségévé válik, amelyet az állam szabadon utasít vissza vagy fogad el kénye-kedve szerint. Nincs megkötve semmiféle egyezmények vagy szerződések által; nem felelős semmiféle rosszért; nincsenek olyan erkölcsi kötelezettségek, amelyek más államokkal szemben fennálló vonatkozásait szabályoznák. Amint en-

nek a felfogásnak egyik kiváló képviselője kiemelte,⁶ annak logikája azt követeli, hogy a jó és rossz az eredményes erőszak függvényei, és a háborús győzelem a nemzetközi vitának igazi bírója. Az állam igényének ezt a felfogását a nemzetközi téren pontosan ugyanazon az alapon utasítom vissza, mint a helyhatósági téren. A szuverén állam nemzetközi vonatkozásokban a döntéseket megalkotó személyeknek egy tömege. Megvan a legális joguk azoknak a döntéseknek a meghozatalára, de semmit sem ismerünk vagy ismerhetünk *a priori* a döntések erkölcsi minőségét illetően, mielőtt értesülnénk tartalmukról. Hogy egy állam utasítja vissza az általa aláírt szerződésnek teljesítését, semmivel sem teszi érvényesebbé kötelezettsége vállalásának visszautasítását, mint amilyen ama szerződés teljesítésének a visszautasítása, amelyet a kereskedő szabadon kötött meg. Ha egy állam háborút indít kihívás nélkül, ez nem teszi a háborút igazságosabbá, mintha egy ember nem provokált gyilkosságot követ el. Egy legyőzött államra akarata ellenére rá kényszerített szerződés nem jogosabb annál a szerződésnél, amelyet erővel kényszerítettek rá a felek egyikére. A jog helyessége vagy helytelensége független a felektől vagy azok hatalmától. A jog anyagának funkciója az: ítélet arról, amit valamely elhatározás ténylegesen elérni akar. Nem logikusabb megengedni, hogy egy állam a saját jogát alkossa is és azután megítélje annak érvényességét, mint megengedni a magánembernek, hogy bíró legyen a saját ügyében. A jognak objektívnek kell lennie az államra nézve a nemzetközi téren ugyanúgy, amint objektív az egyénre nézve a municipális téren. Megfelelő nemzetközi viszonyok lehetetlenek akkor, ha vita esetében a jog pusztán az erősebb törvényét jelenti, mert ez pontosan a jog elválasztása az igazságosságtól, ami annak a célnak a teljes meghiúsulását jelenti, amelynek szolgálatába a jogot állítják.

Azt sem lehet mondani, hogy a nemzetközi jog az államok szuverén akaratában bírná a maga szankcióját. Az új állam elismerését nem követi ennek az államnak oly értelmű nyilatkozata, hogy ő elfogadja a nemzetközi jogszabályait, de az új államnak nem is áll módjában válogatni azok között. Azzal érvelni, mint Oppenheim teszi,⁷ hogy az elismerés kérése, pl. a kommunista Oroszország részéről, a nemzetközi jog kötelező erejének hall-

⁶ E. Kauffmann, *Das Wesen des Völkerrechts*.

⁷ L. mindezt bámulatraméltóan kifejtve Lauterpacht-nál *Private Law Analogues in International Law*, II. feje. Nem hangsúlyozhatom eléggé adósságot ezzel a ragyogó monográfiával szemben, mely a legjelentékenyebb brit teljesítmény a háború utáni nemzetközi jogban.

gatólagos elfogadásának vehető, nem egyéb, mint egy rendkívül kevésbé épületes fikció bevezetése. A tényeket egészen másként kell megmagyarázni. Ami előttünk áll az olyan értelemben egyenlő államoknak a rendszere, hogy mindegyiknek azonos joga van a jog megvédésére. Ez a helyzet bennrejlík a szuverenitás, fogalmában, mert mihielyt a szuverenitás forog kérdésben, többé logikusan nem lehet felsőbből és alsóbból beszélni. De a jog egyenlő védelmezésére való igény nyilvánvalóan összeférhetetlen a jognak mint pusztá alanyi államjognak az eszméjével, amelyet mindegyik állam ráró a többiekre, ha akarja vagy képes rá. A jog; itt az államfeletti elveknek tárgyilagosan fennálló mennyiségét kell, hogy jelentse, amelyek olyan kötelezettségeket rónak az államokra, hogy azoknak nincs más választásuk, mint elfogadni őket. Már az elismertetés szükségének pusztá ténye maga is azt. jelenti, hogy az államok a nemzetközi téren nem alkothatnak, vagy törölhetnek el jogot tetszésük szerint. De a jog alkotásának és eltörlésének hatalma az, amit a formális jogászat szuverenitáson ért, és ha ez a hatalom hiányzik az államokból, nem állítható, hogy szuverének.

Vagy vegyünk egy olyan doktrínát, mint a *pacta sunt servanda* híres maximája. A szuverenitás klasszikus elmélete azt mondja, hogy ez a szabály kötelező, mert az államok tiszteletben akarják tartani, és hogy egyformán szabadságukban áll az is, hogy visszautasítsák annak tiszteletbentartását, ha nekik úgy tetszik. Ha azt kérdezzük, vájjon miért akarják ezt a maximát az államok jogként követni, azt felelik, hogy ez azért van, mert minden más álláspont nehézségekkel járna. De ez olyan magyarázat, amelyet a formális jogászainak nem volna szabad magáévá tenni. Csak azt mondhatja, hogy a szabály az őt elfogadó akarattól vagy az elfogadására indító okoktól függetlenül kötelező. Az akarat tényleg bennrejlő természetnél fogva kötelez, A jogi rendnek tárgyi normája az, amelyet posztulálni kell, mint olyan normát, amely minden államnak az alapja és amely minden államot ellát azokkal az elvekkel, amelyek mellett életét éli. Ha az állam megsérti a szabályt, ez semmivel sem fosztja meg jobban érvényességétől, mint a gyilkosság elleni törvényt valamely gyilkosság elkövetése. Minden más hypothesis, mint Bluntschli már régen látta, a nemzetközi jogot nemcsak a szerződésnek egy alsóbbrendű nemévé tenné, hanem olyanná, amelyben soha egyezmény nem volt kötelező, mihielyt egy állam mást gondolt és ahol, mint Bluntschli mondta, egy változás az állam akaratában változást teremtett a jogban is. Ez a felfogás lehetetlen ellenmondásokra vezet, A jogászainak, nem kevésbbé mint más tudományoknak, alá

kell vetnie magát annak a maximának, hogy nem szabad több okot: felvenni, mint amennyi szükséges a jelenségek megmagyarázására. A szuverén állam akaratának teremtményét nemzetközivé tenni annyi, mint a fikció Pelionját az igazolhatatlan feltételezés Ossájára feltornyozni a tűrhetetlenség mértékéig.

De itt sem érnek még véget annak a jogásznak a nehézségei, aki kitart amellett, hogy a nemzetközi jog pusztán az államok akarata nemzetközi téren. A nemzetközi választottbíráskodás gyakorlatának egész története nem egyéb, mint olyan nemzetközi jogszabályokat alkalmazó bíróságoknak az elfogadása, amelyeknek forrása az állam akaratában még a fikció legvadabb használata árán is felfedezhetetlen. Olyan kifejezések, amelyek megkívánják, hogy valamely döntés az „igazságosság elveinek“ vagy a „méltányosság tekinteteinek“ megfelelően vagy ismét „a jog iránti tisztelet alapján“ hozassék meg, mindannyian világosan arra mutatnak, hogy a jog eszméje, nemzetközi célokra, kívül és nem belül fekszik az állam akaratán. Az Állandó Nemzetközi Bíróság státútumát sem olvashatja senki a nélkül, hogy ne látná annak azt az alapvető feltevését, amely szerint egy meghatározott szabálynak hiánya nem jelenti szükségképpen az ügy elbírálásának visszautasítását. A Törvényszék dolga nem az, hogy hatáskörét leszállítsa, ahol az államok akarata felfedezhetetlen, hanem hogy alkalmazható szabályt alkosson olyan különféle forrásoknak a felhasználásával, amelyeket érvényeseknek egyedül olyan objektív normák feltételezése mellett tekinthetünk, amelyek az egyes államok feletti nemzetközi jogrend érdekében levont legtágabb jellegű következtetéseket is szankcionálják.⁸

Azt a felfogást sem szükséges elfogadnunk, hogy a nemzetközi jog alanyai csak államok lehetnek. A háború utáni világ tele van szórva olyan szervezetekkel, amelyek határozottan nem államok, de ugyanolyan határozottan nemzetközi jogalanyok. Avult felfogás ez, amely a formális jogászat előfeltevéseiből és nem a nemzetközi élet tényeiből következik. A nemzetközi jognak foglalkoznia kell a Nemzetek Szövetségének, a nemzetközi unióknak, a Brit „Commonwealth of Nations“ tagjainak, kalózoknak, hadviselő félként elismert lázadóknak jogaival és kötelességeivel, akik közül egy sem bírja az államiság alaki ismertetőjegyeit. Semmikép sem elképzelhetetlen, hogy a jövőben látni fogunk nemzetközi státussal bírókat elismert egyéneket, akiknek pl. megvan a képességük arra, hogy nemzetközi törvényszék előtt pereljék azt az államot, amely jogsértést követ el velük szemben. A nemzetközi jog elmé-

⁸ V. ö, Lauterpacht, i. m. 215. skv, 1.

letileg épúgy róhat jogokat és köteleességeket emberekre, mint államokra; a jelenlegi elgondolás nem bennrejlő természetéből, hanem csak abból az eljárási módból ered, amely szerint alapjait kialakították. Mert egyforma alappal kívánhatunk olyan nemzetközi közösséget, melynek joga olyan jellegű, hogy minden nemzetközileg cselekvő személyeknek jogalanyiságát követeli, vagy az államoknak oly társaságát, amelyben az államokon kívül egyetlen személy sem ismertetik el jogok és köteleességek alanyául. A jelenlegi rendszer olyan történeti kategóriáknak a gyűjteménye, amelyeket a tények egy adott tömegének magyarázatára találtak ki. Semmivel sem érvényesebb az összes tényekre, amelyekkel találkozunk, vagy az összes szükségletekre, amelyekkel szembe kell néznünk, mint az euklidesi geometria a geometria egész univerzumára.

Ezen a ponton azonban tovább is mehetünk. A nemzetközi jog az államnak mint jogi személyiségnek eszméjén épül fel, amelynek akarata összes alattvalóinak külön akaratából összetett akaratot testesít meg. Már most az államnak ez a szemlélete csak képleges, hiszen az állam csak személyeken keresztül képes cselekedni. Ha egy politikailag állammá szervezett közösséget veszünk szemügyre, ennek az államnak az akarata annak a személynek vagy személyeknek az akarata, kik nevében cselekedhetnek. Nem áll fenn abban egyetlen akarat más értelemben, mint a bizonyos személyeket megillető, és nem más személyeket megillető, jogi képesség értelmében. Egy olyan nemzetközi közösség szemszögéből, amelynek dolga a jognak, mint a saját alaptermészete bennrejlő kifejezésének, fenntartása, az állam akaratának egybe kell esnie e jog akarásával; egy azzal ellentétes akarat semmiféle érvényes értelemben sem legális. Mert ez az államnak azt a jogát jelentené, hogy a jog hiányát akarja, hogy felborítsa a jogi vonatkozásoknak azt a rendszert, melybe szükségképen maga is bele van foglalva annál a ténynél fogva, hogy állam. Ebből a szemszögből szükségszerű az a következtetés, hogy a legális elsőbbség a szabályoknak azt a tömeget illeti meg, amelyek a nemzetközi jogot alkotják, és hogy minden más társadalom szabályainak kisebb a jelentősége ezeknél. Másszóval, az államot kötelezik azok a szabályok, amelyeket annak a nemzetközi közösségnek a magasabb szabályai alapján alkot, amelyhez tartozik. Alkotásukra és megsemmisítésükre semmivel sem képebb, mint az egyén az állam jogának alkotására vagy megsemmisítésére, amelynek alattvalója. Az állam személyisége úgyszólván következtetés abból a tényből, hogy a nemzetközi közösség része. Egy módja a jogi képesség bizonyos személyekre való átvitelének egy jogi természetű közösségen belül oly célból, hogy képesek legyenek szabályokat formulázni, amelyeknek azon-

ban semmi érvénye nincs akkor, ha összeütköznek annak a társadalomnak az alapvető szabályaival, melyben és amelyen keresztül ez a képességük keletkezett. Az állam tehát jogilag nem akarhatja azt, ami neki tetszik; csak azt akarhatja, ami összefér a nemzetközi közösség felsőbb akaratával. Személyisége uralkodóinak az a képessége, hogy ennek a célnak az érdekében, de semmi más célnak az érdekében, cselekedhetnek.

Ebből a nemzetközi jog felsőbbbségére következtetek bármely adott egyes állam jogával szemben. Azt állítom, hogy tudományosságra törekvő jogásznak nincs más választása, mint az államok közösségét *civitas maximának* tekinteni, amelynek joga minden más joggal szemben primátussal bír.⁹ Az egyes államok ebben az elgondolásban úgy tűnnek fel nekem, mint ennek a *civitas maximának* a tartományai, amelyeknek tekintélye azokból a szabályokból származik, amelyeket a közönséges nemzetközi élet fenntartására szükségesnek ismertek fel. Ettől az elgondolástól eltekintve nem látok módot arra, hogy eljussunk az axiómáknak ahhoz a mennyiségéhez, amely a nemzetközi érintkezésben egyenlőknek tekintett államok közötti vonatkozást megmagyarázni képes. Egyetlen államnak sem lehet legális joga a maga akaratának egy másik államra való rákényszerítéséhez, ha mindkettő szuverén; az erőszak a nemzetközi téren csak a mellett a feltevés mellett érvényes, hogy mindkettő felett ott áll a legális szabályoknak az az összesége, amelyhez mindkettő alkalmazkodik. Ez esetben az államnak jogcíme van az erőszakhoz a legális szabályok fenntartása érdekében. Minden más felfogás felteszi, hogy az erőszak jogot teremt; hogy az, ami egyedül érvényes a nemzetközi téren, nem egyéb, mint a legerősebb uralma, amely jog a tények szerint. Már visszautasítottam ezt a nézetet, mint a tényekkel, különösen, nemzetközi vonatkozásokban, az elismerés doktrínájával, össze nem férő felfogást. A nemzetközi jog nem lehet, mint Hegel argumentál, pusztán külső municipális jog, mert akkor változtatható lenne, mint hogy nem az, minden egyes állam akarata szerint. Nem pusztán „pozitív moralitás“, mint Austin tekintette, mert olyan társadalom szabályainak összesége, amely ha lazább és gyengébb szervezetű is az államnál, Westlake kifejezésével élve „az emberi léthez époly szükséges, mint maga az állam“.¹⁰ Jogos és jogtalan olyan fogalmak, amelyek relevánsak az államok közötti vonatkozásokra nézve,

⁹ V. ö. Kelsen híres monográfiájával *Das Problem der Souveränität*, 2. kiad. (1923.); Kunz a *Proceedings of the Grotius Society* X, köt.-ben (1925) 115—142. 1.; Verdross, *Die Einheit des rechtlichen Weltbildes*.

¹⁰ V. ö. *Collected Papers*, 13, 1.

és ezek a fogalmak olyan társadalom létét tételezik fel, amelynek azok az államok részei. De társadalom jog nélkül elgondolhatatlan. Annak a társadalomnak a normái tehát a jogos megvalósítására és a jogtalan elkerülésére szükséges szabályai e társadalom belső érintkezéseinek. Ennek a nemzetközi társaságnak az egyetemessége normáinak primátusát tételezi fel részeinek normáival szemben. Az állam tehát annak a jognak az alanya, amely íelügyel léte felett és meghatározza azoknak a céloknak a természetét, amelyeknek megvalósítására törekedhetik.

VI.

Ennek az elgondolásnak a világánál térjünk vissza a jog formális elméletének az államon belüli vonatkozásaira. A jog, mondják, a szuverén állam akarata, és a szuverén állam akarata jog, mert nem ismert feljebbvalót. A jogászat számára tehát a jog tartalma, az állam által alkotott normák természete, irreleváns. Ami érdekli, az az állam képessége a cselekvésre, nem pedig az, hogy ez a képesség tényleg mit cselekszik. Minden olyan kísérlet, amely ezen a szemléleten túlmegy, nem a jogászat, hanem a politika, vagy az etika, vagy a lélektan mezejére tartozik. Ezeknek a területeknek semmiféle kérdése sem érintheti, azt tartják, a jog formális fogalmainak érvényét. Sőt egyenesen azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ez a módszer azzal a kíváncsú eredménnyel fog járni, hogy megszabadítja a politikai elméletet minden konfúziótól,¹¹

Azt tartom, hogy ez teljesen téves felfogás. Ha a formális jog kategóriái axiomatikusak volnának abban az értelemben, hogy kikerülhetetlenül szükségesek egy tudományos jogászat struktúrájára nézve, akkor a bennük rejlő probléma talán más jelleget ölthetne fel. De a valóságban, eredetük olyan, amely a nyugateurópai speciális történeti feltételek egy rendszerétől eltekintve, jelentőség nélküli, és még azokat a feltételeket is csak részben foglalják össze. Lehetetlenné teszik egy jogfilozófia megszerkesztését, meri nem hajlandók figyelembe venni a jog viszonyát azoknak a körülményeknek az összességéhez, amelyek között működni kell; egyenleteikből kiküszöbölik mindazokat a problémákat, amelyeknek megválaszolása tényleg szükséges egy jogtudomány felépítéséhez. Nem látnak semmi értelmet azokban a súlyos vitapontokban, amelyek a kiindulási pont megválasztásából, valamint eredményeinek az

¹¹ W. W. Willoughby tanár az American Political Science Review-ban, XX, (1926) 510, L.; 1, Fundamental Concepts of Public Law c. könyvét, (1924) passim.

életre való alkalmazásából támadnak. Eredményeik érvénye ezért csak egy statikus világra szorítkozik, ahol nincsenek erőfeszítések és küzdelmek, amelyeknek eredménye létezik és befolyásolja az életet. Ha az etikai fogalmak módosították a jogot, ha a gazdasági változás annak kiigazítását jelentette, akkor a jog nem hagyhatja figyelmen kívül sem az etikai, sem a gazdasági változást. A szuverenitás formális elméletének statikus jellege magyarázza meg annak tehetetlenségét a nemzetközi jog jelenségével szemben; ezt csak a valósággal végkép össze nem függő fikciók segítségül hívásával képes bevenni. A formális elmélet valóban emlékeztet a brit alkotmány ceremonális és működő részei közötti viszonyra. A király kocsizhat a hintóban, de a miniszterelnök a gyalogjárón az, aki a valóságban a döntést meghozza. Az államnak olyan elmélete, amely a formalitást a lényeg rovására hangsúlyozza, aligha bír végleges értékkel. Elvonatkoztatja a jogrendszert a tartalmától, amelyben jelentése egyedül lehet megalapozva.

A formális jogászat tehát a bármely adott időben létező hatalom problémájára adott válasz; és még erre a kérdésre is csak részleges felelet. A kategóriák, amelyeket alkalmaz, azok, amelyek lehetővé tették a tényleges szükséglet kielégítését nagyjából a reformáció óta, de nincs semmiféle bizonyosság arra, hogy tovább is gondoskodni fognak annak kielégítéséről. Egy jogi és gazdasági téren kialakult világrendnek új tényei politikai fogalmainkat gyors ütemben teszik elavulttá azokra a célokra, amelyeket szolgálniuk kell, és a formális jogelméletet ezekben a fogalmakban építették fel megalkotói. Az emberek azért élnek, hogy szükségleteket elégítsenek ki és csak az effektív kielégítésükre alkalmas intézményeket ismerik el érvényeseknek. Rendszerünket olyan emberek, mint Bodin, Hobbes és Hegel, olyan korszakban szerkesztették, amikor az államok közötti hinterland nemcsak szervezetlen volt, hanem, egészében természetellenesen, szervezésre képtelennek tartott. Egész államéletünket ehhez képest azzal a feltevessel gondolták ki, hogy az állam az intézmények szövédékekének végső formája, és magát a Nemzetek Szövetségét is még olyan emberek szerkesztették, akik lényegileg ebben az ideálban hittek.

Azt tartom, hogy a tények kinőtték ezt a felfogást, és a fejlemények egy új jogászai épület megszerkesztését kívánják. Az intézmények mintatervének, amelyre egy megfelelő politikai elmélet céljára szükségünk van, tekintettel kell lennie a kielégítést kívánó szükségletekre és a kielégítés elérhetésének útjára. Itt minden bizonnyal csak akkor érthetjük meg az általunk tekintetbe veendő egységet, ha azoknak a tényeknek egyetemes megismerésében fejezzük ki, amelyekre nézve releváns. Ha az angliai bányászok

megfelelő béreket kívánnak, nem a nemzeti, hanem a nemzetközi szénprobléma az, amelyet át kell tekintenünk. Állandó pénzügyi viszonyok Londonban Chicagónak és Calcuttának, Berlinnek és* Tokiónak a függvényei. Ezeket az interrelációkat meg kell szervezni, hogy kielégítést szerezhessünk azok számára, akik eredményeiből élnek; és ebből egy politikai filozófia szükségére kell következtetni, amely nem a nemzeti államnak, mint az egység végső* forrásának, hanem egy kozmopolita rendnek a nyelvén van kifejezve, amelyen belül a nemzeti államot a tények gyorsan szorítják, vissza egy nehézkes és ki nem elégíthető provinciának a helyzetébe. A bármely adott állam jogalkotó testülete által teremtett megoldások még a nemzeti szférán belül is csak akkor fognak beválni, ha alkalmazkodnak ennek a kozmopolita rendnek a tényeihez. Nincs semmi biztosítékuk megfelelő voltuk tekintetében, csak az, ha legalább a többségnek hatékony hozzájárulásán épülnek.

Az ebből levonható következtetés, azt gondolom, a legnagyobb fontosságú egy használható jogelméletre nézve. Grotius kora lezáródásához közeledik. A helyett, hogy a nemzetközi jog fogalmait az államok egymásközi vonatkozásaiban építenénk fel, a jövőben a nemzeti jogokat kell majd azoknak a következtetéseknek a rendszereként felépítenünk, amelyeket annak a nemzetközi jognak a szabályaiból vonunk, amelynek jelentősége sokkal szélesebb, mint amilyenre a nemzeti jog igényt tarthat. Nem valószínű, hogy ebben az új világban bármely államnak, csak alakilag is, végső hatalma lehessen; sokkal hasonlóbb lesz egy federáció provinciájához, amelynek autoritása van egy meghatározott körben, de amely érezni kénytelen, hogy ezen a körön túl hatalma szigorúan határolt. Anglia pl. majd könnyen arra ébredhet, hogy ha elő is írja a gyilkosság büntetését, de nem szabhatja meg a bányászok munkaidejét, hogy ha meg is alkothatja a maga forgalmi szabályait, de nem állapíthatja meg forgalmának terjedelmét. A kormányzás processzusa tehát túlnőtt azokon a kategóriákon, amelyekbe a nemzeti állam bebörtönözni kívánta. Legalább is funkcióinak egyes részei nyilván megértek arra, hogy olyan tekintélyre ruháztassanak át, amelynek parancsai a nemzeti államra nézve kötelezőek lesznek. A kozmopolita rend természeténél fogva, nem lesz hatalma végső döntések hozatalára más körben, mint amelyet ennek a rendnek a szükségletei számára juttatnak. Nem fog megfelelni a klasszikus jogászat formuláinak, és új formulák fognak kifejlődni, amelyek jobban megfelelnek majd a jogászat által szolgálandó szükségleteknek.¹²

¹² V. ö. kiadás alatt levő munkámmal: *National Independence and the Theory of an International Community.*

Ez arra mutat, amint gondolni bátor vagyok, hogy a joghoz nem közeledhetünk semmi olyan gondolattal, amely az államot posztulálja végső forrásaként. Jog a tényleges szükséglet munkás kielégítése, és a forrásai ép oly változatosak, mint maga az élet. Az állam az a szerv, amelyen keresztül a kormány nyilvántartja azt aényt, hogy valamely szükséglet tényleges jogcímet nyert a kielégítésre; annak hírül adása, hogy ezen az adott szükségleten túl fekszik, a jövőre nézve, a társadalom kényszerítő hatalma. De világos, hogy az állam nem több, mint ennek a nyilvántartásnak a mai formája. Nincs a priori szükségszerűsége annak, hogy ép ezt a különös formát vegye fel és nem valamely más formát. Ez attól függ, hogy milyen a jellege a társadalmi szervezetnek akkor, amikor valamely effektív szükséglet kielégítést keres. És a probléma e szemszögből való megközelítésének értéke az, hogy nem vagyunk kénytelenek saját definíciónknál fogva a kormány parancsait más szervezetek parancsaitól különböző kategóriába sorozni. Úgy tanuljuk meg látni őket, amint látnunk kellene őket, mint egy tágabb genusnak a species-eit. Bármely társulás, amely rendeleteket bocsát ki tagjai számára, jogot alkot, amely inkább fokozatilag, mint minőségileg különbözik attól a jogtól, amelyet az állam nevében alkotnak. A többi társulások hatalmát is nehéz megkülönböztetni, kivéve ismét a fokozati megkülönböztetést, az állam hatalmától. Igaz lehet, hogy az állam tekintélyének az a haszna, hogy rendeleteit kötelezővé teszi mindenkire jurisdikciója körén belül: azon belül egyetemességre törekszik. De vigyáznunk kell, hogy ennek az egyetemességnak a jellegét ne értsük félre. Egyszerűen csak formális vonatkozású egyetemesség az. Azon az alapon teremtet egységet, hogy azok, akik az állam gépezetét működtetik, a magatartás bizonyos területén az egységet kívánatosnak tartják. Nem mondja meg nekünk, miért tartják kívánatosnak; nem mondja meg, hogy a parancsok címzettjei is annak fogják-e azt tekinteni; és végül nem mondja meg, vajjon kívánatosnak kell-e azt tekinteni. De egy igazi jogfilozófiának mindezeket a dolgokat ki kellene fejtenie, ha ki akarja elégíteni azokat, akik a jog szankcióit érzik.

Az a jogelmélet, amely nem a jog céljának posztulálásából indul ki, sohasem magyarázhatja meg, hogy miért kell a jognak engedelmeskedni, és bizonynyal nincs célja szabályok alkotásának, ha fel nem tesszük, hogy igényük van az engedelmességre. Ha feltesszük, hogy a jogot azért csinálják, hogy a társadalmilag lehetséges maximumig elégítsenek ki emberi szükségleteket, legalább is van kritériumunk, amelynek segítségével megteremthetjük az értékeknek való rendszerét. Ebből az intézményeknek egy mintatervére következtethetünk, amely a történeti idő bármely adott pillanata-

ban képesít bennünket karakterének megmagyarázására. Az ilyen jogelméletnek megvan az az érdeme, hogy megmenekül az államnak való alárendelésétől. Azoknak az intézményeknek tulajdonít értéket, amelyek a jog célját kielégítik, és semmiféle más intézménynek nem. Megmagyarázza, hogy az intézmények miért élnek és miért halnak meg, mert kimutatja, hogy életüket az a képességük tartja fenn, hogy tényleges szükségletet elégítenek ki. Nem pusztul bele annak a kategoriális formalizmusnak a hierarchiájába, amely az államot jogi vagy erkölcsi alapon végső dologgá teszi. Csak akkor teszi az államot végső dologgá, amikor aktivitása maximális szükséglet kielégítését lehetővé teszi. De kitart a mellett, amint a tények kitaranak a mellett, hogy a maximális szükséglet esetleg csak az állam iránti engedelmesség megtagadása árán elégíthető ki, vagy, ez is elképzelhető az által, hogy az államon túl egy világpolgári rendre megyünk vissza, amelynek a szabályokat alkotnia kell, ha azt akarjuk, hogy reményünk legyen a kielégítésére.

Ez persze pluralisztikus jogelmélet. Azért ilyen, mert az előttünk fekvő tények anarchikusak. Magunk szedjük rendbe a tényeket azáltal, hogy képesek vagyunk embereket meggyőzni arról, hogy az a némi egység, amelyet a tények között teremtünk, fokozott gazdagságát jelenti az ő életüknek. Nem odaadással, hanem odaadásokkal találkozunk mindenütt az emberekben. Semmi sem igazolja, hogy egy Prokrustes-szerű egységre való redukcióját keressük, amelynek jellege csak formális. Egy intézmény nem számíthat komolyan engedelmességre pusztán azért, mert végső pontja egy sorozatnak, ahol maga a sorozat is pusztán logikai konstrukció. Az intézmények csak azoknak az értékeknek a határai között számíthatnak engedelmességre, amelyeket az engedelmesség teremt; és ha ezeket az értékeket tagadják azok, akiknek életében azoknak hatékonynak kellene bizonyulniuk, előbb-utóbb az engedelmességet is meg fogják tagadni. Ebből a szempontból építhetjük az annyira szükséges hidat a jog formális szükségletei és azok közt az egyéb, etikai, gazdasági, politikai, mérlegtani, összefüggések között, amelyek az absztrakt jogi igényt végeredményben érvényesüléshez segítik. Mindenekfelett pedig egy ilyen felfogás a jog forrását odahelyezi, ahová legigazabban tartozik: a helyeslő egyéni lélekbe. Mert mindegyikünk élettapasztalatához való vonatkozásából ítéli meg a kapott parancsokat; és egy parancsokat formulázó intézmény sikere annak a képességnek a függvénye, amellyel meggyőző minket arról, hogy tevékenysége, amellyel erre a mi élettapasztalatunkra válaszol, folytonosan és átgondoltan teremthő erejű.

Harold J. Laski.

A TÁRSADALMI SZERVEZÉS ÉRTÉKE.

A szervezés mibenlétének kérdése mint társadalomfilozófiai probléma. — 1. A szervezés gondolata. — 2. Spann elmélete. — 3. A szervezésprobléma mozzanatai. — 4. Célproblémák. — 5. Személyi viszony-problémák. — 6. A mesterséges és természetes szervezetek viszonya. — 7. A szervezés és a nagyságméret problémája. — 8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

Már többen mondták korunkat a „szervezés századának“. Kétségtelenül általános nézet az, hogy a szociális problémák egy leözös nevezőre hozva oldhatók meg: szerveznünk kell az egész társadalmat; jólétünk, boldogulásunk egyenes arányú a szervezettséggel. E szerint maga a szervezettség — úgy látszik — a legfőbb társadalomszerkezeti érték. Ami szervezett, társadalmi kifejelettség és erőteljesség szempontjából kifogástalan, viszont mindaz kezdetleges és javításra szoruló, ami szervezetlen.

Jellemző kor-tünet az is, hogy a nagy szervezők mind tekintélyt kapnak állami életben s az autonóm társadalmi élet mozgalmában. A nép olykor szinte misztikus varázsvesszőt lát egyesek kezében, s alig találunk országot, hol. ne jutna el a tömeg egy-egy nagy szervező áhítatos tiszteletéhez. Nagy egyének személyes varázsa, úgy látszik, a szervezés munkájára is átsugárzik, s a szervező munkát magát kiemeli ügyességi-technikai jellegéből, magasztosságot kölcsönöz neki. A szervező erő legtöbbször egyénien akkumulálódik s így természetes, hogy egyik országban egy Bismarck-kultusz, másokban egy Széchenyi-, harmadikban egy Lenin-, vagy Mussolini-kultusz található fel, több-kevesebb joggal utalva egyetemes történeti szerepükre és jelentőségükre.

Az egyéni szervező erő mellett a *szervezés* anonim hatalma csillog élénk századunkban: várvavárt panacea, s bizonyára elmondhatjuk b. Eötvössel: „A nép . . . bizonyos szavakat szokott iőlkapni, melyeken a hit egész buzgalmával csügg. Ha egyszer kimondott egy ilyen szót, bennfoglaltatik abban mindaz, amit jónak «s igaznak tart, ahhoz csatlakozik minden reménye“.¹ Az ily esz-

¹ A 19. század uralkodó eszméi. (Összes munkái XV. köt.) III. 11. 1.

me tömeglélek zászlója, jelkép, mely a legkülönbözőbb törekvéseknek lehet a foglalata. Látni fogjuk, lehet-e a „szervezés“-funkció teherbírását oly nagyra tekinteni, hogy megfeleljen minden várakozásnak.

A *szervezés* középponti kérdésében többféle kérdés van együtt, mire már kezdetben utalhatunk. 1. Szervezésről beszélünk; akkor, midőn társadalomalakító, azaz közös célra irányító munkával egy társas organizációt létrehozunk. Ez a *részleges szervezés*, vagy szervezet-alakítás munkája. Ilyen problémát old meg egy társadalombiztosító intézet.

2. Szervezés tárgya lehet az „*egész*“ társadalom, egy nemzet, egy nemzetekből álló csoport, avagy az emberiség. Ez az *egyetemes szervezés* területe. Ilyen problémát remél megoldani pl. a, Nemzetek Szövetsége a világbéke biztosítása terén.

3. Szervező munkáról beszélünk akkor is, amidőn nem új szervezet létesítéséről van szó, minő egy társadalombiztosító intézet, sem egy világsszervezet nemzetközi-tágasságú programjáról, hanem csupán arról, hogy meglévő szervezet jobb összeműködést, nagyobb átütő erőt nyerjen s gyors munkamódszerekre idegződjék be. Ezt ma többnyire *racionalizálásnak* nevezzük, ami nem több, mint szervezet-javítás. A *szervezet-alapító* munka s a *szervezet-alakító* munka egymáshoz közel állanak s így nem lehet különösebb kifogásunk azon nyelvhasználat ellen, mely mindkét téren szervezésről szeret szólni.

Nemcsak a gyakorlat, hanem az elmélet elé is nagy nyomatókkal lép a szervezés problémája. Ha a társadalomfilozófia meghatározásai közül a legközelebb fekvőt választjuk ki, (mely éppen ezért nem a legteljesebb is), azt mondhatjuk, hogy ez a diszciplína „a. társadalom *szervezésének* legvégső irányelveit (illetve értékbírálati alapjait) adja elő“.

Három kérdésünk van ezen az alapon: mi a társadalom, mő a szervezés, mik a végső irányelvek. 1. Ha már birtokunkban vannak azok a jelenségleírások, melyek feltárják előttünk a társadalminak mondott jelenségek tágas körét s ezzel körüljártuk azt a kört, amelyben „társas“ jelenségek találhatók, meg kell találnunk ama mozzanatok középpontját, a „társadalmi“ lényegét. Ez a feladat is társadalomfilozófiai; Sauer és mások a kérdés feje fölött siklanak át. Itt csak érinteni tartozunk azt a kérdést, hogy e probléma megelőzi a tulajdonképeni szociológiai kérdésfeltevéseket. Újabb szóval minden szociológia egy lényegtani (uszológiai)² kérdés megoldását tételezi fel, mert másképp minő alapon tudhat-

² Usia: gör. = lényeg.

nók, — nem idői kutatásmenet, hanem logikai sorrend szerint — már eleve általános határozmányokkal társadalminak *minősíteni* az előttünk álló ténnyt, hogy aztán a már „társadalminak“ tartott ténnyel tüzetes kutatás tárgyává tehessük? Ezen a ponton a szociológianak a társadalomfilozófiától való függése kétségtelen. 2. A társadalomfilozófia vizsgálni tartozik a társadalomszerkezet érték-Bírálati alapjait, mely nyilván a társadalomfilozófia *axiológiai* feladatkörét teszi ki. 3. Vizsgálja végül azt: miben áll a szervezés egyáltalán. Társadalom, végső irányelvek és szervezés a három társadalomfilozófiai problémakör, melyből ez a kérdés: *mit jelent társadalmat szervezni*, nyilván nem maradhat ki, sőt ez sui generis társadalomfilozófiai kérdés és — nem társadalompolitikai, hiszen ez utóbbi már nem a szervezés *mibenlétével*, hanem *mikéntjével* foglalkozik.

A szervezettség közfelfogás szerint társadalmi erő és egész-ség állapota, s ha ez tudatos már a köztudat szerint is, valamint az elméleti probléma állása hasonlóképp világosan erre mutat, jogosan azt gondolhatnánk, hogy az irodalom ezzel a kérdéssel régóta kiváló figyelemmel foglalkozik. Éppen az ellenkező áll előttünk: a szervezés mibenlétének irodalma nincs,³ csak mikéntjére nézve vannak konkrét javaslatok.⁴

A szervező munka *mibenléte* önálló probléma a mikénttel szemben. Amidőn a szervezés nem jutott el a kívánt eredményekhez, hallgatólagos következmény az, hogy a szervezés *iránya*, vagy *eszközeinek* megválogatása volt a helytelen. E felfogás, azt hisszük, nem jár elég mélyen. Fel lehet keresnünk azt a mélyebb problémaréteget, ahol már azt tehetjük problémánkká, vajjon a szervezés *természeténél* fogva nem hord-e eredménytelensége-

³ O. Spann (Handw. d. Staatswissenschaften csak a 4. kiadásban), ki meg-erősít bennünket abban, hogy nincs erre vonatkozó számottevő irodalom. Spann „Organisation“ cikke az első rendszer, melyben persze az ő sajátos szociológiáját kivonatossan összetömrítve adja elő.

⁴ Úgy látom, Fr. Klein volt osztrák igazságügyminiszter sajnos nem szociológiai könyve volt az első, mely valóban általános nézőpontokból igyekszik az egész kérdést áttekinteni a bécsi egyetemen 1912/13-ban tartott előadásaiban: *Das Organisationswesen der Gegenwart*. Utána ismét alig néhány nagyobb, Spanntól csodálatosképp nem említett munkát jegyezhetünk fel: A. Bogdanow moszkvai egyetemi tanár munkája: *Allgem. Organisationslehre* (Tektologie). 1926. J. Plenge (münsteri tanár): *Drei Vorlesungen über die allgem. Organisationslehre, 1919*. R. Ermann, *Grundlagen einer Organisationslehre, 1921*. von der Pfordten: *Organisation, Wesen u. politische Bedeutung, 1917*. (kis mű). K. Lechtape jó cikke: *Organisation*, Staatslexikon (d. Görres des.). 5. kiad. 1929. III. 1742. 1.

ket is magában, azaz nemcsak a szervezés iránya lehet elhibázott, hanem bizonyos esetleges *tragikum forrása az, hogy egyáltalán szervezési aktus folyt le*. Nemcsak emberi erőnk folytán lehet: korlátozott a szervezés, hanem látni fogjuk, természeténél fogva jár úgy jó, mint káros eredményekkel. Ez jelenlegi problémánk; nem több (szociálpolitikai), és nem kevesebb (technikai) Jelen-cikkünkben mint alapvető, *társadalomfilozófiai* kérdést vesszük szemügyre a szervezés *mibenlétét*, s annak ebből folyó értékét.

1. A szervezés gondolata.

A szervezés nem más, mint a társadalom mesterséges alakítása; eredménye nem lehet más, mint mesterséges alakulat. Szervezés tehát kettőt jelenthet: 1. valaminő természetes alakulat *átalakítását* mesterségesé; 2. jelentheti mesterséges alakulat *létrehozását* eddig kapcsolatba nem hozott elemekből. Mindkettő szándékot tételez fel, amely mögött áll egyrésről az a feltételezés, hogy a társadalom egyáltalán alakítható, vagyis emberi beavatkozások útján lényegében formálható, másrésről az emberi értelem hivatott arra, hogy a társadalom alakulását ellenőrizze, s benső racionalitását a társadalomnak átadja. Mindkét gondolat a történeti fejlődés eredménye. A görög szellemtörténetből kinyomozható, hogy a primitív elme a maga fizikai környezetét adottnak, változtathatatlanak tekintette. „így vannak a dolgok“, avagy „Istentől rendeltetve ez a világ alkata“ — az e fajta gondolat, vagyis a fennállónak differenciálatlanul *normatív* elgondolása a kezdet. A milieu adottságának gondolatát lassan törli át az a gondolat, mely szerint a milieu alakítható valami, azaz *műtermék* lehet egyáltalán. Ugyanez a lépcsőfok mutatható ki a társadalmi milieure nézve is, melyet, bárminő vonzó kérdés is, a szellemtörténet lapjaira kell átutalnunk.

Két, új stádiumot jelző gondolat tűnik ezzel elénk. Az egyiket a *milieu plaszticitása* gondolatának mondjuk. A társas környezet átalakítható, gyúrható, önthető massa. A másik a *milieu racionalizálhatóságának* gondolata: a társadalom úgy alakítható át, hogy az éppen ésszerű formát ölt, az ész kívánalmaihoz igazodik. Ezen a két gyökérszálon táplálkozik a szervezés örök alapgondolata. Nem logikai következtetések fonalán bontakozik ki természete-

⁵ A szervezettség fogalmáról akkortájt ennyit mond egy tipikus gondolkodó, Christian Wolf: *Organicum dicitur corpus, quod vi compositionis suae ad peculiarem quandam actionem aptum est* (Cosmologia, §. 274. id. Eisler; Wörterb. 1929-iki kiadás. II. 358).

tesen, hanem mint minden áttörő gondolat, erős válságok emocionális talajából serken ki. Nem a történeti-idői *menet*, a konkrét alakulás, hanem a lépcsőfok, a *stádium* szempontja érdekelt itt bennünket — ez is csak elméleti igényünkhöz képest.

Mikor a milieu-plaszticitás gondolata megered, két tényező küzd egymással: a személyes uralom ős-hybrise és a személytelen norma uralma. Ez utóbbi az elsővel szemben lép fel — az „akaróméinál szemben a „tartozunk“ gondolata — akkor, amidőn a természetjogi elgondolás kezdi hallatni évezredek óta sürgető szavát. A görög, a római, a középkori természetjogi gondolkodás periódusai mellőzésével az újkori természetjogra fordítsuk tekintetünket. Ennek a legfőképp 17. századi mozgalomnak köszönhető a mai gondolat, hogy a társadalom egészében szervezhető. Az első mesterséges alakulat, mely éppen racionális termék: az állam. A természet jogász nem fogadja el a fennálló hatalmi viszonyt. Célja jogalapot mutatni ki új, *követelt* viszonyformák számára, mely viszonyforma: 1. az egyenlőség, 2. a „rólunk beleegyezésünkkel“ követelményeiben van meg. A pusztá hatalmi parancs egyoldalú akaratsnyilvánításon alapszik. Törvény az, amit az uralkodó akar, jogszabály = voluntas principis. Az ily állapot egyszersmindkorra kettéválasztja a normaadót és a normacímzettet. Ennek tagadása hajtja, lendíti és hevíti a természetjogot, amely hirdeti: van valami magasabb tényező emberek fölött, ami érvényességet ad a szabálynak, ami minden személyes igényt igazol vagy elvet, ami nem személyes, hanem személyfölötti jellegű. Nem ember kötelez embert, nem *egymást* kötelezzük, hanem valami norma kötelez egyformán és mindenkit.

Itt lép előtérbe a hatalmi parancs és parancs-címzett *viszonyformája* helyett követelt, új, egyenlőségi viszonyforma, mely az újkor legnagyobb szellemi forradalma. A természet jogászok gondolkodásából kiáramló meggyőződés az, hogy *van* mindenkit — a mindenki előtt de facto ott álló normaadót: a fejedelmet is — kötő imperszonális értékvilág. Minden földi halandó csak normacímzett és nem több — az egalitárizmus ezzel indul el hódító útjára.

Ezzel azonban tovább is halad az elmélet a maga pályáján, amidőn a mindenki által várt új, egyenlőségi államban a tényleges normaadói keresi, amellyel szemben az előbbi imperszonále végre is csak norma értékforrása. A mesterséges konvenció, az állam életére nézve döntő — mindenekelőtt alkotmányjogi — szabály normaalkotója hasonlóképp mindenki: a nép. Ugyanakkor, midőn mindenki normacímzett (polgár), egyben mindenki normaadó is (törvényhozó). Itt is egalitárizmus áll elénk.

Miközben elképzelik az új, jogosabbnak hitt állam keletkezését (nem a történeti menet, hanem az értékigazolás a döntő), elképzelik, hogy mindenki szerződik, összuverén jogait *egyformán* feladja, jogait átruházza egy — műalkotásra, ez ép egy „szervezett” állam, oly organizáció, melyet mesterséges aktussal alakítottak. Az állam ily módon *racionalis* organizáció lesz és a vita már — korunkig — csak az lesz, hogy a létrejövő (belpolitikai) békeállam tulajdonkép minő alkotmányjogi kiegyensúlyozottságot nyerjen. Az ős-szerződés tulajdonkép egy hatalmas társas műszert teremtet meg, amelyet megteremtett és megtart az ősanarchiától való félelem, más szóval a békevágy. Ki kell emelnünk: a természetjogi elgondolású alkotmányos állam nem ismeri a tényleges államok történeti célokban való gazdagságát, nem ismeri az államcélok egyes korok és stádiumok szerinti felépülését és sokféleségét, nem azt, hogy az állam mindig többfélekép *kiegészítő* szervezete egy-egy közösségi, szerves egésznek (közösségnek, társadalomnak). Amaz elgondolt „alkotmányos” állam kiválókép *egy célfajra beállított szervezet*; éppen az van meg benne, ami az egész elméletnek motívuma, lelki alapja s ezzel célja is: békesóvárgás, a hatalmi *túlsúly ellensúlya*. Minden így nyer értelmet. Ebbe az egy célba torkollik össze minden. A hadsereg békeinstrumentum, a törvényhozás béketeremtő, az egész közigazgatás egyensúlyozó szerv. Nem mondja, de sugallja az egész természetjogi elgondolásból ki-
szökkenő modern parlamenti állameszme a kiegyensúlyozás *egy-célúságát* (monoteliáját).

Az állam műtermék; az állam végeredményben egycélú (monotelikus) organizáció; az állam ésszerű alkotás, racionalis produktum, szervezett egész. Maga az állam ilyenek megfestett ideáltípusa (amit a valóságot sokkal jobban szemügyre vevő szociológus bizonyára csak részben fogad el) — szuggesztálta a tömegeket: valóban mert ily államok máris vannak, az alapul vett eszmék üdvösek. Ez eszmék pedig: egyenlőség és szervező hit — oly hatóerők, melyek a racionalizmus századán áttörve, és ott megerősödve csak a 19. században mutatták meg erejüket.

A 18. század a *l'homme-machine* gondolatához csakhamar hozzáépítette a *société-machine* gondolatát. írók, költők és tudósok alkotmányokat szerkesztettek, műterveket műszerkezetek számára. De míg kezdetben csak az alkotmánytervezés tűnik fel sajátos vonásaival, addig a 19. században két erős tényező — szervező egyén = liberális vállalkozó, és szocialista tömeg — már új téren kezd konstruálni: *gazdasági össz-szervezés* terén.

Saint Simon kérdezi, hogy ha a forradalmi 18. század „a filo-

szófia százada“, s a következő század is a filozófia jegyében indul, minő nevet adjunk ennek a 19. századnak? Korunk a *szervezés százada*. (La philosophie du dernier siècle a été révolutionnaire; celle du 19.-ième siècle doit être organisatrice.“⁶) A szocializmus ép úgy szervezésre vágyik, mint ellenlábasa, a liberalizmus.

További szellemtörténeti kérdéseket itt mellőzve, mindenekelőtt feladatunk legalább egy mai szervezéselméletet a maga egészében áttekinteni, hogy nyomban látható legyen: századunk vajjon kifejlesztette-e és mikép leghatalmasabb eszméjének, a szervezésnek az elméletét.

2. Spann elmélete.

Spann legújabb munkája szerint „a szervezés . . . nem mechanikus szerkezetnek, nem mechanikusan rétegzett elemek szerkezeti összességének tekintendő, hanem oly cselekvés segédeszközeivel (javakkal) együtt vett összességének, amelyek mint cselekvések nem mechanikusan, hanem jelentéstelítetten, rangszerű módon függenek össze“.⁷ A szervező cselekvés maga nem akar célhoz jutni, hanem a cél elérését csak közvetve segíti elő, a szervezés „kivált“ bizonyos cselekvéseket. Egyes alkalomra irányul pl. egy előadás megszervezése; ez csak előkészítés. Maga a szellemi hálas az előadáson s ezzel egy szellemi közösség alakulására *nem* a szervezés eredménye. A szellemi közösség nem magából a szervező munkából nő ki. Külső cselekvésnek csak külső cselekvés az eredménye (Handlung kommt nur aus Handlung), szellemi közösség csakis szellemi közösségből ered (Gezweiung kommt nur aus Gezweiung).

I. Az organizálás abban áll, hogy 1. az összekapcsolandó cselekvéseket indítjuk, előidézzük (*veranlassen*), 2. az előidézett cselekvések számára utat törünk (*Wegbahnung*) és pedig a) *előkészítés* munkájával, t. i. mindazon körülményeket és feltételeket, melyek az egyesülendő elemek munkája részére szükségesek, meg-

⁶ *L'oeuvre d'Henri de Saint Simon*. Textes choisies par C. Bouglé. Alcan 1925. 76.

⁷ *Organisation*. Handwbuch d. Stw. 4. kiad. 6. köt. O. Spann mindenen az organikus jelleget festi alá. R. Erdmann (*Grundlagen einer Organisationslehre*, 1921.) kétféle szervezetet lát: természetes és mesterséges szervezet s ebben az „Organisation“ szó kettős jelentése tükröződik ki: tipikus morfológia-előtti álláspont. „Organisation ist der Inbegriff der Machnahmen, die sich mit der zielstrebenden Regelung des Verhältnisses von Mensch zu Mensch oder Mensch zum Gegenstand befassen (3. 1.). A „Masnahme“ máris, épúgy amint a „Zielstrebigkeit“ a mesterséges alakítás irányzatába mutat.

teremtjük, b) *befolyásoló* munkával magukat a működésnek induló elemeket szellemileg áthatjuk. Ez a befolyásoló munka is kettős, t. i. egyrésztől megváltoztatjuk a beszervezett elemek szellemi állapotát (b_1), másrésztől ezeknek rangviszonyát, általában egymáshoz való Összefüggésüket (Gliederung, Eingliederung) megállapítjuk (b_2). Végül 3. az előidézett és bizonyos útra terelt alakulat *folytatólagos cselekvését* (Verstetigung) mindenképp biztosítani igyekszünk. Mindezek 1. külső körülmények (előadóterem, gyárépület, gépek s hasonló) megszerzése, illetve előidézése, 2. toborzás és rangbeosztás, 3. állandósítás⁸ — miként szerzőnk nemlátszik észrevenni — a szervezésnek tulajdonkép technikai mozzanatai, hacsak a rangbeosztás (Eingliederung) elvi háttérét nem emeljük ki a technikai mozzanatok köréből. A szervezés végre is: „cselekvést lehetővé tevő cselekvés“ (Handeln bewirkendes Handeln) — ebben a szürke és tág formulában hangzik ki az elmélet lényege.

A szervezőnek tulajdonkép teremtő ereje abban van, hogy tömegeket megindít (etwas Zutage reizen), s erkölcsi értéke abban van, hogy valaminő célt kiemel a lappangó célok közül s azt sajátos energiával előmozdítja, míg a csupán gazdász⁸ csak szolgálja valamely cél elérésének, önmaga nem toborzó, és lendítő erő. A szervezés eredménye⁹, a „szövetség“ (Verband), amely a szervezet individualisztikus kifejezése. Az ily szövetség elemei megmaradnak egyeseknek, akár egyes egyénekről, akár egyes cselekvésekről van szó. A szövetség elemei előzetesen meglévő, kész elemek. Ez Spann univerzalizmusa értelmében nem helyes felfogáson alapszik; az igazi univerzalista nem önálló részekből álló egészet, hanem „valódi egészet“ lát maga előtt, úgy hogy amaz egész „kitagozódik“. „Tagok szövetsége“ (Verband von Mitgliedern) szociológiailag tarthatatlan elképzelés. Ezért 2. a szervezés eredménye *intézet* (Anstalt¹⁰), ahol nem önálló részek összeállítását szemlélhetjük, hanem egy alakulategésznek tekintjük azt, mely részegésszé és részekké kitagozódik. Ez oly aktív egész, amelynek aktivitása a szervezési aktusból kiárad s megmarad, nem pedig megmerevedett valami; ez utóbbi csak valaminő „berendezés“ (Einrichtung).

A társas szervezetnek részei könnyen kivethetők az előzők

⁸ Veranlassung, Wegbahnung mit Beeinflussung, Verstetigung — ezek a terminusok.

⁹ A „Wirtschaftler“ e szerint itt inkább csak a technikus lebonyolító szerepét játssza.

¹⁰ Anstalt „oder Organisation“ — mondja több helyütt, A terminológia Schöfflere vezet vissza. V. ö. *Bau und Leben des sozialen Körpers* I. 142.

alapján. 1. Vannak organizáló¹¹ cselekvések, amelyekről ép szólunk (1, 2 ab, 3); vannak a szervezetnek javai, pl. helyisége, tőkéje, tagdíja, berendezése stb. 2. Van parancsoló *vezetősége*. 4. Vannak működési elvei. Spann sok figyelmet fordít arra, vajjon a jogszabályok s az állam tényleges életfunkciói fedik-e egymást. A normák nem cselekvések tényleges útját kijelölő szabályok, hanem — s e téren szembefordulunk felfogásával — pusztán „élettartalmak rangját” jelzik, azaz nem is követendő szabályok, cselekvésintencionáltságok, hanem *értékítéletet* követelők: magunk ezek alapján, tartozunk ítélni; nézetünk szerint ezenfelül azok alapján cselekedni is. „A valóságban a jog s az állam nem fedik egymást, s általában a szervezet nem esik egybe a maga alapszabályával.” Mindenesetre a szervezetek *cselekvéseinek* rendjét (Rangbestimmung) az alapszabályzat megadja, nemcsak *értékítéleteinek* rendjét. A jog megadja (megadhatja?) a szervezetek célját, a szervezés maga megadja tényleges működésének rendjét.¹² A szervezésben éppen az a teremtő jellegű, hogy a jog fölött és (bárminő) szabály fölött található, elő nem írt cselekvéseket a szervezés előidézi, vagy befolyásolja. A hadvezér nem a jog alapján, vagy valaminő szervezeti szabályzat alapján csoportosítja a csapatokat úgy, hogy bajtársi együttlétük alapján nagyobb erőt érezzenek magukban, s kedvet a harcra. Szunnyadó erők életrekeltése — ez az organizátor teremtő feladata. Az élet szabályzatokba bele nem foglalt feladatait a szervező oldja meg. Mindenesetre a jogász és szociológiai szempont különbözőségét szerzőnk jól észreveszi, s ha nem is ide tartozik az egész kérdés, itt is rámutathatunk arra, hogy a „panmiszticizmus”, mely szerint minden életmegoldás szabályzatok alapján megy végbe, ép ott mond csődöt, ahol látjuk, minőtűzes áramlat hat át egy szervezetet egy erőteljes szervező spontán energiájából kifolyólag. Der Staat, der die höchste Organisation ist, in der alle andern (potentiell) enthalten sind, geht schon deswegen über das Recht hinaus, weil er auch die Einheitserscheinung aller Organisation ist (769. l.). A gazdaság, mint minden célnál, eszközöket készenlétben tartó, segítő szerepre hivatott.

A magyar kifejezés tehát nem felel meg mindenben, de a német sem jó. A magyar „szervezet” szónak *kétféle* értelme (természetes és mesterséges — organizmus és organizáció) szüntelen zavarokat hoz; ezért kerüljük itt is a Nyelvészeti újítás (szervezmény) lehetséges, de erősen szokatlan.

¹¹ Nem látom be, hogy organizált helyett miért szól Spann organizálóról.

¹² Während das Wertsystem der Satzungen und des Rechts nur die Ziele des Handelns rangmäßig wertet, d. h. ordnet, gliedert die Organisation die bestimmten organisierenden (und keine anderen! — sic) Handlungen, veranlasst sie und bereitet sie vor. (768. l.).

II. Spann érdekes, s önmaga elméleteiből a leggazdagabban adódó kérdéseket a szervezet *belső viszonyainak* vizsgálatánál fejti lei. Ez a viszonytani vizsgálat azt törekszik igazolni, hogy a szervezésben mindig az egész társadalom rendi tagozódására irányuló indíték rejtőzik (ständischer Grundzug aller Organisation). Legfeltűnőbb az, hogy az uralkodó alapviszony a fölé és alárendeltség, amely sokféle formában látható, így parancsolóval szemben áll az engedelmeskedő, teremtő gondolattal telt egyénnel szemben az „utánzó”; a hagyományos „tekintély” követői is feltalálhatók a szervezetben, az előkészítő-tervező gondolattal szemben a követő és gondolatfelhasználó elem áll szemben.

A benső viszony jellemzői, „kategóriái” a következők: 1. Az organizáció alap jelleméből adódik, hogy hasonló elemeket össze tud foglalni, a hasonlók törekvéseit mintegy kimeríti. A szervezés „első kategóriája” az organizálandó elemek hasonlóságából eredő *összeférthetősége* (Verträglichkeit des zu organisierenden Inhalts). „Hogy egy viszonylag hasonló tartalom¹³ egy szervezet keretébe összefoglalt-e vagy nem, mindig minden szervezet életkérdése.” Egy céhbe pl. senki sem gondol összefoglalni szabókat, fűszereseket és színészeket. Egy modern szakszervezet, vagy kartell csak tűrhetően hasonlók összefogására gondolhat. 2. Az organizáció a hasonló elemek *teljes beszerzésére* törekszik, a társadalomban „hézagokat” nem tűr meg. Jól látható a kartellek alakulásánál, melyek csak akkor életképesek s erősek, ha a piacot kimerítik, kimerítik továbbá a technikai lehetőségeket s latens versenyt ezzel lázárnak. Ugyanez a kizárólagosságra való törekvés — eme „második kategória” — látható egyházi szervezeteknél is. Nem elégszik meg a hasonló érzelműek összefoglalásával, hanem egyben az előtte idegenszerű szekták kiirtására, vagy elnémítására is azonnal berendezkedik.¹⁴ 3. Tekintetbe jő továbbá a *befelé való érvényesülés* kategóriája. A szervezet tagjaival szemben teljes érvényesülésre törekszik; bárminők is az akadályok, pl. különbözők az erkölcsök, a faji tulajdonságok, a korszellem, az egyéni ellenállás, azokat lé akarja hengerelni büntetésekkel, folytonos ráhatással és

¹³ V. ö. alább a szervezet természetében lévő egycélúságot, mely alapja a Spann által tagadott mechanikus jellegnek.

¹⁴ Ehhez a belső szerkezeti jelleghez számíthatnák azt, hogy minden nagyobb szervezet idők folytán bizonyos *közjogi* jellegű állásra törekszik (ld. nálunk a társadalombiztosítót). Ennek sok esetben akadálya az, hogy a közjogi jellegre való törekvés motívuma nem a „teljes beszerzésre” való törekvés, tehát bizonyos erő jele, hanem (amire Spann nem utal) az állam támogató karjára áhító gyengeség kifejezése.

ezzerféle szervezeti szabállyal, illetve aktussal. 4. Szóba jönnek a belső alárendeltségi formák, mikről már szóltunk.

III. Spann elméletének legértékesebb — sajnos legtöredékebben előadott — része az, amely a szervezeteknek a „szellemi közösségekhez“, illetve az egész társadalomhoz való viszonyáról szól. Már maga az a tény, hogy a szervezet és a szellemi közösség viszonyát vizsgálat tárgyává tesszük, mutatja, hogy a kettő nem azonos. Nézetünk szerint a szervezet nem önmagából meríti eredeti szellemét és lendítő erejét, hanem rászorul oly természetes alakulatokra: „közösségekre“, amelyek kötetlenebb életformákban szükségképpen gazdagabb életet élnek, mint a pusztá organizációk. (Spann itt nem is mindig a *szervezet*, hanem inkább a *szervezés* viszonyát kutatja — mindkettő „Organisation“). Megállapítható, hogy a szervezet „a szellemi közösséget úgy *technikailag* (sic) lehetővé teszi. . . mint tartalmilag előmozdítja,“ (pl. összehozza az elemeket és neveli őket), „viszont a közösség a maga *eleven impulzusaival* (!) mindig támogatja és átalakulásra bírja az organizációkat“.¹⁵ Ezt a viszonyt azonban nem találja következetesen érvényre jutónak. „Néha az *organizáció* a tulajdonkép teremtetőelem.“ Példái azt mutatják, hogy itt nem *szervezetre*, hanem *szervezőre* gondol, egyénekre, akik hatalmas bomlás vagy ellanyhulás után új életet öntenek az intézményekbe. Az ily hatalmas organizátorok olykor oly szervezeteket találnak maguk előtt, melyek tartalomban elvéhédhét testekként merevednek előttük. Minek van prioritása? Végeredmény az, hogy ugyanazon erő, mely a közösség alakítására tör, arra is tör, hogy azt „kitagozódásra“ bírja, azaz szervezze. Hogy melyik amaz „ugyanazon erő“, mely mindkettőt, a közösségeket, valamint az organizációkat áthatja, bizonyos homályban maradó kérdés.¹⁶ talán egy bizonyos fajú egyéni, talán kollektív erő. A „közösség“ mindenesetre erősebb s eredetibb egység. „A szervezet tartósan bensőleg nem tud ellenállni a közösség szellemének, mert a szervezet (szervezés?) maga is csak

¹⁵ Spann, *Organisation*, 771. 1.

¹⁶ Hogy a közösségi erők felé hajlik, bátran következtethető egyéb munkáiból. De itt is nyilatkozik egy helyt: „Will man das Wirken groser Organisatoren richtig beurteilen, so mus man beachten, das es nicht äusserlich auf die Organisationen, die sie schufen, ankommt, sondern auf den Geist darinnen, den sie einfangen und stärken, zum Teil auch erst wecken muBten. Die Organisatoren waren erfolglos, wenn sie die Vergemeinschaftungsvorgänge, die sie organisieren wollen, nicht vorfanden oder nicht zu wecken vermochten“ (772. 1.). Mindez inkább egy társadalomlélektani és nem egy morfológiai kérdésre látszik utalni; hogy a két problémafaj összeolvad még abban az időben, érthető.

tiszta kifejezése, csak további befolyásának egyik formája.“ A szervező erő ezzel csak egy bizonyos fajú közösségi erő.

Spann elméletének kritikájaként itt elégséges megjegyezni annyit, hogy ő mesterséges alakulatok, azaz organizációk mechanikus jellegét nem látja, szinte elvileg nem is *akarja* látni. A Spann-féle univerzalizmus odáig megy, hogy nem fogadja el egyének „szövetkezésének“ szemmel látható tényét sem. Szerinte ez a társadalom individualisztikus *felfogása*, holott ez egy meglévő — igaz, nem általános — individualizmus *ténye*. Spann ideáltipizálással foglalkozik, de nem a valóság deskripciója érdekében, (pedig csak ez a lehetséges célja az ideáltipizálásnak), hanem ideál-*megállapítás* érdekében. A társadalomnak organikusnak *kell* lennie, ezért *nézzük is* azt organikusnak. Hol? Minden vonalon? Nézetünk szerint nem, hanem csakis ott nézhetjük organikusnak, ahol az valóban organikus. Spann továbbá, miközben az organizációk „első kategóriájaként“ rámutat arra, hogy csak *hasonlókat*¹⁷ lehet organizálni, egyben egy másik elméletéről¹⁸ megfedezkedik: arról, hogy egy szervezetbe viszont sokan bejutnak, akik *különbözők*, mert ép egymás hiányait ki tudják *egészíteni*. Az egyoldalú hasonlósági elvvel szemben a *kiegészítési elv* igen fontos ellensúly.¹⁹ És ez az organizációelmélet szempontjából azért is fontos, mert ebből érthető meg az organizátor szerepe és súlya: a beszervezettek lehetnek tömeglények, hasonlóak, átlagok, de a szervező maga mindig több, mint átlag. A beszervezettek lehetnek passzívak, a szervező mindig aktív és pedig sajátos *módon* aktív. Erre a módra sem mutat rá Spann. Sőt, amikor arra utal, hogy a vezető hatalmát és szerepét egyéninek nézni annyi, mint „individualisztikus pszichologizmus“, ez a vád visszahull. Mert amaz organizátor ép mint individuum és mint sajátos pszichologikum ha nem is mindent, de sokat megmagyaráz. Spann egészében a mélyreható elméletek egyikét adja.

3. A szervezésprobléma mozzanatai.

Minden szervező munka feltételezi a következő mozzanatok tekintetbevételét (s előre is szükségesnek látszik kijelölésük, részben, hogy egyoldalú beállításoktól eleve szabaduljunk, részben, hogy a műkifejezések rögzítettek legyenek):

¹⁷ A hasonlósági komponensről újabban sok érdekes adat R. Michels-riél, *Soziologie*, 1926. 84. lk.

¹⁸ *Gesellschaftslehre*, 2. kiad. 1923.

¹⁹ O. von der Pfordben, *Organisation*, 1917. 11. 1. hangsúlyozza a különbséget — közelebbi értelmezés nélkül.

A) A szervezés egy szervezet funkciója érdekében van; a *funkciók célja* az első megoldandó probléma. Ez a szervezettan teleológiai kérdése. Egy bizonyos szerepkörbe beállítandó organizáció célja különböző értelemben és különböző tágasságban vizsgálható, A cél tágassága szempontjából ügyelnünk kell a szervezet *üzemi* céljának, s a mögötte rejlő egyetemes, vagy *társadalmi* céljának különbségére. Vizsgálni tartozunk előzetesen éppen a dolog szociológiai vonatkozásaiban azt, vajjon az organizációnak *önálló* vagy *derivált-e* a célja. Megállapíthatni véljük általánosságban azt, hogy az egy-egy-célra beállított szervezetek célja derivált. Szervezettségükhöz hozzátartozik az, hogy céljuk adott legyen; program az első, azután következik a megalakulás. Az első, teleológiai kérdés tehát egyben nemcsak a cél *minőségének*, hanem *adottságának* kérdése.

B) A szervezés további problémája annak megállapításában áll, hogy minő *részeket* kell megválasztani s együttműködésbe foglalni. Részek kisebb szervezetekben az egyesek, nagyobb szervezetek, pl. az állam esetében már kisebb szervezetek is. E második probléma ezzel a szervezendő „részek“ kérdése lesz. A szervezet működéséhez nemcsak személyek tartoznak, hanem materiális felszerelés is, s e kérdés célszerűen szintén ide csatolható.

C) Az adott célhoz szelektált részek megfelelő összeműködésbe futnak. Ez alkalommal bizonyos személyi *viszonyformák* keletkeznek, pl. mellé- vagy alárendeltség igen sokféle árnyalatban, sőt keveredésben. A szervezet „belső viszonyai“ csak akkor rendezettek, ha a szervezeten belül lefolyó, előírt cselekvések nemcsak „alapszabályszerűen“ mennek végbe, hanem a személyi viszonyok terén is sima és akadálytalan az együttműködés. Ezen a ponton tekintettel vagyunk arra, hogy ez a probléma össze ne keveredjék a következővel, különben kérdésünket éppen szociológiailag érzékeny, s jellemző ponton homályosítanók el.²⁰ Különbséget teszünk *személyi* és *objektív-normatív* összefüggés közt. A szervezettanban gyakran előtérbe nyomuló jogászai nézőpont — a szabályzatok nézőpontja — nem szívesen tér ki arra, hogy valamely szervezetet uraló normák nem fedik a valóságos szociális folyamatokat, mint ahogy a közgazdaságtan is átlagosan absztrahál a személyi viszonyoktól, s megelégszik élő és valóságos személyek kapcsolataival helyett absztrakt „economic man“-ekkel. Szociológiai szem-

²⁰ V. Ö. miként szimplifikálódik a kérdés pl. a részvénytársulatok rajza in, ha csak a *formát* nézzük. Ld. R. Passow: *Die Aktiengesellschaft*. (2. k. Jena, 1922.

pontból elsőrendű problémának a személyi viszonyformák kutatását tartjuk.

D) Kétségtelenül fontos az összeműködés *személytelen norma-rendje* is. Minden funkció bizonyos, zárt pályára terelődik. Törvények, rendeletek illetékességi köröket állapítanak meg. Minden funkció *személyfölötti szférából* kiinduló „beosztást” s irányítást kap. Az objektív normák uralma széles körben látható, ez okozza a funkciók eleve „lezárt pályájának” tragikumát, amidőn a zárt pályájú funkciórészekből a személyi elem túlságosan kikapcsolódik.

Hogyan vélekedjünk a szervezet „norma-eleme” és „személyi eleme” viszonyáról? Sokan azt vélik, az első a lényeges,²¹ a szervezet „alapszabályszerű rendje”, s ha valahol zavar támad, a paragrafusok közt keresik a hibát. Sokan mélyebben kutatnak. Mindenekelőtt meglátják, hogy szabályszerű és *következetes* hézag: tátong az alapszabályszerű működési rend, s a tényleges menet közt, miután minden szabályozás lényegében *csak* az előrelátható — mert mechanikus — működési mozzanatokra tud berendezkedni. Az, hogy a szabályzat ennek tudatában lehet, midőn valakit szabad rendelkezési körrel ruház fel, sőt a szervezetben sokfelé elszórt „diszkrecionárius jogok” keletkezhetnek — s ez által az u. n. előreláthatatlan hézag maga is quasi szabályozás tárgya, tehát a „szabad” cselekvés mint más, maga is elvileg jogon illetve szabályzaton alapszik — csak látszólagos megoldás. A tényleges életet megfigyelő szociológus gyakran a „kollektív” szempontot meghazudtoló tényre bukkan: egyes egyének személyi vénájától függ hatalmas szervezetek sorsa. Felteheti a szervezettan a kérdést: nem *éppen* merőben előreláthatatlan (praemechanikus) esetek körébe esik-e a szervezeti működés kritikus pontja, sőt esetleg átlagos funkcióinak súlypontja? Az előreláthatatlan mozzanatokat a szabályzat valójában nem szabályozza „diszkrecionárius jogok” közbeiktatásával, hanem csak formálisan intézi el, keretezi, üresért hagyja, tűri, és esetleg ép itt folyik le a lényeges akció, mely a szervezet élet-halálkérdését fogja jelenteni. Íme, arra utalunk, hogy a szervezet s a jogi szabályozás racionalitása mögött ott lát-

²¹ Stammler „*Wirtschaft u. Recht*”¹, 1921. 117), hangsúlyozza, hogy a jogszabályok mellett a szokásos egyezményeknek nagy szerepük van; „der Rechtsbegriff darf im Gegensatze zu den Konventionalregeln nicht einfach auf das Moment der ‚Organisation’ gestellt werden, die bei jenem vorhanden sei, bei den letzteren fehle, Organisation heifit weiter garnichts als: unter áuBeren Regein vereinigen; — dieser aber ist bei den beiden Klassen sozialer Regelung gleichmäsig möglich.” Evvel még nem hárítja el azt a felfogást, hogy általában norma a szervezés lényege.

hatjuk az aktuális élő akaratot, a *szervező* személyiségét, a *vezető* szerepét, a norma személyfölöttisége mögött ott van egy „credo quia absurdum“, egyénileg rugalmas racionalitás és ez fog dönteni, azaz szinte alig magyarázható *hit*, mint személyes véna. A hadvezért alkalmas pillanatban a krízispontban nem szabályzatkönyvek segítik át. A normák lényeges szervezeti szerepével szemben a személyi erők dinamikáját mutatja számos szervezet, minél nagyobb, eo ipso normateltőbb, annál inkább. Alább arra utalunk: a normateltség azaz deperszonalizálódottság „túlszervezést“ hoz maga után, ez pedig részleges bénulás.

E) A szervezet „környezete“ is figyelembe veendő. A szervezet úgy létesülésekor, mint önálló működésekor bizonyos *szabadságállapothoz* van kötve; ha nincsenek szabad állapotban a szervezendő elemek, nem tud a szervezet megalakulni; ha működése közben nem talál megfelelő szabadságot, a szervezet elnémul, alárendelt résszé válik, azaz végül is beolvad.

Ezek a főkérdések, melyek közül nézetünk szerint az eddigi szervezettannal szemben, egyiket sem lehet elhanyagolni: 1. a szervezeti *cél* és beállítottság, 2. a szervezendő *részek*, 3. személyi (tényleges) *viszonyformák*, 4. a *norma-rend* és 5. a *szabadság*-állapot (-mérték) kérdései. Nem tartjuk mind e problémákat társadalomfilozófiaiaknak, ilyen csak az *A* és *E*, a *B* és *C* tulajdonképp társadalmelemzésből áll, *D* pedig a társadalompolitikába ér fel és jórésztben technikai ügy. Nem skatulyázni óhajtunk ezzel, de védekezni eltorzulásokkal szemben; az ily tudományelméleti részenállás nem pedantéria, de óvatosság, hiszen ép az előttünk álló irodalom mutatja világosan, minő töredékesen és torzultan merült fel az organizáció problémája, legtöbbször csak technikai síkon tárgyaltak részleteket, tudtommal az egészet eddigelé nem.

A szervezeti problémák teljes sorának megvilágítására egy tanulmány keretében vállalkoznunk nem lehetséges. Azon problémák közül, melyek szorosabban társadalomfilozófiaiakkal függenek össze, az első a teleológiai probléma (A). Ennek a kérdésnek tüzetesebb megvilágítása egyrészt szükségesnek látszik azért, hogy az organizáció-probléma a technikai síkról felemeltessék (4), másrészt, hogy magának a szervezésnek természetére nézve (5) a leglényegesebb adalék felszínre kerülhessen.

4. Cél-problémák.

Minden szervezés célját, mint már fentebb említettük, kétféle tágasságban lehet felvetnünk: üzemi és társadalmi síkon. Az első, üzemi sík vizsgálata emelkedik ki az irodalomban.

A szervezés teleológiája természetszerűleg kettős problémát tartalmaz. A szervezés célja, mint probléma lehet *tartalmi* és *lehet formális*. A tartalmi teleológia azokat a problémákat öleli fel, amelyek a célt tartalmilag („mely cél“) állapítják meg; a formális teleológia ezt megelőző feladatokat old meg („minő cél“). így megvizsgálja a célösszefüggéseket, vizsgálja a *célnemeket* és *célköröket*, kutatja a célok összefüggésbe hozhatóságát stb. Ide számítjuk a következő célvizsgálatokat, amelyek a *célterjedelemre* vannak tekintettel: mi a különbség *üzemi* s mi a *társadalmi* cél között.

Egy gazdasági vállalat közvetlen *üzemi* célja ama termék kijelölése és elkészülése, melynek termelésére rendeztetik be a vállalat. Ez azonban éppen nem teljes célmeghatározás.

Vegyük szemügyre a fasiszta-uralom²² felléptét megelőző — és amaz uralmat sokban egyenesen provokáló — olasz gyárfoglalások esetét. Az olasz kommunista érzelmű munkásság fegyveres őröket állított a gyárak kapujába. Kitiltotta a gyárvezetőség tagjait, feleslegesnek vélte a mérnökök munkáját is, s minden magasabb intellektuális munka elvégzését. A gyár megvolt, működésben volt, a berendezés készen s érintetlenül állott, csak ép az üzemet folytatni, azaz „termelni“ kellett; elég volt az ügyes, betanult munkavezetők irányítása, hogy a nyersanyagokat feldolgozzák. Az üzemi oldalon tehát rendesen folyt minden, a munkások nem vették észre, hogy mindeddig csupán termelési-üzemi nézőpontból fogták fel s oldották meg a szervezet funkciókörét. A válság csakhamar megkezdődött; a kész termék raktáron maradt. A szocialisták e jelenséget csakhamar elkönyvelték a maguk beidegződött frazeológiájukkal: „a kapitalista társadalomban“ van a hiba, ez „bojkottálja“ az árúkat, nem „szimpatizál“ a szocializált üzemekkel, hagyja az „új rendszert“ csődbe kerülni, holott az eredendő hiba abban a köznapi tévedésben van, hogy az üzemi célt teljes célnak látják. Az üzemi cél-gondolkodást a 19. század kapitalista gondolkodása nem tudta kitágítani társadalmi célgondolkodássá. Ez látható a szocialista elmélkedések széles vonalán is. Az üzemi célgondolkodás a gyárvállalat funkcionális egységét, a részmunkák harmonikus kapcsolódását csak addig kíséri figyelemmel, míg a termék elkészül. Tehát lényege *a funkciók biztosítása a termékig*. Ezzel szemben nem kell itt különösebben aláhúznunk, hogy a termék előállítás csak azon a ponton válik valóságban termékeny céllá, amely ponton a termék azon „*társadalmi szerephez*“ (a közgazdaság régies nyelvén: a fogyasztáshoz) el tud jutni, amely szerep a társadalom univerzális célbeállítottságához képest lehetséges.

²² Rob. Michels, *Sozialismus und Faschismus in Italien*. 1925.

A szervezet közvetlen üzemi céljának kidolgozása önmagában semmit sem jelent. Egy *egyetemes társadalmi célvilág* közepett Icell az egyes szervezet céljának elhelyezkednie; az univerzalista Iriindulás alapján a szervezetnek kifelé kell dolgoznia. Az üzemi elgondoláson túl következik egy sui generis „társadalmi” cél, melynek a szervezet szolgál. E szerint nincsen autonóm vállalat? Az autonómia kétfélet jelent: 1. célok szabad megállapítását, 2. eszközök szabadon választhatását. Valóban autonóm a vállalat akkor, amidőn szabadsága van öncéljainak élni önmaga választotta eszközökkel, akadályoktól mentesen. Mindez azonban még nem jelent Icorlátlan lehetőséget. Maga a szuverén állam sem lehet autonóm minden téren, sőt éppen sokoldalú életkapcsolata folytán sokoldalúan erősen lekötött, úgy hogy számos téren teljes önrendelkezésének részben látszatát, részben csak elvét tartja fenn.

A szervezés *társadalmi* „céljának” elgondolása elméleti szigorúságban a társadalom lehetséges *összes* céljainak tekintetbevételét tételezi fel. A probléma e szerint korántsem könnyű. A magángazdasági-liberális gondolkodás hozzászoktatott ahhoz, hogy csak bizonyos pontig szabad a célegondolás tágasságát kiterjeszteni; pl. a profitszemponit egyszerűen csak a piacig való (tehát a vevőtársadalomig való) elgondolásig megy. Ha azonban a társadalom szervezése ily piac-szemponitig halad, azaz mellőz oly mozzanatot, amely a gazdasági nyereségszámlán túlhalad, úgy a felesleges cikkek és funkciók közül rendkívül sok társadalmilag helyes, megengedhető lesz. A közzgazdaságban az *egész* teleológiai problémát tulajdonkép látszatzmegoldással kerülí meg, amidőn „szükségletrendszer”-hez alkalmazkodást ír elő. A közzgazdaságtan nem veszi figyelembe, hogy a társadalmi teleológia nemcsak *mechanizált*, vagy *mechanizálható* „szükségletekre” terjed ki, hanem ezen lényegesen túlra.

A teleológiai probléma nehézsége éppen a „társadalmi szükségletek” változékonysága és történeti jellege, azaz a kor színvonalához képest különböző *szükséglet-plaszticitás*. A társadalom, a „piac” felvevőképesége különbözőkép állandó és befolyásolható. Ha egy kiváltkép nem mechanizált vállalatról óhajtunk beszélni, egy kiadóvállalatra kell gondolnunk. E példa egyben a szervezet önmagán túlra mutatásához is beszédes példa. Kiadóvállalat, nyomdaüzem, elárusító üzem stb. lelke nem az üzemi rész. Irányító eleme kettős: néhány szakemberből álló irodalmi tanácsadó szervezetrész, és egy pénzügyi-gazdasági szervezetrész. Hogy a kiadandó cikk a közönség fennálló, illetve várható irányzataihoz képest mit ér — aktuálisan, az első határozza meg. Az irodalmi vezető sajátos helyzetben van; könyveknél az új cikk gyakran az

összes előző irodalommal való verseny közepett, az „objektivált“ történetivé vált értékekkel *szemben* is kell, hogy érvényesüljön. Az üzemi „termék“ nem támaszkodik mechanikus szükségletrendszerre. Egy „még be nem érkezett irány“ is szóhoz juthat. A cél nem is már fennálló szükségletek kielégítése, hanem megteremtése. A meddő vállalat önálló bolygó, mely sem meglévő szükségletet kielégíteni, sem szükségletet provokálni nem tud.

Visszatekintve láthatjuk a következőt. A szervezés céljának megállapítása kettős: 1. befelé a szervezet felé, 2. kifelé „a“ társadalom felé. Az első csak üzemi célokból áll, a második társadalmi célvilághoz való kapcsolat. Az első *összerendezés*, a másik *hozzárendezés*.

Maga az organizáció alkotja-e meg önmaga célját vagy céljait? Ez elképzelhetetlen. A célnak adva kell lennie, ez az első probléma (A); a cél adottsága mellett a megalakuló szervezet a célt nem megkoncipiálja, hanem a célnak megfelelő tevékenységeket foganatosítja. — Ebből bizonyos tragikum következhet: a célok elmechanizálódása folytán a szervezet elmerevedése áll be nemritkán. Okaival számolnunk kell.

Nem kétséges, hogy minden organizáció többé-kevésbé *mesterséges alakulatnak* tekintendő. A modern társadalmi milieu megfigyelése arra az észrevételre vezet, hogy az egyes szervezetek mintegy sűrű egymásmellettségben bele vannak szórva a társadalom egész területébe. Egyik organizáció a másikat éri, úgyhogy ma már a *természetes* szervezetek működési formáit szinte elborítják. A mesterséges szervezet nem tekinthető anonimnak, hanem megnevezettnek és ismeretesnek. Cégek, egyesületek, érdekképviseletek, államok, testületek stb. szinte jegyzékbe foglalhatók és elvi szabály szerint sok téren jegyzékbe is foglaltak (pl. cégjegyzék). Másrészt az organizációk gyakran átütő erejűek, mozgékonyak. Működésük híre bejárja a napisajtót, évi jelentések szólnak szerepükről, sőt a szabad verseny rendszerében hangos reklámok hirdetik létüket. Mindezek s más fel nem sorakoztatható tények hozzák létre azt az állapotot, hogy a modern társadalom figyelme immár szinte maradéktalanul mesterséges társadalmi szervezetekre koncentrálódik. A szociológiai elmélet a maga rendszeres látásával a fény mellett bizonyos árnyakat is észrevesz.

A szervezeteknek először is a *célköre korlátozott*, ami annyit jelent, hogy a szervezet nem egyesít mást, mint homogén, célt, másrészt az illető organizáció célköre tetszés szerint *tágíthatónak* nem mutatkozik. A célkör egy-egy célfaj, vagy célnem körét nem lépheti túl. Célnem pl. szellemi-erkölcsi cél, más cél nem gazdasági, harmadik katonai stb. Ezek a célnemek elég tágak

ahhoz, hogy több célnak²³ élhessen egy organizáció, viszont azonban többféle vagy többnemű célnak nem élhet. Tegyük bizonyos gondolati kísérleteket, képzeljük el a *célkitágítás* oly eseteit, melyek nyilvánvalóan abszurdok lesznek. Olyannyira groteszk eseteket képzelünk el, (aminek már elgondolásához is némi előgyakorlat szükséges), hogy az olvasót kérnünk kell, ne lepődjék meg a konkrét jelzésű esetek furcsaságain. Tegyük fel a célnem túllépésének következő eseteit. Egy festékárunagykereskedés verses köteteket ad ki. Avagy fordítva: a Szent István könyvkiadó társulat építészeti anyagok, vasgerendák stb. elárúsítása céljából „bővíti” ki üzemét. Avagy: a Szociális Missziótársulat bank és tőzsdeirodát létesít. A Hermes-bank borbély üzletet nyit. A kispesti zománcedénygyár hadsereget szervez. A ceglédi faiskola politikai pártot alakít. Az újpesti bőrgyár klasszikus gimnáziumot nyit — ily tervek vagy üzembővítések csak elmeegógyintézetekből pattanhatnak ki, elképzelhetetlen abszurdumok. Ez elgondolási kísérletek arra az észre nem mindig vett tényállásra figyelmeztethetnek, hogy az egyes (mesterséges) organizációk *célneme* (s ezzel *célköre*) lezárt és tetszés szerinti tágíthatóságáról beszélni sem lehet. Ha azt mondjuk, hogy a szentendrei szerszámgépgyár — nem alapíthat új vallást; avagy egy vallásos szekta (egyesület) nem foglalkozhat vasöntőde alapításával, ezzel azt tartjuk a szervezetek természetéhez tartozónak, hogy egy *gazdasági* üzem nem lehet *erkölcsi-szellemi* célkörbe átcsapó, fordítva egy szellemi-erkölcsi célkörű (célnemű) egyesülés nem csaphat át tisztán vastermelés-technikai célkörbe. Vannak átcsapások, amelyek lehetségesek, s amelyek nem. Egy újságvállalat pl. nem alapít vallást, ami természetes, de egy vallásos szekta alapíthat újságvállalatot, mert az elsőnek célköréhez képest idegen a második: az újság sub specie actualitatis nézi a világot, a vallás sub specie aeternitatis; az első eset ki van zárva, mindkettő más „szellemet” juttat érvényre. A lényeg pontosabban abban állapítható meg, hogy minden szervezet egy célkörben *egynemű motívumrendszer* *kristályosít ki* a maga körében. Második esetünk viszont, mely szerint a szekta újságot indít, nem *azért*, hanem csak *annyiban* lehetséges, amennyiben az újság *is* egy vallásos életfelfogás szolgálatában állhat. Itt tehát nem a *célkör* (vallásos életnézet) bővült, hanem az *eszköz* az előbbiekhöz hozzájáruló valami (újság). Eszerint az egynemű motívumrendszer (életfelfogás ápolása) tulajdonképp megmaradt, az eszközök köre tágult.

A következő eset legyen ez. Egy újságvállalat, mely híreket

²³ A *monotelikus* jelleg tehát nem *egy* célra, hanem egy *célnemre* utal.

nyújt, tehát mintegy a szellemi forgalom vállalata, tegyük fel,, politikai pártot alapít és gözekéket hoz forgalomba; minden esetben erősen szokatlan, de nem lehetetlen, mert egy újság lehet politikai irányú, tehát politikai párt alapításában tényleges indítószerepet vállalhat, az újságvállalat másrészt — sőt elsősorban — üzleti vállalat, tehát amint rádiókat hozhat forgalomba, elvileg; (ha nem is gyakorlatilag) mezőgazdasági eszközök forgalombahozatalára is kiterjesztheti működési körét. Az újságvállalat ama bifurkációjának tehát csak gyakorlati akadályai lehetnek egy siker-kombináció keretén belül.

Jellemző a mai szervezésügy jelenségeinek megfigyelésében két irányzat: 1. a *specializálódás* közismert ténye, amidőn mind speciálisabb cikkek kizárólagos termelésére vagy forgalombahozatalára rendezkedik be egy szervezet, 2. ennek ellentétéként a *működési célkör kiterjesztése*, pl. banküzlet háború alatt áruüzlettel, fakeskedelmi vállalat építéssel foglalkozik. Mindannak dacára célok terén való „elkalandozás“ esete ritka s ennek oka. nemcsak személyi akadály, hogy t. i. egy szervezet vezetősége képtelen a piac zűrzavarában, vagy a működés technikai követelményei terén eligazodni, a lényeg: *az uralkodó és különösen akcióképes motívumok nem fejlődhetnek ki, hacsak nem válnak egyoldalúvá.* Nem lehet valaki nyereséget hajszoló tőzsdeügynök és művészetében önfeledten dolgozó szobrász. *A dolgozó motívumok lezártsága* a siker első biztosítéka. A szabadverseny világ: széleskörű túltermelésében pedig a dolgozó motívum lezárt erőteljessége, átütő ereje elengedhetetlen követelmény.

Minden modern organizáció ezért legelsősorban egy célnemen belül egy célkör többé-kevésbé specializált szolgálatára rendezkedik be. A szervezés lényege az, hogy *egy* célnak alárendelt, célszerűen és szigorúan alárendelt legyen minden: a *szervezés egycélúsítás, monotelizálás.* Spann nem ismerte fel, hogy az egycélúsítás, ami egy-egy modern szervezet lényeges vonása, egyben mechanizálódás is. A szervezet gyakran gépeket alkalmaz; sőt maga is géppé lesz, maga is egycélúsága érdekében technifikálja egész szerkezeti összetételét, működésének lehetőleg tág körét egycélúsítja olyannyira, hogy önmaga is egészében quasi-mechanizmusnak tekinthető, *societe-machine.* Alkalmazottjai is szabályozott működésű, nagy munkát végző, itt-ott magába a gépszerkezet közeibe beilleszkedő, munkalánchoz kapcsolódó gépmemberek.

A modern társadalom eme sajátos látványa a százévelőttihez képest zavarba ejti a szellemi élet nem egy megfigyelőjét, kiknek lelkében a *szellemi életegész* romanticizmus-korabeli ideálja él

Ez a mai szociológiában sem hiányzik, mint Spann esete jól mutatja. A spontán üde, teremtmő, rugékony szellemvilág a modern géptársadalomban már nem saját törvényei szerint él, hanem a társas gépezet belső szükségességeit követve lefokozott energiával működik; mielőtt erre a kérdésre áttérünk — részletesebben vizsgálандó a gépies-mesterséges organizáció és a teremtmő-szellemi közösség egymáshoz való viszonyát — kutatnunk kell némely teleológiai tény következményeit.

A gépiessé vált szellem működése a specializált munkáé, a munkamegosztás keretében bekövetkező munkatagolás következménye: tökéletesedés egy irányban, gazdaságos erő kifejtés általában, de benne nem a teremtmő véna kiduzzadása látható. Kialakul az *egyéni én* helyett a *technikai én* érzése: csak üzemszere vagyok. Kialakul az utolsó félszázadban kettős hangulat s életképzelés: az egyik az üzemszere lefokozott psziché ressentimentja, mely a szocialista társadalomkritikában található fel széles vonalon, de — ezt túldominálja a másik, az üzemek látható eredményeinek csodálata, hit abban, hogy „szervezéssel“ mindent el lehet érni. Ezt a hitet immár *panorganizacionizmusnak* lehetne mondani. A szervezés a modern csoda, a szervező a modern csodatevő, egy modern misztika hérosza. Egy irányzat, mely túlságba ment, szinte általánossá vált: a szervezési eszme, mely mindenüvé szétterjeszkedett, úgy hogy uralkodóvá lett végül is egy *superorganizatorius üzemi kultúra* magától értetődősége. A szervezés elmélete erre felfigyelve bizonyos árnyakat lát a fény mögött megjeleni. Az üzemek 1. *érzékeny szervezetek*, csekély rugékonyságuk van; amint látunk hatalmas sikereket „alapítások“ után megjeleni, úgy megszokott látvány lett az alap gyengesége folytán beérkező bukás is. 2. Az üzemek éppen nem mindig *tartós* szervezetek is; stabilitásuk csak látszólag van meg. A vállalkozási kedv azonban erre a tartóságra már nem igen törekszik; az amerikai kultúra mutatja erős fénnel azt, hogy a gyors „belevállalkozás“ már eleve jelentékeny rizikó elfogadásával indul útnak. A stabilitás eszméje régebbi kultúrákkal szemben már nem vonzó.

Az elmélet számára új probléma keletkezik. Ha az üzem, a mesterséges organizáció már jelentékeny elgépiesedést mutat, kutatni kell 1. azokat a szervezeti fogózópontokat, amelyek a gépies szervezet racionális alakulása közepett *szervezés* mellett bizonyos *szervesítést*, szerves elem bekapcsolását teszik lehetővé. 2. A szervezés tapasztalás szerint csak egy bizonyos pontig jár haszonnal, munkaökonómiával, siker-többlettel; egy ponton viszont hátrányok jelentkeznek: „*túlszervezés*“ áll elő! Az organizációtan-

ban új problémát vetünk fel ezzel a kérdéssel: minő ponton áll elő az, amit *szervezési optimumnak* nevezünk, amelyen túl tehát a túlszervezés hátrányai automatikusan jelentkeznek. Ez optimum kimutatása elvi előreláthatóságot fog jelenteni, sőt gyakorlati hasznót is jelent, ha egy „szervezési optimum” határozott kimutatása lehetséges, amelyen való túlhaladás egyszerű számvetés vagy tágabban szociológiai analízis alapján is igazolható.

Ezzel kapcsolatban társadalompolitikai térre vezető probléma lesz: a szervezetenagyság kérdése, a szervezeti *rész* autonómmá tétele, a szervezet adminisztratív áttekinthetőségének és gyakorlati *ellenőrizhetőségének* megállapítása, melyeket később vetünk majd felszínre.

5. Személyi viszony-problémák.

A szervezési elméletek a közgazdaságtan sugalmazása alatt túlnyomó részben a munkamegosztás technikai tényeire szegezték figyelmüket, ami áthatott a szociológiára is.

Leopold von Wiese szerint²⁴ „als organisiert erscheint uns „in soziales Gebilde dann, wenn *Funktionen*, durch die den Zwecken des Gebildes entsprochen werden soll, auf die Glieder (Personen und Personengruppen) *verteilt sind*.“ Itt a funkciórészek (B) és funkcióviszonyok kérdése (D) emelkedik ki középponti kérdéssé. A funkciótárgolás ésszerűségén túl alig mondanak egyes írók valamit.²⁵ E. Cary Hayes szerint²⁶ a szervezés lényege: to elicit diverse *activities* adapted to specific ends and correlate them into effective systems in which the interrelation of the activities multiplies their effectiveness. Három mozzanatról van szó, amely „rationalised social activity“-t eredményez: 1. olyan *egyesített* tevékenységről, amelyek nem egyformák — ellenkezőleg csak *párhuzamos* tevékenységről volna szó; a közös munkából egyesek mint vezetők kiválnak. 2. a munkák *korrelációjáról*, miközben mindenik részmunka nyer a többivel való viszonya folytán, 3. a részmunkák közös cél szolgálatában állásáról. Munkamegosztás és teleológia eszerint a két főprobléma.

Már csak épp futólag említjük, hogy a kezdetleges munkamegosztási elméletek (pl. Platón, vagy Smith) után az újabb el-

²⁴ *Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen*, II, (1929) 49. t.

²⁵ Néha ennyit sem; v. ö. la notion d'organisation social kérdéséről E. Waxweiler, *Esquisse d'une sociologie*. 1906. 258. 1. (Travaux de l'institut Solvay, Bruxelles).

²⁶ *Introduction to the study of sociology*,⁶ 1920. 379. 1.

méletek merőben üzemi irányban fogták fel a kérdést. Marshall²⁷ Spencer differenciáció-fogalmára hivatkozik. *Bücher K.*²⁸ tette közkeletűvé a „munkatagolás” fogalmát, mely részmunkák önállósulása egy üzemben *belül* (Arbeitszerlegung), míg a termelési megosztás (Produktionsteilung) több üzem közötti kapcsolatra utal (pl. gyapjútermelés — gyapjúszövés) s ismét más a foglalkozáshasadás, amely akkor áll elő, amidőn, rendszerint finomsági igények szerint, önálló munkafaj alakul ki (Berufsspaltung).

Mindezekben az elméletekben, melyek általában csekély társadalomban veszik szemügyre a társadalom szervezésének kérdését, az *üzemi* gondolat túlnyomóságát az mutatja, hogy more oeconomico a *munkák* kapcsolatára ügyelnek, nem pedig a munkavégző kapcsolatra. Nézetünk szerint lényegesen elhomályosítja a speciálisan szociológiai problémánézést. Ez utóbbi nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy ha a szervezésben nagy jelentőségű is az imperszonális munkarend (D), tehát tisztán jogi formákból (szervezeti szabályokból) is messzemenő következményeket lehet vonni, mégis minden szervezeti szabályzaton túl a szervezet élete maga csak akkor tárul fel előttünk, ha a *személyek* kapcsolatait a maguk tényleges valóságában megláttuk s a szervezeten működése csak akkor teljes, ha az érintkezés teljesen kiegyensúlyozódottan, s a maguk összeillőségében habituális pályákon folyik le. Valami jól szervezett lesz akkor, ha *személyek közt* nincsen súrlódás, illetőleg erre alkalom nem kínálkozik. Súrlódások rendkívül bénító hatásáról beszédes példákat nyújt akár egy forradalom (pl. nálunk 1849), akár a világháború folyamán a központi hatalmak hadvezetőségei. Az ily esetek makroszkopikusan mutatják a kisebb szervezetek mikroszkopikus hasadékait. Gyakori feltételezés az egész kérdést egyszerűen áttolni imperszonális síkra (D), azaz azt vélni, már a szervezeti szabályokban megvannak a később jelentkező hibák kapui. Ezt túlzásnak tartjuk.

Egy probléma minduntalan felüti a fejét — legutóbb az u. n. „üzemi demokrácia” (*Betriebsdemokratie*) kérdésében, — amely a legáltalánosabb eszmei háttértől, a szabadság problémájától (E) kezdve a legapróbb mozzanatokig érezteti a hatását. E kérdés a személyek közti érintkezésmód kérdése általában.

Két oly viszonyfajt kell elemeznünk, amelyben személyek „személyileg” vannak érintve: az alárendeltségi és mellérendeltségi viszonyok közepett. Bizonyos disztinkciókra van szükségünk

²⁷ V. ö. *Principles of economics*⁵. (1807). I. 138. lk.

²⁸ *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. 16. kiad. (1922.) I. 305. lk.

az irodalomban található gyakori félreértések leküzdésére. Minden szervezetben „kell lennie alárendeltségnek“, amint ezt Spann különösen hangsúlyozta. Nincs kétség az iránt, hogy megfelelő alárendeltség nélkül minden szervezet gyenge és széthulló. Az összeműködésnek ez a legfőbb biztosítéka. Ma is emlékezhetünk minő visszásságra engedett következtetni az a tény, hogy az októberi forradalom alkalmával szétszökdöső legénységet a kaszárnnyákba akkori vezetősége ígéretésekkel (mozi és másféle szórakozások) próbálta visszacsalogatni. Ilyenmű propaganda gyökerében támadja meg a katonai szervezet szellemét, melyből nem hiányozhat a szubordináció. Egy ily eset már veszedelmes lépést jelent, praecedense a következőknek is: arra mutat, hogy a vezetőknek nem volt fogalmuk a katonai szolgálati viszony természetéről. A hadsereg nem szalon, hol a felkérés vagy megnyerés tónusa uralkodóvá válhat. Az ily szervezetnek lényegéhez tartozik az, hogy benne a szubordinatív viszony döntő. Téves azonban a szervezés problémájában arra következtetni, hogy ez a szervezeti struktúra általánosítható és nem csak speciális. Vannak szervezetek, ahol a szubordinatív viszony csak kivételes és nem normális, úgy hogy le kelt szögeznünk: az alárendeltségi viszony nem szükségképeni, a viszonyforma szempontjából általánosnak csak az *aláhelyezettségi* viszony mondható (párhuzamosan természetesen a melléhelyezettségi viszonyokkal). Terminológiaiilag célszerűnek fog bizonyulni az, hogy itt kétféle viszonyról szólunk, mely minden szervezetben feltalálható, *kooperatív* és *szuboperatív* viszonyról. Ezzel egy gyakori félreértés lehetőségét küszöböljük ki. Az alárendelésben két mozzanat van együtt: 1. az aláhelyezettség (vezetés-alattiság) *ténye* és 2. az aláhelyezettség *módja*; az *alárendelttel* szemben lehetséges merev parancsformát alkalmazni — ez utóbbi oly attitűdforma, amely az előzőhöz szükségszerűleg nem tapad; az aláhelyezettség tényéből még nem következik, közszóval, a parancsoló „hang“, vagy „fellépés“. Amily természetes pl. az, hogy egy fegyenctelep vezetője parancsol a fegyencnek, oly természetellenes volna az, ha egy orvos megfelelő gyógyítási eljárást nem „javallna“, hanem „parancsolna“ a betegnek. Jó szervezők ösztönösen megérik, hogy alkalmazottaikkal szemben minő viszonyformát érvényesítsenek, a szokás, a hagyomány, az egyéni életfelfogás, a politikai uralkodó rendszer közrehatnak, hogy valaki vezetői pozíciójában az általa vezetetteket, vagyis az aláhelyezetteket mikép érintse: parancs, vagy más „enyhébb“ formák útján bírja összeműködésre. Máris látható, hogy ezek a viszonykérdések nem egy imperszonális, vagy jogi rendezés kérdései, hanem tényleges, *személyi* viszonyokhoz tartozó mozzanatok: a szubope-

ratív rend kérdései, amelyek époly fontosak, mint a kooperatív rend, az egyszerű üzemi munkamegosztás, illetve tagolás kérdései

A szervezéstan sem maradt mentes azoktól a vitáktól, melyek mintegy politikai elemet visznek be a szervezésbe az *egyenlőség* követelménye által. Nincs ennél zavarosabb pontja kérdésünknek. Spann úgy ítéli: „semminő más fogalom nem játszik ilyen határozó szerepet s a társadalom elméletében sehol másutt ennyí zavar és tisztázatlanság nem uralkodik“. Arra már utaltunk,²⁹ hogy az egyenlőség *tagadó kifejezés* a szó pozitív látszata dacára; viszonyítást tételez fel, midőn valakivel *szemben* követel egyenlőséget; bizonyára helyesebben, mert itt matematikai kifejezésnek semmi értelme nincs, egyenlőtlenség követelésről lehet szó. C. Schmidt,³⁰ a politikai fogalmak jeles történésze, így fejezi ki a tényállást: „Jede Gleichheit bekommt ihre Bedeutung und ihren Sinn durch das Korrelat einer möglichen Ungleichheit (sic). Sie ist um so intensiver, je größer die Ungleichheit gegenüber denen ist, die nicht zu den Gleichen gehören. Eine Gleichheit, ohne die Möglichkeit einer Ungleichheit, eine Gleichheit, die man von selbst hat und überhaupt nicht verlieren kann, ist wertlos und gleichgültig.“ Az egyenlőség követelménye, vagy eszméje lényegében nem birtokra irányul — nem ez az, aminek lehetséges elvesztése az egyenlőségkövetelőt izgatottá teszi. Az egyenlőség emberi-személyi *viszony* ideáljának egyik mozzanata. A szervezet problémájában ott merül fel a kérdés, ahol a merev uralmi viszonyt ki akarják küszöbölni, nem akarnak „alárendeltséget“ látni s mindenbe „kooperatív szellemet“, azaz egyszerűen *munkatársi* viszonyt akarnak belevinni. Ez a pont megkívánja, hogy megvitasuk a kérdést. Részünkre meglepetéssel járt az eredmény, melyre jutottunk: az egyenlőség-eszme jogosnak mutatkozik; ámde nem valaminő magasabb politikai, hanem csakis technikai nézőpontból, s ma úgy látjuk, az egész egyenlőségi és demokratikus irányzatnak igazi motívuma ép a szervezésproblémából eredt.

Vájjon valóban egyenlőségről volt-e szó akkor, amidőn egyenlőséget látszottak követelni?³¹ Konstatálható, hogy az egyenlőségkívánalmak vagy ott indultak meg, ahol már a *szuboperatív* vi-

²⁹ *Ethika, szociológia, társadalomfilozófia*, Athenaeum, 1929.

³⁰ *Verfassungslehre*, 1928. 227. 1.

Spann (*Der wahre Staat*, 1921. 56. lk.) maga nem tudja elhatározni magát, mily irányban döntsön: „der Begriff der Gleichheit ist in Wahrheit weder ein individualistischer noch universalistischer, sondern ein Mischbegriff“. A szervezéshez egyenlőség is kell, meg az ellentéte is; „das Homogene ist nicht organisiert, das Organische ist nicht homogen“.

szonyt jogtalannak érezték, vagy ott, ahol a *szubordinatív* alakulású viszonyt feleslegesnek érezték, hiszen a hozzájatapadó parancs-attitűdben lehet egy céltalan mozzanat, miután a megjelenő parancs-attitűd maga nem lehet cél, hanem csak eszköz, s ha ez eszköz merev, kemény s visszatetszést kelt, és ha e mozzanatok elkerülhetők, el is kerülendők. Úgy találjuk, hogy az egyenlőség-kíválmak ritkán és csak látszólag magára az egyenlőségre irányulnak, hanem inkább csak egy „megbecsültebb” bánásmódra. E mögött micsoda tendencia van?

Kétségtelenül *elsősorban* egy növekvő individualizmus. Amidőn különválasztunk két *viszonyt* (szuboperatív-kooperatív) és két viszonyban állási *módot* (szuboperatív-szubordinatív), oka vagy az egyik, vagy a másik viszonytag, vagy mindkettő megváltozása, részlegesen önállóvá válása. Bizonyos, hogy amidőn az alárendeltségi viszonyokról szó esett, a szubordináció attitűdformája szinte az egyenlőségi és demokratikus irányzatok pergőtüzébe került, a francia forradalom óta szüntelenül folyó politikai propagandának nagy szerepe volt ebben, úgy hogy a kisebb organizációkat is alapjukban érintette. A főtény mégis az, hogy valóban növekedett a reális önállóság, a pályacsere, az individuális élet lehetősége.³² Itt mégis az élet teremti meg az ideológiát, nem az ideológia formálja az életet, habár olykor anticipálta is. Amidőn a 18. században ki-domborítani kezdték „az emberi méltóságérzettel össze nem férő alárendeltség” visszasságait, amidőn az új „demokratikus állam” ideája még csak tervezet, amidőn az „autonóm moralitás” gondolata kialakul az etikában, éppen csak csirázóban van a modern társadalom mobilizmusa, de korbéli ellenhatások az elavuló és megmerevedett rendi állammal szemben máris kipattantják az alap-tendenciát: a szabad és *magáért felelős* individuum kialakítását. Az egyenlőség-eszme egyelőre meglévő egyoldalú (nem szerződéses) kötöttségekkel szemben hasonlóképp csak reakció. De mindez már félszázad múlva megfelelő lesz a társadalom tényleges fejlődési irányvonalának: minden az egyéni erőttől függ, jogok, pozícióigények, vagyon, szabadság, s kezdődik az az állapot, ahol

³² „La doctrine de l'égalité qui inculquait au peuple la croyance dans sa propre compétence, était particulièrement enracinée, dans les pays neufs ou les colons déjà anciens, presque tous occupés à des tâches analogues, déployaient à se suffire à eux-mêmes une ingéniosité qui pouvait presque les dispenser de connaissances spéciales.” Bryce: *Les démocraties modernes*. Franc. kiad. 1924. I. 83. Igen jellemző mindez; az új, egyenlőségi áramlat ott ver gyökeret, ahol az individuális önállóság *kényszerűen* adódik, a viszonyok s nem az emberek követelménye.

a fraternité=égalité,³³ a társadalmi atomok kapcsolata egyenlőségi alapról indul ki; erről itt csak röviden szólnunk.³⁴ Hogyan magyarázható az, hogy az egész égalitarista irányzat műszo-tára átment a szocializmus fegyvertárába, midőn a szocializmus szervezést követel, a szervezésben pedig a hierarchia kétségtelenül dominál? Részben egyszerűen egy *politikai* ideológia kihatása, részben több. A szervezésben van, mint láttuk, munkatagolás, s ennyiben a kialakuló viszonyok kooperatívok, de van vezetés is, vannak szuboperatív viszonyok is és ez utóbbi terén azt állapíthattuk meg, hogy a parancsformákkal bővülő *alárendelés* nem-szükségképeni: *ez az attitűd forma a viszonyról de facto leválaszthatónak látszik, és az egyszerű szuboperatív viszony egyedül marad a szervezés lényeges mozzanatai között.* A közös munka célja nem kívánja meg ezt vagy azt a viszonyformát, a parancs vagy a kényszer leszorul helyéről, amennyiben a társulás nem szorul rá alkalmazásukra — a viszonymód *tisztán eszközkérdés lesz*, nem-lesz benne semminő elvszerűség. Kétségtelenül nem erőszakolt fejlődés ez, nem lehet az, miután igen széleskörű tömeg jelenségről van szó. A parancs-attitűd megmarad ott, ahol kell. A katona szó-talanul teljesíti azt a parancsot, melyet neki kiadnak, s természetesen látja, hogy senki sem várja meg, minő esetleges megjegyzése volna reá. Az idő, a körülmények legtöbbször lehetetlenné tennének bárminő magyarázkodást. A parancs célszerűségi alapja nem tárható fel, mert nem is közölhető a helyzet maga. Másutt viszont nem lehet szigorúbb és parancsolóbb viszonyformába beállítani a szervezetek működését, aminek alapja elsősorban abban keresendő, hogy *a parancs oly cselekményindító mozzanat, amely egyoldalú viszonyt vezet be.* Ezzel szemben lép fel az egyenlőség-elv, mely nem más, mint egy viszonykövetelmény megtévesztő álarca.³⁵ Midőn azt követeli: legyünk „egyenlők“, tulajdonkép csak annyit követel: senki sincs oly kivételes pozícióban, hogy a parancs-fogadó fél meghallgatását *elvileg* mellőzze. Senki sem csak végre-

³³ Még ma is olvashatni ilyeneket: Equality... is thus a necessary implication of fraternity, and simply serves to make the meaning of the latter a little more determinate (?). J. S. Mackenzie: *Outlines of social philosophy*, London, 1918. 179.

V. ö. íves Guyot, *La démocratie individualiste*. 1907. Warner Fite: *Individualisme*. 1911.

E tekintetben Spann ingadozása tanulságos. Egyrészt „megfordított, machiavellizmust“ lát az egyenlőségben, miután az egyenlőség a selejtes elemek brutális uralmát hozza meg (58. l.), másutt ez az egyenlőség-eszme biztosítéka annak, hogy az emberi létminimumról való lesiklás be ne követ-

hajtó közeg, az ember „sohasem csak eszköz“ (Kant), hanem ezenfelül autonóm személyiség. Ezen autonómia-elmélet mögött is voltaképp emberek közti viszonyra irányuló követelés rejtőzik — *nem az egyenlőség viszonyáé*, hanem az az új elv, hogy *minden közös akciónál* (ott is, ahol parancsból indulnak ki) *lehessen egyáltalán kétoldalú viszonyról szó*.³⁶ A fejlődés természetes szükségek alapján vezetett ez irányba. A hagyományos, praeracionális gazdálkodás korában nem a helyzet pillanatnyi, ésszerű megoldása volt a fő, hanem az ősi szokások követése; az életviszonyok egyszerűek, átlátszók, az elhatározás nem is egyéni, hanem közösségi életszabályok útján normált. Itt egészen természetes, logikus az a parancsattitúd, amelynek sajátyszerű mozzanata az, hogy a parancsfogadó előtt úgy jelentkezik, mint mely egyben őt a felelősség alól felmenti, valamint a parancsoló is felmentve érezte magát, miután maga is csak hagyományokat, ősi szokásokat praeracionálisan követ; nem a *maga* ésszerű vagy ésszerűtlen útját járja.

Ezzel szemben a már racionális gazdálkodás, a szervezés korában fellépő egyéni erők a maguk ésszerű vagy ésszerűinek hitt útját járják. A parancsoló immár egyénileg felelős, de felelőssé lesz a dolgok természetes állása szerint egyúttal a parancsfogadó is, amennyiben az ésszerű cselekvés, amelynek tartalma a parancsban ismét mint *ésszerűleg elbírálnak* jelentkezik, oly helyzetben kívánatos, amelynek bonyolulata nem tekinthető át. Itt a felelősség alól parancs által való „felmentés“ nem következhet be: a parancsfogadó *is* felelős, — eo ipso tiltakozik azon *egyoldalú viszony* ellen, amelyet a parancsattitúd magával hoz.

Az egyenlőség elve így nem lesz már elv, hanem az élettech-

kezzék (gleiches Mindestmas von Menschlichkeit an sich, 59. l.). Végül is ráeszmél arra, hogy itt helytelen problémaföltevésről, illetve formulázásról van szó. „Gleichheit ist ein *unlogischer Mischbegriff*. Gleichheit ist, universalistisch gesehen, ein falsch gestelltes Problem“ (*Der wahre Staat*, 1921. 63. l. és *Gesellschaftslehre*. 2. kiad. 1923. 160. l.). Ezt a kritikát mi is elfogadjuk, de egyúttal világos problémaföltevésre törekszünk.

³⁶ Simmel (*Soziologie*, 1908, 229. l.) az egyenlőség magyarázatában csak odáig jut el, hogy az alá- és fölérendeltség *megfordíthatóságát* állapítja meg egyenlőség alapján (*Vereinigung von Über- und Unterordnung aus der homochronen Form in die zeitliche Alternierung*), amikor tehát a vezetőből vezetett, s a vezetettből vezető lehet, idői egymásutánban. Ez azonban oly korrelációforma, amely sem nem alárendelés, *sem* nem fölérendelés (példája: a produktív asszociáció!) Csak annyi volna e szerint a lényeg, hogy *tartós* alárendeltség nem lehetséges; s ez magyarázatként vajmi kevés. Nem ellentmondás-e ez: *gleichzeitige Über- und Unterordnung*?

nika része, a felelősség tágabb körre való szétosztása. A modern szervezetek, amelyek kétségtelenül a technikai problémák, az ügyek, a helyzetek bonyolódottságának növekedtével dolgoznak, nem mellőzhetik a felelősség fokozott szétterjesztését. Ennek folytán vonul be u. n. égalitarista vonás a szervezetek keretébe. Ha az u. n. egyenlőségi irányzat mélyén a felelősség egyre általánosabb megosztása rejlik, e mögött fejtegetésünk értelmében *nem több* rejlik, mint a reális társadalmi helyzet megváltozása, amely *kényszerűen* vonta maga után az egyoldalú viszonyformáknak lassanként kétoldalúvá való fejlődését. Kényszerről van szó, nem pedig egyúttal *lehetőségről*. Az a tény, hogy bonyolult helyzetek megoldásához kívánatos minden résztvevő tag munkájának s autonóm belátásának megnyilvánulása, még nem jelenti azt a tényt, hogy a felelősségteljes egyének egyúttal felelőséges feladatok megoldására egyenlően képesek is. A képességek nem egyenlően oszthatók meg, hanem magasabb és alacsonyabb rendű feladatokhoz való képesség szerint több-kevesebb felelősség hárul az egyesekre. Ezek szerint a szervezetek viszonyaiban feltalálható u. n. üzemi, szervezeti demokrácia is megfelelőképp korlátolt, úgyhogy a szervezet végső felépüléstörvényében kell rejlenie egy bizonyos szubordinatív elemnek mindenkor és szükségképpen. Más szóval az üzemek, illetve általában szervezetek hierarchikus felépítésűek. A vezetés is in ultima analysi szükségképp egyoldalú, vagyis „felülről” indul ki. Aki ennek ellenkezőjében hisz, az emberi természet oly utópikus képét melengeti, amelynek optimizmusát a valóság nem igazolja.

Eddig a belső viszonyformáknak, tehát a tényleges személyi viszonyoknak alakulását oly téren vizsgáltuk, amelyen nem a szervezeti cél megalkotása volt a fő téma, hanem a célhoz képest szükséges *keresztülvitel* több-kevesebb bonyolultsága. Ha már ezen a ponton az irányítás „felülről” indul ki, még inkább feltehető ennek szüksége a célok megkoncipiálására vonatkozólag.

Újabb kérdésünk az lesz, vajjon a szervezet (mesterséges organizáció) keretén belül élnek, s fejlődnek-e a célok, irányzatok, autonóm módon, avagy bizonyos más közegekben, amelyek az egyes organizációkat körülfogják s a célok innen deriválva jutnak a szervezetekbe! A mai szociológia alapján ez utóbbi mellett nyilatkozhatunk; valódi szellem-teremtő, cél-alkotó közegek *közösségek*, esetleg közösségnevelte *egyének*.

6. A mesterséges és természetes szervezetek viszonya.

René Maunier,³⁷ a Sorbonne szociológia-professzora, a modern: társadalom jellegét abban látja, hogy önálló és új jellegű „aktivitás-csoportokat“ (groupement d'activité) teremt. „Ces groupement d'activité peuvent être nommés *groupement de spécialité*, puisque c'est la particularité et la singularité de leur fonction qui les distingue. Alors que les groupes anciens *existent à toutes fins*, qu'ils englobent et embrassent toutes les activités, les groupes nouveaux sont toujours fondés pour un but particulier et singulier. La famille, la tribu, la cité et la nation pourvoient à *tous besoins* tandis que les associations d'activité pourvoient chacune à un besoin déterminé.“ Előttünk van a *monotelikus* és a *politelikus*, egycélú és többcélú szervezetek világos különbsége. A kaszt vagy az osztály nem esik egyik kategóriába sem, („les castes et les classes foremnt transition“).

Egy speciális organizáció — könnyen észrevehető — *nem tartalmazhat egy teljes egyéni ént*. Nem öleli magába az egész embert. „Jede social wirksame Idee bildet sich ihren Gruppenleib ... Der Mensch, der in die Gruppe tritt, spaltet gleichsam ein durch die Idee und allein durch sie unterbautes *Teil-Ich* von sich ab; als vielstrahliges Gesamt-Ich mit *unbegrenzten Möglichkeiten der Entwicklung* kann ihn die Gruppe gar nicht in sich bergen.“ Kracauer³⁸ arra mutat, hogy különbözőkép átalakul minden én a szervezetbe lépés alkalmával, mintegy külön fejlődik benne egy *részleges* én, amely ép csak az üzemnek szolgál. Önmaga egészében nem találja fel magát semminő csoportban. De arra is utalnunk kell, hogy egycélú, mesterséges szervezet közepett máskép alakulhat a teljes én, és máskép egy sokcélú természetes szervezet kebelében: ez utóbbinak az ép a sajátossága, hogy *fejlődésre való lehetősége* lényegesen korlátlanabb, mint az; egy célú szervezetek szorosan korlátozó „üzemi levegőjében“.

Egyik szervezetben életünk jobban feloldódhat, mint a másokban; vannak szervezetek, amelyek hidegen hagynak bennünket életünk jórészt kívülük játszódik le. Mindenesetre nem csak a szubjektív életfelfogás³⁹ jó tekintetbe. Valakiben művészi hajlamok

³⁷ *Essais sur les groupements sociaux*. Alcan. 1929. 63. lk.

³⁸ *Soziologie als Wissenschaft*. Dresden, 1922. 118. lk.

³⁹ V. ö. Th. Geiger, *Die Gestalten der Gesellung*, Karlsruhe, 1928. 25. l. Die objektive Bedeutung der Gruppe als Lebenskreis gegenüber andern Gruppen muss keineswegs übereinstimmen mit der subjektiven Bedeutung, die sie für den einzelnen Menschen hat.

vannak, és egy gyár kartoték-kezelője; több *akar* lenni. A helyes szempont az, hogy egy munkakör túl-specializáltsága mellett nemcsak a különböző lelkiezők nem juthatnak szóhoz, hanem a lelkiélet *dominánsai* esnek kívül az organizált cselekvésen: érzelem, akarat, fejlődéshajlam mindazon esetben, amidőn a szervezett szűkmesgyéjú cselekvés szigorúan előírt, és mechanikus észszerűséget követel.

Ebből következik, hogy ha a zárt pályán mozgó szervezeti élet nem enged fejlődést az egyesek számára, azok oly életszférában keresik fel önmagukat, ahol bizonyos természetes kötetlenség és életgazdagság egyaránt feltalálható. Ezek a természetes alakulatok mentik meg az üzembe beágyazott és részleges sorvadásnak induló lelket; „közösségek” mind, vagy közösségkiegészítők, minő az állam, avagy oly szervezetek, amelyek a technifikált élet kicsinyes rész céljaiból magasabb élet egésze felé emelik a lelket s örök problémákat nyújtanak neki; ilyen az egyház. A mesterséges szervezetben parciális életet élő én a maga teljes életlehetőségét keresvén, a szervezetből kikivánczik — ha időnként is — szervezettebb és sokcélú alakulatokba. Helyes ez a feltételezés? A probléma ily felállítása bizonyára téves; az egyén nem kikivánczik, hanem visszakivánczik a sokcélú közösségekbe.

Igen fontos észrevennünk, hogy az egyesek különböző kapcsolatokat 1, keresnek — ezek a szabad csatlakozású csoportok; pl. csatlakozhat egy politikai párthoz; avagy belép egy foglalkozási körbe; 2, azonban vannak számára adott csoportok, amelyekbe az egyes természetszerűleg „beletartozik”. Dunkmann⁴⁰ ily adott helyzetet, a bekapcsolódásra lát a következőkben: mindenki beletartozik a) egy korrétegbe, b) nembe, c) családba, d) népbe, e) fajba. Ezek közül nem mindenik tekinthető közösségnek (pl. az első kettő nem együttélő csoport, csak hasonlósági csoportosulás lehetősége),⁴¹

Természetes közösség idők folytán spontán keletkező, azaz nem mesterséges valami. Összeállítás, történeti fejlődés, spontán „alakulás” eredménye, s amennyiben nagyobb, időt álló és szerepet vivő alakulatról van szó, a legtöbb történeti alakulatnak⁴² is mondható. Vannak rövid élettartamú ily természetes alakulatok is, minő a mai család, viszont vannak hosszú élettartamúak is — me-

⁴⁰ *Angew. Soziologie* 24. Dunkmann közösségről tárgyal „Vollgruppe” címen.

⁴¹ L. majd szerzőnek a Társadalomtudomány következő számában *Szabad és kötött környezetformák c. közzeendő tanulmányát* (Szerk.),

⁴² A „természetes” és a „történeti” szó esetleges találkozása éppen nem örvendetes, itt azonban elkerülni nem tudjuk.

gyek (kantonális közösségek), kantonok, nemzetek; mutatja ezeknek régiségét évszázadok óta változatlan neve.

Ezen természetes alakulatok társas quasi-organizmusok, önmagukban szerves jellegűek. Bizonyos arányban való megszervezésük is megindulhat; pl. a *nemzet* megszervezése megy végbe akkor, amidőn *állami* szervezetre tesz szert, azaz nemzetállam lesz belőle. Világos példa a német birodalom a múlt század második felétől kezdve; ama nemzet, mint forgalmi egység (Zollverein) előbb megvolt ép úgy, mint kulturális egység (német „öntudat“, irodalom, tudomány, művészet stb. alapján kifejlődő sajátosság-érzés), úgy hogy csakis politikai egységformáit kellett a szervezésnek kifejleszteni. *Az ily természetes történelmi alakulat szervezés útján bővül, de nem alakul.* Benne nem szűnik meg a természetes alakulat organikus alap jelleme. A nemzetállam állam is, de nemcsak állam. Az állami szervezés csak erősítő tényező, de nem gerince az ősi alakulatnak. Ha egy állam felbomlik, évszázadokra megmaradhat a nemzet, mely ismét állammá lehet, mint azt az orosz nyomás alól kiszabadult mai Lengyelország mutatja. A mesterséges szervezés tehát *nem konstitutív eleme* a nemzetnek. Oly kicsiny természetes alakulat pedig, minő a család, nem kivan ja meg a szervezést, miután önmagában áttekinthető, s igen egyszerű, alá- és fölrendeltségi viszonyba hozható, hierarchizálható, lévén a szülők, vagy azok egyike lényeges korelőnyben s felsőbbbségben a gyermekekkel szemben.

A természetes szervezet szerves; a mesterséges szervezet nem gép, de többé-kevésbbé gépies jellemű. A szervezés mesterséges volta, láttuk, kidomborodik abban, hogy a szervezés *egy bizonyos* célfaj szolgálatában áll, vagyis minden szervezés — akárminő is a szervezet, alakulat előbbi célvilága — *koncentrálja a célokat egy cél köré.* A „kitűzött“ programm észtermék, minden szervezés bizonyos fokig való racionalizálás is. Maga a „szervezés“ nem más, mint ésszerű átgondolás útján korrelációk teremtése, elgondolt részek összhangbahozatala, s ezzel — mint valami gép megkonstruálása esetén — valaminő quasi-mechanizmus jó létre a társadalom közepett. Ez a „*beállítottság*“ velejárója; a szervezett elemek egy bizonyos célra beállítatnak, rögzítetnek, azaz „zárt pályára“ (D) tereltetnek. A mesterséges szervezet — a szervezés önkéntes gravitációja folytán — *egycélú* munka-gép. Jelentősége az, hogy nagy a munkateljesítménye, zavarmentes, pontos és átütőerejű. De céljainak alakulásában közösségektől függ.

Ezzel a *közösségi* szemponttal némi vitaanyaghoz kell hozzányúlnunk. *Tönnies* a természetes, vagy szerves közösségek (Gemeinschaft) alakulásával szemben bemutatta a pusztá szervezetek,

gépies *társulatok* („Gesellschaft“) világát. A kétféle szervezet különböző rangú, másféle értékű. Ez a Tönnies-féle elmélet nincs végig gondolva. Geiger Th. kimutatta,⁴³ hogy három jelentésben szerepel a közösség fogalma; ebből mi következtetjük azt, hogy ha 1. a Tönnies-féle „közösség“ elképzelt forma, azaz ideáltípus — ez esetben nem tudjuk, *megvannak-e* ezek az alakulatok a valóságban, avagy csak feléje való közelítések találhatók; 2. ha a közösség régebbi *stádiumnak* tekintendő, amely a társadalomban az egész vonalon az organikus jelleg feladásával gépies szervezetté („társulattá“) alakul át — ez esetben az egész elmélet kultúrpesz-szimizmussal telt szociálgenetika; 3. ha a „közösség“ fogalma tényleg létező alakulattípusokra utal, — még mindig nem tudjuk, minő a mesterséges szervezettel való viszonya, lehet békés-közömbös egymásmellettség, lehet függés. Mi úgy látjuk, hogy a szervezetek *függenek* a közösségektől — amit nehéz volna tagadni. A probléma csak az, 1. miben függ minden vagy valamely szervezett egész a szervezetlen közösségektől? 2. A természetes közösségek mint nemek maguk is — esetleg — lényegesen eltérő fajtákat tartalmazhatnak s bizonyos, hogy a család mint kisméretű közösség egészen más, mint egy nagyobb méretű közösség, pl. nemzetállam,⁴⁴ mik a *nagyságméretből*⁴⁵ eredő következmények? 3. Melyek a függés állandó s melyek a változó elemei? Vájjon egy szervezet állandóan, vagy csak esetlegesen függ egy őt körülvevő nagy közösségtől? Mindezekre a kérdésekre Tönnies alapján egyszerűen nem kapunk feleletet. Tönnies inkább témát adott, mint megoldásokat, egy évtized óta a kritikák özöne pedig csak növelte a zavart. Tönniesnél társadalommorfológiai *dualizmus* van előtűnk, a közösség *toto coelo* más mint a szervezett társulat, Vierkandt-nál csak relatív a különbség, s a társadalom képe nem szakad szét dualisztikus módon.

Legújabban Dunkmann K., a charlottenburgi műegyetem szociológia-tanára arra az álláspontra utal, hogy a *közösség* és szervezett *társulat* fogalmai „aligha alkalmasak arra, hogy a szociológia számára mértékadó kritériumot adjanak.“ Ha az elsőben a bensőséges kapcsolat, az utóbbiban a tárgyi cél dominál, kétségtelennek látszik, hogy „das Innere ist niemals ohne ein Sachliches und das Sachliche nie ohne ein Inneres. Aber alsdann scheint

⁴³ *Die Gruppe und die Kategorien Gemeinschaft u. Gesellschaft.* Archiv für Sozialwissenschaft. 58. köt.

Ez már egyben *közösségkiegészítő* elemmel bővült. Viszont ez adja ki tulajdonkép az átmenet problémáját,

Erre nézve némely részletet alább közlünk.

nur eine einzige Tendenz vorzuliegen, *die beides zusammen umfasst*, nur mit verschiedenen Betonung des Inneren und des Aeusseren.“⁴⁶ Ez több tekintetben homályos ellenvetés; mégis figyelmeztet arra, hogy a közösség érzelmi együttlét, továbbá sokoldalú életkapcsolat, a mesterséges szervezet viszont egyoldalú, szigorúan *tárgyi* munkacélra beállított szerkezet, azonban érzelmi elem, bensőség, személyes kapcsolat itt is van több kevesebb mértékben, tehát *tisztán* mechanizmusnak egy organizáció sem tekinthető. A tiszta *societe-machine* tehát csak „elméleti eset“, az organizáció egy munkacél objektív erejétől hajtott, „hidegen“ célracionális kapcsolat — *tendenciája szerint, a nélkül hogy ezt emberileg el lehetne érni*; ez a „verschiedene Betonung des Inneren und des Aeusseren“ álláspontjának igazi jelentése. Vagyis: semmi sem *csak* közösség — mert van konkrét, időben kiemelkedő egyes célja; és semmi nem *csak* organizáció — mert kielezett egycélúságában nolens volens is magához öleli az életcélok gazdag sokféleségét, tehát nem közösségi életegész felé *hajló*, de arra felé *kényszerülő*. — Minden tehát átmenet; Dunkmann túlságosan is relativizálja s elmosza a morfológiai problémát, míg Tönnies túlságosan szétfeszíti két irányban a valóságot.

Dunkmann maga is lehetetlennek találja, hogy az élet *egy-egy problémáival* foglalkozó, speciális csoportok (Stammgruppen) maguk maradjanak, s oly társadalom keletkezzék, amelyben egyracionalizált gazdasági szervezet vigye a főszerepet, legfeljebb némi átlag-humanitással fűszerezve, amint a történeti materialisták akarnák. Honnan is erednének *ideális* kapcsolatok? „Andere als aus der Vollgruppe (közösség) stammende Fermente gibt es nicht, da ohne jene nur die einzelnen Stammgruppen zurückbleiben.“ Ilyenmú, közösségtelen speciális szervezetekből álló mozaik történeti lehetetlenség.

Spann Otmár⁴⁷ tudatosabban hangsúlyozta a szerves jellegű és gazdagabb célvilágot hordozó közösségek „primátusát.“ Ezek hordozzák a gazdag életcélokat, pl. kultúrállamok, míg a puszta mesterséges organizációk csak szolgálják az előbbit. „Ahol cselekszünk, végre is csak a legvégső célok érdekében tesszük . . . Azok

⁴⁶ Ang. *Soziologie*, 54. 1. Die Geschichte beweist es, das alle Sitte und mit ihr der erste Ansatz rechtlicher Regulierung des Soziallebens im mentáien Dasein der Vollgruppe wurzelt, — s hozzá teszi — während ihr wesentlicher Inhalt aus dem jeweiligen Zusammenwirken der Stammgruppen hervorgeht. Ez a hozzátétel, — amely szerint a „tartalom“ egyes problémájú csoporttal van kapcsolatban, ugyancsak homályos.

⁴⁷ *Der wahre Staat*, 1921. 35. 1.

a 'társulatok' (Genossenschaft), amelyek a *cselekvés* társulásai, elvileg csak szolgálatban állók; a közösségek ellenben primer, céladó jelleműek.⁴⁸ „A *nép* (Volkstum) a szellemi közösségek egységjelensége. A népi közösségnek lényege a kulturális közösségek benső organikus egységében áll.” Spann, a bécsi szociológiai iskola feje, legutóbb is különleges hangsúllyal emelte ki azt a gondolatot, hogy a szervezés nem lehet más, mint homogén anyagnak egy bizonyos célkörbe való beállítás.⁴⁹

A Spann féle univerzalista szociológia nagyon is sűrűn operál a rész és egész fogalmával,⁵⁰ s ezzel, ha nem is takarja el, de elhomályosítja azt a tényt, hogy a mai társadalom hallatlan sok széteső és ezzel kombinációképes elemről áll.⁵¹ Egy jeles amerikai szociológus, Maciver R. M. hasonlóképp kiemeli a társas közösségek (community) sajátos, szerves jellegét, de óvatosabb álláspontot foglal el.⁵²

Spann ellenlábasa, a kölni szociológiai iskola feje, *von Wiese* L. annál extrémebb álláspontot foglal el. Spann Ö. túlfeszíti a szerves együvértartozás, a „tag”-viszony fogalmát, Wiese L. a

⁴⁸ *W. Staat*, 1921. 72. lk. Spann „közösség”-fogalma egyébként eltér Tönniesétől, még nem tisztán morfológiai fogalom.

⁴⁹ Legújabb társadalomfilozófiai munkájában, *Gesellschaftsphilosophie* Handbuch der Philosophie. IV. Abt. egyik kötete) 1928. 101. l. nézeteit így foglalja össze. „Minden szervező cselekvés alapvető jellege az a körülmény, hogy csak viszonylag hasonlót lehet szerveznünk. Egyház, család, iskola, gyár, kartell, szakma-egyesület mind azt mutatják, hogy nem lehet tetszés szerint különböző cselekvést egy kalap alá, egy szervezetbe összehozni, hanem mindig csak hasonlót, a vallást, a családot, a neveléshez tartozót, a termelőt stb. Amint a munkások szakszervelete nem hozhatja össze a banktisztviselőt és a fém munkást stb., a kartell sem a cipészt és a kohászati üzemet; mind csak hasonlót hasonlóhoz rendelhetünk. Ezt a hasonlóságra törekvést minden szervezés 'rendi' vonásának nevezzük és ezen szón 'rendi' távolabbi jelentést értünk, úgy hogy éppen nem gondolhatunk holmi középkori rendre, hanem ezen csak általában a *rétegződés* tényét kell értenünk” (Schichtung = irgendeine Gleichartigkeit des Zusammenf. afiten).

⁵⁰ V. ö. azonban O. Spann: *Kategorienlehre*. Jena 1924. sokkal hajlékonyabb felfogását, minek ellenkezőjével sokan vádolják.

⁵¹ Amiből az egyén külön *feladata* származik. V. ö. Litt, *Individuum u. Gemeinschaft*, 3. kiad. 1926. 284. Weil das Individuum dem Ganzen nicht so rest und allseitig eingelagert ist, wie das Glied dem Organismus, darum muss [soll?] es seine Zugehörigkeit zum Ganzen . . . *selbst schaffen* und erhalten, indem es das Ganze in sich hineinzieht . . . “ Melyik „egészről” lehet itt szó?

⁵² *Community* (1917) 3. kiad. 1924. 75. d. Community is a matter of degree, with no set bounds, whereas organism is a closed system.

különállás állapotát festi túlzó színekkel. Wiesenél már nincsenek természetes közösségek, amelyek sokcélú életegészek. Számos helyen ellentétbe kerül önmagával, ami bizonyíték éppen az ellentétes álláspont érdekében, mely szerint a természetes szervezet nem eleve korlátozott célú. Ebből az a következmény adódik, hogy az egycélú szervezet valamikép a sokirányú életproblémát megoldó — rendszerint nagyobb — közösségekkel függési viszonyba hozandó, ami már az *első* szervezési aktus alkalmával felmerülő probléma. Ha Wiese tagadó állásponton van: *Gemeinschaft ist keine neue und eigene Wertpotenz*,⁵³ kénytelen konstatálni, hogy az állam sokcélú: *der Staat als solcher darf nicht einseitig als eine bestimmte Zweckschöpfung betrachtet werden*.⁵⁴ A szervezés sajátos módon kikezdte, csonkította a régi természetes szervezeteket; az állam viszont sok más szervezetből vett át feladatokat. „A modern európai-amerikai állam a nagy, vele érintkező alakulatoktól — a család, az egyház, a gazdaság, a rend, az osztály, a szellemi testületektől — oly sokféle feladatot: ragadott magához, hogy vannak vonásai, melyek családi, egyházi, gazdasági, szellemi jellegűek, ami pedig nem más, minthogy oly társadalmi folyamatok, amelyek inkább a családra, egyházra stb. jellemzőek, nála is gyakran előfordulnak.“ Világos kifejezése ez: az állam *közösségi*⁵⁵ jellemének.

A sokcélú közösségek, amelyek közt kiemelkednek azok, melyek évszázados gazdag hagyománnyal, „kultúrával“, felhalmozott értékekkel rendelkeznek, nem vonhatók működésükben a kisebb és fűgőbb szervezett alakulatokkal párhuzamba. Ez utóbbiak teljes erejüket koncentrálják. Ezek mintegy a *munka rohamcsapatai*. Egész természetes, hogy aktualitásérték szempontjából mindenki szemei előtt győzteseknek mutatkoznak. A sokcélú közösségek lassabban mozgó szervezettebb alakulatok, melyeknek nincs? — vagy ritkán van — perdöntő „élük“. Szétszórt energiák lehetnek, melyek mint rádium-csomók messze és sokáig sugározzák ki erejüket és mindenekfelett sokféle irányban. Életegészek, amelyek nem elégítik ki a specialista embereket, de kielégítik

⁵³ *Allgem. Soziologie*, 1929. II. 196. 1. — Ékesen szól Wiesenél ez is (130. l.): „Es gibt Gruppen, die fäst die Totalität der ihnen angehörigen Menschen in Anspruch nehmen und solche die nur winzige Teile des Bewusstseins und, der Leistungen der Menschen erfassen.“

⁵⁴ I. m. 234. 1.

⁵⁵ Kifejtését megkíséreltük: *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társadalomtudomány, 1929. évf.

a tömegeket, azok egész életét képesek foglalkoztatni.⁵⁶ Erre a tényállásra is akaratlanul rátér Wiese: „Célok körülhatárolhatók és egyes esetben sohasem sokfélék. Szokás államnak, egyháznak, gazdaságnak stb. konkrét célt tulajdonítani (kivált a jogászok buzgólkodnak abban, hogy ama célokat pontosan formulázzassák). Ahol azonban egyébiránt az illető alakulat élete *messze túlmegegy a megállapított célon* — *ami csaknem az átlagos eset*, — csakis egyes lelki erők találnak kielégítést, nem pedig mindenik.”⁵⁷ Itt vagyunk ép a szervezés természetes korlátjánál: az ésszerű szervezést a racionális ember viszi véghez, de csak részben elégítheti ki őt; ugyancsak ésszerű alapon azt is mondhatni: véget vetek a szervezésnek, mert a szervezés *nem lehet* elég. Ez íme a szervezéselv antinómiája.

Minden mesterséges szervezet egycélú lévén, megalakításánál amaz egy célfajon kívül eső életcélokat *elvileg mellőzni kénytelen*. A kábelgyár éppen csak kábel-ügyekkel akar foglalkozni, s nem többel. A szervezés tehát egyoldalúvá tesz. Éppen ezért *mindig minden szervezés egy reziduumot hagy hátra szükségképpen*, amely ha lényeges életfeladatot tartalmaz, egy újabb szervezési aktus tárgya lesz, azonban ez az újabb szervezés is éppen csak részfeladatot oldhat meg. Így keletkezik egy végeláthatatlan szervezési probléma; ebben van a szervezés örök tragikuma. Mindig hátralékban van, mindig megoldatlan feladatokat hagy maga után, sőt támaszt ilyeneket. Szervezés útján mindent megoldani tehát nem is lehet; a társadalom *egyetemes* szervezése *contradictio in adjecto* tartalmaz. A szervezés akciója csak egyes pontokon törheti át az élet-problémákat, a szervezési aktusnak a társadalom egész felületén való előhaladása önmegsemmisítést is jelent, generális forradalmat. Ilyen a történet folyamán csak egyszer jelentkezett: a most folyó bolsevista forradalomban, mely nemcsak a régi gazdasági szervezet forradalmasítására indult, hanem lerombolja a családot, gyökerében támadja az egyházat stb. és csak egy téren hajolt meg bizonyos normarendszer előtt: a tudomány előtt, ezt is azonban céljai rabszolgájává tette.

⁵⁶ Fontos továbbá Wiese i. m, 216. „a „nagy testületek“ (absztrakt kollektivumok) szerepéről: a természetesen adott gátlásokban való segítség tőlük várható . . .

⁵⁷ *Allgem. Soziologie*. II. 197. 1. Figyelemreméltó következtetése ez: „Wes-nalb genügen die Gruppen nicht, um das soziale Leben aufrecht zu erhalten? Es fehlt ihnen an der Wirkungskraft tiefwurzelnder Ideologien von überpersönlicher Einheit und Ewigkeit.“ 202. 1.

„Man kann auch eine Räuberbande gut *organisieren*“ (Pfordten⁵⁸); valóban az, amit szervezésnek mondanak, még nem jelenti azt, hogy a szervezés önmagában a legmagasabb erkölcsi, vallásos és logikái értékek fenntartását hozza meg egy társadalmi egészen belül; nem jelenti önmagában a szervezet feltétlen alárendelését a végső, ideális értékeknek. Sőt a szervezésben lehet bizonyos pokoli erő, amely az egyes szervezetet önálló harcossá emeli értékekkel *szemben* is. A „szervezett” rablóbandának nem morális színvonala nyert ama szervezéssel, hanem csak harcias átütő ereje. Ez éppen abból érthető, hogy a szervezés egyirányban *racionális* erő, a technicista elv győzelme, s ha az ész ily módon eszközök invenciójában és művészi összeillesztésében lesz virtuóz, ép ez a technicista egyoldalúsága teszi vagy teheti a szervezetet bizonyos fokig közömbössé a szervezeten *kívüli* társadalmi egész morális követelményei iránt. A szervezés elsősorban befelé ható eszköz, mely megtalálhatja a társadalmi egység belső követelményeit a nélkül, hogy a szervezetközi követelményeket is párhuzamosan megoldaná.

A szervezés örök tragikumához: ahhoz, hogy megoldatlan életproblémák mindig maradnak utána, hozzájárul az, hogy a szervezet a maga célracionalitásában, rideg üzemi szellemében sajátos módon átalakítja a lelkeket. A szellem technicista jellegét ölt, mens faber-ré, jó géppé lesz. *Ezzel együtt azonban célalakító vénája kiapad*; a cél immár a szervezetek keretében adott dolog, problémája csak a célravezető eszközök terén marad, Ez alapon belátható, miért alakú ki oly helyzet, amelyben igazi, célalakító erő: emocionalitás már csak „közösségekben” él.

7. A szervezés és a nagyságméret problémája.

Hogy valamely szervezet nagy vagy kicsiny, azaz hogy nagyszámú vagy kisebbszámú embert számít-e szervezet tagjai sorába, sajátosképp nem kvantitativ hanem kvalitatív probléma. A szervezetek nagyságmérete önmagában is beszédes adat egy szervezet minőségére nézve. A kis szervezet természetszerűleg nem lehet nagyon *szétszórt*, mert akkor *széteső* valami és nem szervezet. A kisméretű szervezetnek mintegy lényegéhez tartozik a tömörsége, valamint az, hogy könnyen áttekinthető és ellenőrizhető.⁵⁹

⁵⁸ *Orgnisation*, 1911. 15. 1.

⁵⁹ Innen van egy közismert tény. A marxizmus tévedett: folytonos üzemkoncentráció lehetetlen; a javítási üzemek a nagyüzemekkel együtt sza-

A kis szervezeteknek nem mindenike egyszersmind intimitás-levegővel telt, minő pl. a család, de ilyenné kifejleszthető; pl. a patriarchális kisüzem egyenesen családias hangulatú, rendszerint egyenesen családhoz kapcsolódik. A patriarchális viszonyokat még a manufaktúra kora sem irtotta ki egyszerre. Ellenőrizhetőség és intim bensőségeség kifejleszthetősége kissorvezetre jellemző; *csakis* a kissorvezet adhatja meg emez igen fontos funkciólehetőségeket.

Nem eléggé eszméltek szociológusok arra a rendkívül jellemző tényállásra, hogy a katolikus egyház, mely a leghatalmasabb organizációk egyike, mikép tudta megőrizni és megújítani évszázadokon át bensőséges életét: kissorvezetei a szerzetesrendek körében mindig újraéledt a bensőségnek, az áhítatnak csendes formáló ereje akkor, amikor a nagyszervezet kezdett hidegebb adminisztrációs jelleggel átítatódni; az Egyház századról-századra fel tudta szívni az újjáéledő, intimtalajú élet lehetőségét. Ez a nagy történeti tény nem közönséges, hanem kivételes; a nagyszervezet kivételesen tudja oly mélyen felhasználni, abszorbeálni a kissorvezet specifikus erejét.

A nagyszervezetnek átlagosan tragikus útvonala az áttekinthetetlenné „fejlődés.“ Nagy, hatalmi közületek mindig örvendenek a kisebbekkel szemben való ellenállhatatlanság álláspontjának, s érzik azt, hogy mennyi parancs-attitűdre van kilátásuk. Azonban nem tudják megragadni a kicsiny ember benső életét. Két interpszichikai áthatástörvényre itt röviden mutathatunk rá, mely a gyakorlat előtt a jelen időkiig gyakran rejtve maradt.

1. A lelki áthatás intenzitása függ a kölcsönhatásba kerülő szervezetek *hasonló nagyságméretétől*, az intenzitás fordítottan arányos a nagyságmérettel a nagyméretű társadalmi egység a kisméretűre nézve túldomináló erejű, de nem domináló bensőségű. Ily eset látható akkor, amidőn egy hatalmas állami szervezet „téríteni“ akar. A kisméretű *ideológiai szekta*⁶⁰ kisiklik a nagyméretű szervezet igazi ható ereje alól, mert ez utóbbi ép azt nem tudja — természeténél, *azaz* nagyságméreténél fogva — megragadni, ami a kisméretűben lényeges: a bensőséget. A „térítő hadjáratok“ belső tragikumot hordoznak magukban, contra-

porodnak, ezek pedig általában kicsinyek, nagyméretű ily üzem pl. 5000 taggal el sem képzelhető, mert e térén lényeges az, hogy ellenőrizhető legyen minden apró munka.

⁶⁰ A szekta-fogalmát tágabbnak kell vennünk, s nem csak a (különböző) vallásos szektára korlátoznunk.

dictio in adjecto a hadjárattal, mint kényszerítő erővel szemben a „térítés“, amely bensőt érintő.

2. Második interpszichikai áthatástörvény lehet ismét röviden szólva a következő. Minden nagyszervezet a maga nagyságánál fogva személytelen normák uralmát tételezvé fel, a norma címzettjeivel szemben *személytelen norma*uralmat jelent, azaz elszemélytelenedik; ez szükségképeni akadálya annak, hogy a normák „nevében“ fellépő *személytelen* nagyszervezet (pl. állam) *személyes* életközegig érjen le hatásaival, éppen a személyest érintse. Vegyük példaként a következő esetet. Egy író kiadójától előleget vesz fel készítendő regénye számára. A regény nem készül el. A kiadó bírósághoz fordulhat-e, hogy kikényszerítse kötelmi jog alapján neki járó *jó* regény elkészülését? A jogszabály elérheti a lapszám kikényszerítését, de nem érheti et a valóban „személyes“ ambíciót, mely az íróat valóban „*jó*“ mű elkészítésére sarkalja. A személyes ambíciók tipikus világa a művészi alkotások területe. Ezen a téren a nagyszervezet a maga pl. jogszabályai útján alig tud valamit elérni, nem tud művészi irányt „intonálni“, nem tud célokat sugalmazni. Fontos ez a tétel a kultúrpolitikára nézve; van egy természetes határ, ahol a kultúrpolitikus kénytelen átengedni a teret a személyes törekvéseknek és szervező erőkkkel előfeltételeket csak *kedvezőbbé* tehet, de nem provokálhatja magát az alkotást.

A bensőség életfolyamatainak legláthatóbb területe az egyházi élet. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyház, mint nagyméretű szervezet kikényszerítheti, vagy más, lényegesen enyhébb formákban keresztülviheti az „önkéntes meghódolás“ *nyilvánítását*, de nem biztosíthatja a „benső alávetettség“ intenzív önvallomásait. —

Simmel⁶¹ arra utal, hogy szocialista jellegű szervezet, mely magamagát fenn akarja tartani, nem lehet nagy, mert az, hogy a munkák és az élvezetek igazságos elosztására törekednek, intenzív ellenőrzést követel, ez pedig csak kicsiny és áttekinthető csoportra nézve válhat lehetségessé. A Familistere de Guise, egy 80-as évektől kezdve fennálló, szocialista jellegű termelőszövetkezet nem tudta többre vinni, mint 2000 tagra a 90-es években. Ez is csak úgy lehetséges, ha annak környezete még a régi alapon gazdálkodik. — A szektárius csoportalakulás (valdensek, mennoniták, herrenhutiak) tisztán személyi ügyekbe avatkoztak be, tiltották az esküt, a katonai szolgálatot, a kisközösség szabályozta a napi munka időbeosztását, a házasságkötést stb, — a

⁶¹ *Soziologie*, 1908, 48. lk.

szekta széttörnék, mihelyt személyi dolgokban mint nagyszervezet-lehetne a dirigens. — Természeténél fogva kicsinyek az arisztokráciák. Nem helyes szempontot érintünk, ha azt mondjuk, hogy az arisztokrácia „nem akarja megosztani a hatalmát“, avagy hogy nagyobb arisztokráciát a tömegek „nem tudnak eltartani“. A szociológus azt látja, hogy ha mindennek ellentéte állna is be, a tömegek valóban el tudnának tartani széleskörű arisztokráciát, s ez meg is „akarná“ osztani hatalmát, az arisztokrácia csak homogén és áttekinthető lehet, önmagát szilárd, önfegyelmezett *egységben* akarja fenntartani. Mindig tragikus egy arisztokrácia belső meghasonlása. Ennek érzéséből ered az áttekinthető rokoni vonatkozások különös számontartása, innen vannak a rokonsági viszonyok tömegét folyton „regeneráló“ házasságkötések következetesen arisztokraták között. Az arisztokráciák „elzárkózása“ nem tendencia, hanem a nagyságméret kényszerű törvényszerűsége: nem lehetnek sokan.⁶²

A hatalom érvényesítése csak akkor lehetséges, ha a hatalom: eszközei áttekinthetők. Az egységes fellépésben már az hatalom, hogy egységes.

Valóban az arisztokrácia szerepe az, hogy *kifelé* hasson ellenőrző szerepében, amely lehetetlenné válik, mihelyt megsokasodik, és nagy erőbefektetésekkel *önmaga* ellenőrzésével kell foglalkoznia.⁶³ E téren meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század demokratikus eszmeköre semminő probléma valóságos fontosságára és igazi arculatának felderítésére oly bénítólag nem hatott, mint az arisztokráciáéra.

A nagy organizáció normái személytelenül hideg,⁶⁴ közösségi emocionalitás nélkül való, ezért sokszor terméketlen⁶⁵ racionális normák. A nagyszervezet mintegy távol van az egyestől kinek szeme azt nem pillantja át, épp ezért ama „távoli“-ért szíve sem dobog. A disztanciálódás magától adódó tragikus té-

⁶²Platónnál az arisztokraták: *μὴ πολλοί*Sallustiusnál: pauci.

⁶³Az arisztokrácia egységössztönénél fogva „centripetális“, ily funkció lehetetlen, ha maga is centrifugálissá válik.

⁶⁴V. ö. Simmel (i. m. 57. 1.): Die Beziehungen von Person zu Person, die das Lebensprinzip kleiner Kreise bilden, vertragen sich nicht mit der *Feme und Kühle* der objektiv-abstrakten Normen, ohne die der grose nicht bestehen kann.

⁶⁵A jog szociológiájának érdekes ténye az, hogy a távoli, azaz már nagyságméreténél fogva disztanciálódott normaadó ma oly *normainflációt* hozott: létre, amely nem találja meg érvényesülését, — kiapadt mögötte a szükségesség-emocionális garancia; ez az igazi hajtóerő a garanciánál.

velyét⁶⁶ át lehet némileg hidalni azzal, hogy *közeli* azaz „személyi“ vezetőt adunk a kisebb csoportnak, és hordozható tárgyat: jelképet.

A kisservezetben nincs „absztrakt“ jogszabályi elem. Itt minden közeli, minden „személyes“ érintkezések síkján folyik le. Ez a *középnagyság* a „Sitte“ hazája, mely a „nagy“ szervezet és az önálló egyéni moralitás közti *középhehelyet* foglalja el. Ha a szociológiában gyakran szerepel a „nagy“ és a „kis“ társadalmi egységek ellentétes jellemének szembeállítás, figyelése, annál feltűnőbb, hogy a *középnagyság* problémái háttérbe szorulnak. A történetnek ezek a hamupipókái — mint ma minden erőfeszítés mellett is sajátosan háttérbe szorul azon középnagyság leérdése, melyet kisebbségnek mondunk (pártkisebbségek, kisebbség választójogi tekintetben, nemzetiségi kisebbség). Dolgozatunk jelen fejezetében, hol a *közösség* viszonyát vizsgáljuk az organizációhoz, újból elérkezünk a ma is fontos kérdéshez: mennyiben tannak meg a történet lapjairól jól ismeretes közösségi élet nyomai „középnagyságú“ életkategóriákban.⁶⁷

Hogy ez a kérdés felderítetlen területre vezet, s a kutatás

⁶⁸ Simmel szerint a nagy szervezetek kénytelenek disztanciált állapotba kerülni. A disztanciálódásnak már a „sokaságból“ való magyarázata érdekes. Simmel (Soziologie, 56.): „Der Charakter des Überpersönlichen und Objektiven . . . entstammt gerade der *Vielheit* der irgendwie wirksamen individuellen Elemente. Denn nur durch ihre Vielheit paralyisiert sich das Individuelle an ihnen und steigt das Allgemeine in *solche Distanz* empor, das es als ein ganz für sich Existierendes, *des Einzelnen nicht bedürftiges* (sic), ja oft genug ihm Antagonistisches erscheint.“ Avagy: „Die große Gruppe gewinnt ihre Einheit nur um den Preis einer *wellen Distanz* all dieser Gebilde von dem Einzelnen.“ A disztancia-érzés végeredményben nem a nagyság (sokaság) *látásából*, hanem a nagy szervezet *funkciójának* minőségéből ered: a nagy szervezet szükségkép — „elnagyol“ mindent. Átlagosít, vagy formálisan kezel. (Jó példák láthatók a szegénygyámoltás terén). Az állam és iskola viszonyában igen észrevehető, hogy oly finom organizmusba, minő az iskola, az állam alig nyerhet betekintést. Az ellenőrizhetetlenség sajátosan fennálló állapota nem ilyen vagy olyan „akaron“, csekély ellenőrzési „buzgalmon“ alapszik, hanem azon, hogy egy nagyméretű s egy kisméretű (hozzá intim) egység szükségszerűen különböző síkra tartoznak.

⁶⁷ A jog szociológiájának egy, nézetünk szerint, gazdag problématerületére mutat Simmel egy, aforizmaszerű tétele, mely mélyen jellemző tényálásra utal: „Die eigentümliche Bindungskraft der Sitte wird für den Staat zu wenig und für das Individuum zu viel, ihr Inhalt dagegen für den Staat zu viel und für das Individuum zu wenig.“ Nem hiszem, hogy ez a sui generis szociológiai téma valahol kielégítő megvilágítást nyert.

figyelmét nem szokta felkelteni, oka a mai helyzet; a *nagyméretű* egységek sikerének szüntelen jelentkezése.

Azt hisszük, nem merül fel kétség a? iránt, hogy korunk a nagyméretű előtti korlátlan hódolat kora. Amint a gazdasági szervezetek körében a nagyméretű üzemeik a legjobb és leghatalmasabb termelők, ugyanily siker kívánságával mindenütt nagyméretű társadalmi és kulturális szervezetekre törekszünk. A lefolyt világháború hadserege bizonyos értelemben oly „szervezéscsoda“, mely-ép természetes folytatása a világháború előtti gazdasági szervezés nagyméretű tendenciájának,

Ugyanígy vagyunk az államok nagyságának problémájával; az állam lehet nagy és lehet kicsiny, az erőviszonyoktól függ, hogy meddig növekedhet. Általában az a gondolat, hogy az államnak van valaminő normális nagyságmértéke, s ami ezen fölül van, hipernormális sőt abnormális, a mai közgondolkodásban már nem szerepel. Hornyánszky egy jeles tanulmányában⁶⁸ bemutatta előttünk a görög gondolkodás és történet világát, és szakavatott módon fejtette ki azon tévedések gyökereit, amelyek uralkodók a görög történelem mai megítélésében annak folytán, hogy mi ma „világrészekben gondolkodunk“, az imperializmus kora a nagyméretűség hitében élt és hatott, s kiirtotta belőlünk a kisméretű társadalmi egységek, ezzel a poliszok kellő megértésére való köteles; képességet. Az az elfogulatlan életlátás és kritikai véna, mely ebben a tanulmányban nyilvánul, a vérbeli szociológus eszmemenetét: revelálja.

A korok egymásutánjában észrevehető, hogy közvéleményhordozta gondolat egy, koronként változó *méret-ideál*. Ma a nagyméret az ideál, ezzel szemben a görög gondolkodást a kicsiny méret-ideál jellemzi. Ennek a gondolkodásnak belső jellemét azon az alapon érthetjük meg, hogy meglátjuk; mindazon fejlődési színvonalon, amelyen a kisméretű társadalmi egységek méret-ideálja uralkodik, tulajdonképpen *nem* gondolnak egycélú organizációkra, hanem sokcélú „közösségekre“, Mindenütt közösségi életkapcsolat az antik élet uralkodó vonása.

Maga az állam nagy és- kisméretű egyaránt lehet, mert az állam túlnyomó részben *külső* életszabályok fenntartására törekszik, külső életrend körvonalait tartja fenn. Nincs semminő akadálya annak, hogy az állam elvileg ne lehessen nagyméretű. Az állam azonban nem *csak* organizáció, hanem közösséget *kiegészítő* szervezet is, közösségekhez, kantonális, nemzeti, és kulturális közösségekhez tapad. Az állam első sorban külsőleg „civilizáló“ ténye-

⁶⁸ *Kis és nagyterületű állam*. Történelmi Szemle, 1921, 1—47. lk.

ző, rendalkotó hatalom, másodsorban oly hatalmi szerkezet, amely közösségeredetű normákat szív fel, ismer el és különleges szankció-nyomatékkal lát el.

A görög polisz azonban mindig több ennél, maga az a körülmény már többé teszi, hogy az állam és egyház nincsenek elválasztva, sőt erősen összeforrtak. A görög polisz állami hangsúlyllyal ellátott, egyébként sokcélú *közösség, amelynek* még megvan az igénye *intenzív* életegységre (innen a polisz „zsarnoksága“), s benső összeforradásra. Az ilyen közösség valóban nem lehet nagyméretű és semminő csodálni való nincs azon a — mai szemmel nézve különös — törekvésen, hogy az államot maximálni akarják. A görög szociológia itt oly problémaérzékletet mutatott, amely a mai szociológia problémalátását felülmúlja. Ismeretes, hogy Miletosi Hippodamos véleménye szerint 10.000 férfi kell egy államhoz. Úgy látszik, Korinthusi Pheidon is foglalkozott ily nagyságméretet illető gondolatokkal. Aristoteles szerint az állam elvileg nem lehet nagy; a polgároknak közvetlenül kell határozni államügyekben, kell hallaniok a kikiáltó szónok (kérűx) hangját. Az államnak, úgy véli, kell valaminő határának lennie, mintahogy nem lehet határtalanul nagy egy hajó, vagy akárminő eszköz.⁶⁹ Seeley arra figyelmeztet,⁷⁰ hogy ily módon az antik államok körében elvileg lehetetlen az imperializmus. Amikor az állam terjeszkedik, voltaképp *új* államot alkot.

Természetesen a földrajzi tájak szétszakadozottsága a döntő ok, de egyesek lelki okokra is vélnek rátalálni. Joel Károly⁷¹ általánosságban nyilatkozik: „Mit der Kraft hasst der Grieche die Masse, da sich beide bedingen. Er versteht nicht die Kraft, die sich die Masse unterwirft; er versteht sich nicht auf Eroberung. Klein blieben die griechischen Staaten und sie schämten sich nicht.“ Aristoteles még alkotmánytechnikai okra, a népgyűlés szükségképeni korlátozottságára hivatkozik, Platón már általánosabb tételt formuláz:⁷² az állam „mindaddig, amíg növekedése alatt egy akar maradni, csak hadd növekedjék; azontúl azonban már ne.“ A szabad fejlődésnek elve mögött azt kell keresnünk, vajjon az egységre való akarat reálisan, azaz tömeglélektanilag megvan-e.

Az újkorban is felbukkan a nagyméretűség határának kér-

⁶⁹ Ld. *Politika*, VII. 4. (Szabó Miklós fordítása. 1923. 194. 1. A M. Filozófiai Társaság Könyvtára),

⁷⁰ *The expansion of England*, 1883, 49. lk.

⁷¹ *Geschichte der antiken Philosophie*, 1921. I. 77. 1.

⁷² *Politeia*, 423.

dése. Rousseaunál találunk egy említésre méltó részletet.⁷³ „Mílcént a természet bizonyos határokat szabott meg a rendesen kifejlődött ember termete számára, melyeken túl csak óriások vagy törpék lesznek, éppenúgy egy állam legjobb alkotmánya szempontjából is *vannak korlátai a terjedelemnek*, amelyeknek meg kell lenniök azért, hogy ne legyen túlságos nagy, mert akkor nem lehet jól kormányozni, se nagyon kicsiny, mert akkor nem tarthatná fenn magát. Minden politikai szervezetnek megvan az erő-maximuma, amelyen nem kell túlmennie, amelyen pedig mégis túlmegy hódítás kedvéért. *Mennél terjedelmesebb lesz a társas kötelék, annál inkább lazul;* és általánosságban kicsiny állam aránylag erősebb, mint a nagy.“

A túlméretezett társadalmi egységek elleni küzdelem — ma észrevétlenül állandó probléma lett. Nem a regionalizmusra gondolunk, mert ez tulajdonképp csak a túlságba vitt központosítás elleni reakció, hanem másféle tényekre.

Máris eléggé feltűnő törekvés ma a gazdaságpolitikában az üzemhalmozás elleni visszahatás: a nagy üzemek felbontódnak kisebb üzemekre („Werkstadtaussiedlung“), a „kivándorolt“ rész-üzemek relatív egységek lesznek, melyek nem ritkán jobban és olcsóbban termelnek. Maga a legtipikusabb amerikai mamutüzem vezetője, Ford adta ki a jelszót: „vissza a falusi iparhoz“ — ezek csak falukba széttelepített, városi üzemrészek. A munkástömegek nagyságára nézve szinte görög módra számszerűleg állapítja meg a maximumot: „1000—5000 munkás legyen igazság szerint a legtöbb, melyre egy gyári üzemnek szüksége van“.⁷⁴ Észrevétlenül s elvi hangsúlyozások nélkül is a kisebb egységek megteremtése folyik a politikában is. Kisebb egységek születtek a Szovjet hatalmas, központi nyomása dacára, európai, főleg ázsiai orosz talajon; kisebb egységekre tördelődött a háború utáni Európa⁷⁵ a nemzetiségek, népek önrendelkezési elvének hatására. Az ethnikumot jellegében meg lehet találni, de tudott dolog, hogy semmiképp nem lehet ethnikum földrajzi határát kijelölni, ennek ellenére a széttördelődés megindult.

⁷³ *Du contrat social*, II. 9.

⁷⁴ Idézi (Leben und Werk, 98) K. C. Thalheim érdekes könyvében, *Sozialkritik und Sozialreform bei Abbe, Rathenau und Ford*. (Év n. 1929.) 105. kk. Több jellemző adatot hoz fel. Ford egy kitelepített részüzeme: szelepgyár 300 munkással 3 és fél centért állított elő egy szelepet (régbben a törzsgyárban előállítva 8 cent); mind a kitelepített üzem olcsóbban termel; 154, 35 munkással, egy csak 11-gyel dolgozik, egy 1000, egy 2500 munkással. Ez a lecsapolás a törzsüzemről rengeteg szociális előnnyel is jár,

⁷⁵ Európában ma 29 vámterület van a régi 19 helyén.

A közösség és szervezet nagyságméretének szempontjából a tömegesedés *lelki hatásaira* már Aristoteles is ráeszmél. Lehet-e oly egységakarat létező, reális erő, amely egyre növekszik az állam nagysága arányában? Ismeretes, minő lazulás, szétesés, követi az imperiális állam kulminációját (ld. a graecomacedon államot). A lelki egymásrahatás feltételei állami térhódítás arányában párhuzamosan *nem* növelhetők; a nagysággal a tömeg, ezzel az *anonimitás* nyomul előtérbe, Megkezdődik az egyest körülfogó világban az „ismeretlenség“ folytán beálló közvélemény-lazulás. A természetes közvélemény helyett mesterséges közvélemény uralkodik.⁷⁶ A modern tömegekkel operáló demokratikus politika⁷⁷ nem tudja megoldani azt a kérdést, hogy a tömegek ismerjék a vezetőit, s a vezető ismerje a tömegeket. Aristoteles viszont még jól tudja: „Ahhoz, hogy valaki vezető hivatalt tölthessen be, feltétlenül szükséges, hogy *ismerjék* a polgárok egymás képességeit.“⁷⁸ A modern nagytársadalmak korában szinte általános ismeretlenség bénítja a „social control“ működését: az ismeretség kivételessé válik, holott az ismeretség lényeges feltétele az együttműködésnek. Az antik gondolkodó szerint „ahol ez a feltétel nincs meg, ott szükségkép rosszul mennek a hivatali és bírói ügyek. Egyik téren sem volna megfelelő a vaktában való ítélet, ami pedig *túlságosan népes* államban nyilvánvalóan bekövetkeznék.“ Az ebből levonható platóni elv a következő: „Az állam népességének legalkalmasabb határául az vehető, hogy a lakosság száma legfeljebb akkora legyen, *amekkora az élet önállósága és függetlensége szempontjából még át lehet tekinteni.*“ Platón később (a *Nomoiban*) a számszerű meghatározás terére lép: akkori normális állam — szerinte — 5040 polgárt egyesít magában.

Mai szempontból mosolyt keltő minden számszerű határszabás, és számos hasonlat.⁷⁹ Viszont idők folytán sajnosan tűnt el a közvéleményből annak fontossága, hogy a nagyságméret a szervezetek lényegéhez tartozik, a nagyságméret benső, törvényszerű

⁷⁶ Erről részletesen szoltunk: *A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban*. Bp. Szemle 1926. 201. köt. 404-433.

⁷⁷ V. ö. Bryce és Ostrogorski műveit.

⁷⁸ Politika, 1326 b. (M. ford. Szabó, 195. 1.)

⁷⁹ V. ö. Rousseau (i. h.): „a közigazgatás sokkal bajosabb nagy társaságokban, mint ahogy a súly is nehezebb egy nagyobb emelőrúd végén.“ Viszont jól felfigyelt: „A tehetségek [nagy szervezetekben] nem érvényesülnek, az erények ismeretlenek maradnak a bűnök büntetlenek oly tömegben mely ismeretlenekből áll.“ ...

szervezeti eleme a társas organizációnak, s nem bízható a merőben ötletszerű, nagyságot túlméretező emberi önkényre. A szervezési láz nemcsak sok szervezettel, hanem ok nélküli túlméretezéssel is szociális bajok okozója lehet.

Rendkívül sajátos szervezettani nézőpontra a hadsereg alakulata. A mai hadsereg a leghatalmasabb mesterséges organizációk egyike. Megvan a maga egyetemes szervezeti és szolgálati szabályzata,⁸⁰ mely jogilag szorosan átfonja annak egész életét. Ez az össz-szervezet — *sit venia verbo* — a „hideg normák” összességétől függ. A tényleges, harcban álló hadsereg nem ezeken a normapályákon mozog, igazi életét nem a békeévek jogászai elméjéből pattant norma-rendszer irányítja, hanem oly gyakorlat, mely a mindenkori helyzettől függ lényegében. Hadsereg sajátos módon kettő van: az összes „hadsereg”, mely organizációs egység és az egyes „csapatok”. Ha a csapatok, ezek a reális egységű, morális erővel telt, és áttekinthető (kisebb) egységek jól működnek, van szó igazi haditényekről; ha a jelentések szerint „a csapatok szelleme” jó, azaz morális ereje intakt, azt jelenti, hogy élet-, azaz harc képes az összes hadsereg — ez utóbbi a „csapatok” nélkül csak rengetegbe vesző háborús adminisztráció.⁸¹ Az összhadsereg lehet „hideg” organizáció, a „frontcsapatok” életében, avagy közvetlen a front mögött másféle moralitás volt a világháborúban található, mint otthon, a nagyorganizáció árnyékában. A hadsereg tehát összességében mintegy külső váz: az igazi harci élan kint, a csapatokban él és lüktet. Ez alapon világos, hogy az összhadsereg kezdetben csak (mesterséges) Organizáció, óriás gépezet, viszont a harcoló egyes „csapatok” *morális erejű közösségek*. A nagy szervezet kisebb közösségeket rejt magában, illetőleg enged kifejlődni.

Mi az összetartó kapocs? Kétségtelenül nagy, erőteljes egyéniségek, igazi éthosz-központok, kik egy-egy közösség „én”-jét (helyesebben „mi”-jét), életakarátát, szellemét magukba szívták, tükröztetik. A sugárzó erejű vezetők hatalmas akkumuláló erejükkel *hordozói*, képviselői egy-egy közösség sorsérzésének, általában kollektív eszméjének. Bennük van az egység, erő s élni akarás s belőlük is sugárzik ki, hatványozva a tömegek közösségi érzéseit, ideáljait.

⁸⁰ Kuriózusként említem, hogy *Organisation* címszó alatt a *La Grande Encyclopedie* nem tárgyal másról, mint a francia hadsereg szervezeti és szabálykönyveiről.

⁸¹ Nem rég vált ismeretessé, hogy az osztrák-magyar hadseregből 1 millió működött a fronton, 5 millió — adminisztrált.

Egészen más a „szoldateszka“. Ebből ép ama sorsközösség s kollektív ideál érzése hiányzik, amely normálisan egy-egy közösség szellemi énjéből és tőkéjéből származik át egy hadseregbe. A szoldateszka fegyelméletlen, közösségi érzésekkel szemben idegen, társadalom-ellenessé vált, ideáltalan bolygó. Sajátos éppen az, hogy fennáll egy hadsereg, mely még fenntartja „szervezett együttműködését“, ami biztosítja átütőerejét, a szervezet hideg, organizációs normái még élnek, de már mi sem biztosítja a züllesztésnek induló sereg — „egy szoldateszka“ — igazi győzelmét: egy közösség erkölcsi erejének diadalát.

Az áttekinthető és rendezhető,⁸² mert kisebb egységekben, a „csapatokban“ élő közösségi eszme az, amely morális erőt kíván; s mert a morális erő teljesítményét nem lehet megfizetni, s mert a morális erőnyilvánítás csak közösségnek, sőt ezen felül álló értékeszméknek tett „szolgálat“, belső ellentmondással telnek tekintjük a *zsoldos hadsereg* rendszerét. Ahol a fizetés előtérbe nyomul, már nem lehet szó oly hadseregről, amely a legnagyobb áldozatot követeli meg az egyesektől, életük feláldozását. Merkantilis alapon csak ál-hadsereg állhat. Valódi hadsereg közösségi én aktív énjét tömörítő egység, melyet az „organizáció“ csak támogat, de nem teremt.

8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

A fentebbiekből az a következmény derül ki, hogy nem minden társadalmi alakulat (szervezet) alakítható át mesterséges szervezetté. Vannak mesterséges alakulatok, melyeknek működése élesebb, áthatóbb, mint a természetes alakulatoké, sőt határozottabb eredményeket is garantálnak, miután működésük kiszámított és mechanizált, úgy hogy az ily organizációk nem ok nélkül foglalták el helyüket a mai köztudatban. Sok teljesül, szinte minden, amit várunk tőlük, azonban — nem várhatunk mindent tőlük. Nem vesszük számításba, hogy működésükhöz természetes szervezetek (minő a család spontán *nevelő* munkája, de gondolhatunk a családra, mint munkanélküli segélyezőre, mint aggkori támogatóra) nagy mértékben hozzájárulnak, úgyhogy természetes szervezetek nélkül a parciális céloknak élő társadalom jólléti szervezeteknek rendkívüli mértékben meg kellene szaporodniuk, ami elviselhetetlen finansziális zavarokat hozna. A természetes szervezetek spontán működnek, maguk bizonyos ész-

⁸² Erről részletesebben szóltunk: *Tömeglélektani erők a hadseregben*, c. tanulmányunkban. Magy. Figyelő. 1917.

revétlen és magától értetődő autonómiával oldják meg szociális feladataikat — s ezekről nem számolnak be. A mesterséges organizációk a maguk céltűzéséhez képest *fennálló* programjukról szüntelen beszámolást tartanak, vagyis amaz organizációk szüntelenül *indokolják* lét jogukat, erre rá is szorulnak, felmutatván, részletezván funkciójukat; viszont az el *nem* végzett s nem is vállalt funkciókról — természetszerűleg — hallgatnak. Az elmaradt funkciók, melyek mindenki előtt nem lehetnek világosak, s csak a tüzetes társadalomelemzés előtt tárulnak fel, gyakran igen lényegesek. A társadalomelemző — s nem pl. a profitvállalkozó — deríti ki, hogy mik a szükségkép összetartozó (korrelát) szociális feladatok: ez maga is jelentős problémája mai szociológiánknak, s az államnak. A „*korrelát feladatok*“ csak együttesen végezhetők el; ha külön vesszük munkába az egyik célt, s elmarad a Ikorrelát cél elérése, elérünk ugyan *valaminő* célt, de másik oldalon a szétszakítottság következtében akaratlan hiány járul hozzá. A *természetes szervezet a korrelát feladatokat* ösztönösen —illetve hagyományosan — *együtt oldja meg*. A mesterséges szervezet ereje — és gyengesége — ép abban van, hogy egy célt kiragad egy összeségből, s minden energiát — a közösségeknél szokatlan módon és mértékben — képes arra az egyre koncentrálni. Ebben az egyben fölénye van a mesterséges organizációnak szemben minden természetes „közösséggel“; az egész szociális problémában nincs mégsem fölénye. A mesterséges organizáció koncentrált ereje mellett is törékeny, főkép egyoldalú, töredékes részletmegoldást jelent.

A természetes szervezetek (quasi-organizmusok), melyek végre időtállóbb s önállóbb szervezetek, *nem pótolhatók mesterséges szervezetekkel*, viszont *kiegészíthetők*. Ilyen közösségkiegészítő szervezet az állam, mely „organizmust kiegészítő organizáció“, avagy szerves közösséget *kiegészítő szerkezet*, ámbár lehet, volt és van állam, mely ideig-óraig közösség nélkül is fennáll, mint többé-kevésbé átmeneti jelenség. A kiegészítés más, mint a pótlás. A közösség mint elsősorban szellemi s erkölcsi nevelőtestület él és hat; nem olyan mint eszközökre rátaláló, technikailag invenciózus intellektus, viszont a mélyebb, válságosabb történeti problémáknál egyedül tartó, összetartó és harcoló morális erőként lép fel. Innen van, hogy sub specie temporis virulens közvélemény mögött bizonyos közösségek vannak,⁸³ sub specie aeternitatis életproblémák mögött pedig egyházak, mint évezre-

⁸³ V. ö. *Közönség és közösség*. Társadalomtudomány. 1925.

des szellemi közösségek állanak. Elgondolható: a világ leghatalmasabb gazdasági vállalatai is aránylag könnyű szerrel elnémíthatók, lerombolhatók, viszont a történelem mutatja, hogy rendkívül nehéz leszerelni, elnémítani aránylag kicsiny szektákat is.

Vannak természetes közösségek, amelyeknek szellemi, morális hatóképessége elsőrangú szükség. Ilyen a család. Ez ma gyengének mutatkozik — különösen látható Amerikában — a szétszaggató, alapjában közönyös hatásokkal szemben, amelyek túrik_ns itt-ott előmozdítják a család „szociális terhét“. Ez a tényállás, belátható, „szervezéssel“ a család keretén belül nem változtatható meg. Általában az ily természetes közösségek — tömegükben kisformátumú egységek — szervezésére gondolni sem lehet. Mit is lehetne „szervezni“ a családban, avagy nem contradictio in adjecto-e embereket „családdá szervezni“? A családot bontóhatalmakkal szemben ma már kétségtelen szükség egy minél intenzívebb és extenzívebb „családvédelem“.⁸⁴

A szociálpolitika eddigelé lényegében *szervezési elveket* adott elő. Látható, hogy nem minden szociális területen érvényesülhet a szervezési elv egyáltalán. Vannak természetes területek, amelyek a dolog természeténél fogva rezerválandók a szervezés mesterséges módszereivel *szemben*. Vannak oly területek, amelyek természetes funkcióihoz másnak nem kell hozzájárulnia, mint ápolásnak.

A közösségek elsősorban szorulnak ma arra, hogy a szervezés-teremtette mesterséges alakulatok ne szorítsák ki helyökből. A szervezés szinte operatív beavatkozás lehet, s az operációnak megvannak a maga kíméleti előfeltételei. Nem szabad hinnünk, hogy a társadalom tetszés-szerinti elemekből racionálisan összerakható. A múlt század még hitt a merőben hideg számításon alapuló összeállításban, mindenekelőtt a szerződéses viszony általános hatóságában. Ez a hit nem nézte meg a mesterséges szervezetek társadalmi hátterét. Ma már Vierkandt⁸⁵ felismeri: „A felvilágosodás-régi racionalizmusa tudomás szerint a társadalmi életre vonatkozó elméletében főként csak a *társulati* viszonyról számol, amelyet mint tisztán külsőleges szerződési viszonyt próbált megfejtetni, holott a *közösségi* viszonyt figyelmen kívül hagyta. Ha azonban a két viszony közül csak az egyikre akarunk szorítkozni, úgy ennek a közösségi viszonnak kell lennie, mert ez a lényegesebb úgy történeti, mint rendszertani tekintetben.“ A szociológia immár négy év-

⁸⁴ V. ö. a genfi egyetem szociológia-tanárának, Dupprat-nak rajzát: *Le liere familiái*. Causes sociales de son relachement. 1924.

⁸⁵ *Gesellschaftslehre*. 2. völlig umgearb. Aufl. 1928. 315.

tizede világosan felismerte a „közösségi“ szervezetek nagy jelentőségét, annak dacára a szervezési munka oly irányban — és arányban — haladt, hogy megengedte a legtöbb, soknemű közösségi kapcsolatok lazulását — különösebb figyelem nélkül, mi lassanként a megnőtt közösségek „kihűlésére“ vezetett. „A modern kultúra volt az, mondja ismét a berlini egyetem szociológia-professzora, amely az életviszonyok nagyméretűségével együtt a [mesterséges] társulati viszony értelmében a kölcsönös érintkezés elhidegülését hozta magával. Kiváltképpen egyoldalúlag gazdasági vonatkozásokhoz szoktak az emberek. A 19. századba terjedőleg ezek mégis még mindig jobbra patriarchális viszonyokkal hatódtak át. Csak azóta jött létre további meglazulás és ezzel határozott kihűlés . . .“⁸⁶ Nagy része van ebben a szervezési elv derűre-borura való alkalmazásának.

Bogdanov⁸⁷ moszkvai tanár ezt írja munkája legelején: „Minden emberi tevékenység objektíve nézve vagy *organizáló*, vagy *dezorganizáló*“. Ez kifejezi a korhangulatot: ott, ahol nem organizálunk, szükségképp dezorganizálunk. Egyetlen út marad, mindenütt való szervezés. Ez a „pomorganizacionizmus“ nézetünk szerint önmagában veszélyes irányzat, mert nemcsak közönyösen nézi közösségek pusztulását, hanem maga is — belső ellentmondásban — dezorganizáló.

Minden szervezés, mely új alakulat létrehozására törekszik, megkívánja, hogy a szervezendő elemek szabad, diszponibilis, lebegő s felfogható állapotban álljanak rendelkezésre (E). A szervezés megkíván bizonyos, előzetes szervezethez való, lazaságot, sőt szétesettséget. A szervezés láza nem csak közönyösen veszi azt, hogy munkája megindulásakor közösségek intenzíve együttélő elemei bomladozóban vannak-e, vagy sem, hanem ellenkezőleg — számára kedvező az előzetes bomlás. Maga a szervezés — legalább ennyiben, indulási érdekből — szervezettség-ellenes. Ez is íme, sajátos ellentmondás ...

Mielőtt zárnók fejtegetésünket, hangsúlyozni óhajtjuk: nincs szándékunkban lényegében redukálni a szervezési energiát. Nem akarjuk hangsúlyozni a fennálló állapottal kapcsolatban Metternich egyoldalú mondanak: *quieta, non movere*. A szervezési hirtre mindig szükség van. Csupán a panorganizációs hit határt nem ismerő igényei ellen emelünk vétőt, a vak mindent-szervezés természetes határvonalaira hívjuk fel a figyelmet; továbbá arra, hogy *a maga helyén* érvényesülő szervezés is csak egy bizonyos pontig talál „szervezési optimumra“, azon túl már erővesztés áll be; vé-

⁸⁵Vierkandt, i. m. 316.

⁸⁶*Allgemeine Organisationslehre*. 1926. 1. 1.

gül arra, hogy a tizenkettedik órában a szociológiának oka van figyelmeztetni a *természetes* közösségek, quasi-organizmusok pótolhatatlan szerepére, oly közegre, mely a *mesterséges* szervezési aktusok számára — lényegében — hozzáférhetetlen.

A jövőben kell, hogy a szociálpolitika kétféle, *elvileg párhuzamos* feladatot lásson maga előtt. Röviden: a szociálpolitika területe *elvileg* két részre oszlik: 1. a szervezés, 2. az ápolás területére. Egyik a mesterséges, másik a természetes szervezetek területe. Az: előbbihez az ápolás kevés, az utóbbihoz a szervezés — idegen. A szervezési elméletekből kiderül az, hogy az organizáció-elv egyoldalú. — A jövő szociálpolitikájának kétségtelen támasza lesz az az eljövendő szociológiai elemzés, mely a szervezésprobléma részleteibe is bevilágító adatokkal fog szolgálni.

Dékány István

A COMMON LAW IDEOLÓGIÁJA ÉS A JOGISMERET IDEOLÓGIÁJA.

Az angol jogi gondolkodás jellemzése. — Roscoe Pound a Common Law szelleméről. — A Common Law szintetikus jellege és történetfilozófiája. — Szociológiai jogelmélet.

Mennél közelebből és mennél behatóbban ismeri meg a kutató az angol jogelmélet írott emlékeit, annál inkább megerősödik az a sejtelme, hogy az angol jogelmélet igazi problémája nem abban van, amit megírtak, hanem abban, amit nem írtak meg. Az angol jogász jogelmélete nem az, ami az angol jogelméletben előtűnik áll, hanem a jogelméletnek az a határozott visszautasítása, amely az angol juristát olyan közeli rokonságba hozza a magyarral és mindkettőt olyan élesen szembeállítja a némettel. Ennek a jogász irracionalizmusnak különböző okai vannak. Vannak olyan okai, amelyek messze túlterjednek a jogszemlélet körén és belevesznek az angol szellem általános világnézeti hagyományai-
ba. Köztudomású az, hogy az angol nem csupán a jog terén, hanem általában is ellensége a mérész általánosításoknak, a szubtilis spekulációknak, az egyoldalú teóriáknak, a praktikus értékkel nem bíró elméletnek. Ha egyáltalában van olyan központi gondolat, amelyre az angol szellemet, mint különböző jellemvonásainak közös nevezőjére, durva hiba nélkül redukálni lehet, az a *kiegyensúlyozottság* gondolata. Annál a tengerésznépnél, amely a hazaszeretetet elválaszthatatlannak tartja a viharos tenger szeretetétől, az egyensúly eszméjének központi jelentősége finom pszichológiai szálakkal nyúlik vissza annak az erőérzésnek lelki élményébe, amely a tenger legnagyobb viharaival is megbirkózó hajóst — a fizikai egyensúlynak ezt a mesterét — a tengerek urának büszkeségével tölti el. Az angol nevelés eszménye, az angol gazdálkodás, ipar, kereskedelem, az angol társadalmi berendezkedés, az angol alkotmány, az angol világpolitika, maga az egész brit birodalom és maga az angol jog mi egyéb, mint a végletekig kifinomodott egyensúlyérzéknek egy-egy csodálatos teljesítménye. Ez az egyensúlyérzék azonnal és kínosan reagál min-

den egyoldalúságra, merevségre, ami az egyensúlyt veszélyeztetheti. Ha az egyensúlyt veszélyeztető tényező gyenge, akkor főként keresztlőnéz rajta. Ha erős, akkor alkalmazkodik hozzá, de mindig csak annyira, amennyire okvetlenül szükséges. Az elméletet is csak akkor hajlandó észrevenni, amikor elhanyagolhatatlan gazdasági, technikai, társadalmi vagy politikai erővé változott.

Az angol jogász irracionálisnak speciális okai közé tartozik az angol jogász sajátos *historizmus*a. Ha az alexandriai könyvtárat azzal az indoklással égették el, hogy ami ér valamit benne, az úgyis benne van a Koránban, ami pedig nincs benne a Koránban, az úgyis értéktelen; az angol vérbeli jurista is úgy gondolkodik, hogy minden valamire való jogelmélet úgyis kifejezésre jut az angol jogban, ami pedig nem érvényesül az angol jogban, az úgyis értéktelen. A nagy rejtély kulcsa alkalmasint itt van: az igazi, autochton, őseredeti, törőlmetszett angol jogfilozófia bele van süllyesztve, bele van építve az angol jogba, az angol Common Law-ba.

Itt jelentkezik mintegy önmagától az az analógia, amelyre maguk az angol jogászok oly gyakran és oly szívesen hivatkoznak: az angol és római jognak analógiája. Római jogelmélet sincsen, habár a római jog magasán felette áll a görögnek, holott a görög jogelméleti spekuláció messze túlszárnyalja a rómain. Nem közelfekvő ezt az analógiát a fejlett német jogfilozófia és az angol Common Law viszonyára alkalmazni? Római jogelmélet azért nincs, mert joggá, a világ egyik legnagyobbiszerűbb jogrendszerévé változott. Az angol jogelmélet is ott áll előttünk joggá kristályosodva a Common Law csodájában.

Ezzel kapcsolatos egy másik analógia. Amint a filozófiai spekuláció általában a kételkedésből, lelki nyugtalanságból, értelmi kielégületlenségből fakad és táplálkozik, úgy mély összefüggés van a joggal való elégedetlenség és a jogelméleti spekuláció között is. Ha ez az elégedetlenség megszűnik, ha nincs többé kétség aziránt, hogy mi a jog, hogy mik a jog okai és hatásai, hogy mi a jog célja és értéke, ha a fennálló jogot az egyedül lehetséges, okszerűen szükséges és célját tökéletesen elért jognak tekintjük, mi értelme van akkor a jogelméleti spekulációnak? Ha az eszme valósággá vált, akkor nincs többé helye a vitának. Az orthodox angol jurista pedig mélyen meg van győződve arról, hogy a Common Law a lehető legtökéletesebb jog, amely részleteiben talán tökéletesíthető, de lényegében felülmúlhatatlan. És ez a felfogás megbocsátható annak a jogásznak, aki az angol bírósági élet sajátos levegőjé-

ben naponta tapasztalja, hogy minden egyes meghozott bírói ítélet a szó szoros értelmében évszázados fejlemény, aki ismeri a Common Law csodálatos alkalmazkodóképességét, szívósságát és történelmi győzelmeit a római joggal, a kánonjoggal, a királyi hatalommal, a törvényhozással szemben, aki jól emlékszik arra a békés diadalmenetre, amelyben a Common Law idegen földrészeket hódított el idegen jogrendszerektől: a francia jogtól Louisianát, a párisi szokásjogtól Michigant és Wisconsint, a recipiált római jogtól Skóciát, a spanyol jogtól Californiát, Porto Ricót és a Philippini szigeteket, ismét a francia jogtól Quebecet és a római-holland jogtól Délafrikát.¹

Bárhogyan álljon is azonban a dolog ezekkel az önként kínálkozó analógiákkal, bizonyos, hogy az angol jogász irracionálisizmus a historizmusból táplálkozó szkepszisnek a kifejezése. Ez a teoretikus szkepszis az angol jogász tulajdonképeni jogfilozófiája. Annak az empirizmusnak, individualizmusnak, intuitionizmusnak és pragmatizmusnak, amelyeket a Common Law tulajdonságai gyanánt felsorolni szoktak, ez a szkepszis a gyökere. Ez a szkepszis az oka annak, hogy az angol irodalomban nem találkozunk felhőkön nyargaló és fejjel a falnak rohanó jogfilozófiákkal. És ennek a szkepszisnek világos és érthető formulázásaival lép-ten-nyomon találkozunk. A nagy Blackstone kora jogászaival együtt szilárdan meg volt győződve arról, hogy semmi egyéb jog- vagy államelméletre nincs szükség, mint amely az angol magán- és közjogból dedukálható.² Burke szerint igen nagy tévedés azt hinni, hogy az emberiség fejlődése spekulatív elveket követ, akár a beavatkozás, akár a szabadság elveit, ezeknek logikai követke- zései szerint. Minden kormányzás, de valóban minden emberi előny és gyönyörűség, minden erény és minden józan cselekedet kompromisszumon és cserén alapul. Hátrányokat egyensúlyozunk; adunk és veszünk; feláldozunk bizonyos jogokat, hogy másokat élvezhessünk; és szívesebben vagyunk boldog polgárok, mint szub-

¹ Roscoe Pound, *The Spirit of the Common Law*, 1—2. 1. 1921. Meg kell jegyezni, hogy ez az érdekes hódítási folyamat Louisianában a francia jog névleges megtartása mellett ment végbe, Quebec-ben, Délafrikában, Porto Rico-ban és a Philippini szigeteken pedig még folyamatban van. Pollock szerint legszívesebben utánozták az angol büntetőjogot és alkotmányjogot, azután az angol kereskedelmi jogot, már kevésbé az ingó dologi jogot és a kötelmi jogot, alig az ingatlanjogot, családjogot és örök jogot. *The Genius of the Common Law*, 65—86. 1. 1912.

² William Searle Holdsworth, *Some Lessons from our Legal History*, 8. 1. 1928.

tilis vitatkozók.³ Hale is azt mondja: egészen bizonyos, hogy az idő és a hosszú tapasztalat sokkal zseniálisabb, szubtilisabb és értelmesebb, mint a világ legbölcsebb és legélesebb elméi együttvéve.⁴ A jogászat maga, tehát a technikai juriszprudencia az, amelyet az angol jurista mérhetetlenül fölébe helyez a jogelméletnek. A jogfilozófia benne van a jogban és onnan hozza azt napfényre a juriszprudencia, amelyet Búrke a korszakok összegyűjtött bölcsességének („collected reason of ages“) nevez. A jog élete nem logika, mondja Holmes, a jog élete tapasztalat.⁵ Maga Holdsworth is — hogy az angol jogászai historizmust annak egyik legkiválóbb és képviselőjén mutassam be — azt mondja, hogy a logikának és a szabatos elméletnek megvannak a maga veszélyei és az angol jogászok helyesen hangsúlyozták, hogy a tények inkohereciája olykor módosítja a tiszta logika eredményeit.⁶ Az angol juristák Holdsworth szerint sohasem szerették a jogfilozófusok elméleteit kiindulópontul választani okoskodásaik számára. Tudták, hogy as élet tényei végtelenül bonyolultak és egyetlen elmélet sem ural-

³ „Appeal from the New to the Old Whigs“ Művei III. 114. 1. Holdsworth, akinek könyvéből idézek, megjegyzi: „In Blackston and Burke we can see, a little exaggerated, the historic attitude of the common lawyers to legal and political speculation“ i. m. 100. 1. Jellemző az is, amit Leslie Stephen mond: „Englishmen were concerned rather with details than with first principles. Satisfied, in a general way, with their constitution, they did not want: to be bothered with Theories.“ The English Utilitarians, I. 132—133. 1.

⁴ Considerations touching the Amendment or Alteration of Laws, Hargrave Law Tracts 254. Hale következő felfogásában világosan látjuk a jogászai székepszisnek és empirizmusnak a kapcsolatát: „In Morals and especially with relation to Laws for a Community, though the common notion of Just and fit are common to all men of reason, yet when persons come to particular application of those common notions to particular instances and occasions, we shall rarely find a common consent or agreement between men, though of great study and learning, witness the great disagreement between Plato and Aristotle. . . And let any man but examine the weightiness of those men that pretend to be the great masters of reason and possibly they may be excellent men: yet no persons differ more than they thouching things of this nature. And though they perchance have this happiness to shake and weaken one the others principles or conclusions, yet when they set up their own positions they are weak and generally displeasing;“ „I have reason to assure myself that long experience makes more discoveries touching conveniences or Inconveniences of Laws then is possible for the wisest council of men at first to foresee.“ Idézve: Holdsworth, i. m. 158. 1. A régi angol szöveget maira, alakítottam át a megfelelő írásjelek hiányára való tekintettel.

⁵ O. W. Holmes, The Common Law, 1. 1. 1881.

⁶ I. m. 136. 1.

kodhatik teljesen felettük. Ezért haladtak az angol jogászok lépésről-lépésre precedensről-precedensre, miközben úgy fejlesztették ki a jog elveit, hogy közben a logikának, a tapasztalatnak és a jog- és államelméletnek keverékét használták. Sohasem voltak annyira a logika és az elmélet rabszolgái, hogy olyan szabályokat fejlesztettek volna ki, amelyek semmi összhangban nem állanak: a mindennapi életnek illogikus és vak tényeivel. De az igazán bevált és maradandó elméletekre tekintettel voltak. Mivel azonban úgy alkalmazták ezeket, hogy egyik szemük mindig az ősi jogrendszer technikai követelményein, és az élet komplex tényein függött, az eredmények sokszor idegenszerűek a jogfilozófus számára, aki otthonosabb a logikában, mint az életben. Eszerint nem az a hiba, hogy nincs angol jogfilozófia, hanem, hogy a jogfilozófusok az angol jogban nem ismernek rá a saját elméleteikre, amelyek abban igazi jogfilozófiává változtak. Mindezek alapján Holdsworth elismeri, hogy a jogfilozófia egészen vonzó dolog, különösen fiatal emberek számára. De nehezebb dolog az angol jog mesterévé válni a jogtörténet segítségével, amely biztosítja számunkra azt a kritikai intelligenciát, amellyel ítéletet mondhatunk a különböző jogfilozófiai elméletek felett.⁷ Az angol jogászok — mondja Holdsworth büszkén a jogi személyiség fontos problémájával kapcsolatban (és talán ez az idézet fejezi ki legjobban az angol jogászai historizmus tősgyökeres irracionalizmusát) — „sohasem kompromittálták magukat valamely specifikus teóriával.”⁸

Az angol gyakorlati jogász historizmusának ez az irracionálizmusa — amelyet egyébként helyesebb tudomány- vagy elmélet-ellenségnek gondolni — természetesen nincs ellentétben azal, hogy viszont az angol jogelmélet maga, a jogászai logizmus minden kritikája ellenére is, racionalisztikus. Mert épűgy, amint ez az angol jogelmélet ép arra büszke, hogy a maga empirisztikus

Érdekesen világítja meg a jogászai szkepszisnek pragmatisztikus jellegét Burke megjegyzése a természetjogászokról: „The pretended rights of these theories are all in extremes; and in proportion as they are metaphysically true, they are morally and politically false. The rightsmen of are in a sort of *middle*, incapable of definition, but not impossible to be discerned. The rights of men in governments are their advantages; and these are often in balances between differences of good; in compromises sometimes between good and evil, and sometimes between evil and evil. Political reason is a computing principle: adding, subtracting, multiplying, and dividing, morally and not metaphysically or mathematically, true moral denomination,” Burke, French Revolution, 91—92. 1.

⁷ I. m. 135—136, 109—112, 104—105. 1.

⁸ I. m. 154. 1.

logikájával a jog alogikus tényezőivel, a jog paradoxonjaival is logikusan számolni képes, úgy az angol gyakorlati jogász is alapjában véve a szűkebb értelemben vett logizmustól appellál a tágabb értelemben vett logizmushoz. Amennyiben pedig az angol jogelméletben a szűkebb értelemben vett logizmust is megtaláljuk, ez csak megérthetőbbé teszi számunkra azt, hogy a gyakorlati jogász irracionálizmusa — vagyis tágabb értelemben vett logizmusa — miért irtózik annyira az elmélettől általában. Amennyire megérthető azonban az angol juristának ez az álláspontja, oly kevésbé igazolható. Mert világos, hogy ez az álláspont maga is nem egyéb, mint egy nagyon is jellegzetes jogfilozófia. Az angol juristának sem sikerülhet megszabadulni az elmélettől, bármennyire szeretné is és bárhová menekül is előle, az angol jurista jogszemlélete sem egyéb, mint jogfilozófia: szkeptikus jogelmélet.

Ellentétben látszik lenni ez a jogászai irracionálizmus magának az angol jognak a racionalizmusával is, amely — mint láttuk — különösen a Common Law természetjogi vonatkozású tételeinél érvényesül, ahol a Common Law ideológiája a természetjogot kezdettől fogva az ész jogaként, magát a jogot az ész szavaként fogja fel. Az észszerűség vagy okszerűség (*reasonableness*)⁹ elve egyébként is a Common Law-nak egyik legjellemzőbb jogelve. Ámde ebben az esetben is arról van csupán szó, hogy a Common Law ideológiája egy tágabb értelemben vett racionalizmust kapcsol össze egy szűkebb értelemben vett irracionálizmussal: az észbe vetett hitet az elmélet lekicsinylésével.

Azt, a kontinentális jogász számára annyira idegenül hangzó, felfogást, hogy a jogelmélet benne van a jogban, az angol jurista előtt úgyszólván önként értetődővé teszi az a körülmény, hogy a Common Law maga is nem annyira határozott szabályoknak és parancsoknak az összessége, mint jogászai ideológia: doktrína.¹⁰ Amidőn most egy pillantást vetünk erre az ideológiára, egyrészt megismerkedünk az angol gyakorlati jogász orthodox jogfilozófiájával vagy jogszemléletével és másrészt szemügyre vesszük azt a szellemtörténeti vagy történetfilozófiai analízist, amellyel a szo-

⁹ Much more important were the relations of the Common Law with the cosmopolitan doctrine of the Law of Nature certainly not the least notable product of medieval intellect. Our grand pervading principle of Reasonableness, which may almost be called the life of the modern Common Law, is intimately connected with it." Pollock, *The Genius of the Common Law*, 31. 1. 1912.

¹⁰ Pound, *The Spirit of the Common Law*, 1. 1.

ciológiai iskola kitűnősége, Roscoe Pound igyekszik megvilágítani egyrészt magának a jognak, másrészt a jogról való gondolkodásnak ideológiai elemeit, tényezőit, összetételét.

Roscoe Poundról elmondhatjuk, hogy ezidőszereint a legjelentékenyebb jogfilozófus az angol irodalomban. Az angol jogász spekulatív józanságát szerencsésen egyesíti bizonyos teoretikus invencióval, általánosító és rendszerező képességgel. Habár azt a csaknem bálványozó rajongást, amellyel az amerikai jogfilozófának ezt a „pioneer“-jét, a híres Harvard egyetem tanárát és dékánját, honfitársai körülveszik, nem is tarthatjuk egészen arányosnak Pound abszolút tudományos jelentőségével, mégis azt kell mondanunk, hogy Pound a mai jogelméletnek jelentékeny, jellegzetes és értékes alakja. Pound jelentőségét a jogelméletben abban látom, hogy a dogmakritikát és tantörténetet igazi filozófia rangjára emelte. Pound teljesítménye a jog történetfilozófiai és a jogfilozófia története mint filozófiai tudomány. Célja nem az, hogy a számalan jogfilozófiai rendszer mellett egy újat állítson fel, amelynek sorsa előreláthatóan ugyanaz, amelyet maga szán elődeinek, hanem a jog történetének és a jogelmélet történetének ideológiai, szellemtörténeti átvilágítása és az új jogfilozófiai koncepciónak az eszmék történetének elemzéséből való immanens kifejlesztése a szellemtörténeti fejlődés vonalának a legközelebbi jövőig való meghosszabbítása útján.

Amidőn a „Common Law szellemét“ nyomozzuk, igen megkönnyíti munkánkat az, hogy Pound egyik legkiválóbb könyvét épen erről a tárgyról írta.¹¹ Viszont a jogról való gondolkodás legsikerültebb szellemtörténeti elemzését adja a Jogtörténet Értelmezései c. művében.¹² Ez a két könyv Pound két legsikerültebb alkotása. Erősebben érezni az önálló systematikus alapozás hiányát a Jog és Erkölc viszonyáról írott könyvében.¹³ Jobban érvényesül ismét módszere Bevezetés a Jogfilozófiába c. művében, ahol a jogfilozófia funkcióját, a jog célját és alkalmazását, a kötelezettség, tulajdon és szerződés fogalmait világítja meg dogmakritikai módszerével.¹⁴ De ezeken a könyvalakban megjelent művein kívül, amelyekhez még Jogelméleti Előadásainak nyomta-

¹¹ The Spirit of the Common Law, Boston, Marshall Jones Company, XV.. +224 l. 1921 (1922, 1925).

¹² Interpretations of Legal History, Cambridge, University Press, XVII.. +171 l. 1923.

¹³ Law and Morals, II. kiad. IX.+144 l. 1926.

¹⁴ An Introduction to the Philosophy of Law, 307 l. 1922 (1924) New Haven, Yale University Press.

tásban is kiadott kivonata járul, amely az angol jogelmélet legkitűnőbb bibliographiáját tartalmazza,¹⁵ számos folyóiratcikkben alkalmazza módszerét különböző jogelméleti problémákra.¹⁶

Az angol-amerikai jogrendszernek három legjellegzetesebb vonása Pound szerint a bírói precedens doktrínája, a jury és a jog szupremáciájának doktrínája. A common law ereje a konkrét kontroversiák mikénti kezelésében rejlik, amint legnagyobb riválisáé, a római jogé az absztrakt fogalmak képzésében. A common law bírása az előtte fekvő esetre a múlt bírói tapasztalatát alkalmazza, ahelyett, hogy egy absztrakt rendszer rekeszeibe igyekeznék azt kínos pontossággal elskatulyázni. De az angol juristának legelső dogmája az, hogy a common law elvei a természetes jogrendnek részét képezik. A gazdasági nyomásnak és az osztályérdek érvényesülésének az angol jogban Pound szerint két főerő vetett gátat: a jognak fennálló szabályok és doktrínák analógiájára való továbbfejlesztése — egyrészt mert a bíró nem te-

¹⁵ Outlines of Lectures on Jurisprudence, 4. kiad. 156 1. 1928,

¹⁶ Common Law and Legislation 21 Harvard Law Rev. 383; Courts and Legislation, 7 American Political Science Rev. 361—383; The German Movement for Reform in Legal Administration and Procedure, Bull. Comp. Law Bureau Am. Bar Assn. I. (1908) 31; Administrative Application of Legal Standards, 44 Rep. Am. Bar Assn. 445; Inherent and Acquired Difficulties in the Administration of Punitive Justice, Proc. Am. Pol. Sci. Assn. 1907, 223, 234—38; Legal Rights, 26 International Journal of Ethics, 1916; The Scope and Purpose of Sociological Jurisprudence, 24—25 Harvard Law Rev., 591; The Philosophy of Law in America, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie VII, 213, 385; Political and Economic Interpretations of Jurisprudence, Proceedings American Political Science Association, 1912, 95; The Need of Sociological Jurisprudence, 19, Green Bag, 107; Law in Books and Law in Action 44 Amer. Law Rev., 12; The Limits of Effective Legal Action, 27 International Journal of Ethics, 150; Enforcement of Law, 20 Green Bag, 401; Social Justice and Legal Justice, 75 Central Law Journal, 455; The Decadence of Equity, 5 Columbia Law Rev., 20; Liberty of Contract, 18 Yale Law Journal, 454; The End of Law as developed in Legal Rules and Doctrines, 27 Harvard Law Rev., 195; The End of Law as Developed in Juristic Thought, 27 Harvard Law Rev., 605 és 30 Harvard Law Rev., 201; Theories of Law, 22 Yale Law Journal, 114; Justice according to Law, 13 Columbia Law Rev., 696 és 14 Col. L. R., 1, 103; Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, Rep. Am. Bar Assn. XXIX, 395, 397—402; Executive Justice, 55 Am. Law Rev., 137; The Revival of Personal Government, Proc. New Haven Bar Assn. 1917, 13; Social Problems and the Courts, 18 Am. Journal of Sociology, 331; Interests of Personality, 28 Harv. L. R., 343, 445; Individual Interests in the Domestic Relations, 14 Michigan L. R., 177; Legislation as a Social Function, Publications of the American Sociological

remtheti, hanem csak megtalálhatja a jogot és másrészt a jog biztonsága és előremondhatósága érdekében — és másodsor az a tudatos törekvés, hogy a jogban örök és változhatatlan eszmék jussanak kifejezésre. A jog suppremaciájának doktrínája, amely a jogot minden emberi hatalom — úgyszólván minden pozitivitás — fölé helyezi, csodálatosan egészíti ki a precedens doktrínájának empirizmusát. Pound azt mondja, hogy van közös elem a kettőben és hogy mindegyik mögött ugyanaz a szellem áll. A precedens doktrínája azt mondja, hogy a múlt bírói tapasztalataiból vont indukció útján kell az esetet megítélni, nem pedig a szuverén akarat önkénye által felállított szabályokból vont dedukció által. Az ítélet végső alapja nem az önkény, hanem az ész legyen. De a jog suppremaciájának doktrínáját is ugyanerre a gondolatra lehet visszavezetni. Ez a doktrína ugyanis azt mondja, hogy szuverén köteles elvek szerint, nem pedig önkénye szerint, eljárni, köteles az ész szavát követni és nem áll szabadságában szeszélye szerint cselekedni. Mindkét doktrína azt a germán eszmét képviseli, hogy a jog a Teremtő igazságosságának és igazságának a keresése. A common law doktrína a tapasztalathoz

Society, VII, 148; *Spurious Interpretation*, 7 Columbia L. R., 379; *Considerations in Equity*, Wigmore Celebration Essays, 435; *Some Principles of Procedural Reform*, 4 Illinois L. R., 388, 491; *The Future of the criminal law*, Columbia L. R., 1921; *The Law School and the Professional Tradition*, Michigan L. R., 1925; *Justice problems of national progress*, Am. Jour. of Soc. 1917; *Puritanism and the common law*, Am. L. R., 1911; *Somé parallels from legal history*, Am. Bar Assoc. Jour. 1924; *The foundations of the law*, Am. Bar Assoc. Jour. 1926; *Regulation of judicial procedure by rules of court*, Illinois L. R., 1915; *The Progress of Law-Analytical Jurisprudence* 1914—1927, 41 Harvard L. R., 174—199, 1927; *Classitication of Law*, 38 Harvard X. R., 933—969, 1924; *The Theory of Judicial Decision*, 36 Harvard L. R., 641—662, 802—825, 940—959, 1923; *Judge Holmes's Contribution to the Science of Law*, 34 Harvard L. R., 449—453, 1921; *The Maxims of Equity*, 34 Harvard L. R., 809—836, 1921; *Juristic Science and Law*, 31 Harvard L. R., 1047—1063, 1918; *The Administration of Justice in the Modern City*, 26 Harvard L. R., 302—328, 1913; *Grotius in the Science of Law*, 19 Amer. Journal of International Law, 685, 1925; *Sociology and Law* (Ogburn és Goldenweiser: The social Sciences, 319—328, 1927; *Anachronisms in Law*, 3 Journal of the American Judicature Society, 142, 146; *Criminal Justice in the American City*, Criminal Justice in Cleveland, 605; *Preventive Justice and Social Work*, Proceedings of the National Conference of Social Work, 1923, 151; *Executive Justice*, 55 Am. Law Reg. 137; *Equitable Relief Against Defamation and Injuries to Personality*, 29 Harvard L. R., 640, 668—677; *Mechanical Jurisprudence*, 8 Columbia Law Review, 605; *A Bibliography of Procedural Reform*, 11 Illinois Law Rev., 451.

alkalmazott észnek a doktrínája. A common law gyökere ebben a két doktrínában van, abban az eszmében, hogy a jog a bírótapasztalatban kifejlődő észszerűség. Ezek az eszmék Pound szerint olyan realitások, amelyek mellett a szabályok és dogmák csak ephemere jelenségek. És ezek az eszmék annyira hozzátartoznak az angol faj mentális és morális jelleméhez, hogy semmiféle jogi vagy politikai forradalom ki nem tépheti onnan gyökereiket.

Az angol jog teória-ellenessége tehát a precedens doktrínájának empirizmusában, tágabb értelemben vett racionalizmusa pedig a jog szupremáciájának doktrínájában gyökerezik. A tapasztalat elvének és az ész elvének ez az eszményi egyensúlya az, amely az angol jogot a római jog riválisává tette, amely a common law-ból világjogot csinált.

A common law kialakulására — amint az jelenleg Amerikában érvényben van — Pound szerint hét tényező volt döntő: 1. germán jogintézmények és doktrínák, 2. a feudális jog, 3. a puritanizmus, 4. a bíróságok és korona közti küzdelmek a XVII. században, 5. a XVIII. század politikai eszméi, 6. az amerikai „pioneer“-szellem és 7. a XIX. századnak az igazságosságra, jogra és államra vonatkozó filozófiai eszméi.

Ehelyütt természetesen nem mehetünk végig mindeme tényezőkön és Pound értékes fejtegetésein. Fontosnak tartjuk azonban kiemelni, hogy a common law túlhajtott individualizmusa puritán eszmék hatása és hogy Pound szerint maga a common law sajátos ellenszert tartalmaz ez ellen a hyperindividualizmus ellen. És pedig a feudális elem az a common law-ban, amely fontos jogintézményeket a hűbérúr és hűbéres kölcsönös viszonyának analógiájára fejlesztett ki. A common law ideológiája szerint a jogok és köteleességek nem jogügyleteknek, hanem egyszerűen relációknak a funkciói. Ha a római jogon alapuló rendszerek központi fogalma a jogügylet; a common law-é a reláció. Az angol jurista nem bérletről beszél, hanem tulajdonosról és bérlőről; (landlord and tenant), nem munkaszerződésről, hanem úrról és szolgáról (master and servant); nem családjogról, hanem férj- és feleségről (husband and wife) vagy szülő- és gyermekről (parent and child) vagy gyám- és gyámoltról (guardian and ward) vagy általában a családi viszonyok jogáról (law of domestic relations) beszél. Azt mondja, hogy meghatalmazó és meghatalmazott (principal and agent) és nem azt, hogy meghatalmazási ügylet; főadós és kezes (principal and surety), nem kezességi szerződés; eladó és vevő (vendor and purchaser), nem ingatlanvételi szerződés. A common law-nak ezt a feudális relationizmusát azért

emeltük ki, mert emlékeztet arra, hogy a jog lényegének a norma fogalmából a reláció fogalmába való áthelyezése, amely az angol analitikus iskolának a szociológiai irány által befolyásolt újabb irodalmát és különösen Kocourek relációelméletét jellemzi, milyen finom ideológiai szálakkal kapcsolódik a common law szelleméhez. Ámde Pound szerint a common law feudális elemére hatalmas hivatás vár még a jövőben. A legújabb jogfejlődés, különösen a biztosítási jognak a szerződési jogból való kiemelése, nem-kontraktuális, hanem relacionális közszolgálati jognak a kifejlődése, a munkaadó és munkás viszonyából eredő jogoknak a felek akaratától vagy hibájától teljesen függetlenül való kiépítése, a feudális common law relacionális koncepciója felé halad. Ebben a feudális elemben látja Pound azt az eszközt, amely a common law öröklött tradícióját a ma és holnap társadalma számára épűgy az igazságosság élő erejévé fogja tenni, amint volt a tegnap társadalmában.

De ha a feudális elemet a jövő jogfejlődés szempontjából tartja Pound különösen fontosnak, a jelenből, a jelenlegi common law szelleméből talán a legtöbbet magyaráz meg a puritanizmus hatása. A mai common law ideológiai színeképében a puritán ideológia talán a legjellegzetesebb színcsoport. Ebben a színcsoportban az első szín természetesen az individualizmus. Ugyanaz a Wycliffe, aki a vallásos tekintéllyel szemben az egyén lelkiismeretéhez appellált, a római jog tekintélyével szemben Anglia helyi szokásához felebbezett, amikor kimondotta, hogy a római jog pogány emberek joga és hogy semmivel sincs több észszerűség és igazságosság Róma polgári jogában, mint Anglia civil-jogában. Egy másik szín ennek az individualizmusnak a „consociatio, de nem subordinatio“ elve alapján való elárnyékolódása. Ez a gondolat, hogy „nem egymásfelett, hanem egymással vagyunk“, a szerződés fogalmának előterébe helyezésére, az egyéni akarat kiemelésére és arra a sajátos legalizmusra vezetett, amely a világon mindenből morális kérdést csinál, de olymódon, hogy hogy legális kérdés válik belőle. A consociatio elve merev, absolut, univerzális szabályokat követelt. De e szabályok alkalmazásában a puritán elutasít minden individualizációt, minden méltányosságot. Mert a puritán csak törvényeket, de nem embereket enged uralkodni. A törvények azonban csak az egyéni lelkiismeret instructiói. Innen az a sajátos ellenmondás, hogy a puritán a legnagyobbképpűbb törvénygyártó és mégis az individuális lelkiismeret megkötésének elkeseredett ellensége. Mindkét tendencia alapja az emberi természet bűnös voltáról való meggyőződés. Ezért féltékeny minden hatalommal, minden hatósági vagy

bírói diskrecióval szemben, és ugyanezért igyekszik a bűnös emberi természet támogatására minél több szabályt felállítani. Feltékenyen és kényszerű pontossággal szabályozza a bíró minden cselekvését attól a pillanattól kezdve, hogy belép a tárgyalóterembe, a szabályok özőnével veszi körül a bizonyításnak és a sorozatos felelősségteljesítésnek minden egyes részletét. És mégis ugyanerre a puritán lélekre vezethető vissza a common law-nak az a fatális doktrínája is, hogy a törvényhozás nyugalmi helyzetben van.

Amint a jog szupremáciájának tana is mélyen gyökerezik a puritán ideológiában, úgy a törvényhozás nyugalmi állapotának dogmája is nem egyéb, mint a törvényhozó iránti feltékenységnek tipikusan puritán kifejezése és egyben a jog szupremáciájának kiélezett formulázása.

E tan azzal a meggyőződéssel függ össze, hogy a common law doktrínák örök változhatatlan természetűek. Az emberi törvényhozás csak deklarálnak, de nem konstituálhatja őket. A bírónak fel kell tennie, hogy a törvényhozás nem akar semmi újítást a common law rovására és ezért a törvényeket szigorúan kell értelmezni. A törvényhozás hiábavalóságának ez a dogmája a törvény megszorító, restriktív értelmezésének postulatumban éri el a tetőpontját, amely szerint a törvény szövegét ott, ahol a common law elveitől eltérni látszik, megszorítólag kell értelmezni. Ez a dogma természetesen a legnagyobb bajokat okozta akkor (amikor többé nem a társadalmi érdeket védte az egyéni szabadságban az abszolút uralomra törekvő királlyal szemben, hanem a demokratikus törvényhozásban kifejezésre jutó népakarat érvényesülését olyankor is akadályozta, amikor a társadalmi érdek ez az utóbbi képviselte az individualizmus kinövésével szemben. Ámde Pound szerint a jog szupremáciája tanának csak annyi az igazi értelme, hogy *a common law mindig a végső és a fontosabb társadalmi érdekekért száll síkra*. Érdekes megfigyelni, hogy ezzel Pound a common law szellemét a saját jogszemléletének képére és hasonlóságára értelmezi át teljes jóhiszeműséggel, mert — mint látni fogjuk — a jog szupremáciája dogmájának ez a formulázása egybevág azzal a társadalmi mérnökösködéssel, amelyben Pound a jog funkcióját látja, a társadalmi szükségletek maximumának kielégítésével és a társadalmi erők súrlódásának és elpazarlásának minimumra való leszorításával.

Ezekben a gondolatokban: a feudális elem relacionizmusában, a puritán hyperindividualizmusban, a precedens doktrínájának empirizmusában és a jog szupremáciája doktrínájának racionalizmusában rejlik a common law tősgyökeres ideológiája. Azok a további tényezők, amelyeket Pound felsorol, már csak az

angol jog további kialakulására és különösen az amerikai speciális jogfejlődésre voltak fontos hatással, de a common law eredeti szellemét, ideológiájának lényegét az eddig felsorolt tényezőkben megtaláljuk. A jury jelentősége abban áll az angol jogokban, hogy a jogszabályok kifejlesztésében helyet enged a közönséges laikus józan ész kiegyenlítő funkciójának. A jury a polgárok jogainak védelmezője, a polgárok politikai és jogi nevelésének nagy iskolája és a jogfejlődés szabályozója. A jog „mesterséges esze (artificial reason)” a jury útján ellenőrizteti saját magát a laikus polgár természetes józan eszével és a precedensekben felgyűlt bírói tapasztalatnak esetleges ridegségét a közönséges polgár természetes bölcsesége enyhíti. A jury funkciója tehát kiegyenlítő, ellensúlyozó funkció. A bírói empirizmus és racionalizmus egyensúlyának a laikus jury a természetes védelmezője és biztosítója.

Kísérreljük meg a common law ideológiáját lefordítani a rendszeres jogfilozófia nyelvére. Mi a jog a common law ideológiája szerint? És mi a jog értékmérője a common law szemén? Mik a jog okai és hatásai?

Ha a common law doktrínát összehasonlítjuk a jog fogalmára vonatkozó különböző elméletekkel, a célelmélettel, természetjogi, erkölcsi helyeslési, elismerési, követési, hatalom- és kényszerelméletekkel, azt találjuk, hogy egyiknek sem felel meg teljesen. Legközelebb áll a természetjogi és az elismerési elmélettel és talán a legtávolabb áll a hatalom- és kényszerelmélettől. Jog az, amit a bírói — szakbírói és esküdtbírói — tapasztalatból leszűrhető észszerűség követel.

A common law doktrína a jog pluralisztikus, atomisztikus keletkezését vallja. A jog oka az egyes bírói aktusokban rejlik, amelynek eredője a jog. Viszont maga a jog oka a további bírói aktusok mikénti alakulásnak. A precedens ok és okozat. Maga a jog azonban nem atom. A jog maga az az észszerű rendszer, amely az ítélet-atomok összességéből konstruálható. Ez diktálja az egyes ítéletet és az egyes ítélet atomszerűen befolyásolja a jog további alakulását. A common law doktrína tehát nem esik messze attól a felfogástól, amely szerint jog csak jogból eredhet és csak joggá lehet. Mert a common law doktrína szerint a jog jogi atomok rendszere, amely folytonosan újabb jogi atomokká oszlik szét. Brown-nak az a felfogása, hogy a jog nem létezik, hanem örökké készül, nem áll messze a common law doktrínájától.

Épen természetjogi jellegénél fogva a common law csak ön-

magát ismeri el saját helyessége mértékének. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a common law kétrétegű jog. Az egyik a mértéke a másiknak. Az egyik réteg a lényegében elérhetetlen örök common law, a másik ennek a birói Ítéletekben való folytonos utánképzése. Az előbbi magában foglalja az észszerűségnek egész rendszerét, tehát az erkölcsöt is. Ámde az örök common law sem a merő észszerűségnek, hanem a múlt tapasztalatában összegyűjtött észszerűségnek a rendszere. A common law axiológiája tehát a pozitív moráltól az abszolúthoz és az abszolút moráltól a pozitívhoz appellál. De mielőtt a morált a jog helyességének megítélésére alkalmazná, előbb legalizálja, beleilleszti a common law rendszerébe. Egy tételes jog különben másként nem is ismerheti: el az erkölcsöt értékmérőnek, mert hiszen azzal, hogy elismeri, már delegálta, vagyis legalizálta, eljogosította.

A common law doktrína a természetjognak és a pozitivizmusnak keveréke, synthesise, mesteri egyensúlya. A common law pozitivizmusa pluralisztikus. Természetjoga pedig racionalisztikus. Mindkét gondolat kereken ellenmond a hatalomelméletnek. Tanulságos dolog, hogy az angol hatalomelmélet, az Austinizmus, amelyet Somló az angol jogelmélet legkiválóbb teljesítményének gondolt, a common law ideológiájával való szembehelyezkedését milyen drágán fizette meg. Az Austinizmus ma saját hazájában romokban hever. A jog szupremáciájának doktrínája ölte meg. Az; a reakció, amely nyomában támadt, a jog- és államelméletnek valóságos reneszánszára vezetett. Végtelenül jellemző az, amit Dunning mond, hogy az utolsó ötven évben a politikai elméletben *testimonium maturitatis*nek számított az Austinizmust cáfolni.¹⁷ A hatalomelmélet az orthodox angol jogászai ideológia stílusával olyan gyökeresen ellenkezik, a vérbeli angol jurista intellektusa és judíciuma számára époly kibírhatatlan, mint az angol gentleman szemében megsértése annak, amit *fair play*-nek neveznek. A jog szupremáciájának doktrínája kegyetlen bosszút vett megsértéséért. Aki a jogot a hatalomra akarja visszavezetni, annak Gray azt feleli, hogy a hatalom hordozói felfedezhetetlenek.¹⁸ És Laski pluralizmusa azt harsonázza, hogy a politikai tekintély szerkezete federális. Azt a gondolatot, hogy az államban vagy a társadalomban valahol van egy dologszerű vagy személyszerű „hatalom“, amely parancsokat bocsát ki és szerveket delegál, az angol jogász képtelen magáévá tenni. Époly mechanizáló, önkényes konstrukciónak tekinti, mint a hatalomelmélet híve az:

¹⁷ Political Science Quarterly, 503. I.

¹⁸ Nature and Sources of the Law, 2. kiad. 79. 1. 1924 (1909).

elismerési elmélet atomizmusát. Ennek a konstrukciónak pedig éppoly kereken ellenmond a jog szupremáciája, amely szerint a jog minden hatalom felett áll, tehát a hatalomból nem eredhet, mint a precedens doktrínájának pluralizmusa. A pluralista elmélet tehát a common law doktrína véreből táplálkozik. Ellenben ha van elmélet, amellyel a jogász „komprimitálhatja magát“, az az orthodox common law jurista szemében a hatalomelmélet. Ennek az ideológiának a szemszögéből nézve tehát az Austinizmus-hoz nem az angol jogászat dicsősége, hanem egyik legnagyobb szerű baklövése, nagyszabású tévedése fűződik. Jellemző, hogy magán az analitikus iskolán belül is mennyire feladták a hatalom-elmélet koncepcióját, amikor a jogot többé nem a szuverén által alkotott, hanem csak szervei által kikényszerített szabályoknak és végül már csak a bíróságok várható magatartására vonatkozó jóslatok összegének tekintik. Az Austinizmus elleni reakció kétségkívül a common law szelleméből meríti a maga erejét.

A common law doktrína synthetikus természete talán leginkább kitűnik a jogalkalmazás elméletéből. Vájjon a common law a joghézagelmélet vagy a jog logikai zártságának elmélete mellett tör-e lándzsát? A common law finalitásának, a törvényhozó nyugalmi állapotának és a pozitív szabályok deklaratív természetének doktrínája határozottan a jog logikai zártága mellett szól. Minden elképzelhető jogesetre szóló döntés potencialiter benne van a common law-ban és a bíró azt nem teremti, hanem csak megtalálja. Azonban ha az orthodox doktrínának ez a felfogás fellel is meg, maga a common law védekezik annak túlzásai ellen. A precedens doktrínája, amely magának a jognak az eredetét a bíró judíciumába helyezi, inkább a joghézagelméletnek látszik igazat adni. Azonkívül tudni kell, hogy a common law nem logikailag *zárt*, hanem logikailag *túltömött*. Mindenre van precedens. Egyik legérdekesebb jelensége a common law-nak az, hogy ugyanarra a kérdésre vonatkozólag sokszor az ellentétes döntéseknek egész párhuzamos sorait találjuk, amelyek közül azután a bíró tetszése szerint választ. Ide tartoznak a jog u. n. „lány helyei“ is. Találkozunk szándékosan meghagyott homállyal bizonyos kérdésekre nézve. Pound szerint azt, hogy mit kell érteni „megfontoláson (consideration)“, amely az angol jognak egyik legalapvetőbb fogalma és amely felett négy évszázadon keresztül vitatkoztak az angol jogászok, szabatosan senki sem tudja megmondani, A common law tehát azáltal védekezik a saját logikai zártság-elméletével szemben, hogy mesterségesen teremt önmagában hézagokat. Mert ellentétes szabályok felállítása, „lány he-

lyek“ és szándékos homályok statualása azt jelenti, hogy a jog[valamely kérdésben nem akar határozott szabályt felállítani. Amint látjuk, a common law a saját tökéletességével szemben is szkeptikus és ez nem a legutolsó erénye. Synthetikus jellege az angol jogászai szkepszis kifejezése és az egyensúly gondolatának- érvényre juttatása.

Ezen a három pilléren: a precedens doktrínáján, a jog szupremáciáján és a jury intézményén emelkedik fel az égnek az a boltozatos építmény, amelyet angol Common Law-nak nevezünk. A jog szupremáciája a jogbölcséleti *racionalizmusnak*, a precedens doktrínája egy pluralisztikus, atomizáló *empirizmusnak*, s a jury intézménye egy szkeptikus *kiegyensúlyozó elvnek* a kifejezése a Common Law filozófiájában. Ebből a három szellemtörténeti gyökérből sarjadt ki a Common Law terebélye. A racionalizmust és empirizmust máshol is megtaláljuk, ha nem is pontosan ugyanabban a fogalmazásban. A szkeptikus kiegyensúlyozó elv a tösgyökeres angol idea az angol jog ideológiájában. A jury intézményében mintegy elválaszthatatlan egységbe fonódik a Common Law racionalizmusa és empirizmusa. A jury eszméje *racionalisztikus* a szakbírói tapasztalat értelmetlen kinövésével szemben és *empirisztikus* a szakbírói logizmussal, jogászai vaslogikával szemben, A jury intézménye tehát mintegy összefoglalja a Common Law filozófiájának lényeges elemeit és egyszersmind szemléltetően tárja eléink annak legjellegzetesebben angol vonását. Ezért nem alaptalanul szimbolizálja a jury a laikus szemében az angol jog igazi szellemét.

A common law történetfilozófiájáról áttérve a jog általános: történetfilozófiájára, Pound tanításának lényege a következő. A jog történetében találunk folyékony és merev fejlődési szakokat.. És pedig folyékony állapotban van a jog a primitív jog és a természetjog szakában, merev állapotban ellenben a szigorú (strikt)“ jog és az érett jog stádiumában. A merev korszakok a stabilitás; jegyében, a folyékonyak a változás jegyében állanak. Az állandóság és változás dialektikája az, amely úgy a jogfejlődést, mint a jogelmélet fejlődését előírja. A primitív jog korában a jog célja a béke fenntartása, mert a legégetőbb társadalmi szükség az általános biztonság. A szigorú jog korában viszont a már fennálló társadalmi intézményeknek, a társadalmi statusquonak a fenntartása a vezérlő idea és a jog biztonsága, egyöntetűsége és formális tökéletessége a célravezető eszköz. A természetjog a jog kiterjeszkedésének, az erkölccsel való azonosításának, erkölcsi eszmékké váló megtermékenyítésének korszaka. A szigorú jog jelszava biztonság, a természetjogé erkölcs, méltányosság és jóhiszeműség-

Előbb az egyöntetűség volt a fontos, most a moralitás, előbb a forma, most az igazságosság, előbb a jogorvoslat, most a kötelesség, előbb a szabály, most az észszerűség. Miután a jognak ez az erkölccsel való telítése, erkölcsi eszméknek a jogba való ez a beleömlesztése megtörtént, ismét a jogbiztonság társadalmi szükségét helyezi előtérbe, mert a jognak ez az etizálása nem lehetséges széles bírói diskreciók nélkül, ami bizonytalanságot szül. Ezért ismét merevedési folyamat következik, amelynek során eljutunk az érett jog korába. Ennek jelszava egyenlőség és biztonság. Ez a korszak a tulajdon és szerződés csillagképében áll; még a személyiség is tulajdonszerűvé válik. A jog érettségének kora erősen emlékeztet a szigorú jog korára. A jog ma egy új stádiumba kezd lépni, amely viszont a természetjog korára fog emlékeztetni. Ebben a legújabb korszakban a jog célja többé nem a legteljesebb egyéni szabadság, hanem a szükségletek maximális kielégítése. A jog célja nem egyéb, mint annyi emberi vágyat kielégíteni, amennyit csak lehetséges. A jog funkciója a társadalomban a súrlódásokat kiküszöbölni és az erők pazarlását megszüntetni, egy folyton hatásosabbá váló társadalmi mérnökösködés. Nem utolsó vonása ennek a kornak a hatósági diskrecióknak hatalmas kiszélesedése, aminek igazolására ma hivatkozhatnánk a diktatórikus vagy autokratikus kormányzás népszerűségére, A jogtörténet ilyen tipizálásának — mint minden széles történeti általánosításnak — természetesen megvannak a maga veszélyei. A legveszedelmesebb pedig az efajta eljárásban a típusok közötti párhuzamoknak a felállítása. Az nem szenved kétséget, hogy az állandóság és a változás tendenciái, a jogbiztonság és a méltányosság, a szabály és a diskreció küzdelme a jogfejlődésnek alapvető tényezője. Az is lehetséges — habár apriori nem szükségszerű — hogy egyik vagy másik korban az egyik vagy másik tendencia túlnyomóan érvényesül, S ha az egyik korban túlnyomóan érvényesül az egyik tendencia, akkor valószínű, hogy ellenhatásképpen a másiknak túlnyomó uralmával kell számolnunk a következőben. Az egész tipizálás alapján véve nem egyéb, mint a római *jus civile* és *aequitas*, valamint az angol *common law* és *equity* ellentétének merész általánosítása és a jogfejlődés alaptörvényévé való előléptetése. A legnagyobb kétkedéssel kell fogadni az olyan általánosítást, mint a szigorú jog és az érett jog párhuzamba állítása. Époly kétséges a természetjog szerepe, amelynek tudvalevően épúgy megvan a maga konzervatív, mint revolucionista tradíciója. De a legsajátságosabb, hogy Pound korszakai tulajdonképpen nem merítik ki a jogfejlődést. A természetjog kora pl. az európai kontinensen Pound sze-

rint a XVII—XVIII. század. Mi volt azonban megelőzőleg? Primitív jog vagy strikt jog? Ha a középkori hűbéri jog *szigorú jog* volt, akkor hogyan juttathat ennek a feudális relacionális jogszemléletnek olyan fontos szerepet Pound a most következő *természetjogi* reneszánszban? És vajjon a természetjog hiányzott volna a középkor jogszemléletéből? A római és angol *aequitas* egy jogrendszer merevségének a megengedése volt; a kontinentális természetjog ellenben egy megváltozott erkölcsi felfogásnak a pozitív jog technikai szerkezetén keveset változtató kifejezése. Hol vannak azok a tág hatósági vagy bírói diskreciók, amelyeket a kontinentális természetjog teremtett és amelyek ellen az érett jog kodifikációval védekezett? Ha valamely távoli halvány analógiával azt mondhatjuk, hogy a nemzeti uralkodó diskrecióját szabadította fel a reformáció s a protestáns természetjog, akkor meg nem érthetjük, hogy miért Napóleonnak és Nagy Frigyesnek kellett kodifikációkkal védekezni a saját diskreciójukkal szemben? Ha pedig úgy látjuk, hogy a reformáció és a protestáns természetjog az egyén autonóm erkölcsének adott *bonae fidei actio*kat a hatalommal szemben, akkor a nagy európai kodifikációkban, amelyeket hatalmas uralkodók — közöttük az ausztriai uralkodóház — hajtott végre, nehéz ennek a természetjognak a megmerevítését látni. A jog szigorúsága, azaz merevsége és kodifikációja két különböző dolog. A jog szigorúsága éppen azokban a relacionális, tehát formális jogviszonyokban van, az absztrakt *causák*ban, és objektív felelősségekben, amelyeknek kifejlődését Pound a legújabb fejlődési korszaknak, a természetjoghoz hasonló szocializált jog korszakának karakterisztikumaként ismer. Természetesen a legerősebb kételkedéssel Poundnak a jövőre vonatkozó jóslatát kell fogadnunk. Nem tartom szerencsétlennek a társadalmi mérnökösködésnek azt a hasonlatát, amellyel Pound operál, mert meg vagyok győződve arról, hogy a józan államférfi ma csakugyan ebből a tisztára utilitarista szemszögből nézi feladatát. De hogy csak ez a józan szemlélet az egyedüli vagy uralkodó, azt nem merem állítani. Aki megélte a világháborút, az az irracionális tényezők szerepét a történetben nem fogja lekeicsinyelni. A társadalmi mérnökösködés formális természetjoga mellett érvényesülni fognak tartalmi ideálok, konkrét vágyak és törekvések, illúziók és fantazmagóriák. A társadalmi mérnökösködés egyensúlya olyan ideál, amelyre az emberek nem fognak szükségképpen törekedni. Ezért nem lehet megjósolni azt, hogy a most következő korszak a természetjoghoz hasonló lesz. De Pound nemcsak mint jóslatot, hanem mint racionális eszményt állítja fel a társadalmi mérnökösködés hasonlatát, mint amely a

mai jognak és a jogelmélet mai állásának leginkább megfelelő — úgyszólván a legkisebb hibával felállítható — jogeszme. Abszolút érvénye természetesen nincs neki, mert senki sem kényszeríthető arra, hogy a társadalmi szükségletek maximumának kielégítését elébehelyezze a saját egyéni szükségletei kielégítésének. Pound nem is tulajdonít neki abszolút érvényességet. De szerinte ez az ideál épűgy meg fog felelni a következő korszak igényeinek, mint a béke, a szociális statusquo és az individuális érvényesülés ideáljai az előbbieknak. Mint proposíció, Pound ideálját elfogadhatjuk vagy elvethetjük tetszésünk szerint. Józan, praktikus eszmény, nem a legrosszabbat választja, akinek megetszik. Mint jóslatot nem fogadhatjuk el, mert nem tartjuk valószínűnek, hogy ez a tisztára formális és alapjábanvéve altruisztikus ideál tartósan és véglegesen hatalmába keríti az emberiség nagyrészét és megvédi azt az irracionális vagy ellenkezőleg: egoista-racionalista ideáloknak vagy ábrándoknak a befolyásától. Ilyen kedvező fejlődésnek lehetőségét nem akarjuk tagadni, de nem vállalkozhatunk arra sem, hogy a tudományosság látszatát adjuk az ilyen jövendőmondásnak. Mint abszolút ideált azért nem lehet elfogadni a társadalmi szükségletek maximumának kielégítését, mert ez feltételezi a társadalmi szükségletek egyenlőségét, amelyet bizonyítani nem lehet. Sem Platón, sem Kallikles ezt az ideált el nem fogadták volna. Relatív jogosultsága abban áll, hogy az elképzelhető ellentétes álláspontok között egyensúlyt tart és így ellentétüket a minimumra redukálja. Kiegyenlítő szerepében szépen tükrözi az angol szellemnek egyik legmélyebb vonását.

A jogfilozófiának azzal a dogmakritikájával, amelyet Pound a Jogtörténet Értelmezései c. könyvében ad, az etikai és vallásos, a politikai, ethnologiai és biológiai, a gazdasági értelmezésnek, a nagy jogászok hatására visszavezető értelmezésnek tanulságos szembeállításával nem foglalkozhatunk részletesebben. Fontosnak tartjuk azonban, hogy rámutassunk arra, miben látja Pound a történeti és analitikus irány hibáját és miben látja a szociológiai irány feladatait.

Pound nagyon helyesen ismeri fel, hogy a történeti irány alapján véve épűgy metafizikai és természetjogi, mint az orthodox természetjog. Az a betegség, amelyben a történeti jogfilozófia, a jogelméleti historizmus szenved, a „távlat illúziója“. A mindenkori jogeszme szeművegén nézi a múlt jogát és azért mindig azt bizonyítja be a történetből, amit saját maga lát bele abba ezen a szeművegen keresztül.

Az analitikus irány, amely a jog merő tényét akarja vizsgálni, akkor követi el a hibát, amikor a jogot logikai rendszernek tekinti. Az analitikus jogász épügy ideált állít fel s a jogot ezzel azonosítja, mint a természetjogász. Az analitikus jogász merő létező joga illúzió. Az analitikus irány fogalmi jogászaire vezet. Az imperatív elmélet kedvez a törvényhozó önkényének, felesleges és megvalósíthatatlan részletezéssel tölti meg a törvényeket és eltereli a figyelmet az észszerűség követelményeitől (megjegyezzük, hogy maga az a körülmény, hogy az analitikus és pozitivisták irányának ilyen hatása lehet a törvényhozóra, bizonyíték arra, hogy ez az elmélet sem a tények pusztája leírása). A tények csak annyiban felelnek meg az imperatív teóriának, amennyiben az imperatív teória hatással van a tényekre. Legyünk tisztában vele, mondja Pound, hogy az imperatív elmélet egyáltalában nem teoretikus belátás gyümölcse, hanem épügy postulatum, „idealizált kép“, mint a természetjog. Austin korán volt katona és felfogása a parancsról és a szankcióról kifejezetten militarisztikus. Ingatlanjoggal foglalkozó ügyvéd volt és ez tette őt hajlamossá arra, hogy a jogban szabályok összességét lássa — mert az ingatlanjog ilyenekből áll — és szemethunyon a jogelvek, jogfogalmak, jogi zsinórmértékek és jogi doktrínák jogi mivolta felett. Az analitikus irány felteszi a hatalmak megoszlásának elméletét. Amikor a bírői jogalkotást merőben kizárta a jog fogalmából, az igazságot csapta arcul. Pound érvei részben a jog szupremáciája dogmájából merítik erejüket, amely az imperatív teóriát kizárja. De ezen a legutóbbi ponton vetette meg a lábát az a támadás is, amelyet az analitikus jogászaton keresztül a szuverenitás tana ellen a pluralizmus és federalizmus lobogója alatt vezettek és amellyel Laski elméletében találkozunk. Az angol jogász szemében a jog eredetének a legfőbb hatalomba való összpontosítása, a jogkeletkezés pluralisztikus forrásainak mesterséges eldugaszolása, az individualisztikus, atomisztikus jogteremtés megakadályozása, a bírói ítéletek legkisebb egységeiből mozaikszerűen összetevődő jogfejlődésnek, mint a jogkeletkezés eredeti és nem delegált formájának, kizárása mesterséges konstrukciónál és üres fikciónál egyebet nem jelent.

Fel kell adnunk azt a törekvést, hogy a jog lényegét egyetlen ideában megtaláljuk. A tényleges jogi rend nem egyszerű racionális dolog. Olyan módszerre van szükség, amely összefér a különböző filozófiai álláspontokkal. Nem várhatunk addig a jogelmélettel, amíg mindannyian egyetértünk abban, hogy mi a jog végcélja.

Az újjászületett természetjog korszakának jogelmélete Pound szerint a szociológiai jogelmélet. Ez az újjászületett természetjog is idealizált képekkel dolgozik, mint a régi, de nem tekinti azokat abszolútaknak. A jogfejlődés immanens analízise útján nyeri őket úgy, amint Pound a társadalmi mérműkösködés képét nyerte. Egy konkrét civilizáció megfigyeléséből levont természetjogról van tehát szó. A jogot nem idealisztikusan, hanem instrumentalisztikusan kell felfogni. A jogi intézményeket aktivisztikusan kell felfogni; szakítani kell az előző jogfilozófia pesszimizmusával, amely a jogász aktivitást hiábavalónak tartotta. A jogász feleslegességének a gondolata a mai bonyolult ipari társadalomban époly absurdum, mint a törvényhozás hiábavalóságának tétele, amelyet a történeti iskola vallott és a jogászat hiábavalóságának tétele, amelyet a pozitivisták vallottak.

Nem a jog természete felett vitázik a szociológus jogász, hanem ehelyett tanulmányozza a jogi rendet. Nem jogokban, hanem: érdekekben, igényekben és szükségletekben gondolkodik; nem az intézményt tartja a legfontosabbnak, hanem azt a célt, amelyet az intézmény szolgál. Funkcionálisan szemléli a jogot: nem a rendszer systematikus tökéletessége a főgondja, hanem az, hogy a rendszer hogyan működik? Nem a jognak, hanem a jogi processzusnak, nem a rendszernek, hanem a rendszerezésnek az optikájával nézi a dolgokat.

Ez azt is jelenti, hogy a jogelméletet ismét alá kell rendelni az etikának. Az erkölcs és jog viszonyára vonatkozó elméletek alapján véve nem egyebek, mint racionális kifejezései annak, hogy a jogi rendnek mik voltak a főproblémái a különböző fejlődési stádiumokban. A primitív jogban erkölcs és jog még nem válik szét élesen és az erkölcsi és jogi szokásnak helyenkénti különbségeit az elmélet a „*természetnél*“ és „*törvénytől*“ fogva igazságosnak megkülönböztetésével magyarázza. A strikt jog stádiumában az etika egyetlen hivatása, hogy az önmagukban autark jogszabályokat legitimálja. A természetjogban az erkölcsre helyeződik a súlypont és a filozófusok a jogszabályokat az erkölcsi szabályok egy nemeként tekintik s a jogelméletet alárendelik az etikának. Az érett jog korában, amikor a jognak erkölccsel való telítése már megtörtént, jogelmélet és etika ismét kettéválik. Az új természetjogban ismét a jognak erkölcsi igazolása áll előtérben és azért az új jogszemlélet a jogászatot és jogalkotást nem választja szét olyan élesen, mint az előző, hanem mindkettőt alárendeli a politikai és társadalmi etikának.

A társadalmi tudományok éles szétválasztása helyett, azoknak összeműködése áll előtérben. Jogtudomány, etika, politika,

szociológia messze beárnyékolják egymás területét. Ha a társadalmi jelenségeket széttagoljuk a különböző társadalmi tudományok között és saját analitikusan megállapított kritériumai alapján, exkluzív módszerrel dolgozunk mindegyik tudományban, eredményeink, bármily logikusaknak tűnjenek is fel, époly önkényesek és hiábavalók lesznek elméleti célokra, mint a késedelmes adós testének széttagolása a hitelezők között a primitív jogban.

A szociológiai jogelmélet programjában hat fontos pontot találunk: 1. A jogintézmények, szabályok és doktrínák tényleges társadalmi hatásainak tanulmányozása, 2. azoknak az eszközöknek a kutatása, melyekkel a jogszabályokat hatásossá lehet tenni, 3. a jogalkotás előkészítésének tanulmányozása, 4. a jogászai módszer tanulmányozása, 5. szociológiai jogtörténet, értve a jog társadalmi hátterének és hatásainak tanulmányozását, 6. a jogalkalmazás individualizálása.

Ma nem az absztrakt emberi lény absztrakt igényeinek, hanem a konkrét helyzetnek optikájával nézzük a jogot. És ha az előző korszak belülről szemlélte a jogot, ma kívülről vizsgáljuk azt. Nem a jog alapelveinek metafizikai, történelmi vagy analitikus úton való felkutatására törekszünk, hanem arra, hogy a jogalkalmazót és jogalkotót rábírjuk arra, hogy azokat a társadalmi tényeket, amelyeken a jog alapul és amelyekre a jogot alkalmazni kell, fokozottabban és értelmesebben vegye figyelembe. Nem in abstracto vizsgáljuk a jogot, hanem tényleges társadalmi hatásaiban. Nem a törvényalkotás analitikus tanulmányozására, hanem a törvényelőkészítés szociológiai vizsgálatára helyezzük a súlyt. Nem elégszünk meg a törvények összehasonlításával, hanem kiterjeszkedünk társadalmi működésük és hatásaik vizsgálatára. A jogszociológus ellensége a bírói és közigazgatási funkciók éles szétválasztásának, a bírói tevékenységet széles szociológiai információkkal támasztaná alá és a bíróságot a mellé rendelt információs irodákkal, szakértői törzzsel és laboratóriumokkal igazságügyi hivatallá változtatná át. Híve a hatósági diskreció kiszélesítésének. Híve a preventív igazságszolgáltatásnak. A jogot a társadalmi ellenőrzés nagy folyamatának részeként fogja fel. Tekintettel van a hatásos jogi cselekvés határaitra és a jogalkalmazás individualizálására törekszik.

Pound Iheringnek, Kohlernek és Crocenek a hatása alatt áll. Világos a német jogszociológiai irány hatása is. Azonban Pound jogelméletének jelentősége nem abban áll, amit ezekből az irányokból elfogadott. Pound dogmakritikai módszerének jelentősége az, hogy a különböző jogfilozófiai elemzése útján ezeket re-

lativizálja, vagyis abszolút helyességre való igényük tagadása mellett viszonylagos értéküket is kidomborítja. Felszabadítja a jogelméletet az alól az illúzió alól, mintha a szembenálló filozófiai álláspontok között szükségképpen választani kellene. Felszabadítja a jogelméletet az egyeszműjű, egy alap gondolatú módszer optikája alól. A jogot végtelenül bonyolult jelenségnek tartván, mindegyik felfogást szóhoz juttatja annak magyarázatánál, addig a mértékig, amelyet az ideológiai kritika igazol. Pound jogfilozófiája tehát összefoglaló jogfilozófia, amelynek igazi jelentősége módszerében rejlik. A jog és jogelmélet szellemtörténeti analysisét senki sem emelte olyan tökéletességre, mint Pound. Pound kritikai lencséje alatt a jog épűgy megérthetűvé válik, mint a jogelmélet.

Kűlönbűzteni kell tehát nézetem szerint Pound szellemtörténeti módszerének értéke és az általa proponált szociológiai jogelmélet értéke között. Az utűbbi nem teljesen eredeti teljesítmény. Az elűbbiben azonban Pound nézetem szerint értékes szűlgálatot tett a jogfilozófiának. Az a kritikai jűzanság, amelyet ez a módszer eredményez, mindenesetre meg fog ővni olyan jogfilozófiai légváraknak az építésétűl, amelyeknek haszontalanságát semmi sem tanítja szemléltetűbben, mint a jogfilozófia története.

Mint a szellemtörténeti módszerrel dolgozű szociológia általában, úgy Pound jogszociológiája is bizonyos oldű hatást gyakorol a jogfilozófia hagyományos szerkezetére. Az abszolűt érvényesség kérdése az egész vonalon háttérbe lép a szellemtörténeti összefűggések megállapítása elűl. Tűbbé nem a bellum omnium contra omnes kérlelhetetlen merevségével állanak egymással szemben a kűlönbűzű jogfilozófiai álláspontok a maguk abszolűt érvényességi igényével, hanem valamennyi visszavezettetik az ideológiai indokoltűság és a dogmatörténeti összefűggések kűzűs nevezűjére.

Mindazonáltal az ilyen jogfilozófia nem lehet kimerítű és végleges. A filozófia feladatai kűzűl a rendszeres kutatást, a systematikus vizsgálatot nem lehet kikapcsolni. A filozófia nincs abban a helyzetben, hogy felelet nélkül nagyja azokat a leglényegesebb kérdéseit, amelyekre csak abszolűt igennel vagy nemmel lehet válaszolni. Azt mondhatjuk, hogy elengedhetetlen szűkség van arra, hogy a gondolkodűk megszakítás nélkül állítsanak fel reménytelen abszolűt jogfilozófiákat. Sűt emlékeztetűnk kell arra, hogy maga a társadalmi mérnűkűskűdés jogfilozófiája is-ilyenné válik abban a pillanatban, amint az összes jogeszműket relatíveknek tartjuk, de kűzűlűk ezt az egyet mégis elűnyben részesítűk. A relativizmus aprű titkai kűzű tartozik, hogy az a re-

latív eszme, amelyet a többi egyenrangúnak gondolt relatív eszme közül kiemelünk, miben sem különbözik az abszolút eszmétől.

Pound is ugyanezt cselekszi, amikor a jogot a társadalmi mérnökösödés képével világítja meg, amidőn a jog fogalmait a normáról kiterjeszti a jogelvekre, jogfogalmakra, jogi zsinórmértékekre, jogászai tradícióra és a társadalmi rend idealizált képeire és amikor másrésről Kohler példájára felállítja a jog postulatumait. Ezek szerint a civilizált társadalomban az embereknek biztosaknak kell lenniök afelől, hogy: 1. mások nem fogják őket szándékosan megtámadni, 2. a fennálló rend szabályai szerinti szerzeményeik felett rendelkezhetnek, 3. azok, akikkel az általános forgalomban érintkeznek, jóhiszeműen fognak velük szemben eljárni, az ígéreteikhez és egyéb magatartásukhoz fűzött okszerű várakozásoknak megfelelnek, vállalkozásaikat a társadalmi erkölcs követelményei szerint fogják végrehajtani, a jogtalan gazdagodásuk ellenértékét megtérítik, 4. kellő gondosságot fognak tanúsítani cselekvés közben, 5. a veszélyes és kártokozó üzemük vagy dolgaik által okozott kárt megtérítik.

Ez az, amit maga Pound is relatív természetjognak nevez. A fennálló jogrend ideológiáját logikailag formulázni kétségkívül hasznos dolog. De hogy az ilyesmi értékeléstől függetlenül lehetséges-e, abban kételkedni lehet. Ezt legjobban Poundnak kell tudnia, aki szerint az értelmezés a szabályalkalmazástól függetlenül lehetetlenség, s a jogalkotás, értelmezés és alkalmazás feladatait lehetetlen merőben szétválasztani. De ugyanez áll a jog erkölcsi tartalmának megállapítására nézve. Pound kétségkívül helyesli azokat a postulatumokat, amelyeket a mai jog immanens elemzése útján nyert.

Hogy ép ezeknek és nem más postulatumoknak alapján kell megítélnünk a jogeseteket, az nem csak annyit jelent, hogy ezek a postulatumok *adódnak* a fennálló jog immanens analíziséből, hanem azt is, hogy *helyes* a jogeseteket a konkrét jogrendszer megfigyeléséből nyert postulatumok alapján megítélni. Pound relatív természetjoga tehát abszolút természetjogot rejt magában. Ebből látható, hogy a dogmakritikai módszer a fenomenológiai és axiológiai egyáltalában nem teszi feleslegessé, sőt feltételezi. A dogmakritikai teljesítmény után is kíváncsiak vagyunk arra, hogy mi a jog és mi a helyes jog?

Amikor tehát Pound síkraszáll amellett, hogy a jogot ne puszta normának tekintsük és hogy a mai jogrendből kianalizálható postulatumokat alkalmazzuk a jogesetek megítélésére, akkor a számtalan — dogmakritikai szempontból egyenrangú — szempont közül a *mai* jogrend ideológiáját fogadta el helyesnek. A

kétes jogesetek megítélésénél a mai jogrend postulátumait feltétlen előnyben részesíti a többi elképzelhető postulátummal szemben. Igaz, hogy e postulátumoknak nem tulajdonít abszolút, hanem csupán relatív érvényességet. De ez a relatív természetjog azon az abszolút természetjogi tételen alapul, amelyet alattomban feltesz, hogy t. i. a mai jogeseteket a mai jog immanens analiziséből nyert postulátumokat alapján kell elbírálni. A postulátumok immanensek a mai jogban; de az a postulátum, hogy a mai jog postulátumait alkalmazzuk, a mai jogon transzcendál. Ez a transzcendens postulátum pedig benne rejlik Pound pragmatizmusában, instrumentalisztikus, aktivisztikus gondolkozási stílusában. Eszerint egyenesen nevetséges lenne, merő impraktikus elmékedést, akadémikus szörszálhasogatást jelentene vitatni azt, hogy a mai jogot más értékmérő alapján is meg lehetne ítélni, mint a saját immanens postulátumai alapján, amelyek mellett az egész jogfejlődés és annak leggondosabb megfigyelése tanúskodik. Csak meddő okoskodás lenne a mai jogesetekre egy más kornak postulátumait alkalmazni. De ép abból, hogy mindez oly magától értetődő egy aktivisztikus-instrumentalisztikus pragmatizmus számára, tűnik ki leghatározottabban, hogy ez a tétel — amely szerint a mai jogot a mai jogban immanens fejlődési postulátumok alapján kell megítélni — ennek az iránynak a dogmája. Mert ennek a tételnek az apriori szükségyszerűségét senki sem bizonyíthatja.

A rendszeres és dogmakritikai módszer kölcsönös viszonyára és Pound módszerének jelentőségére világot vet Poundnak a jogfilozófia jelentőségéről vallott felfogása. Eszerint a jogfilozófia tényleges funkciója az volt, hogy a mindenkori jogfilozófus korának jogát racionálisan bemutatta és kora szükségleteihez mért általános jogelméletet állított fel. Bevallott programja azonban ennél sokkal több volt a jogfilozófiának, t. i. abszolút jogelvek felállítása. De amit ez utóbbi téren végzett, az a leggyengébb része a jogfilozófiának. Mindazonáltal úgy kell felfogni a dolgot, hogy a jogfilozófiának ez után az elérhetetlen eszmény után kellett rohannia, hogy az elérhető elérhesse, hogy voltaképeni feladatát elvégezhesse.

A jogfilozófia igazi feladata tehát a tökéletes dogmakritikai analizis — saját kora jogára vonatkozólag. Ennek a feladatnak a megoldása azonban csak akkor sikerülhet neki, ha abszolút jogelméleti igazságok felállítására tör — tehát rendszeres jogfilozófiát űz. Ez utóbbi feladat sikeres elvégzésére nem lehet ugyan reménye, de előbbi megoldható feladatát csak oly módon végezheti el, ha erőfeszítéseket tesz a megoldhatatlan feladat megoldására.

Maga Pound is vallja tehát, hogy a dogmakritikai módszer egyenesen feltételezi a systematikusát. A jogfilozófia igazi teljesítményét azonban az előbbiben látja. Ez a jellemző felfogásában. Ez aktivista-instrumentalisztikus-pragmatista felfogásának lényege: hogy az elméletet csak eszköznek tartja, az igazságot csak hatásában, hasznában értékeli, csak annyi jelentőséget tulajdonít neki, amilyen erővé tudott válni az eszmék történetében. A tudományos igazságnak ez az aktivizálása, instrumentalizálása, historizálása a kopernikusi pont Pound elméletében. „Az elmélet gyümölcsseiről kell megítélni (a theory must be judged by its fruits)“¹⁹ — mondja Pound.

A systema és a dogmakritika között tehát az örök transsubstantiatio körforgása áll fenn. A problémák abszolút megoldást követelnek, de az abszolút megoldások folytonosan relativizálódnak. Maga ez a megállapítás is abszolút igaz akar lenni, de relativizálódik mindannyiszor, amikor valamely dogma igazán elragadja az embereket. A dogmának és a kritikának ez a dialektikája a mai kor emberének szkepszissel vegyes idealizmusát híven tükrözi. Az angol faj tösgyökeres egyensúlyérzékének ez a felfogás a kifejezője. Az elmélet erejében való kételkedés és az aktivitás erejében való idealista bizakodás érdekesen fonódik egybe ebben a gondolatmenetben. Az igazság folyton antiquarizálódik szemeink előtt. De az abszolút igazságra irányzott aktivitás valamilyen módon mégis eredményre vezet. Az elmélet túlkövetelése szükséges a gyakorlat követelésének teljesüléséhez. Az elmélet kudarca az az áldozat, amelyen a gyakorlat diadalát megvásároljuk.

Pound szociológiai programja ennek a módszernek a világánál válik érdekessé. Kétségtelennek tartom, hogy az ideológiai vizsgálatra hatalmas szerep vár a jogszociológiában. Mindenekelőtt fontos gyakorlati eredményeket várhatni attól, ha a jogalkotót és jogalkalmazót a jogszociológia rászoktatja arra, hogy a saját ideológiáját ne tekintse tabunak, hanem igyekezzék azt magában tudatosítani. De a jogra vonatkozó általános ismereteink regenerálódását is csak attól várhatjuk, ha a konkrét jogélet empirikus ismeretét elmélyítjük. Mivel pedig a konkrét jog legközvetlenebb okai és hatásai ideológiák, t. i. a jogalkotó és a tágabb értelemben vett jogalkalmazó ideológiája, kézenfekvő az empirikus jogszociológiai kutatást ezeken elkezdni. Ezek egyúttal a legkönnyebben hozzáférhető jogszociológiai tényezők is. Hogy a klíma vagy a terület földrajzi jellege milyen hatással van a jogra,

¹⁹ The Spirit of the Common Law, 108. 1.

hogy a fiziológiai és faji vonások milyen kauzális befolyást gyakorolnak, azt nehezebb megállapítani. Ezek az okok és hatások ugyanis egyrészt távolabbiak, másrészt kevésbé kommenzurábilisak a joggal, mint az ideológiák. Még a szoros értelemben vett pszichológiai tényezők hatását is könnyebb kinyomozni, ha a pszichológiai okokat és hatásokat ideológiaiakká próbáljuk lefordítani. Az ideológiai módszer alapján véve összekötő kapocs a jogpszichológia és a jogelmélet között. Az ideológia közelebb áll a joghoz, mint a pszihikum. Hogy a bíró fáradtsága milyen hatással lesz az ítéletre, azt nehéz megmondani. De ha ismerem azt az ideológiát, amely a fáradt bíró lelkét eltölti; ha tudom, hogy milyen eszmék lépnek előtérbe lelkében, amikor fáradt, akkor már közelebb vagyok az eredményhez.

Meg vagyok győződve arról, hogy semmi sem fejlesztené jobban a jogról való általános tudásunkat, mint egy empirikus, leíró jogszociológia. S hiszem, hogy ez a legelső eredményeket ideológiai kutatással fogja elérni. Mi sem lenne tanulságosabb, mint ilyen ideológiai módszerrel megírni pl. egy bizonyos területnek — mondjuk egy járásbírósnak — a jogszociográfiáját. Megírni, hogy mire gondolnak az emberek, miközben jogügyletet kötnek, bűncselekményeket követnek el, általában jogi cselekményeket végeznek és mire gondolnak a szorosabb értelemben vett jogi szervek, amikor a jogot alkalmazzák. Az ilyen jogszociológia szilárd talajon járna. Mert az ideológia jól felismerhetően tükröződik a jogi jelenségekben; míg a távolabbi okok és hatások közötti összefüggés sokszor marad homályban.

A tágabb értelemben és a szűkebb értelemben vett jogalkalmazás szociológiájától csak egy lépés a jogalkotó ideológiájának vizsgálata. Aki megírná a magyar bíróság ideológiáját, vagy a magyar kormányzás vagy közigazgatás ideológiáját époly hasznos munkát végezne, mint az, aki a törvénytár néhány kötete alapján megírná a magyar törvényhozás ideológiáját. Aki egy vidéki járásbírósnak szociográfiáján dolgoznék, annak nehezebb dolga lenne. Közvetlen tapasztalatra, kérdezősködésre, esetleg statisztikára, kérdőívek alkalmazására lenne szüksége. A magyar bírói ideológiát vagy a törvényhozás ideológiáját meg lehetne írni a döntvénytárak és a törvénytár immanens elemzése alapján.

S a gyakorlati jogélet ideológiájától ismét csak egy lépés a jogról való tudás szociológiájáig. Valahányszor jobban belemélyed az ember valamely kiváló jogteoretikus műveibe, időnként meglepi az az érzés, amelyet az „ideológia sejtelmének“ nevezhetnénk: hogy nem annyira tárgyilagos ismeretek rendszerével áll szemben, mint inkább személyi, korbeli, osztálybeli, nemzetiségi

tényezők által meghatározott ideológiával. Hogy pl. a bécsi iskola jogszemlélete milyen szorosan függ össze az osztrák bürokrácia jogszemléletével, azt époly tanulságos kimutatni, mint azt, hogy az angol pluralizmus mily szorosan érintkezik a common law doktrínával. De általában, nem lehet-e az egész jogelméletet akként is felfogni, mint a jogász ideológiájának immanens analízisét. Ez a nézőpont talán a Kelsen-féle jogszemléletben a legfeltűnőbb. Ezt a jogszemléletet t. i. a következő kérdésfeltevés jellemzi: Mit gondol a jogász, amikor szuverenitásról, jogról, jogi személyről, államról stb. beszél? Hogyan lehetséges a jogtapasztalat? Hogyan férnek össze logikailag a jogász fogalmai és konstrukciói? Hogyan lehet a jogász ideológiáját logikai rendszerre konstruálni? A jogelméleti transcendentalizmusnak ezek a kérdései természetesen már nem a jog háta mögött fekvő és a jogra ható ideológiákra, hanem magának a jognak az ideológiai szerkezetére vonatkoznak. Ámde amíg Kelsen egy szándékosan kiszakított ideológiát tesz a tiszta jogtan kritikai lencséje alá, addig Pound az összes társadalmi tudományok összeműködéséről, „team-work“-járól beszél. A jog ideológiai vizsgálata valóban akkor válik igazán értékessé, ha rendszeresen szembesítjük az egyéb ideológiákkal. Nem a jogász ideológia abszolutizálásáról, megisztításáról, glorifikálásáról van szó, hanem minél alaposabb megismeréséről. Ennek pedig nem egyedüli feltétele a környezetből való kiszakítás. A jogfilozófiában divattá vált Kantnak azt a mondatát idézni, hogy nem használ, hanem árt a tudományoknak, ha határait egymásba folyni engedjük. Ebből sokan azt a következtetést vonták le, hogy a jogot ki kell metszeni környezetéből és a maga tisztaságában vizsgálni. De minden dolgot csak úgy lehet megismerni, ha ismerjük viszonyát a többi dolgokhoz. Erről az igazságról a jogelméletben gyakran megfeledkeznek. A jogot is csak úgy lehet megismerni, ha ismerjük helyzetét a környezetében, ha ismerjük elsősorban a rá ható és az általa befolyásolt ideológiákat. És magát a jogismeretet, mint ideológiát is csak úgy lehet megismerni, ha ismerjük helyzetét az emberek egyéb eszméi között, ha a jogi ideológia helyzetét ismerjük az általános ideológiában.

Pound ennek a kutatásnak az előharcosa úgy programjában, mint sajátos módszerében. A jogelméletnek tett szolgálatait el kell ismernünk. Felismerte a legközelebbi, a legsürgősebb és leginkább megoldható feladatot a jogelméletben és erre valóban a dogmatörténet kritikai ismerete tette őt képessé. Járható és célravezető utat tűzött ki és megmutatta, hogyan kell ezen az úton járni. Ha általánosításai gyakran az erőszakos skatulyá-

zás benyomását keltik is, általában szerencsésen egyesíti magában az angol ember tapintatát és arányérzékét a németes ízű tudományossággal. Programja úgy gyakorlati, mint elméleti szempontból értékes. Jobb jogunk lesz és jobban fogjuk ismerni a jogot, ha Pound programját végrehajtjuk.

Aki az angol jogelmélet értékét bizonyítani akarja, az gyakran lesz kénytelen a nagy jogteoretikusok véleményétől a nagy jogászok véleményéhez апелálni. A spekulatív jogbölcselek és katedra-jogászok kicsinylő mosolygásával szemben gyakran lesz kénytelen arra hivatkozni, hogy annak az írónak a nézetét, akinek egyik könyvére az angol főbírótság előtt tekintélyként hivatkozni lehet, vagy aki az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyik legnagyobb tekintélyű bírása, hogy ezeknek a valóban nagy jogászoknak a véleményét mégsem lehet ex cathedra bagatellizálni. Hivatkozni fog arra, hogy a common law filozófiáján csak az mosolyoghat, aki a hamvába holt elméletet fölébe helyezi egy világra szóló remekjog csodájának. Általában meg fogja állapítani, hogy az angol jogelmélet nagy gyakorlati jogászok jogfilozófiája; míg a kontinentális jogfilozófusoknál gyakran kísért a gyanú, hogy nem a gyakorlati jogászi tehetlenség tombolja-e ki magát a szárnyaló — és rendesen nem a bírói székből, hanem a katedra elefántcsonttornyából felszálló — spekulációkban? S az angol jogelmélet és a német jogfilozófia egymás iránti rosszvéleménye alapján véve nem egyéb, mint a gyakorlati jurista és a katedra jogász ősi meggyőződése egymás munkájának értékéről. Mert a katedra-jogász számára époly absurdum az, hogy igaznak tartsunk valamit a jogelméletben azért, mert azt Anglia vagy Amerika legnagyobb bírása állítja, mint amilyen képtelenség a gyakorlati jurista előtt az, hogy olyan emberek filozofáljanak a jogról, akiknek soha nem volt alkalma a joggal gyakorlatilag megismerkedni. Pound esetében nincs szükség arra, hogy a praktikus jogászt játsszuk ki a teoretikussal szemben. Ha az elméletet nem azonosítjuk a ködös magasságokban rohanó spekulációval, ha nem tartjuk az elmélet szégyenének, hogy megérthető, józan, használható és önmaga határait tisztelő, akkor Pound teljesítményét nemcsak mint gyakorlati jogászok, hanem mint jogteoretikusok is fogjuk tudni értékelni.

Horváth Barna

AZ ÚJ DESZPOTIZMUS.

„Anglia a szabadság hazája, ahol az egyes ember szabadságai biztonságban vannak s ahol az ‚Obrigkeitsstaat‘ és a ‚Vielregiererei‘ áldásait csak hírből ismerik; ahol a máshol félelmetes hatalmú ‚Monsieur Bureau‘ valósággal százalmas pária, akit egyik napról a másikra ki lehet tenni hivatalából s aki mindenért, amit tesz, felelni tartozik az angol alattvaló szabadságait féltékenyen őrző bíróságok előtt.“ Így tanultuk ezt tankönyveinkben s így olvassuk ma is gyakran Angliát járó nem egy illusztris hazánkfiának lélekemelő fejtegetéseiben. S most íme, mégis nem kisebb tekintély, mint Anglia egyik nagy bírója jajdul fel azon, nagy feltűnést keltő munkában,¹ hogy mindez már avult igazság, hogy Anglia ma már ott tart, hogy ép oly rabja legyen saját „polgári szolgáinak“, mint akármelyik kontinentális náció és hogy a „szabad“ angol polgárt maholnap már a Common Law évezredes tekintélye sem védi meg; a bürokrácia önkényuralma ellen!

Sőt: az igazság még ennél is súlyosabb. A kontinens a francia „droit administratif“ odaátrol mélyen lenézett áldozata, de Lord Hewart könyve azt bizonyítja, hogy az új angol „rendszer“ sokkal veszedelmesebb valami: a „közigazgatási jog“ uralma helyett „közigazgatási jogtalanság“ uralma.

Hogy értsük ezt? Montesquieu annak idején tudvalevőleg félreértette az angol alkotmányt s abban a hatalmak merev elválasztásának rendjét vélte felismerni. A valóságban ennek csak egy tény felel meg s ez az igazságszolgáltatásnak a végrehajtó hatalomtól való függetlensége.² A francia forradalom ennek az ellenkezőjét valósította meg: függetlenítette a végrehajtó hatalmat az igazságszolgáltatástól a „droit administratif“ bevezetésével. „Úgy kell

¹ The New Despotism. By the Rt. Hon. Lord Hewart of Bury, Lord Chief Justice of England, — E. Benn, London 1929.

² Egyébként az angol parlamenti alkotmánynak jellegzetes vonása épen a végrehajtó és a törvényhozó hatalom összekapcsolása s ez Walpole idejében, amikor Montesquieu Angliában járt, már világosan felismerhető volt, noha papíron fennállott még a „vegyes“ alkotmányosság régebbi állapota.

lenni — írja a forradalom szellemi előfutárainak egyike, Mercier de la Rivière — hogy az állam az esszenciális rend (l'ordre essentiel) szabályai szerint kormányozzon és ha így van, kell, hogy mindenható legyen.“ Ezért, miután a „Nép“ kezébe került az államhatalom, a bíróságok szervezetéről szóló forradalmi törvény kimondta, hogy a bírák semmikép se avatkozzanak bele a közigazgatási hatóságok dolgaiba s ne legyen hatalmuk eljárni a kormány közegei ellen, ezeken hivatalos ténykedései miatt. Ezen az elven épül fel a francia „droit administratif“, amely a közigazgatási hatóságok tényei elleni panaszokat külön közigazgatási „bíróságok“ elé utalja, amelyek azonban nem függetlenek a kormánnytól, hanem valósággal részei maguk is az adminisztráció gépezetének,

Az angol jog szerint, ezzel ellentétben, minden hatósági közeg a rendes független bíróság előtt felel hivatalos tényeiért is és a felelősségtől akkor sem menekül, hogyha „felsőbb utasításra“ járt el. Az angol ember rendkívül büszke jogi biztonságának erre a nagyobb tökéletességére s a francia jogban a deszpotizmus „szentesítését“ mélyen lenézi. Lord Hewart leleplezései után azonban nem látszik olyan evidensnek az angol rendszer fölénye. Mert a francia közigazgatási bíráskodást gyakorló szervek mégis csak *bíróságok*, melyek előtt megállapított elvek alapján, rendes kontradiktórius eljárás folyik s a francia közigazgatási jog legalább is a jogi rend egy része, de az, ami újabban Angliában van kifejlődőben, Lord Hewart of Bury szerint nem egyéb, mint *jogtalanság és rendetlenség*.

Az angol történelemben kivételesek a nagy törvényhozási tevékenység korszakai: az angol jog messze túlnyomó részében szokásjog, amely a bírói gyakorlatban jegecesedett ki. Mintegy száz év óta azonban virágkorát éli a törvényalkotás s a törvény Angliában is rangban megelőzi a szokást. A törvény értelmezése azonban a bíróságok feladata s az angol bírák fényes erudíciója, érzékeny jogi lelkiismerete a törvényszövegek technikus homályában könnyen talál kibúvót, ha meggyőződése azt súgja, hogy a törvényhozónak (általa nem vizsgálendő) eredeti szándékát a jog alkalmazásában meg kell hiúsítani. Ez ellen a törvényhozás voltaképp csak egy módon védekezhetik; ha a törvény végrehajtását teljesen elvonja a bírói kogníció elől. Ez az „*új deszpotizmus*“ *lényege*.

A régebbi angol jog alig-alig ismerte azt, amit „végrehajtási rendeletnek“ nevezünk, de az utóbbi fél században mind nagyobb és nagyobb jelentőségre emelkedik a jogalkotásnak ez a kisegítő módja az angol jogban is. Ennek oka elsősorban épen a nagy törvényhozási tevékenység, a parlament túlterheltsége, a vitának Gladstone által bevezetett s azóta még jobban megszigorított időbeli korlátozása s az a tény, hogy a parlament idejének nagy részét

a költségvetés megvitatása veszi igénybe. Emellett a modern élet az állami beavatkozás mind nagyobb és nagyobb kiterjeszkedése mindennemű technikus problémák előtérbe nyomulása teljesen kizárja azt, hogy a parlament minden elébe kerülő problémának összes részleteit megbeszélhesse. A parlament, amelynek összetételében a szakismeretek kérdése nem játszik szerepet, természetnél fogva is voltaképp csak elvi kérdések eldöntésére, a kormányzás fővonalainak megállapítására alkalmas. Ezért mind gyakoribb és gyakoribb a törvényhozási „delegáció“, amely az elvek megállapítása mellett a részletek kiépítését a kormányzatra bízta.

Idáig a dolog rendben van. A törvényhozási delegáció ténye nem zárja ki azt, hogy a bíróság megvizsgálhassa, nincsen-e a végrehajtó rendeletekben „ultra vires“ intézkedés, vagyis hogy a rendelet a törvény által szabott keretek között marad-e. Emellett úgy tudtuk — s ebben nem egy modern angol tekintély erősített meg bennünket — hogy a kormány rendszerint tartozik a delegált hatáskörben hozott rendeleteit a parlament elé terjesztetni és hogy azoknak végleges érvényessége *rendszerint* függ a parlamentnek legalább is hallgatólagos jóváhagyásától. Lord Hewart azonban arra tanít meg bennünket, hogy a parlament elé való terjesztés kötelessége csak kivételes és hogy csupán „ritka eset“, hogyha a rendelet érvényessége parlamenti jóváhagyástól tétetik függővé. Ámde még ez sem zárná ki legalább is a bírói ellenőrzést. A veszedelem, abban van, hogy *a törvények nem egyszer felhatalmazzák a minisztereket arra, hogy a törvényes felhatalmazás keretében alkotott rendelettel magát a törvényt is megváltoztathassák.*

Jellemző példaként idézi Lord Hewart az 1925 évi „Rating and Valuation Act“-nak (amely a helyi adókról s az adóalapok értékeléséről rendelkezik) 67. §-át, amely felhatalmazza az egészségügyi minisztert arra, hogy ha bárminő nehézség merülne fel a törvény végrehajtásánál, rendelettel háríthassa el ezt a nehézséget és kimondja, hogy az ily célból kiadott rendelet „megváltoztathatja a törvényt oly módon, amint azt a miniszter szükségesnek, vagy kívánatosnak ítéli rendeletének végrehajtása céljából“. Amidőn egy, e törvény alapján hozott intézkedést az érintett felek bíróság elé hoztak, a bíróság elutasító döntésében élesen világította meg a törvény szavaival létesített sajátos alkotmányjogi anomáliát. „Ez, úgy hiszem, bár bizonyos habozással mondom ezt, — jegyzi meg az indokolás — úgy tekinthető, mint az ilyen jellegű törvényhozási rendelkezések tetőpontja. Nyilvánvaló, hogy ha ez a bíróság másképp ítélte volna meg a ma elébe terjesztett ügyet és megsemmisítette volna a vitatott intézkedést, mint olyant, amely hatásköri túllépésből eredt, a miniszter holnap elérhette volna cél-

ját a 67. §. alapján kiadott rendelettel, amellyel a fennálló nehézséget elhárította volna.“

Itt tehát többé nem arról van szó, hogy a kormányt vagy közegeit törvénytelen intézkedésekért nem lehet a végrehajtó hatalomtól független bíróság elé állítani, mint a francia „droi administratif“ rendje értelmében, hanem a helyzet az, hogy a kormány törvényesen menekül mindennemű birói és parlamenti ellenőrzés alól: hogy az ekkép neki kiszolgáltatott ügykörben teljesen önkényes, diktátori hatalommal van felruházva! Más szóval az angol alkotmány *egyik* sarkalatos *eleme*: a parlamenti szuverenitás lerontja a másikat: a jog uralmát. A parlamenti szuverenitás ugyanis, De Lolme híres aforizmája szerint, azt jelenti, hogy a parlament mindent csinálhat (csak fiúból leányt és leányból fiút nem): a jog uralma viszont — röviden szólva — azt jelenti, hogy az alattvalókat nem lehet megfosztani a független bíróságok védelmétől. Ámde azzal, hogy a törvényhozás „biankót“ ad a végrehajtó hatalom kezébe, hogy előre is törvényes szankcióval látja el azt, amit ez tenni esetleg jónak lát, lehetetlenné van téve az, hogy bárminő önkényes intézkedés ellen is a bíróság hatályos védelmet adhasson, mert a rendelet jogérvényét többé nem vonhatja kétségbe!

A formális jogi felhatalmazásnak a materiális jogszerűség fölé való emelésére más jellemző példával szolgál az 1908 évi „Small Holders and Allotments Act“ (Kisbirtok és parcella-törvény). E törvény 41. §-a előírja azokat a szempontokat, amelyeket a törvényt végrehajtó megyei tanácsoknak és az ezeknek intézkedéseit felülbíráló földművelésügyi minisztériumnak földbirtokrészek kisajátítása esetén szemmel kell tartaniok, tehát a kisajátítás jogát tárgyi korlátokkal látja el. Azonban ugyane törvény 39. §-a úgy rendelkezik, hogy a megtörtént kisajátításnak a földművelésügyi minisztérium által való jóváhagyása végleges és jogerős határozatnak tekintendő és hogy ez a jóváhagyás „döntő bizonyysága legyen annak, hogy e törvény előírásainak elég tétetett, hogy az intézkedés szabályszerű volt és e törvény által adott meghatalmazás keretében maradt“. Ezzel tehát az történt, hogy a törvény hiteles értelmezésének joga a bíróságokról a végrehajtó hatalomra ruháztatott át, és hogy a kormányhatóságok a közöttük és az egyes polgárok között felmerült vitákban, mint érdekelt felek, egyúttal bírák is: ebben a minőségükben pedig módjuk van figyelmen kívül hagyni a törvény rendelkezéseit s ugyanakkor megállapítani, hogy azoknak szabályszerűen elég tétetett! Nyilvánvaló, hogy az ilyen jogi szabályozás nemcsak az angol alkotmányjog elméletének, hanem a logikának megcsúfolását is jelenti, hiszen egyenesen a „kizárt harmadik“ elvébe ütközik. Eszerint ugyanis kizártnak kellene te-

kinteni azt, hogy valami ugyanazon jogszabály szerint helytelen és mégis helyes lehessen, ami e törvény szövege szerint egyáltalában nincsen kizárva.

Külön fejezetben foglalkozik Lord Hewart azokkal a kísérletekkel, amelyek szerinte alkalmasak arra, hogy a bírói szék függetlenségét vagy legalábbis az ebbe vetett közmeggyőződést meg-ingassák. A legnagyobb feltűnést ezek közül a Churchill-féle 1928 évi „Rating and Valuation Bill“ (Helyi-adó törvény) egyik szakasza keltette, amely a lordok házában hatalmas vitát idézett fel s ennek azután áldozatul is esett. A tervezett szakasz szerint az egészségügyi miniszter, ha úgy látja, hogy hagyatékoknak a helyi adóalap megállapítása szempontjából való értékelésénél lényeges jogi kérdés merül fel és hogy ezzel kapcsolatban az értékelésben egyenlenség állhat be, ezt a kérdést a londoni főtörvényszék elé terjesztheti jogi szakvéleményadás céljából „és a főtörvényszék, az általa beidézni jónak látott felek meghallgatása után, adja meg a kérdésre vonatkozó véleményét“. E szakasz veszélyességét a lordok abban látták, hogy az egy felmerült és esetleg egészen egyoldalúan, szabatos kontradiktórius eljárás nélkül megítélt esetben adott szakvéleményt a miniszter mint általános erejű döntvényt használhatja fel minden más többé-kevésbé hasonló eset elbírálására. Már pedig mindig fennállhat a lehetősége annak, hogy ami az egyik esetben summum jus, más hasonló esetben summa injuria legyen s ezt a bíróság csak az illető esetnek in concreto, szabatos kivizsgálása alapján döntheti el. A felet azonban hatalmasan visszatarthatja a költséges perbeszállástól az a tény, hogy ügyét főtörvényszéki döntvény alapján intézték el s hogy tehát a miniszter vele szemben súlyos tekintélyű prejudíciummal van felfegyverzve. Ez a helyzet pedig a bíróságot a kormány szakközegevé alacsonyítja le, ami az egyes polgár szemében kérdésessé tehetné a bíróság függetlenségét és természetesen árnyékot vetne ezideig csorbítatlan tekintélyére.

Lord Hewart érdekes szemelvényekkel mutatja ki, hogy a bíróságnak ilyen előzetes megkérdezése a királyi abszolutizmus virágkorára, I. Jakab, I. Károly és II. Jakab legrosszabb ideire emlékeztet. Csakhogy Lord Hewart nem veszi figyelembe, mily nagy különbség van a régi és az új módszerek között abban, hogy az ilyen előzetes „tájékoztató“ akkoriban avégből történt, hogy a bírák tudomást szerezzenek a Korona nézeteiről, ma pedig ellenkezően valóban arra szolgál, hogy a „Koronát“ vagyis a kormányt tájékoztassa a bírák nézeteiről. Akkoriban elsősorban a bírák megfélemlítése volt az eredmény, ma pedig legfőljebb egyes ügyfelek megfélemlítését vonhatná maga után. Ezzel a megjegyzés-

sel pedig mindjárt el is jutunk annak a kérdésnek a megfejtéséhez, hogy ez az „új deszpotizmus“, amely immár nem is annyira új, hiszen jó ötvenesztendő múltja tekinthet vissza, miért nem kellett eddig nagyobb izgalmat és ellenállást a szabadságát szerető és féltő angol nemzet körében. Lord Hewart támadása ugyanis annak a jogászai racionalizmusnak alapján áll, amely a jogintézményeket mintegy légüres térben szereti vizsgálni s a jognak papíros és betű-problémáit összetéveszti azzal, ami a valóságban történik. Ez a módszer ma már meglehetősen avultnak tekinthető. Rossz kormányzás, emberi jogok megtiprása nem azért fordult s fordul elő, mert vannak törvények, melyek ilyesmit lehetővé tesznek — alig van olyan rossz törvény, amelyet ne lehetne tisztességesen végrehajtani s viszont nincs olyan jó törvény, amelyet a végrehajtás csúffá ne tehetne — hanem azért, mert a végrehajtó hatalom intenciói hibásak, illetőleg mert közegeinek odaadása, lelkiismeretessége, vagy ítélőképessége fogyatékos. Mindennemű jogszabálynak annyi az értéke, amennyi akarat, tehetség és erő van mögötte, amely végrehajtását megvalósítani vagy kikényszeríteni képes.³ Azok az alkotmány- és szabadságbiztosítékok pedig, amelyek tökéletesen hiábavalók volnának Afganisztánban, Chinában, Mexikóban vagy Oroszországban, amelyek többnyire csak az „eső után köpönyeg“ szerepét játszották a régi Angliában is, a mai Angliában esetleg fölöslegesek is lehetnek: hiszen ott a közélet szelleme s a Civil Service fényes hagyományai egyaránt biztosítják azt, hogy az ügyek intézésében a legnagyobb gondosság és lelkiismeretesség legyen a szabály. Sőt talán még ennél is tovább lehet menni: talán nem volna teljesen alaptalan az az állítás, hogy ugyanaz az irányzat, amely ezeket az alkotmánybiztosítókat létrehozta, amely a 18. század folyamán függetlenítette a bíróságot s a végrehajtó hatalmat a fejedelemtől, ugyanaz az irányzat teremtette meg a 19. és a 20. század fordulóján azt a törekvést, amely íme a végrehajtó hatalomnak a bíróságoktól való függetlenítésére irányul.

A végrehajtó hatalomnak és a bíróságoknak egymással szemben elfoglalt helyzete ugyanis ma tetemesen különbözik attól, ami a 17. és 18. század fordulóján volt, Anglia kormányzása az „isteni jogon“ uralkodó, népétől független autokrata kezéből előbb egy „parlamentáris“ oligarchia kezébe ment át s utóbb fokozatosan

³ „A törvények — mondja Bürke — nem érnek messzire. Szervezd a kormányzást ahogyan tetszik, túlnyomó nagy részének ama hatalom gyakorlásától kell függenie, amely általában az állam közegeinek bölcsességére és tisztességére bízatik. Még a törvénynek minden haszna és ereje is tőlük függ.“

népies, demokratikus alapra került. A bíróság funkciója eredetileg az, hogy megvédje az „alattvalókat” a tőlük független fejedelem, vagy a tőlük független oligarchia ellenében: akkor tehát a bíróság függetlensége nem jelentett egyebet, mint a végrehajtó hatalomtól s ami ezzel egyértelmű volt: az autokratától vagy az oligarchiától való függetlenséget. Ma azonban a végrehajtó hatalomtól való függetlenség egyúttal a *demokráciától* való függetlenséget jelent. A bíróság függetlensége, amely eredetileg más ugyancsak „független” hatalmak függetlenségének ellensúlyozására szolgált, ma voltaképp az egyetlen relikvia egy régebbi korból: a bíróság ma az egyetlen a szuveréntől, vagyis a néptől független hatalom Angliában s mint ilyen kétségkívül antidemokratikus, a demokratikus Angliában határozottan illegális jelenség.

Ez persze merő elmélet s a merő elméletnek az angol közéletben csekély ereje van. Azonban rá kell mutatni arra, hogy a kormányhatalomtól való függetlenség egyúttal jelentheti attól a felfogástól, attól a világnézettől való függetlenséget is, amely a kormányzásnak elvi alapja. A bírói függetlenség tehát nemcsak a kormány hatalmától, hanem a kormány politikájának elveitől való függetlenséget is jelenthet. Ahol pedig, mint Angliában, a modern jogi felfogás és gyakorlat alapjait a puritán kereskedővilág filozófiája vetette meg,⁴ s ahol azután a bírói kar függetlensége lehetővé tette azt, hogy a jogi gondolkodás csak nagyon nagy távolságban és nagyon lassan kövesse a közfelfogásnak, az egész társadalom világnézetének hatalmas átalakulását, nincsen semmi csodálatos abban, hogy az angol bíró általában még ma is azt tartja, mint Locke, a puritánizmus jogfilozófusa, hogy az „alattvaló”-nak három védendő természetes jósága van: Élet, Szabadság és Vagyon. Az angol alattvaló életének biztonságát ma már nem kell védeni a végrehajtó hatalom visszaélései ellen, általában személyes szabadságát sem fenyegeti közvetlen veszedelem,⁵ de vagyona — már akinek van — ma sem sokkal szentebb a végrehajtó hatalom szemében, mint volt akkor, amikor I. Károly „ship money”-t vetett ki a gazdag „commoner”-ekre, vagy amikor II. Jakab ki-

⁴ Legyen szabad itt utalnom Horváth Barnának a Társadalomtudományi Társulatban „A Common Law filozófiájáról” legutóbb tartott előadására.

⁵ Lord Hewart érdekes esetet hoz fel a Habeas Corpus Act aktualitásának bizonyítására: az ír Szabad Állam megalakulása után, 1923-ban történt, hogy a brit belügyminiszter Anglia területén elfogatott és internálás céljából átadott az ír kormánynak egy O'Brien nevű írt, akinek kérelmére a londoni Court of Appeal (Felebbviteli Bíróság) Habeas Corpus rendeletet küldött a brit belügyminiszternek. Az intézkedés ugyanis egy 1920 évi törvény alapján

tette javadalmaikból a protestáns egyházfőket és kollégiumokat. Ami azonban akkoriban az autokrácia politikája volt, ma a demokrácia politikája. A független bíróság tehát, amely hivatásának érzi, hogy a polgárok vagyonát és anyagi érdekeit a végrehajtó hatalom önkényes támadásai ellenében is megvédje s amely ebben a szerepében valamikor anti-autokratikus tényező volt, ma anti-demokratikus tényező.

Az egykori „laissez faire“-liberalizmusnak Gladstone gyám-sága alatt bekövetkezett euthanaziája óta az angol jogpolitikának csakis egyféle irányzata, habár kétféle tempója van. Az egyik a Toryk, a másik a radikálisok szocializmusa. Amannak jelszava ez: „Inkább magunk másszunk le a fáról, semhogy elvágják alattunk, de — lassan a testtel: szükségtelenül ne siessük el a dolgot!“ Emez viszont fenyegetőleg áll a fa alatt, fűrészszel a kezében, hogy gyorsabb leszállásra bírja azokat, akik fenn ülnek a fán. Az angol törvényhozás hol lassabb, hol gyorsabb ütemben, de állandóan — vagyon elleni, az adózó polgárság zsebében motozó „szociális“ törvényhozás: nem csoda, ha szükségesnek érzi, hogy ezt az irányzatát hathatósan óvja a független, az adózó polgár zsebét védelmező puritán-liberális szellemű bíróságoktól!

Mindazonáltal, ezideig a hatalmas állami zsebkotró-gép polgári jellegű, sőt túlnyomóan konzervatív kormányok kezében volt. Szocializmusa lehetett nem egyszer radikális: a polgári vagyonnak, a magántulajdonnak alapjaiban való megtámadásától nem kellett tartani s mindazt ami történt, a polgárság bizalmát élvező kormányok nem a polgárság ellen, hanem épen a polgári társadalom alapfalainak megmentése céljából tették. Egészen más, sokkalta fenyegetőbb arculata lesz ennek a politikának, hogyha most már azzal kell számot vetni, hogy az angol közéletnek állandó tényezőjévé válik a szocializmust nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg is hordozó Labour-kormányzat.

Attól ugyan nem kell tartani, hogy a Labour Party — még feltétlen parlamenti többség birtokában is — elveinek merev keresztülerőszkolásával gyökeresen megváltoztassa az angol tör-

történt, amely Írország pacifikálása céljából felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a közrendre veszélyes elemeket a brit szigetek területén bárhol internálhasson. A bíróság azon a véleményen volt, hogy az új ír alkotmánytörvény életbelépte megszüntette ezt a felhatalmazást és hogy a brit belügyminiszternek nyilvánvalóan nincsen többé joga az Ír Szabad Állam területén rendelkezni. Az egész eset érdekesen világít bele a Brit Birodalom mai szerkezetében felmerülhető közjogi problémák erdejébe és egyúttal jellemző az angol bíróságok törvényértelmezési hatalmára is.

vényhozásnak amúgy is szociálistikus tenorját. Ilyesmi nem volna összeegyeztethető az angol parlamentarizmus szellemével és gyakorlatával. A L. P. meg fog elégedni azzal, hogy a már meglévő irányzatnak ütemét fokozza, anélkül hogy a törvényhozásban kifejezetten megtámadja a magántulajdon alapjait: de amit a törvénybe nem ír be, azt meg fogja kísérelni a törvények végrehajtásánál. Itt az egyetlen tényező, amely törekvéseit mérsékelheti, a bíróság. De ha a korlátlan törvényes felhatalmazás mai rendszere fennmarad, ha ennek alkotmányértő jellege idejében át nem hatja a köztudatot, akkor a bíróságnak többé nem lesz módjában, hogy az angol alattvalót megvédelmezze az *új deszpotizmus* ellen, íme: ebben az aktualitásában van Lord Hewart könyvének igazi jelentősége, ezért van az, hogy ezt a könyvet csak most lehetett, mert most *kellett* megírni, amikor már nem csupán falra festett ördögöt mutogat. . .

Ottlik László

A MÁGIA

A MODERN ELMÉLETEK TÜKRÉBEN

1. Az u. n. angol anthropologiai iskola és főképviselője: I. G. Frazer. — 2. Irányát továbbvitte S. Freud, Karutz és Bertholet; másfelől Preuss, Vierkandt és Thurnwald. Tylorhoz kanyarodott vissza W. Wundt. Az evolúciós sort megfordította P. W. Schmidt és Ránk- — 3. A „praeanimisták”: John H. King, Marett, Hartland, Danzel. — 4. A „szociológusok”: A. Lehmann, Durkheim, Hubert & Mauss, — 5. Eklektikus rendszereket alkottak: Jevons, Douglé, Róheim és a behaviour-pszichológusok, u. m. Leuba, Irv. King.

„... társas jelenségek első sorban nem eszméktől, nem is intézményektől, hanem az emberektől függenek.”

Hornyánszky Gyula.

Az alantiakhoz egy nagyobb összefüggés keretei közt szervesen kapcsolódnak: mint előzmény, a varázstünetemények leírása;* mint kiegészítés, a vallás és mágia viszonyának fejtegetése; mint pendant, a vallás elméleteinek ismertetése és tanulságai; külön-külön fejezetekben. Ezekből nő ki a mágiának, mint a vallásos jelenségek** egy speciális fajtának a magyarázata. Természetes tehát, ha mutatványunk itt-ott nyitottnak vagy hiányosnak tűnhet fel. Más forrásból, jórészt a tárgy természetéből erednek egyéb — valóságos fogyatkozásaink. Teljesség és tökély — ilyenféle kiválasztásnál és kivonatolásnál eleve lehetetlenek;*** de nem egy hézag

*Sovány és a körülményekhez szabott mutatvány olvasható: *Uránia*, 1917. 193. kk.

**Ezeknek felfogását illetően 1, egyelőre: *A vallás egyénlélektani gyökerei*, Athenaeum, 1919. 77 kk. és 128 kk.; *Lényeg és Gondolat*, Széphalom Ktár, 1927. stb.

*** Ökonómiai szempontokból mellőznöm kellett minden szerzőt 1) akit az említett fejezetek valamelyikében közelebbről tárgyaltam; 2) aki nem részletesen foglalkozott témánkkal; 3) aki csak jelentéktlenebb módosításokat javasolt; 4) aki színtelenebb eklektikusnak bizonyult; 5) aki a „vadon élő” mágia helyett csak az „okkult” mágiát tekintette stb. A fenti címek egyikén vagy másíkan — kell tehát az alantiakban olvasóinknak olyan ismert tudósok (részletes) tárgyalását nélkülözniük, mint *Lévy-Bruhl*, *Marillier*, *van Gen*

maradt — természetesen — az egyes ember erejének és hozzáférhető könyvtárainak fogyatékossága folytán is. Mindezekkel szemben mentsen, hogy egy ilyen összefoglalás a külföldi irodalomban is hézagpótló és teljesen úttörő az iskolák áttekintésére irányuló törekvéseink.

1. Aki — Lazarusszal — a néprajz és az ethnopszichologia művelőinél kopogtat a mágia mibenlétének és „történetének“ megfejtéséért, legelőször a G r i m m-testvérek formulájával — „Ausfluss des bösen Willens, Schaden zu stiften“, — és az angol, u. n. „anthropologiai iskola“ tapogató kezdeményével kell találkoznia. E. B. T y l o r számára¹ a mágia irreális praktikáknak az összessége, melyeknek az ad egységet, hogy bennük nem a természetes ok- és okozatfajták érvényesülnek. A praktikák vagy spirituálisak vagy nem spirituálisak, de előbbiek alsóbbfajta „vallást“ képeznek. Utóbbiak — az igazán mágikusak — abból a téves „megfordításból“ erednek, hogy a primitív, aki a valóságban együtt tapasztalt dolgokat asszociálja, az asszociációban hatóként tűnő dolognak a való világában is kényszerítő kihatást hajlandó tulajdonítani, így lesz a mágia logikai fallációk termékévé, amikre az ember természete szerint hajlandó; így lesz belőle egy, a természeti erők képzelt hatalmán alapuló „system of error“ vagy „pseudoscience“. Mégis az a tudós, akinek a mágia mibenlétéről és a valláshoz ill. tudományhoz való viszonyáról szóló „angol hagyományt“ — Tylor, A. Lang,¹ F. B. Jevons,² H. Oldenberg,³ A. C. Lyall⁴ és mások után⁵ — kitűnő dialektikával és döntő részletességgel mindmáig

nep, K. Beth és Fr. Bouvier, Edv. Lehmann és G. Wunderle; L. Staudenmaier, K. Th. Österreich, stb. — A tárgyalás bizonyos aránytalanságát elkerülhetetlenül okozta, hogy készülő munkámnak ez a részlete már 1917-ben be volt fejezve és utólag kellett kiegészíteni.

¹ *Researches into the Early History of Mankind*, 1870 és főleg *Primitive Culture* (1871), P, 112 kk. 11. (A következőkhöz különösen 1. a *Pr. Culture* IV. fejezetét.)

² *Myth. Ritual and Religion* 1887, új átdolg. 1899; *The Making of Religion*, 1898, stb.

³ *Introduction to the History of Religion*, 1890, Későbbi műveiről 1. lent.

⁴ *Die Religion des Veda*, 1891. *Asiatic Studies* I. sz. 1899.

⁵ Tylor túlhaladásában is megelőzte Frazer-t sőt az u. n. praeanimistákat is (1. lent). John H. King: *The Supernatural, its Origin, Nature and Evolution* 2. köt., 1892, de kísérlete különösképp visszhang nélkül maradt az irodalomban. P. W. Schmidt rehabilitálta: *Der Ursprung der Gottesidee* 1926, P. 493 kk.

centrális jelentőségű, új rendszerré sikerült kiépítenie, valójában I. G. Frazer volt.⁶

Frazer szerint⁷ a mágia: ugyanannak a képzettársítási elvnek a *hamis* alkalmazása, amelynek *helyes* alkalmazását „tudománynak” nevezzük. Első, csak korcs formája ez az emberi „filozofálásnak”. Szintén tudással tör céljába, de naiv jogosulatlansággal alkalmazván a képzettársítást („mistaking an ideal connexion for a real one” — mondja már Tylor,⁸ — megmarad „mágiának”, azaz „hamis tudománynak és ál-mesterkedésnek”, az emberi viselkedés csalo irányítójának. E szerint a mágikus praktikák szükségképen lesznek kétfélék, ahogy az asszociációk is vagy (idő- ill. térbeli) érintkezésen vagy hasonlóságon alapulhatnak. Azon a hibás elven, hogy az egyszer érintkezett dolgok (egész a leváló résszel stb.) állandó érintkezésben maradnak, az u. n. „kontágiós mágia” fog felépülni; a „homeopathikus vagy imitativ” azon, hogy a hasonló dolgok (pl. kép és ábrázolt) azonosak („like produce like”).

De a primitív gondolkodás természete szerint a képes ábrázolással dolgozó imitativ mágiát lényegileg nem lehet a kép (rész) és az eredeti (egész) azonosságára alapozott kontágióستól elválasztani. Viszont mindkét mágiafajta megegyezik abban, hogy velők a mágikus hatás egyvalami állandó és általános szimpáthiaösszefüggés feltevése alapján következik be. így lesz Frazernek közös elv alapján mindenfajta varázs „szimpatetikus”.⁹ Mindenképen azonban: a mágia pozitív viszonyban áll a tudáshoz és ez involválja, hogy a valláshoz már negatív viszonylik. Míg a mágia és tudomány közösen épültek a személytelen törvényszerűség alap-

⁶ *The Golden Bough* (1. kiad. I. k. 1890); Tyloron túlmenően csak a 2. kiadástól (1900) kezdődőleg. Az általunk is használt 3. kiad. 1. része (*The Magic Art and the Evolution of Kings*) 1911-ben jelent meg. Egyébként a 2. Iriadás — Oldenberg, Jevons és Lyall után — az alább ismertetett főbb elveket már nagyjában kialakította (v. ö. kül. F, XVI, 62 kk. 11. stb.). A dologhoz l. főleg i. h. F r. I. köt. 52—247. l.

⁷ Kritikájához v. ö. R. H. Lowie: *Primitive Religion*, 1924, II. rész; G. Wobbermin: *Das Wesen der Religion*, 1925², 356 kk.; W. Schmidt, i. h, 510 kk. és passim; K. Beth: *Religion und Magie* 1927², 82 kk. stb.

⁸ A jogosulatlanság lényege Freud szerint (*Totem und Tabu* 1913, 77. l.; Frazer nem jelöli meg!), hogy a természeti törvények helyett bizonyos lélektaniak érvényesülnek.

⁹ Ahhoz, hogy a *magic by similarity* visszavezethető a *magic by contact-ra*, Frazer már Y. Hirre: *Origins of Art* 1900, 293 kk. hivatkozhatott. V. ö. még Bertholet: *Das Wesen der Magie*, Nachrichten v. d. Ges. der Wissensch. zu Göttingen, Geschäfl. Mittgg. 1926—1927, 70 kk. is.

jára, a vallást a személyes kiszámíthatatlanságnak kell jellemeznie és egy vagy több — kérő meggyőzés („propitiation“ vagy „conciliation“) által befolyásolható — agenciának (isteni lénynek) determinálnia. Ám Frazer itt nem állt meg, hanem a szeszélyes lénytől nem függő („praeanimisztikus“) mágiát mint egyszerűbbet, *régibbnek* tette meg a vallásnál, miután ennek „már“ szüksége van a szellemi lény(ek) közvetítő feltevésére. Fejlődésünk kőkorszakában — így gondolja — kizárólag ez, az elemi gondolatprocesszusoktól vagyis a hasonlóság és érintkezés felismerésétől könnyen, közvetlenül adott „tévedés“: a mágia uralkodhatik; az ima és áldozat által meglágyítandó istenségek képzete — a személyesen ható erők ideája — sokkal összetettebb, semhogy a legegyszerűbb intelligenciáknak ebben a talajában megteremhetne. A vallás periódusa, mint amelyikhez több és magasabb (merészebb) értelem volt szükséges, csak az ilyen intellektusok kifejlődése után, idővel válthatta fel a mágia periódusát. Amikor már akadhattak, akik a sokszor csődöt mondó mágiával szemben bizalmukat vesztvén, képesek voltak a hibásnak felismert kauzalitás helyébe mint végokat, a felettök álló lényeket (isteneket) behelyettesíteni. Honnan és hogy — persze nem halljuk, mert Frazer tulajdonképp csak a mágiától való elfordulást okolja meg: a szellemek erejébe vetett hit nála közvetlen korrelátum gyanánt adva van az emberi tehetetlenség belátásával, a valláshoz való odafordulás — nem indokoltatik.¹⁰ Így azonban — természetesen — az isteneknek valahogyan már akkor ott kellene a merészebb intellektusokban lappanganiok, amikor (a feljők forduló ima és áldozat által) megteremtettek. Mindenesetre: a vallás „kezdetével“ egy másik, kettős processzus is megindulhatott. Egyfelől a mágia kezd el lassan igazi, azaz megvetett „fekete“ művészetté lesülyedni; másfelől ugyanekkor a vallásos természetfelfogásban való bizalomnak is annál inkább kell romlásnak indulnia, minthogy ez a világmagyarázat éppen a Természetben kézzelfoghatóbb, kínosan pontos szabályszerűségekre nem kínálhat feleleteket: a Személyiség törvénye változékony és kiszámíthatatlan, így fognak megint a merészebb intellektusok csakhamar egy, a mágikusnál mélyebb és igazabb magyarázathoz elérkezni: explicite követelik meg, ami csak implicite volt meg a mágiában. A tudományosság lesz a vezéreszme, amely mint a Természet eseményeinek kérlelhetetlen szabályozója, a dolgok menetét elő is írhatja.

Sajnos, Frazer eme tetszetős felfogása már kiindulásában el

¹⁰ V. ö. Wobbermin, i. h. 357 k.; Beth, i. h. 94 kk. stb.

van hibázva. A tudománynak nem uralkodó elvei azok a képzet-asszociációk, amelyek nála — kivált — kézen-közön azonosulnak a kauzális gondolkodás törvényeivel.¹¹ A tudománynak mindig az elégséges okot kell megkeresnie, ehhez pedig legkevésbé vezethetnek el azok a képzetasszociációk, amelyeknek kizárólagos érvényszerűsége éppen a — végét jelentenén minden tudományosságnak. (Humenak a tanát, aki képzetasszociációkba oldotta fel az okságot és a kauzális megismerést, már Kant méltán és végérvényesen visszautasította.¹²) Világos ellenkezőleg, hogy még a kauzális összefüggések közönséges meglátása és a törvényszerűségek felismerése sem adja a tudománynak ismervét. Az okkeresés legfeljebb egy bizonyos energiaforrás hatását tudja kiszámítani, de az előzmény és a következmény fundamentális alapja, maga az, hogy mikor és miért jelenik meg egy bizonyos energiaforrás, — még a természet-tudományokban is szükségképen marad titok, amelyet semmiféle oksággal nem lehet kiszámítani.¹³ Ha viszont már a tudomány sem bizonyult azonosnak a képzettársítással, még inkább hamis az az összefüggés, melyet Frazer ennek a tudományelképzelésnek a mentén, a képzetasszociáció és a mágia között feltételezett. A mágiánál is dolgoznak — nevezetesen — asszociációk, mint a tudománynál is dolgoztak, ezeket azonban legfeljebb annyiban vehetjük lényegtevőknek amennyiben — circuluszal — éppen *csak azt* tekintenők mágiának, ahol lényeges az asszociáció: a homeopáthikus és imitativ varázscselekedeteket, amint Frazer kívánja.¹⁴ Arról általában nem akarunk beszélni, amit Hubert & Mauss, Jevons, Wundt, Preuss és mások ismételten megláttak, — hogy a varázst gyakorló primitívek komplex gondolkodása szerint tulajdonképen *soha* nincs szó valóban „érintkezésről“ és „utánzásról“,¹⁵

¹¹ L. Beth, i. h. 90. 1.

¹² G. Wobbermin, i. h. 361. 1.

¹³ L. bővebben: *Budapesti Szemle*, 1927, 100 kk. és v. ö. K. Beth: *Religion und Magie*, 1927², 93 k.

¹⁴ C. Clemen tanítványának: R. Petersonnak most megjelent disszertációja: *Sir I. G. Frazers Theorie vom Wesen u. Ursprung der Magie* 1929, mely mesterének szívésségéből jutott birtokomba, részletesen mutatja, hogy a hasonlósági ill. érintkezési varázs megkülönböztetés éppen Frazer példáin is elégtelennek bizonyítható: sok a hasonlósági varázsba jutott eset inkább való az érintkezésibe, viszont az érintkezésinek vett esetek legtöbbje mélyebb és lényegbevágóbb magyarázatot követel, mint Frazer formális *law of contagion*-ja.

¹⁵ Ehhez a kérdéshez I. C. Clemen: *Wesen und Ursprung der Magie*, Archiv f. Religionspsychologie, 1921, 118 kk,

amely fogalmak itt legalább is zavarnak.¹⁶ Ettől függetlenül vannak még egészen másfajta, Frazertől teljesen mellőzött varázscselekedetek is. A kontrasztelv mint hasonlósági elv fordítottja — természetes; ám azon a gondolon is kétségkívül alapulhat varázs, hogy ami egyszer sikerült, megint sikerülni fog („szerencsés nyíl”; „principle of repetition”: Leuba) és alapulhat az akarat-erő hatékonyságának többé-kevésbé tudatos hitén is (principle of efficiency of will-effort), mint pl. a szellemidézésrel dolgozó varázslatok, ráéneklések (incantációk), ünnepélyes átkok, evil eye, egyszerűen: a „will-magic” (Willensmagie) jelenségei, stb.¹⁷ És végül: szűkítsük bár a kört, ahogy Frazer követeli, mégis már a kontágiós és imitativ mágia körén belül mutatkozó képzettársítás is nyilván eleve több és más, mint a közönséges „idearum associatio”. A mágia bármely fajánál használatos asszociációnak mindig és annál inkább lesznek olyan járulécai, amelyekkel a gondolatársításnak nevezett közönséges, mechanikus-racionális törvényszerűség nem rendelkezhetik, minthogy éppen az is ilyen „egyéb” mentális processzusokon múlik, hogy a varázs — minősülő varázs lesz. Így a primitív meggyőződéséhez, hogy az egyszer érintkezett vagy hasonló dolgok szimpatetikus viszonyban maradnak ill. vannak, az asszociáción felül elengedhetetlen lesz főleg még egy, a dolgokat átjáró és összekötő láthatatlan erőnek a képzete is.¹⁸ Ahogy Fr. Graebner mondja: „die suggestive Festigkeit der Assoziation (wird) augenscheinlich durch ein leidenschaftliches Begehren oder wenigstens einen lebhaften Wunsch mitbedingt”,¹⁹ és ebben a vágyban lappang — többek közt — mint az asszociációkhoz járuló többlet, a mana személyi adományának vagy egy dologban való adottságának a képzete is.²⁰ Egy ilyen képzet pedig máris olyan „misztikus komplexust”²¹ jelent, amit a racionális asszociációval képtelenség átfogni. Más lesz a közönséges, megismerést-segítő asszociálás és más a mágikus képzettársítás. Igazi (azaz racionális-mechanikus) asszociáció lesz: a „répa” és a sár-

¹⁶ A „loi de participation” fogalma, melyet Lévy-Bruhl javasol, a Frazer-féle szimpatetikus varázs magyarázatára [*Das Denken d. Naturvölker* = *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, ford. W. Jerusalem, 1921, 57 kk. és 265 k.), kétségkívül elasztikusabb (v. ö. R. Peterson, 47 kk. 11.)

¹⁷ Leuba: *A psychological study of Religion*, N. York 1912, 159 kkj Wobbermin, i. h. 360 k.

¹⁸ V. ö. R. Peterson: i. h. 40, 46 kk.

¹⁹ *Das Weltbild der Primitiven* 1924, 20, 1.

²⁰ V. ö. Söderblom-Stübe: *Das Werden des Gottesglaubens*, 1925¹, 88 1.

²¹ Marett szava, *The Threshold of Religion* 1914², 84. 1.

gaság szín hasonlóságának vagy az úrnak és kabátjának az aszszociálása, ahogy — minden valószínűség szerint — egy szarvasmarhánál ill. egy kutyánál is bekövetkezik. Az a gondolat azonban, hogy a sárgarépa fogyasztása gyógyítja a sárgaságot vagy hogy a gazdával is az történik, amit kabát jávai csinálnak, messze túlhalad minden „igazi“ azaz alsóbbrendű asszociációt.²²

Frazer tehát mind az anthropologiai kutatás eredményei, mind a lélektani valószínűség ellenére²³ alapozta fel a mágiát az asszociálás műveletére. Így, egy oksági viszonylattal dolgozó, szigorúan gondolati rendszerből, csak azon az áron adatott a mágia ősi jelenségét levezetnie, hogy elhanyagolta a primitív és magaskultúrájú mentalitás közt levő különbségeket.²⁴ Amint a modern ember — az intellektus jelentőségének túlbecsülésében növekedve — általában hajlamos rá, hogy a szellemi működésben, érdemén túlmenőleg első helyet tulajdonítson az intellektusnak.²⁵ Ezzel szemben pedig — ha igaz is, hogy a primitívektől sem szabad a gondolkodó képességet elvitatni, tehát ők sem „praelogikusak“, — a primitíveknek a „közönségesebb“ tudatállapotai nyilván „mégis“ szükségyszerűen állanak majd közelebb a szublogikusakhoz, azaz „képekben gondolkodókhoz“. Olyan közel mindenestre, hogy egy annyira szigorúan logikus rendszerrel, mint a Frazer-féle asszociálás és annyira általánosan, amint ez kívánná, — *nem* dolgozhattak. „Notre expérience se compose, dans son ensemble, de données en nombre relativement petit, et d'une infinité d'inductions. Celle de la mentalité primitive ne contient au contraire qu'une faible proportion d'inductions; mais elle comporte beaucoup de données immédiates auxquelles nous refusons une valeur objective, quoi qu'elles soient, a ses yeux, aussi réelles et même plus réelles, que les données de sens“, írja Lévy-Bruhl.²⁶ Az az „ősember“, aki a hiposztazált módon, cselekedetben vagy eszközben jellegzetesen nem szokta a hatékony elemet közelebből megkülönböztetni; akinek az oksági megértés ill. megérteni-törekvés — a konstitúció ja szerint — általában ismeretlen vagy legalább „igen nehéz“,²⁷ — képzeit sem fogja természetesen az oknak és az

²² V. ö. Leuba: *A psychological study* 56 k., 171 és passim egyéb műveiben is (1. lent), továbbá Marett, i. h. 38 kk. 83 kk. stb.

²³ V. ö. Leuba, i. h. 177 kk.

²⁴ L. erről már Irv. King: *The development of Religion* 1910, 169. 1.

²⁵ Bertholet, i. h. 73, 1.

²⁶ *La Mentalité Primitive*, 1922, 49. 1.

²⁷ így már E. Doutté: *Magie et Religion dans l'Afrique du Nord*, 1909, 308 kk. V. ö. Thurnwald: *Psychologie des primitiven Menschen* (Hdb, d. ver-

okozatnak ilyen generális rendszere szerint megteremthetni.²⁸ A primitívektől távol lesz a szimpatetikus összefüggés absztrakt és általános érvényű elképzelése. A theória általában mindig a praxisból nő (nem a tan megléte okozza a szimbolikus cselekedeteket), tehát a mágikus hatalom absztrakt ideájához is nem egy generális apriori, csak az egyes, konkrét esetek fognak elvezethetni.²⁹ A mágiát, amely az életszükségből támad, mint egy aktív „én” dacos visszahatása, eleve kockázatos volt egy intellektuális ösztön termékének felfogni.³⁰

Végre az is nemkevésbé tarthatatlan természetesen, hogy Frazer evolucionizmusa ezt a három szellemi produktumot: a mágiát, vallást és tudományt egymás után képzelte, sőt a felváltás és a fejlődés gondolata is egyáltalában. így mindjárt ha az *elsőséget* avval vélte a mágiának biztosítani, hogy a nagyobb logikai egyszerűséget a „régbebbi”, a nagyobb logikai komplikáltságot a „későbbi” keletkezéssel azonosította. Ám a logikai hibát ne is bántsuk egyelőre. Vájjon a mágikus processzus — ettől függetlenül, — csakugyan „végletesen szimplex”; szemben a személyes ágensekkel dolgozó vallás „nagyobb komplexitásával”? És a személyesen ható erők ideája csakugyan összetettebb valami, mint a hasonlóság és érintkezés egyszerű megismerése? — Az ethnologia és a kultúrhistoria tanúságai mindenesetre azt vallják, hogy *már az ismert legprimitívebb fokokon, pl. a pygmaeusoknál, igen diszparát elemek közt igen komplex erőnagyságok is szoros összefüzdöttségben*³² találkozhatnak. így a perszonális ágens fogalma is, már a legprimitívebb „mágia”-fokon, azaz az ideák összefüggésének vagy hasonlóságának legkezdetlegesebb felismerésével *együtt* kimutatható: P. W. Schmidt épen ezen az alapon hirdette — jóllehet szintén hibás; sorképzéssel — az istenhívő vallást az egyszerűbbnek és előbbrevalónak. Lélektanilag is valószínűbb, hogy az a primitív ember, aki megnyilatkozásaiban a maga akaratnyilvánításának élő komplexitásával találja magát szemközt, *ne* a modern, elvonatkoztató-

gleich. Psychol. Bd. I, Abt. 2.) főleg 296 kk. („Ist der Primitive in seinem Leben mehr wirklichkeitsgebunden, so ist er in seinem Denken doch nie wirklichkeitssicher“, 300. l. stb.)

²⁸ Beth, i. h. 93. l.

²⁹ V. ö. N. N. Thomas is, *Enc. Brit.* 1926³, XVII. k. 306. l.; Hartland *Ritual and Belief* 1914, 116 kk. és lentebb is.

³⁰ Marett, i. h. és *ERE* (Hastings) VIII. k. 1915, 248, 250. l. („the savage-comforts himself with no theory of *how* these ritual practices work, but iss. content to feel and know *that* they work.“).

³¹ V. ö. Beth, i. h. 91. kk.

³² V. ö. Beth, i. h. 88 k.; R. H. Lowie, i. h. 144 kk.

intellektualizmus, ne az egymásmellettség illetve az egymásután keresésének a törekvésétől ingereltessék: őt a maga primitív anthropomorphizmusa szerint, „személyesre“ beállított okságérzése legtermészetesebben fogja személyesen orientálni.³³ Bátran mondhatjuk: a mágia „nagyobb szimplicitása“ valósággal csak az evolúciós filozófia elfogultságában existál. Nincs, csak annak, aki mint Frazer, eleve evolúciós marsrutával indul.³⁴ A feltett prioritás tehát akkor is már elesett volna, ha egyébként elfogadhatnók a legegyszerűbbnek a legelsővel való szükségszerű azonosságát. Arra, hogy a mágia a kezdet és a vallás a fejlődés legyen, alapjában ép úgy nem kényszerít semmi, mint az ellenkező feltevésre sem.³⁵

Ezek után nem lehet feltűnő, ha az a mód is csupa ellenmondást fog mutatni, ahogy Frazernek a maga légből kapott fejlődését részleteiben kell elképzelnie. Ha a tényekben nyomát sem lehet találni, hogy a primitív a mágia haszontalanságának világos felismerése után, tudatosan fordulna a valláshoz, abban mintegy kárpótlást és menedéket keresve.³⁶ A lélektan is ellene mond nevezetesen, hogy a lelki orientálódás pillanataiban döntően a megfontolás szava vezessen: a vallásos gondolatok létesüléséhez eltökélt célkitűzések helyett inkább a „logique des sentiments“ (Ribot), tehát „tudattalan“ impulzusok³⁷ szoktak érvényesülni. A görög erkölcsfilozófia hibáját, hogy tudásunk állása szerint mindig automatikusan szabályozzuk lelki reakcióinkat (viselkedésünket), nem szabad megismételni. Avagy ha csakugyan mérlegelés alapján, a merészebb intellektusok jutnának a valláshoz, nem kellene-e azt már *eleve* olyan „hatástalannak“ találniok, aminőnek Frazer szerint ugyancsak ők találják, amikor „később“ meginog a hit a vallás kiszámíthatatlan engesztelődésszerű agenciájában és expliciten is megkövetelődik az abszolút „természettudományos“ okságkeresés? Mindenesetre azt a hitet, mely az istenvallást a mágia csődjének a belátására akarja felépíteni, elevenen cáfolja, hogy a mágia erejétől való félelem azért mindig épúgy megmarad a primitíveknél mint művelteknél is.³⁸ De az is ugyanilyen rikító ellen-

³³ L. Schmidt, i. h. 512 k., aki már hivatkozik Lowie, i. h. 143 k. és Leuba: *The Varieties, Classification and Origin of Magic* (Amer. Antropol. N. S. XIV, 1912) 366. l. adott hasonló kritikájára.

³⁴ V. ö. R. Peterson más megfontolással nyert, azonos eredményét, i. h. 45. l.

³⁵ V. ö. Bertholet, i. h. 84. l.

³⁶ E felfogás ellen irányult Marett: *From Spell to Prayer* c. dolgozata li. h.). V. ö. Lang: *Magic and Religion*, 1901, 55 k. 60 kk. is.

³⁷ V. ö. fent 30. jegyzet körül, főleg Marett: *ERE*, 248. l. idézetével.

³⁸ Irv. King, i. h. 170. l.; F. Langer: *Intellektualmythologie*, 1916. 50 k. v. ö. 155 kk.

mondás, hogy e felfogás szerint mégis épen — nem a tudomány-féle mágiának! — annak a vallásnak kell a merészebb gondolkodók haladását jelentenie, amely „a logikus-oksági gondolkodás híja miatt” eleve heterogén, „tudománytalan” fogalomnak minősített.³⁹ Frazer csakugyan meg sem kísérelte, hogy „oil and water”-elméletének, azaz a „kezdő tudomány” meg a vallás között felállított ellentétnek⁴⁰ és a mágia vallás által való felváltásának a jogosultságát a valóság tényeivel is igazolja;⁴¹ érezte és akaratlanul is bevallotta, hogy elmélete papiroskonstrukció.

Ugyanígy volt önámítás az a feltevése is, hogy a mágia a tudományai szemben a régibb fokot jelenthetné. A kettő között t. i. milyenségekülönbség van: a tudomány (pl. a kémia) alapelve egészen más, mint a mágiáé (alchimia). A fix quantitativ viszonylatok elvének a felismerése amannak a kezdetével nem ennek a folytatódását, hanem végét jelenti.⁴² Az itt-ott talán ki is mutatható történeti egymásután nem lehet a fejlődésbeli prioritás illetve folytatás elégséges igazolása. Elvben: a mágiából eredő tudomány fikciója tarthatatlan⁴³ és a mágia alapfeltevései a tudományos ideálnak legfeljebb a karikaturái. Bizonyos hasonlóságok ellenére is: „Magic is and always has been, the ennemy of science”.⁴⁴

Valami „accumulation of particular items of positive knowledge” (hidegnek, melegnek, esőnek, napnak, víz és tűz erejének, a növények és állatok életmódjának s egy sereg tulajdonságának az ismerete stb.), — az amit C. Reád „common sense”-nek, Marett⁴⁵ „routine of senseperception”-nak nevez, — mindenesetre közös alapja a mágiának és a tudásnak. Ez a „tudás”-forma azonban annál kevésbé fejlődhetett a mágiából, minthogy nyilván megelőzi ezt és már a mágiát nemismerő magasabbrendű álla-

³⁹ L. Beth, 1927², 82. k., 94 k. — A szembehelyezés tarthatatlanságáról v. ö. fentebb és Beth, 91 k. is.

⁴⁰ V. ö. pl. Marett, *The Threshold*, 176 k. — Egyébként alkalmilag maga. Frazer is megengedi (v. ö. *Psyche's Task*, 1913, 100, 1. stb.), hogy a mágikus és vallásos rítusok mindég össze voltak és vannak keverve,

⁴¹ Az ethnologia tényei nem igazolják 1) a mágiacsödtől való menekülést a valláshoz (l.: Beth, 96 k.); 2) a vallás törekvését a fogyatékosabb magyarázat tökéletesítésére (v. ö. u. o, 91. 1.).

⁴² Leuba: *A psychological study*, 189, 1.

⁴³ Carveth Reád: *The Origin of Man and his Superstitions*, 1920, főleg X. fejr. — „Strengthened by eminent names” — írja erről a fikcióról, Frazer. meg nem nevezve, 326 kk.

⁴⁴ U. o. 124. 1.

⁴⁵ *ERE* VIII, 250b

toknál is kimutatható. A mágia régebbi voltának a hitét Reád szerint, csak ennek a közös alapnak a mágia illetőleg tudás területén egyenlőtlen fejlődésképesége okozhatta. A mágia bujábbán és gyorsabban nő, mire tehát a lassúbb tudás evidenssé lesz, olybá tűnhet, mintha ez a mágiából eredne.⁴⁶ Egyébként a tudás teljes másféleségét igazolhatja, hogy egyedül ez fog a „common sense” igazi mibenlétének és tendenciájának megfelelni.⁴⁷ A mágia elferdíti vagy misztifikálja és legfeljebb a — mindenki mágiája, a primárius mágia foka után — másodlagosan fellépő professzionális „varázsló” által,⁴⁸ közvetve fogja a „common sense” eredeti irányát is igenelhetni. Közvetve és felületesen, mert egy mágus ilyen irányú érdeklődése és működése csak anorganikusan ülhet az ő valójában egészen heterogén: mágikus praxisában.⁴⁹

Egyszóval: Frazer evolúciós fejlődéselképzelése *nem a tárgyból, hanem a korszellemről jött*. Ha az ethnographia tényeihez nyúlunk vissza, épen fordítva azt látjuk, hogy a *valóságban a vallás, mágia és tudás elemei még a legprimitívebb népeknél is mindig együtt találkoznak*. A hívő, aki az isten (ek)hez fordul, ugyanakkor a mágikus erők valóságáról és hatásosságáról is meg lehet győződve, míg a hétköznapi teendőit — természetesen — a józan „tudás” szerint fogja végezni. A teljesen „varázstalanított” válást egyedül a kereszténység követeli mint — ideált, amelyet szeretne megvalósítani.⁵⁰

Frazer — általában Spencer és Gillen alapján — az ő egyetlen, látszólag történelmi argumentumának, t. i. a középausztráliai bennszülöttek „monotheizmusáról”⁵¹ nem veszi tudomásul azokat az egyéb, felfogásának kedvezőtlen híradásokat, amelyeket ma olyan jól ismerünk. Alkalmilag ugyan — az evolúciós sorképzés egy következtetlenségének álcázására — koncedálta, hogy míg a mágia és a tudomány gondolkodó képességünkbe, addig a vallás a „fantázia szabad játékába” gyökerezik(?). Célja szerint azonban ebből a megjegyzésből kezében nem lehetett eszköz az egész

⁴⁶ I. h. 337 k.; v. ö. 327 k. is, Reád másik „oka”, hogy a papvarázsló a soká együtt üzőtt tudományt is varázsnak minősíti, az említettel együtt jár.

⁴⁷ I. h. 337, I. („being of the same substance”).

⁴⁸ Ez t. i. gyakran medicine-man, pharmacologus, anatómus, kuruzsló is; tud valami botanikát és zoológiát, esetleg asztrológiát; kémiai ismeretei vannak, mint tűz- és eső-csinálónak stb. (i. h. 328 kk.)

⁴⁹ I. h. 339. l.

⁵⁰ Wobbermin, i. h. 362. l.

⁵¹ V. ö. Schmidt, i. h. 513 k. l. és V. fej.; R. Peterson, 45, k. és egyelőre *Der primitive ‚Hochgott’* c. dolgozatomat, Studi e Materiali di Storia delle Religioni 1929, 3—4. füz.

evolúciós rendszer megfűrésára. Még feltűnőbb persze, hogy tulajdonképen már a maga szűkebb célját is rosszul szolgálta. Frazer-nél ugyanis ennek az engedménynek azt a logikus nehézséget lett volna kötelessége áthidalni, hogy az ő felfogása a maga, „merészebb intellektusainak“ semmi logikus-praktikus okot a válás emberszerű fölényének a kitalálásához nem tudott szolgáltatni. Elfeledte azonban, hogy valami gyakorlati tapasztalatra a fantázia megindulásának is van szüksége. így azután a felesleges ugrás a fantázia felelőtlen sötétjébe csak épen feltűnőbbé tette, hogy Frazer (tulajdonképen akarata ellenére) a vallásos gondolkodást az őt — megelőző(?) mágikus periódusra is kiterjesztette,⁵² azaz (végszükségben) az ilyenféle fogalmak lappangó aprioritását koncedálta. Másszóval Frazernek a két lelki képesség pszichogenetikus szimultanitását ill. heterogenitását illető helyes megsejtése is szükségképen, csak még egyszer, az egész fejlődés elképzelésének a tarthatatlanságát dokumentálhatta. Azt, hogy a válás sehogysem támadhat a mágia megingott várának a romjaiból és a tudomány kifejlődéséhez sem az istenhitben való csalódás vezet. A mágia hitelvesztése legfeljebb *alkalom* lehet a vallás hitelének emeléséhez és talán egyes korok túlságos természet tudományosság *visszahathat* — károsan — a vallásosságra is.

Mindezekből világos, hogy Frazer büszke elmélete, amely évtizedeken át nem csak ellenmondásokat, de maga mellett szép számmal híveket is tudott mozgósítani, egészen és minden részletében téves volt.⁵³ S hol tévedett olyan végzetesen, — az sem kérdéses. Könnyű az evolúciós korszellemet felismerni, amely időkérdéssé avatta aényt, hogy bizonyos szellemi produktumok létrejöttéhez már könnyebben ötvözött ég így *közönségesebb* tudatkészségek is elégségesek, míg másokhoz súlyosabb tudatkapacitások szükségeltetnek, amelyeknek nagyobb *ritkaságát* itt-ott csakugyan, intellektuális haladás is okozhatta. Azt a másik balfogást különben, hogy Frazer általában a „mágikus logika“ tévességét

⁵² V. ö. Beth, i. h. 97 k.

⁵³ V. ö. Lowic konklúzióját, i. h. 147; Bouvier-ét: *Religion et magie* (Recherches de science religieuse IV 1913) 100. l., melyet Peterson is idéz, 46. l.; stb. — N. W. Thomas, i. h. 305. l. azt is felhossa ellene, hogy mint asszociációs elmélet természetesen csak annyiban és annyira állhat helyt, amennyiben és amennyire a mágia individuális jelenség; amennyiben ill. amennyire szociális intuición, *elevé* tehetetlen. (A mágia szociális tünetként való felfogásához 1. lent a „francia“ iskola tárgyalásánál.)

és automatikus-kényszerű hatásmódjának a gondolatát a mágia-jelenség lényegének ill. magyarázatának nézte, részünkről legalább, szintén csak az evolúciós sorkeresés igényeire tudnók visszavezetni. Ma tehát — egyszerűen a korszellem változásával — már világossá lett, hogy ép ellenkezőleg: mint emberek, a történeti fejlődéstől függetlenül, állandó vagy pillanatnyi adottságaink szerint, többé-kevésbé mindig képesek vagyunk a magunk tudatkészségeit majd inkább érzelmesen, majd akaratunk erősebb érvényesülésével, majd tipikus-logikusán feldolgozni és így ugyanazon egyén is váltakozva produkálhat apotiori mágikus, valóságos vagy tudató kifejeződéseket.

2. Azok közül, akik önálló utakon jutottak hasonló eredményekre, és így bizonyos tekintetben Frazer tanításait volnának hivatottak erősíteni, — főleg a (tylori) „hamis tudomány“ ill. a mágia automatikus-kényszerű hatásmódjának a gondolatán keresztül találkozik vele és tudatosan kiegészíti őt: S. Freud, az ismert bécsi pszichoanalitikus.⁵⁴ Freud is t. i. — hasonlóan evolúciós járulékokkal — a mágiában legjelentősebbnek „áltudomány“ voltát tartja és ezt a vonást igyekszik az „Allmacht der Gedanken“ lelki abnormitásával megmagyarázni. Szerinte az emberiség mágikus fokára (?) ugyanaz a szellemi önimádás (narcissizmus) jellemző, amely mind a neurotikusakat, mind a primitíveket abba a hitbe ringatja, hogy gondolataik pusztá végiggondolásával a külvilágra hatalmat gyakorolhatnak. „Vallást“ — ehhez képest — az a fok adna, amelyen a mindenhatóság hite részben már áthárult az isten (ek) re és az ember belőle csak annyit tartott meg magának, hogy isteneit befolyásolhassa. A tudományfok — végül — akkor következne be, amikor ez a *hit* az emberi szellem hatalmában való *bizalom*má törpült, ahogy valóban: a modern kultúrában mint egészséges rész, az „Allmacht der Gedanken“ nem is található már egybeült, mint legfeljebb a művészetek keretei közt.

Freud tehát a kényszerű automatizmust („exakt gondolatiságot“), aminek alapján Frazer is a mágiát tudománynak minősítette, a varázsló különös lélektanából igyekezett megmagyarázni. Mások ugyanehhez a minősítéshez másként: a varázásban ható praeanimisztikus erő különös anyagi elképzelésével jutottak. így változott el a mágikus cselekedet babonás irracionalizmusa az exakt gondolkodás eredményévé R. K a r u t z⁵⁵-nál, aki a varázs-

⁵⁴I. m, különösen 78 kk.

⁵⁵Der Emanismus, Ztschr. f. Ethnologie, XLV. 1913, 545—611. 11. (kül. 579. 1.)

jelenségeket a rádiótherápia analógiájától inspirálva, valami majdnem természettudományosan elképzelt anyagemanálásra ill. ennek empirikus észlelésére vezeti vissza. Egyébként mint Freud, Karutz is teljesen Frazer szellemében, az emanisztikus mágiafogozatot *régebbinek* veszi az animizmusnál, különösen pedig a még: fiatalabb, önállóan, okságszükségletből született monotheizmusnál. És sokban hasonlóan nézi a mágiát (bár nem említve Karutz felfogását) A. B e r t h o l e t⁵⁶ is, valami ártó fluidummá anyagor sított — „wie etwas Dinglich-Stoffliches“ — erőélménynek vagyis manatudatnak („zum Zweck der Selbsthilfe in Praxis umgesetzta dynamistische Auffassungsweise“); nézi pedig ugyancsak azért, hogy ezáltal a Frazer szerint való fő jellemvonást, azaz: az automatikus kényszerű hatásmódot elfogadtassa. Ahol a mágikus áram bekapcsolódott, ottan kényszerűen hat: átfolyik az egyik dologból a másikba. Mégis a fejlődés pontján Bertholet már minden eddigi felfogásnál örömdetesesen óvatosabb. Ahisztorikus „különbséget“ keres a mágia és vallás közt és ezt abban leli meg, hogy a mágia — szemben a vallás perszonalisztikus lényegével — „lélektelen“ (dologi) törvényszerűsége van felépítve. Egyébként — úgymond — a különbséget sohasem lehet elég kötetlenül elképzelni és amint a dinamisztikus erőfelfogás. csak fokról-fokra alakulhatott ki, úgy lehet a vallásfok befolyásolható numen-jét is mindig esetleg mágikusan is „kényszeríteni“ (Határpélda: Gen. 32₂₇.)

Mindezzel szemben: az automatizmus ugyan valóban jellemző a mágikus gondolkodásra, de az egyénnek a narcisszizmusa és hatóerőnek anyagként való elképzelése, — az ilyenféle tanok csak a pathologikus esetre illenek vagy végletesen formális, tehát ferdítő kiemeléseket jelentenek. Inkább elhomályosítják látásunkat. Karutz jól tudta, hogy a monotheizmus tulajdonkép kauzalisztikusabb a mágiánál, amelynek kauzalizmusát ő is, mint Freud és Bertholet, túlértékelte. Maga a tény, hogy a varázslónak is kell ellen varázssal számolnia, teljesen megokolja Tylornak — őutána hátrányosan elhanyagolt — óvatosságát, hogy a varázsló művészetét (csak) „occult“ science-nak minősítette.⁵⁷ A valóságos varázsgyakorlatban sehol sem tűnik fel úgy az, az emberi kultúra egy bizonyos fokának megfelelő, állandó és kifejezett, *csak* az öntelt erőhit jegyében lefolyó viszonytartás a természetfeletttel, ahogy ezt a szóban forgó elméletek imputálnák a mágiának.

⁵⁶ *Das Wesen der Magie*, 63 kk. (főleg 77 kk.).

⁵⁷ A dologhoz v. ö. Marett: ERE, 250b.

A tudomány üres absztrakciójától, a fogalmi rendszerektől tehát nyilvánvalóan a mágikus gondolkodás (Gesinnung) működéséhez, az egyes mágikus cselekedetekhez kell elfordulnunk. Ezek azután hangosan rávallanak a racionalizmus dialektikus hamisításaira. Megmutatják, hogy a beteg, aki varázst gyakorol (tat), a primitív, aki varázscselekedettel akarja életét, a vadat, az esőt stb. biztosítani, mégis „vallásos” bizalommal is vár az eredményre. Minden olyan magyarázat, mely a varázscselekedeteket megfosztja az okkultizmusuktól, apriori hamis lesz: a mágia valóban csak „okkult” azaz tudománytalan, (mondhatnók „vallásos”) tudomány lehet.⁵⁸

Ugyanennek a valóságon induló, a fogalmat megkerülő elképzelésnek megvan azonban az a másik, ennél sokkal általánosabb jelentősége is, hogy egyszerre kézzelfogható petitio principiinek árulja el a gondolatot, mely szerint a varázs a vallást időben megelőzhetné. Elárulja, amennyiben észrevéteti, hogy a mágia is vallásos, csakúgy, amint viszont mágikus cselekedetek a vallás, fókán is közönségesek. Ima és varázsszó tehát — spell és prayer⁵⁹ — nem „fejlődés” egymáshoz képest, a fogalmak csak két, különböző vallásos élmény párhuzamos kifejeződését jelölik, amint ezek éppen egy (logikailag mérve) fejletlenebb illetve fejlettebb öntudatból felsarjadhatnak.⁵⁹ Ha tehát bizonyos — logikailag magasabbra értékelendő — vallásos képzetek létrehozásához itt-ott és mások mellett, mint hajtóerő, volt varázselmények is hozzájárultak, ezek még távolról sem tekinthetők elengedhetetlen előzménynek ama figurációhoz és még kevésbé tekinthető ez az előbbieik evolúciós folytatásának; „Entwicklung ist nicht selbsttätige Entfaltung bestehender Formen, sondern geschicht aus Quellen geistiger Kraft, die sich in immer neue Formen gießt, weil diese Kraft im religiösen Bewusstsein schaffend erlebt wird“ — írja Hauer.⁶⁰

⁵⁸ V. ö. I. W. Hauer: *Die Religionen* I, 1923, 133 kk. A fogalomalkotás; hibáját Hauer úgy igyekszik megkerülni, hogy a vallásosságnak az eleven, speciálisan alantas fajtáját mint varázst (Zauberei) tartja külön a mágiától (Magie) mint a természetfeletti élményének a brutális önzés jegyében történő megmerevítésétől és mechanizálásától.

⁵⁹ L. lentebb, Marett tárgyalásánál.

⁶⁰ Vallás és varázs ellentétbe állítása ellen tiltakozik C. Clemen isi. *Wesen und Ursprung der Magie*, i. h., 108 kk., főleg 111 és 135. l.

⁶⁰ I. h. 140. k. — Hauer a „Stufe” jelölést nem fejlődéstani, hanem kopott értékében használja a különböző színezetű vallásos jelenségek érvényesüléseinek a jelölésére: hasonló értéke van (lentebb) Marett-nél a „stage” szónak.

így azonban nyilvánvalóan: Frazernek most említett „elvtársai“ a megfelelő ponton inkább csak aláhúzták a mester alaptévedését.

Más utakon hasonló „igazolást“ eredményezett Preuss-nak és az általa megszólaltatott Vierkandt-nak a felfogása is. Az első volt és jelentősebb, új eszmékben is gazdagabb: K. Th. P r e u s s,⁶¹ aki különben — Tylor, Lippert és Spencer animizmusával szemben — a (lentebb tárgyalandó) u. n. praeanimisztikus varázselméletnek is szolgáltatott, valóban szerencsésen, értékes stimulusokat, úgy, hogy felfogása általában egyike a legmeggondolkoztatóbb felfogásoknak. Haladása Frazerhez képest lényegesnek mondható,^{61*} amennyiben nála a szellemhit már nem esetleges és magyarázhatatlan terméke a fantáziának. Az ő „démonai“ nem valami, az idegen szubsztanciákban hatékony, láthatatlan lények („szellemek“), hanem magok a felismert ható szubsztanciák (a természeti tárgyak) — a magok átváltoztatására való képességeikkel. Ezek a démonok egész lényük fokáig adva vannak az illető természeti tárgyak (egy állat, a Nap stb.) tulajdonságaiban meg az eredeti varázsgondolatokban. Ilyen „szubsztanciális“ voltuk csak kevésbé látszik, nem kevésbé van meg akkor is, amikor egyik-másik tárgy — a „kicsiségénél“ fogva — más tárgyakon belül hat, mint a fájdalom (a hupáknál), az emberi lélek (sok helyt: a testben lakozó madár, béka) stb. — Preussnál tehát az „igazi“ lélekhit, jóllehet ritkábban mint Tylor képzelte, minden fennakadás nélkül léphet be, mint másodlagos jövevény, a természeti démon helyébe. Ugyanekkor azonban — és ez még fontosabb plusz Frazerhez képest — a természeti „istenek“ már az animizmust megelőző „varázsállatok“ fokára is visszaképzeltetők, úgy hogy a vallásnak sem kell a „világfölötti“ fogalmáért a Tylor-féle „önálló szellemek“ hitére várakoznia.

Preuss csak abban mulasztott, hogy ezen a ponton nem tudott többé Frazer varázsos fejlődéselképzelésének ellenállni. *Nem tudta kihasználni a trouvailában rejlő jogosítást, hogy a mágia előbbrevalóságát tagadja, illetve a mitikus szemlélet, fetiszizmus, totemizmus stb. jelenségeiben meglátott magiko-religiózus szimultanitást emelje a törvényé.* Megtorpant és mint Frazer, intellektuális eredetet adott a varázserőnek. A mágia sze-

⁶¹ Különösen: *Der Ursprung der Religion und Kunst*, Glóbus, 1904—5, 86. k. 321, 355, 375 és 388 kk.; 87. k. 333, 347. 380, 394 és 413 kk. és (némileg már másképp) *Die geistige Kultur der Naturvölker*, 1914 (Aus N. u. Gw. 452. sz.), valamint *Die Nayarit-Expedition* I. 1912, stb. — Főleg az első műhöz v. ö. R. M. Meyer: *Mythologische Fragen*, Arch. f. Rlgs. IX. (1906) 417 kk.; Schmidt, i. h. 521 kk.; Beth,² 105 kk.

^{61*}Beth, i. h. 113. 1.

rinte az ösztönösön túlmenő, tehát gondolkozni akaró, fogyatékos; emberi törekvés természetes következménye. Megterem, mihelyt — nem mint az állatnál egyedül az ösztön — hanem az ösztön meg a primitív tudnivalóság, vagyis az „ősbutaság“ (Urdummheit) együtt vezetik az embert — a kényszerű tévedések sorozatába. A mágia főjellemlvonása, hogy gyakorlója nincs tisztában ereje kapacitásával és határaival, azt hiszi, hogy varázsmondás nélkül nem tudja a vadat leteríteni, tánc nélkül nem nő a vetés stb.⁶² Így tulajdonképpen a valóság (célirányos) és varázshatású cselekvés még egy maszsa,⁶³ amely mágiává és tudománnyá majd csak később differenciálódik⁶⁴ (v. ö. a Frazer-féle áltudományt). Mindezek folytán — az intellektuális eredetnek megfelelően, — Preussnál is mint Frazer-nél, egyszerre csak „ohne Sprung“ és a régibb⁶⁵ mágiába vetett hit megingásából származik a vallás is.⁶⁶ — Preuss mindamellett nyilvánvalóan, inkább csak tradicionális gyengeségből, semmint rendszeréből eredőleg, jutott ellenkezésbe azokkal a könyörtelen tényekkel, amelyek már Frazernek is megtagadták az igazoltatást s ez éppen az óriási előnye. Ezért sikerülhetett is neki, hibáit később sok tekintetben — amire most nem térhetünk — reparálnia. Vele ellentétben sokkal szervesebben, mint sine-qua-nont szerepelteti a varázs elsőbbségét és az érzékfeletti lényektől való függetlenségét az a rendszer, amellyel A. V i e r k a n d t⁶⁷ igyekezett elődjének tanait tovább vinni és helyesbíteni. Hátrányára természetesen, mert ez nyilvánvaló visszaesést jelent Frazer evolucionalizmusához, amint Vierkandt — csakugyan — a mágiának „áltudomány“ voltában sem kételkedett. Ezzel szemben előnye, hogy a pszichológiai analízis nagyobb mérvű alkalmazásával — az alkalmazás hibái ellenére, — mégis valóban belevilágított a varázscselekedetek kialakulásába az u. n. praemagiába, ami elől Preuss kitért az „Urdummheit“ varázsszavával.⁶⁸ Hol és hogy fejlődik ki az ellentét, mely később a profán és mágikus okság közt kitel-

⁶² V. ö. Jevons: *Introduction to the Study of Compar. Religion*, 1896; 1908⁴, 24. 1. is.

⁶³ Glóbus, 418. 1.

⁶⁴ Máshol foglalkozunk Preussnak, sokszor méltán visszautasított, mindamellett mélyen igaz elemeket is megérző felfogásával, mely a játék és tánc (dráma); nyelv, ének és zene; plasztika és művészet keletkezését szintén a „varázsgondolatnak“ megokolatlan-céltalan segítségével magyarázza.

⁶⁵ V. ö. *Arch. f. Rlgsw.* 1909, 100. 1. is.

⁶⁶ L. Glóbus, 419. 1.; v. ö. *Die geistige Kulim*, 36. 1. is.

⁶⁷ *Die Anfänge der Religion und Zauberei*; Glóbus 1907, 92 k., 21, 40 és 61 kk.

⁶⁸ I. h. 21 k.

jesedik; hol és hogy lesz „varázslatos“ a természetes hatásmódból, — így veti fel Vierkandt a problémát, melyre megpróbál fellelni a cselekvésformáknak egy — célszerűség és céltudatosság szerint — háromszorosan lépcsőzött konstrukciójával.

Azt, hogy a védekező varázsm manipulációk nincsenek élesen elválasztva az ártalmas erők ellen való praktikus védekezések szokásaitól és módozataitól, Oldenbergertől halljuk először.⁶⁹ Vierkandt is (Jevons-szel⁷⁰ együtt) abból indul ki, hogy a varázslat mélyen lenyúló gyökerei közösek a természetes cselekvés gyökereivel és a mágikus cselekvés (okság) — mint differenciálódási processus eredménye — a mindennapiból⁷¹ keletkezik. A köznapi gyakorlat eljárásai valóban néha szembeszökően hasonlítanak varázscselekedetekhez. A kő üt, a zsír erősít, a csomó köt, a betegségkiszívás — a nyíl vagy túske kiszívásának analógiájára — Ausztráliában reális. A fog-, szarv-, köröm-amuletek igazán ártó eszközök és a fenyegetés is hatékonyan ismert, erősen használt fegyver a természeti népeknél, amely sokszor csatát nyer.⁷² Egyes orvosságok megbecsülésében találkozunk a néphit és a mai szaktudomány.⁷³ A közönséges élet nem-misztikus esetei jól ismerik a szubjektivitásnak és objektivitásnak az összekeverését, a vágynak realitássá, a szubjektív asszociációnak objektív összefüggéssé való emelését: Egy kislány a fák ingásával vagy a saját összekuszált hajával magyarázza a szelet, a veszteglő vonat türelmetlen utasa egy útítársát sürgeti kitartó olvasásának befejezésére, hogy a vonat megindulhasson, stb.

A mágia jelensége a mindennapi élet praxisától mereven nem izolálható: a varázslás lassan a természetes cselekvési módból fejlődött. Amikor valami gyűlölt személynek az arcképét haragunkban széttépjük, ebben a cselekedetünkben nincsen semmi hatást célzó akaratról szó: a kifejező reflexmozdulat pusztán a szabadjára engedett indulatnak a levezetése;⁷⁴ az akarat majd csak „im letzten Stádium der Aktion“ jut érvényre.⁷⁵ Magasabbfokú

⁶⁹ I. h. 483. 1.

⁷⁰ *Introduction*, 28—35. 1. A dologhoz v, ö.: *A vallás egyénlélektani gyökerei*, Athenaeum 1919, 77 kk.

⁷¹ I. h. 40. 1.

⁷² V. ö. Y. Hirn-Barth: *Der Ursprung der Kunst*, 1904, 264 kk. stb.

⁷³ PL a „homo est quod est“ elvét (v. ö. *E. Phil Közlöny*, 1916, 36 és 1917, 690 kk.) legújabbban megint igen komolyan mérlegelik a medikusok is (emberzsírinjekciók, stb.).

⁷⁴ V. ö. *Athenaeum*, 1919, 83 k.; *Lényeg és Gondolat*, 1927, 4 k.

⁷⁵ Vierkandt, i. h. 22. 1. V. ö. Schmidt kritikai megjegyzéseit is, i. h. 546 k.

cselekvéstípus az u. n. „analógiásak“, azaz olyan esetek, amelyekben egy, a maga területén praktikusán észszerű cselekvés — egy más tárgy adta, pusztá érzésbenyomás folytán — újabb jelenségre vivődik át, ahol aztán a cselekvés reflex-jellege már megszűnt: a tett az újabb jelenséggel szemben praktikusán elégtelen („unangemessen“) lett. Még magasabb fok — harmadszor — a „reflektált“ cselekvéseké; amikor a cselekvések egyenesen a természeti kauzalitással ellentétben követnek bizonyos saját, hagyományos gondolkodási és cselekvési módot, hogy a maguk elégtelen voltát ne kelljen bevallaniok. Itt már hiszünk bizonyos élő vagy élettelen tárgyakhoz fűződő vagy azokkal azonos eljárások és szubsztanciák specifikus hatékonyságában. Az ilyen legegyszerűbb-fajta, szintén csak bizonyos erők mechanikus átvitelével való érvényesítésére felépített varázst nevezi Vierkandt közselvarázsnak („Nahzauber“). Ennél bonyolódottabb (későbbi?) az „Anfangszauber“-fajta, amely maga nem teremti meg, csak mintegy „kísérletekkel“ jelzi a mechanikus érintkezést (az ellenség irányába dobott nyíl, csont, tű stb. machinációi) és átmenetet képez az u. n. „távolvarázs“- („Fernzauber“-)hoz. Ennek keletkezését az teszi lehetővé, hogy a primitív a nemszemléletes dolgokról is szemléletes képet alkot magának és ezt könnyen összefűzi a maga egyszerűbb varázsképzeteivel. Egyébként a két elő-fokon: az erővel mana) rendelkező anyagok és testek, azután az analogizáló (egocentrikus) természetfelfogás fokán (totemizmus?) nincsen még szó lélekről, de közvetlenül szellemek vagy istenek még a közönséges mágia fogalmát kimerítő szinten sem posztulálnak.

Vierkandt tehát mindenestre szerencsésen figyelte meg a praeanimisztikus varázsgondolat (1. lent) lehetőségének néhány előfeltételét, de kétségkívül tévedett, amikor *időrendbe* teregette ki a maga fokozatait: ez az analízis csak mint lélektani s nem, mint történelmi szétbontás bír értékkel.⁷⁶ Főleg nem áll meg, liogy (Tylort és Frazert követve) a vallás lényeges ismertető jelének fogadja el a szellemi lényekben való hitet és így a mágiát, — melyről bebizonyította, hogy ezt a hitet elvben nem posztulálja, — régebbinek teszi meg a vallásnál, sőt (teljesen a történelmi fejlődésséma alapján) az „újabb“ vallásnak a jelenségeit a varázsból meg a külön hozzáfejlődött szellemhitből származtatja le. Ez a fejlődésselképzelés apriori lehetetlenség; a legprimitívebb viszonyok sem engedik meg, hogy a szellemhit teljes hiányát bármifajta népnél bármikorra is feltételezzük.

⁷⁶ V. ö, Schmidt is, i. h. 552. 1. („dann passt die Bezeichnung ‚Stufe‘ hier nicht mehr“).

Végül egy, a Vierkandtéhoz rokon eredetelképzeléssel egyezíti R. Thurnwald is⁷⁷ a Frazer-féle racionális varázsfogalmat. A varázsgondolatokra, szerinte is, legtöbbször valami praktikus, csak a közönségesnél nagyobb vagy véletlenül meglepőt-adó „kéziügyesség“ indít. A primitív gondolkodás a *post hoc-ot propter hoc*-nak szokta venni; ilyen gondolatkapcsolás által könnyen fejlődik ki valami cselekvésszokás, amelyet (bár eredetileg „nem így volt gondolva“) a primitívben is élő kritikai gondolkodás, a maga tévedéseivel, könnyen minősíthet át u. n. „varázssá“. így lesz a varázs a m. „*Der Versuch einer Naturbeeinflussung mit unzulänglichen Mitteln*“, és a varázs fennforgása egyszersmind már lelki beállítás kérdésévé is. Thurnwald mindenesetre túlmegy előzőin az evolúciós hiba dicséretes meghaladásában. *Látja*, hogy a mágia a legalacsonyabbfajta ismert népeknél ritkább, a középprimitíveknél bujábban virágzik és *az időrend rivalisa ellen is észreveszi, hogy ugyanegy cselekvés lehet „teils religiöser, teils zauberischer Art“*.

Élesebben Frazer ellen fordul, amennyiben ez „elvadult“ okságkeresésben látta a mágikus praxis titkát, de mégis az „angol anthropologiai iskolához“ tartozik, sőt Tylorhoz kanyarodva viszsza, az ő animizmusának (még a mesteren is túlmenő) legvégletebb kiképzését jelenti: W. Wundt, aki a varázs egész körét *lélekképzetekből* származtatta.⁷⁸

Szerinte⁷⁹: nem a szabályosan egymástkövető, hanem a Hume-féle okságtörvény megfordításával, épen a rendkívüli és váratlanul jött események (hirtelen betegség, halál) keltik fel — ijedtséget vagy csodálkozást provokálva — az okadási szükségletet. Wundt koncepciója szerint azonban minden kultusz vagy rituálé végső forrása: a „mythus“ (hit), tehát a mágia, fetisizmus és totemizmus, mint a kultusz három, egymást követő formája, csak a léleknek a hitéből (ideájából) nőhet ki, hogy megint visszahatva, okozza is a lélekidea megfelelő továbbfejlődését. (Általában állatoknak, sőt lélektelen tárgyaknak is a lélek hasonló erejét szokták tulajdonítani.) A mágia, — ekként látva — legalacsonyabb foka lesz a lélekhithöz kötött vallásnak. — A keresett okot mindig valami messzeható emberi akarat, a „varázst“ és „ellenva-

⁷⁷ *Psychologie*, i. h. 291 kk.; *Ebert RLV*, XIV. k, 1929, 483 kk., főleg 485 k. („Zauber“ a.); *Deutsche Litzg.* 1929, 1518. 1. stb.

⁷⁸ *Völkerpsychologie*, főleg II. k. (Mythus und Religion), 2. és 3. rész (1907—1909).

⁷⁹ I. h. II. k. 2. r. 177. kk.; IV.², 1910, 265 kk. — Kritikájához v. ö. C. Clemen: *Arch. f. Psychol.* 1921, 114 kk. is.

rázst“ a lelkek cselekvése adja ki; vagy a vesében és genitálékben székelve, vagy a gonosz tekintetből (evil eye) lépve ki vagy árnyékkép gyanánt. A hatásmód eredetileg közvetlen, de válhat — másodlagosan — közvetetté is. Ilyenkor a lélekbefolyás vagy szimbolikus módok által érvényesül (pl. képbántalmazás) vagy katekhenen „mágikusan“ (pl. ártó csomókötés, varázssital, szavak stb.), mert a „szimbolikus“ is csak a „mágikus“-nak alosztálya. Ugyanilyen, anthropomorphikusan ható lélekerőt tulajdonít Wundt, amikor a mágiafok meghaladtatott, — az okot képező „nagyobbított embereknek“ (isteneknek) is.⁸⁰

Az animizmus hívei Tylortól Wundtig a lélekhit fontosságát hamisan növelték elsőrangúvá és tették meg a mágia és vallás gyökerének. (Erről még bőven kell szólnunk a praeanimisztikus elméletek tárgyalásánál.)⁸¹ Wundt lélekelképzelésének speciális hibáit is sokszor kimutatták már.⁸² De Wundt felfogása ezenkívül, a kifejezett antagonizmus ellenére is, két tévedésében találkozunk Frazerrel és iskolájának többi képviselőivel. Ő is egyfelől ép oly „modern“ önkénnyel fogja rá a primitívre, hogy min csodálkozik és mitől fél, aminővel Frazer tette fel róla, hogy a mágia haszontalanságának felismerése alapján szokott a valláshoz fordulni. (Ebben már azért is hibázott, mert a mi tudásunkat és felkeltett érdeklődésünknek több dolog „tűnik fel“, mint az ő tompább érdektelenségüknek.⁸³) Másfelől Wundt az evolúciós hibába is beleesett, amennyiben nála a — jóllehet már szellemhiten alapuló — mágia (fetizmus, totemizmus) és vallás mégis egymást felváltva, egymásra következnek.

Hasonló evolúciós hibának az elkövetése sorozza ehhez az iskolához P. W. Schmidt és a konzekvens pszichoanalitika (O. Rank)⁸⁴ mágiafelfogását is, jóllehet ők különben leghatározottabban tagadják a vallásnak a mágiából való levezetését. P. W.

⁸⁰Utóbb — *Elemente*, 1912, kül. 203 kk. — mintha módosult volna Wundt egyoldalúsága.

⁸¹Az animisztikus képzet nem lényeges a varázsgyakorlásban és nem mindig jellemző vonás a primitív hitben („nur ein Moment in der Götterlehre“, — ahogy Castren mondja: *Finnische Mythologie*, Einl.); v. ö. Brinton: *Religions of Primitive Man*, 1897, 135 k.

⁸²V. ö. Beth, 89 kk. (2. kiad. 154 kk.) stb.

⁸³V. ö. Guyau: *L'irréligion de l'avenir*, 1890, 27 k.

⁸⁴Kaplan: *Das Problem der Magie und die Psychoanalyse*, 1927 c. művével itt nem foglalkozhatom.

S c h m i d t szerint⁸⁵ nevezetesen, mindennek kezdetén az erő nem a tehetetlenség, a pozitívum, nem a negatívum, a dolgok praktikus megismerni-törekvése nem az ősbutaság áll. Első a közönséges vagy profán okság és az ezzel szorosan összefüggő személyesítő ösztön, tehát — mint A. Láng is gondolta⁸⁶ — a legfőbb Egyisten, a Teremtő és az ő legmagasabb, etikai vallása. Ha a mágia ezt a legfőbb személyes okot megkerülve fordul magokhoz a dolgokhoz, hogy a bennök szunnyadó titkos erők segítségével érje el a célját, — nyilván későbbi. Nem is terjedt el — mondja Schmidt — a legprimitívebb (?) pygmaeusoknál, viszont annál bujábban nő, minél fiatalabb fokot tekintünk (!).⁸⁷ Schmidt tehát egyszerűen *in deterius* megfordítja az evolúciót és így találkozik a Freudon Freud irányában túlmenő R a n kkal, aki szintén eredeti monoteizmust követel „hervorgegangen aus dem Verhältnis zu dem in den Urzeiten übermächtigen Vater (Totem) und dem narzisstisch erhöhten Idealbild der eigener Persönlichkeit“.⁸⁸ Természetes azonban, hogy amint a *from spell to prayer*-, „fejlődés“ hibás volt, úgy hibás a *from prayer to spell* feltevése is: a makacs tények hátrafelé csakúgy nem mutatják az „evolúciót“, amint előre sem mutatták.

3. Frazernek és az általa képviselt circulusnak a meghaladása csakis olyan felfogás által kezdődhetett, amely a mágia lényegéhez *nem* vivő, racionális szemlélésmóddal ellentétben, a jelenség emocionális oldalától, a gondolatlan eksztázisban cselekvő embernek a megértésétől várja a magyarázatot. Amely elvszerűen hagyja nyitva a lehetőséget, hogy a mágia és vallás már a legrégibb időkben is egymás mellett, sőt egymásban voltak: a vallásnak nem kellett a mágiából vagy a mágia után keletkeznie. Ilyen felfogásmód elsősorban az u. n. „praeanimisztikus“, azután részben a „szociálpszichológiai“.

John H. K i n g⁸⁹ szerint a varázs gondolatának eredete a szokatlan látványában van. Ennek benyomásai mint jó vagy rossz, boldogság, vagy boldogtalanság osztályoztatnak; a lelkünkben rá-

⁸⁵ I. h. elszórtan, kül. 475 kk. (v. ö. reg. főleg *Zauber és Magié* a.) A kérdés pozitív tárgyalását II. kötetére tartotta fenn (legutóbb megjelent).

⁸⁶ V. ö. *Athenaeum*, i, h, 204 kk. és *Der primitive Hochgott* (Studi e Materiali),

⁸⁷ I. h. 476 1, (Helyesebben fent Thurnwald, stb.)

⁸⁸ *Der Künstler*, 1918, 2. és 3. kiad, 57, 1.

⁸⁹ L. fentebb 5 jgyz. Ritka könyvét, sajnos, nem tudtam megszerezni.

jük támadt visszahatás vággyá (bírniaikarás) vagy félelemmé lesz. Innen az újracsinálásra való ingerek két céllal: a boldogság megszerzésére és a boldogtalanság áthárítására. Ezeket az önkéntes törekvéseket fogjuk fel második fokon úgy, mint a gyógyító, védő, jövőndőlő és ártó jellegű transcendentális befolyásolás osztályait: az ember titkos segítő szerekkel, varázsformulákkal és cselekedetekkel akar hatást elérni. Harmadik fokon áll végre a javasember, akiről az átlag azt hiszi, hogy titkos hatalma van mások felett, rossz és jó ellenőrzésére stb. Az ő szerepe segíti elő, hogy neurotikus állapotok, álmok stb. a Tylortól elsőnek tett lélekhithez is elvezessenek. így már John H. King felfogása praeanimisztikus. Bár ő sem ment az evolúciós ragálytól; mégis jóval Vierkandt előtt felismerte a pszichológia jelentőségét az etimológiai mérlegelések felett és nevezetesen a szellemi fejlettség irracionális képességeinek a jelentőségét is.⁹⁰

A praeanimisztikus felfogás klasszikusának a köztudat mégis R. R. M a r e l l -et ismeri,⁹¹ aki a mágia eredetének keresésére az általa — nem egészen pontosan — „unreflective“-nek nevezett indulat jelenségekből indult ki. Szerinte a meggyűlt emóciós státusok, a „felesleges energiák“, kétféleképp szoktak levezetődni: 1) praktikus cselekedetek vagy 2) másodlagosak által, aminők a vadászatot, harcot, szerelmi játékot stb. „utánzó“ táncok stb. Abban, ha a dühös primitív ember — ellenségének képzetével eltelt — széttöri a botját, semmi „varázs“ nincs. Ez egy, az intellektualizmus okádó szerepe nélkül (mi úgy mondanók: szublogikusan) létrejött energiakilépés, még csak nem is „utánzása“ a harcnak, vadászatnak stb.; „just as Jourdain talked prose, before he realised the fact,⁹² so the primeval savage acted before he thought about his action“, — mondja Marett szellemesen. Ha azonban elmúlt az eksztázis, a *visszatérő normál-reflexió* (megismerő törekvés) igyekszik ezeket a *jóleső levezető mozdulatokat hatalmába keríteni*. Igyekszik, hogy valami mentséget nézhessen bele egy különben céltalan (csak fiziológiailag — megokolt) gesztus oktalanságába. A belenézésre elsősorban az a személy vagy dolog adhat alkalmas indítékot, amelyet kereső oksági ösztöne egyedül talál a tudatmezőben. így gondolhatta a primitív az effektus-ro-

⁹⁰ V. ö. Schmidt, i. h. 493 kk. (494, 497, 506. 1.) stb.

⁹¹ Szempontunkból első sorban jó számba *The Threshold of Religion* 1914² c. gyűjteményének *From spell to payer* c. dolgozata (29—72. 1.). T még u. ö: *Hastings ERE*, VIII (1915), 245 kk. (közelebbit lent).

⁹² „Par ma foi, il y a plus de quarante ans, qui je dis de la prose, sans que j'en süssé rien;“ Molière, *Bourgeois gentilhomme*, II. f. 4. jel.

ham után, hogy bárcsak úgy járna ellensége, mint az a bot, mert ez az interpretálás megfelel az elszállt pillanat hangulatának is.⁹³ Másrészt az a szándék is eleven a primitívben, hogy tudatos-jogosultán is csinálhassa azt, amit öntudatlan-jogosultatlan reflexszerelességgel (Marett *repercussio*-nak nevezi)⁹⁴, úgy is meg *kell* csinálnia, így lesz már *szimbolikus aktus* a cselekedetéből, mely *involvál/a a hitet, hogy az ellenséget valóban károsította*. Ettől az: aktustól pedig csak kis lépés, hogy az első (rontó) varázsforma megfontolt szándékkal is alkalmaztassák vagyis már *a minden szellemhit közbejötté nélkül való, praeanimisztikus mágia* megte-remtődjék. Itt azonban nincs még megállás. Mihelyt a primitívek a „mágikus“ dárdát képzelik az ellenség megölőjének, *implicite erőt (mana, power) is gondoltak belé*. Ezt az erőt minden (primitív) ember egyedül a saját öntudata képére, tehát mint akarati, személyes vagy „szinte személyes“ hatalmat képzelheti el („mágikus voluntarizmus“): a varázs titokzatos erőhatására reflektálva, kell eljutnia a külső isteni agencia fogalmának az általánosításához., így lesz — ima a varázsigéből,⁹⁵ és pedig annál könnyebben, mint-hogy a primitív mágia, eredeti természete szerint *nem* arrogáns; karakterű (a „mágikus“ táncokat az alázathoz közelálló ünnepi komolysággal végzik, stb.).

Ennyiből is világos, hogy a Marett elképzelése szerint — tá-gabban — vallásosnak nevezhető jelenségeknek bizonyos fokig-y közös alapja az u. n. supernaturalism (természetfeletti világ). Ennek pozitív képét a „mana“, negatív oldalát a „tabu“-fogalom adja. (A *tabu-mana-formula* lényegében a *szupernaturális világ minimális definíciója*). Mindamellett ebből a világból nincs kizárva, az animizmus kategóriája.⁹⁶ A mana sokszor „lélekszerű“ és ha ember tulajdona, abba a spirituális részbe szokták képzelni, amely halál után „szellem“ lesz. Egyedül a moralitás vonása fog belőle hiányozni. Az ellentét, amellyel később a vallás, illetőleg mágia-területeit szoktuk elválasztani, itt még nem reális; a differenciá-latlan jelenségeknek erkölcsi értékkülönbség nélkül vannak já-

⁹³ „Das ganze kann man so als eine Art Volksetymologie der Ausdrucks-bewegungen bezeichnen“ — mondja Schmidt találóan, 569. 1.

⁹⁴ Bár a lényeget szigorúan megtartva, igyekeztem Marett frazeológiáját — az eredményösszefoglalás előkészítése végett, — némileg a magaméhoz: közelíteni.

⁹⁵ *The Threshold*, 67, 1, A tulajdonképeni ima és áldozat ismeretieit bizonyos primitíveknél erről 1. *The birth of humility*, i. h. 169—202, kül. 190 kk. is.

⁹⁶ *The Conception of Mana*, i. h. 99—121; *Transactions of the Hid Intern. Congress for the History of Religions*, Oxford I., 1908. kül. 50 kk.

vagy rossz (azaz tiszta vagy nemtiszta) fajtái.⁹⁷ A morális dimenzióban mérve persze a „vallásos“ képzetfajták is mindenesetre túlnyomóan nemtiszta. Ennek azonban egyszerű a magyarázata: a primitív eredetileg sok energiával rendelkező boldog állapot, rajta csak ritkán vesz erőt a természetes, kishitű meggondolkozás. Ezért vallásos megnyilvánulásai is — természetesen — sokkal gyakrabban lesznek energiaérzéseinek a meghosszabbításai illetve intenzifikálódásai.⁹⁸

Sokan megütköztek rajta, hogy ez a felfogás minden mágia első ősformájának a „fekete“ mágiát posztulálja,⁹⁹ holott pl. a „legrégebb“ vadásznépeknek tulajdonítandó utánzó varázs (a szél, eső és egyéb természeti tűnemények hangjának után csinálásával célzott eredmény hajszolása) logikailag nyilván előbbvaló lesz. Az alapfelfogás egyes nuance-ai ellen is, — mint a személyességnek, varázs-ima átmenetnek, a „jó“ és „rossz“ fajta természetfelettség megkülönböztetésének a kérdéseiben, stb. — lehet tenni bizonyos ellenvetéseket. (Ezekhez, — minthogy Marett alapfelfogása közelebről érinti a miénket, — más helyen kell állást foglalnunk.) Mindezek a kifogások mindamelllett alig jöhetnek számba szerkönyvek a zseniális meglátásai mellett. —

Mint Vierkandt, Marett is bizonyos szublogikus kifejező-mozdulatokban kereste a varázserő eredetét (is): azokban, amelyek mint egyik alfaj a vallásosakként logizálódó gesztusok közt, utólag épen — mint varázslatosak minősülhettek, ő azonban következetesebb és látja, hogy ezen elképzelés értelmében az alfajnak eredetileg és elvben az összes, hasonlóan „vallásos“ tudatproduktumokkal *egyszerre* kell megteremnie. A lényegében félreérthetetlen mana-tabu formula is tagadhatatlanul alkalmasabb minimális definíciónak, mint pl. a szivárványló animista-fogalmak („lélek“, „szellem“, „kísértet“?). Szempontunkból tehát főelőnye ennek a felfogásnak, hogy *félreismerhetetlenül nyitva hagyja a mágia-vallás „fejlődés“ achronisztikus, axiológiai síkban való elképzelésének a lehetőségét.*

Élesebben fordult Frazer evolucionizmusa és azok ellen, akik még a mágiát a vallás elé akarják helyezni: E. Sidney Hartland,¹⁰⁰ abban teljesen egyetértve Marett-tel, hogy a mágikus rítusok és legtisztább vallásos szertartások — bizonyos fokig —

⁹⁷ I. h. 114. 1.

⁹⁸ I. h. 201. 1.

⁹⁹ A dologhoz I. K. Beth, i. h. 103 kk.; a továbbiakhoz u. o. 105, 119. 1.

¹⁰⁰ *The Legend of Persous*, II. 1895, c. művének a szimpatetikus mágiára vonatkozó gondolatai még lényegtelenek. Csak rövid formájában — a *Trans-*

elválaszthatatlan összefonódottságban közösek és azonosak, valamint, hogy ennek megfelelően a rítusok mindig előbbvalóak. Vallás és mágia csak a civilizáció haladtával juthatnak kölcsönös ellenségeségük tudatára. Egymást-gyűlölésük erősen emlékeztet a testvérgyűlölet hevésségére.¹⁰¹ A forrásuk eredetileg ugyanegy: a rítus,¹⁰² azaz az emocionális feszültségtől (fizikai szükségétől) okozott és ismétlődő idegreakciónak habituálissá válása, amely öntudatlan keletkezésében előbbvaló az — akár mágikus, akár vallásos — hitek hozzáfűződésénél. Alacsony kultúrfokon, ellentétben a spekulatív gondolkodás gyengeségével, praepotens a cselekvés. Az ember cselekszik, mert kell cselekednie és mert kellett cselekednie, hisz a cselekedetei hatékonyságában (Marett!). Ha mi az ilyen cselekedetből hajlandók is vagyunk némelyiket mágikusnak, némelyiket vallásosnak nevezni, — a primitív ember a sokszor összekevert eljárásokat minden határvonás nélkül alkalmazza. Vannak rítusok, amelyek generációkon át megmaradhatnak határozatlan stádiumukban: nem vallásosak és nem mágikusak, legfeljebb a szociális csoport körülményei szerint (környezet, intellektus tendenciája stb.) hajlamosak ebbe vagy abba az irányba-kristályosodni. Mexikóban vagy a régi Egyiptomban kivált, semmi jelentősége, sőt szinte lehetősége sincs a mágia és vallás szétválasztásának;¹⁰³ más népek egyenesen isteneiknek tulajdonítják a varázspraktikák szerzőségét is, és így tovább.¹⁰⁴ Általában nincs a természeti népeknek ilyenféle ceremóniája, amiben ne volna — általunk — vallásosnak nevezendő elem, de olyan nagy és „tisztá” vallás sincsen, amelyben a mágikusnak nevezhető elemek egészen hiányoznának: igen sok „vallásos” cselekedet még a legmagasabb fokon is határozatlan¹⁰⁵ (v. ö. pl. Leuba fejtegetéseit is a keresztvetésről stb.). *Egy medaillon két oldala* — így jellemzi

actions I. k. 1908, 21—32. lapjairól — ismerem a *British Association Meeting* embertani osztályának elnöki megnyitóját (York, 1906). Ez is elvesztette jelentőségét a szerzőnek *The relations of religion and magic* c. dolgozata mellett (a *Ritual and Belief* c. kötetben, 1914, 26—160. l.), amelyre itt első sorban támaszkodhatunk.

¹⁰¹ I. h. 89. l.

¹⁰² A fogalom értelmezéséhez l. főleg *Ritual and Belief*, 116 kk.

¹⁰³ *Ritual and Belief*, különösen 134 kk. Erről részletesen a „Vallás és Mágia” c. fejezetünk fog szólni. Mindenesetre v. ö. *Alán H. Gardiner* eredményét is, ugyancsak a III. vallástörténeti kongresszus „Naplójának” I. kötetében, 210. l. („the classification of Egyptian superstitious practices as (a) religious (b) magical, must be a purely external mode of classification” stb. (c))

¹⁰⁴ *Rit. a. B.*, 139 kk.

¹⁰⁵ *Rit. a. B.*, 87. l.

Hartland a mágikus és vallásos cselekedetek összefonódottságát;¹⁰⁶ szó sem lehet tehát a mágia-vallás vagy akár a vallás-mágia-féle egymásutánról. A normál-ember (nemcsak az u. n. primitív) a nememberi lényekkel való relációira is csak a társasélet formáit alkalmazhatja, tehát a „természetfeletti“-vel szemben is ugyanúgy, *majd* az engesztelést *majd* a fenytést kell célhoz-vezetőnek éreznie és akaratnyilvánítását („orenda“) *majd* így, *majd* úgy értelmezhető tettekben ill. szavakban kifejeznie.¹⁰⁷

Innentől azután, vagyis a már kialakult területek elhatárolási módjában, Hartland is megegyezik Frazerrel, akit az eredetkérdésben megtagadott.¹⁰⁸ A medicine-man differenciálódott formái¹⁰⁹ szerinte is: (1) a hivatásos varázsló, „who in the course of the evolution of society, by birth, by purchase or by study and practice in *the conventional methods*, has acquired the most powerful orenda“; és vele szemben (2) a hivatásos pap, „who in these ways or *by prayer* and fasting, has obtained *the favour* of the imaginary personages believed to influence or control the affairs of man — who has . . . possessed himself of their orenda.“¹¹⁰

Végre legmesszebb megy a vallás és mágia elválaszthatatlanságának ill. a szubjektív pszichológiai momentum fontosságának hangsúlyozásában: Th. W. D a n z e l,¹¹¹ aki néplélektani alapon tiltakozik a mágia és vallás (másképpen a mágia és kultusz) éles szétválasztása ellen s így a *mágia fogalmát is a legtágabban értelmezheti*. Szerinte (és I. W. Hauer szerint is) a mágikus szokások keletkezését nem szabad tárgyi céllal magyarázni, csupán szubjektív okuk lehet, t. i. a *gondterhelt kedély szükségére a cselekvő könynyebbülésre*. A mágikus érték (siker) gondolata adva van, ha magunkat — ösztönösen — meg tudtuk a szubjektív, gátló képzetektől szabadítani; a varázs nem a dolgokra, hanem a kedélyekre hat, melyeknek szubjektivitását az egyszerű ember sohasem tudja az objektív valóságoktól elválasztani. A technikával szemben a má-

¹⁰⁶ *Transactions*, 29 1.

¹⁰⁷ V. ö. *Rit. a. B.*, 66. 1.

¹⁰⁸ V. ö. *Rit. a. B.* főleg 86. 1.

¹⁰⁹ Hartland faible-je Durkheim tana iránt (1. lent), amely a szociális vonatkozást teszi a vallás és mágia megkülönböztetésének döntő kritériumává (i. h. 75 kk.), felfogását lényegében nem befolyásolta (v. ö. már K. Beth is, i. h. 373. 1.).

¹¹⁰ I. h. 95. k. V. ö. Marett, *ERE*, 246. 1. — Máshol beszéljük meg Hartland „theoplasma“ fogalmát; v. ö. mindenesetre Schmidt kritikáját is, i. h. 554 kk., azonkívül lent (Doutténál).

¹¹¹ *Prinzipien und Methoden des Entwicklungspsychologie* 1921 (Handbuch d. biolog. Arbeitsmethoden, Abt. VI., T. C, 2, füz.) 89, 96. 1.; *Magie*

gikus eljárások bizonyos tekintetben valami másféle, szubjektív-ösztönös *pszichotechnikai* jelentenek, amelynek célja „*Beschwichtigung (Umstimmung) des Zaubern den selbst.*” Egyébként ezeket a varázscselekedeteket is nehéz a közönségesektől elválasztani: a rendes „kibeszélés” és „kidühöngés”, bár varázslatnak nem nevezhető, a varázs hatásához hasonló csillapodást szokott eredményezni.

4. Míg Vierkandt, Marett, Hartland és Danzel az individuális pszichológia segítségével, addig az u. n. „francia” iskola inkább szociállélektani momentumokban kereste a mágia jelenségeinek magyarázatát. Az iskolának előfutára volt Alfréd Lehmann,¹¹² akit főleg a spiritizmus és okkultizmus problémái foglalkoztattak; főképviseelője Hubert & Mauss — Durkheim iskolájából.

Lehmann mágiának vagy varázsnak nevez minden olyan cselekedetet, amely babonától veszi eredetét vagy „babonásan” magyarázható.¹¹³ Babona (Aberglaube) alatt viszont ért minden olyan hitet, amelyet egy adott korszakban elfogadott vallás és adott tudomány nem ismer el vallásosnak vagy tudományosnak.¹¹⁴ így a mágia viszonya a babonához olyan, mint a gyakorlaté az elméletéhez. A mágia eredete azokban az illúziókban, előre-elfogultságokban, a feszült várakozások téves recipiálásaiban stb. van, amelyek provokálták a varázs-magyarázatot. Ezekből fog idővel egy a varázscselekedetek mélyén lappangó — vagy személyes ágenshez fűződő (spiritualizta) vagy miszteriózus természeti hatalommal számoló (occultista) — „elmélet” kifejlődni.¹¹⁵ Egyébként a mágia — természetesen — sok elemében azonos a vallás vagy a tudomány elemeivel. Már Lehmann-nál szerepel az a, tulajdonképp Augustinusig visszanyomozott gondolat is,¹¹⁶ hogy a (vallásos)

und Geheimwissenschaft, 1924, főleg 3. és 22. kk.; *Der magische Mensch*, 1928 (Das Weltbild), 40. kk.; *Die mythologische Bedeutung magischer Brauche* (In Memoriam K. Weule, 1929) 374. 1. stb,

¹¹² *Aberglaube und Zauberei*, 1908²; m. ford. az 1. kiad. után: *Babona és Varázslat*, 1900, Ranschburg Páltól.

¹¹³ Ered. kiad., 6. k. 1.

¹¹⁴ V. ö. Marett, *ERE*, 248. 1.

¹¹⁵ Lehmann, 314. 1.

¹¹⁶ *De div. quaest.* LXXXIII, 79: „Aliter magi faciunt miracula, aliter boni Christiani, aliter mali Christiani. Magi per privatos contractus, boni Christiani per publicam iustitiam, mali Christiani per signa publicae iustitiae.”

csoda és a varázscselekedetek különbsége csak „álláspont“ dolga (Áron csodát tesz, de egyiptomi versenytársai — ha ugyanazt tesszik, amit ő, — varázslóknak számítanak; ugyanígy Mózes a fáraó előtt stb.).¹¹⁷

Mindenesetre Lehmann óvatos, kizáró módszerrel dolgozó meghatározása, a maga elaszticitásában, a használat folyamán sokkal helytállóbbnak bizonyult, mint pl. az első sorban E. Durkheim által képviselt kísérlet,¹¹⁸ amely a szociálpszichológiai vonás alapján próbált egy a mágia elméletére vonatkozó rendszert kikerekíteni. Durkheim ugyanis abban hegyezi ki a vallás és mágia különbségét, hogy a vallásnak szociális és nyilvános, a mágiának pedig antiszociális és egocentrikus (titkos) a tendenciája.¹¹⁹ Kétségtelen azonban, hogy a legprimitívebb vallásokban is vannak dolgok, amelyek csak az egyénre tartoznak, viszont más oldalról: bizonyos totemisztikus rítusok, a gyógyító varázs egyes fajtái stb. nyilván szociálisak,¹²⁰ sőt még a tiltott mágia sem okvetlenül individuális.¹²¹ Éppen ezért Durkheim rendkívüli hatást elért gondolata — maradt a termékenyítő tévedések eklatáns példájának és még a tőle fémjelzett iskola vezetészemélyiségei is, túltéve magokat a szociális és antiszociális jelleg perdöntő voltának a hangsúlyozásán, inkább „visszafelé“ orientálódtak. Így nevezetesen az irányzat hagyományos kincseinek legerősebb értékesítői: Hubert és Mauss¹²² is, a varázs szociális determinánsának felismerésében alig mennek túl Lehmann-on,¹²³ a varázsló ill. hívő attitűd-jének megkülönböztetésében alig Marett-en vagy Hartland-on.

¹¹⁷ Lehmann, 9. I. V. ö. lentebb Doughténál is.

¹¹⁸ *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912, de v. ö. már *Examen critique des systèmes classiques sur les origines de la pensée religieuse*, Revue Philosophique, 1909 stb.

¹¹⁹ Idetartozik Beuchart-Hollebecque, Loisy és Bouvier mágiafelfogása is, akikről v. ö. Clemen, i. h. 109. l.

¹²⁰ L. Wobbermin, i. h. 355 k. — Hauer, i. h. 137 kk. szerint egyenesen több a szociális varázs, mint az antiszociális.

¹²¹ Söderblom, i. h. 183. l. — Durkheim maga is ellenmond magának, ahogy ezt már K. Beth, i. h. 372 k. látta.

¹²² Főleg *Esquisse d'une théorie générale de la Magie*, L'Année Sociologique VII., 1902—3 (1904) 1—146 l. V. ö. Mauss: *L'origine des pouvoirs magiques dans les sociétés australiennes*, 1904; Hubert: *Mágia*, Daremb.-Saglio-P., Dict. d. Ant. Gr. et R. III. 1904, 1494—1521. l. stb.

¹²³ Legmессzebb megy — jóllehet a hellenisztikus világra szorítkozva — Hubert, *DSP.*, 1520. k.: „La magie et la religion n'attachent pas le même importance aux mêmes choses. Leur différence vient de celle de leurs fonctions dans la vie sociale.“

A társszerzők abból indulnak ki, hogy kérdésünknek a megoldásához sem az analógiás okoskodás (Frazer „szimpatetikus“ elmélete), sem az egyéni öntudat és álmotapasztalatok (Tylor-Wundt „démonizmus“), sem a mágikus tulajdonságok animisztikus felfogása (Preuss, Vierkandt stb.) megfelelő alapot nem szolgáltatnak. A „szimpatikus“ formulát nemhogy a varázsrítusoknak általában, de még az u. n. szimpatetikus rítusoknak sem a törvénye: csak az áthaladó mágikus erő útját-módját nevezik meg, nem magát a ható erőt. A járulékos szimpatetikus ideánál nyilván mindig magasabbrendű kategóriát alkot egy erőfelszabadulást és egy, a mágikus környezetet illető eszme is, amelynek fontosságára kétségtelenül utalnak: imák, invokációk, tabuk, böjtök, másfelől körzáró tilalmak, be- és kilépési rítusok, stb. Hasonlóképp elégtelenek a megfejtéshez a dolgok mágikus tulajdonságai, amelyeknek hite mögött megint elengedhetetlenül ott kell lennie a természeti erő általános ideájának és a milieu-nek is. Végül, bár a démonelmélet az előbbieknél annyiban tökéletesebb, hogy a varázst csakugyan egy speciális milieuban (a démonok világában) engedi hatni, mégis a démonok is a mágikus aktusokban szereplő erőknek legfeljebb egy-egy részét személyesíthetik. Soha, semmi démonincorporációba a rítusban megjelenő egész, szétfolyó és korlátlan erőhitet nem lehet belesűriteni és mégkevésbé magyarázhatja meg a démoneszme a rítus eredetét, különösségeit, szimpatetikus mozdulatait, külön nyelvé, stb. Wundt rosszul hitte, hogy az erőképzet a szellemhitből támadt, fordítva: a személytelen erő („mana“-)fogalmak fejlesztettek magokból mágikus „szellemeket“.¹²⁴ Mindezekkel a nehézségekkel szemben: Hubertek szerint a mágikus aktus egy bizonyos, speciális szférában folyik le, a korlátlan-különös varázskauzalitás birodalmában, ebbe pedig egy, épen ezt a felemelést szolgáló, erő- vagy tulajdonságfogalomnak kell felemelnie.

A mágia hitéhez két tényező elengedhetetlen: 1) egy erő hite, melynek a varázsló, a rítus, a szellem ereje csak különböző kifejezései és 2) a kérdéses hatalmi tényezők működési terének, egy milieunek a gondolata; de az első alapján függ a másiktól. Lehmann szerint észlelési hibák, illúziók, hallucinációk, izgalmas lelki állapot, feszült várakozás, előreelfogultság, ingerlékenység és hasonlók szuggerálják a „mágikus“ cselekedeteket. Az az állapot azonban — mondja Hubert és Mauss, — amelybe az esőt akaró vagy betegség ellen védekező ember, a szükségletéből folyó izgalom, várakozás, remény, félelem stb. által sodródik bele, az állapot, mely hallucinációkig és illúziókig emelkedve szuggerálja a cél-

¹²⁴ Szerzőink praeanimisztikus felfogásához l. főleg A. S., 106, 1.

elérésének a lehetőségét, — egy ilyen affectiv állapot sohasem tisztán individuális. Eredetét ehhez képest az egyén saját érzelmeinek és a társadalom részéről jövő hatásnak a keveredésében kell keresnünk: a *kollektivitásnak a következménye*.¹²⁵ A tömeg türelmetlensége, mely a „varázslót” is izgatja, kiszolgáltatja neki a tömeget; ugyanakkor azonban az ő egyéni tudata is belevész a tömegből kiáradó mágikus erőbe: így támad a „chimerikus félelem” — az összetársult emberek kölcsönös exaltációja (chimère magique). *Lesz tehát egy mágikus mana- vagy erőfogalom, amely egyedül emelhet a mágia világába, de amely az egyes tudatában kizárólag a társadalom léte révén támad,* úgy, hogy Hubertek mágiatana nyilván olyan manafogalomra van felépítve, amely lényegében csak a kollektív gondolat egyik kategóriája és mint ilyen osztályozza a dolgokat, állapít meg határvonalakat stb.

Azt a szférát — természetesen, — amelyet egy ilyen kollektív fejlett erőfogalom hite biztosít a mágiának, logikailag mindig igen nehéz dolog a vallásától elválasztani.¹²⁶ Mihelyt mind a két jelenségnek olyan hit az alapja, amelyben en bloc hisznek (vagy nem), máris érthetően több lesz a közösségük, mint az eltéréseik. A vallás is szükségkép csak ugyanebben a szférában fog megteremhetni és magyarázata nem lehet majd egyéb, mint a kollektív ember „tömeglélektani” beállítottsága.¹²⁷ Sokszor ugyan a mágikus praktikák jellegzetesen törekedhetnek, hogy mások rovására meg-nem-engedett, esetleg gonosz úton segítsenek haszonhoz és a mágia jogilag véve „illicite, sinon criminelle”-lé lesz; ugyanilyen sokszor minősülhet — mindamellett, — ugyanaz a cselekvés vallásosnak és mágikusnak is egyaránt, illetve a valláson belül is akadáhatnak mágikusnak nézhető cselekedetek, stb.¹²⁸ Ezt a nehézséget látják szerzők, de sőt látják azt is, hogy negatív mágia-definíciójuk — „tout rite qui ne fait pas partie d'un culte organise”¹²⁹ — nem választ el eléggé. Ezért határvonal gyanánt érdemben nem is erőszakolják, csupán azon a fokon kívánják a vallás nyilvános, a mágia egyéni karakterét elfogadtatni, amikor már az egyes jelenségek elméletivé és hagyományossá differenciálódtak, „tudományossakká” (scholasztikusakká) lettek, tehát: a tételes vallások és a varázsló iskolák fokozatain. Így azonban végleg nyitott kérdés is marad, mi a vallás és a mágia *igazi* különbsége. Vájjon a katexo-

¹²⁵ A. S., főleg 131 kk.

¹²⁶ V. ö. különösen DSP., 1495 kk.

¹²⁷ A. S., 138. 1. stb.

¹²⁸ V. ö. fent 116. jegyz.

¹²⁹ A. S., 19. 1.

chén „vallásos“ gondolat csakugyan az-e, amely belenyugodva a természetes tudás és hatás kényszerű határaiba, ezeknek esetleges megszűntetéseit (kérés vagy áldozat által) egy felsőbb lénytől reméli? És az-e a varázs mégis, ami ezeknek a határoknak az ellenséges áttöréseit az istenekkel (démonokkal) szemben az önkény jegyében szokta megkockáztatni?¹³⁰ Hauer mindenesetre¹³¹ a varázslás nem egy olyan esetére figyelmeztet, mely a varázsló bizalmát és áhítatosságát tanúsítja; azt, hogy a primitív ugyanúgy áll szemben a varázslásnál tapasztalt erőhatással, mint a fejlett vallás hívője a maga istenének közelségével.¹³²

Minthogy tehát az elhatárolás nem merev és nem is lényeges része Hubertek varázselméletének, súlyosabban a francia szociológusok csak abban tévednek, amit (más céllal és árnyalattal) Schmidt is felhoz:¹³³ *a társadalmi tényező szerepének az egyéni jelentőség kárára való túlbecsülésében*; abban a felfogásukban, hogy a „vallás minden részében, lényegileg kollektív jelenség.“¹³⁴ Valójában a tömeg szuggesztiója csupán *fokozhatja* a vallásos cselekedetet kísérő és jelző bizalom- és energiaemelkedést¹³⁵ vagy a „mágikus rettegéshez“ szükséges ingerlékenységet (illúziót, hallucinációkat stb.); fokozhatja, de nem — adja. Jézus vallásalapítói szingularitását épúgy, mint a nagy varázsló egyéniségét, semmi hitközség vagy gyülekezet nem pótolhatja; végső eredményben minden csak abból az egy, individuális lelkiállapotból indulhatott ki, amelyet egyszer valami rendkívüli körülmény szublogikussá tett (eksztatizált)¹³⁶ és így kényszerített teremni.

5. Mindazok, akiket eddig a mágiaelméleteknek egyik vagy imásik csoportjában említettünk, sohasem voltak — természetesen — kizárólag csak az illető iskolát jelentő, egy gondolatnak a szóvivői és képviselői. Így küzdöttek pl. Preuss és Vierkandt

¹³⁰ Nagyjában ez K. Beth álláspontja is, i. h.

¹³¹ I. k. I. 134 kk.

¹³² „Ureigenstes Vertrauensverhältnis zum All-Mächtigen“ (142. 1.) Hauer mindamellett — evolúciós hibával — primitív és vallásos fokozatokról beszél, amelyek egymást kronológiailag felváltják. V. ö. K. Th. Preuss kritikáját is K. Beth könyvének 2. kiadásáról, *Deutsche Litztg.* 1928, 3793 kk.

¹³³ I. h. 516 kk.

¹³⁴ A. S. 89. 1.

¹³⁵ V. ö. *Lényeg és Gondolat*, 5. 1.

¹³⁶ V. ö. Schmidt, i. h. 568 k. is.

egyenlő mértékben a praeanimisztikus gondolatokért is, stb. Van-
nak azonban olyan mágia-elméletek, amelyek annyi elvszerű-
séggel kombinálták két, esetleg több iskola használható gondola-
tait, hogy így jellegzetes *eklektikus* rendszert alkotnak. Ilyenek
pl. Douthe és Jevons kísérletei, amelyek kb. egyforma mértékben
képviselik Frazer, a praeanimizmus és az u. n. francia iskola tanait.
Nálunk is jelentősebbek azonban azok a kutatók, kik a két mélyeb-
ben pszichológiai — tehát a praeanimisztikus és a francia — iskola
gondolatait elegyítették;¹³⁷ mint pl. a viselkedésmódokból induló
„amerikai“ iránynak a képviselői. így ha ma egy, a modern *szocioló-
giai és lélektani tudáskövetelményeknek megfelelő mágiael-
méletet lehet konstruálni, elsősorban az ő előkészítésüknek
köszönjük.*

A célzott elméletek közül tipikusan kombinált (és kevésbé is
plastikus) a Frank Byron Jevons-é,¹³⁸ amely — Fra-
zeren túlmenve — meglátja, hogy a primitív nem tudhatja a ha-
sonlóság és azonosság kategóriáinak különbségét, mert nála a vég-
zett akció nem „hasznlít“, hanem épen az, amit végre akart haj-
tani.¹³⁹ A mágikus rítusokat vagy praktikákat megkülönbözteti a
praemagikusoktól¹⁴⁰ és — Durkheim-mel — a közösséget szolgáló
vallást az individuális mágiával szembehelyezi.¹⁴¹ Egyébként szá-
mára a mágia a. m. egy személy vagy tudatos ágens titokzatos ha-
talma, amely jogtalanságot okozhat esetleg jót is tehet egy távol-
levővel.

Inkább Frazer irányával flörtöl (ahogy Hartland mondta), de
a francia szociológusokkal is komoly viszonyt tart E. D o u t h é-nak
alapjában praeanimisztikus-evolúciós fejlődésmélete,¹⁴² amely
több pontjában abszolúte is igen figyelemreméltó. A mágikus ope-
ráció Douthe szerint is abban az ellenállhatatlan, heves vágyban
gyökerezik, melynek kivetése és gesztussal- (hanggal-) kísérése belső
kényszer volt; a mimikus gesztus és a belső megmozdulás egyazon

¹³⁷ Már Marett így ír pl.: „I hold that religion in its psychological aspect is, fundamentally a mode of social behaviour“ (IX. 1.; v. ö. ehhez *A socio-logical view of comparative religion* c. dolgozatát is, i. h. 122—144. 1.)“
Hasonló gondolatokat a német irodalomban Beth és mások hirdettek.

¹³⁸ *Magic*, Transactions of the II. Int. Congr. stb. I. 1908, 71—78. L.
és *Introduction to the Study of Comparative Religion*, 1908, 72 kk.

¹³⁹ *Magic*, 78.

¹⁴⁰ V. ö. Irv. King: *The development of religion*, N.-York, 1910, 184. 1.

¹⁴¹ A dolgozhoz v. ö. Söderblom, 183. 1.

¹⁴² *Magie et Religion*, stb. 1909, különösen 307—350. 11.

dolog. A mágia tehát a. m. *L'action sur le dehors par le dedans*“ (Marillier!): a vágnak kiható, különös erő formájában való objektíválása, mely hozzá van kötve az óhajtott fenomenont reprezentáló mozdulatokhoz és mechanikusan hozzá létre azt. „Technika“, mely utóbb ugyan lehet tudománnyá, de ez a tudomány mégis sohasem lesz olyan racionális, amint Frazer képzelte. „*Plutot sentie que pergue*“, azaz mint vágyuralom, inkább csak „okkult“ tudomány lehet, melyben a rend — meg van fordítva: a praemissák a praktikus eredménytől determináltak. Egyebekben ez a mágia eredetileg kollektív-szociális jelenség, létrejöttén az egész clan képzelőtehetsége dolgozik (eső-, nap-, vadszükséglet), de vallásos is — tágabb értelemben. Az izlam pl. hivatalosan beveszi a vallásba a mágiát: a szentek csodatételeit és a varázslók prodigiumait csak a moralitás tételei tudják megkülönböztetni. Ettől a „religiózus“ mágiától el kell választani azt az egyéni gyűlölet kielégítésére, a mágia oldalán támadó, antiszociális (ártó) mágiát, melyre — Douffé afrikai népeinél — tilossága jellemző: a „sorcellerie“-t (boszorkányságot). — A vallásos mágiából lesz azután (és ez már Frazerhatás!) két különböző úton, nemcsak a tudomány, de a szűkebb értelemben értett vallás is. A mágikus erő kivétel t. i. könnyen visz megszemélyesítésbe, miután a mágikus erő (manafogalom) egy „theoplazma“ (god-stuff);¹⁴³ viszont az anthropomorph istenszemély közbejötté már megingatta a bizalmat, hogy elég-e a mechanikus cselekvés a kegy (eredmény) megszerzéséhez: az ember megtanul könyörögni és az imával a vallás (theizmus) kezdődik. Másfelől a racionális logikának ugyanezek az első erőfeszítései arra is könnyen rávisznek, hogy velők kezdjük a „mágikus“ jelenségeket a dolgok tulajdonságainak be tudni; ezen az úton származik a „tudomány“, amely különben máig manipulál egy ilyen „mágikus“ erőfeltevessel: az energiával. Hasonlókép sokszorosan kombinált Roheim Géza varázselmélete,¹⁴⁴ mely ismételten közeledik Vierkandt, Marett, Hartland stb. gondolataihoz.¹⁴⁵ A varázslat elsődleges formájának ő is, mint Marett, a rontást tekinti. Eszerint azt a reflexmozdulatot (döfés, dobás), amely után a velejáró megkönnyebbülés hitet támaszt a hatásossága tekintetében, az ellenségnek emlékképe váltja ki. Az anthropocentrikus varázserő fogalma, mint utólagos magyarázó hipotézis ered annak a kérdésnek felvetődéséből, hogy a csonttal

¹⁴³ Hartland: *Folklore*, XII. évi. 27. 1, 2. j.

¹⁴⁴ *A varázserő fogalmának eredete*, 1914.

¹⁴⁵ Kritikája olvasható: *Huszádik Század*, 1916, 144—6. 1.

vagy pálcával való rámutatás hogyan okozhatja valakinek a halálát stb.¹⁴⁶

Más irányban, mint az említettek, praeanimisztikus és szociológiai gondolatokból fejlesztette a maga felfogását az ismert behaviour-pszichológus I. H. Leuba,¹⁴⁷ aki a mágia mibenlétét — szoros összefüggésben a vallásával és a tudásával — az emberi viselkedés (kind of activity, mode or type of behaviour) három típusának egymás mellé helyezésével próbálta meg tisztázni. Itten csak felfogása rövid ismertetésére szorítkozhatunk.¹⁴⁸ Közismert példája a hajófűtő. Mikor ez a szentet lapátolja, a fűtőképesség kvantitatív mérlegelése által mechanikus viselkedést tanúsít (kezdetleges „tudós“). Mikor kártya közben felkel és visszafelé meg-Icerüli az asztalt, hogy „szerencsáját“ megfordítsa, koercetiv mágiát űz. Mikor végveszélyben térdrehull és egy láthatatlan lénytől kér segítséget, anthropopathetikusan, tehát vallásosán viselkedik. Tudomány, mágia és vallás egymás mellett, közös (azaz eredmény-) célú, csak különféle lelkiállapotoktól (helyzetektől) megokolt cselekvési módok. *Vallásosnak* nyilván azt fogjuk e módok közül nevezhetni, amely teljes kifejelettségében, mint az érzelem és szemlélet eredménye, a transcendensnek művészi kifejezésében kulminál és mint „világrendnek“ (ethikai értelemben is), alázattal hódol elismert hatalmaknak. *Mágikusnak* azt, amely mint a szemléletnek racionális kihasználása, gyanított természetfeletti összefüggések ismeretével igyekszik dolgozni és „törvényszerűségek“ alapján szolgálni bizonyos magáncélokat és előnyöket (Durkheim!).

Leubaban van azonban bizonyos angol szolidaritás. Hogy egy „grain of truth“-ot megmentsen a Frazer-féle hipotézisből,¹⁴⁹ legalább a mágia *lélektani* előbbrevalóságát akarja bizonyítani. Nem mondja, hogy a vallás mágia útján fejlődik, mert hiszen a két, egy célt szolgáló eszköznek a szimultanitását tanítja.¹⁵⁰ Mondja mindamellet, hogy (közönséges lelki törvény szerint): egy bizonyos

¹⁴⁶ Az utóbbi — eklektikus — felfogásokkal vitatkozni, felesleges ismétléseket jelentett volna,

¹⁴⁷ *The psychological origin and the nature of religion* (Religions: Ancient and Modern) 1909, főleg 11—38. l.; legrészletesebben *A Psychological Study of Religion*, N.-York, 1912, főleg 57—191. l. Nem láttam: *How Magic is to be differentiated from Religion*, Journ. Rel. Psych. VI (1913) 422 kk. (v. ö. Ebert, *RLV*. XIV, 1929. 485. l.)

¹⁴⁸ V. ö. már fent is (Frazer kritikájával kapcsolatban); részletesebben a „Vallás és Mágia“ címen készülő fejezetünkben.

¹⁴⁹ A dologhoz 1. főleg *A Psychological Study*, 179 kk.

¹⁵⁰ I. h. 183. l.

cselekvésmód megszokása mindig útjában van, hogy új módot keressünk ugyanannak a dolognak az elvégzésére; ezért — mint nyilván „primitívebb“ — a mágia mindig késlelteti a vallás eljövételét. Itt azonban Leuba már logikai (evolúciós) hibát követett el. Abból, hogy a mágiának megfelelő lelki diszpozíció, mint kevésbé kifinomodott, már (általunk) alacsonyabbrangúaknak vett emberfajtákban is könnyen diszponibilis (tehát a közönségesebb), a mágia pszichológiai előbbvalósága semmiképpen nem következik. Leuba szerint is: bármelyik cselekvésmódot a három közül egyedül a megfelelő állandó vagy momentán beállítottság fennforgása okol meg, és ez az időtől nem függ. Megfelelően a különböző cselekvésmódokat alapozó tudatállapotok „egyenjóságának“ — ellenkezőleg — apriori kell olyan lehetőségekkel is számolnunk, hogy valahol ép egy vallásos mód lesz a könnyebben diszponibilis, tehát ugyanúgy az az eset is fennforoghat, hogy a vallás állja útját a mágia eljövételének, Frazer-t Leubának nem sikerült megmentenie.

Ez a fogyatkozás mégis nem érint most bennünket; ezen a helyen legfeljebb azok a hibák fontosak,¹⁵¹ amelyek az egyes tudatállapotok leírásában gáncsolják el Leuba felfogásmódját. Kétségtelen t. i., hogy a kvantitatív vonatkozások *nem* általánosan döntő elve a tudományoknak (vannak „kultúrtudományok“ is), ami viszont már a korrelát fogalomnak, t. i. az anthropopathetikus kategóriának a hitelét is megingatta. Avagy nem több és más-e valóban az ember és isten érintkezése, mint a félelem, ígéretés és hasonló viszonylatok? Főképp pedig: a mágia fogalmát sem meríti ki az önkényesség tartalmi jegye, a „koercetiv“ viselkedési mód. Várást a nélkül a meggyőződés nélkül, amely a vallással közös alapja, — hogy t. i. vannak természetfölötti erők és van egy más világrend is, túl az empirikus valón, — nem lehet elképzelni. Így bármennyire gondolatkeltő és bármilyen helyes elvi úton indult is, Leubának sem sikerült még a mágia jelenségének mindenben kielégítő magyarázata. Ez az ítélet áll nagyjában Irving Kingre is, aki — más irányban — a differenciálatlan és egyéni, praktikus cselekvés determináló elsőbbségét vette alapjául és így iparkodott, különben szintén igen értékes és általában szintén praeanimisztikus és szociológiai tanait kifejleszteni.¹⁵²

Már Preuss és Vierkandt, Marett és Hartland igyekeztek a praeanimisztikus stádiumot egy praemágikus stádiumig visszavezetni. Náluk tovább menve, de az ő nyomukon hirdeti Irv. King

¹⁵¹ Egyébként v. ö. Wobbermin, i. h. 1925, 364 kk.

¹⁵² *The development of Religion*, 1910.

is, hogy „egykor“ nem volt határozott vallási attitűd. Az ősprimitív ember nem tekintette, mert nem tekinthette magát eleve körülvéve természetfeletti hatalmakkal, nem lehetett természetfeletti félelemnek a zsákmányává. Az ő alacsony kultúrája, szűkkörű szükségletei és fogyatékos tapasztalatai még nem engedélyezhettek vallásos vagy mágikus reakciókat. Ezen a fokon nemcsak, hogy az animizmusról nem lehetett szó, de a világgal szemben felvett attitűdehöz még *reflexió sem fűződött elengedhetetlenül*. Megfelelően az életfolyamat félősztonösen felismert szükségének, a világnézés szimplán reflexiómentes volt. A primitív csak reagált egy „instinctively formulated“ környezetre, úgy, hogy eredetileg — ugyanolyan tudattalanul, mint differenciálatlanul — csak a cselekvések egy bizonyos tömege (a pszichofizikai organizmusnak bizonyos helyzetekben természetes reakciói) lehettek adva. Ez az ember, ezeknek a helyzeteknek egyes fázisait csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta, esetleg nem is tudta volna levonni (külön elképzelni) vagy kivált kritikailag osztályozni is; de nem volt rá indítéka sem. A cselekvésmódok, mint naiv-spontán reakciók kezdetleges komplexumai „előre megvoltak“; *teleologikus* jelentőségük legfeljebb ha bizonyos tipikus összefüggésekben, utólag támadhatott (v. ö. a rítus elképzelését Hartlandnál). így formálódtak ki bizonyos jellegzetes, mentális állásfoglalások azáltal, hogy egy utógondolat az érzelmi feszültségű helyzetek vetületeinek, az első gondolatársításaikban komplexummá olvadt „vak“ cselekedeteknek, bizonyos hatékonyságot tulajdoníthatott. Ezen az úton vált aztán egy-egy megfelelő rítus által igen korán az a misztikus hatalom is elevenné és aktívvá, amellyel a primitív a Természetet telítettnek gondolja. Amint azonban ez a hatalom már a rítus eredetivé racionáltatott, fokozatos differenciálódás útján, a vallásosoknak és mágikusoknak nevezett praktikákat is megteremhette. — így ha meg akarjuk érteni az emberi szokásokat és intézményeket, hiteket és *tud-ást*, a pszichofizikai mechanizmus többé-kevésbé automatikus produktumaiból kell kiindulnunk. *Minden mentális processus bizonyos tekintetben az előző aktivitások differenciációja*, ha egyben oka is lehet egy-egy következő aktivitásnak. Figyelmünk első tárgyai pusztán azzal válnak tudatosakká, hogy ősztonös-impulzív úton tettünk velők valamit, tárgyi értékek ezután mindig kifejezettebben nő, míg körülöttök rendszerek vagy viselkedési módok (modes of behaviour) fognak kifejeződni. Vallás (és mágia) sem lesznek más, mint egy-egy spontán reakciókból és nyers asszociációkból álló primitív szubsztrátumnak ilyenfajta differenciációi. Elfejlődések lesznek bizonyos, épen *olyan* vonásoktól jellemzett cse-

lekvési formákból, amelyeket gondolkodásunknak a fejlődés mentén ezekkel a fogalmi megjelölésekkel kellett és lehetett honorálnia. Nyitott akciók s viszonylag tárgyilagos tudatállapotok alapjáról, alkalomszerűen különböztek el és a mechanikus reflex mellett megfelelő esetben mutakozó, megfelelő ideometrikus megmozdulások által lettek vallásosakká vagy mágikusakká. A római vallás-
tan pl. az istenek még feltűnően alá vannak rendelve a ceremóniáknak (initium-rítusok és Janus; tűzhely-rítusok és Vesta stb.)¹⁵³

A mágia is tehát csak ilyen, eredetileg irreveláns szokásreakció. Egy reakció az életpraxis folyamán vágyak és bizonyos képzetek keltésére bizonyulván alkalmasnak, olyankor, amikor szorosan az emberi érdekek irányába kapcsolódott, a felkeltett vágy betöltéséhez is könnyen hasznos technikának tűnt és ezzel bizonyos ritust épen „mágikusnak“ minősíthetett. Mégis a mély értelmet és az állandósulást rugóját az ilyen praktikus érdekekkel szorosan összefűzött egyszerű ceremóniákban csak a közületek szociális gyűlekezetei fogják megadni illetve kifejleszteni. Ezeknek az izgalma, öröme, pretenciozitása stb. elsőrendű összetevő a „vallásos“ attitűd minősüléséhez.¹⁵⁴ Ezen az alapon King számára a „primitív vallás“ a. m. „*a case of social habit acquiring religious value*“,¹⁵⁵ és az ilyen vallásos esetekben természetesen a mágikus ceremóniák is bentfoglaltatnak, amelyeket a szűkebben-vallásosaktól csak a „köz“ szerepvállalásában fennforgó különbségek fognak elválasztani. Ha ugyanis nem is áll, amit a francia szociológusok mondanak, hogy a vallás lényegileg szociális, a mágia pedig egyéni, mégis a vallásnak — általában — inkább kell a tömegnyilvánosság atmoszférája és a mágia inkább jelenti a vallástól is használt erőfajtáknak egyéni, nemszociális, sőt sokszor antiszociális felhasználását. Egyébként bizonyos — laza organizációjú (egyéni) — közösség eseteiben a mágiát nem lehet a vallástól, a papot a varázslótól elválasztani.¹⁵⁶

Ezek szerint elképzelhetetlen volna, hogy valami a világot (természetet) illető apriori tudományos elmélet vagy feltevés irányítsa a jelenségeket. A „like produce like“ elve nem lehet előfeltétele a mágikus cselekedeteknek, ahogy Frazer állította be, hanem el-

¹⁵³ V, ö.: i. h. 40. 1. és *The Psychology of Child-Development*, 2. kiad. 92—105. 1. — King, 155, idézi Fowler-t (*Roman Festivals*, 337. 1.): „In the oldest festivals the deities are either altogether doubtful, or so wanting in clearness and prominence, as to be altogether subordinate in interest to the details of the ceremony“, stb.

¹⁵⁴ *The Development*, 70 kk.

¹⁵⁵ I. h. 113. 1.

¹⁵⁶ I. h. 202 k. 1.

lenkezőleg — az eredménye lesz. A vallásos ceremóniák nem más mint figyelemkeltő objektumoktól maguk köré kristályosított praktikus vagy játékaktivitások. Ezek egy társas közületben bizonyos „anyagszerű“ makacssággal szoktak megmaradni,¹⁵⁷ sőt a velők kapcsolatosan sokszor felmerülő — általános vagy speciális — „istenek“ megkörménykezésének a gondolatához is tapadhatnak jnég, miután az istenképzetek szinte észrevétlenül fejlődnek ki annak a misztikus potenciának (manitu, mana) gondolatából,¹⁵⁸ amellyel a primitív átitatva képzei a természetet és amelyre ő a rítusban utánzott szokatlan állat (pl. a teknős) vagy tárgy (pl. a szélvihar) különös tulajdonait elsősorban és a legtermészetesebben vezeti vissza. Kifejlődnek, mert a potenciagondolat, a feltűnő viselkedéseknek és szokásoknak ez az igen alkalmas magyarázó fogalma, jóllehet személytelenül is elképzelhető,¹⁵⁹ sőt képzelgetik is, mégis mint hatalomképzet, igen könnyen fog előttünk egy tudatos (azaz személyes) akarat hatása gyanánt megjelenni és így az „istent“ behozni a vallásba. Hiba csak az volna, ha a hatalom személytelen elképzelését kizárólag a mágiára, a személyeset a vallásra próbálnók lefoglalni.

King különben a praktikus cselekedetnek ezt a vallásosba-fejlődését olyan valóságos esetekkel is próbálja igazolni, mint pl. a leorenáké,¹⁶⁰ akik állítólag nem ismernek vallásos rítusokat és iniciációs ceremóniáik pusztán társas ünnepségek képét mutatják; vagy a todáké, akiknek híres „tejgazdasági vallása“ lényege szerint nyilván nem több, mint egy — istenhit és szentség nélkül — ceremóniássá vált tej megszerzési ill. megóvási eljárás.¹⁶¹ De praktikus alapból nőttek ki — nyilván — a régi sémiták datolyaszüretének „vallásos“ ceremóniái, amelyek azért (is) váltak vallásosakká, mert a praktikus eljárás nyilván szociális összejövetelet is jelentett;¹⁶² hasonlóképen: a bushmannok (pávián-, béke-, méh-) táncai, amelyek pedig már kimutathatóan vallásosak, világosan elárulják még elsődleges érzelemkitörési jellegüket.; a játék- és sportszerűséget. A vallásos-mitológiai külszín alatt is láthatóan nem mások, mint ösztönös-gondatlan utáncsinálásai az állat különösségeinek és megkapó tulajdonságainak.¹⁶³

¹⁵⁷ I. h. 116. l.

¹⁵⁸ Erről VI. fej. 134 kk.

¹⁵⁹ A mana személyes vagy személytelen elképzelésének a kérdéséhez v. ö. többek közt I. Röhr: *Das Wesen des Mana*, Anthropos 1919—20, 97—124, kül. 102 kk.; Hubert & Mauss: *Mélanges*, XXIV kk. stb,

¹⁶⁰ A dologhoz v. ö, Stow leírását: *Native Races of South-Africa*, 1905, 272. l.

¹⁶² I. h. 124 kk. ¹⁶³ Irv. King, i. h. 117 kk.

¹⁶⁴ I. h. 108—112. l.

Részletesebben ismertettük Irv. King felfogását, mert bizonyos ellenmondások és határozatlanságok ellenére, nagy lépést jelent előre és több vonásában kifogástalan. Komoly ellenvetést csak az ellen kell tennünk, hogy egy keletkezést, amely lényegileg; ugyanúgy, ma is számtalan egyéniség lelki síkjában állandóan lefolyik, ő egy „egyszer“ valamikor lefolyt történeti ténynek tekintett és így *elvszerűen előbbrevaló praktikus cselekedetekből kényszerült a mágikus (vallásos) cselekedeteket leszármaztatni.* King t. i. nem tudta magát annyira túltenni az evolúciós gondolkodásmódon, hogy meg is vizsgálta volna: van-e valóban *csak* időtől függő másféleség és vájjon a népek, amelyek „praktikus“ vallások birtokában mutatkoznak, valójában mindig azt tanúsítják-e, hogy még nincs (illetve egy korszakban nem volt) vallásos rítusuk, Eleve csak úgy tartotta lehetőnek, hogy a vallásos és mágikus magyarázatok a cselekvő gondolatatlanság *után* következessenek, helyesebben kizártnak tartotta, hogy vallásosakként elkönyvelt rítusok kívül is eshetnek a mi vallás-kategóriánkon: és az illető népek belső alkatának „tárgyilagossabb“ ötvözete szerint egy, mitőlünk praktikusként észlelt jelenség is lehet — nekik: — „vallásos“ (és viszont).

Ebbe a hibás, mindenáron való fejlődéslátásba Kinget az a helyes észrevétel sodorta, hogy valóban, a létrejövő szellemi produktumok (vallásosak, költőiek, tudományosak) *pszichogenetikus*an nézve előbb puszta cselekedetek (gesztusok) és csak azután lesznek logikus megformáltságokká. Azonban a szellemi jelenségeknek ilyen keletkezése *mégsem jelentheti*, hogy az embernek mint történeti lénynek van egy alogikus foka, aminek alapján egyedül lett volna szabad *a pszichológiai drámát a térbe és időbe kitergetni.* King elmulasztotta tisztázni, hogy mint embereknek, apriori soha sincs, nem lehet pusztán alogikus lelki beállítottságunk, illetve amiket ő ilyeneknek vett, azok csak alvó logikájú (szublogikus) conscience-annulée-állapotok lehetnek; már pedig *a szublogikus elvileg annál kevésbé régebbi a logikusnál, minthogy ezt már eleve feltételezi.* így érthető, ha — szorongatott helyzetében — a reflexiómentes őscselekedetekhez közelebb állította a praktikus (tehát a legreflektáltabb) eljárásfajtát, (amely nála amazzal kézen-közön össze is folyik,) mint a nyilván kevésbé racionális vallásosokat és mágikusokat, jóllehet ezt jogosan csak akkor tehetné volna, ha a szubjektív reflexmozdulatban éppen — az objektivitás (tárgyilagosság) dominálhatna. Ez azonban nem így áll és éppen ebből magyarázódik az a furcsa ellenmondás is, ha nála a „*praktikus*“ cselekedeteknek — érthetetlenül — egyszintre kell kerülniök a *játékos* magunkmegélésével, tehát bizonyos alapvoná-

saikban ellenkező cselekvésfajtákkal stb.

A szublogikus cselekvésfok semmivel sem régiebb a logikusnál, sőt ez a kettő már az „első“ emberben is egymás mellett állván: praktikus, vallásos (mágikus), költői stb. „gondolkodás“-mód és kifejeződés — elvben — nyilván egyik sem lesz előbb- vagy utóbbvaló. A sorrend elsősorban attól függ, hogy valamely népnek (egyénnek) milyen fajta a természete szerint való legkönnyebb és legplasztikusabbá tökéletesíthető kifejezőmódja. *így lesz a mágia is — nem egy korszak vagy fokozat terméke — hanem egy bizonyos megfelelő öntudatkonstelláció megfelelő outcome-ja gyanánt, ugyanolyan őstermészetes (elsődleges) emberi nyilvánulásforma, mint a vallás vagy költészet vagy a praktikus-tudományos reakció* stb. Ahogy Peterson is — többek között — helyesen: a mágiát mint primárius produktumot a jelzettekkel egy vonalra állítja.¹⁶⁴

Egészben Irv. King-et már csak egy pszichológiai hiba választotta el, hogy a mágia lényegének a pontján helyesen lásson. Ezért vihetett bennünket éppen az ő hibájának „visszacsinálása“ legközelebb felfogásunkhoz. A mágikus is csak egy generális reakciófajta, amely épúgy, mint a katexochén-vallásos vagy a költői vagy a praktikus stb., már belülről mint ilyen van meghatározva és ha — bizonyos vonásokban — rokona is ennek vagy amannak, mégis rájuk mint előzményre, a maga közvetlen kialakulásához, nincsen semmi szüksége. Éppen ezért írja le a mágikus jelenséget főleg

¹⁶⁴ Peterson, i. h. 46 kk. — Nála ez a vívmány kihasználatlanul marad, Tnert a primitív mentalitást ma már nem lehet fentartás nélkül a Lévy-Bruhl-tól adott „lelki térkép“ szerint képzelni. De a fiatal tudóst, aki egyébként Vierkandt és Danzel elvi alapjain áll, szemlátomást az is hátráltatja, hogy túlságos teret enged mestere befolyásának: C. Clemen-nek i. dolgozata, 120 kk. a mágia speciális formájának kifejlődésében centrális jelentőséget tulajdonított az evés hatásához fűződő képzeteknek. Így Peterson figyelme szeren túl átcúszott a fejlett mágia problémájára és végszavával is azt hangsúlyozza, hogy a primitív mentalitás (komplex gondolkozásmód plusz misztikus erőképzet) aránylag egyszerű empirikus erőmegélések ösztönzésére rugaszkodott el a mágikus erő és erőátvitel gondolatainak a jellegzetes aszszociálásaig: a közönséges mágiáig. Ő is végeredményben beleesett abba a hibába, melyet legutóbb — K. Beth könyvével kapcsolatosan — Preuss írt le tömör plaszticitással: *Deutsche Ltztg.* 1928, 1797 k. 1. („Der Ausdruck *Magie* spielt der heutigen Religionswissenschaft unbewusst insofern einen Streich, als man trotz aller Bemühungen, diesen Ausdruck bei den Natur-völkern zu verstehen, immer das Bild von ihr mit sich herumträgt, das spätere Zeiten innerhalb der christlichen Religion von ihr gezeichnet haben.“)

Danzel lényegében leghelyesebben, egybizonyos fajta, szublogikus; élményreakciónak.

Mennyiben járultak tehát az egyes jellemzett mágiafelfogások hozzá, hogy a „mágikust“ mint speciális reakciófajtaát úgyszintén speciális voltának demarkáló jegyeit megpillanthassuk?

Annyit Frazeréknek is kell köszönnünk, hogy mágikus reakcióknak apriori épen csak az olyan különös tudathelyzetek (vivőalkatok) outcome-jai fognak minősülhetni, amelyeknek már gesztus- azaz életszerű (szublogikus) képzetalkotásaiban is, bizonyos rendellenes virulenciával, a logikus (asszociációs) elemeknek túlsúlya szokott és tudott érvényesülni. Ezt a rendellenes tenyésztet elsősorban természetesen az együttérzők, a társadalom complice-volta fogja melengetni és lehetővé tenni, amint ezt főleg a francia iskola vette észre és hangsúlyozta. Bizonyos tehát, hogy a mágiát termő tudatkonstellációnak első, nélkülözhetetlen alapvonása: valamiféle túlméretezett gondolatiság. Határozottabban mégis a mágikusát a — tágabb értelemben — „vallásos“ reakciók közt, nem annyira ezeknek az intellektuális, mint bizonyos, a logikus rendszerbe már nem férő és épen ezért végokká avatott irracionális elemeknek a tudatállapotban vitt szerepe lesz hivatott determinálni. Épen ezért kellett különösen azoknak a momentumoknak a jelentőségét hangsúlyoznunk, amelyeknek kidolgozásával, (nevezetesen az irracionális erőtenyező, a mana, speciális jellemzésével és elhatárolásával), a pszichológiai (praeanimisztikus és behaviour-) iskolák legkülönfélébb képviselői járultak hozzá a mágikusakként osztályozandó jelenségek határozottabb és élesebb demarkálásához.

Így — ami a haladás útját illeti — ma csak egy feladat várhat a kutatásra. Pontosabban kell kidolgoznia és leírnia annak a tudatállapotnak az ötvözeti milyenségét (erőviszonyait, struktúráját), amely — minden mással szemben — egyedül képes rá, hogy épen mágikusaknak minősülendő outcome-okat eredményezzen. Ennél a belátásnál viszont, ezen a helyen és előrebecsátott tervünk szerint,¹⁶⁵ meg is állapodhatunk.

Marót Károly

¹⁶⁵ L. elől, — Az itt szükségképp hiányzó pozitív meghatározást némileg — a tájékoztatóbb olvasónak is — pótolhatják e cikk egyes tipográfiai kiemelései, valamint (francia) kivonatunk, amely — a részletek hiányával arányosan — áttekinthetőbb.

A FRANCIA BÁLVÁNY.

— Egy szó stilisztikája. —

Emberek, nemzetek, cselekvések és megindulások sorsa sokszor illúziókon fordul meg. Imponderabiliák irányítják a vaskos tényeket és a véres kard körülhordozásához véres lélek szükségeltetik. Csak az elmaradt gondolkodás hiheti, hogy háborúkat gépek és katonák döntik el: ahol a *Hinterland* lelki atmoszférája nem alimentálja a gépeket és a hadsereget, a legerősebb front is összeomlik. Ezt az atmoszférát pedig — jogos vagy jogtalan — közhiedelmek alkotják és a közhiedelmek — illúziók, bálványok, nemzeti eszmények, vallásos sacrumok — centrálisan irányítják az országok földi machináját.

Meg lehetne kísérelni egyszer annak a hiedelemnek tipizálását, amit a mai magyar lélekben a *francia* szó jelent. Egy szó stilisztikája, a mögötte levő összes asszociációk, való és csalóka képzetek föltárásával, synchronistikus keresztmetszetben kibontakozhatik előttünk, ha megpróbáljuk minden oldalról megvilágítani az illető szónak — szótározott és imponderábilis — jelentéstartalmát.

A szó életet takar. A délmagyarországi német dialektusokban *vlach* (oláh) egyértelmű a hitvány, balkáni emberrel. A franciában *bohémien* (cseh) cigányt jelent. Régibb triviális nyelvünk a *franc* szót egy betegség megjelölésére specializálta . . . Mai nyelvünkben a *francia* szónak egészen más tárháza van.

*

A francia Bálvány először a háború elején mutatta meg csodatevő erejét. Kitűnt, hogy a magyar lélek tudatalatti rétegében makacs szimpáthiák rejtőznek — az ellenséges viszony ellenére — a *francia* gyűjtő-fogalom iránt. A francia nyelv egyébként, egész Európában továbbra is a diplomáciának egyetlen szalonképes eszköze maradt. (Ma már az angol szó majdnem előkelőbb és ebben a franciák is ludasok, mert a maguk portáján is meghátrálnak az angol expanzió elől.) A németek a legnagyobb háborús

kitüntetést továbbra is *Pour le mérite* névvel osztották, nagy lelki erőről téve tanúságot, amely nem rombolta le a hagyományokat és nem akarta kitörölni a múltból azt aényt, hogy Európának a XVIII. század domináló franciasága szállított társadalmi és udvari normákat. Nálunk még tovább ment a bölcs mérséklet. Egyes túlzó kávéházi hazafiak, akik itthonmaradásukat azzal akarták kompenzálni, hogy tüzes nyilatkozatokat adtak le a francia dekadenciáról, amely összeomlik a germán kolosszus erejétől — végül mégsem tudtak tartós sikert aratni a francia nyelv bojkottjával és a nemzeti érzéssel összeegyeztethető maradt a francia kultúra ápolása. Soha annyian nem tanultak nálunk franciául, mint a háború alatt és egyidejűleg valóságos francia kolóniák virágoztak egyes kávéházakban. A francia törzsasztalt nem söpörte el a háborús láz és az érintkezés nyelve a francia maradt, még ha csupán egyetlen egy hirmondó képviselte is M o l i é r e és Anatole France kultúráját . . . Csak ebből a tudatalatti franciaszimpathiából érthető, hogy a Károlyi-forradalom idején általánossá vált az az illúzió, hogy Franciaország menti meg Magyarországot. (Ugyanez az illúzió működött 1849-ben, amikor az orosz-tól vártuk a szabadságot . . .) A kávéházi franciák egyszerre az érdeklődés központjába kerültek, interjúkat adtak le, Parisba sürgönyöztek és jámbor hazafiak unszolására Hungária „protégálásán” törték a fejüket. (Mintha országok existenciáját rossz protoktrocok biztosíthatnák . . .) A közvélemény nem is várhatott mást, mint azt, hogy közvetlenül a franciákkal tárgyaljon a kormány. Hiszen Károlynak befolyásos francia barátai vannak, Parisban nevelkedett, egy szavába kerül és kedvező békét kapunk! A forradalmi delegáció azzal a fikcióval indult útnak Belgrádba, hogy barát járul barát elé, — antantbarát hódol a francia fővezér előtt! — egy új respublika üdvözli a Nagy Forradalom örökösét, a nagyhatalmi Köztársaságot. A válasz — *Vous êtes tombes si has!* — nem keltett visszatetszést; ellenkezőleg: a magyar közvélemény öröklött ellenzékiisége az októbrizmus megbuktatásának sikerült formuláját érezte ki a történelmi igéből, amelynek pregnáns esztétikuma még a károlyistákat is titkos gyönyörűséggel töltötte el. Szerb vagy oláh fogalmazásban elviselhetetlenül hangzott volna ez a brutális katonai szó, amelynek elegáns francia csomagolásában sokan az apai jóakarát szimbólumát keresték. Emlékszem, hogy azokban a tragikus időkben, amikor a pacifizmus és fegyverletétel illúziójával a bolsevizmus és Trianon felé tereltek a magyarságot, némely kávéházi bölcseknek nem akadt sürgősebb foglalkozásuk, mint azon töprengeni, vájjon a szigorú balkáni tábornok nevét *dépéré-nek* avagy inkább *deszpéré-nek* kell-e

ejteni, voltak, akik a vitát csak úgy tartották eldönthetőnek, ha tőle magától kérdezzük meg, — akárcsak a *fokk-foss-vita*. esetében — hogy miképen kívánja népszerűsíteni a nevét, — amire bőven nyílhatott is alkalom, mert *Franchet d'Espéray* nemsokára teljes díszben megjelent Budapesten, mosolyogva és udvarias arccal, mint az előkelő idegen, akit külön személyek körüli miniszterek istápolnak és aki az udvari páholyból nézi végig *Molieré* remekét, Ivánfi-Tartüfföt, örömmel konstatálva, hogy itt a távol Keleten *theatre paré-t* rendeznek az ellenség lángelméinek tiszteletére.

A francia szó varázsa eltörülhetetlen jegyet nyomott a magyar lélekbe és ez a tény nem lehet közömbös a külpolitikában sem. A sportszavak Angliából, a divat kifejezései, szövetszavak (*éponge, imprimé, cheviot*) nevei természetszerűleg Parisból jönnek. Nem is parfüm, ha nincs francia neve. Még a *Kölnisch Wasser* is gallus nyelven szagosít, maguk a németek is *ótekholonnye* névvel tisztelik.

Francia előadóknak mindig nagy sikerük volt Magyarországon. Anélkül, hogy az ilyen ünnepélyes *conférence-ok* tartalmasságát kétségbevonnók, megállapítható, hogy a francia *causerie* minden komoly tartalom nélkül is elbájolja és magával ragadja a közönséget. Nincs hálásabb publikum a francia előadásokénál, amiknek szellemességéről mindenki előre meg van győződve. A forma eleganciája és könnyedsége ráborítja fényességét a tartalomra. Kétségtelen, hogy a retorikának összes fogásai közreműködnek: a francia nyelv kellemes akusztikai benyomása, a simán folyó, torlódás nélküli hangok, vokálisok és mássalhangzók összes nuance-ainak precíz kiejtése (ami olyan jól esik a magyar fülnek és aminek hiánya olyan lomposná teszi a német beszédet), a hangsúly erős nyomatéka, amely szilárd ritmusvázat ad a francia szónoklatnak, és végül a mondatfinálék, hosszú előkészület után a melódia fortissimója és fölolvadó kizengése a lezáró akkordban. Az előadó nem követel hallgatóitól semmi előismeretet és mégis úgy tesz, mintha a publikum nálánál jobban tudná mindazt, amire ő csupán emlékeztetni akar. A naiv lipótvárosi széplélek vagy óbudai honpolgár azzal az érzéssel figyel, hogy nem is az előadó, hanem ő maga a fontos személy az egész gyülekezetben: mennél megértőbb és elismerőbb, annál fontosabb. Az előadó folyton őt aposztrofálja: hogy szíves lesz végighallgatni azt a néhány megjegyzést, ami talán nem lesz túlságosan unalmas (ellenkezőleg!); hogy az előadóval együtt megvizsgálja ezt vagy amazt a kérdést; hogy ő — *la plupart entre vous* — kitűnően ismeri ugyan

a dolog nyitját, mégis néhány adatra utalni kell, amiket aztán mindjárt el is szabad felejtetni, mert csak terhelik az agyvelőt; hogy ő már ki is találta, mi lesz mindebből a konklúzió (persze, hogy kitalálta, bár sejtelve sincs róla!); hogy még csak két percig legyen türelemmel, amíg elmond egy anekdotát a porosz királyról (ő, akár tíz percig is!); stb. stb.

A hiúságnak nagy szerep jut ilyen alkalmakkor. Egészen bizonyos, hogy a pesti publikum egy része (nem is szólva a vidékiről) az előadásnak csupán $\frac{2}{3}$ -részét érti meg, részben azért, mert a teremnek rossz az akusztikája vagy mert nincs hozzászokva a párisi „gyors” beszédmodorhoz (minden idegen beszéd gyors, magyarul a hadarást is megértjük). Mégis úgy kell tenni, mintha mindent megértettünk volna és ha nem tudunk is franciául, *illik* figyelmesen végighallgatni az előadást. Veszélyes pillanatok, ahol nevetni kell. Itt nem lehet elkésni a tetszéssel, rögtön át kell látni, hogy szellemességről van szó: jaj annak, aki utólag reagál, vagy csak azért nevet, mert a többiek, akik egy-egy ilyen nevetési „ziccer” alkalmával osztentative dokumentálhatják, hogy a francia stílus összes finomságaival, rejtett illúzióival tisztában vannak. (Csak a nyilvánvalóan franciául jól tudók engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy komoly arccal, részvétlenül hallgatják végig a *conference*-ot.) Innen van aztán, hogy a szomszédok egymást akarják lefőzni a minél synchronisticusabb nevetésben: ez a tetszésre-kész lelkiállapot olyan kedvező atmoszférát ad a teremnek, amilyennel német vagy pláne magyar előadó nem rendelkezhetik Magyarországon. Leghálásabb közönsége a francia előadásoknak van . . .

Francia szellemről — *esprit français* — beszélni annyit jelent magyarul, mint ezt a szellemet fölébe helyezni az összes európai népek szellemének. A francia nép *par excellence* szellemes náció. A magyar közfelfogásban ez a szellem a következő elképzelések körül mozog: fölényesség, szembeállítva a német pedantériával; elegáns fölületesség, amely jobban meglátja a dolgok karakterét, mint a nagyképű német alaposság; a francia jön, lát és tisztában van mindennel, míg a német hónapokig tanulmányoz egy lényegtelen részletkérdést; stb. A francia *libertinus* és megbocsátjuk neki, hogy mulatni tud komoly dolgokon és semmisen szent előtte a németnek — még mindig a közfelfogás értelmében — muszáj tekintélytisztelőnek, lojálisnak és unalmasan komolynak lenni. Arra a német íróra, aki egy kicsit merészebb elveket hangoztat és cinikusabb modorban alkot, maguk a németek is azt mondják, hogy *román, welsch, Zivilisations-Literat*. Az utóbbi gúnynev

Thomas M a n n szava, pedig Mann maga is eléggé kokettál a latin szellemmel. Mihelyt „zseni“ a germán, mindjárt fölfedezünk benne valami „latint“: G o e t h e minden németisége mellett is „klasszikus“, latinizáló-grecizáló és a német lélek mélyén ott szunnyad a reménytelen szerelem minden iránt, ami „franciás“, az olthatatlan vágy Itália felé, a latin derű után: dahin! dahin! Itália még mindig az irodalmi vágyálmok országa a németeknél: *Tod in Venedig, Casanova s Heimfahrt, Ketzer von Soana* stb.

Nálunk egy időben dicsérő jelző volt, ha egy kritikusra, irodalmárra azt mondták, hogy „franciás“: a szó azt is jelentette, hogy az illetőnek finom művészi érzéke van és „tud írni“. Mert a németek „nem tudnak írni“. Igaz, hogy a pozitívizmus idején az „írni-tudás“ inkább gyanút keltett és azóta már a németek is szintetikus áttekintéssel és könnyű tollforgatással írnak: a dicsérő jelző ma is érvényben van. Az „erudíció“ és a „szellemesség“ örökös harcában az erudíció a németek osztályrésze marad a külföld szemében: hiszen maguk a franciák is — az impresszionista F a g u e t-val szemben — „németnek“, túlságosan eruditusnak érzik L a n s o n-t, aki pedig nekünk magyaroknak a német disszertáció-infláció után a francia szintetikus *esprit-t* jelenti . . . Nem is szólva arról, hogy a francia tézisek nagyobb erudícióról tanúskodnak, mint a vékonyka német disszertációk.

*

A *francia* névvel össze van kötve az elegancia fogalma is. A férfidivatot az angolok szabják meg, de a nők minden eleganciáját Parisból irányítják. (A bécsi divat is azért elegánsabb a német „praktikus“ öltözésnél, mert franciás; Bécs a XVIII. században kelet felé centruma és átrakódó helye volt a francia kultúrának.) A párisi nő „nem szép, de bájos és elegáns“ — és Középeurópa asszonyai olyanok akarnak lenni, mint a *Parisienne*. És Középeurópában mindenki azt hiszi, hogy Parisban estélyi kosztümök népesítik be az utcákat, mesebeli tündérruhákban libegnek a delnők, dámák farsangja az élet, *parfümtől* szagos lesz az utca, amerre a brilliáns babák járkálnak. Úgylátszik egyéb dolguk sincs a francia férfiaknak, mint új és új modelleket kigondolni az elkényeztetett asszonykák számára és az ezerféle szabó-titoknak csak halvány kivonatát adják azok a divatlapok, amik Parisból minden irányban világgá röpitik a szépséget legmodernebb körvonalait . . .

Ki tudja azt Magyarországon és Középeurópában, hogy az úgynevezett „párisi nő“ — Au! Die Pariserin! — mint ideál alig 5 százalékban létezik és a többi 95% reggeltől estig robotol és

az eleganciára csak néha-napján gondol? Hogy Parisban éppúgy vannak divat-ellenes testalkatú és elavult ruhában járkáló aszszonyságok, mint mindenütt. Hogy az elegancia nem mindig előkelő és sokszor a legkevésbé konvenábilis foglalkozásokhoz van kötve. Hiába: a párisi „félvilági hölgy“ ruhája, „sikk“-je és mozgólata, ajakpirosítója és arc-glazúrja nem egy budapesti leányszoba álmait zavarja meg és a barbár Kelet jámbor háziasszonyai már a tízórainál úgy akarnak megjelenni, mint Parisban a színházutáni vacsorázók.

Egészen bizonyos, hogy egy vidéki magyar kisváros átlagos elegancia-indexszáma fölötté áll a párisi középosztály indexszámának, — pedig a magyar közvélemény az ellenkezőről van meggyőződve. A „nagystílú éjszakai élet“, ahogyan a magyar kávéházak reggel háromig pezsgőző nyárspolgára elképzei magának Parist, a francia középosztály számára a következő „lumpolási“ aktusokból áll: este hatig munka az irodában, minisztériumban stb.; rohanás haza, zsúfolt földalatti vasúton, vagy húszperces várakozás után megrohamozott autóbuszon; 7—7³⁰ gyors vacsora otthon, vagy vendéglőben, ahol hat, egymást nem ismerő ember szorong egy asztalnál; 15 perc öltözés vagy gyaloglás; 8-tól félkilencig sorba-állás a színház előtt jegyért; 9—12 színház, felvonásközben a szemközti kávéházban egy kispohár sör vagy egy kávé; éjfélkor rohanás a földalattihoz, hogy elérje az utolsó vonatot, mert fölösleges autóra költeni és reggel pont kilencre hivatalban kell lenni. Aki színház után még „dözsölni“ akar és egy pohár bor fejében zenét hallgat, azt 1 óra felé a kávé kisöpri: 2-kor már békében minden párisi kávéház bezárt. A hajnali mulatókat csak az idegenek látogatják és a diplomáciai estélyek is pontban éjfélkor végetérnek. (Az idő rajta van a meghívón, teára is 5 és 7 között várják az embert; nálunk megsértődnek, akit nem tűr meg időn túl a házigazda.)

Íme: az „előkelő“, „elegáns“, „nagy“ párisi élet. A kaszinókban és klubokban is megszűnik az élet éjfélkor, amikor nálunk kezdődik. Reggel dolgozni vagy sportolni, szabályosan fölkelni kell . . .

Az „elegáns francia“ illúziója még az *ancien régime* óta él Középeurópában, amikor csak a nemesség számított és a francia udvaronc egész Európa divatbábuja lett, amiről főleg a német és magyar vígjátékok tanúskodnak. A Székházy-típus annyira belegyökerezett a magyar közvéleménybe, hogy el sem tudjuk képzelni, miszerint vannak cügöscipős, kerekadrágú, harcsabajuszú,

szőrös és kopasz franciák, Meggendorferbe való alakok, kalapnélküli, feketeinges diákok . . .

Ez az *ancien régime*-elegancia ma már csak igen kevés francia arisztokrata-családnál található meg. De nevelőintézetekben, főleg apácáknál, ahol nem vesznek tudomást a burzsoázia és a köz-társaság diadaláról, refugiumra talált a régi szellem. Magyar úri családok erre a refugiumokra gondolnak, — különösen a svájciakra, ahol a francia kultúra ma is a XVIII. század formái között él — amikor leányaikat külföldre küldik, hogy „előkelő“ nevelésben részesüljenek. Ez az előkelőség-anachronizmus, amely sokszor a kés és villa kezelésére és a társaságbeli modorra szorítkozik, mélyebb tartalommal nem bír, de mégis fönntartja magát, mint a pálcás-urak bevonulása vagy a *quadrille*, a bál legelőkelőbb formása. Paróka nélkül is hajlandók vagyunk parókásan, farsangi pára-felhőben magunk elé képzelni az „elegáns“ franciát.

És érdekes megfigyelni azokat a magyar nőket — főleg vidéken — akik valamikor, nem is olyan régen, alig 30 esztendeje, két hónapot töltöttek valami svájci leányotthonban, ahol németes kiejtéssel megtanultak egy kicsit, zsúrhasználatra, franciául: ezek egész életükben ebből a két hónapból élnek, alig tudnak már valamit franciául, de azért az illúzió melengeti őket, hogy a francia kultúrát képviselik mokány hazánkban, állandóan francia beszéddel gyötrik látogatóikat, borzalmas kiejtéssel, de rendületlenül kitartva ifjúkori ideáljuk mellett.

Azt szoktuk mondani: „francia udvariassággal válaszolt“, vagy: „udvarias mint a francia“. Aki társalgás közben minduntalan francia szóval kedveskedik, — elég három szót tudni hozzá: *merd*, *pardon* és *excuses* — azt a kényeskedőt udvariasnak tartjuk. Az udvariasság francia nyelven beszél . . .

Ez is az illúziók hónapja tartozik, mert az udvariasság francia privilégiuma ma már anachronizmus. Nem mintha a francia udvariatlan volna: a formulákat kitűnően ismeri és ezeknek a formuláknak agyonhasznált csökevényei ott ékeskednek a magyar névjegyeken is (*p. f.*, *p. c.*) . . .

Az is kétségtelen, hogy a francia diplomáciai nyelv utolérhetetlen a fogalmazás eleganciája tekintetében és ki tudja fejezni a legsúlyosabb véleményeket a legártatlanabb fordulatokkal. De lélekben a francia nem udvarias, illetőleg: nem is törődik a felebarátjával, néhány „udvarias“ frázissal távoltartja őt magától és a magánügyei iránt nem érdeklődik, de a saját körülményeiről sem nyilatkozik. (Tudok rá esetet, hogy egy francia úrról évekig

tartó ismeretség után derült ki, hogy az illető nős ember és gyermekei vannak. . .) A német éppen ellenkezője a franciának: szívből érdeklődik a társa iránt, „lelki“ kapcsolatokat óhajt fűzni, „mély“ beszélgetéseket folytatni. Ebből az érdeklődésből fakad a németek szívessege, őszinte, meleg udvariassága. A német tekintélytisztelő és már ezért is udvarias. Persze ez az érdeklődés akaratlanul is indiszkrécióvá fajul: öt perces ismeretség után megkérdezi tőled, hogy gazdag vagy-e, hány éves a feleséged és hogyan állasz a vallással . . . A közömbös franciát szívesebben is látják nálunk, mint a kedélyes németet. Pedig azok a franciák, akik hozzánk jönnek, nem mindig képviselik a legfinomabb társadalmi modort. De a francia bátran lép föl és ha a ruházata, föllépése és egész viselkedése erősen demokratikus is: mindez nem elégséges annak az illúziónak szétfoszlatásához, hogy a tánc és illemtan, valamint az udvariasság kodifikátorai a franciák.

A komoly francia intellektuell pedig, aki a külsőségekre keveset ad, de befelé annál nagyobb magától értetődő kultúrával rendelkezik, — kénytelen mosolyogni azon a balkáni rajongáson, amely előtt a Francia Álomlovag táncmozdulatokkal, kecses bókokkal, rizsporosan színészkedik. Az igazi francia nem farsangi figura, hanem éppen úgy Ember és Polgár, mint az európai szellemi közösség többi tagjai. A Népnek azonban illúziók kellenek és példának okáért az átlag német ember — szíve titkos mélyén — a franciában ma is valami felsőbbrendű lényt tisztel.

Ezt a felsőbbiséget a Duna mellől elsősorban a *savoir-vivre* magasabb fokába lokalizálják. A francia él, a többi népek töle tanulják, miként kell élvezni, szépen élni az életet . . .

Paris a szerelem hazája, agglagények álma, férjek menedéke, költők messze-kékvirágos Tündérvárosa, a nászút második állomása (Velence után), a nagy É-vel irt Élet fókusza. Ismertem franciákat, akik sohasem voltak szeretett fővárosukban és csak mikor Budapestre sodorta őket a szürke élet, akkor szerettek bele távoli Mekkájukba és a magyarok legyőzhetetlen zarándok-vágya rájuk is átragadt: siettek Parisba, hogy néhány hét múlva ismét továbbbotoľják a középeurópai száműzetést.

Paris erkölcstelen, de szép s ez minden érdeme. Ha francia viszonyokra terelődik a szó, magyar társaságban, főleg férfitársaságban, önkénytelenül is mosoly jön az arcokra. Itt már olyan titkos értelmek vannak, amiket nem regisztrál a szótár. Jóindulatú közmegegyezéssel leplezi ez a szó a sexualis élet olyan vonatkozásait, amikre csak Van de Velde könyveiben lehetne találni

magyarázatot. Hipokrizis volna ezt tudomásul nem venni: kétségtelen, hogy a családi érzésű középeurópai nyárspolgár abban a boldog hitben él, hogy a szerelem „teljessége“ Parisban található. A hozzánkvetődő monoklis és borotvált francia újságíró pedig a *galantériát* importálja daltalan tájainkra. Paris rossz hírneve nem rossz ajánlólevél Középeurópa *prude* társas-összejövelelén. . .

A francia nők „szexuális életéről“ való magyar közfelfogás szintén rengeteg illúziót tartalmaz. Mindenki azt hiszi, hogy a párisi nő egyetlen foglalkozása a szerelem; hogy a házasság nem egyéb, mint a színpadról jól ismert „háromszög“ — ez a téma ma már époly ízléstelen és unalmas, mint az anyósvicc, mégis makacsul tartja magát; hogy Parisban gyermek már nem is születik; hogy a dekadencia orgiáit üli a *garcon-ok* és a *gargonne-ok* fekete miséin . . . Ebben a közhiedelemben a francia irodalom is hibás. Persze az irodalom csak az „érdekes“ eseteket tárgyalja és a sötét bűn — már A i s c h y l o s óta — sokkal érdekesebb, mint a hófehér ártatlanság. A film is táplálja ezt a közhiedelmet, nem mulasztva el a hősnőt valami párisi mulatóhelyre elvezetni, ahol a bűntanya kufárlelkű tulajdonosa nemzetközi élvhajászok kezeire játsza a szeppe vadvirágát, akit végül is egy honfitársa ragad ki a világáros fertőjéből . . . Itt már a ponyvához jutotunk el és a középeurópai ponyvának egyik főmotívuma a párisi „éjjeli élet“.

Kell-e bizonyítani, hogy ez az éjjeli élet a párisi középosztály asszonyai és leányai előtt époly ismeretlen valami, mint a pesti asszony előtt a különböző állatneveken szereplő mulatóhelyek? (Sőt azt lehet mondani, hogy sok pesti asszony jobban ismeri a félvilági Parist, mint maguk a párisi nők.) Kell-e hangsúlyozni, hogy Parisban a franciák dolgoznak és az idegen mulat; hogy a tisztos polgári körökben époly szigorú erkölcsi formák uralkodnak, mint amilyenek Középeurópában — nem uralkodnak . . . Az idegen, aki utcai ismeretségen túl nem láthat bele a francia családi életbe: azt hiszi, hogy minden francia nő „könnyűvérű“ — hogy ezt a ponyvairodalmi kifejezést használjam. Ez nem jelenti azt, hogy Parisban — mint minden nagy városban — szerelem csak törvényes kereteken belül léteznék. De a francia ember veleszületett diszkréciója szankcionál minden olyan együttlétet, amely az ízlést nem sérti és föltűnést nem kelt. Ami történik, az rejtve marad. Ezzel szemben Középeurópában a látszat sokkal rikítóbb és a legjobb társaságok tónusa szabadosabb, mint bárhol... Életre-halálra udvarolni egy asszonynak a férje jelenlétében, ismeretlen dolog Nyugaton. A középeurópai asszony pedig, ha — néha, nem-tisztelet a kivételeknek — „megcsalja“ az urát, avval a *reservatio*

mentalis-szal teheti, hogy nem követ el bűnt, mert Parisban ennél rosszabb dolgok történnek. Mennél nyugatabbra megyünk, annál szabadabb a nő helyzete, de annál kevésbé él vissza a szabadsággal és mennél keletebbre megyünk, annál erősebb zár alatt tartják a nőket . . .

Sok mindenről lehetne még szólni, anélkül, hogy kimerítenők a témát: arról ,hogy a magyar ember Parisban látja Franciaországot, holott az igazi Franciaországot a vidék teszi; hogy lehetetlen követelménnyel lépünk föl, ha a mai úriember-fogalmunk alapján ítéljük meg a francia demokratikus gondolkozást; hogy mindennek dacára is mély érzésbeli, sőt „világnézeti“ rokonság van francia és magyar között; hogy a hozzánk jövő franciák hamar ott-hon érzik magukat; hogy a magyar közvetlenség közelebb áll a francia temperamentumhoz, mint a német merevebb diszciplinájához; hogy a francia színdarab hamarabb lesz népszerű, mint a német; hogy a francia regénynek nagyobb tekintélye van nálunk, mint a magyarnak vagy az oroszoknak; hogy a francia-német szellemi harcban mi a franciák oldalán állunk; stb. stb.

A konklúzión már nem változtatna a szószaporítás: Franciaország igazi arcát nem ismerik Magyarországon, de a közvélemény alkotott magának egy ideális — néhol idealizált, néhol pesszimista — képet a francia férfiról és nőről és az igazság ezúttal is a középen van. Egyben azonban súlyosan téved a magyar közvélemény: Franciaország nem a „nemzetköziség“, az „európaiság“ hazája, hanem ellenkezőleg a sovinizmusé. Akik irodalmunkat azért féltik a francia hatástól, mert hazafiatlanságot tanulunk tőlük, azok nem ismerik a francia szellemet és hamis Bálványokat döntögetnek.

(München)

Zolnai Béla

FIGYELŐ.

A NYUGAT ÚJ ÚTJA.

Jellemző és sajnálatosan jellemző a magyar kultúréletre, hogy az úgynevezett „irodalmi szenzációk“ nem nagy művek megjelenése körül verik fel a közönség lanyha érdeklődését, hanem rendesen személyes kérdések kapcsán hullámszanak fel. Most azonban — az irodalmi közöny mai korában — melyben az írók maguk is úgy érzik, hogy már nem a közönségnek, hanem csak a többi írónak írnak — a zajlás, csak látszólagosan keletkezett személyes kérdések körül, valójában belsőbb vagy mélyebbre hatolt viharoknak a nyomán támadt. Mert a Nyugat szerkesztőségének a megváltozása és az az új helyzet, hogy a régi forradalmárokat a hivatalos irodalmi társaságok mint új klasszikusokat szívesen látják tagjaik közt, túlvezet nemcsak a személyeket, hanem a folyóiratot különben méltán megillető érdeklődésen is. A két esemény látszólag semmi összefüggésben sincs egymással, legfeljebb annyiban, hogy a Nyugat egyik új szerkesztője az, akit a Kisfaludy Társaság beválasztott, rövid idővel azután pedig a másik szerkesztő nyert akadémiai elismerést.

A harc a két kérdés körül tehát úgy folyik, mintha csak az írók vagy csak a Nyugat belső ügye volna; legfeljebb a múltra nézve kapja meg a magyar társadalom — nem egészen érdemetlenül — a túlzottan heves vágásokat. De hogy a mai olvasó közönségre nézve mit jelentenek ezek a változások és hogy a múlt kettős hibája nyomán a jövőnek mi a kötelessége mindkét oldalról, vagy milyen új változásnak lehet és kell hogy előkészítői legyenek, erről tudtommal alig esett szó. Ignotus, aki önérzetes felszólalásában tiltakozott az ellen, hogy nevét, mint szerkesztőt, levették a Nyugat címlapjáról, szintén csak a Nyugat olvasóközönségéhez fordul. Pedig ma nemcsak erről a kisebb kör-ről van szó, hanem az egész magyar közönségről; vagyis ez nem személyes ügy, nem is a Nyugat ügye, hanem a magyarságé. Nálunk még fokozottabban mint másutt, igazság az, hogy minden irodalmi és úgynevezett irodalompolitikai kérdés egyszersmind társadalmi kérdés is.

A „Nyugat útja“, mint Ignotus nevezte, a viták során elég világossá vált, különösen az írók szempontjából. Természetes, hogy a régi szerkesztő a Nyugat érdemeit az irodalom terén túlzottan is méltányolta. Ebben a tekintetben ma már elég objektíven meg lehet ítélni az érdemeket és hibákat. Olyan túlzásokat, aminőket Ignotus az elhunyt Osvát méltatásában elkövet, mikor szentté avatja és az Emberfiához hasonlítja, talán a baráti érzés rovására lehet írni, mely a tragikus sorssal szemben a különben is impresszionista írótn könnyen elragadja. De ez a túlzás feltétlenül hozzájárul, hogy a régi Nyugattal szemben a többségnél ma is érzett merevség újra fagyos visszaemlékezéssé váljék.

Osvátnak tagadhatatlanul nagy érdemei voltak a tehetségek támogatása körül. Felfedezői érdeme kisebb. A Nyugat olyan szerencsés korban keletkezett, mikor egy új irodalmi renaissance tehetségei léptek fel, akiket igazán nehéz lett volna elfogulatlan ítélőnek mellőzni. Hogy, akik mellőzték őket és küzdöttek ellenük, nem voltak sem elfogulatlanok, sem ítélők, az szomorú tény; de hogy Adynak, Babitsnak, Móricznak vagy Tóth Árpádnak éppen a Nyugatra és szerkesztőjére lett volna szükségük, az nem olyan kétségtelen. Érvényesültek volna és érvényesülniök kellett volna a Nyugaton kívül is, ha bármely más megfelelő, független szemle áll rendelkezésükre. Hogy más ilyen független szemlét a Nyugaton kívül — ha ez bármilyen szempontból nem felelt meg neki — a magyar társadalom nem tudott alapítani, ez is mélyen a társadalmi életbe vágó kérdés, melynek megfejtése nem mentené fel ezt a társadalmat. A Nyugat, mint egyetlen modern irányú szemle hivatást töltött be a tehetségek támogatásában és ez az érdeme Osvátnak és Ignotusnak, de nem termelte ki a tehetségeket és nem válogatta ki olyan tisztán, mint Ignotus véli. Csak arra kell gondolnunk, hány név vetődött fel a Nyugat hasábjain, melyeket elfeledtünk vagy elfeledhettünk volna, anélkül, hogy annak a kornak az értékelésében változás állana be. A munkatársak között szereplő igazi tehetségek inkább szerencsés korban keletkezett szemlének a munkatársai és felfedezésük nem egészen az irodalmi tisztánlátásnak, az „irodalmi lelkiismeret“ kiválasztásának az érdeme. A Nyugat olyan kornak vált vezető fórumává, mely a magyar irodalomban is korszakot jelent és éppen az által vált vezetővé, hogy a korszakalkotóknak is helyet adott, mikor azokat még más irodalmi fórumok nem ismerték el. Ezt az érdemét nem lehet elvitatni.

Nem lehet azonban azt sem elfelejtenünk — és ez volt a Nyugatnak gyöngéje és ez vált bizonyos mértékben íróira, főleg Adyra nézve tragikussá — hogy a magyarság nagy része nem fogadta el a Nyugatot a magyar irodalom általános képviselőjének. És ezt az elzárkózást sokkal kevésbé a később nagy neveké vált tehetségek váltották ki, mint

azok, akik ott nem a tiszta irodalmat, hanem a magyar középosztály érzése szerint, bizonyos forradalmi hangot, internacionális érzést képviseltek. Ha ez a hang nem lett volna általánosan jellemző hangja a Nyugatnak, a költők irodalmi forradalmiságát könnyebben elfogadta volna, habár a magyarság Petőfit sem az Akasszátok fel a királyokat, vagy az Apostol révén érzi a magáénak. Tehát nem annyira a nagy tehetségek miatt utasította vissza a Nyugatot, mint a Nyugat miatt a nagy tehetségeket.

Erről az ellenállásról azt mondja Ignotus, hogy az új fiatalság kezdettől fogva „ott talált. . . magával szemben minden divatot, minden tekintélyt, ízlést és meggyőződést, minden tilalmat, hogy így nem szabad, minden parancsot, hogy emígy muszáj költeni — s ebben a tilalomban egyelőre egy falanx volt közönség, hírlapok, folyóiratok, kiadók és testületek.“ Vagy még élesebben: „Hatvanhét után ... új rétekek..., beolvadó új fajták új törekvéseket, új hangot... vegyítették a magyar írásba. S ezzel szemben minden idegenkedés, minden renyheség, aggodalom s féltékenység, minden írástudatlan értetlenség . . . elmaradt ízlés ... a nemzeti költészet követelésének sánca mögé menekült.“

A negyed századdal ezelőtt már folyó harcnak két szembenálló csapata természetesen akkor még nem láthatta tisztán egymás szándékait, még kevésbbé a lelki komponenseket, melyekből a kölcsönös ellenállás kialakult. Ma ez a kritika nemcsak meg nem értés, hanem igaztalan túlzás is. De akkor is a túlzás veszítette el a harcot mindkét oldalon — győztes nem maradt egyik fél sem, csak az igazi tehetségek. Túlzás volt a konzervatív magyarság részéről, hogy azt is elutasította, ami saját fájának lelkéből lelkedzett, — ennek a fajtának minden erejét és gyöngéjét hozva magával — mert szokott felfogásával, lelki habitusával ellenkezett, A Nyugat túlzása az volt, hogy azt is elfogadta, ami gyöngé, ha világnézete, esztétikai felfogása egyezett az övével.

De abban sincs igaza Ignotusnak, mikor általában írástudatlan értetlenségről, elmaradt ízlésről beszél. Az olvasóknak még modern műveltségű része is csak néhány igazán kiváló tehetség miatt olvasta a szemlét, de egészében nem fogadta el, mert számára is nemzetietlen hangot jelentett. Ha ezt a nemzetietlenséget túlzott vád gyanánt hangoztatták is az egész Nyugat ellen, kellett hogy alapja legyen, ha ennyire sértette a magyarság többségének érzését, azokét is, akik nem elmaradt esztétikusok és akadémikusok voltak. Különben is az akadémizmus, mely mindig már elismert tehetségek mellé szokott csak állani, sohasem akadályozta, hogy új nagyságok az ő elismerése nélkül is fejlődhessenek. Az Ignotus kritikája által sújtott magyar közép-

osztály művelt, habár konzervatív szellemű rétege sohasem volt olyan alacsony rendű, mint azt Ignótus feltünteti, Az a réteg ez, mely Kazinczyt, Vörösmartyt, Aranyt elég gyorsan lelkébe fogadta.

Hogy az ellenzés, mely az újat természet szerint mindenütt és, mindenkor fogadja, ellenséges érzéssé vált és úgy kettészakította a közönséget, hogy semmiféle út nem vezetett többé egymáshoz, abban, nemcsak a magyar olvasóközönség volt a hibás, hanem még inkább a Nyugat, mely erre a közönségre kezdettől fogva olyan lenézéssel tekintett, mint amilyet most Ignótus nyíltan kifejezett. Pedig a konzervativizmus nem bűn, hanem a hagyományok fenntartásával egyik ereje a társadalomnak. Kérdés az is, hogy azok, akikre Ignótus olyan gyakran hivatkozik: Gyulai, Vörösmarty, vajon olyan könnyen elfogadták volna-e a Nyugat íróit és irányát, A konzervatív magyarságnak elég biztos érzéke van ebben a tekintetben és ha ez az érzék Adyval: és a többiekkel szemben cserben hagyta, akkor más oknak is kellett közreműködnie. És ez éppen az volt, hogy a Nyugat nemcsak irodalmilag hozott forradalmi szellemet a magyar „ugarba“. De az is kérdés, hogy annyira „ugar“ volt-e az, mint Ady — méltó keserűségében — olyan erővel kifejezte, amihez mint költőnek joga is volt. A társadalom kritikusának ma már másként kell látnia és bírálnia.

Ennek a „nyugatos“ szellemnek sok olyan kinövése volt, mely máig megérzik irodalmunkon. Talán nem tévedek, ha a Nyugat befolyásának tulajdonítom az ellenséges irodalmi felfogást a régi közép-nemességből kifejlődött középosztály, a hírhedt dzsentr ellen is. Habár Mikszáth keserűsége humora sem kímélte őket, és a régebbi időben is hangzottak fel kemény irodalmi kritikák nagy magyarok részéről a régi nemesség ellen — Széchenyi, Petőfi, Eötvös elég szigorúak voltak saját fajtájuk iránt — de oly általánossá, olyan kivétel nélkül lenézővé és elítélővé, valósággal gyűlölködéssé sohasem vált ez a kritika, mint az utolsó húsz év regényeiben. Pedig csodálatos módon, hatvanhét előtt, tehát mielőtt Ignótus szerint új rétegek, új fajták új kultúrirányt hoztak volna — volt magyar irodalom és ezt a dzsentr vagy az abból kikerült középosztály tartotta fenn, mert mellette sem a parasztság, sem a régi, német műveltségű városi polgárság nem jöhet; számba. Nem is beszélve arról, hogy ez a nemesség mégis csak fenn-tartotta ezt az államot ezer esztendőn keresztül, külön csoda, hogy politikai, sőt fegyveres nemzeti harcai mellett meg tudta tartani kultúrdeklódését is. Ezt talán még sem kellene elfelejteni. És hatvanhét után annak a talaját vesztett és elszegényedett — vagy amint; mai irodalmunk beállítja, mulatozásban, kártyában lezüllött — nemességnek az utódai nehéz viszonyaik között könyvtárat gyűjtöttek, vagy igyekeztek fenntartani a régieket, olvastak és szerették a művészeteket, habár sokkal nehezebben jutottak hozzá, mint a külföld boldo-

gabb polgárai. Mindez annak a szívós — de hallgatag és nem a fórumon agitáló — kultúrérzéknek a bizonyítéka, melyet a Nyugat megtagadott tőlük és mely ezt a kis számú nemzetet mégis — minden periodikus lerokadás ellenére — újra és újra a kultúra magaslatára tudta emelni.

Különben ami az irodalmi meg nem értést illeti, külföldön épen annyi elhanyagolt, fel nem ismert zsenire mutathatunk rá, mint nálunk, pedig ott nem kellett a nemzetnek pusztá létfenntartása érdekében örökös küzdelmet folytatnia, mely nálunk annyi nemes energiát vett igénybe. A Nyugat keletkezése idejében maga az, hogy az új irány annyi szenvedélyes vitát kavart fel, azt mutatja, hogy megvolt az érdeklődés. Schol sem a miniszterek dolga, hogy új irodalmi irányokat elfogadtassanak, sőt az akadémiáké sem. Az akadémia mindenütt a beérkezettekre teszi fel a koszorút, a meg nem értés tehát nemcsak a miénknek a bűne. Legyen és maradjon az a szükséges tekintély — mint Babits mondja, — mely az irodalomban a jót és súlyosat elfogadtatja a tömeggel. A fiatalság lelki ügye az új irányok iránt lelkesedni, mellette harcolni, az ellenzőkkel kiállani és ebben a tekintetben panasz nem is lehetett. Ezt Ady minden keserősége mellett is érezte, az ifjú szívekben már régen élt, mikor a hivatalos kritika még hallani sem akart róla.

Amit Ignotus a magyarság szemére vet, hogy tilalmat állított a fiatal tehetségek elé, minden új művészi irány kezdetén fel szokott lépni és így nem lehet csak ennek a kornak, csak a magyarságnak róni fel. Igaz, hogy ezért következtet be az irodalmi élet kettészakadása, de az erő, mely a szakadást a szokottnál szédületesebbé mélyítette, épen az az erő volt, melyben Ignotus úgy látszik nem hisz, mikor mesterséges vagy csak etikailag durva indulatokból felépített sáncról beszél. A nemzeti költészet követelése a művelt és megértő közönségnél a lélek mélységéből fakadó kívánság volt, azoknál is, akik nem akarták épen nemzeti színűre festetni. Ennek a nemzeti érzésnek egyik legföltettebb megnyilvánulása, legkifejezőbb eszköze a nyelv és Ignotus a legnagyobb tévedést követi el és legkevésbé érti meg a magyar lelket, mikor azt mondja: „a költő az ő anyagát, a nyelvet, alkalmazáskor újra teremti is s ha a grammatika összeütközik a költővel, annál rosszabb a grammatikára nézve.“ Vajon Arany, Gyulai, Vörösmarty, mit mondtak volna éhez a metafizikától kölcsönzött szellemességhez? Mikor Ignotus a grammatikát is a drótakadályok közé számítja, melyek állítólag készen várták a magyar költőket, hogy hullává akadjanak fenn rajtuk, elfelejtette, hogy a nyelv és annak grammatikája a legtisztább kultúrprodukcója a nemzetnek és még nemesebb, de szintén kötött anyaga az Írásnak, mint a képzőművészeteké. Ez az anyag egy nép történelmének, kultúrájának, hagyományának, ki tudja

hány ezer éves lassú lelki fejlődésének legközvetlenebb forrásából eredt-faji kifejezője, mely nemcsak a grammatika szabályaiba van bemúmiazva, hanem folytonosan élő teremtő ereje a magyar léleknek. Ezért fáj nemcsak a magyar fülnek, hanem a léleknek is, ha az Írásnak ezt az anyagát disszonáns elcsúfításban kell elfogadnia, mert benne fáj ennek a kis területű nemzeti kultúra alaptényezőjének és kifejezőjének meghamisítása szavakban, mondatszerkesztésben, szórend elferdítésben, A nyelv törvényei nemcsak a grammatikában vannak, de benne élnek fajunk lelkében is. De még azok sem tagadhatják meg, akik a fajiságban nem hisznek, hogy a közös történeti múlt érzése egy nemzetben a lelkiélet egységes irányát fejleszti ki, amely megnyilvánulásában azonos törvényekhez igazodik. Ezeket a törvényeket élő energia, építi tovább és így, habár nyelvi meghatározottsága nem végleges kristályosodás, a folyékony anyag változó, fejlődő formáiban, még vegyülésében is idegen nyelvi befolyásokkal, mindig eredeti törvényeit követi, csak az eredeti dispozició alapján változhatik. Minden változást, csak ezen az alapon lehet mint természetest egy nemzettel elfogadtatni. Ezt a törvényszerűséget Ignatus maga is kell hogy érezze, mert ritkán véti el, a nagy nyugatosok pedig sohasem vesztik el iránta érzéküket. De mivel sok munkatárs nem ismerte, vagy nem érezte át, vagy keresetten, eredetieskedőn el is dobta, ez is táplálta a Nyugat ellen a felháborodást, mert tudat alatt ebben talán még erősebben érezték, mint a Nyugat egész politikájában, a nemzeti érzés fel senx vevését.

Hozzájárult éhez az irodalmi erotika olyan kultusza, mely a. magyarság előtt eddig teljesen szokatlan volt. Még a naturalizmus. kora sem mert nálunk szexuális kérdéseket olyan meztelenül tárgyalni irodalmi formában, mint a Nyugat egyes írói. Az erotikus irodalom-jogosságának vagy határainak kérdése nagyon messze vinne, — itt csak mint a sokrétű lelki ellenszenv egyik oka szerepelhet.

A különböző hatások eredménye mindenesetre az volt, hogy az. olvasóközönség kettészakadt és ez, (ami nagy államokban nagy nyelvi közösségeknél nem nagy szerencsétlenség), tragikussá vált a kis magyarságnál, melynek szellemi érdeklődését természetes okok miatt a. politika is erősebben lekötötte, mint más országokban. A kettészakadás még keservesebb volt azokra nézve, akiknek önmagukban, saját kultúrájukban kellett az ellentétek harcát megvívniok. Egyrészt érezték a Nyugat igazát a tehetségek védelme körül, másrészt; az ellenzők igazát nemzeti érzésük sértődöttségében. Ezek a helyett, hogy az áthidalást csak megkísérelhették volna is, a külső harc és a belső lelki meghasonlás malomkövei között morzsolódtak,

A Nyugat így a magyar közönség nagy részével és nemcsak az

akadémikusokkal ütközött össze. De épen ezért érdekes képviselője annak a kornak, melyben már benne volt az elkövetkező változások csírája, vagy már fejlődő zavara is.

Az sem hozta közelebb a szemlét a jóízű emberek megértéséhez, hogy saját tehetségeit, akár igazán nagyok, akár álfelfedezések voltak, egyforma túlzással dicsőítette. És ebben a Nyugat esztétikája is világnézleti volt. így Ignótus ma is azt az impresszionista, individualis, szétbontó esztétikát hirdeti, amely nem fogad el „úgynevezett igazságokat“ a művészetben. Ezt a felfogást, mely minden értékelméletet, minden művészet filozófiát, tehát minden magasabb transcendentit kizár a művészi értékelésből és a kultúra legmagasabb megnyilvánulását egyéni kedvteléstől teszi függővé, megtagadva magának a művésznek is transcendens kapcsolatát az abszolúttal, még azok sem fogadják ma el, akik a „széptan“ frázisain régen túl vannak. Ignótusnak ez az esztétikai vallomása teljesen a régi Nyugat világnézetéhez tartozik. Lehet tehát, hogy Ignótusnak és a Nyugat szerkesztőinek „esztétikai liberalizmusa“ abban az időben a Kazinczy, Arany, Gyulai eszméiből vette eredetét, de csak teoriában, mert íróinak — keveset mondva — legalább egyharmadát ezek a nagyjaink saját esztétikájuk nevében dobták volna el. Ez az egyharmad pedig elég volt, hogy elhomályosítsa a többi igazi tehetség jelentőségét is a magyar olvasók egy része előtt és lehűtse a magyar társadalom érdeklődését a szemle iránt.

Ezek az okok hatottak közre, hogy a magyarságnak nemcsak szélső konzervatív része, hanem azok, akik szívesen fogadják és meg akarják érteni az újat s nem zárkóznak el a „modernség“ elől, sem tudtak soha, különösen a későbbi Nyugattal kibékülni. Egy évtized rendesen elég, hogy egy új irányt képviselő szemle ha nem is a klasszikusok, de legalább az elismertek közé juttassa eredetileg forradalmi tehetségeit. Minden külön esztétikai támogatás nélkül sikerült például ez az elfogadtatás Bartók és Kodály igazán művészi forradalmat jelentő műveinél, bebizonyítva azt, hogy a forradalom nem önmagáért, hanem eredményeiért volt. A Nyugat is lehiggadhatott 23 év alatt, igazi tehetségei beérkeztek, forradalmiságának a régi értelemben nincs többé jogossága. És a nagyok a Nyugat tehetségei közül a magyarság lelkéhez végre is eljutottak. Ez azonban nem a Nyugat segítségével, hanem a Nyugat ellenére történt meg. Ha az új szerkesztők ezeken a hibákon segíteni fognak, lesz annyi érdemük, mint a régi Nyugatnak mikor a tehetségeket támogatta, mert felfedezik és magukhoz vonják a magyar társadalomnak a Nyugattól és íróitól elszakadt részét. Ezzel szemben nem jelenthet komoly vádat a hálátlanság, még ha az új szerkesztők elkövették volna is.

Fenyő egyéni szempontból látja a helyzetet. Ezek szükségszerűen

más valamit fognak csinálni, mint Osvát csinált, aminthogy Ignótus is feltétlen mást csinált volna, jobbat vagy rosszabbat. Pedig nemcsak erről az egyéni különbségről van szó, ha változást óhajtunk, hanem arról a megértésről a magyarság iránt, melyet a szerkesztő sem nélkülözhet, mikor a közönség részéről követel megértést, mert társadalom nélkül irodalom sem lehet. És amilyen fontos, hogy a tehetségeket felfedezzük és támogassuk, éppen olyan fontos, hogy ellenzéki-eskedésből ne riasszuk el a magyar közönséget saját tehetségeitől. Ez nem megalkuvás, hanem azt jelenti, hogy irodalmi szemlét olyannak kell szerkeszteni, aki a magyar lelket ismeri és hibáin kívül értékeit is átérzi. Az „irodalmi koncentráció“ alatt, melyet az új szerkesztők hirdetnek, tehát szeretnők azt érteni, hogy a magyar irodalomhoz a magyar közönséget is hozzátartozónak érzik. Nem arra a rettegett jobboldali árulásra gondolunk. — Ha az új tehetségek új irodalmi forradalmat hoznak, nem ijedünk meg; de csak olyan forradalom lehet eredményes, mely nem ütközik össze a nemzet történelmi közösségén alapuló érzésével. A nemzet az állandó, a forradalom az elmúló; azt akarni, hogy erőszakkal is fenntartsuk a forradalmi helyzetet éppen olyan hiba volna, mint csak azért is eltemetni akarni, ha megjön.

Ha már most ezekkel a kérdésekkel össze akarjuk kapcsolni az akadémizmus kérdését, minden erőszak nélkül megtaláljuk az összefüggést abban, hogy mivel nálunk a közönség hivatalos tekintélye az Akadémia és a Kisfaludy társaság, nem mindegy sem a saját, sem a közönség szempontjából, hogy kit fogadnak be tagjaik közé. Babits elég világosan megmondja álláspontjukat: „Minél több hibát látnánk a társaságban, melynek tradícióit tiszteljük . . . annál több okunk van vállalni tagságát, hogy megújulásában közreműködjünk.“ Az itt említett tradíció-tisztelet azonban a konzervativizmusnak is alapja, mely éppen olyan közel áll a magyarság lelkéhez, mint a forradalmiság; mindkettőnek megvoltak képviselői a politikában éppen úgy, mint az irodalomban, A harc egymással szemben tehát nálunk nem jelent egyszerűen „írásstudatlan értetlenséget“, hanem erők harcát, vagyis életet.

Mindezekre a Nyugat azt felelhetné, hogy miért nem csinált ez a magyarság önmagának olyan folyóiratot, mely minden tekintetben megfelelt volna a nemzeti kívánságoknak. Igaz, a magyar társadalom hibája, hogy a kellő pillanatot nem érezte meg. De a Nyugat első évei után új, modern folyóiratot alapítani már nem is lehetett volna. A Nyugat erő volt, az újnak és forradalminak az ereje, tisztán létezése által súlyos és főleg mert már hozzá voltak kötve azok a tehetségek, akik nélkül más modern szemle fenn nem maradhatott volna. Ezek le voltak kötve azután is nemcsak hálából, hanem a közös munka együvé tartozása folytán, fiatalságuk, irodalmi és esztétikai ízlésük

által. Ady, Babits, Móricz, Tóth Árpád és a többi tehetség nélkül nem lehetett volna folyóiratot szerkeszteni. Az elsőség súlya, előnye a Nyugat volt és ez egyszersmind érdeme is.

De most, mikor új lépést kell tennie, nem látjuk be, miért ne tenné meg ezt a lépést olyan irányba, mely közelebb hozhatná a magyar olvasóhoz és megszüntetné az irodalmi élet kettészakadását. Csak érdem volna, ha arra az útra térne, melyen magyar tehetségeink felfedezése után, most felfedezné a Nyugat által lenézett vagy nem létezőnek tartott magyar olvasóközönséget, hogy odaadja neki saját tehetségeit.

Ignotus önértetes kijelentése, hogy a Nyugat szerkesztősége az, ahova míg ő él más nem való, a múlt Nyugatra vonatkozik. Ez az önértetes hit Ignotusnak a konzervativizmusa. Mert logikus-e, hogy éppen ő követelje, hogy a múlt ne engedjen se a jelennek, se a jövőnek? így látva a helyzetet, úgy érezzük, mintha a Nyugat „radikalizmusa” olyan megcsontosodott konzervativizmussá kezdene válni, mely a mindenáron és idejéntúl forradalminak maradni akaró irányokat lej aratja, afféle irodalmi negyvennyolcassággá, olyan korban, mikor azokért az eszmékért már nem is szükséges küzdeni.

Arról ugyan lehetne beszélni, nem lett volna-e helyesebb, ha az új szerkesztők más név alatt indítják meg a folyóiratot; vajjon nem ráztak volna-e le sok felesleges ballasztot ezzel és főleg nem jutottak volna-e azonnal közelebb a közönséghez? De érthető, hogy a múlt őket is köti, érzelmileg és etikailag egyaránt. De úgy érezzük, hogy a régi Nyugat szerepét betöltötte és irodalomtörténeti jelentőségét is meg fogja kapni az előző nemzedék korának történetében. Érdeme lesz, hogy első volt, hogy forradalmi irodalmával jövőre is a felszabadulás bátorságának előképe maradhat. De mindez nem jelenti azt, hogy ímit elkezdett és amit „nem egészen dicstelenül” teljesített, kötelesség volna akkor is folytatni, mikor az idők megváltoztak. Azt hiszem, ma az a forradalmiság, ha azt kívánjuk, hogy a Nyugat ne legyen többé a múlt Nyugatja. Ezért az, hogy a Nyugat Ignotus nélkül nem az a Nyugat, ami volt, kevésbé fontos, — a személyi bántódástól eltekintve — mint az, hogy olyan Nyugat lesz-e, mely az egész magyar társadalom érdeklődését fel tudja kelteni s tehetségeit megszerettetni, legyenek bár radikálisok vagy konzervatívok. Ha ezt az új szerkesztők elérik, akkor a Nyugatnak új, a régihez méltó, de a magyarságra erősebben ható korszaka fog elkezdődni.

Ritoók Emma

PROHÁSZKA OTTOKÁR A „TÁRSADALMI KÉRDÉS”-RŐL*

Évtizedek óta világszerte egyre növekszik és harcol egymással két tömegmozgató hatalom: a szocializmus és a kereszténység. Gyökereik lenyúlnak a világnézet, az értékelés és az egész emberi lélek legmélyebb és legkuszább rétegeihez, sőt ezeket a saját képükre alakítják át. Erejük oly óriási, hogy döntő mérkőzésüktől — mely talán már meg is kezdődött — függ nagy mértékben az emberi történelem és kultúra eljövendő korszaka.

A küzdelem végső elméleti, eszmei magva nyilván elsősorban *társadalomfilozófiai* természetű, ha társadalomfilozófián, a legújabb kutatók terminológiája szerint, a végső társadalmi összefüggések és alakulatok *értékelő* vizsgálatát értjük. A munkáskérdést, tágabb értelemben, a társadalmi kérdést kell az etikai elvek magaslatához mérni és így megoldani. E szempontból szocializmus és mai kereszténység bizonyos fokig egymást kiegészítő egyoldalúságok: az elsőben fogyatékos az etikai elvi alap, az utóbbiban hiányzik az erkölcsi értékfogalmaknak a társadalomfilozófián keresztül időszerű szociológiai tartalommal való telítése, a modern társadalom alkatára való, termékeny „alkalmazása”. Hiányzik a keresztény, modern „szociális etika”, helyesebben keresztény társadalomfilozófia, mely az igazságosság és szeretet elvont parancsát és intencióját modern társadalmi összefüggés- és cselekvés-ideálokban testesítse meg.

Épp az utóbbi irányban végzett jelentős, valóban hézagpótló munkásságot „Kultúra és terror” címen összegyűjtött „szociológiai” (az újabb terminológia szerint helyesen: társadalom- és gazdaságfilozófiai, valamint szociálpolitikai) dolgozataiban Prohászka Ottokár püspök.

Prohászka a gyakorlat embere volt, célja a tett, a segítség. Az elmélet nála csak a cselekvés szolgája. Nem dolgozott ki tehát társadalomfilozófiai rendszert, eszméivel inkább mozgatni, tettekre indítani akart. A társadalomfilozófia csak mint az öntudatos társadalompolitika elvi alapja érdekli,

Mi vezette Prohászkat a „társadalmi kérdés” vizsgálatához? Az első motívum a nagy püspök igaz, emberi szívének részvéte, valódi, irgalmas felebaráti szeretete. Az elmélet nála e tekintetben is szorosan a gyakorlati tevékenységhez kapcsolódott: a legszegényebb néprétegek körében állandóan végzett és vezetett, legkülönbözőbb irányú szociális akciók közvetlen tapasztalataiból nőtt ki. A gyakorlati tevékenységhez;

*Prohászka Ottokár: *Kultúra és terror*. A társadalmi kérdés, összegyűjtött munkái XI. kötet. Szent István Társulat, 327 l.

** Etika, társadalomfilozófia és szociológia viszonyáról 1. *Dékány István* mélyenjáró tanulmányát, Athenaeum, 1929/5—6. füzet.

éveken át végezte az elméleti megalapozás munkáját. — De Prohászka az egyház hű fia is, azt szolgálja és közben a jövőbe lát: a társadalmi forrongás oly mérveket ölthet, hogy hitet, vallást magával sodor, tehát alig van fontosabb dolga a jó papnak, mint bebizonyítani, hogy ő a nép leghívebb barátja, gondviselője. Ez a második motívum.

Ha időrendben tekintjük dolgozatait és azokban Prohászka szociális gondolatainak fejlődését, úgy enemű munkásságában két szakaszt különböztethetünk meg. Mind a két szakasz Prohászka általános írói, gondolkodói és személyi minőségének egy-egy jellegzetes vonását domborítja ki.

Háború előtti, nagyobbára még a múlt század végén keletkezett dolgozatai mély szánakozással szemlélik a kapitalizmus-okozta tömegnyomort, ismertetik a szociális kérdést, foglalkoznak a marxizmus tanításaival, elismerik ezeknek számos részlet-igazságát, de küzdenek forradalmi, destruktív, lélek-lealacsonyító elemei ellen és átható szóval ébresztgetik szociális kötelességeire az alvó keresztény társadalmat. E dolgozatok kidomborítják Prohászkanak azt a jellegzetes írói és emberi jellemvonását, mely a bensőséges keresztény vallásosságnak nagy, modern műveltséggel való egyesítésében áll. A modern élet és gondolat minden megnyilvánulása felé, amennyiben valami értéket és igazságot hordoznak, megnyitottsággal, elfogulatlanul, szeretettel fordult és magáévá tett ezekből annyit, amennyit csak a keresztény elvek sérelme nélkül lehetett. Ez a magatartás jellemzi a szocializmussal szemben is.

Az új szekta (1893) és *Az anarchia logikája* (1894) c. dolgozatok kimutatják, hogy a szocializmus alapja a teizmus és ezzel együtt azoknak az elveknek az elvetése, melyek a hitből folynak és a mai társadalom alapjai. A tízparancsolat az alapja — a vallás, magántulajdon és család formáiban — a mai társadalomnak és a szocializmus épp ezeket az alapokat ostromolja.

Amíg az egész középkor az „Isten jogai“-t hangoztatva rendezte a világ ügyeit — mondja a *Mi a szociális kérdés?* (1894) c. dolgozat — addig az újkor az „ember jogai“-t hirdeti. Ebből a beállítottságból származik az anarchisztikus szabadság a gazdasági életben, a liberális nemzetgazdaság. A munkában, a termelésben, a piacon nincs semmi korlát és ezzel semmi rend. A középkor szervezett, tagolt társadalma atomizálódott, felbomlott. A régebben röghöz kötött, de tulajdonnal, hazai gyökérszálakkal rendelkező kézműves hazátlan, földönfutó proletárrá mobilizálódott. A középkori társadalom sokrétű decentralizációja helyére a kapitalizmus nivelláló centralizmusa lépett: a töke centralizációja egyrészt, a gyár és gépipar proletár-munkásai másrészt. A különálló eredetiséget a lelketlen egyformaság, a virágzó sok falut és várost a veszedelmes daganatszámba menő nagyváros, a műhelyt a gyár, a kedélyes, kerttel s mezővel dicsekvő otthonokat a munkáskaszárnyák

az összetartó, édes családi kört a szétszórt szülők és gyermekek, a vidékek, rendek szervezetét az amorf nemzet-állam váltotta fel. A foszladozó, bomladozó régi társadalom: ez Prohászka szerint a társadalmi kérdés veleje.

A papság feladatai a szociális kérdés körül (1894) és *A keresztény szocialista akció* (1894) c. dolgozatok akkor szokatlan, semmi külső tekintettől vissza nem riadó, savonarolai hangon szólalnak meg. A papság sehol sem tett eleget a szocializmust megteremtő gonoszság és pogányság ellen, pedig, ha minden erejével, szeretetével, befolyásával és hatalmával nem bizonyítja be, hogy ő a nép leghívebb barátja és legbiztosabb oltalma, úgy a jövő társadalma előtt létjogát tette kockára. Azé az áramlaté a jövő, mely az emberekhez anyagi érdekeik nyelvén szól. A részvét és a szeretet nyitja meg a tömegek szívét. A kereszténység sem más az erkölcsi világban, mint résztvevő és áldozatos szeretet, de, sajnos, az ellenséges táborban néha több valódi evangéliumi szellem található, mint a vallásos kereszténység képviselői között. Ez okból a keresztény akció első és főpontja a keresztény szocializmus kell, hogy legyen.

A század végén írt tanulmányai* a nemzetgazdaságtan körében vizsgálódnak. Prohászka egyfelől bizonyos módosításokkal Marx néhány tanítását, másfelől pedig a középkori egyházjog egy-két tételét teszi magáévá,

A munka akkor produktív, ha a nyers erőkből javakat termel. Vannak azonban ideális, szellemi szükségletek és javak is, tehát a szellemi munka is produktív. Csak a produktív munkát illeti meg részeseedés a termelés eredményéből, nem az improduktív munkarendszert, mely csak a nagyobb tőke befektetésével, de nem tökéletesebb gépekkel, célravezetőbb munkafelosztással, hozzáértőbb szorgalommal győz le a versenyben másokat, akik szorgalmasak is, értenek is a munkához. Ez improduktív verseny. A munka konkurrálhat a munkával (természetes verseny), ez szükséges a termelés tökéletesedése érdekében. Nem a jobb munkamódszerek és nem is a gépek a társadalmi bajok forrásai, hanem a kapitalizmus szabad versenye, mely improduktív és természetellenes, mert benne nem munka és munka versenyez, hanem a tőke áll szemben tőkehiányban szenvedő munkásokkal. Tőke és munka természetes viszonyok közt nem ellenségek, hanem szövetségesek: annyi tőkéje legyen a munkának, amennyi a termeléshez elég, ne legyen több, mert használatlan marad, ne legyen kevesebb, mert akkor a munkaerő részben nem érvényesül.

* Az improduktív szellemi munka (1895), Gépek és szabad verseny (1896), A szocialista teória hadi állása (1896), Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei (1897), Produktív-e a pénz? (1898) és A pénzgazdaság tarthatatlansága (1898).

Prohászka sem a tőkés termelési rendszer fennmaradása mellett*, sem ellene nem foglal állást. A tőke szükséges tényezője a termelésnek, mindamellett nem lehetetlen, Prohászka szerint, hogy a jövőben bizonyos termelő kollektívizmus következik el és a magántulajdon csak a fogyasztógazdálkodásra korlátozódik. Ez azonban csak természetes fejlődés eredménye lehet. A történelmi materializmus helyesen látja, hogy az ember nem ura a társadalmi fejlődésnek, nem szabhatja meg*, merre tartson. Hiba viszont az eszmék megvetése. Az eszméktől, ha örök értékeket jelentenek és független forrásuk van, nem tagadhatjuk meg, hogy a társadalmi fejlődés útjára befolyással, bár nem korlátlan befolyással legyenek.

Marxnak igaza van, midőn kimondja, hogy a munka alkot értékeket és minden tárgy értékét a benne rejlő munka határozza meg. Ezt az igazságot már a kanonisták is látták, midőn a kamatot uzsorának minősítették. A pénz improduktív, csak a pénz körül alkalmazott munka hozhatja a hasznót. A pénzt tehát le kell kötni a reális termeléshez s nem az általános értéket kell benne tekinteni: a kölcsöntőke kamata nem lehet független a termelés tényleges eredményétől. A termelés célja ne a pénz, az ár legyen, hanem a szükségletek kielégítése, az érték. A tőzsde internacionális üzérkedése által képzett, fiktív tőkét pedig el kell törölni.

A dolgozatok első (háború előtt keletkezett) csoportjához tartozik még *A katolikus patronázs* (1909) c. is, mely a felsőbb osztályok készségén munkálkodik, hogy az elhanyagolt és gyámolításra szoruló osztályokon segítsenek. A patronázs hívétől, a gyámolítól személyes vizsgálatot követel és a gyámoltban is az egész személyt nézi és kezeli.

Ha e dolgozatok főgondolatainak eddig nyújtott, rövid ismertetésén végigtekintünk, meglepődve állapíthatjuk meg, hogy nagy részük nem merült feledésbe, hanem, legalább, mint gondolat, életrevalónak bizonyult, bevonult az elméleti köztudatba. Viszont a háború után készült dolgozatok gondolatai már nem keltek ilyen önálló, szerzőjük személyétől független életre, mert sokkal egyénibbek, bizonyos tekintetben jobban átsugárzik rajtuk a nagy lélek egésze. Nem is állanak elszigetelten a társadalomtudomány immanens talaján, hanem szoros, harmonikus összefüggésben vannak Prohászka egész világnézetével.

Prohászka utolsó éveiben vagyunk, mikor egész „én“-jével a szellemi világ felé fordul és a földi életformát transzcendáló fejlődés útján jártatja tekintetét. Egyúttal azonban még egyszer élesen kidomborodik dolgozataiban egész irodalmi munkásságának egyik főtánitása, mely viszont épp e földi lét jelen, modern, aktuális szakaszára vonatkozik: a modern ember lelkének legfőbb baja, hogy csak gondolja, de nem éli és cselekszi az eszméket. Sokat hallunk, kapunk, olvasunk, de keveset teszünk és élünk. Nem a valódi életben, hanem csak a gondolt életben élünk. „Mi akkor is, amikor önmagunkról és boldogságunkról van szó,

beérjük fogalmakkal és ott rekedünk a gondolatok s szavak között. Ez a halál és nem az élet. A fogalmakkal s gondolatokkal sohasem szabad beérnünk, hanem, . . . tennünk kell, ahogy a gondolat és fogalom irányít.“ (324 l.)

A társadalmi problémákat Prohászka e dolgozatokban már a szellem egészének szempontjából, bizonyos kultúrfilozófiai magaslatról nézi. Kiindulópontja annak a csodálatos kettősségnek a szemlélése, mely önmagunk, öntudatunk benső világa és a külvilág között nyílik. Az ember bele van állítva egy külvilági keretbe, a történelem, szokás, kenyérkereset és munka kényszerébe. A térbeli, testi világban, az embertömegek, a munkateljesítmény, robot, társadalom, állam körében az egyes ember kicsiny porszem, véges semmiség. Az öntudat világa, a bensőség, a szellem viszont a végtelenbe nyílik, kulturális erkölcsi, vallási erői, minőségei, törvényei a merő külső szférával szemben fölényesek. A kulturális haladás mármost, az ember kettős világának megfelelőleg, szintén kétféle: benső és külső. Jobb élet, lakályosabb otthon, a „standard of life“-nek emelése, egészség, vagyoniosság, szabadság adják a külső kultúrát, mely azonban csak a bensőséges, végtelenbe kapcsolódó, vallásos és erkölcsi kultúrával együtt alkotja a kultúra programját. A hívó modern ember mindkettőre törekszik, A külső kultúra feltétele is a bensőnek. Aki idealizmust, nagy hitet, tiszta erkölcsöket akar, az először tisztességes életre segítse az embert, az állaténál különb létre, vegye le őt a mindennapi gondok, gyötrelmek kínpadjáról. A lélek sokat megbír, de nem bír el mindent. Az élet terhe és gondja sok embert törpít és nyomorít el. Azonban a szocializmus végletes túlzásba esik, midőn a merő külső kulturális haladás akarására szorítkozik és a vallással együtt megfosztja az embert létének gyökerétől és koronájától és beledobja az idők, szenvedés és elmúlás értelmetlen, céltalan sodrába. A materializmus üressége és sivársága ijeszt a szocializmusban.

A háború alatt és után Prohászka mind többet foglalkozik az egyház szociális hivatásának kérdéseivel.* Észrevehette, hogy a benső és külső haladás szolgálata konfliktusban áll egymással. E konfliktus tünete az a Prohászka által említett tény is, mely szerint egyelőre nincs kilátása a keresztény-szocializmusnak arra, hogy oly sikereket érjen el, mint a szociáldemokrácia és a keresztény társadalmi ideál sem lehet oly általánosan mozgóerő, mint a nyomor, izgatás és elkeseredés, A külső kultúra előbbrevitelében néha szükséges a forradalom,

* Lelki világunk, 1917. A mi kultúrprogrammunk. Lelki kultúra és tömegmozgalom, A kereszténység, mint társadalmi ideál. Honnan vegye kultúrunk az eszményiséget? A szociáldemokrácia ellenségeskedése a kereszténységgel. Kultúra és terror, A szociáldemokratikus ethika fogyatékossága, A szociáldemokrácia filozófiája. Szociáldemokrácia és katolikus egyház. Magánügy-e a vallás a szociáldemokráciában? Miben nem szabad túloznunk? 1918. Kultúrprogrammunk és az önnevelés, 1924.

amikor is épp azok az elemek a vezetők, amelyek a bensőt nélkülözik. „A forradalom árja” — írja Prohászka a francia forradalomról — „oly piszkos volt, hogy csak mocskos fickóknak volt kedvük úszkálni: de azért víze a fejlődés hegyeiről szakadt s a piszkos víz is mégis csak víz volt, mely öntöz és termékenyít s az eleven erő mégis csak erő volt, mely előbbre vitte a világot.” (258. l.) Az e ponton adódó problémát: hogyan egyeztethetjük össze a haladás hathatós és intranzigens szolgálatát az erkölcsiség egyéb követelményeivel, a forradalmat, mely néha szükségszerű, a törvény tisztelettel? — Prohászka nem tárgyalja. A történelmi egyház a gyakorlatban mindenkor következetesen az összeegyeztethetlenség álláspontján állott, feltétlenül forradalom-ellenes legitimitás elvét vallotta. A korlátlan legitimitás álláspontja azonban a történelemben keresztülvihetetlen és ha — *per absurdum* — elgondoljuk, hol tartana a társadalmi haladás merőben legitim alapokon, úgy valahol a fáraók társadalmi rendjénél kellene megállapodnunk, a további fejlődés bizonyosan illegitim. E probléma fejtegetésébe azonban Prohászka nem bocsájtkozik és ez a mulasztás rendkívül gondolatgazdag dolgozatainak főhiányossága.

E hiány jelentőségét azonban lényegesen csökkenti az a körülmény, hogy Prohászka nem is akart határozott társadalomfilozófiai rendszert nyújtani, csak az érdeklődést, a gondolkodást és cselekvést megindítani. Dolgozatainak hatása is inkább a gyakorlatban mutatkozik és itt sem annyira konkrét javaslatok megvalósulásának, mint inkább általában annak a legkülönbözőbb irányú és igényű szociális munkának a képében, mely a katolikus szervezetekben, társulatokban, szerzetesrendekben, plébániákon, egyházközségekben, stb. folyik. Ma már mindennemű egyéni, vagy társas, papi vagy világi katolikus akció természetesnek és múlhatatlannak ítéli, hogy tevékenységi körében teret biztosítson valamiféle szociális munkának és ez Magyarországon jórészt Prohászka hatása.

Noszlopi László

A KONJUNKTÚRAKUTATÁS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMPONTJAI.

Statisztikai tudományunk elég későn kezdett hozzá a konjunktúra megfigyelésének munkájához, a múlt év eleje óta azonban két intézmény is rendszeresen foglalkozik e feladattal és sorozatos füzetekben bocsátja közre megfigyeléseinek eredményeit s az azokból levont következtetéseket. Az Országos Gazdaságstatisztikai és Konjunktúrakutató Bizottság hivatalos jellegű szerv, a Központi Statisztikai Hivatal mellett működik; Közleményeinek eddig négy száma jelent meg három füzet-

ben, amelyek az eltelt évet teljesen felölelik. A Magyar Gazdaságkutató Intézet a magángazdasági körök szerve, amely az állam támogatásával dolgozik. Az elmúlt évről Helyzetjelentéseinek öt füzetében számolt be; első két jelentését három-három havonként, azóta pedig két havonként adta ki. Mindakét kiadványsorozat becses anyagot tár fel. A hivatalos kiadvány, amely párhuzamosan magyar és német nyelvű, világosabb, logikusabb szerkezettel és egyszerűsége törekvő módon ismerteti azokat a jelenségeket, amelyeket a konjunktúra legfontosabb ismertető jeleinek tart s amelyeket statisztikai adatokkal érzékeltetni lehet. Négy főfejezete: érték és pénzpiac, árupiac, termelés és üzletmenet, külkereskedelmi forgalom. Érdeme, hogy mindig az abszolút adatokból indul ki, azokat minél bőségesebben közli és hozzájuk fűzi a különböző magyarázó és következtető anyagot is, mint amilyenek az átlagszámok, százalék és indexszámok, grafikonok és írott elemzések és magyarázatok. A Gazdaságkutató Intézet Helyzetjelentéseiben ellenben az abszolút adatoknak bizonyos mértékig alárendelt a jelentősége; találunk benne oly táblázatokat is, melyek az abszolút adatokat egyáltalában nem tüntetik fel; általában véve az értékelt adatok, — index, átlag, százalék-sorok, — ezekben szinte túltengenek, aminek csak részben oka az, hogy azok az intézmények, amelyek a konjunktúra-megfigyelések számára adatokat szolgáltatnak, nem egy ízben csak azzal a kikötéssel teszik ezt meg, hogy az abszolút számadatokat nem szabad közölni. E jelentések nyelve nehézkes. A konjunktúra megítélésére vonatkozó konkrét megállapításokat gyakran nagy fáradtsággal kell kikeresni oly fejtegetések közül, amelyek ugyan nagyon érdekesek lehetnek a módszer elméletének szempontjából, amelyeket azonban legalább is külön kellene tárgyalni. — A Közlemények, — a hivatalos kiadvány, — megelégszenek a konjunkturális folyamatok lehető tárgyilagos ismertetésével, a Jelentések ezzel szemben az egyes füzetek elején rövid helyzetképet adnak, amelyben az Intézet a tendenciára vonatkozó megállapításait közli és ezzel kapcsolatban a várható fejlődés irányát is érinti. Ezek nem mindig szerencsések; már magának a tömör jellemzésnek is van bizonyos kockázata, mert az adatsorok értékelését jelenti ez, vagyis egyes adatsorok kiemelését, másoknak pedig háttérbe szorítását; ezt a kockázatot pedig növeli az, ha e tömör kép prognosztikonná akar átalakulni. — Kétségtelen, hogy a magán jellegű kiadvány e tekintetben többet merhet, mint a hivatalos jellegű munkálat, de azért szerintünk annak is elsősorban az anyag közlésére és elemzésére kellene gondot fordítania, rábízva a következtetéseket azokra, akik ezeket az adatokat akár gyakorlati, akár tudományos szempontból felhasználják. A Jelentéseknek érdeme az a frissesség, amely az adatok közlésében itt megnyilvánul. A két kiadvány között vannak olyan eltérések is, amelyeket ki kellene és ki is lehetne küszöbölni. Például az agrárrolló fejlődésére és alakulására vo-

natkozó adatsorok lényegében eltérőek a két füzetben, aminek az oka, hogy az indexszámítás alapját nem azonos időközben választják meg. A hivatalos kiadvány az 1913 évet veszi alapul, a magánkiadvány pedig több békeév átlagát. Ez az utóbbi helyesebbnek látszik, — de mindenesetre meg kellene állapodni az egységes eljárásban, mert az alap eltérő volta az egész fejlődési periódust lényegesen másnak tűnneti fel. — A két intézménynek bizonyos kooperációra lenne szüksége, — helyesebben a gazdasági életnek lenne szüksége arra, hogy e két intézmény, amely épen a leggyakorlatibb értelmű statisztikai anyaggal akarja azt ellátni, mennél teljesebb egyetértésben működjen a kitűzött cél érdekében.

Két ilyen statisztikai szerv működésének megindítása társadalomtudományi szempontból sem érdektelen esemény és már akkor is számot tarthat arra, hogy társadalomtudományi szempontból foglalkozunk vele, ha lényegében a szűkebb gazdasági szempont szolgálatára törekszik. Mindakét kiadvány ilyen jellegű, Mindakettő abból indul ki, hogy a gazdasági folyamatoknak megvan a maguk önálló léte és hogy e folyamatok figyelemmel kísérése a konjunktúrakutatás feladata. A tárgy a tőke- és pénzpiac, az árupiac, annak külön fejezeteként a munkapiac is, mert hiszen gazdasági szempontból a munka is áru; a termelés és a fogyasztás kategóriái foglalkoztatják a konjunktúrakutató képzeletét és azokhoz szabja megfigyelő és elemző munkájának irányát, részleteit. S ha a társadalomtudós veszi kezébe e füzeteket, igen gyéren kap olyan adatokat, amelyek közvetlenül is érdekelhetik és még ezeknél az adatsoroknál is éreznie kell, hogy azok nem neki, hanem a közgazdásznak szólnak. A hivatalos kiadványban a létfenntartási költségek, és a munkapiacra vonatkozó adatokban a munkásosztály egy részének, de mindenesetre a kisebb részének néhány fontosabb helyzetadata, a magánintézet jelentéseiben a fogyasztási adatok és itt is a munkapiac jellemzése, ennyi szolgál ezekből a gazdag füzetekből közvetlen társadalomtudományi megfigyelésre és következtetésre,

A konjunktúra fogalmát a közgazdaság kisajátította a maga számára, és annak azt az objektív fogalmazást adta, hogy az a gazdasági jelenségek figyelemmel kísérést jelent. De a társadalmi fogalmazás szerint a konjunktúra a társadalom jóllétének fokaiban beálló változásokat jelenti, és gyakorlati társadalompolitikai jelentősége is csak akkor lesz, ha erre az értelmezésre térünk át. Az csak a szempont megszűkítését és részben a célkitűzésben való tévedést jelenti, hogy nem ebből a társadalompolitikai fogalmazásból indulnak ki, hanem gazdaságpolitikaiból. Ez csak eszköze lehet amannak. Célunk nem a gazdasági virágzás, hanem a társadalom jólléte, S a konjunktúrakutatásnak sokkalta közvetlenebb módon kellene a problémának ezzel a felével foglalkoznia, mint ahogy azt eddig tette és teszi. Ehhez legelsősorban

az kellene, hogy minden egyes adatsort közvetlen kapcsolatba hozunk a megfelelő társadalmi adatsorral. A pénz- és tőkepiac változásai arra jellemzőek, hogy a társadalom szélesebb körei számára milyen lehetőségek nyílnak a termelő munkában való részvételre, tehát a forgalom adatain keresztül jutunk el addig, hogy a társadalom állapotára jellemző képet kapjunk. A forgalom nagyságára vonatkozó adatok már a szűk gazdasági szempontból is fontosak és nélkülük a konjunktúra igazi megítéléséről aligha lehet szó. Az aztán a társadalomtudósnak a dolga, hogy ezeket az adatokat egyeztesse és kivetítse magára a társadalomra és azt keresse, hogy a társadalomnak az államon, osztályon, a családon keresztül az egyénig szűkülő elemei milyen módon reagálnak olyan jelenségekre, amelyek ugyancsak ilyen elemek elhatárolásaiból és cselekvéseiből indulnak és alakulnak ki.

Természetesen nem állítjuk azt, mintha az a munka, amelyet nálunk és másutt a különböző konjunktúrakutató intézetek végeznek, kárbaveszett volna. De addig, amíg ez a társadalmi szempontba nem torkollik belé, csak félmunka marad. Nincs egyetlenegy olyan gazdasági adat sem, amely gazdasági értelmén kívül más értelemmel ne bírna. A külkereskedelem adatai legjobban elkülönültek már a társadalmi szemponttól, mert az állandó elkülönített művelés folytán majdnem úgy látszik, mintha fel egészen a külkereskedelmi mérlegig valóban önálló fejezetet alkotnának a gazdasági tevékenységben. De a külkereskedelmi adatoknak sincs lényegükben sem más használhatóságuk, sem más értelmük, mint az, hogy a társadalom számára bizonyos fejlődési, tevékenységi lehetőségeket szolgáltatnak, vagy e lehetőségek körét szűkítik. Amíg ezt is be nem torkoltatjuk a társadalmi állapotok és működések változásaira vonatkozó közvetlen kutatások és megfigyelések körébe, addig voltaképpen tehetetlenek is leszünk velük szemben és nem fogjuk tudni, hogy vajjon a gazdasági mérlegelés által diktált terjedelembeli növekedésben van-e a társadalom előnye, vagy az értékelésnek egészen más mértékét kell rájuk alkalmaznunk.

A konjunktúrakutatás tehát mai állapotában a társadalmi szemponttal szemben közömbös. Azt hiszi, hogy a társadalmi szempontból való felhasználás csak olyan tudományos lehetőség, amelyet voltaképpen az adatok közlésével már meg is teremtett, de amelyet nem neki kell elvégeznie. Sőt amelyet talán nem is kell feltétlenül elvégezni. A konjunktúrakutatásnak mélyén az a meggyőződés rejtőzik, hogy a gazdasági folyamatoknak megvan a maguk önmagukban való léte és hogy e folyamatokat irányítani is lehet, sőt irányítani is kell. Akár olyan módon, ahogy a gazdasági liberalizmus értelmezi, vagyis hogy minden egyes gazdálkodó egyént a maga sorsára hagyunk és akarataira bízunk ezt az irányítást, akár úgy, ahogy államszocializmus és diktatórikus elgondolások kívánják: hogy (egészen kódös módon) a legnagyobb kö-

zösség legnagyobb érdeke érvényesüljön, vagy hogy egyesek intézkedjenek mindenki helyett. Itt aztán már a változatoknak végtelen lehetősége van meg, — de ezek előtt a gazdasági szemlélet elzárkózik; ebben nem szabad Itélnie, ha ki nem akar lépni saját köreiből, de viszont a konjunktúrakutatás mégis az ítéletmondás, az irányítás szükségességét hangsúlyozza. Tehát a konjunktúrakutatás is a politikához vezet: mai fogalmazásában gazdaságpolitikához, azonban lényegében társadalompolitikához, mert hiszen a gazdaságpolitika szükségképpen társadalompolitikává lesz. Bármennyire csak magukat a gazdasági folyamatokat akarja ez a politika irányítani, tisztán csak az azokban részes társadalmi tényezők és elemek sorsának befolyásolása által válik valószínű hatásúvá. A társadalomtudomány feladata az, hogy az itt lappangó társadalmi érzést társadalmi öntudattá fejlessze, hogy a gazdasági tényeket a maguk objektivitásából a társadalmi érzés szubjektív elemeivé formálja át és hogy a tudatos társadalmi politika alapjait megépítse.

A konjunktúrakutatás már az utolsó lépések közé tartozik azon az úton, amelyen a társadalmi szemlélet felé haladunk. Eddig tiszta gazdasági szemlélet formájában történt ez a haladás, de múlhatatlanul közeledik annak a valóságnak felismerése, hogy a gazdasági adatoknak értelmük és értékük csak a társadalmi síkon van. Az a munka tehát, amelyet konjunktúrakutató intézményeink végeznek, szükséges és hasznos, de a társadalom építésének feladatában csak társadalomtudományi ártértékelés és továbbépítés alapján vehetjük ennek a munkának hasznát. Ezt az ártértékelést azonban már nem a konjunktúrakutatásnak, hanem szélesebb körű társadalomtudománynak kell elvégeznie, amely tekintetét közvetlenül a társadalomra irányítja és amelynek kezében ezek a gazdasági adatok a társadalomépítés elemeivé lesznek.

Ez pedig már a mi feladatunk, S ha mi jogot formálunk ahhoz, hogy a gazdasági szempontból készülő konjunktúrakutatás módszereiről, eredményeiről bírálatot mondjunk, akkor viszont ők teljes joggal hivatkozhatnak majd velünk szemben arra, hogy nekünk legfeljebb szempontjaink vannak, de sem intézményeink, sem módszeresen végzett munkakísérleteink nincsenek.

Móricz Miklós

A TÁRSADALMI MUNKA ISKOLÁJA.

A magát túlélni kezdő kapitalizmus korszaka és liberális-demokratikus jogrend a társadalmi bajok orvoslását a szociális gondolat és a szociális gondoskodás érvényesülésétől várja. Nyilvánvaló bizonyosága ez annak, hogy a rendszer megcsontosodott s nem tud többé a társadalmi feladatok szabta igényeknek megfelelően idomulni. A helyett, hogy a kormányzat és igazgatás olyan módját termelné ki, amely a

bajok, zavarok keletkezését megelőzi és megakadályozza, az egészségtelen“ állapotok orvoslását külön szervre bízva. A „népjólét“ külön kormányzati ágként szerepel, amely a kormányok „szociális programját“ van hivatva megvalósítani. Minthogy azonban a szociális program helyesen csak az egész kormányzat munkája lehet s a hatáskörök mai elkülönülése mellett „népjóléti“ miniszter még a szociális, azaz a társadalom egészét és egészségét érintő szempont ellenőréként sem szerepelhet (ez a dolog természeténél fogva a kormányelnök feladata), a „szociális“ miniszter alig tehet mást, mint hogy köztügyi azokat a sebeket, amelyek a kormányzat hibái, mulasztásai vagy gyengesége miatt a társadalom testén támadnak. Preventív szociálpolitika mini egy kormányzati ág programja nem más, mint eső után felvett köpenyeg. A magát túlélő, de mert utódot nem nevelt, sem élni, sem nyugodtan meghalni nem tudó társadalmi rend, miközben — elve ellenére — mind nagyobb beavatkozási jogot ad az államnak, mert csak ettől remélheti napjai kitolását, más felől lázasan keresi azokat, akik az általa felidézett bajok sajgó kínjait enyhítik. Ez a mai hivatalos szociálpolitika feladata s innen van, hogy a szociálpolitikát nem tudja az egyedül egészséges *szociális* politika felváltani és feleslegessé tenni. Innen van azután az is, hogy a szociálpolitika módszerében a szociális elemet túlszárnyalja a politikai. A társadalmi összefüggések és kölcsönhatások helyett a szuggesztió érdekei részesülnek figyelemben. Jelszavak, színes trópusok, pódium és megafon. Mammutintézmények, sajtó és propaganda. Egy szóval szenzáció, amely alkalmas felkelteni és táplálni a népben azt az illúziót, hogy a társadalom segít a maga nyomorultjain, hiszen meg nem szűnő gonddal, tevékenységgel külön minisztérium építi a népjólét paradicsomát.

Az igazságos kritika tehát csak politikai sikereket várhat a népjólét hivatalos munkájától, ezen felül legfőlebb annyit, hogy mentse a menthetőt, a társadalom lelkiismerete nyújtotta eszközök helyes felhasználásával gyógyítson, amennyit lehet. Ezt a lehetőséget azonban sok minden szorítja szánalmasan szűk határok közé. A prevenció lehetetlensége hatáskör hiányában. Az anyagi eszközök elégtelensége. (Ugyanaz a társadalom, amely nem tud méltányos és erős lenni a bajok megelőzésére, nem lehet nagylelkű a bajok orvoslásánál sem). Az emberélet és ennek része: az egészség pusztulván legelső sorban, a bajok vagy egyáltalán nem vagy pedig csak bizonyos részben orvosolhatók. S hogy a legjelentősebbet említsem: a szociálpolitika, amely a kormányzat külön szervében kénytelen meghúzódni, szükségképen a közszellemben ütközik s így a kormányzat szellemébe is, nem lesz tehát képes arra, hogy szervezetét szociális szellemű, tehát érzületű, gondolkodás.; és akaratú organizmussá fejlessze ki. Társadmunk ma nem lévén szociális berendezkedés, a szociális szellemet a reális életfelfogás kör-

ből az ideális életfelfogás körébe szorítja, tehát azon kivételes egyének körébe, akiket a társadalmi bajok átérzése az altruisztikus értékelés igézetébe emel s akik ezért a közérdek primátusát az egyéni érdekek felett mindenkor parancsoló erővel érzik. A lényegében karitatív tevékenységgé szűkülő szociálpolitika tehát, amely a politikának köszöni létét is, ha ezt fenn akarja tartani, nem engedheti meg magának, hogy szóhoz engedje az idealistákat s szervezetét kénytelen lesz politikai érdemeik jutalmát vezető állásokban kereső reális szellemű hivatalnokokkal építeni ki. Alárendelt helyeken azonban a szociálpolitika sem nélkülözheti a szociális szellemű tisztviselőket, mert e nélkül az intézményeknek még karitatív jellege sem volna biztosítható.

Rátérve itt hazai szociálpolitikánk talajára, meg kell állapítanunk azt a szomorú tény, hogy a magyar közélet és a magyar köznevelés mindaddig alkalmatlannak bizonyult a biztos szociális érzék és gondolkodás kifejlesztésére. Ez adja meg igazi jelentőségét a közoktatásügyi cs a népjóléti kormány által egyaránt megértéssel támogatott újpesti intézménynek, amely 1912-ben Főiskolai Szociális Telep néven alakult s ma mint a közgazdasági egyetem szerve *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet* néven működik. A bürokratikus államszervezet kifejlesztette a közérdeket felismerő tisztviselői szellemet s ezzel nagyon megközelítette a szociális szellem kitermelését, de ezt már nem érthette el, mert a szükségképpen egyoldalú s a hierarchikusan áthárított felelősséggel, tehát iniciatíva nélkül végzett tisztviselői munkakör nem kedvezett a társadalomszemlélet kiszélesedésének s a társadalmi felelősségérzet kifejlesztésének. Ezért vár igen nagy hivatás az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetre, amelyről a magyar társadalomtudomány művelőit itt röviden tájékoztatni kívánjuk.

Beszámolónk jobbra az Intézet nem régen kiadott első évkönyvére támaszkodik, amely azonban 17 év munkáját foglalja össze. Az Írásos munka-jelentések azonban nem teszik feleslegessé a közvetlen megfigyelést, ezért ismételten felkerestük és munkaközben iparkodtunk tájékozódni a maga nemében egyetlen Intézetünkről s a város különböző tényezőinél is érdeklődtünk a „Szociális Telep” munkájának hatása felől. Bizalmatlanságunk azonban rövidesen eloszlott s helyet adott a feletti csodálatunknak, hogy nyilvánosságot szomjúhozó korunkban van egy olyan intézmény, amely másfél évtizednél tovább véka alá rejtí érdemes munkáját.* Kellemes csalódás volt, hogy a munkáról *számszerű* képet nyújtó beszámoló igazolta az előzetes rövid kiadá-

* Az Intézet munkájáról csak vázlatos és elvi beszámolónak tekinthető Erődi Harrach Bélának: *A magyar settlement mozgalom eszméi* címen 1927-ten megjelent kis füzeté és Hilscher Rezsőnek: *A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere* c. füzeté. (Szeged, 1929.) Részletes tájékoztatást ad a *Szociálpolitikai Évkönyv* I. kötete. 1929.

sokat s az a szerénység és őszinteség, amely a kiadványt is jellemzi, biztosít róla, hogy itt a beszámolóknál megszokott hivatkozás hányadosát sem kell leütnünk.

Az Intézet gyökerei 1905-ig nyúlnak vissza. Ekkor alakult meg Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum-Egyesület jogi és társadalomtudományi szakosztálya, amely a társadalmi munkát is programjába vette s három év alatt kísérletet tett azzal a négy munkaággal, amely az újpesti telepnek is gerincét alkotja: a néphivatallal, a fiatalkorúak védelmével, a tudógondozással és a népműveléssel. Erődi Harrach Béla első kísérlete volt ez. Szervezője 1912-ben Budapestre teszi át működését s az angol társadalmi munka tanulmányozása után 1913-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium segítségével felépítteti az újpesti intézet kétemeletes és alagsorral is bíró székházát. A háború, amely más intézetet megbénított, bizonyos tekintetben előmozdította az — egyébként hadi kórházzá tett — intézet fejlődését, mert a város szegény néprétege ekkor győződött meg róla, hogy a „néphivatal“ önzetlenül fáradozik ügyes-bajos dolgaik elintézésében.

Az Intézet munkájában természetesen nem a pedagógiai, hanem a népgondozási szempont a döntő, ami azonban pedagógiai célkitűzése szempontjából is előnyös, mert az intézet voltaképpen munkaiskola egyetemi fokon. Annál nagyobb a pedagógiai haszon, mennél közelebb viszi az ifjúságot az élethez, a társadalmi viszonyok megismeréséhez. E tekintetben pedig az Intézet kiépítése igen szerencsés. Abból az alapvető gondolatból indult ki, hogy a társadalmi bajok összefüggnek, egyik maga után vonja a másikat, következőképpen a népgondozásnak is, ha nem akar felületes lenni, figyelemmel kell lennie ezekre a kapcsolatokra s lehetőleg gyökerükben kell a bajokat kezelnie. A család védelme a legfontosabb feladat. Ennek igen sok módja, ágazata van, a létminimum körül küzdő család törékeny sajkáját a legkisebb hullám felboríthatja. Mindenek előtt a betegség és a munkanélküliség, vagy az elégtelen kereset miatt beálló nyomor. Az Intézet azonban nem jótékonyági akciót gyakorló, hanem gondozó szerv, amely az esendők vagy elesettek talpraállítását olymódon szolgálja, hogy alaposan megismeri helyzetüket, tanáccsal és pártfogással eljuttatja őket oda, ahol orvosolhatják bajaikat. E mellett neveli és gondozza őket: intenzív népművelést szervez pártfogoltjai részére és tervszerű küzdelmet folytat főképpen a két romboló népbetegség: a tudóvész és a nemi betegségek ellen. Az Intézet három főosztályát és ennek alosztályait illetőleg szerveit az alábbiak tüntetik fel,

1. N é p e g é s z s é g ü g y i o s z t á l y .

a. tudóbeteggondozó — b. nemibeteggondozó — c. orr- torok- fül- gégerendelő — d. röntgenlaboratórium — e. orvosi laboratórium — f. — házasságelőtti tanácsadó.

2. Népművelési osztály.

a. áll. óvoda és napközi otthon — b. tanonc- és legénykör —
c. leánykör — d. cserkészlet — e. általános ismeretterjesztő előadások
— f. tanfolyamok és szemináriumok — g. népkönyvtár és olvasó —
h. népszórakoztatás (mozgóképszínház) — i. munkássport.

3. Népvédelmi osztály.

a. néphivatal — b. fiatalokúak patronázsa — c. pályaválasztási tanácsadó és munkaközvetítő.

Önállósult szerve: a m. kir. vegykísérleti állomás a főiskolai szociális telepen.

Az Intézet osztályai és alosztályai együtt működnek. Minden támogatás részletes helyzetvizsgálat alapján történik s a bajok megszüntetésére valamennyi érdekelt osztály akcióba lép. Az az 1403 család pedig, amelyeknek 1928-ban az Intézet néphivatala 7958 ténykedéssel védelmet nyújtott, túlnyomó részben azonos azokkal, amelyekből ugyanakkor az óvoda és napközi otthon 154 növendéke, a tanonc- és legénykör 107, a leánykör 42, a cserkészcsapat 222 tagja, a könyvtár 493 látogatója (19515 könyvvel) az ismeretterjesztő előadások 18,277 (előadásonként újra számbavett) hallgatója, a továbbképző tanfolyamok 208, az analfabétatanfolyam 18 és a szemináriumok 69 növendéke is kikerült. Ide kapcsolódik a patronázs védőnői által támogatott családok tömege s ide az a 273 fiatalokú és gyermek, akiket az intézet az ebben az évben (1928) védelmébe vett s az a 120, akit rendszeres ellenőrzés alatt tartott, vagy az a 199 tanonc, akiket a munkaközvetítő elhelyezett.

Az Intézet kooperatív szervezete a népgondozás helyes és eredményes vitele szempontjából rendkívül előnyös. Mindenek előtt azért, mert állandó kapcsolatot létesít a társadalom legalsó rétege és az Intézet között, vagyis lehetővé teszi, hogy a több oldalról is nyújtott segítő ténykedés a családot valóban talpraállítsa s a későbbi bajokkal szemben is vértessze. A pártfogolt családok és az Intézet közötti bensőséges kapcsolat bizalommal tölti el a társadalom páriáit s megóvják őket a bűn szakadékaitól. Helyes gondolat volt az Intézetet óvodával kapcsolni össze. Ebben az óvodában s a benne működő napközi otthonban kerül a gyermek az Intézet hatása alá. amely később is egészen felerősüléséig tart, sőt azután sem szűnik meg, hiszen az Intézet tanácsal, támogatással szolgál s könyvtára, előadásai, mozija a munkásság számottevő tömegének nyújt — az olasz dopolavorot megelőzve — üdülést és nemes szórakozást.

Külön fejezetet érdemelne az Intézet egészségügyi munkája, amelynek középpontjában a helyi szükségletnek megfelelően a tudógondozás áll. A népjóléti kormányzat felismerte az Intézet ebbeli jelentőségét s hozzájárult, hogy a tudóbeteggondozást Újpest és Rákospalota váro-

sokra kiterjedően a munkásbiztosító és az Intézet munkaközösségben lássa el. Ezzel a két város tüdőgondozásügye teljessé lett, amely az Orsz. Társadalombiztosító Intézet kötelékébe nem tartozókra is kiterjed. Az Intézet népegészségügyi szolgáltatának méreteit mutatják az alábbi számok: 1928-ban volt a tüdőbeteggondozó betegforgalma 33.584 kezelés, a bőr- és nemibeteggondozóé 40.753, az orr-, torok-, gége- és fülrendelőé 5653, a röntgené 7297, a laboratóriumé 10.713.

Az egészségügyi munkával kapcsolatban igen pontos és becses anyagot is gyűjt az Intézet azzal, hogy nem csak a betegre, hanem annak családjára is kiterjedően gyűjti az életkörülményekre vonatkozó adatokat. Ennek érdekes példája képen közöljük, hogy 2000 tüdőbeteg családjának kereseti viszonyait vizsgálta meg az Intézet és megállapította, hogy az egy-egy családtagra hetenkint esett

4 P. 71 családban,	15 P. 104 családban,	26 P. 30 családban	37 P. 6 családban
5 " 129	16 " 96	27 " 7	38 " 4
6 " 164	17 " 56	28 " 9	39 " 4
7 " 171	18 " 51	29 " 17	40 " 6
8 " 205	19 " 3	30 " 7	41 " 1
9 " 138	20 " 39	31 " 14	44 " 1
10 " 163	21 " 8	32 " 5	45 " 3
11 " 19	22 " 35	33 " 5	46 " 1
12 " 105	23 " 22	34 " 7	47 " 2
13 " 59	24 " 16	35 " 3	49 " 1
14 " 95	25 " 32	36 " 5	50 " 1

végül 80 család közsegélyből vagy könyörödományból él.

Az Intézet sokoldalú munkája nem minden mozzanatában iörtenhetik az Intézet falai között. A népgondozás sokszor lényegében közvetítés, az illetékes hatóságok, intézmények tájékoztatása, figyelmének felhívása. Az újpesti telep kezdettől fogva bizonyos munkaközösségek kiépítésére törekedett. Élelmezési és gyermeknyaraltatási ügyekben Újpest városával, ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok ügyében, népkönyvtár ügyében az újpesti népművelési bizottsággal, egészségügyben a Társadalombiztosítóval. Ezen kívül együttműködik az intézet egészségügyi téren a város főorvosi hivatalával, kórházával, a szülőotthonnal, a Stefánia szövetséggel (anya és csecsemővédelem), patronázügyben az újpesti járásbíróssággal, gyermekvédelem ügyében az újpesti és rákospalotai árvaszékkal. Házassági tanácsadóját újabban a város anyakönyvi hivatalával egyetértésben fejleszti.

A népgondozó munka természete kívánja, hogy az Intézetben kivétel nélkül hivatásérzettől áthatott egyének dolgozzanak. Köztudomású, hogy nálunk az objektív szempontú személykiválogatás csak kivételes jelenség. Az Intézetnek egyetemi jellege azonban lehetővé tette, hogy személyzete minden befolyástól mentesen csak a népgondozó-munkára rátermett, az iránt teljes érzékkel és hivatással bíró egyénekből válogattassék össze.

A vezető tanáron kívül nem kevesebb, mint 56 egyénből áll az Intézet *munkatársi* kara. Ezek közül 16 olyan magasabb évfolyamú vagy már végzett egyetemi hallgató, aki bent lakik az Intézetben s a lakás ellátás fejében napi három órán át résztvesz az Intézet munkájában. Ez a megszolgált stipendium, amely előbb csak az egyetemi kórháznál volt meg, az Intézet és az egyetemi képzés szempontjából egyaránt igen üdvösnek bizonyult. A bejáró munkatársak közül 11 orvost az Orsz. Társadalombiztosító Intézet, 3 óvónőt a vallás- és közoktatásügyi miniszter bocsát az Intézet rendelkezésére, ugyanezek adják továbbá a 2 egészségügyi tisztviselőt, 4 gondozónőt, 4 ápolónőt és 2 takarítónőt (OTI) és 2 gépirónőt, 2 altisztet és 7 takarító és konyhai személyt (vkm.). Az Intézet személyi és dologi költségei együtt évi 160.000 P. körül vannak, amelynek felét teszik a dologi költségek. A fedezet a két érdekelt minisztérium között oszlik meg, de hozzájárul Újpest városa is évi 12.000 pengős segélyével.

Az Intézet pedagógiai munkáját és jelentőségét sem a látogatók sem a kiadványok alapján nem ismerhettük meg, hiszen ez az egyetemi előadásokhoz kapcsolódik. Az intézeti munka beosztása és rendszere, a népgondozás során eszközölt szociográfiai adatgyűjtések azonban arra mutatnak, hogy az Intézet e tekintetben sem meddő. Kíváncsok, hogy e munka mennél szélesebb alapon végeztessék s gyors publikációban tétessék hozzáférhetővé.

Az újpesti Intézet természetesen a városi szegénység istápolását szolgálja. A falvak és tanyák nyomora még kiáltóbb. Az Intézet vezetője megjegyzi beszámolójában, hogy munkájuk egyoldalúsága nem az agrárterület fontosságának fel nem ismeréséből, hanem csupán a fokozatos, szerves kifejlődés tempójából magyarázandó. S valóban már is történt ez irányban valami. Az Intézet mintájára megalakult Szegeden az első tanyai népgondozó, amelynek működése elé a legnagyobb várakozással tekintünk.*

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet még nyilván nem érte el teljes kifejlődését, hiszen több irányban kénytelen működését helyiség és anyagi erő korlátai miatt a szükséglet csekély hányadára szorítani. Azonban jelentősége már is túlnő az elméleti tanszékek intézeteinek szokásos keretein. Erődi professzor büszke lehet intézetére, amelyet céltudatos és szívós munkával, sok reális érzékkel és eredeti elgondolással létesített és fejlesztett ki. Mi abban látjuk legnagyobb értékét, hogy úgyszólván csemetekertje az iskolázott, tapasztalatokra támaszkodó szociálpolitikának s talán egyik előkészítője annak a kornak, amidőn a „szociális“ elv a közele minden munkása lelkében benne fog élni, mint természetes követelmény.

Szombatfalvy György

* L. Buday György: A tanyai agrár-settlement. Szeged 1929. Bethlen Gábor kör kiadv. 6. sz.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Weis István: *A mai magyar társadalom.* Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Budapest 1920. 240 lap.

Ez a szép kis könyv sok dicséretben részesült a napilapok és folyóiratok hasábjain. Nem is csoda. Végre kapott az olvasó egy magyar társadalomrajzot, amely sok oldalról és a tárgyilagosság igényével mutatja be a magyarság mai életét. A kép, amelyet az író mutat, éles, általában hű és torzítás nélkül való. Könnyen áttekinthető, nagyjában a közkeletű társadalmi kategóriák: a társadalmi osztályok tanyai, falusi, kisvárosi és fővárosi formáinak eleven, könnyed, szinte csevegő hangú, de mindig választékos és szellemes stílus leírása. Külön tárgyalja a szerző a „felső négyezernek“ nevezett arisztokráciát és a „szegény emberek“ proletártömegeit, külön fejezetet szán a gazdasági életnek, a szellemi életnek és a közéletnek. Az élvezetes és folyamatos előadáson, a világos, egymásból folyó beosztáson kívül főképen az emeli a könyv már is megállapítható népszerűségét, hogy a szerző nem kertet, nem köntörfalaz, hanem őszintén, bátran, mégis többnyire helyes mérlegeléssel és önmérsékléssel mondja ki, miben látja a mai magyar társadalom kóros tüneteit. Ha könyve ennek ellenére sem mindenütt meggyőző s a nyert társadalomkép sem olvad organikus egységgé, annak mintha az volna az oka, hogy nem érezzük a kép mögött az író (azt is mondhatnók: az ábrázoló művész) egységes világnézetét, pedig ez egy lépten-nyomon értékelő munka szerzőjénél elengedhetetlen. Innen van, hogy megállapításai nem egyszer inkább az ötletszerűség, mint az érték kategóriák szempontjaiból logikai kényszerrel folyó meggyőződés jeleit mutatják s így nem is megnyugtatók. A szerzőt erős intellektusa és logikája megóvjá attól, hogy ítéletei ellenmondásba keveredjenek, de nem segítik hozzá, hogy megállapításaiból egy mély világszemléletbe horganyozott szociálpolitika harmonikus rendjének körvonalait érezhesse ki az olvasó. Innen van, hogy a munka inkább gondolatébresztő, mint meggyőző.

A szerző, igaz, a bevezetés szerint csak tükörképet akart adni s a bírálatot az olvasóra kívánta hárítani, de lehetséges-e ez? Az a véleményünk, hogy a társadalomrajz ép oly kevésbé lehet értékelés nélküli, mint a történetírás. Az intézményektől elválaszthatatlan vala-

mely célgondolat s a társadalomrajz, ha nem méri le, hogy az intézmény mennyiben képes feladatát teljesíteni, nem lehet más, mint üres sematizmus és egymás mellett belső kapcsolat nélkül szomorkodó statisztikai adatok értelmetlen halmaza. Weis István nem is bízta az olvasóra az értékelést: az ő ténymegállapító mondatai telve vannak értékítélettel. Leírásai is értékelnek s mint az értékelés szempontjai: a nemzeti és kulturális érdekek, továbbá a fejlődés, az egészséges erkölcsi, gazdasági, szellemi élet követelményei — a szerző minden lapján felismerhetők. Hogy e tekintetben helytálló-e ítéletei, ez már a gyakorlati szociálpolitika — nem egyszer a politika — körébe tartoznak.

Weis munkáját, mint a maga nemében új úton járó érdekes és igényes alkotást e folyóiratnak más tekintetben kell megvizsgálnia. Milyen módszerrel dolgozott a szerző s mit nyert művével a magyar szociológiai irodalom? A szerző egyéniségéből folyik, hogy módszertani tépelődések nem igen foglalkoztatják. Szeret huszárosán neki-vágni u feladatnak s kétségkívül jó megfigyelő s képeit jól konzerváló szemét inkább a jelenségek színének, mint okainak fürkészésére használja. Szociológiai műveltsége nem engedi, hogy merőben publicisztikai munkát végezzen. Ennél sokan jobban ismeri a társadalmi tények belső összefüggését. Ezeket lemérni, kölcsönhatásuk eredőit megszerkeszteni, minderre már szerzőnk alig gondol, sőt sokszor a kapcsolatok felismerését sem árulja el, hálózatát pedig sehol sem sejteti. Fogalmi problémák sem zavarják érdekes és színes tárgyalásának vágató tempóját. Megragad néhány szembeötlő kategória-fogalmat (pl. falu, város, középosztály stb.), ezeket minden elemzés nélkül meghatározza s az így körülírt elmosódó körvonalú tömegekről fest többé vagy kevésbbé részletező ecsetkezeléssel igen élénk életképet. Ez a sokszor művészi igényű, de úgyszólván minden szabatoságról, a tudományos exaktság minden igényéről lemondó munkafelfogás különbözteti meg a szerző könyvét a szorosan vett tudományos munkáktól, ami természetesen nem jelenti azt, hogy Weis István könyve a szociológus számára nem nyújt igen értékes anyagot. A szerző módszeréből folyik, hogy nála a magyar társadalom tájkülönbségei nem juthatnak kifejezésre. Szabolcs vármegye pl. a maga 28—30 %-os analfabetizmusával, a zsidó-dzsentrik és orthodox kisvárosok társadalmá közös nevező fölé kerül a művelt Győr vagy Sopron megyével s az olvasó egy merészen végrehajtott társadalom-ötvözet egységessé tett anyagáról kap képet, amelynek típusrajzai természetesen nem adhatnak élethű vonásokat, még ha az író itt-ott meg is kísérli, hogy a nagy különbségeket egy-egy jellegzetes eredeti vonás pótlásával sejttesse. A hitfelekezetek különbségeit s a faji-nyelvi tájányalatokat szintén el-mossa a *szerző*, mert munkájának beosztása az egységesítést köve-

telte. A táj- és népegység különbségeinek kiküszöbölése az egyik oka annak, hogy munkája nem ad hű és mély ábrázolást a magyar társadalomról. A másik viszont módszerének az a vonása, hogy a statisztikát — amelyet műve előszavában ismertnek feltételez — nem használta fel olyan mértékben, mint lehetett volna. Számadatai egyébként megbízhatók, csak a kisgazdák számának megállapítása téves. Szerinte mindössze 180.000 főre rúghat ez a néposztályunk, vagyis a közel ötfélmillió agrár népesség keresőinek (2.176.000) alig 8,4%-a, az ország kereső népességének pedig csak 4,8%-a. Ez a számítás feltétlenül téves még akkor is, ha a szerző csak az önálló keresőket számítja kisgazdáknak, a felnőtt kereső családtagokat azonban nem, ami pedig aligha lehet megokolt. A kisbirtokos kategória megállapításánál a 20. k. holdig bízást elmehetünk s az 1—20 holdas *önálló* östermelők száma felül volt a 400.000-en (ezek közül legfőlebb 100 ezer volt az 1—2 holdas törpebirtokos) ugyané kisgazdaságokban 425 ezer segítő családtag dolgozott s ezekhez még félmilliót jóval túlhaladó eltartott is hozzászámítandó, úgy hogy a kisgazdaréteg lélekszáma a másfélmilliót is túlhaladja. Ha többsége nincs is, mégis ez az ország legnépesebb — relatív többséget is képviselő — homogén társadalmi osztálya, amelyet megközelít, de el nem ér a mezőgazdasági munkásoké s amely az ipari és bányamunkások tömegét kétszeresen túlhaladja. A kisgazda osztály politikai szerephezjutásának tehát a szerző által említett jelenségeken (a falu fejlődése, a gazdaosztály természetes vezetőszerepe a földmunkásrétegek felett) túl, annál nyomósabb magyarázatot is talál a gazdák relatív többségében és a kezükben levő nemzeti vagyon nagy fontosságában.

E hosszabb kitérés után, amellyel a szerző egyetlen statisztikai tévedését kívántuk helyreigazítani, meg kell még emlékeznünk a munkának jórészt szerkezetéből folyó szembeötlőbb hiányairól. Szerkezete ha meg is könnyíti a közérthető, szinte népiesen világos előadást, másrészt egyes társadalmi jelenségek mélyebbreható megvilágítását lehetetlenné teszi. Fontos kérdések, mint például a népmozgalmi jelenségek s ezzel kapcsolatban népünk életterejének megmérése, a belső vándorlások, a kivándorlás, a nép erkölcsi jellemzése, hogy csak néhány példát említsünk, egyáltalán nem, vagy csak alig jut szóhoz. Ezek, persze, bár tagadhatatlanul fontos részei volnának a magyarság szociográfiájának, nagyobb kitérést igényeltek volna s így inkább mellőzettek. A szerző olykor oly módon próbál magán segíteni, hogy az elágazó kérdések egyik vagy másik fontosabb oldalát ragadja meg s igyekszik valamelyik fejezetébe beilleszteni. Így a zsidókérdést pl. a középosztályról irt fejezetbe, ami természetesen nem nyújt alkalmat számára, hogy a kérdés egyéb, nem kevésbé fontos oldalát, így a falusi zsidóság szerepét is ismertesse, nem is szólva arról, hogy egy-

egy ilyen problémának 2—3 oldalon való tárgyalása csak arra nyújthat teret, hogy az író a közkeletű felfogásokra utalva a maga vótumát indokolás nélkül leadja.

Weis könyve érdekes kísérlet, amely a szerzőtől nem függő okok miatt nem járhatott teljes sikerrel. Az összefoglaló magyar szociográfia megírásának ideje még nem érkezett el. A szerző jól ismeri a hazai állapotok irodalmát, s bizonyára tisztában volt vele, hogy rendszeres, az általánosságokon túlmenő, mélyebbre ható s a társadalom dinamikai tényezőit is lemérő szociográfiát az előmunkálatok hiányossága miatt nem írhat. Így a tudományos vizsgálódás helyett jórészt arra az egészséges, de tudományos értékű eredményt nem nyújtó forrásra bízta inkább magát, amelyet Dékány István találóan *szociognózis*-nak nevezett el* s amelyet a szerző magában gazdagon kifejlesztett s hazai viszonyokat ismertető irodalom ritka ismeretével támogatott. Sok részletmunkára, a társadalmi összefüggések mindent behálózó szövevényének sok-sok vizsgálatára van még szükség, hogy Weis István úttörő munkája után a magyarság tudományos biztonsággal irt szociográfiája megszülethessek. A szerző munkája mégis rendkívül becses, mert nagy nevelő hivatása és propagatív ereje van. Az irodalom használásán kívül nem kis részben a szerző intuitív képességének köszönhető, hogy így is hozzájárul a magyarságról bennünk élő társadalomkép tudatosításához és élesítéséhez. Minden magyar szociológus haszonnal fogja elolvasni.

Szombatfalvy György

S é e, Henri: *Évolution et revolutions*, Paris, Flammarion 1929. 260 p.

Korunk egyik legtermészetesebb feladata a forradalom problémájának megvilágítása a tudományos vizsgálódás módszereivel. A forradalom jelenségét ugyanis egyrészt közvetlen szemléletből, tapasztalatból, tehát első forrásból ismerheti a kutató, de másrészt a történetbölcseletnek és szociológiának már régebbi idevágó vizsgálódásai is lehetővé teszik, hogy a történelem e fontos jelenséget a leíró, szinkronisztikus, vagy csupán a politikai szempontokat figyelembe vevő történelem színvonalán túlmenően vizsgálhassa. Ezen a téren valóban számos jelentős munkát produkált a társadalom- és történettudomány.

Tudjuk, hogy Le Bon forradalom- és tömegpsychologiai elmélete nemrég még klasszikusnak számított, de éppen az újabb vizsgálatok, Vierkandt, Colm, Geiger, Wiese, Sorokin művei — hogy csak néhány nevet említsünk — sok tekintetben meghaladták sőt megdöntötték Le Bon megállapításait. — Szerző munkájának helyes értékelése érdekében le kell szögeznünk, hogy e fontos probléma vizsgálatában ezidő-

* A társadalom megismerése. Budapesti Szemle 1926.

szerint a szociológus előnyben van a historikussal szemben, mert a szociológus sokkal szélesebb területet vonhat be a probléma megvilágításába, methodusa is sokkal elasztikusabb; a historikust ezzel szemben megkötik az exakt módszerrel megállapított és dokumentált történelmi tények. Ez a különbség jut kifejezésre a tárgyalt műben is, amelynek szerzője, Henri Sée, inkább a gyakorlati történetbölcselelő nézőpontjából igyekszik az evolúció és revolúció között fennálló viszonyt vizsgálni. Minden absztrakciót mellőzve, a konkrét történelem alapjára helyezkedve teszi fel a vizsgálandó kérdéseket. Vájjon a forradalmak megszakítják-e a korábbi fejlődést vagy ellenkezőleg meggyorsítják a ritmusát? Ha igen, milyen mértékben. A kitörésben mennyi része van a véletlennek? A forradalom menete és lendülete eredményez-e valami plus-t, amely a megelőző fejlődést különösképp meghaladva, a fejlődésre bizonyos többletet hoz, Nem lehetséges-e gyökerénél megragadni a történelmi determinizmus és az esetlegesség játékát? Sée e kérdések szempontjából vizsgálja azokat a forradalmakat, amelyek a 17. sz. angol forradalmaitól mai napig zajlottak le. Itt mindjárt megjegyezzük, hogy szerző különösen az angol és francia forradalom rajzában és analízisében széleskörű irodalmi ismeretekre támaszkodva kiváló alkotott mint történétíró. Ezzel szemben a XIX. század forradalmait csak elnagyolta, attól pedig, hogy az orosz forradalomról ítéletet mondjon, megbízható források hiányában egyenesen tartózkodik és megelégszik a hipotézisekkel. A vizsgálat közben felmerült történelmi jelenségek magyarázatából bizonyos következtetéseket, eredményeket szűrt le, válasz gyanánt az expozícióban feltett kérdésekre. Megállapítja, hogy a forradalmakat csupán az evolúció funkciójában érthetjük meg. Ha nincs fejlődés, vagy csak nagyon lassú, mint Indiában és Kínában, úgy nem lehet valósággal forradalom. A változások kívülről jövő hatások eredményei. Ez az oka annak, hogy a forradalmak választott földje az újkorban a mozgékony, változásokra szomjuzó nyugateurópai országok; keletkezésük pedig éppen a fejlődés meggyorsulásának idejére esik. Legjellemzőbb közülök a francia forradalom; még a nevét is ez adta, mert ezt a fogalmat mai értelemben csak 1789 óta használjuk. Még D'Argenson és Voltaire is, amikor előre látták a közelgő „revolúciót”, inkább gondoltak gyors átalakulásra, mint teljes felfordulásra. Az angol forradalmat még csak „nagy rebellió”-nak nevezték. — A fejlődést magát nem tekinthetjük egyenesvonalú mozgásnak, sok akadály, véletlenség gátolja útját. Az ancien régime végefelé a jogi szervezet, mint a múlt őrzője akadályozta a dolgok menetét, a reálisra ért eszmék érvényesülését. A privilegizáltak nem akartak lemondani törvényes jogaikról és ez okota éppen a forradalom kitörését, 1786 óta az események egész sora nyitott erre utat s ezek az események adták meg a forradalom különleges jellegét is. De valamely forradalom műve

csak oly mértékben hatékony, amennyire a korábbi fejlődés vonalában fekszik; az emberi jogok deklarációja a népfenség és főként a jogi kiváltságok megszüntetése, a parasztbirtok felszabadítása olyan eseményei a francia forradalomnak, amelyek állandósultak. Nem végeztszerűen szükséges azonban, hogy a fejlődés forradalomra vezessen; a fejlődés elvégezheti ugyanazt a munkát — mint Angliában a 19. században — csak sokkal lassabban. A franciához hasonló győzelmes forradalom eredménye, hogy erőteljes, hogy az „ancien régime“ rövid időn belül távoli századok kódében látszik elveszni. De a forradalmi kort jelző események és maga a forradalmi lendület okozzák, hogy saját célján annyira túlhalad, hogy a tömeg nem találja összhangban magát a mozgalom vezetőivel. Bizonyos kimerültség jelentkezik, amely meghatározza a forradalmi áradat visszafolyását. A lelkesedés megszűnik és amint Cournot helyesen mondja, a közvélemény „követeli“ a munka és az ügyek gyors felvételét és a leggyorsabb visszatérést a pillanatnyilag elértéktelenedett értékek normális taksálásához. Innen származik a *kiegyezés*, a stabilizáció rendkívüli változások után. De ez a forradalmi „többlet“ (surplus), amely nyugtalanította a tömeget, meghaladta aspirációit és így közvetlen hatást nem fejthetett ki és amely a reakció pillanatában örökre elvetettnak látszik, — pontosan ez a forradalom specifikus tartalma, ez fog nagyban hatni a jövőre és gyakran kiindulási pontjává lesz a jövő fejlődésnek. Ily módon mutatkozik az eredet és jelleg szerint egyébként egymástól különböző forradalmak történelmi folytonossága. A demokratikus eszmék, amelyek az első angol forradalmak idején kerültek felszínre és amelyek erőteljesen szakítottak Anglia korábbi fejlődésével, a restauráció kora alatt örökre eltűntnek látszottak. De mégis inspirálták Lock-ot, az 1688-iki forradalom nagy theoretikusát, aki szélsőségeiket lenyeste és így a 18. században világszerte elterjedtek és hatottak főként az amerikai és francia forradalmakra. Azok a politikai és szociális eszmék, melyek Franciaországban az 1793—94-iki rendkívüli események nyomán keletkeztek és megerősödtek, előkészítették a szocialista doktrínák útját, amelyek a 19. század első felében virágoztak. A konvent nagyratörő terveit a közsegélyezés és közoktatás terén, amelyek a forradalom másnapján már csak utópisztikus óhajoknak látszottak, a 19. század folyamán a demokratikus pártok programjai újra elővették. A forradalom sőt a hegypárt eszménye, amely Robespierre után elbukottnak látszott, lelkesítette a köztársaságiakat a restauráció és a júliusi monarchia korszaka óta. Mindezek erőteljesen hozzájárultak a 19. század új forradalmainak kitöréséhez. Ha az 1848-as forradalom sikertelen maradt is, specifikus tartalma, a társadalmi forradalom eszméje — nem kevésbé mint a gazdasági változások — nagymértékben hozzá járult a munkásosztályok szervezéséhez, amely a század második

felét jellemzi. A különböző forradalmaknak éppen ez a különös velejárója gyakorolja a legnagyobb nemzetközi hatást, ezek a leghatalmasabb ösztönzői a fejlődésmenet gyorsításának. Mint érdekes következmény állapítható meg, hogy a forradalmakban a determinizmus bizonyos hatása mutatkozik meg, mert a korábbi fejlődés határozza meg feltételeiket és csak abban a mértékben érvényesülhetnek, amennyiben az utóbbit hangsúlyozzák; másrészt azonban többé vagy kevésbbé alá vannak vetve véletlenek, előre nem látott események játékának, sőt bizonyos személyiségek befolyásának. Determinizmus és a véletlen szabad játéka kétségkívül egy azonos valóságnak két arca, melyeket értelmünk egymással ellentmondónak vél, mert csak részleteiben tudja felfogni, a maga teljességében soha. Sée műve kétségkívül figyelemre méltó munka a problémával foglalkozók számára, bárha mint említettük, igen mélyreható vizsgálatok állnak e téren rendelkezésre. Érdemét főként abban látjuk, hogy a merevnek látszó történelmi anyagot az evolúció gondolatának végigvezetésével élettel teljesebbé tette és így, az általa történetbölcseletinek nevezett elvek alkalmazásával gyakorlatilag közelebb hozta egymáshoz a történelmi és szociológiai vizsgáldást.

Niklay Péter

K. O. Petraschek: *Die Rechtsphilosophie des Pessimismus.* München, E. Reinhardt, 1929, XX.+421 L, 8°.

Egyre általánosabbá válik annak a felismerése, hogy a jogbölcselet, mint az („általános“) filozófiának ancilláris függőségben levő részletdiszciplínája, megoldásait a „nagy“ diszciplínák valamelyikének egy-egy sarkalatos kérdésében való állásfoglalás útján nyeri olyképen, hogy megkísérli azoknak az alkalmazását a saját („különös“) problémáinak körére. De nyilvánvaló az is, hogy a legnagyobb általánosságokban mozgó ismeretelméleti, fenomenológiai, vagy akár axiológiai vagy etikai megoldásoknak is nem mindegyike lesz a jurisztikus gondolkodás, esoterikus problémáinak megvilágítására egyenlően alkalmas: ez a magyarázata nagy stílusban elgondolt és kiépített jogbölcseleti rendszerek napjainkban annyira feltűnő terméketlenségének.

Ezekkel, az eltévesztett kiindulási pontjuk miatt *ab ovo* reménytelen kísérletekkel szemben szerzünk a jobbik részt választotta akkor, amikor a jog *quaestio vexata*-inak nyitját az optimizmus és pesszimizmus hatalmas problémájának széles perspektíváján át igyekszik meglátni. — Ám a szerencsésen felvetett kérdések mélységeinek szisztematikus feltárása helyett szerzünk, aki a céhbeli jogbölcselelők közül csupán egyesek rendszerével foglalkozik bővebben s a *katexochén* jogbölcseleti irodalomban elszórtan feltalálható idevágó fejtegetések közül pedig csak egy-kettőt méltat figyelemre, — megelégszik a pesszimizmus modern képviselőinek (Schopenhauer, Hartmann és Nietzsche

akikhez a *szerző* Marxot is sorolja) reprezentáns műveiben olvasható (részben azokból inkább csak kiolvasható) jogbölcseleti megoldások filológiai és kritikai elemzésével. Eközben magának az az alapproblémául választott nagy világszemléleti alternatívának a kérdésében a szerző állásfoglalását nélkülöznünk keli s e részben azokkal a következtetésekkel kell beérnünk, amelyeket az egyes részletkérdésekben vallott nézeteiből levonhatunk.

II. A modern pesszimizmus a Hegel-féle metafizikai intellektualizmus ellenhatása, amely, — minthogy a létezőben a világszemlélet megvalósulását látja, — egyfelől szükségképen optimisztikus világképhez vezet, másfelől azonban azáltal, hogy ekként végső eredményében az észszerűt a valóságos, az az ideálist a reális s a szubsztanciálist az akcidentális színvonalára szállítja le, a véglet vonalán a pesszimizmus-sal találkozunk s filozófiájának ez a paradox struktúráját a haladás gondolatának köpönyegével kénytelen takargatni. (7.) A panlogisztikus optimizmussal szemben a pesszimiztikus világnézet két árnyalatban jelentkezik: Schopenhauer és Hartmann érzelmi (eudámonológiai), valamint Nietzsche és Spengler kulturális pesszimizmusában; utóbbiak közé sorolja szerzőnk Marxot is. Az előbbieket a fájdalomérzetek túlnyomóságát vitatják az örömerzetek felett, ami Schopenhauert a haladás gondolatának elejtésére indítja, míg Hartmann annak pesszimiztikus világfelfogásában is helyet talál. A kulturális pesszimizmus ezzel szemben nem a boldogság, hanem a kultúra lehetőségét veszi tagadásba, akár általánoságban (Nietzsche, Spengler), akár a fennálló társadalmi rend keretei között (Marx). Minthogy pedig a kulturális pesszimizmust (szkepticizmust) is jelenlegi képviselőinél, — a morális pesszimizmust (szkepticizmust) is magában rejt, jogbölcseleti szempontból az érzelmi pesszimizmusnál jelentősebb, mert felveti a jog és az erkölcs összefüggésének a kérdését is, amit Ihering a jogbölcselet Cap Horn-jának nevezett (1—28). A pesszimiztikus világfelfogásnak ez az árnyalata, mellőzve az élet értéke kérdésének felvetését, a „kultúrjavak“ gyűjtőnéven ismeretes jelenségek értékét vonja kétségbe, vagy legalább is azok értékelését új alapokra igyekszik fektetni (30.). így Marx közismert gazdasági materializmusa, amelyvel a szerző Spengler „porosz“ szocializmusának szintén közismert, eszmékben gazdag elgondolását állítja szembe, s amelyet — bár Spengler világszemléletével szemben egyébként nem kevésbé határozottan visszautasító álláspontra helyezkedik — egészben véve magáévá tesz. (29—59.)

Nietzschének, az élet nagy igenlőjének „spiritualisztikus-individualisztikus kulturpesszimizmusát“ jellemezni nehéz feladat (60.): szerzőnk a pesszimiztikus vonást Nietzsche tanain abban véli felfedezni, hogy szerinte az összes kultúrértékek, a tudományt is beleértve, csak a *hatalom* akarásának, tehát az élet fokozásának, vagyis egy lényegé-

ben animális alapfunkciónak a jelentőségével bírnak, mint minden más tudatos életnyilvánulás. (61.) Minthogy pedig ennek félreismerése folytán az úgynevezett „ideálok“ a valóságban az emberi élet értékének csökkenését eredményezik, innen a Zarathustra bölcselőjének a bizalmatlansága ezekkel s a hozzájuk fűződő „magasabb“ érzelmekkel szemben, saját vallomása szerint is ebből áll az ő pesszimizmusa. (62.) Ennek legjellemzőbb vonása a morál ellen intézett nyílt támadása, melyet közkeletű értelmében „rabszolga-morálnak“ a *décadence* tünetének jellemez s az organikus természet bomlási jelenségeivel azonosít. Ez a kevéssé sikerült biológiai analógia, amely éppen az organikus erőktől leginkább duzzadó széles néprétegekben keresi az elfajulás tüneteit, ép annyira önönmagában hordja a cáfolatát, mint az a hajótörött kísérlet, amely a kétezer év óta változatlan életerővel viruló keresztény morálra szeretné a *décadence* bélyegét rásütni. Ezen könnyen kimutatható antinómiák folytán szerzőnk hajlandó az igazság objektív érvényében amúgy sem hívó Nietzsche egész filozófiáját a hatalomért vívott harcban alkalmazott fegyvernek, vagy — Nietzsche kedvenc szava járásával — a *ressentiment* tényének tartani. (60—92.) Spengler pedig, ki Nietzsche több aforisztikus gondolatát kiépíti s akinek alapvető tanítását: a kultúrák izoláltságát s ebből folyóan az igazság érvényével fellepő tétel érvényének időbeli, sőt térbeli korlátozottságát, — szerzőnk teljes határozottsággal utasítja vissza, illetőleg lényegbe vágó megszorítások útján igyekszik az előtte egyébként magasan álló történetfilozófus több ponton elnagyolt teorémáinak józan magját kihámozni, a jelen mű problémakörébe nem az aktuális civilizáció jövőjére vonatkozó közismert s utóbb önmaga által is módosított jóslataival, hanem Nietzsche is túlmenő morális szkepszise folytán kerül. Spengler ugyanis nem elégszik meg azzal, hogy univerzális hisztorizmusa szellemében, a morál alaptételeinek az összes kultúrákra kiterjedő egyetemes érvényét is tagadásba veszi, hanem ezen felül a morális tanításoknak az életben való teljes hatástalanságát is vallja, s hirdeti a „tények“ és az „igazságok“ (ez alá a gyűjtőnév alá foglalja az etikán kívül, a tudomány s a filozófia mellett a vallást is) könyörtelen, áthidalhatatlan dualizmusát, amelynek tragikus mélységeit a Pilátus előtt álló Krisztus nagy jelenetének bámulatos utánélésével igyekszik szemlélhetővé tenni. A hagyományos keresztény etika talaján rendületlenül álló szerző azonban Spenglernek ezeket az ultrapesszimiztikus eredményeit sem fogadja el, s míg egyfelől rámutat arra, hogy a tények és az ideálok vitatott diszparát jellegét a történeti tapasztalat kézzelfogható eredményei megcáfolják, másfelől elismeri, hogy a politikai doktrinarizmus hatása az események történeti lefolyására valóban csekély volt s hogy a történeti életet élő kollektívumok életrendjében, valamint az azokat irányító egyének politikai

cselekvőségében mértékadó erkölcsi princípiumok az individuális etika követelményeitől merőben különböző eredményekre vezetnek. Elvben azonban Spenglernek merev izolációra és erőszakos parallelizmusra hajló kultúra — és történetiszemléletét az empirikus józanság biztonságával utasítja vissza. (93—125.)

III. A modern pesszimisták világnézetének általánosságban való ismertetése és bírálata után szerzőnk megkísérli a Schopenhauernek és Hartmannak műveiben elszórtan felfedezhető sajátképeni jogbölcseleti tanításokat a bölcselek világnézeti alapvetéseivel — a „Weltverfehlung“-ról vallott nézeteikkel — összhangba hozni; ez azonban úgy véljük, nem sikerült. Sem Schopenhauer tana a jogtalanság fogalmának a jogfogalommal szemben fennálló prioritásáról, sem a megtorlás elvét feladó s ezzel szemben pusztán a prevencióra alapított (relatív) büntetőjogi elmélete, sem általában az államhatalom határaitól vallott felfogása, amelynek értelmében a jogi törvényhozásnak szerény célkitűzéseket ajánl, — bár mindezekben a pesszimizmusnak bizonyos árnyalata fel is ismerhető, — még sem értelmezhető a jog és az igazságosság viszonyának radikálisan szkeptikus felfogása gyanánt, ami szerzőnk szerint az eudámonológiai pesszimizmus jogbölcseleti attitűdje lenne, (127.) s így Schopenhauer világnézetével közös nevezőre nem hozhatók. Éppen így Hartmannak ugyanezekről a kérdésekről, valamint a magántulajdonról, továbbá a nemzetközi jognak s az államfeletti organizációnak hatásairól vallott nézete is inkább a *jogállam* akkoriban általánosan uralkodó elgondolására, mint „evolúciós optimizmussal kombinált érzelmi pesszimizmusára“ vezethető vissza. (126—147.) Ehhez képest a szerzőnek azokhoz fűzött hosszas kritikái fejtegetései, amelyek helyenkint, így különösen amit az igazságosság és a jogbiztonság közötti antagonizmusról mond, kiváló elmeélről és problémalátásról tesznek tanúságot, egészen véve mégis fárasztó és terméketlen szövegetései a Schopenhauer-Hartmann-féle filozófia egyes vékony szálainak. (148—192.)

A „kulturális pesszimizmus“ képviselőinek jogbölcseleti eredményei kézzelfoghatóbbak: ezek a jog és a hatalom viszonya körül forognak s a jogban vagy az osztályelnyomás és gazdasági kizsákmányolás eszközét látják, amely az eszményi jövő állapotában át fogja engedni helyét egy a hatalom mozzanatától mentes igazságos társadalmi rendnek (Marx), — vagy a hatalomért vívott harc önálló létjogosultság nélküli eszközét, amelynek a jog nélküli „természeti állapottal“ szemben háttérbe kell szorulnia, ha az az élet alaptörvényének, a hatalom akarásának érvényesülésére kedvezőbb. (Nietzsche,) Ezzel a negatív attitűddel szemben azonban a kulturális pesszimizmus harmadik képviselője a „realista“ Spengler, aki a jogban szintén csak tényleges hatalmi viszonyok eredőjét látja, a „tények“ világát azonban az „igaz-

ságok“ világának fölébe helyezi, a joggal s az állammal szemben határozottan pozitív álláspontra helyezkedik, amely nem ritkán a hegeli optimizmus államimádatának fokára emelkedik s az államban látja a történelem kizárólagos alanyát, a nyugvóponton szemlélt történelmet. Nietzsche ellenben, akit Spenglernek világnézeti kiindulásai arra predesztinálnának, hogy az államban a hatalmi gondolat heroldját köszöntse, féktelen individualizmusa az elvi államellenesség területére sodorja s a Zarathustra közismert kifakadásaira indítja. (J. Binder idevágó kiváló tanulmányát, — 1. Társadalomtudomány VI. évf. 73. L. — szerzőnk nem ismeri.)

Ebben a hatalmpolitikai beállításban a jog problémája olyképen van felvetve, hogy a politikai, vagy a gazdasági mozzanatnak tulajdonítunk-e döntő jelentőséget? Marx-nak „ökonomicisztikus“ megoldásával szemben Stammlernek terméketlen ismeretelméleti fejtegetések területére tévedt kritikája tehetetlenül és tanácstalanul áll: Spengler „politícisztikus“ megoldását ellenben szerzőnk, miután rámutat a marxizmus államellenes állásfoglalásának naiv utópizmusára, — magáévá teszi, nem mulasztva el, hogy a politikum prioritásának felismerésében rejlő etikai állásfoglalásra s ez által az elméleti amoralizmust valló Spengler ocuyre-jének feltűnő antinómiájára rá ne mutasson, (218—221.) A köz- vagy magántulajdon kérdését a marxizmus a társadalmi problémák terére átvitt mechanisztikus gondolkodás jellegzetes ugrásával eldöntöttnek véli azzal, hogy a termelés mai létszékában az áruk létrehozásán számos ember működik közre. A mélyebbre látó Spengler tartózkodik a tulajdon jogosultsága kérdésének felvetésétől, s azt mint a kultúra probléma komplexumának többi témáit a maga morfológiai módszerével kezdi: Tönniesnek szerzőnk előtt ismeretlen idevágó fejtegetéseivel (1. Társadalomtudomány: VII. évf. 79. 1.) egyezően, a reá minden téren jellegzetes párhuzamot a tulajdon témájánál annak (következetlenül úgynevezett) *eszméjében* és *fogalmában* igyekszik feltalálni. A hatalmi princípium az államok egymáshoz való viszonyának, vagyis a háború problémájának a kérdésében kulminál míg Spengler a „tények“ világában a pacifizmus „igazságai“ számára — amelyekről „tudomást venni a történelemnek eddig még nem volt nyugvópontja“ — nem lát érvényesülési teret, s a háborút tartja minden nagy dolog teremtetőjének; addig Nietzsche, aki korábbi műveiben szintén a háború emócióiban látta a kultúrát fentartó erők forrását s a világháború közelgő fátumát döbbenetes divinációval látta meg, később a legsúlyosabb antimilitarista kifakadásokra ragadtatja magát s a „jó európai ember“ optimizmusával a népek gazdasági közeledésétől reményli az állandó békét. Ezekkel a végletekkel szemben a mindig mérsékelt szerző úgy látja, hogy a népek közötti közeledés jelet ellenére is a nemzeti ellentétek sokkal kevésbé enyhültek, semhogy

az élesen kifejezett népi egységekben élő önálló nemzetek a fegyveres önvédelemről lemondhatnak. Ezt a megállapítását csak annyiban enyhíti, hogy bár a fegyveres béke mai állapotát elvben nem tartja ugyan változhatatlannak, abban mégis annyi fennmaradási tendenciát lát, amennyi az államférfiakat önfenntartási szándéktól és eszélyességi moráltól vezérelt legnagyobb körültekintésre inti. Elvben azonban a jog hatalompolitikai felfogását a legkényesebb ponton: vagyis a nemzetközi élet jogi szabályozásának terjedelme kérdésében tett lényeges koncesszió ellenére is elveti, mert többtagú embercsoportok nem tartathók planéta-rendszer módjára természeti erők szabad játéka által egyensúlyban, ha csak a neutrális hatalmi faktorhoz az erkölcsiség, jelesül az igazságosság princípiuma nem járul; a pesszimizmus jogbölcseletének tévedése pedig épen abban gyökerezik, hogy a hatalmi mozzanatot, a jognak ezt a rendszerinti velejáróját a jog egyedüli meghatározó tényezőjének hirdeti. (193—255.)

Ezeket a fejtegetéseket szerzőnk a jogbölcselet egyes részletproblémáinak tárgyalásával egészíti ki, amelyekben a pesszimizmus képviselőinek műveiből az egyes kérdéseket illetően kivethető megoldásokat állítja egymással szembe s azokhoz fűzi saját állásfoglalását: így a magántulajdonnak vagy a jog kényszer jellegének a kérdéseiben, Megoldásait általánosságban helyeslésünkkel kísérhetjük, nem hallgathatjuk azonban el, hogy az egyes fejezetek sokszor félrevezető címei és alcímei — (pl. mikor a jog kényszer jellegét *Recht u. Kultur* felírás alatt tárgyalja) — nem szolgálnak könyvének előnyére, (256—367.)

IV. A jogbölcseleti pesszimizmus problémaanyagának megvitatása után a szerző a legújabb jogbölcseletnek az optimizmushoz való állítólagos visszatérésével foglalkozik s ez alatt a cím alatt W. Sauer társadalom- és jogfilozófiájának szentel beható fejtegetéseket, amelyek annál több figyelmet érdemelnek, mert az előttünk ismeretes irodalomban ez az első nagyobb formátumú kísérlet a jeles jogfilozófus *oeuvre*-jének arányaihoz méltó megvitatására,

Sauer rendszere a metafizikai optimizmus jegyében épült, azonban ez a kulturális, sőt talán esztétikai eligazodású optimizmus éppen az állam- és jogbölcselet terén vezet paradox, pesszimizmtikus eredményekre, amit szerzőnk szerint annak kell tulajdonítani, hogy Sauer az erkölcsiség valódi jelentőségének felismerésében különcködő vallásfilozófiai ötletei gátolják. (378.) A „Zukunft-Gott“ fantazmagóriájában kell tehát a gyökerét keresni Sauer kézenfekvő tévedéseinek és antinómiáinak: a vallás és az erkölcsiség kulturális inferioritásáról vallott doktrínának és az igazságosság eltévesztett definíciójának; a bal-sikerű eredményekben azonban a fogalmi élesség s a következetes szóhasználat hiányának is része van. (380.) így jut el az optimista Bauer, — éppen a kultúrának a moralitással szemben való indokolat-

lan túlbecsülése folytán — a pesszimizmus képviselőivel azonos morál- és jogfilozófiai eredményekhez: az altruisztikus morál s egyben a jog és az állam kulturális alacsonyrendűségének lényegben Nietzschevel és Marx-szal közös dogmáihoz.

Ami jelesül az utóbbi témakört illeti, Sauer a hegeli államimádát túlzásait és következetlenségeit szerzőnk megítélése szerint is szerencsésen kerüli el az által, hogy jognak és államnak (ami egyébként szerinte ugyanannak a jelenségnek két különböző oldala s így ránézve csak egy problémát jelent) csak relatív értéket tulajdonít (389); azonban Sauernek azokat a nézeteit, amelyeket a jognak és államnak a kulturális fejlődés egészében elfoglalt helyéről vall, teljes határozottsággal visszautasítja. Ezek szerint ugyanis a jog a maga szkematikus normáival a folytonos fejlődésben levő kulturális étellel szemben szükségképen visszamarad, a lényegét kitevő kényszer mechanikus primitívségénél fogva a magasabbrendű kulturális életnyilvánulásokkal szemben alulmarad s így a társadalmi fejlődésben állandó térszűkítésre kényszerül. Az ekkép előállott inferioritást súlyosítja, hogy Sauer szerint a társadalmi fejlődés kezdetein általános, Spenglerrel egyezően úgy nevezett „első“ jogot, amely a népetlet organikus megnyilvánulása, a fejlődés későbbi szakában a „második“ jog, vagyis a tudatos törvényhozás szervező munkája váltja fel, amely az igazságosság követelményeit a jogbiztonság azzal gyakran ellentétes érdekeivel szemben feláldozni hajlandó, míg Spengler a „második“ jog inferioritását éppen abban találja, hogy a jog hatalmi jellegét az igazságosság doktriner célkitűzései szorítják háttérbe. Egyébként a jog „elhalásának“ gyakorlati jelentősége Sauer szerint is csak annyi, hogy a fogalmi szükségességgel mindig elavult jogi szabályozást más jogi normák hatálya váltja fel s az igazságosság eszméjét teljes mértékben érvényre juttató, kényszerszerű, konvencionális társadalmi szokás kizárólagos uralma az elérhetetlen „örök jövő“ zenéje csupán.

Ezekben a gondolatokban Petraschek a jog igaztalan kisebbsítését és lebecsülését látja: szerinte Sauer, aki egyéb tereken a kulturális, pesszimizmus képviselőivel sikeresen harcol, a kultúra csúcsának magaslatáról a jog alacsonyabb fekvésű tájaira leszállva, annak pesszimizmus megítélésében Spengleren és Hartmannon, sőt Schopenhauer-en és Nietzsche-n is túlszárnyal és egyenesen Marx-szal van közösségben,, akinek radikalizmusát csupán enyhítette bizonyos mértékig. (368—402.)

Sauer rendszerének ennél a bevallottan egyoldalú bírálataánál (— a szerző maga is beismeri, hogy annak érdemeivel foglalkozni nem tudván —) teljes mértékben éreztetik a hatásukat Petraschek monográfiájának ismertetésünk elején kiemelt hiányosságai: a nyílt világnézeti állásfoglalás hiánya és tájékozatlansága az elméleti jogtudományban. A jognak Sauer részéről történt állítólagos lebecsülésével szemben

kellőképpen megalapozott pozitív megoldást nem tud szembeállítani, arról pedig nyilván nincsen tudomása, hogy a jogtudomány kiváló képviselői a jog értékelésében gyakran a székszis határáig tartózkodók és óvatosak s a jog immanens hiányosságait, valamint az azokkal egybekötött veszélyeket a (tétéles) jagon kívül eső s annál magasabb rendűnek feltételezett szempontok bevonásával igyekeznek ellensúlyozni.

Az ebben az értelemben vett „Rechtspessimismus“ amit a probléma iránt szintén nem nagyon érzékeny Binding „hagyományos jogászai szerénységnek“ nevez, a jogtudomány elméleti művelői között általános elterjedt szállóigévé („Summum jus, summa injuria“) vált jelenség. Ha erről Petraschek mit sem tud, ez annál feltűnőbb, mert az igazságosság és jogbiztonság célkitűzéseinek antagonizmusa, mint fentebb láttuk, nem maradt előtte elrejtve, azonban képtelen volt az abban rejlő tragikum teljes mélységének átélésére. Erre, — úgy látszik, — csak a jogi problémákhoz való esoterikus közelség nyújt módot.

Művének befejező részében szerzőnk a pesszimizmus jogbölcseletének „maradandó vívmányaival“ foglalkozik. Erre a lapra elsősorban a jogban érvényesülő *hatalmi* mozzanat jelentőségének felismerését könyveli el, amely az emberi élet aktív és volitív oldalának kiemelésével járt együtt s amely a pesszimizmus mindkét iskolájának maradandó érdeme annak ellenére, hogy az irányzat harcos képviselőinek radikalizmusa a jog merőben hatalmpolitikai felfogásával túllőtt a célon. A hatalmi mozzanat jogbölcseleti jelentőségének felismerésével függ össze a politikum rangsorbeli elsőbbségének belátása a gazdasági életviszonyokkal szemben, ami Spengler maradandó érdeme. Ugyanily kedvező megítélésben részesíti szerzőnk Schopenhauernek az állam kulturális hivatásáról vallott negatív felfogását is. Csak a pesszimiztikus világszemlélet új nézőpontjai voltak alkalmasak arra, hogy a jogfilozófiai gondolkodást a jognak erkölcsi eszmény és fizikai kényszer elemeiből összetevődő, antagonisztikus részideálokból felépülő, az igazságosság, és a biztonság, a természeti és a kultúrvilág között közvetítő, tehát valóban „Ég és Föld között lebegő“ kompromisszumos lényegének, a sokat keresett „igazi jogeszmének“, felismerésére elvezessék. Ebben látja a szerző a pesszimizmus jogbölcseletének legfőbb érdemét (46—415.) és ezt a megállapítást készséggel tesszük magunkévá. — (402—419.)

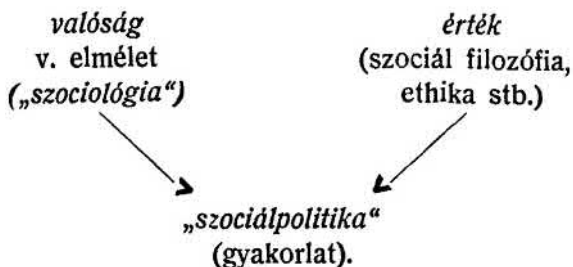
Ismertetésünk, úgy véljük nem hagy fenn kételyt az iránt, hogy szerzőnk ezzel a sok szorgalommal, erudícióval és elmével megírott tájékoztató és gondolatébresztő könyvel derék munkát végzett, azonban a gazdag problémaanyagba új nézőpontokat bevinni nem tudott.

Ruber József.

K. Dunkmann: *Angewandte Soziologie*. Év nélkül (1929), R. Hobbing, Berlin. 160 l.

Dunkmann theologus professzor volt és társadalomethikával foglalkozott, majd kizárólag a szociológiával. Jelenleg a charlottenburgi (berlini) műegyetemen szociológia-tanár, megalapítója az „*Institut für angewandte Soziologie*“-nek, s kiadja az *Archiv für angewandte Soziologie* című folyóiratot. Sajátos jele a német kultúrpolitikai viszonyok átalakulásának, Két évtizede Dunkmann megmaradt volna etikusnak, ma egy *gyakorlati* irányú szociológiai tanszéket tölt be. Szerző írja előszavában: „Die Einstellung war von jeher instinktmäßig gegen eine selbstgenugsame Theorie oder ‚Wissenschaft an sich‘ gerichtet, die der Praxis nur das subjektive ‚Wertarbeit‘ überlies“. Úgy véli, hogy „egy elmélet, mely a társadalmi élet gyakorlata számára nem ad vezető eszmét, épügy terméketlen marad, mint ahogy a gyakorlat *cél* nélkül való lesz, ha az elméletet nélkülözi“.

Kissé sajátos tagadhatatlanul az „alkalmazott szociológia“ elnevezés, hiszen gyakorlat számára „vezető eszmét“ nem egy elmélet (*szociológia*, szűkebben véve mint társadalomelmélet) ad, hanem egy elméletileg jól megalapított *szociálpolitika*. A Dunkmann-féle kísérlet — úgy látszik — eleve tudományelméleti zavarokat hoz magával; beékeli a szociológiát a szociálpolitikába? — avagy a szociálpolitikát ékeli be a szociológiába? Mindkét esetben egy hermafrodita tudomány keletkezik. Tudományelméleti szempontból — s ez a gyakorlati módszerekre lényegesen kihat — mindig kétséges dolog „alkalmazott“ diszciplínáról beszélni. Sokféle „alkalmazásról“ van és lehet szó. így egy elméletet alkalmazhatok egy másik elmélet keretében. Egy érték szempont alkalmazást nyerhet egy másik *érték*probléma megoldásánál. Itt szükségkép két külön világ van, a valóság (elmélet) és az érték világa. De ezek közös érintkezési területekre találhatnak. Az elmélet nem ad közvetlenül impulzust a gyakorlatnak, valóságra vonatkozó elméletből nem sarjadhat „vezető (érték-)eszme“. Az elmélet, mely mintegy tükre a valóságnak, mely kiválasztja a valóság lényegelemeit, eredményeiben csak alkalmi ok lehet a valóság új irányításában, ámde lényegében *csak eszközöket* adhat, kauzális összefüggéseket derítvén ki, és szolgáltatván, amit a valósággal operáló ember felhasználhat, de nem *tartozik* felhasználni. Valóban iránymutató elvek csak *értéktani* alapon indulhatnak ki. Dunkmann teljesen zavarosan állítja be — minden tudományelméleti meggondolás nélkül — a problémáját, Rá kellett volna mutatnia, hogy mi a különbség „alkalmazott szociológia“ és „szociálpolitika“ közt. A gyakorlati megvalósítás *kétféle* diszciplínára támaszkodik, így:

Ilymódon szoros értelemben „*alkalmazott szociológiáról*“ beszélni aiem lehet. Mégis — van szükség olynemű problémacsoporthoz, mi-
nőt szerzőnk kísérel meg. Vegyük például az orvostudományt. Az *élet-
tan* (fiziológia) tisztán elméleti tudomány. Az orvoslás gyakorlati tudomá-
nya nem nélkülözheti az élettani-elméleti ismereteket, ismernie kell
a normális testi életfolyamatokat. Ez ismereteket végeredményben alkal-
mazza. Viszont van egy — mondjuk alkalmazottabb — tudományág,
amely ugyan még szintén elméleti jellegű, nem áll gyakorlati útmu-
tatásokból, nem tartalmaz gyógyászati technikát, mégis közelebb áll a
gyógyászat gyakorlati igényeihez; ez a kórélettan. Dunkmannt ebben a
precedensben látjuk igazolva és örömmel üdvözölhetjük első kísérle-
tét. Valóban van szükség oly ismeretkomplexumra — eltekintünk attól,
hogy az *külön* tudományág-e vagy sem, — amely oly ismeretekből áll,
amelyek gyűjtve, szelektálva vannak az „alkalmazhatóság“ igényei sze-
rint, így az alkalmazott szociológia *még nem* szociálpolitika, megma-
rad szociológiának, de mintegy félszemmel gyakorlati alkalmazható-
ságra tekint már akkor, mikor elméleti, *elemző* vizsgálat közben van.
Három részterület tárul szerző elé: szociológiai pedagógia, szociológiai
gazdaságtan, és szociológiai politika. Ezeket megelőzőleg valóban rá-
eszmél egy érték-diszciplinára is, mely így valóság-elmélet mellett szín-
tén alapvető lesz, s ez a „szociológiai etika“, melyet normatívumnak
tekint, fel is vázol néhány igen érdekes „imperativust“.

Dunkmann szellemes és önálló problémafeltevő erővel rendelkező
író benyomását teszi. Kiindul az „élet eszméjéből“. Önfenntartás, ön-
állítás, nemzés, önábrázolás stb. alapfogalmai hol egy biológiai fogal-
makkal operáló etikára, hol szellemtudományi kiindulásokra em-
lékeztetnek. Előterbe nyomul a milieu-elemzés problémája. Minden
egyén valahová beleszűletik, illetve valahol „találja magát“, ahová csat-
lakoznia nem kell, bekapcsolódnia nem szükséges, amely számára adott
helyzetet jelent. Ezek bizonyos „körök“ az egyén körül, életkor, nem,
család, törzs, nép, faj. Az ily környezet-elemek bizonyos arányban
hatnak az egyénre, egy kör metszeteiként ábrázolhatók (25 l.), ahol
különböző érdeklődések jutnak arányba, minő a család iránti érdek-
lődés, a baráti kör, a hivatás, a sport stb. érdekkörei találkoznak min-
den egyéni érdekkörben. Jó problémafeltevések ezek, mégis, úgy vél-

jük, torzók, még csak első vázlatok, amelyek nem hatolnak elég mélyre, átgondolásuk nem teljes. (A környezet-elemzést, próbakép külön kritika tárgyává fogjuk tenni.)

Dunkmann bizonyos hűvös távolságra marad kora német szociológusaival, így Tönniessel szemben, Mégis jó társadalom-szemléletei vannak, amelyek figyelemreméltó rendszertani összeállításban vázolódnak élénk. Beszél így „törzscsoportokról“ (Stammgruppen), amelyek „die einzeln lebensnotwendigen Gruppen“. Lehetetlennek tartja az egyénre való hatás szempontjából azt, hogy csoportok koncentrikusan egyesül-nének egy egyénben *anélkül*, hogy a különböző csoportok homogén természetűek ne volnának, Eszerint a differenciálódott törzscsoportok integráció-lehetőségeiről és tényeiről is kell beszélnünk. Dunkmann eljut körülbelül oda, ahová Tönnies a közösségek fogalmában. Beszél „teljes-csoportokról“ (Vollgruppen), melyeknek történeti formái „nyílt teljes-csoportok“, horda és törzs, majd a „zárt teljes csoportok“, a nép, végül a „szervezett-zárt teljes-csoport“: ez az állam. Ilyesféle elméleti alapvetés kerül előre, mely erőltettnek látszik ugyan, de nem jelentőség nélkül való. Látjuk, itt is mennyire kidomborodik a pár év óta előtérbe nyomuló *morfológiai* szempont.

Amit Dunkmann általában elmond, jórészen józan életfelfogáson s figyelmet érdemlő problémaérzéken alapszik. Finom stílusa egy diszciplínáit szociológiai tudományé. Bármennyire magán viseli is az első vázlat jeleit, megérdemli a figyelmet; e téren végre is rászorulunk az-elve: *non rem, sed spem*.

Dékány István

Family Council Law in Europe. Issued by The Eugenics Society, 20, Grosvenor Gardens, S. W. I. 1929, 91 oldal.)

A teljes áttekintést ígérő cini után kissé csalódnunk kell, mert szó sincs róla, hogy az összes európai államok törvényhozásából ismer-tetné a csökkent beszámíthatóságnak, illetőleg azok családjának védel-mét. Hirtelenében még vagy tíz-tizenkét európai államot tudnánk fel-sorolni, ahol bizonyára szintén figyelemreméltó sajátosságokat lehetne találni a családvédelmi intézkedésekben. Ezekről azonban hallgat az összeállító Mrs. K. E. Trounson, aki egyébként dicséretreméltó lelki-ismeretességgel állította össze Franciaország, Németország, Hollandia, Olaszország, a skandináv országok, Skócia és végül Anglia erre vonat-kozó törvényhozásából a megfelelő fejezeteket. A munka megjelené-sének — nálunk sajnos meglepően szokatlan — története is említést érdemel: az Eugenetikai Társaság egy tagja, aki névtelen óhajtott ma-radni, a saját zsebéből adta a survey-hez szükséges pénzt, az ügy iránti lelkesedésből.

A tanulmány célja, hogy ismertesse a különböző államok kiskorú-akra és más cselekvőképtelen egyénekre vonatkozó intézkedéseit. A

legtöbb állam törvényhozásában találhatunk paragrafusokat az u. n. „határesetekre” is. Faj és családvédelem szempontjából ezek a legfontosabb esetek, mert világos, hogy a kétségtelen elmebaj már kevesebb problémát fog adni az elbírálás szempontjából, mint azok az ép és kóros állapot határán mozgó, sokszor csak a legnagyobb nehézségek árán definiálható esetek, amelyek a laikus előtt még normálisnak tűnhetnek fel (imbecillisek házasságkötései) mikor a valóságban már régen átlépték a kóros határt,

A gondnokság alá helyezés intézménye nem nevezhető népszerűnek, mert a) a határesetek még kevésbé vannak elkülönítve az elmebetegségektől, tehát nem mentesek bizonyos stigmától, b) mert általános az a felfogás, hogy az egyén szabadsága szent és sérthetetlen. Csökkent szellemi értékű egyének esetében azonban megfontolás tárgyává kell tenni azt, hogy logikus-e „egy” valakinek a szabad rendelkezési jogáért mások (családtagok) érdekeit egészben, vagy akár csak részben is feláldozni,

A legfontosabb teendő, hogy definiáljuk a határeseteket. Kétségtelen, hogy életünk folyamán többé kevésbé mindannyiunknál kimutathatóak hosszabb rövidebb ideig tartó „akaratgyengeség”-i korszakok, A kóros vonalat tehát ott fogjuk meghúzni, ahol az akaratgyengeség állandó jellegű és veszélyezteti mind az egyénnek, mind családjának jólétét,

Franciaországban minden esetben, amikor arról van szó, hogy valaki saját ügyeinek a vitelére nem képes, családi tanácsot hívnak össze, amely hat tagból áll, három tag apai, három tag anyai ágról, lehetőleg a legközelebbi vérrokonok közül. A családi tanács elnöke a békebíró, akinek vitás kérdésekben döntő szavazati joga van. Családi tanács véleménye alapján az ügyész vizsgálatot rendel el. Iszákosság eseteiben a család valamely tagja, de bárki más érdekelt is, a hatósághoz fordulhat gondnokság alá való helyezés iránti kérelemmel. A békebíró ilyenkor családi tanácsot hív egybe és ha nem rendeli is el a gondnokság alá való helyezést, „jogi tanácsadót” jelölhet ki, aki inkább csak tanácsadási joggal van felruházva. Az iszákos jogi tanácsadója ellenőrzése mellett végrendelkezési képességét és politikai jogait megtartja. (Megjegyzendő, hogy Franciaországban nem szívesen alkalmazzák az iszákosokra vonatkozó rendelkezéseket.) „Határ esetek”-ben a családi tanács határoz arra nézve, indokolt-e az egyén gondnokság alá való helyezése vagy zárt intézetben való elhelyezése. Kóros költekezés eseteiben hasonló eljárásnak van helye.

Németországban ugyancsak ismert a családi tanács intézménye, azonban az újabb törvényhozás mind inkább azt az álláspontot foglalja el, hogy a csökkent szellemi értékű egyén a köz felelőssége, nem pedig a családé vagy egy családtagé.

Olaszországban a családi tanács intézménye teljes hatályban van, elnöke a praetor. Iszákosokról az olasz törvény kifejezetten nem intézkedik. Az egyén maga nem kérheti gondnokság alá való helyezését. A gondnokság alá helyezett egyénre a kiskorúakra vonatkozó intézkedések érvényesek, politikai jogait elveszíti, érvényes házasságot nem köthet. Pazarlóknál a családi vagy gyámi tanács gondnokot jelölhet ki (curator), de ez még nem jár az egyéni szabadságnak oly fokú korlátozásával, mint a gondnokság alá helyezés.

Hollandia törvényhozása nem ismeri a családi tanács intézményét, a gyakorlatban azonban tartanak szükséges esetekben családi tanácskozásokat. A tanácsnak legalább négy tagból, kettő apai és kettő anyai ágról, kell állni. Az iszákosokról csak a büntetőjog intézkedik, pénzbüntetéssel vagy legfeljebb három napi elzárással büntethetők. Többszöri visszaesés esetén az egyén javítóintézetbe utalható egy évre, esetleg hosszabb időre. Határesetek hasonló elbírálásban részesülnek, mint a kiskorúaknál. Az egyén saját maga is kérheti gondnokság „curatela“ alá való helyezését. A gondnokság alá helyezést még vérrokon, férj, feleség, az ügyész kérheti. Kóros költekezés esetében a gondnokság alá helyezés tényét nyilvánosságra hozzák. Az egyén üzleteket nem, de érvényes házasságot köthet és végrendelkezhetik.

A skandináv országokban a családi tanács intézménye teljesen ismeretlen. Iszákosság esetében a rendőrség indítványára a hatóság rendeli el az egyén gyógyintézetben való elhelyezését. Határesetekben orvosi tanács ad szakvéleményt. Kóros költekezésről a törvény nem intézkedik.

Skócia sem ismeri a családi tanácsot. Iszákosok saját kérelmükre vehetők fel gyógyintézetekbe. Jelentős a megfigyelő (köz) gyámok preventív tevékenysége. A határesetekről a törvény nem rendelkezik, kóros költekezés esetében, ha az egyén költekezésének mértéke a saját vagy családjának jólétét veszélyezteti, gondnokot jelölnek ki.

A családi tanács intézményét Angliában sem ismerik, „Iszákosságot“ a törvény nem ismer, elmebetegség vagy gyengeelméjűség címén indítható eljárás. Ugyanez áll a kóros költekezés esetében is. Határesetekben a törvény nem rendeli el a gondnokság alá való helyezést. A rokonság által felkért gondnok hatásköre erősen korlátozott.

A szakember és a laikus érdeklődésére jogosan tarthat számot ez az összehasonlítás.

Dr. mádi Kiss Mária

Dr. Franz Zwißgmeyer: Die Rechtslehre Savignys. (Eine rechtsphilosophische und geistesgeschichtliche Untersuchung) Th. Weicher, Leipzig, 1929, XII. 64 lap.

A lipcei jogi kar jogtudományi tanulmányainak e füzeté a Stoll-

féle Savigny-levélgyűjtemény 2. kötete alapján készült az úgynevezett történelmi iskola chef d'école-jának 150. születési évfordulójára. Célja szellemtudományi módszer új eszközeivel a történelmi nagyobbvonalú összefüggések egészébe beállítani Savignyt, akinek jogtana ismertetésére még egy külön tanulmányt is tervez. Jeligéül Goethe egy reflexióját választja, amelyben az megkülönbözteti a népet, mint állandó szellemi adottságot és jogalkotó hatalmat a nép tagjainak egy adott pillanatban való összességétől, vagyis a tömegtől.

A szerző szerencsés módon nem Savignynek, az alkotó szellemnek, hanem Savigny életművének újstílusú ábrázolását tűzte ki célul. Az elméleti jogtudósok számára dolgozik és pedig modernül, a Diltheytől és Spranger-től tanult szellemtudományi pszichológiával. Nem közhelyeket ad, vagy az általánosan ismerteket összegezi, hanem Savigny összes téma-komplexumaira (így pl. többek közt a romantikaira is) kiterjeszkedő kutatásai eredményét állítja össze. Voltakép tehát nem új képet alkot, hanem kiegészíti a régit s rendszerességével Savigny tudományos portréját a nem szakemberek számára is beszédessé teszi.

Szerzőnk szerint Savigny korának egyik reprezentatív szelleme, kora bizonyos szellemi törekvéseinek összefoglalója, aki ugyan nem saját maga alkotta meg az úgynevezett szerves jog- és államelméletet, de ő vezette be a jogtanba s ennek a Herder romantizmusában gyökerező s organikus jogfelfogáshoz igazodó módszernek segítségével ő is segített megdönteni a felvilágosodás természetjogát. A német természetjog már Christian Wolff tanítványa: Nettelbladt idején ancilla iuris pozitívi-vé sülyedt. Ezt a szellemében meggyöngült természetjogot Göttingából érte az első erős támadás. Bütter az elerőtlenedett ahisztorikus spekulációval szemben meghonosítja a német jogtudományban Montesquieu pragmatikus módszerét. Hugó Gusztáv pedig Kantból igyekszik igazolni a jogelvek a posteriori, empirikus mivoltát, elveti a feltétlen jogeszmét és csak magát a jogrend elvét tekinti abszolútnak. Ezek után lép fel Savigny azt hirdetvén, hogy a nép szerves egész s hogy a jog a népszellemből mint natura naturansból fakadó életrend, akár csak a nyelv vagy a szokások. De Savigny általában nem osztotta a göttin-gai iskola skepticismusában. Sajátos értéktana az örökervényű és változhatatlan tartalmú természetjoggal szemben megóvta a dogmatikusan tiszta pozitívizmustól és hisztorizmustól, úgy hogy a természetjog kritikája tekintetében közel jutott a Stammler nevéhez fűződő s történelmileg sokkal későbbi, változó tartalmú természetjog fogalmához. Savigny mindenesetre már genetikus viszonyt látott a nép mint egész és a jog között. De ez a népegész nála még a szellemi absztraktum. Csak a jogból-cselet mai szociológiai alapvetése fejtette ki ennek az egyetemes hiedelmekben lecsapódó szellemi absztraktumnak a jogi igazságok életében játszó szerepét. Az osztályok szerint tagozódó nép és a jog közötti:

politikai relációra, amely a szuverenitás mindenkori *elméletében* jut kifejezésre, Savigny nem terjeszkedett ki.

A mai jogéletnek kétségtelenül leghatalmasabb mozgalma a természetjog megújulása; belőle fakad az alakuló új kultúrtypus egész jogrendje. Ezt az újat megelőző és 1914-ben végleg lezárult kultúrtypusnak uralkodó jogbölcselete a pozitivizmus volt, amely Kelsen jogtanában érte el tetőfokát. Ez a pozitivizmus viszont az úgynevezett történelmi iskolának volt végső betetőzése, amelynek Savigny volt a legméltóbb képviselője. A történelmi iskola a felvilágosodás racionalista methodikájú lejárt természetjogára szükségképen visszahatásként következett. Most éppen fordítva áll a helyzet: az előretörő természetjog s kritikai szellem áll szemben az elhatalmasodott pozitivistá dogmákkal.

Hegedűs József

René Maunier: *Introduction a la sociologie.* Paris, Alcan. 1929. 112 l.

Jó szociológiai bevezetésekben nemcsak a magyar, hanem a német szociológiai irodalom is meglehetősen szegény. Más a helyzet az angol és francianyelvű irodalomban. Angol nyelven se szeri, se száma bevezetés- vagy tankönyvszerű szociológiáknak. Az amerikaiak, akiknél a szociológia mondhatnók nemzeti tudománnyá nőtte ki magát, még duzzasztják az e nemű angol művek számát új gondolatokat rendszerint nélkülöző, de az elsajátított tudományos technika szorgalmas felhasználásával írt munkáikkal. Mi az ügyes, ám mégsem csupán rendszerező francia könyveknek — az utolsó évtized terméséből Contardarin, Déat, Lorton, Richard, Worms műveire hivatkozva — adjuk e téren az elsőséget. Ehhez a társasághoz csatlakozott most Maunier: „Introduction“-jával. Lássuk először ennek gondolatmenetét.

A szociológia, úgymond, az emberi társadalmak leíró, összehasonlító és magyarázó tanulmányozása, amint ezek a térben és időben megfigyelhetők. A társadalmak igazi tanulmányozásának a reális jelen és múlt, nem pedig az ideális és lehetséges a tárgya. Társadalom az egyazon tekintélynek engedelmeskedő és azonos szokásokat követő embercsoport. Ezek megismételt és megsokszorozott közös szokásai föléljük helyezett vagy elfogadott tekintélyt képezve a társadalmi tények. Vagyis oly megegyezések, amelyek emberi csoportok viselkedésmódjában vagy magatartásában nyilvánulnak meg. Az egyedek sokaságának azonos eljárás módja nem szükségképen csoportos, csak csoportot tételez fel. A társadalminak vagy társulékonnak főkélléke a kölcsönösség. Minél nagyobb számban ismétlődnek a megegyezések, annál inkább nyilvánul meg a közösségi élet alakító hatalma és annál inkább mutatkozik a tekintély iránti engedelmisség. Oly mértékben van társulékonyosság, amilyen mértékben érvényesül az u. n. nagy számok tör-

vénye. A szociológia tehát a statisztikába torkollik. A tekintély iránti engedelmességet, a társadalmi tények fennmaradását és elkülönülését vallási, jogi, erkölcsi és szatirikus szankciók biztosítják. A társadalmi tények morfológiája az emberi csoportokkal, fiziológiája az emberi magatartásokkal foglalkozik. Az emberi csoportok vagy biológiaiak (nem, kor, család, rokonság, nemzetség alapján), vagy földrajziak (a lakóhely szerint), vagy szociológiaiak. Utóbbiakba tartozók sem rokonok, sem szomszédok, s mégis bizonyos szempontból egyforma szerepet játszanak, egyforma célokat tűznek ki. Nagyjából két főszempont: helyzetük és működésük azonossága szerint osztályozhatók. Az emberek közösségi magatartását gazdasági, politikai és misztikus szükségleteik határozzák meg; a társadalmi tények fiziológiájának vizsgálata is e hármas felosztáson alapul. Egy fejezet foglalkozik azután módszertani kérdésekkel, végül harminc oldalba sűrítve kapjuk a szociológia történetét. Maunier kis könyve világos, rendszeres, könnyen áttekinthető. így jól betöltheti rendeltetését: a kezdőnek kiinduló pontot adni, érdeklődését felkelteni a szociológia ropant, területe iránt.

V. Gy.

Bodrogközy Zoltán: A magyar agrármozgalmak története. (Kossuth Lajos fellépésétől Nagyatádi Szabó István haláláig.) Budapest. 1929. Kir. magyar egyetemi nyomda. 330 oldal.

Szerzőnek a szándéka nem az volt, hogy a magyar agrármozgalmak oknyomozó történetét írja meg, különös tekintettel a gazdaságpolitikai és szociális szempontokra, hanem csak az agrármozgalmak napi-politikai ismertetését akarta nyújtani. Munkája ezért csak a felszínen mozog, s beszédek, nyilatkozatok és párt-programmok közlésén felül főleg a politikai élet eseményeit ismerteti. Kritikai megjegyzései, amennyiben vannak, csak a legnagyobb általánosság keretén belül maradnak. A gazdaságpolitikai háttér megrajzolása és az egyes törekvések gazdasági, szociális és pénzügyi szempontjából való bírálata szinte teljes egészében hiányzik. Úgy látszik, hogy a szerző anyagát elsősorban az egykorú napilapok közléseiből merítette s azokat minden különösebb kritika nélkül időbeli sorrendben összefoglalja, ezért fordul elő, hogy gyakran csak a napi politika szempontjából érdekes, de egyébként igazán lényegtelen híreket is közread. (Pl. a 225. oldalon: „Sokorópátkai Szabó István is örömét fejezte ki a két párt találkozásán s ezt az ünnepélyes aktust két fiatal jegyespár kézfogójához hasonlította, melyhez a maga részéről szívesen mondta ki a holtomiglant“.)

Aki a magyar agrármozgalmak történetét kizárólag ezen munkából óhajtja megismerni, az csupán rendkívül felületes ismeretekre tehet szert, viszont annak a részére, aki a magyar agrárproblémák nagy jelentőségét, gazdasági és szociális horderejét lényegében jól ismeri,

ez a munka hasznos kiegészítésül szolgálhat. Szerző kitűzött célját nagy jóindulattal és ügyes összeállításban szolgálja, összefoglaló ismertetései a megszabott általánosságok keretein belül helytállóak, mindössze azt sajnáljuk, hogy a nagyobb feladatok megoldására is képesnek látszó szerző ilyen szerény célkitűzéssel is beérte.

iff. Rác Lajos.

G. D a v y: *Éléments de sociologie. I. Sociologie politique.* 2. kiadás. 1929. 233 l. Delagrave.

A dijoni egyetem nagytekintélyű tanárának kiadásában jelent meg az állam szociológiája. Hogy az ethnológiai alapról kiinduló szociológiának mi a főhíbjája, e könyv jól mutatja; 2. fejezete az állam és szuverenitás eredetéről és fejlődéséről (103—175) sok eredetit tartalmaz (több részletet már előbb közölt a Moret-val együtt közrebocsátott munkában: *Des clans aux empires.* 1923). Az I. fejezet a szuverenitás elméletéről szól, Rousseau, Hauriou, Esmein és főképp Duguit felfogásának tüzetes elemzésével. Az utolsó rész a nemzetről s a nemzetiiségi elvről szól. Az ethnografiai anyagra való koncentrálódás íme megakadályozza azt, hogy az állam mai szociológiai elemzéséből kimaradjanak oly problémák, minő a politikai párt, osztályok, avagy az államformák stb., úgyhogy átlagos államtanok ezekre vonatkozólag többet tartalmaznak, mint ez az állam-„szociológia“. Mint jeles szerző tartalmaz munkája, mindamelllett megérdemli a figyelmet.

D. I.

Ballai Károly: *A magyar gyermek.* A Magyar Gyermektanulmányi Társaság kiadása, 1929. 58 l.

Magyar fajiságunk megismerése érdekében nemcsak a magyar lelkeség kutatását kell intenzívebbé tennünk, hanem mind a felnőttek, mind a gyermekek embertani méréseit is. Ennek szükségét eleitől fogva érezte a Magyar Gyermektanulmányi Társaság is, aminek érdekes bizonyítéka ez a könyv is. Új irányt jelez, amely a gyermektanulmányozás érdekes mezejére vezet.

A szerző törzsökös magyar családok gyermekein végzett kutatások alapján kimutatja, hogy a magyar gyermek fejalkotása elüt más fajú gyermek fejalkotásától. A magyar gyermeket a nagyfokú rövidfejűség jellemzi. Az alkati vizsgálatot lélektani adatgyűjtéssel egészíti ki, Megállapítja, hogy a faji sajátságok 8—9 éves korban jelentkeznek a gyermek életében. A magyar gyermek érzésvilágában, — akárcsak a felnőtt magyaroknál, — uralkodó a hazafias érzés. Ezért szereti nyelvét és nemzeti történelmét. Jóllehet erősen hajlik a konkrétumok felé, gondolkodástermi, mint inkább érzelmi és erkölcsi elemek irányítják. Ezért nem tud sában túlnyomó az eszményi motívum. Rokonszenvét is nem annyira eléggé érdeklődni az anyagi kérdések iránt sem. Harcra, küzdelemre hajlik, elszánt és határozott.

Kétségtelen, hogy pontosabban lehet megállapítani a magyar gyermek nevelési és tanítási módszerét, ha világosan feltárjuk a magyar gyermek fejlődését. Azért sürgeti a szerző a kutató és feldolgozó munka megszervezését, hogy kialakulhasson a sajátos módszerű magyar iskola. Az önálló magyar pedagógia, — az általános gyermekfejlődési szempontok mellett, — figyelembe veszi majd a különleges faji sajátosságokat, s így a legtakarékosabban és a legnagyobb egyéni és társadalmi eredménnyel használja majd fel a gyermek erőit.

Váradi József

Karl Nötzel: *Die Russische Leistung.* (Wissen und Wirken. Bd. 45.) Verlag G. Braun in Karlsruhe. 100 l.

Karl Nötzel az orosz viszonyok kitűnő ismerője, aki két évtizedet töltött orosz földön, — könyvében — mely mintegy compendiuma eddig megjelent műveinek, — a bolsevista Oroszországnak, az egész emberiségre és főleg a nyugat civilizált országaira gyakorolt hatását írja meg.

Műve elején megállapítja, hogy Oroszország már évtizedek óta erős hatást gyakorol a nyugat országaira, anélkül, hogy maga egyetlen egy igazán eredeti gondolattal ajándékozta volna meg az emberiséget. Hatásuk titkát az oroszoknak abban a rendkívüli képességükben kereshetjük, hogy belső emberi kapcsolatokat különös jelentőségű szellemi tényállásokhoz tudnak fűzni. Az orosz ember rendkívül mély lelki életében mindig és minden körülmények között az embert éli át: feltételek, a múlt és jelen különösebb figyelembe vétele nélkül. Ezzel a lelki étellel arra kényszeríti a szemlélőt, hogy ha a dolgok mélyére akar hatolni, akkor maga is élje át az ő élményeit. Ezzel a saját énjének új oldalait fedezi fel önmagában, belső újjáéledésen megy keresztül. Az orosz lélek ezzel a tisztán szellemi hatással be is töltötte hivatását.

Az orosz lélek egységes fejlődésének első lehetőségét az orosz birodalom földrajzi tagolatlansága adta meg, azáltal, hogy könnyen áthidalható természeti akadályait kivéve egyenletes síkság, mely az emberek érintkezését az egyszerű közlekedés útján segítette elő. Az egységes lelki fejlődés másik okát Oroszország politikai helyzetében leljük. Oroszország politikailag Európa védője volt Ázsia ellen és mint ilyen történelmének első századaiban tatár megszállás alá került s harmadfél évszázadot töltött ebben az állapotban. A tatár megszállás a maga brutális erőszakával ébresztette fel az orosz lélekben első ízben a szabadság iránti vágyat, mely a despotizmus alatt folyvást erősödött mindaddig, amíg a múlt század derekán kitermelte magából a tipikus orosz forradalmárt — a nihilistát.

Az orosz egyház — mely a belső kétkedést is tiltotta, fanatikus hívőt nevelt az oroszból — s ez a fanatizmus elszakadva az egyház tanaitól — az orosz forradalmárt olyan magaslatra emelte, hogy az

egyéni életének úgyszólván teljes háttérbe szorításával, egyetlen célt lát maga előtt: az elnyomottak felszabadítását, — amiért bármikor életét is kockáztatja.

Az orosz forradalmi eszme tulajdonképeni hordozója az orosz intelligencia, amelyet Nagy Péter teremtett meg oly módon, hogy a kizáróan a nemesség részére létesített főiskolákat — azok részvétlensége miatt — kénytelen volt a kisemberek fiaival megtölteni, ilymódon tudáshoz juttatva azokat, akik addig minden kritika nélkül hittek az egyház dogmaiban és sanyarú helyzetükben abban kerestek és találtak vigasztalást. Ez a társadalmi réteg vérségi és egyéb kapcsolatok révén mindig a legélénkebb összeköttetésben állott a végsőig elnyomott alsó népréteggel és természetes folyamatként tette a maga szent céljává ezek felszabadítását. A múlt század 30—40-es évei után a forradalmi intelligencia a német idealizmusról áttért a francia pozitivizmusra és materializmusra és e tanokat igyekezett összhangba hozni a nihilista világfelfogásával, majd a kilencvenes években Marx Károly amorális és objektív tanaihoz szegődött. Mindkét átmenet józanító hatást gyakorolt idealizmusukra és most van folyamatban a harmadik józanító periódus — melynek feltétlen visszahatása lesz annak túltengéseire.

Az orosz történelmi és vallási filozófia tulajdonképen teljesen terméketlen, mert a filozófia az orosz számára csak a mások gondolatának szóbefoglalását és nem a gondolkodás tudományát jelenti. Oroszország szellemi teljesítményét itt hiába keressük. Az orosz szellemi teljesítményt az orosz irodalom végezte el. Még pedig oly módon, hogy a nagy orosz írók egyúttal a legnagyobb orosz gondolkodók is voltak — akik gondolataikat jobban tudták elbeszélés mint száraz tudományos fejtegetés alakjában kifejezni. Az orosz lélek rendkívül emberies volta pregnánsan jutott kifejezésre az elbeszélő irodalomban, melyben az alakok mind az életből merítettek, akik maguk és nem alkotójuk életét élik. Ez az egyéni élet megkövetelte, hogy az őt megérteni akaró olvasó is átélje az általa átélt élményeket és így az orosz irodalom közvetve gyakorolta a nemorosz emberiségre ugyanazt a hatást mint az orosz emberrel való közvetlen érintkezés.

Az orosz ember társadalmi sorsa: személybirtoklás, mint tényleges rabszolgaság volt — a nyugati hűbérrendszerrel szemben. A brutális elnyomatás alatt az orosz rendkívül mély lelki élet élésére kényszerült. Ez abban jutott kifejezésre, hogy mindig és minden körülmények között ember maradt, ha mindjárt csak önmaga előtt is. Ezzel nyomódott rá az esztetika bélyege az orosz forradalomra és csak ennek figyelembevételével magyarázható meg a bolsevizmus fennmaradásának tömeglélektani lehetősége.

Az orosz forradalomban mintaszerű az őszinte odaadás és tántoríthatatlanság, amellyel kitűzött célját: a nép felszabadítását követi.

Az orthodox egyház adta kritikátlanság azonban itt károsan jut kifejezésre, odaadásának tudatában mindenki fölött állónak hiszi magát és minden válogatás nélkül nyúl eszközeihez.

Az orosz paraszt teljesítményének világtörténelmi jelentősége abban áll, hogy kétszázéves rabszolgasága alatt mindig megmaradt érintetlen emberiségében.

A bolsevizmus, amely Marx tanainak megvalósítását tűzte ki célul, a gyakorlatban annak több elvétől eltért. Így Marx a kommunista eszményt az ipari túltengés által vélte elérhetőnek, holott Oroszország épen ipari életének jelentéktelen volta miatt, nem tudott ezen az úton haladni és kényszerült az agrár javak felosztásával megvalósítani társadalmi gazdasági kiegyenlítődését. A másik elv, amelyben a bolsevizmus eltért Marx tanaitól, abban áll, hogy míg Marx fokozatosan akart ideális államához eljutni, addig Lenin és társai — a leninizmust teremtve meg — elegendőnek tartották, ha Oroszország a végső elveket teszi rögtön magáévá és csak ezután kezdi meg építő munkáját. Ezekből a végletekben járó elvekből azonban a bolsevizmusnak rövidesen engednie kellett és már 1922 után részben el kellett ismernie a magántulajdont.

Az orosz kísérletnek, — mely ma már sikertelennek nevezhető — az a világtörténelmi jelentősége, hogy akaratán kívül bebizonyította hogy egy előre elkészített államtervezetet még erőszakkal sem lehet valamely nemzetre alkalmazni. Ezzel a nem-orosz emberiség rendkívül veszteségteljes utat takarított meg. Megmutatta továbbá az orosz kísérlet azt, hogy az ember szellemi egyéniségét nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Mindezeket tekintetbe véve Nötzel a praktikus szellemi orosz teljesítményt abban határozza meg, hogy ott az absztrakciók helyébe élményeket helyeznek: típusokat törvényszerűségek helyett. A szellemi Oroszország mindig és mindenütt tisztában akar lenni az élet egész összességével. A praktikus-politikai Oroszország teljesítménye pedig abban áll, hogy bár nem akarva, bebizonyította a nyugat előtt azt, hogy az államot csak olyan polgárság szabad akaratán lehet felépíteni, amely tudatában van annak, hogy a köznek felelősséggel tartozik.

Zathureczky Gyula

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1929. 7—8. sz.

J. Artur: *Le sort des classes moyennes dans l'état social actuel*
(A középosztály sorsa a jelen társadalmi viszonyok között.)

A cikk nem annyira elméleti értéke, mint inkább jellemző volta miatt érdemel figyelmet. A középosztály agóniájáról van benne szó, mely francia földön is teljesen hazai szimptómákat mutat. Még a középosztályról adott definíciója is az itthon hallott meghatározásokra emlékeztet: ismérve bizonyos anyagi jólét, mely még nem gazdagság, erkölcsileg pedig családi felelősségtudat, társadalmi helyzetből folyó kötelességérzés és hazafiaság jellemzik. Kialakulásának gazdasági előfeltétele van: a megtakarított feleslegek nemzedékről nemzedékre való átszállítása, A hagyományos középosztály azonban a legsivárabb nyomorúsággal küzd ma, s ugyanakkor valamely közvetlen élvezetre beállított materializmusnak barbár étvágyú tömegáradata lepi el az életet. Az inflációs politika — mely lényegében azonos a hamispénz gyártással — maga is elősegítette a középosztály csődjét. Ez osztálynak lezüllesztett tagjai vagy érvényesülni nem bíró fiataljai mire egyébre lehetnek jók, mint hogy vezérei legyenek majd annak a társadalmi forradalomnak, melynek előjelként jelentkező rázkódásait már érzi is a francia nép... A győzők országában valami szakadékról beszélnek, melyet a háború ásott a nemzedékek közé és amelynek innenső partján az idők kegyetlensége, a fizikai nyomorúság és az erkölcsi meghasonlás sodorja az embereket a kétségbeesés felé.

Paulette Bernège: *Les rapports financiers entre époux.*
(A hitvesek közötti pénzügyi kapcsolat.)

A cikk *szerzője*, aki egyébként hölgy, úgy látja, hogy a bomlás útján levő modern családi életet racionalizálni kell, ha a házasságot meg akarjuk tartani igazi hivatásának. Abból józan tételből indulva ki, hogy *on ne vit pas seulement d'amour*, a férj és feleség vagyoni jogi viszonyának rendezésére irányuló néhány javaslatot kockáztat meg, melyeknek közös alapelve az a valóban francia realizmussal megfogalmazott kívánság, hogy „annak a gazdaasszonynak, aki a házát vezeti, aki fárad és mindenről gondoskodik, épúgy legyen megtakarított tőkéje és avval époly

szabadon rendelkezék, mint a férje vagy azok a társnői, akiknek házkonkivüli foglalkozásuk van.“ Tudni kell ugyanis, hogy egy 1907-ből származó francia törvény az önálló keresettel bíró asszony számára biztosítja azt a jogot, hogy a háztársakra nézve fennálló vgyonközösség dacára munkabérével sajátmaga rendelkezék. Nos szerzőnk szerint mi sem méltányosabb, mint hogy a háztartás vezetését époly foglalkozásnak tekintsék, mint a többi fizetett női foglalkozást, és amelynek pénzbeli ellenszolgáltatását a férj és feleség közt létrejövő egyéni megállapodás határozná meg.

(Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy a francia kormányválságot egy körülbelül hasonló eszmekörben mozgó adóügyi javaslat idézte elő, A költségvetési javaslat tárgyalásánál ugyanis a baloldali pártok mellett foglaltak állást ,hogy a kis iparosok és kis kereskedők jövedelmi adójának kivetésénél, ha ezek feleségük munkáját is igénybe veszik, az alapul szolgáló jövedelemből számítsák le azt az összeget, mely a feleséget mint alkalmazottat fizetésként megilletné. A pénzügyminiszternek megvolt a jó oka, hogy ellenezze e javaslatot, mivel megszavazása ép 60 millióval csökkentette volna az állam adó jövedelmét,) *th.*

U. OTT: 9.—10. sz.

L. Hersch: *Les migrations internationales comme facteur de paix et de guerre.* (A nemzetközi vándorlások, mint a béke és háború tényezői.)

E tanulmány vizsgálódása csak az *önkéntes egyéni* vándorlókat öleli fel, akik *gazdasági* helyzetüknek megjavítása céljából vándorolnak ki és a modern európai kivándorlókat majdnem összeségükben foglalják magukban. Figyelmen kívül maradnak ily módon a belső, a kollektív és a kényszervándorlások.

A modern önkéntes egyéni vándorlások történeti és statisztikai adatainak bemutatása után a szerző hozzálát a címben megjelölt probléma meg oldásához. Először a kivándorlást szenvedő ország gazdasági szempontjából. Minthogy itt önkéntes kivándorlásról van szó, amely a munkanélküliségnek, ha nem is ideális, de gyakorlati megoldása, amely kivándorlást az államhatalom a háború veszélye nélkül bármikor be tilthat, minthogy továbbá ezen kivándorlók a hazai ipar ismertetői és az anyaországgal való kereskedelmi kapcsolatok előmozdítói: e kivándorlások a fenti szempontból a nemzetközi gazdasági szolidaritás s következőképpen a béke jelentős tényezői.

Bonyolultabb a helyzet a befogadó országot illetően. Ha ennek kiaknázható természeti kincsei változatlan szinten maradnának ,az öslakók a bevándorlási áradatnak fegyveresen is ellenállának, Am a nagyobb népesség fejlettebb munkamegosztást, fokozatosan emelkedő termelést eredményez. Más szempontból pedig a belföldi fogyasztás növekedésének is nagy a jelentősége. Ha még számításba vesszük, hogy

a fogadó állam a bevándorlók neveltetési költségétől mentesült, (ami szerzőnk számítása szerint az Egyesült Államoknak az utóbbi száz év alatt 300 milliárd aranyfrank megtakarítást jelentett), a vándorlások a fogadó országra is előnyösek. Az érdekezésség, a gazdasági szolidaritás kapcsolata tehát béketényezőnek mutatja a vándorlásokat.

Néha azonban nemzetközi viszályok forrásaivá lehetnek, még pedig akkor, ha az őslakók és a bevándorlók között lényeges a hatalmi és műveltségi egyenlőtlenség. Amennyiben itt a bevándorlók javára mutatkozik jelentős előny, az őslakók gazdasági, majd politikai leigázástól tartanak, így keletkeztek a gyarmati háborúk s a jövő háborúja is itt fenyeget leginkább. Ha ellenben a bevándorlók a civilizálatlanabbak, az őslakos munkásság annak ellenére, hogy a kvalifikált munka utáni kereslet így még inkább nő, helytelenül bár, de mégis veszélyben látja elért gazdasági eredményeit. Ekkor a különben pacifista munkásság növekvő befolyása a nemzetközi békére veszedelmessé válhatik. A gazdasági tényezőkön kívül erkölcsi, érzelmi és faji momentumok is szerepet játszhatnak.

Közhatalmi beavatkozások a ki- és bevándorlásokat többféle módon befolyásolhatják. A kivándorlás korlátozása nemzetközi szempontból közömbös; egyoldalú előmozdítása különösen ha egy irányba tereli a kivándorlást, a békét veszélyezteti. A bevándorlás előmozdítása ismét közömbös, mert a kivándorlók országa a visszaéléseket megakadályozhatja. A bevándorlás egyoldalú korlátozása akkor sérelmes, ha kollektív ismérvek szerint történik. Az érdekellettétek összeegyeztetését célzó két- és többoldalú szerződések a béke előmozdítói.

A vándorlási politika a béke szempontjából akkor tekinthető előnyösnek, ha arra törekszik, hogy a kivándorlást lehető legritkább esetben tegye szükségessé. Evégből a kivándorlási ország igyekezzék termelésébe külföldi tőkét vonni s a hazai tőkék és a munkások foglalkozásának jobb elosztását biztosítani, hogy a termékek elhelyezhetőségének figyelembevételével minél több munkást tudjon foglalkoztatni. Igyekezzék a tömeg jólétét magas munkabér politikájával emelni. Mindez persze nem máról-holnapra, hanem csak következetes, céltudatos munkával érhető el.

V. Gy.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. Vol. XXII. No. 1.

Christopher Dawson: *European Democracy and the new economic forces.* (Európai demokrácia és az új gazdasági erők.)

Az európai civilizáció válságának teljes megoldására a következő feltételek megvalósítása lenne szükséges: 1. Nyugati Európa három nagy nemzete között politikai és gazdasági együttműködés, egy új és nagyobb *entente*, 2. pártrendszer és egy kiválasztott osztály kormányzása helyébe a testületi állam megszervezése, amely a nemzetnek valamennyi

társadalmi és gazdasági erejét egyesítené. 3. A nemzet vezetésére új társadalmi szervek létesítése; szolgálati arisztokrácia. 4. A kultúra alapjainak kiszélesítése; ne legyen az sem a tehermentesített osztályok kizárólagos birtoka, mint a múltban, se az anyagi virágzásnak azzá az alacsony színvonalú ideáljává ne süllyesszék azt le, mint az Egyesült Államokban. Olyan kultur-eszményre van szükségünk, amely elég magas színvonalú lesz ahhoz, hogy a társadalom legjobb elméit foglalkoztassa és elég széles ahhoz, hogy minden társadalmi osztályt elérjen,

C. B. Fawcett: Corsica. Földrajzi, történelmi és gazdasági adatokból rajzolja meg a mai Korzika társadalmi képét. A történelmi vonatkozásokat különösen a mai lakosság faji kialakulásával kapcsolatban vizsgálja. Gazdasági szempontból a modern áruforgalomnak, a kívülről való élelmiszerbehozatalnak, az autobuszhálózatnak befolyását keresi a sziget népének mostani életére. *m. m.*

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE. 1929. december.

Johann Plenge: *Als dritter Redner im Symposion.*

A folyóiratnak a szociológia feladatairól rendezett ankétje során e számban Plenge, a münsteri egyetem tanára és a szervezéstan és szociológia kutatóintézetének vezetője mondja el nézeteit. Szerinte a szociológia helyesen csak mint a társadalom egészéről szóló tudomány képzelhető. Intézetének céljául az emberi társadalom alapvető összefüggéseinek megismerését és ábrázolási módját tűzte ki a tapasztalati tények kritikai és tudományos rendszerbe foglalása útján. A társadalomtudományi kutatóintézetek (Hamburg, Berlin, Lipcse, Münster, Bonn, Köln) feladatát a szociográfia olyan művelésében látja, amely nem szorítkozik a közvetlen környezet társadalmának vizsgálatára. Az ismert filológuselvénél: „mindenekelőtt a teljes irodalmat kell megismerned“, többet vár a bőséges és közvetlen tényismerettől. A szociológusnak meg kell ismerkednie a statisztikai munkával s a statisztikai módszer alkalmazhatóságának határaival a társadalmi valóság sokféleségei szemben.

A szociológia elválaszthatatlan az u. n. szellemtudományoktól, amelyek voltaképpen csak részét teszik a „szellemiségtől áthatott“ emberi társadalomról szóló tudománynak. Sem az u. n. vonatkozástan, sem a csoportok szociológiája nem lehet el a társadalom egészére vonatkozó tudomány nélkül. Hogyan alakul az ember összetevékenysége a földön levő energiák uralmáért vívott harcában? — ez Plenge szerint a panto-logiai társadalomtudomány első kérdése. Második része filozófiai szociológiájának az önmagunkról szóló, a normákat és tapasztalatokat hordozó emberekről való tudomány: a hemautilogia, végül a világ-történelem dinamikája.

Plenge hangsúlyozza, hogy a társadalomról való objektív ismeret-szerzésnek meg kell előznie a módszertant. Mint a szociológia keretét először a társadalom egészének szociológiáját, azután a társadalom alkotának szociológiáját kell kidolgozni. Ezeken kell felépülnie a pantoizmai szociológiának.

Julius Kraft „*Soziologie oder Soziologismus*“ címen Mannheimnek Ideológia és utópia című tanulmányát veszi kritikai elemzés alá és az ú. n. Wissenssoziologie tarthatatlanságát mutatja ki,

W. Imiela - Gentimur rövid tanulmányában (*Das Nationalitätenproblem der russischen Revolution*) az orosz nemzetiségi politika jelenségeit vizsgálja. Arra az eredményre jut, hogy a bolsevikiek az európai és amerikai tőkével vívott küzdelmükben kénytelenek olyan nemzetiségi politikát s olyan ázsiai politikát folytatni, amely az új szláv-turáni Oroszország útját egyengeti.

Julius R. Kaim: Die Juden von Salonik.

Szaloniki spanyol-zsidó lakossága négyszázéves úgyszólván változatlan jólét és virágzás után az utolsó húsz esztendőben nagy változáson ment át. Míg a török uralom alatt a kereskedelmen kívül, amelyet teljesen kezükben tartottak, úgyszólván minden pályán érvényesültek s alsóbbrendű rétegeik is jól megéltek, mert az evezősök, a kikötő vitorláshajósai és a rakodómunkások szinte kizárólag közülük kerültek ki, addig a lausanne-i békekötés óta a zsidóság sorsa mindjobban hanyatlik. Mintegy másfél millió görög csatoltatott Törökországtól Görögországhoz. Ezek a létért vívott küzdelmet igen élessé tették. A Szalonikiben és környékén letelepedett görögység veszedelmes gazdasági versenytársnak bizonyult a kereskedelemben is, de különösen a többi munkaterületen. A partmenti hajózás, evezés és teherhordás ma már szinte teljesen a görögök és törökök kezébe jutott. Az ipari konkurrencia szintén a spanyol-zsidók vereségével végződött, akik közül sokan proletár-sorba jutottak. A tőke Franciaországba, Amerikába, Törökországba és Palesztinába húzódott ki s a zsidók száma, amely nemrég a százezret meghaladta, a nagy kivándorlás következtében 40.000-re csökkent. Ezek 1929 novemberében alakították meg a szociáldemokrata pártot, A cionizmus is terjedt. A zsidóság társadalmilag teljesen elkülönült, de egymás között is meghasonlott, Tizenkét lapjuk van, ezek közül három francia, kilenc pedig zsidó-spanyol nyelven jelenik meg, amelyet az újonnan támadt görög antiszemitizmus a szaloniki zsidóság idegensége jelének tekint. Műveltségük is rohamosan hanyatlik, szellemi téren sem tudnak egyetlen kiváló egyént felmutatni, aminek oka az értékesebb elem kivándorlásán kívül az, hogy Szaloniki zsidósága ma az egymás ellen és környezete ellen vívott küzdelemben örlődik fel.

s. g.

ATHENAEUM 1929 évi 1—2. sz.

Ruber József: *Történelmi és jogi szemlélet.*

A történelmi és jogi gondolkodás nem áll egymással sem az azonos-ság, sem a kizáró ellentét viszonyában, hanem a történelmi szempont egyik komponense a jogász gondolkodás bonyolult szerkezetének. A szerző e tételt oly módon igazolja, hogy összehasonlítja a két ismeret-szak tudományelméleti szerkezetét.

A szerző szerint egyes momentumok az azonosságra utalnak. Mind a kettő emberi cselekedetek értékelésével foglalkozó szellemi tevékenység, mindegyik szelektál, azaz csak a saját szemszögéből fontos cselekedeteket helyezi értékelési mérlegére. „Stabilizálják“ a rendelkezé-sére álló nyersanyagot, miközben a *történelem irreális*, a jog pedig fikcionális lesz bizonyos fokig.

Viszont szembeszökő ellentét van a kettő között, amit a jog akro-nisztikus beállítottsága domborít ki, A történelem a saját tárgyegységeit egy fejlődéstörténetileg determinált értékmérővel igyekszik megmérni, ezzel szemben a jogász értékelés az időben változatlanul vett érték-rendszer centrumából történik. A történelem tehát dinamikus jellegű, a jog pedig akronisztikus beállítottságú. A jognak ily módon való fel-fogása a természetjogba vezet. Ez az idők folyamán különböző inten-zitással érvényesülő iránya a jogász gondolkodásnak. Van ezen kívül a jogász gondolkodásnak egy másik iránya is, amely a jogban helyet talál a dinamikus elem számára is, A jogász előtt u. i. szubszumáló ténykedése közben felmerül a hatályosság problémája is. Ilyenkor aztán nem a változatlanul tartott értékrendszer szerint méri le az értékelendő tárgyat, hanem ellenkezően a felett mond ítéletet, hogy vajjon az al-kalmazandó norma történelmi egyszerűségének ideje nem múlt-e el vagy talán még el sem érkezett? A jog tehát nem sztatikus, nem zárja ki a történelmet, hangoztatja a legújabb irány, amely „fakticizmus“ néven szerepel.

Ezzel kapcsolatban nem érdektelen Moórnak a jogról és a tör-ténelemről vallott felfogását megemlíteni. Szerinte a jog sztatikus jel-legű normatív diszciplína, melynek alapját az a kauzális ténymegál-lapítás képezi, hogy a tételes jogrendszer valamely időben a valóság-ban érvényesül, A jog értékelő. A történelem pedig kauzális valóság-tudomány, amelynek csak a kiinduló pontja és nem a feladata az értékelés. A történelem értékelés nélkül a valóság tisztázására hivatott. Amíg tehát Ruber a történelem és a jog feladatának egyaránt az érté-kelest tekinti, addig Moórnál ez már csak a jognak a feladata, A jog Moórnál sem abszolúte sztatikus, mert ezt a jellegét áttöri a dina-mikus ténymegállapítás, amelyen alapszik,

Csékán János

MAGYAR KISEBBSÉG. 1929.

Vitéz Nagy Iván dr.: *Európa kisebbségei.* Nemzetiségi statisztikai vázlat.

Ez az 53 oldalra terjedő tanulmány azt a célt tűzte maga elé, hogy Európa kisebbségi néptöredékeinek statisztikai adatait összegyűjtse az: uralkodó fajra és az államok egész lakosságára vonatkozó legfontosabb adatokkal együtt. E tekintetben a statisztikai adatgyűjtés még eléggé elhanyagolt s mégis meglevő adatokat a módszerek különbözősége miatt is nehéz összehasonlítani. Nagy Iván nem ígér ezekkel az adatokkal szemben tudományos kritikát, művét maga is vázlatnak mondja és csak fő vonásokban ismerteti tárgyát. A kis adatgyűjtemény szorgalmas; munka eredménye és hasznos szolgálatot tesz azoknak, akik a kisebbségi kérdéssel foglalkoznak.

M. M.

SZABADOKTATÁS AMERIKÁBAN

I.

A demokráciának a kultúrpolitika síkján alapelve: minden egyénnek egyformán meg kell adni a lehetőséget a benne rejlő tehetségek kifejlesztésére, lehetőleg teljes kiművelésére, hogy a társadalomban azt a helyet foglalhassa el, amelyre tehetségei képesítik. Az *equality of opportunity* az amerikai demokratikus társadalmi szervezet legfőbb erkölcsi alapja. A politikai demokrácia lényege és forrása a kulturális demokrácia: mindenki számára ugyanazt a művelődési lehetőséget biztosítani (to secure equal chances). Minden gyermek, fiú és leány, a kisdédóvótól a középiskola legfelsőbb osztályáig, 19 éves korig, teljesen ingyen, fényesen felszerelt iskolákban tanulhat, megszerezheti a magasabb rendű tudást, mely az életben számára boldogulást, fölfeljutást, hatalmat jelent. A demokrácia kultúrpolitikai követelménye itt nem szorítkozik a pusztá elemi ismeretek megszerzésére, mint Európában, hanem kiterjed a magasabb műveltségre is, mely az egyénben rejlő művelődési energiák teljes kibontakozásának biztosítója.

Az amerikai nép, bármennyire parvenünek tartásuk is az európaiak, teljesen át van hatva az iskolában szereshető műveltség döntő jelentőségének tudatától. Az iskolában elsősorban a gyermeket az életre hasznos ismeretekkel felszerelő intézményt látják, mely kifejleszti a társadalmi és gazdasági szempontból értékes ügyességeket és készségeket. Kevésbé ismerik Európának a görögöktől örökölt önzetlen művelődési eszményét. Az amerikai iskolákat kezdettől fogva a közösségek állították fel azoknak a gyakorlati életszükségleteknek megfelelően, amelyeket társadalmi-gazdasági környezetük s viszonyaik megköveteltek. Az iskola mindig közvetlenül a község polgárainak pénzén épült és tartatott fenn, mindig az ő iskolájuk volt, amely felett maguk rendelkeztek s amelynek szellemét a maguk társadalmi érdekei szerint szabták meg, nem pedig egy központi állami hatalom kényszerítő és uniformizáló narancsa szerint.

Ezért európai szempontból hihetetlen nagy az az összeg, amelyet a községek és városok az iskolákra, de egyéb közművelődési intézményekre is fordítanak. Tipikus az, hogy a községek összes jövedelmük 40—50%-át az iskolaügyre fordítják. Miért? Mert ezt tekintik a jövő nemzedék szempontjából a leghasznosabb befektetésnek, melyre őket a demokrácia alapelve is kötelezi: mindenkinek egyforma lehetőséget adni erői kifejtésére. A kollektív büszkeség fölemelő érzése fogja el a városokat, amikor abban versenyeznek, melyik emel minél több és minél fényesebb iskolákat.

Ha az amerikai társadalmi szervezet mélyére tekintünk, a demokrácia lényegének szempontjából sokféle bíráló észrevételt tehetünk, főképp azt, hogy az európai arisztokrácia helyébe itt a társadalmi életet hasonlóképp irányító plutokrácia lépett, nem ugyan a születés jogán, de a szerencse, a gazdasági konjunktúra és a megfeszített munka nyomán. De bárhogyan bíráljuk is az amerikai demokráciát, egyet mindenkor őszinte tisztelettel el kell ismernünk: *a kultúrpolitika terén ez a demokrácia a legtisztább formában érvényesül.*

Természetes tehát, hogy az oktatásnak az a formája, amely a felnőttek nagy tömegeinek művelődési szomját elégíti ki, t. i. a szabadoktatás, olyan demokratikus szervezettű társadalomban, mint Amerika (itt persze mindig elsősorban az Egyesült Államokra gondolunk) különös mértékben virágzik. Már maga a sajátosság lelki alkat, melyet *American Spirit-nek* nevezünk, azaz: a gyorsan rohanó, felfokozott élet, a pillanatnyi helyzetekhez való gyors alkalmazkodó képesség, a szellem mozgalmassága, az egyénnek önerején való hirtelen fölemelkedése a társadalomban, vagyis a *chance-nak* kultusza, a verseny szabad lehetősége — mind arra ösztönzi az embereket, hogy állandóan érdeklődjenek az *új* iránt a gazdasági élet, tudomány s technika terén, hogy állandóan tovább képezzék magukat akkor is, amikor az iskola padját már régen elhagyták.

II.

Már száz évvel ezelőtt megindult az Egyesült Államokban hivatalos támogatással a szabadoktatás *esti iskola* (evening-school) formája. Eredetileg arra való volt, hogy a munkásifjúság, mely nappal dolgozni kénytelen, az elemi műveltséget esténként szerezhesse meg. Minthogy azonban a XIX. század folyamán a kötelező népoktatás ügye rendkívül fejlődött s így az ifjúság már az elemi ismeretek birtokában szegődött el munkásnak, az esti isko-

láknek erre a népiskolát pótló alakjára mind kevésbbé volt szükség. Hisz a népiskolai iskolakötelezettségi kor a 14. életév, számos államban a 16. életév. így az esti iskolának az a típusa fejlődött ki, amely továbbképzéssel foglalkozik, főképen az egyes hivatások szakirányában. Ezek a szakirányú továbbképző esti iskolák bizonyos általános műveltségi tárgyak mellett főkép a technika, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén mozognak.

E szabadoktatási típusnak felvirágoztatását különösen előmozdította 1917 óta a *Smith-Hughes Act*, melyet a kongresszus lioszzas tárgyalása után Wilson elnök hagyott jóvá. Ez a törvény ugyanis a szakoktatás előmozdítása céljából egy külön szövetségi hivatalt (*Federal Board for Vocational Education*) állított fel. Elrendelte továbbá, hogy a szövetségi kormány a szakoktatók fizetésének felét az egyes államok számára megtérítse. A földművelés, házi gazdaság, ipar s kereskedelem körébe vágó tanfolyamok a népiskolákban tarthatók. A tanfolyamok hallgatóinak legalább 14 éveseknek kell lenniök. — Ez a törvény, mely az anyagiakról is gondoskodott, rendkívül gyorsan s nagy mértékben megnövesztette az esti szaktanfolyamok számát.

Az esti tanfolyamoknak egy másik nagy csoportja a nem angolnyelvű bevándoroltak beolvasztását célozza. Ezek az *Americanization and citizenship classes*, főkép a világháború óta nagy számban jelentékeny állami s községi segítséggel létesülnek, hogy a hatalmas idegenajkú bevándorolt néptömböket az Egyesült Államok nemzeti közösségébe a nyelv és a sajátos amerikai műveltség közvetítésével lelkileg is beolvasszák. A világháború nagy lélekrianása az Egyesült Államok tarka népfelületén ugyanis megmutatta, hogy az amerikai egységes nemzeti eszmény iránt még hatalmas idegen tömegek közömbösek, hogy az Unió még mindig inkább csak ország, semmint homogén nemzet. Heves mozgalom indult meg tehát a háborús pszichózis hatása alatt a nemzetiségi kérdés megoldására. Az egyik eszköz egyszerű mechanikus intézkedés: a további bevándorlás megtiltása, illetőleg a minimumra korlátozása. A többi eszközök azonban, amelyek a már bevándoroltak beolvasztására törekszenek, *pszichokémiai* természetűek: a lelkek megnyerése és átformálása, a bevándoroltak szellemi transzfigurációjának meggyorsítása. Ennek egyik módja az óvilág nemzetiségi politikájából jólismert eszköz: az egyes nemzetiségeket képviselő felekezeti iskolák kényszerítése az angol tanításhelyre. Az amerikai katolikus és református magyaroktól saját pénzükön fenntartott népiskolákban ma az állam parancsára angolul folyik az oktatás (a magyar nyelvet heti két órában tanítják), az amerikai földrajz, történelem és társadalmi intézmények tanításának

különös hangsúlyával. De az amerikanizálás mozgalma nemcsak a bevándoroltak gyermekeit iparkodik beolvasztani, hanem ezfk szüleit is az iskolánkívüli népművelés eszközeivel. Amikor az Unió a világháború drámájába aktíve beleavatkozott, csak akkor vette észre, hogy a sok idegenfajú tömegek miatt nincs meg a „nemzeti biztossága és egysége“ (national safety and unity). Kitűnt, ugyanis, hogy a hadseregbe besorozott állampolgárok közül minden 13-ik nem tudta még az állam nyelvét. Felismerve a kérdés döntő nemzeti jelentőségét, az egyes államok gyorsan gondoskodtak esti iskolákról, hogy ezek az angolul nem tudókat, pláne az idegen analfabétákat oktassák s az *Americanization Work*-öt elvégezzék. California külön tanítókat is képez ki bevándoroltak oktatására, akik egyben az amerikai nemzeti ideálok tolmácsai is. Régebben a bevándoroltak politikai naturalizálása, amerikai állampolgárrá avatása igen egyszerű, csak a jelentkezésen alapuló aktus volt. Most a hatóság megköveteli, hogy a jelentkező előbb végezze el az amerikanizáló állampolgári tanfolyamot, ahol nemcsak az angol nyelvet kell írásban is elsajátítania, hanem egyszersmind meg kell ismerkednie az amerikai élet és intézmények sajátos génuszával is.

Amikor az Egyesült Államok így megkövetelik nemzeti génuszuk ismeretét, mint az állampolgárság előfeltételét, nemcsak a nemzeti egység érdekében hivatkoznak, hanem a szinte vallásos, kultusz tárgyát alkotó *demokráciára* is. A demokrácia elve megköveteli, hogy aki az állami élet teljes jogú tényezője akar lenni, az ismerje meg alaposan az államot és intézményeit, ismerje meg a polgárok jogait és kötelességeit. De viszont az állam alkalmat is ad az esti tanfolyamokon ezen ismeretek megszerzésére. Nem is igen kell az idegenajkúakat a részvételre buzdítani: a saját érdekük, hogy minél előbb s minél tökéletesebben alkalmazkodjanak annak az új életnek formáihoz, amelybe sorsuk vetette őket s amelyben csak úgy tudnak boldogulni, ha szellemét valóban magukba szívták. Ezért nem éleződik ki itt a heves amerikanizálódás ellenére a nemzetiségi kérdés úgy, mint Európában. Itt csak az boldogul, aki alkalmazkodik. Ezért mindenki alkalmazkodik. Magában New-York városában 95 iskolacentrumban kb. 75.000 idegenajkú tanulja az angol nyelvet és az állampolgári ismereteket; a város e célra 750.000 dollárt áldoz. A beírtak közt sok az analfabéta bevándorolt.

Egyébként az amerikai iskolánkívüli népművelésnek különös gondja van az *írastudatlanság* leküzdésére. Az 1920-iki népszámlálás még majdnem 5 millió tíz éven felüli analfabétát mutatott ki, akik közül mintegy másfél millió volt a bevándorolt. Az írástudatlanoknak államok szerint való megosztlása nagyon egyen-

etlen. Van olyan állam, amelyben csak 1.1% az analfabéta s volt olyan, ahol 21.9%. Számuk gyorsan csökken: 1870-ben még az összes lakosságnak 20%-a volt írástudatlan, 1880-ban 17%-a, 90-ben 13.3%-a, 1900-ban 10.7%-a, 1910-ben 7.7%-a, 1920-ban már csak 6%-a. Virginia állama olyan hadjáratot indított az analfabétizmus ellen, hogy 1920—25 közt, tehát öt esztendő alatt 28.000-ről 14.000-re tudta lecsökkenteni az írástudatlanok számát (50%). Az általános iskolakötelezettség már nem engedi a 6 éven felüli gyermekek írás-olvasás nélkül való felnövekedését; az öregebbekről pedig gondoskodik a sok iskolán kívüli tanfolyam, az analfabéták nagyobb tömegei Délen és Dél-Nyugaton a négerrek és mexikóiak közül kerül ki. Némely állam, pl. California, vándortanítókat (*visiting teachers*) alkalmaz; Kentucky-állam a hegyi lakók között ú. n. „holdvilág-iskolákat“ (*Moonlight School*) szervez, vagyis esti szabadég alatti tanfolyamokat az írás-olvasás oktatására.

Az amerikai szabadoktatási, illetőleg népművelési mozgalmaknak az a törekvésük, hogy az iskolák legyenek, főképp a falun és a tanyavilágban, a felnőttek oktatásának is a centrumai. Sajátságos amerikai iskolai intézmény a *Consolidated school*, vagyis olyan központi iskola, ahová a szétszórott farmok lakóinak gyermekei sokszor 25—30 mfd. sugarú körzetből kocsin vagy autóbuzson járnak. Ezeket a tanyai centrális iskolákat újabban már úgy építik, hogy egyben népházak, a környék társadalmi és kulturális életének központjai is legyenek a felnőttek számára. Ezért nagy előadótermük, népkönyvtáruk, sportpályájuk, garázsuk stb. van. Minthogy a felnőttek oktatása is az iskolákban történik, a szó fizikai értelmében a mi műszavunk: „iskolán kívüli népművelés“ Amerikában nem helytálló. Az ő terminusuk: „felnőttek művelése“, *Adult Education*.

A központi tanyai iskolák arra is szolgálnak, hogy a lakosság agrikulturális ismereteit itt továbbfejlesszék. Még *Roosevelt* elnök alakított egy bizottságot a tanyai lakosság életének megvizsgálására és azoknak az eszközöknek megállapítására, amelyek a mezőgazdasági népesség anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésére alkalmasak. E bizottság munkálatából született meg a *Smith-Lever Act* 1914-ben, mely az egyes államoknak szövetségi segítyt ad „olyan hasznos és gyakorlati ismereteknek a nép közt való terjesztésére, amelyek a földművelésre és a házi gazdálkodásra vonatkoznak“. Az ily célra adott segíty 1922-ben már 4 millió dollárnál nagyobb összegre rúgott, amelyet az egyes államok ugyanennyivel voltak kötelesek kiegészíteni, 1925-ben már a mezőgazdasági népművelésre fordított összeg majdnem el-

érte a 20 millió dollárt. Ugyanekkor az ilyen irányú oktatók száma 4868. Munkájuk hatása Amerika mezőgazdasági termelésének hirtelen fejlődésén ugyancsak meglátszik. A farmerek az állandó és vándorló szakoktatóktól rendkívül sokat tanulnak a gabonafélék termesztése, a gyümölcsészet, a baromfitenyésztés, tejgazdaság, állathizlalás stb. minél okszerűbb és modernebb eljárásaira nézve. Egy év alatt a Smith-Lever Act szakoktatói kb. 2 millió farmerrel jutnak oktatás céljából érintkezésbe, hasonlóképp 650.000 farmon dolgozó nővel s egy félmillió farm-boy-jal.

Az amerikai szabadoktatásnak egyik jelentékeny szerve a *Young Men's Christian Association*. Ez a hatalmas szervezet, melynek minden jelentékenyebb városban háza van, könyvtárral, olvasó és előadótermekkel, a múlt század végétől programjába iktatta a közönség számára való előadásokat, diskussziókat, tanulmányi kirándulásokat, általános és szakirányú esti tanfolyamokat is. E népművelő munkát az egyesület újabban a falura is kiterjesztette. Fejlődésére jellemző adat, hogy 1893-ban 12.000 hallgatója volt, 1916-ban már több, mint 82.000. Az előbbi évben e célú kiadásuk 72.000 dollár, az utóbbiban már jóval több, mint egy millió dollár. A *Young Women's Christian Association* hasonló tevékenységet fejt ki, ugyanígy a *Knights of Columbus*.

A felnőttek tudásvágyának kielégítésére és önművelésének fokozására még 1874-ben megindult egy érdekes mozgalom John: H. Vincent püspök vezetése alatt: a *Chautauqua* [olv. satakva] *Movement*. Nevét onnan kapta, hogy az első összejövetelt, mintegy nyári népművelési szemináriumot, a Chautauqua-tó partján tartották. Vezetői pedagógusok, publicisták és papok adtak elő. Néhány év alatt a mozgalom annyira terjedt, hogy e nyári tanfolyamokon 60.000 egyén vett részt.

Hogy mennyire áthatja az ismeretterjesztés fontosságának tudata Amerikában az államot és közvéleményt, arra jellemző, hogy az állam hivatalos szakértőket bíz meg, hogy a közönségnek a hely színén a természeti jelenségeket tudományosan magyarázzák. A Yellowstone-Parkban utazva meglepődtem, amikor a szállodák nagy halljában vacsora után előállott egy állami geológus s előadást tartott a Park geológiai kialakulásáról, különös tekintettel a gázzirokra. Másnap az ő kalauzolója mellett tekintettük meg a geológiai szempontból érdekesebb alakulatokat.

III.

Aki tovább akarja magát magasabb fokon művelni, Amerika után mindenütt a legkönnyebben találhatja meg erre a lehetőséget

és alkalmat. Ezek közül legfontosabb az egyetemekkel és collegekkel kapcsolatos *University Extension* előadások, szemináriumok munkái s laboratóriumi gyakorlatok.

A XIX. század végétől fogva az amerikai egyetemek az angol egyetemek példájára mind nagyobb céltudatossággal és munkakedvvel fejlesztették az *University Extension* intézményét. A rendes tanítómunkán s a tudományos kutatáson kívül mint harmadik célt, az ismereteknek szélesebb körökben való terjesztését iktatták munkatervükbe (the extension of its resources to the people of the entire Commonwealth). Az állami egyetemek erre különlegesen is kötelezve érezték magukat, mert az adófizetők zsebéből tartatván fenn, kötelesek az egész nép szolgálatára állni.* A mozgékony amerikai génusz abból a meggyőződésből indul ki, hogy a társadalmi léleknek állandóan a folyékonyság állapotában kell lennie, azaz a népnek állandóan új ideákra kell szert tennie s állandóan revideálni kell régebbi eszményeit, hogy a társadalom a rohamosan fejlődő élet és demokrácia igényeihez alkalmazkodhassék. A *University Extension* tehát a legalkalmasabb eszköz a társadalmi lélek megmerevedésének meggátolására. Hogy ez a munka hatékonyabb és egységesebb szervezetet nyerjen, 41 egyetem és főiskola egyesületet alkotott a *National University Extension Association*-t. A hallgatók száma igazi amerikai dimenziókat ölt; pl. 1921/2-ben 81.362 volt az újonnan beiratkozottak száma.

Milyen az amerikai *University Extension* szervezete? miben áll a munkája? Tipikus például röviden a newyorki Columbia-egyetem *University Extension*-jét mutatom be, melynek tanrendje kétszáz apróbetűs lapra rúg s előadásainak száma 450. Kétféle oktatói ágazata van: az egyik azok számára, akik olyan előadásokat hallgatnak, amelyek feljogosítják őket a rendes egyetemi vizsgálatokra (with full credit), az akadémikus fokozatok (degrees) megszerzésére; a másik azok számára, akik nem lépnek fel ilyen igénnyel, hanem csak továbbképezni óhajtják magukat. Az előadások díja félvétenként heti 1 óráért 10 dollár. Az előadások egy része otthon is hallgatható rádió útján. A *Home Study Courses* másik faja a levelezés útján való tanulás. Ezek azonban nem jogosítanak fel az akadémikus fokozatok megszerzésére.

Európai szemmel nézve, a *University Extension*-nek ez a túlzó kiterjesztése a jogosítvány szempontjából mindenesetre aggodalmas, így boldog-boldogtalan törekszik egyéb napi munkája

* Th. H. Shelby: General University Extension. Bureau of Education. Bulletin, 1926. No. 5. Washington, 1926. 2. lap.

mellett „elvégezni az egyetemet“. Így a University Extension sok jogosulatlan és káros becsvágy forrása, sokszor az egyetemi eszme lealacsonyítása és messze eltávolodás ez intézmény eredeti angol, kezdeményező értelmétől. A rendes komoly egyetemi tanulmányoknak mindenesetre devalvációját jelenti az, ha a napi kenyérkereső munkában elfáradt emberek számára a késő esti órákban tartott előadások oly könnyű szerrel pótolhatják. Az extenzív kultúrdemokrácia sem kívánhatja joggal azt, hogy az esti tanfolyamok egyetemi grádusok megszerzésére jogosítsanak. Ez a mesterkelt diplomás embertenyésztés nemcsak felületességre, a szellem világában inkább a szélesbe, mint a mélybejárásra nevel, hanem idővel az okleveles emberek hatalmas parvenü szellemi proletariátusának, a ki nem elégített vágyak boldogtalanságának is zavaros és fekete forrásává sötétedik.

Az Unió közoktatásügyét nem szabályozza központi állami hatalom. Minthogy a községek tartják fenn az iskolákat, ezek határozzák meg az iskolák tanítási anyagát s egész belső szellemét. A közoktatásügynek ilyen decentralizált szervezete megengedi, hogy az iskola a maga művelődési anyagában, tantervében s ennek módszeres végrehajtásában a leghajlékonyabban s a legfrisebben alkalmazkodjék az élet szükségleteihez. Innen értendő, hogy az Unió minden jobb iskolája voltaképp kísérleti iskola, az egész iskolarendszer egy nagy tanügyi laboratórium. Ha annyi kísérletezés folyik a rendes amerikai iskolákban, elgondolható, hogy még inkább virágzik ez a folyton újító, experimentáló reformszellem a szabadoktatás terén, melynek különböző fokú formái még frissebben iparkodnak alkalmazkodni a mindennapi életből kipattanó szükségletekhez. A newyorki *The People's Institute* külön kísérleti vizsgálat tárgyává tette a szabadoktatás szerveztét és előadási módját. Erre a célra a *Carnegie Corporation* 10.000 dollárt adományozott.* A kísérleti tanfolyamok hallgatóit úgy csoportosították, hogy hasonló korú, előműveltségű, társadalmi osztályú és fajú egyének kerüljenek össze. Az előadások anyaga megfelelt az egyetemi undergraduate hallgatók színvonalának. A kísérlet első feltűnő eredménye, hogy a hallgatók idegenkedtek olyan témájú előadásoktól, amelyek foglalkozásuk körébe vágtak. Először ugyanis gyakorlati értékű, az egyes hivatások természetéhez igazodó előadásokat akart a vezetőség tartani, azonban ez a javaslata visszautasításra talált. A felnőtt ember úgy érzi, hogy már ismeri a maga szakmáját s még szabad óráit is nem hajlandó ennek feláldozni. Olyan előadásokra szomjazik, melyek kiemelik

* Philip N. Youtz: *Experimental Classes for Adult Education*. 1927.

a mindennapi élet gyakorlati köréből s olyan eszményeket és célokat tűznek elé, amelyek életét gazdagabbá és változatosabbá teszik. Tehát a képzőművészetek, az irodalom, a filozófia, a politikai tudomány, a pszichológia s szociológia vonzza, olyasmiről, ami az emberi élettről való magasabbrendű továbbgondolkodásra készíti. A jelzett kísérletben különös érdeklődés tárgyai voltak a klasszikus, a közép- és renaissance-kori s a modern gondolkodásnak, a mai nyugati kultúrának forrásai. Az idevágó könyveket részint otthon olvasták, részint az előadásokon megbeszélték. A tárgyalás így inkább szemináriumi formát öltött, az egyfolytában tartott előadás helyett. A hozzászólás, vita sokkal elmegerjesztőbb volt s az élénk érdeklődést jobban biztosította, semmint a puszta előadás. Az érdeklődés a vita aktív munkája miatt annyira fokozódott, hogy a tervezett órák számát a legtöbb tanfolyamon szaporítani kellett. A diszkusszió ott volt a legtermékenyebb és legmegfelelőbb, ahol a résztvevők száma átlag tíz. Az olvasmányok és megbeszélések anyaga a gondolkodás klasszikus mesterei voltak Homerosztól Nietzschéig.

IV.

Az amerikai népművelés és kultúraterjesztés legfőbb és leghatékonyabb eszközei a nyilvános könyvtárak (*public library*), amelyeknek száma, berendezése, fejlettsége, könnyű hozzáférhetősége, látogatottsága európai társaikét hasonlíthatatlanul túlszárnyalja. Minden városnak szemefénye a város valamely központi terén, rendszeren a városház és a törvényszéki palota szomszédságában (*civic center*), a hatalmas, művészi szempontból gondosan épített és gazdagon díszített, remekül felszerelt s bőségesen dotált nyilvános könyvtár, melyhez még kisebb épületekben a város többi részén a fiókkönyvtárak (*public library branches*) és kis könyvállomások (*book stations*) egész serege tartozik. Sok ilyen könyvtárban jártam New-Yorktól San Franciscoig s azt láttam, hogy az olvasók és kölcsönzők a nap minden szakában sűrűn látogatják, az esti órákban pedig egyenesen ellepik őket.

Példaképen csak egy párat mutatok be. A renaissance stílusban kilenc millió dolláron épült hatalmas *New York Public Library*-ben a könyvek száma jóval felül van a kétmillión. A kölcsönzött könyvek száma több, mint 11 millió. A könyvtár alapítványainak összege 1928-ban 30,385.609 dollárra rúgott, évi jövedelme pedig több, mint másfélmillió dollárra. A fiók-könyvtárak száma 43, mindegyik külön épülettel. Ezenkívül egy sereg kis könyvállomás (*book-station*) a város minden részében szétszórva.

A *The Boston Public Library*-ben, melynek remek palotáját *Puvis de Chavannes*-nak s a legnagyobb amerikai festőnek, *Sargent*-nek óriási falfestményei díszítik (*Sargent* majdnem három-évtizedig dolgozott rajtuk), másfél millió könyv van, melyek negyede a fiókkönyvtárak anyaga. Évenként két és félmillió könyvet ad otthonra kölcsön; évi kiadása több, mint egy millió dollár, melynek túlnyomó részét a város fizeti. Felirata: *Built by the People* tipikusan jellemző az amerikai demokráciára, mely valamennyi intézményéről büszkén hirdeti, hogy a nép teremtette meg a maga számára, úgy, ahogy viszont Európa monarchikus országaiban a legtöbb intézmény az uralkodó nevét viseli homlokán. Egy másik aranybetűs felirata egyenest a kultúrdemokrácia programjai „A közjó a nép műveltségét követeli meg, mint a rend és a szabadság örét.” (*The Commonwealth Requires the Education of the People as the Safeguard of Order and Liberty*). A nép, amely-magának ily óriási méretű könyvtárhálózatot épített ki birodalomszerte, ki is aknázza a művelődés lehetőségét: napi munkája után az olvasásban leli örömét. De erre csábítja a könyvtárak nagyszerű kényelmes berendezése is: úgy lép be a klubszerű kényelemmel és felszereléssel berendezett, rendszerint szakok szerint elosztott könyvtártermekbe az amerikai egyszerű polgár, mintha nálunk bárki az utcáról a Nemzeti vagy az Országos Casino bőrfotolyjeibe szabadon letelepedhetnék, hogy könyvet vagy újságot olvasson. Szép vonása az amerikai közkönyvtáraknak, hogy az egyes nemzetiségek könyvanyagát is ápolják, folyton kiegészítik, főképp oly városrészekben, ahol az illető nemzeti-ség fiai nagy számban laknak. A New York Public Library-ben pl. a magyar irodalom valamennyi klasszikusa olvasható, sőt tudományos irodalmunk is szépen van képviselve.

A nagy amerikai könyvtárápító mozgalomnak lelke *Andrew Carnegie* volt, aki 1910-ig több, mint kétezer könyvtárnak vetette meg alapját adományaival, hálásan emlékezve meg arról, mit köszönhetett ő maga szellemi fejlődésében azoknak a könyvek-nek, melyeket kis messenger boy korában James Anderson ezre-des kölcsönzött neki Pittsburghban.

Az amerikai nyilvános könyvtárak szoros kapcsolatban állnak az egyes szabadoktatási intézményekkel. Külön számon tartják a városban tartott tanfolyamokat, melyeknek hallgatói az elő-adók utasítása szerint a nyilvános könyvtárban a legkönnyebben elérhetik ki könyvszükségeiket. A könyvtárak erre való különös tekintettel is gyarapítják könyvállományukat. Egyes tanfolyamok hallgatóit már külön könyvcsomag várja, amely a tanfolyam anyagának körébe vág (*package libraries*). A könyvtárak egyéb-

ként állandóan tájékoztatják a közönséget a városban folyó szabadoktatási tanfolyamokról, ezek természetéről és céljáról. *Könyvtár és szabadoktatás a legszorosabb frigyben egyesülnek.* A nagy könyvtárak megteremtették a vándorkönyvtár intézményét is: 50—100 könyvet a kis falvak községházára vagy postahivatalába küldenek néhány hónapra. Használat után a könyvcsomagok kicserélődnek.

A fényes amerikai könyvtáraknak egyik legkedvesebb és legvonzóbb sajátosságuk, hogy mindjárt földszintjükön a *gyermekek olvasóterme* tárul elénk. A gyakorlati amerikai géniusz már a kisgyermeket hozzászoktatja a könyvek rendszeres és önálló szellemű olvasásához, a közkönyvtárak buzgó és helyes használatához, mintegy életszükségletté neveli bele a könyv barátságát s a tudásszomjat. Ezért nagy anyagi áldozattal gondoskodik arról, hogy a gyermekek olvasóterme minden tekintetben vonzó legyen s mintegy becsalogassa a kicsinyeket. A Los Angeles-i közkönyvtár remek új palotája gyermektermének falait például Walter Scott „Ivanhoe” regényének olyan jelenetei díszítik remek freskókban, amelyek a gyermek lelkét legjobban megragadják s immár egy század óta a legélénkebben lelkesítik: a lovagkor romantikus és hősie szelleme, a lovagok és a várúrnők tettei és heroikus kalandjai. A gyermekterem egyik sarkában kis könyvkiállítást találunk, *mintagyermekkönyvtárt (Model Library)*. Ez arra való, hogy a szülők állandóan tájékozódhassanak a legújabb gyermekirodalomról, vajjon milyen könyveket vegyenek gyermekeiknek. Arra, hogy milyen tervszerű munka folyik a kisgyermek könyvvél való ellátása, mondjuk: „szabadoktatása” terén, egyszersmind, hogy milyen vonzóerőt tudnak kifejteni az amerikai közkönyvtárak a gyermek lelkére, itt példaképpen a *New York Public Library*-nek és fiókjainak tevékenységét vázolom. Ezek 1928-ban a newyorki gyermekeknek 4.211.470 könyvet adtak olvasásra, részint a könyvtártermekben, részint haza kölcsönözve. Az 1927. évvel szemben 201.407 könyv az 1928-iki forgalom többlete. A gyermekkönyv állomány 352.000 darabból áll, az évi növekedés 20.000 darab. A gyermekek könyvkeresletét a könyvtárak már nem tudják kielégíteni, főképp a hirtelen fejlődő új városrészekben. Ezért még újabb 100.000 gyermekkönyv beszerzését tervezi a vezetőség. A gyermekeknek állandóan előadást is tartanak a, könyvek használatáról.

A könyvtárak gyermektermei egy-egy városrész valóságos szellemi gócpontjai. Hogy odaszoktassák a gyermekeket, érdekes előadásokat tartanak nekik oly tárgykörökből, melyek legjobban érdeklik őket. Íme, ez az előiskolája a szabadoktatásnak. A new-

yorki könyvtárakban 1928-ban 2370 mesélő óra volt. Ezeket marionette-játékokkal is élénkítik. Kedves szórakozása a gyermekeknek a *poetry garden-party*: a gyermekek kiválasztják azt a költeményt, amely legjobban tetszett nekik és egymásnak szavalják. Egy-egy könyvtár felállításának 5—10—15 éves fordulójára — „születésnapot” rendez, a gyermeki lélekhez mért ceremóniák kíséretében.

Ha nem jönnek el a felnőttek vagy a gyermekek a könyvtárba, Amerikában a könyvtár megy el hozzájuk s így csábítja őket az olvasásra. Ez a *könyvkocsi* (*Book Wagon*) intézménye. Egy-egy teherautót kis mozgókönyvtárnak rendeznek be s megszabott időben olyan helyre tolják, ahol a felnőttek csoportosan vannak (bizonyos utcákon, tereken, a földalatti villamos centrális állomásai előtt) vagy a gyermekek csapatokban játszanak (pl. a parkokban). Az emberek figyelme egyszerre csak önkénytelenül arra szegződik, hogy a mozgókönyvtár vezetője kis asztalokat egyenesít a földre, könyveket rak rájuk, majd székeket és vankosokat dobál a földre. A helyzet érdekessége persze olyanokat is olvasásra csábít, akiknek azideig soha eszükbe sem jutott, hogy könyvtár is van a világon.

De más eszközökkel is iparkodik az amerikai szellem a gyermekereget a könyvtárba csalogatni. A könyvtárteremben miniatűr-kikötőt, kis motorcsónakokat és vitorlás hajómodelleket állítanak ki, vagy olyan egyéb tárgyakat, amelyeket kíváncsian nézgetve, a gyermekhad hasznos ismeretekre s újabb és újabb inspirációra tesz szert. Az e tárgykörbe vágó könyveket aztán a teremben olvashatják is. A közeli iskolák egy-egy osztályát egy-két órára a tanító néha átvezeti a könyvtárba, hogy itt a könyvtárosnő megmagyarázza a könyvek helyes használatát s könyveket ajánljon olvasásra a tanulóknak. Alig van ilyenkor gyermek, akinek hóna alatt ne volna kölcsönkönyv, amikor eltávozik.

Az amerikai szabadoktatásnak is fontos eszköze a rádió. A *broadcasting* az otthontanulást hihetetlen mértékben felfokozta. A rádió átcsúsztatja a szem szerepét a fülre: az olvasás munkáját felváltja az ismeretszerzésben vagy gyönyörködésben a hallás. A könyvolvasás mellé odalépett a kultúra terjesztésében a rádióhallás. A könyv persze azért még mindig megtartja fölényét, mert nincsen időhöz kötve, bármikor rendelkezésre áll, a meg nem értett tartalmukat a lélek újra és újra megforgathatja és feldolgozhatja. Edison technikus hazájában, Amerikában a rádió — minket megelőzve — a műveltségszerzésnek közönséges eszköze. Még a halász- és vadászkunyhóknak is megvan a maguk rádiója. Nincsen iskola, klubhelyiség, szálloda, mely fel ne volna

vele szerelve. A szabadoktató tanfolyamok egész sorozatát a *University Extension*ig megszabott időben közvetíti a rádió.

Az amerikai iskolán kívüli népművelésnek hatalmas segítő-társa támadt az utolsó évtized nagy lendületű *múzeum-mozgalmában*. Minden város legalább is ú. n. kis múzeumot (small museum) szervez. Tíz év óta 1300 új múzeum épült, melyeknek főcélja a szemléletes oktatás. Egyébként az amerikai nagy múzeumoknak is egyik főfeladata a tudományos célon kívül a népművelés, ami szerkezetükben és anyaggyűjtésükben is lépten-nyomon megnyilvánul. Szellemüket a *Metropolitan Museum of Art* felirata sugallja: „For the instruction and pleasure of the American people.“

V.

A szabadoktatás világszerte mint társadalmi mozgalom indult meg s bár társadalmi jellegét továbbra is megtartotta, az államok legtöbb helyt maguk is iparkodtak e mozgalmat támogatni, sőt törvényhozási úton szervezni és szabályozni. A nevelés ugyanis a kultúra értékes elemeinek a következő nemzedékre való átszármaztatása s továbbfejlesztése. Azonban a modern kultúra oly bonyolult és sokoldalú, hogy átadása nem állhat meg az iskolás korban, hanem ki kell terjednie a meglett emberekre is, hogy ezek a kultúra újabb fejlődésének eredményeit lelkükbe felszívassák, látóhatárukat folyton tágíthassák. Ez majdnem olyan fontos, mint az iskolában folyó oktatás. Amióta tehát a XIX. század folyamán a pusztá jogállam, ez a hatalmi szervezet mindinkább a kultúrállam körvonalait öltötte fel, e karakteréből természetesen következett az az igény is, hogy ne csak a kiskorúaknak, hanem a felnőtteknek is adja meg a továbbművelődés lehetőségét. Innen a szabadoktatás állami támogatása és szervezése.

Nálunk Eötvös a kiegyezés után a szabadoktatást elsősorban társadalmi feladatnak nézi s Türr Istvánt kéri fel a népoktatási körök megszervezésére. Irányi Dániel a kérdésben állami feladatot lát s törvényjavaslatot terjeszt e tárgyban az országgyűlés elé. Pauler Tivadar miniszter maga is törvényjavaslatot szerkeszt, de utódja, Trefort, elejti ezt. Azóta az állam erkölcsi és anyagi támogatása mellett a társadalmi úton létrejött szervek: Országos Közművelődési Tanács, Szabad-Lyceum, Népszerű Főiskolai Tanfolyam, Uránia Magyar Tudományos Egyesület, Országos Széchenyi Szövetség, Falu Országos Szövetség stb. vezették a magyar szabadoktatás ügyét. A közoktatási kormány az 1911-

ben alakított Országos Szabadoktatási Tanács, majd később (1922) a minisztérium egyik ügyosztálya útján intézte és intézi ma is az iskolánkívüli népművelés ügyét, anélkül, hogy a szabadoktatás eredeti társadalmi jellegét elhomályosítani akarná. A kérdést az állam rendeletileg szabályozta, amikor a törvényhatóságokkal iskolánkívüli népművelési bizottságokat alakíttatott. A törvényhozás útján való szabályozás gondolata nálunk újból és újból napirendre került. Utoljára a kultuszminiszter 1924-ben dolgozott ki törvénytervezetet, amely azonban még nem jutott az országgyűlés elé.

Hogyan áll a szabadoktatás és az állam viszonyának kérdése Amerikában, a társadalmi szabadság, az állami be nem avatkozás elvének klasszikus hazájában?

A legtöbb állam, főképp az alsófokú szabadoktatást, törvényhozás útján maga szervezte meg. Indítékuk egyrészt a nemzetpolitika: a bevándoroltak minél gyorsabb és hatékonyabb amerikanizálása, másfelől a demokrácia: az analfabetizmus (illiteracy) leküzdése, hogy az állam valamennyi tagja öntudatos polgárrá válhassék. A legtöbb állam a törvény erejével megköveteli, hogy minden 18—21 év közti analfabéta az írást-olvasást oktató tanfolyamot elvégezze, amelyen egyszersmind az állampolgári ismereteket is tanítják. Enélkül nincsen senkinek szavazati joga. Számos állam (pl. Connecticut, Pennsylvania, Rhode Island, South Dakota stb.) tovább megy s törvényben mondja ki, hogy ott, ahol 20 polgár (14 éves koron felül) a maga továbbművelésére esti tanfolyam felállítását kéri, a község köteles ilyen tanfolyamról gondoskodni. A törvény végrehajtását az állami nevelésügyi hivatal (State department of education) ellenőrzi. Viszont az állam is megteszi anyagilag a maga kötelességét, mert a költségek felét, sőt számos állam kétharmadát fedezi. Az állam ugyanis abból indul ki, hogy ha kötelessége a 7—10 éves gyermekeket megtaníttatni írni és olvasni, miért ne lenne kötelessége a 21 éveseknek és idősebbeknek írás-olvasástudásáról hivatalosan gondoskodni? Innen érthető, hogy 1925—26-ban 1287 község tartott fenn amerikanizáló és analfabéta tanfolyamot 314.640 felnőtt számára. Tizenhét állam 44 külön intézetet tart fenn olyan tanítók számára, akik a jelzett tanfolyamokon való tanításra speciális kiképzésben részesülnek. Arra, hogy angolul nem tudó bevándoroltak számára az amerikanizáló tanfolyamot minél vonzóbbá tegyék, semmi pénzt sem sajnálnak, Washingtonban külön épület szolgál erre a célra klubszerű berendezéssel, nappal és este használható könyvtárral. Az angol eredményesebb és érdekeltőbb tanítására mozgófényképeket használnak, melyek alkalmas anya-

got szolgáltatnak az angol beszélgetésre, egyszersmind az írásbeli gyakorlatokra.* Újabban már nem elégszik meg az amerikai hatóság azzal, hogy az analfabétákat éppen megtanítsa írni és olvasni, hanem *functional literacy-re* törekszik, vagyis arra, hogy további tanfolyamokon a volt analfabéta meg is szeresse az olvasást s állandóan továbbképezze magát.**

Arra, hogy Amerika mennyire állami feladatnak tekinti a szabadoktatást, jellemző a *National Education Association*-nek a felnőttek oktatása ügyében 1929-ben hozott határozata. Eszerint minden állam közoktatásügyi hivatalában (State department of education) külön szabadoktatási ügyosztályt kell felállítani az iskolán kívüli népművelésnek az egész állam területén való irányítására és fejlesztésére (Magyarországon ez 1922. óta megvan); a felnőttek oktatása az állam közoktatásügyi programjának szerves kiegészítő része legyen; az állam a megfelelő anyagi eszközökről gondoskodjék.

E határozat Amerika mai szabadoktatási szellemének hű tükrre. Olyan fontosságot tulajdonítanak az iskolán kívüli népművelésnek, mint az iskolában folyó oktatásnak. A XIX. század második felében, amikor az Unió a Csendes-Óceánig már minden területet meghódított s belsőleg megszilárdult, különös hangsúllyal a népoktatás ügyét fejlesztette. A XX. század első negyede a középiskolák csodálatos fejlődésének kora, mert e negyedszázad alatt a középiskolai tanulók száma 438 százalékkal növekedett, míg az elemi iskolás tanulóké a telített beiskolázás miatt már csak 38 százalékkal. Most az amerikai kultúrpolitika vezetőinek, mint maguk vallják, az a céljuk, hogy századunk második negyedében az *adult education* fejlesztése útján a műveltség az Egyesült Államok *valamennyi*, bármely korú polgára számára könnyen hozzáférhetővé legyen: FREE TO ALL — mint hogy a bostoni könyvtár homlokáról a kultúrdemokrácia jelszava aranybetűkkel csillogja.

Kornis Gyula

* Biennial Survey of Education 1924—1926. A washingtoni Bureau of Education kiadványa. 1928. 293. lap.

**Annual Report of the Commissioner of Education, Washington, 1929. 14. lap.

A SZÖVETKEZETI MOZGALOM TÁRSADALOMLÉLEKTANI KÉRDÉSEI

I.

A szövetkezet, legalább is az annak megfelelő német kifejezés, „Genossenschaft“ (latinul corporatio) régen polgárjogot nyert fogalom a társadalomtudományban. Gierke négy kötetnyi hatalmas munkát szentelt ennek a tárgykörnek és a germán történelem jóformán valamennyi társulási alakzatának helyét kijelöli e társadalomtudományi értelemben vett szövetkezeti rendszerben. Wiese megjegyzi, hogy a fogalom nem azonos a különböző tudományokban; ő a kvalitatív jelleggel bíró szociológiai kategóriák egyikének tekinti a „Genossenschaft“-ot és általában olyan egyesülést ért alatta, melyet ugyan emberi akarat hozott létre és melyben a célszerűségi racionalizmus megtalálható, de amely (emellett vagy elsősorban) az illető személyek körének valamely szorosabb együttlétét akarja megteremteni (Alig. Soziologie 46. old.). Az a kategória, melyet Dékány magyarul tesületnek nevez (A társadalomalkotó erők, Bpest, 1920, 233 old.), voltaképen szintén ennek a szociológiai „Genossenschaft“-nak felel meg. Már ezekből kitűnik, hogy ez a Genossenschaft nem az, amit a magyar szövetkezet-szó kifejez. Ez az alkalmazott társadalomtudományok egyikének kategóriája. Hogy melyikének, e kérdésre ezúttal csak állítással, de nem bizonyítással felelhetünk. A szövetkezeti íróknak és a közgazdaságtudósoknak a szövetkezetre vonatkozó elméleteit vizsgálva megállapítható, hogy két felfogás áll egymással szemben: az egyik szociálpolitikai, a másik közgazdasági alakulatot lát benne elsősorban. Én az utóbbihoz csatlakozom. Szerintem a szövetkezés az a társadalomgazdasági elv, mely a mai kereső elv (Erwerbsprinzip) helyett a szükségletfedezési elv (Bedarfsdeckungsprinzip) alapján akarja szervezni a társadalom gazdaságát, a munkamegosztásos cseregazdaság alapjainak fenntartásával. A szövetkezet az a gazdasági társulás, melyben a gazdasági alanyok közti összeköttetés a vázolt

elven alapszik; a szövetkezeti rendszer pedig a szövetkezetek szervesen összetartó egysége. És vájjon mi a szövetkezeti mozgalom?

Sombart *Der proletarische Sozialismus* című munkájában nem adja pontos meghatározását a „mozgalom” fogalmának, noha az egyik fejezetet külön szocialista mozgalom szociológiájának szenteli. Ha azonban idevonatkozó fejtegetéseinek tartalmát a fogalom körülírásába sűrítjük, akkor mozgalom alatt szerinte „valamely eszmekör empirikus kultúrformáját” értjük vagy másképpen „azon embereknek a közéletet érintő cselekedeteit, akik bizonyos eszmények után igazodnak”. Ez azonban csak a keret és a tartalom: a struktúrát megadja a mozgalom következő kettős megnyilvánulása: egyrészt oly törekvés közakarát kialakítására, amely valamire törekvő és lélekkel bíró emberek kollektív szándékaiban jelentkezik, másrészt szellemi képződmények teremtése, melyek programokban, szervezetekben, törvényekben jutnak kifejezésre. Tehát lehet beszélni a mozgalom pszichológiájáról és noológiájáról“ (I. m. II. 3.). Ehhez hozzávehetjük még, hogy szerinte minden mozgalom három alkatelemből áll: az emberek (hordozók), vezetők és végül „maga a mozgalom, a folyamat, a kollektív akarat képződése a maga kialakulásában, a szándékok és történések, melyekből a mozgalom felépül, a lelki és szellemi aktusok“ (I. m. II. 98. old.).

A mozgalom fogalmának jegyei tehát: 1. eszmekör vagy eszmény, 2. emberek, kiknek az eszményekkel kapcsolatos törekvéseik vannak, akik továbbá 3. ez utóbbiak megvalósítására kollektív akaratot termeltek ki, amely 4. külsőleg is megnyilvánul cselekedetekben, szervezetekben stb. Aszerint, hogy milyen eszmekör az, mely az irányt és a tartalmakat megadja, többféle mozgalmat különböztethetünk meg. Ezek egyike a szövetkezeti is, melynek eszmeköre a szükségletfedezési elv helyesebb volta, hordozói azok, kik ezen elv megvalósítására törekeshnek és e törekvés érdekében kollektív akaratot, utóbbi érvényesítéséhez pedig a szervezetet: a szövetkezeteket, illetőleg azok rendszerét hozták létre. így tehát a szövetkezeti megnyilvánulások beleillenek a mozgalomnak tiszta szociológiai, azaz tisztán formális fogalmába.

Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy a szükségletkielégítés, mint gazdasági elv, elegendő lehet-e ahhoz, hogy eszmekör vagy eszményként fogjuk fel. És ha igen, nem lehetne-e, mint komplementár fogalomról, egy a gazdasági rendszer mai alapelveinek fenntartására irányuló, mondjuk kapitalista mozgalomról is beszélni? Ennek eldöntése végett a mozgalom fogalmának azt a vonását kell figyelembe venni, melyet Sombart úgy fejez ki, hogy

az „folyamat“, „az akaratképződés a maga kialakulásában“, „szándékok és történések“, pontosabban: történések a szándékokra való tekintettel. A mozgalom tehát, mint tőszava is kifejezi, mozgó, haladó valami, dinamikai és nem statikai fogalom, küzdelem valamely cél: az eszmény érdekében. Külön-külön sem az irány, sem az út, sem a mozgó tömeg, hanem a három egymáshoz való viszonyának változása, fizikai képletességgel szólva a mozgási energia a maga manifesztációjában, melyet érzékelni és kifejezni csak a tömeg, az út, az irány és az idő relativitásában tudunk. Ebből következik, hogy ha az út be van futva, a cél el van érve, a törekvések, a történések megszűnnek, megszűnik a mozgás és megszűnik a mozgalom. Az eszmekör, az egyének, a szervezet fennmaradhatnak, de egymáshoz való viszonyukban már nincs állandó változás. A „beérkezett“, a beteljesült eszme már nem mozgat, nem ad tápot mozgalomnak, mint ahogy a szükséglet nem szükséglet többé, ha kielégítést nyert.

Ebben a helyzetben van a jelenleg fennálló kapitalista rendszer a világ túlnyomó részében; tehát nem lehet mozgalomként felfogni azokat a törekvéseket, amelyek abba minden más szándék nélkül beleszövődtek. Ellenben a szövetkezeti elv épen ennek a beérkezett rendszernek felváltására törekszik, célkitűzései vannak, a benne érdekelt egyéneknek szándékaik, ellenállást kell legyőzniök: ezért a szövetkezeti elv a maga életnyilvánulásaiban valóban mozgalom. Hogy ez a megkülönböztetés helyes, számos példával lehet igazolni. A kapitalizmus maga is mozgalom volt akkor, mikor még alul volt és felülkerekedéséért harcolnia kellett. Ez akkor volt, mikor az embereknek nyüggé vált a középkor kötött gazdasági rendje, mikor a mesterlegények fellázadtak a céhek ellen, mikor egy Turgot-ban kialakul a szabad, a versenyen alapuló gazdasági rendszer eszménye, mely első teoretikusát megtalálja A. Smithben, mikor a szabad munkaszerződésre, mint az egyéni szabadság követelményére való törekvés arra viszi az embereket, hogy a földesúri uralom alól a gyárak pusztító szabadságába szökjenek. Ez volt a kapitalizmusnak mozgalmi korszaka. Ma mindez elérte célját, a „laissez faire“-en alapuló rend uralkodó, nem törekvés, hanem rendszer immár. De ma is lehet beszélni kapitalista mozgalmakról ott, ahol ez az eszmekör el van nyomva, ahol küzdenie kell: Oroszországban. Ami ott a kényszerkollektívizmussal szemben a kapitalisztikus rend visszaállítására irányuló törekvések összessége, az a világ egyéb — kapitalisztikus — részében a szövetkezeti mozgalom: felfelé törekvő valami, mozgás, ellenállás legyőzésére irányuló törekvés. A kapitalizmusban is voltak és vannak kapitalisztikus elvű mozgalmak is: ilyen volt a Cobden által veze-

tett Anti Corn Law League mozgalma, ilyenek ma a gazdamozgalmak, amennyiben gazdasági céljuk van; ilyen a kiskereskedőknek helyenként és időnként jelentkező mozgalma a fogyasztási szövetkezetek ellen, ha ezek által már létükben fenyegetve érzik magukat, De maga a kapitalizmus állapot, a Wiese féle absztrakt kollektívum (lásd I. m. 219.), melynek szintén állandóan készenlétben kell ugyan lennie „természetadta gátlások” ellen (lásd I. m. 216. old.), mely tehát nem „természetadta magátólértetődőség”, de ez a készenlét — ismét fizikai hasonlattal élve — a vis inertiae, mint negatívum a mozgási energia pozitívumával szemben. Ellenben a szövetkezeti elv pozitívum, egyike épen a kapitalizmus „gátlásainak”; azzal szemben hat, annak helyére törekszik, tehát mozgalom.

Még pedig tömegmozgalom. Ez is igen lényeges vonása. Tudvalevőleg a tömeg szónak különböző értelme van. Sombart megkülönböztet statisztikait, mikor annyi mint sokaság, németül Menge, továbbá kulturálist, mikor jelenti az alsóbb, kevésbé kulturált rétegeket, azután a szociológiai: a nagyvárosok alakatlanul halmozódott, tagozottság és vezetés nélküli lakosságrészeit és végül a pszichológiai: sokaság, melynek tagjait valamely akaratbeli, vagy legalább is egyéb lelki közösség fűz össze. Lényegében véve Wiese is elfogadja ezeket a megkülönböztetéseket, liabár néha más névvel és különösen elfogadja a tömegnek Sombart szerinti társadalompszichológiai értelmezését (I. m. 95. és köv. old.). Le Bon tovább megy, általában minden olyan emberi együttlétet ilyennek tart, ahol kollektív lélek alakul ki (A tömeg-gek lélektana, Franklin, Bpest, 18. od.), vagyis nála a tömeg szinte univerzális társadalmi képződmény. Ezt azonban úgy Dékány (I. m. 196. old.), mint Wiese kifogásolják. Wiese különbséget tesz tömeg és csoport („Gruppé”) közt, melyek mellett a harmadik formális kategória az absztrakt kollektívum (egyház, állam, közigazdaság stb.). A csoport a tömegnek állandóbb, szervezettebb, tisztultabb formája; akkor keletkezik, ha „a tömeg szervezkedik, huzamosabb időre berendezkedik és tagjai között a funkciókat megosztja”. Tömeg (a Sombart szerinti pszichológiai tömeg) és csoport tehát társadalomlélektanilag véve két halmazállapot: az első a cseppfolyós, a második a szilárdabb alakja ugyanannak a szubsztanciának. Mindkét alakzat lehet hordozója a fent kifejtett értelemben vett mozgalomnak: az egyének, kiknek eszményeik és ezek elérésére irányuló törekvéseik vannak, akár az egyikben, akár a másikban megkísérelhetik azok érvényesítését, illetőleg ennek érdekében kollektív akarat és kollektív szervek létrehozását, A helyzet rendszerint az, hogy a mozgalom két

fázison megy át: hordozói előbb csak tömegszerű állapotban vannak, majd eléri a szervezettebb csoport-formát.¹

Ebben az állapotban van a szövetkezeti mozgalom is. Benne megtalálhatjuk úgy a tömegszerű, mint a csoportszerű halmazállapotot. Minden egyes megalakult és működő szövetkezet egy-egy kis csoport. A szövetkezetek kötelékei és központjai ismét csoportok. Csoportnak tekinthetjük végül egy-egy ország összes szövetkezeteit, ha közös szerveket hoztak létre, sőt a világ mindazon szövetkezeteit is, melyek közös kötelékben — a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségében — egyesültek. E csoportok mellett megtaláljuk azonban a tömegeket is. Ilyeneket alkotnak elsősorban azok az egyesek, kik — rendszerint bizonyos társadalmi rétegek körén belül — törekszenek a szövetkezeti eszmékörnek megfelelő berendezkedésre; ez a törekvés vagy spontán áll be, vagy szándékosan ösztönzik azt a szövetkezeti szervezetek, de kétségtelen az, hogy állandóan vannak a világnak több helyén kisebb-nagyobb sokaságok, melyek a szövetkezeti csoporttá való alakulás stádiumában vannak és ebben a közös törekvésben megfelelnek a „Masse“ fogalmának. Emellett megtaláljuk a Wiese szerinti értelmében vett absztrakt tömeget is: amelyben a szövetkezeti törekvés még nem vált ugyan öntudatossá, a gazdasági rend korrekciójára vagy megváltoztatására, vagy a saját gazdasági helyzetük megváltoztatására a sorsostársakkal közösen irányuló szándék még nem öltött ugyan konkrét formát, de nagyszámú egyén gazdasági helyzeténél vagy egyéb motívumoknál fogva diszponálva van, hogy szövetkezeti tömeggé váljék, ahol tehát a valószínű szövetkezeti tömeg *in posse* már jelen van, de *in esse* még; nincs.

A szövetkezeti mozgalom tehát a következő társadalmi képződményekben jelentkezik: a szövetkezeti szervezetek mint csoportok, a szövetkezeti szervezkedésre tudatosan törekvők, mint tömeg és a szövetkezetileg szervezhetők, mint absztrakt tömeg. Kétségtelen, hogy a két utóbbi réteg kollektív akaratának kialakulása a tömegmozgalom törvényei szerint történik. A csoporttá szilárdult részekben ugyan más törvények is érvényesülnek, de lényegében véve a tömegtörvények szerint él ez is.

A társadalomtudományban ugyanis nemcsak qualitative, hanem quantitative is meg kell különböztetnünk a csoportok fajait, mert általános tapasztalat, hogy minél több tagot számlál a csoport, annál közelebb jut a tömeghez (l. Wiese i. m. 169. old.). Az egyes szövetkezetek közt is vannak több tízezer, sőt kivétele-

¹ *Angewandte Soziologie*, 1929. Ism. Társ.tud. 1930. 216—18. lk.

sen százezernél is több tagot számláló alakulások. De még többre: milliókra megy a csoportot alkotó egyedek száma, ha egy-egy kötelék összes szövetkezeteinek összes egyéni tagjait egy csoportnak tekintjük. Ezt így is kell tennünk, mert minden egyes tag nemcsak a saját szövetkezetével, hanem kötelékével, annak többi szövetkezetével és az ezekbe tartozó egyénekkal is kapcsolatban állónak érzi magát. Ezért a kisebb szövetkezetekben, általában az egyes szövetkezetekben a csoport-jellemvonások uralkodnak, ellenben azokban a vonatkozásokban, melyek az egyes szövetkezetek tagjait a központokhoz fűzik, inkább a tömeg jellemvonások lépnek előtérbe. Úgy, hogy a lélektani törvények szempontjából is csoportnak inkább csak az egyes szövetkezetek tekinthetők és ezek is csak bizonyos vonatkozásokban, ellenben a nagyobb szövetkezeti egységeknek pszichikuma inkább a tömeglélektan törvényeivel magyarázható.

Felmerült végül még a kérdés, hogy a szövetkezeti csoportok is helyet foglalnak-e a fenti értelemben vett szövetkezeti mozgalomban? Természetes, hogy helyet foglalnak, hiszen éppen ezek a kollektív akarat érvényesítésének szervei. Habár bennük a szándékok már szilárdabb formát öltöttek, még nem jelentik a törekvések beteljesülését, még nem jelentik a „beérkezést“, azt az állapotot, melyben már megszűnt, ellenkezőleg, éppen a küzdelem formációi.

Az elmondottakban feleltünk arra a kérdésre, hogy mi a szövetkezeti mozgalom. Egyben tisztáztuk annak szociológiai helyzetét. Erre szükség volt. Ilyen irányú kísérlet, legalább is a szövetkezeti irodalomban eddig nem történt. Így Grünfeld is (Das Genossenschaftswesen volkswirtschaftlich und soziologisch betrachtet) művének címében tett ígérete ellenére az alapvető társadalomtudományi szempontokat teljesen elhanyagolja. Pedig, hogy ezek mennyire gyümölcsözők, kitűnik abból is, hogy a szövetkezeti mozgalom társadalomlélektani kérdéseinek megoldása számunkra most már igen egyszerű feladat: nem kell egyebet tennünk, mint egyrészt a szociológiai csoport, másrészt a tömeg társadalomlélektani törvényeinek a szövetkezeti mozgalomra való alkalmazását megkísérelni.

II.

A csoportnak szociálpszichológiai szempontból fontos jellemvonásai Wiese szerint a következők: a) szervezettség, vagyis a funkciók megosztása, b) képzetek a tagoknál a csoportra vonatkozólag és c) hosszabb fennállás után hagyományok és szokások

keletkezése. Ezekben adva vannak a szövetkezetek is, mint csoportnak összes fontosabb társadalomlélektani problémái.

Ami a funkciókat illeti, Comte szerint minden csoportban kell jelen lennie az operatív (végrehajtó), a dirigáló (vezető), az intellektuális (a gondolkodó) és az emocionális (az érző) működésnek. Minden csoportban a probléma a funkciók helyes reprezentálásainak megtalálásában és azok harmóniájának biztosításában áll.

A vezető és gondolkodó funkció helyes betöltésének a kérdése a szövetkezeti életben mint u. n. „Führerproblem“ már régen ismeretes. Ez alatt azt a kérdést kell érteni, miképpen lehet olyan réteget nevelni a szövetkezeti életben, mely a vezetésrepre legalkalmasabbak kiválogatását lehetővé teszi. Mert ez a szerep szinte különleges embertípust követel. A jó szövetkezeti vezetőnek birtania kell a kapitalista vállalkozói organizátor minden képességével és mégis tudnia kell fékezni annak chrematistikus és autokratikus hajlamait. Hol kelljen keresni az ilyen tökéletes típust? A nagy vállalkozói tehetségek közt, akik már igazolták organizátori képességüket? Ezek aligha fogják már tudni a szövetkezeti mentalitást elsajátítani. A szövetkezeti életben nevelődöttek közül? Itt meg attól kell tartani, hogy annak a vállalkozói miliőnél csendesebb, kevesebb kezdeményezést kívánó levegője az ellenkező irányú egyoldalúságot fejlesztette ki.

Az operatív vagyis végrehajtó funkció részben a tagok, részben az alkalmazottak feladata. Az utóbbiakra vonatkozólag a probléma abból adódik, hogy szövetkezeti élet egyes ágazatai, különösen a fogyasztási, a hitel és a mezőgazdasági értékesítő szövetkezeteké, óriási szervezeteket kívánnak. Az Országos Központi Hitelszövetkezet 1100 és a Hangya a maga 1600 szövetkezetével és mindezek különböző hivatalnokaikkal voltaképpen egy-egy adminisztratív szervezetet alkotnak; már pedig általános tapasztalat, hogy minden adminisztratív szervezet teljesítőképeségének egy-egy alkalmazottra eső része fordított arányban áll a szervezet nagyságával. Vagyis a szervezeteknek a mamutorganizációban olyan teljesítményt kell kicsihozni az egyes alkalmazottból, mint a velük versenyző kisebb üzemeknek a magukéiból¹ sőt esetleg mint amilyenre a vállalkozó a saját érdekének a szolgáltatásban képes. E probléma megoldását csakis két alapon lehet elképzelni és mindkettőre épen a szervezet nagysága ad módot. Az egyik az intenzívebb nevelés: a szövetkezet már korábban befoghatja leendő alkalmazottait; például nem tartom keresztülvihetőnek, hogy külön szövetkezeti kereskedelmi, szövetkezeti tanoncképző stb. iskolákat tartsanak fenn; ott, ahol évente 30—

40, vagy még több új tisztviselőre van szükség, érdemes; de az alkalmazás ideje alatt is a tanfolyamok, kicserélés, utaztatások stb. által való továbbképzés aránylag könnyebben megoldható, mert az alkalmazottak nagy száma mellett ezek egymást könnyebben helyettesíthetik. A másik megoldási mód az üzemszervezés legmodernebb vívmányainak állandó átvétele; és pedig nemcsak az üzem mechanizálása, hanem a munka racionalizálása tekintetében. A végrehajtó funkciónak a tagok szempontjából is van jelentősége; erről később lesz szó.

Végül az emocionális funkció elsősorban a tagokra nehezedik. Ez az, amit úgy szoktak mondani, hogy szövetkezeti szellem legyen bennük. Ez azonban tulajdonképpen egybeesik a csoportnak fentebb b) és c) alatt megjelölt társadalomlélektani jellemvonásaival. Vagyis összefoglalólag mondhatjuk, hogy a szövetkezetekben a tagoknak bizonyos képzetekké kell bérniök a szövetkezetről általában és különösen a saját szövetkezetükről kell bennük bizonyos tradicionális képzeteknek — ezek közt etikaiaknak is — élni, és kell, hogy mindkét képzetcsoporthoz oly eszmevilágot, mentalitást fejlesszen ki bennük, mely érzelmi megnyilatkozásokat is: meggyőződést, hitet, lelkesedést, áldozatkészséget, stb. képes létrehozni. Ez a probléma azonban a szövetkezeti mozgalom csoportjellegű és tömegjellegű részeire nézve azonos, vagyis a kérdés megoldásának nagyrészen ugyanúgy kell történnie a már-tagokkal, mint a megnyerni szánt még-nem-tagokkal való vonatkozásban. Erre tehát később kerülhet sor. Az a különbség mégis fennáll, hogy a tömeggel szemben a csoportok „több teret engednek reflexióknak“, rendszerint több meggondoltsággal cselekszenek, vagyis a szövetkezeti tagokban élő szövetkezeti szellemben több lesz a racionális elem, mint a szövetkezeti élet tömegszerű képződményeiben; tehát az emocionális funkció élesztését célzó propaganda a tagok és a nem-tagok közt némileg különböző. A tagok körében elsősorban az eredmények hatnak, tehát a szövetkezeteknek a gazdasági előnyök minél nagyobb mértékét kell nyújtaniok számukra. Az igazi kitartás ebből táplálkozik. Ezt magasabb eszményekkel tölti meg annak tudata, hogy a szövetkezet munkája a kapitalisztikus alapon létrejött azonos gazdasági cselekményekkel szemben mutatkozó előnyön felül egyszersmind magasabb gazdasági elvek érvényre juttatásával jár. Ezeknek az elveknek az ismeretése a szövetkezeti ideológia fejtegetéséhez tartozik. Itt a szövetkezetre vonatkozó képzeteknek fontosságára csak azért kell rámutatnunk, mert ezek teszik egyik alapját annak is, hogy a tagok a maguk végrehajtó funkcióját kielégítőleg teljesítsék. A végrehajtó funkció az ő részükről abban áll, hogy a szövetkezetet

igénybevegyék annak a gazdasági műveletnek véghezvitelében, amelyre a szövetkezetet alakították; tehát például a fogyasztási szövetkezetnél, hogy tényleg annál vásároljanak. Ennek a funkciónak kielégítő teljesítése szinte létfeltétele a szövetkezet fennmaradásának, legalább is sokkal nagyobb jelentőségű, mint más gazdasági célú korporációknál, tehát például a részvénytársaságnál. Utóbbinál a tagok (részvényesek) végrehajtási funkciója tulajdonképpen kimerül a részvénytőke befizetésével; legfeljebb a részvényt megillető ellenőrzési és irányítási, tehát technikailag véve a szavazati jogok gyakorlása számítható még ide. De a részvénytársaság sikeres működése a tagok végrehajtási funkciójának gyakorlásától független és semmi más részvételt a részvénytől nem kíván. Ezért sorozza Wiese is (I. m. 182. old.) a részvénytársaságokat a „nem valódi” csoportokhoz. Ellenben a szövetkezetnél már a tőke összehozásának feladata is inkább nehezedik minden egyes tagra. Az egész saját tőkét nekik kell rendelkezésre bocsátaniok, itt a nagy nyereség reményében a tőke nagyrészt lejegyző „nagy-részvényes” vagy finanszírozó típusa ismeretlen; emellett pedig az egyes tagra eső tőkerész befizetése is nagyobb erőfeszítést jelent, tekintettel arra, hogy többnyire olyanokból áll a szövetkezet, akiknek tőkéjük nincs. Ehhez járul, hogy az igazi szövetkezetnek a tagokra mint üzletfelekre is szüksége van; addig él, míg tagjai nála vásárolnak, általa értékesítenek. Ez pedig a tagra nézve megkötöttséget jelent: nem válogathat, mivel köt üzleteket, nem mehet a legközelebbi céghez, stb., szóval e kötelezettségből kényelmetlenségek adódnak, tehát bizonyos áldozatok még akkor is, ha a szövetkezet egyébként eredményesen, tehát a tagra nézve előnyösen működik. Sokszor ennél nagyobb áldozatokat is vár tőle a szövetkezet: ha például a megindulás nehézségei miatt eleinte nem tud előnyt nyújtani a vállalkozóval szemben, vagy mikor a versenytárs vállalkozó a szövetkezet tönkretétele céljából átmenetileg kedvezőbb feltételeket kínál és a tagnak ez alatt az idő alatt is ki kell tartania a szövetkezet mellett.

Maguk az előnyök sem mindig igazolhatók, sőt azt mondhatjuk, hogy annál kevésbé tűnnek ki, mennél eredményesebben működik a szövetkezet. A szövetkezetek legnagyobb eredménye ugyanis éppen mindig az, ha arra készítetik a vállalkozói szervezetet, hogy maga is konciliánsabb legyen az általa kiszolgáltakkal szemben; vagyis: a fogyasztási szövetkezet nemcsak a saját tagjait szolgálja ki kedvezőbben, hanem versenyével az általános kiskereskedelmi árszínvonalat is lejjebb szállítja; vagy a poolok nemcsak tagjaiknak biztosítanak

jobb árat, hanem arra indítják a közvetítő kereskedelmet, hogy engedjen a közvetítői nyereségből, hogy racionálisabban szervezze az értékesítést stb. Szóval mennél jobban beválik a szövetkezeti organizáció, annál közelebb jut egymáshoz a szövetkezet és a nem-szövetkezet az illető gazdasági műveletnek a tag szempontjából való előnyös lebonyolítása tekintetében. A különbség: a szövetkezet létjogosultságának bizonyítéka ugyanilyen mértékben mindig kisebb lesz. Ott, ahol a gazdasági élet valamely terén a szövetkezetek már komoly versenytársai lettek a vállalkozóknak, például Angliában az árúszétszítás terén a detailkereskedelemnek, vagy Kanadában a poolok a gabonaértékesítés tekintetében a gabonakereskedelemnek, ott épen ezért lehetőségek végnélküli viták a felett, melyik szervezet előnyösebb. Minden esetre a vita eldöntése és a főlény igazolása exakt számszerűséggel, tehát olyan formában, mely a gazdaságilag nem iskolázott tagok előtt is világos lenne, alig lehetséges. Tehát az eredmények propagatív hatása mindinkább csökken, mind nehezebbé válik a tagok hűségének fenntartása, illetőleg ez mindjobban rászorul más propagatív eszközökre. Ezek a más eszközök pedig túlnyomórészen ugyanazok, melyek, mint mindjárt látni fogjuk, a szövetkezeti élet tömegnyilvánulásainak keretében nagy szerepet játszanak.

Mint minden csoportban, a szövetkezetekben is tehát igen lényeges, hogy bizonyos áldozatokat kíván tagjaitól. Ezeknek lélektani indoka csak kettő lehet: az értük remélt előnyök, vagy a szövetkezethez való tartozásból fakadó köteleességtudat. Az előnyök érzékeltetésének problémáját ép most láttuk. A szövetkezettel szemben fennálló köteleességeknek lehet jogi (szerződéses) biztosítéka és csakugyan, sok értékesítő szövetkezetnél találkozunk azzal a konstrukcióval, hogy a tag szerződésben kötelezi magát arra, hogy bizonyos időre kizárólag a szövetkezetet veszi igénybe. Bennünket azonban itt különösen az a köteleességtudat érdekel, melynek jogi szankciója nincsen. Még az amerikai értékesítőszövetkezetek is, ahol pedig a szerződéses kötelezés általános, hangsúlyozzák, hogy tisztán erre építeni nem lehet, ki kell azt egészítenie a spontán köteleességtudatnak, mely mindig biztosabb. Ennek pedig legbiztosabb alapja, ha a tagok magukat a szövetkezethez tartozóknak érzik, illetőleg, ha a szövetkezetet sajátjuknak is érzik. Könnyű belátni, hogy ez nem könnyű feladat, különösen olyan szövetkezeteknél, melyek tagjainak száma százakra, ezrekre, sőt tízezrekre megy. Mert mi az azonosítás legegyszerűbb alapja? A szövetkezet ügyeibe való beleszólás lehetősége minden egyes tag részére. Ez természetesen nem történhetik úgy, hogy például

minden elhatározás a közgyűlésnek, tehát a tagok egyetemének marad fenntartva, vagy például valami referendumrendszer-félével. Ellenkeznék ez a funkciók megoszlásával, ellenkeznék a szövetkezetnek, mint gazdasági alanynak lényegével. Mi tehát a kivezető út? Különböző lehet. Egyik kétségtelenül az az elv is, hogy a szövetkezeti szavazat jog, tehát az annak ügyeibe való beleszólás mértéke független a tőkeérdekeltségtől. Ez az úgynevezett demokratikus vonás a szövetkezeteknél, szemben a tőkés társulások oligarchikus jellegével. Ez azonban nem elég, mert hiszen nagy taglétszám mellett a kollektív akaratnak egy-egy tagra eső része oly elenyésző, hogy a tag azt nem is érzékeli. Vannak azonban módok, melyek a közgyűlés mindenhatóságának illúzióját fokozni alkalmasak. Ilyen a tagok összességének kisebb csoportokra való felbontása, úgy, hogy például személyi kérdésekben (választmány, igazgatóság összeállítása) ezeknél a csoportoknál van a részdöntés, tehát egy-egy csoport például megválasztja a maga kiküldöttjét, mintegy a maga bizalmi emberét a döntő szervbe, az igazgatóságba. Általában, igen jó hatása van ebben a tekintetben, ha a legfontosabb személyi kérdésekben a tagok egyetemének minél közvetlenebb beleszólása van; például ők választják a vezető hivatalnokokat, ők hagyják jóvá az azok részére megállapított fizetések stb. Nagyon jellemző, hogy ezek a módszerek épen Amerikában, a demokrácia földrészén fejlődtek ki a szövetkezeteknél. Ide tartozik a tagok állandó tájékoztatása, panaszainak, kívánságaiknak állandó tudakolása, ami szintén a nagy amerikai szövetkezeteknél van bevezetve és egész sereg hivatalnokot (field agents) foglalkoztat.

Ezekben ki is merítettük a szövetkezeti mozgalom azon társadalomlélektani kérdéseit, melyek saj átlagosan annak csoport halmazállapotot elért részeivel kapcsolatban merülnek fel. Át kelt tehát térnünk azoknak a kérdéseknek a vizsgálatára, amelyek a mozgalomnak tömegmozgalmi jellegéből erednek. Mint már mondtuk, itt két réteg kerül együttes tárgyalásra: a már szövetkezetiileg szervezett tömegek és a még nem szervezett, de a szövetkezeti gondolat tudatos vagy tudatalatti jegyében már pszichológiai értelemben vett tömeggé sűrűsödött sokaságokról. Mindkét esetben a feladat az, hogy a tömegekben a szövetkezeti gazdasági elv fölényébe vetett hit gyökeret verjen és erősödjék, az a meggyőződés érlelődjék ki bennük, hogy a szövetkezeti szervezkedés által a maguk egyéni vagy osztálybajain segíteni tudnak. Ha pedig ez a meggyőződés kialakult, akkor elég erős legyen ahhoz, hogy őket meg is tartsa, szövetkezeti magatartásra, mondjuk, áldozatokra készítse.

Tehát alapjában véve tömegek nézeteinek és meggyőződésének kialakulásáról és kialakításáról van szó. Kérdéseinket már most Le Bon nyomán a következőképen állíthatjuk fel: a) melyek azok a tömeglélektani tényezők, melyeknek a szövetkezeti meggyőződés kialakításában szerepük lehet és b) hogy kell ezekkel a tényezőkkel b

A tömegek meggyőződését kétféle tényezővel határozzák meg: közvetettek és közvetlenek. A közvetett tényezőké a hosszú előkészítő munka, a közvetleneké a végleges kiformalás, a kirobbantás.

Az első közvetett faktor a faj. A mi szempontunkból ez azt a kérdést jelenti, vajjon vannak-e különbségek a fajok közt a szövetkezeti megszervezés szempontjából. Gide azt állítja (*Sociétés Coopératives de Consommation*), hogy vannak, mert a szláv és germán népek fogékonyabbak, mint a latin fajok. Én ezt a kérdést külön tanulmányban² statisztikai alapon részletesen vizsgáltam és arra a megállapításra jutottam, hogy ebből a szempontból a fajok közt különbséget tenni nem lehet. Más a helyzet, ha a hagyományt is a faji adottságok közé számítjuk, abban az értelemben, ahogy Le Bon veszi, — inkább szellemesen, mint tudományosan — azt mondva, hogy a hagyomány faji szintézis. Ha valamely népben élnek ősi szövetkezetszerű szervezetek emlékei, ha annak történelmében, korábbi alkotmányában ilyeszerű képződmények nagy szerepet játszottak, akkor a modern szövetkezet könnyen nyerhet valamilyen a hagyomány által szankcionált színezetet, könnyen úgy tűnhetik fel, mint az illető faj teremtményének, nemzeti géniuszának sajátlagos alkotása. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a szövetkezeti eszmekör útja jobban elő van készítve, mint ha a mozgalom merőben új, idegenből másolt kísérlet valamely népnél. A germán népeknek egész középkori alkotmánya szövetkezeti jellegű és sok német tudós — maga Gierke is — ezt a társulási formát a német faj sajátlagos életformájának tekinti, Japánban hotokusa és musin néven őseredeti szövetkezeti alakzatok működnek évezredek óta. Nem kis részben ez az oka Németország vezető szerepének szövetkezeti téren, továbbá annak a bámulatos szövetkezeti fellendülésnek, mely előidézte azt, hogy Japánban is a mozgalom három évtized alatt 15.000 modern szövetkezetet produkált. Általában előnyben vannak mindazok az országok, ahol a középkori ipar szervezetei, a céhek, gildék, hanza

¹ Le Bon: A tömegek lélektana, Budapest, Franklin, 1920.

² Lásd *Revue de la Société Hongroise de Statistique*, 1926. 239 oldal, valamint *Internationale Statistik der Genossenschaften* c. munkámban, Berlin, Struppe & Winckler, 1928. 258 oldal.

stb. teljesen kialakultak és bizonyos időn át virágoztak annyira, hogy a néplelken nyomokat hagytak; mert hiszen ezek épúgy gazdasági célú szervezetek, mint a szövetkezetek és a volt céhtagok leszármazóiban élő hagyományok ebből az elemből is kétségtelenül tartalmaznak valamit. Ugyanezekben az államokban a mezőgazdaság is a maga középkori szervezetében sokkal inkább támaszkodott a szövetkezetszerű szervezetekre, mint például nálunk, ahol gazdasági alkotmányunk kiépítésében a nyugati fejlődést a középkorban csak tökéletlenül utánoztuk, ahol sem céhek, sem faluközösségek, sem más hasonló szervezetek oly tisztán és oly nagy számban nem fejlődtek ki, oly szerepet sohasem játszottak, mint Németországban, Angliában, Franciaországban, Svájcban. Bizonyára ez az egyik oka annak, hogy a magyar gazdát, a magyar iparost sokkal fáradtságosabb munkával lehet csak megnyerni a szövetkezeti gondolatnak.

Le Bon a közvetett tényezőkhez számítja az időt is. Mi ennek különleges jelentőséget a szövetkezeti nyugalomban nem tulajdonítunk, viszont aláírjuk azt, amit a politikai és társadalmi intézményekre vonatkozólag mond, hogy „a tömeglélek huzamosabb befolyásolása“ általuk nem érhető el (i. m. 79. old.). Ellenben vele együtt valljuk a szövetkezeti életre vonatkozólag is, hogy „a nevelésből, melyben valamely ország fiatalsága részesül, megtudhatjuk, milyen lesz az illető ország jövője“ (i. m. 90. old.). Természetesen nem a szövetkezeti nevelésről van itt szó, hanem a nevelésről általában. Amilyen emberanyag kerül ki a nemzeti nevelés kohójából, olyan lesz a tömeglélek. Ha ez a nevelés hangsúlyozza a szövetkezeteknek kedvező talajt jelentő jellemvonásokat és ismereteket, akkor a mozgalom haladása gyorsabb és egészségesebb lesz, mint ha a nevelés kifejezetten individualista irányú. Érdekes volna például az amerikai és japán nevelést, a két nép lelkét, a két ország tömegmozgalmainak lélekrajzát, vagy akár szövetkezeti mozgalmát is összehasonlítani.

Áttérve a közvetlenül ható tényezőkre, elsősorban a „képeket, szavakkal és formákkal“ (Le Bon) kell foglalkoznunk. A jel-szavaknak a szövetkezeti mozgalomban is megvan a jelentősége. Itt is igaz, hogy „ész és érvek hasztalan küzdenek ellenünk“, sőt hogy egészséges hatásuk is gyakran sokkal erősebb, mint az érveké. A szövetkezésnek, mint gazdasági szervezési elvnek tartalma bonyolult valami, még a művelt emberek közül is csak a közgazdaságilag alaposan képzett szakember érti meg. Vagy ki vállalkoznék rá, hogy a tömegeknél propagandát csinál a „szükségletkielégítési elv“-nek? A gondolatot fel kell oldani könnyebben

emészthető formákra, körül kell venni illúziókkal, csak így fogják azt a tömegek magukévá tenni.

És csakugyan, a szövetkezeti mozgalom története tele is van jelszavakkal. A francia utópistáknál a forradalom hármasszava szerepel; Owen az emberi társadalom harmóniáját ígéri; a keresztényszocialisták a keresztény elvek uralmát a gazdasági életben; Schultze liberális hangokat penget, Raiffeisen felebaráti szeretetet hirdet; a szocializmusnál a szövetkezet a munka tökéletes ellenes harcának egyik formációja, Gide viszont le régne du consommateurról, juste prixről beszél. Még leginkább gazdasági érveket hangoztat az amerikai szövetkezetek szótára; ők a piac szabályozásának és befolyásának gondolatát iparkodnak közelebb vinni a taghoz; náluk a rendszeres értékesítés, „orderly marketing” a jelszó; nagyon jellemző, hogy még a közvetítés útjának meg rövidítését is jelszószerűen formulázzák: „a fogyasztó dollárjából a termelőt több cent illeti”. Mennyire kiérezhető az agitációs célzat a dollár és cent szembehelyezésében!

Vannak aztán jelszavak, melyekre azt mondhatjuk, hogy szerepük ugyanaz, mint volt a Northcliff-féle propagandáé a háború alatt: az ellenfél megvetendő és gyűlöletes színben való feltüntetése. Idetartozik a fenti amerikai is a dollárral és a centtel. De idetartozik a kizsákmányolásról, a felesleges közvetítőkről, a munkanélküli jövedelmekről stb.-ről szóló egész szótár is. Úgy ezek, mint az előbbieket a tömegeket szuggerálni alkalmas kifejezőmódok és éppen ezért nélkülözhetetlen részei a szövetkezeti ideológiának. Szükség van rájuk, igazság is van bennük, de nem szabad a tartalmukat túlbecsülni; nem a lényeg van bennük, nem örökérvényű igazságok szólnak belőlük; csak határozatlan kifejezőmódjai bizonyos homályos képzeteknek, melyeket a tömegekben keltenek. Mint szavaknak is változniuk kell korok és országok szerint. Dőre dolog, ha valaki ma ugyanazokkal a szavakkal akarja a szövetkezeti gondolatot népszerűsíteni, amelyekkel valamikor Victor Aime Huber vagy Raiffeisen operált. Olyan ez, mint a mordály a géppuska korában. De épúgy ügyelni kell, hogy szuggerálás eszközei alkalmazkodjanak a miliőhöz: fajai jellemvonásokhoz, műveltséghez, gazdasági viszonyokhoz és hasonlóképpen a propagált szövetkezeti ág természetéhez.

Ami végül a tapasztalat tömegtényezői szerepét illeti, ez a szövetkezeti mozgalomban sem jelentéktelen és pedig kettős irányú lehet: általa igazolhatja magát a mozgalom és jelentkezhetnek benne a kapitalizmus hibái és hiányosságai. A tapasztalat lehet az, mely a jelszavak valódi tartalmát megmutatja, az illúziók valóltan részét kiválasztja, tehát előidézheti a fokozatos, a fájdalom-

nélküli józanodást, előkészítheti a gazdasági meggondolás útját. A propaganda feladata a tapasztalatnak ezt a kettős szerepét ügyesen irányítani, arra a tömegek figyelmét felhívni.

Amit Sombart a szocializmussal kapcsolatban mond, válaszul arra a kérdésre: hogyan lehet a szociális mozgalom megértéséhez felhasználni a tömegek lélektanát és a tömeglélektant, a mi esetünkben is érvényes: a tömegmozgalom tanulmányozásának eredményeit alkalmaznunk kell a társadalom azon elemeire, melyekből a szövetkezeti mozgalom áll vagy melyekre számít (i. m. II. 175. old.). Ezekkel a rétegekkel kell most foglalkoznunk, hogy ezzel egyszersmind elvégezzük feladatunkat azokra vonatkozólag is, akiket mint az in posse szövetkezeti tábor jelöltünk meg kiindulásunkkor.

Kikből áll ez a Wiese-szerinti értelemben vett absztrakt tömeg? Foglalkozásra, műveltségre, világnézetre nézve igen különböző egyénekből: munkások, gazdák, iparosok, tisztviselők, ezek a főtípusok. Mi a közös bennük? Az átlagos válasz rendesen az, hogy valamennyi kisember. Vannak a mozgalomnak theoretikusai is, akik a lényegre kötik ahhoz, hogy a szövetkezetekben kisemberek egyesülnek. Elméletileg ezt a fogalmi jegyet a magam részéről nem fogadom el, mert a szövetkezeti szervezkedés anyaga pontosan véve nem a kisemberekből, hanem azon rétegekből áll, melyeknek helyzete a kapitalista cseregazdaságban hátrányos; ezekben a rétegekben pedig nagyobb gazdasági alanyok is akadnak, akiknek szükségük van a szövetkezet gazdasági támogatására; például jelenleg a nagybirtokosok; vagy bizonyos gazdasági körülmények közt nemcsak a kis-, hanem a nagyjövedelmű fogyasztók is. Tény azonban az, hogy a valóságban a kisemberek a kapitalizmustól általában többet szenvednek, mint a nagyobb gazdasági alanyok és ezért ma a szövetkezeti mozgalom túlnyomólag csakugyan kisemberekből áll és azokra számít.

Találón jellemzi ezeket az elemeket Wiese (i. m. 122. old.): „Nemszabadoknak és elnyomottaknak érzik magukat. Ennek túlnyomólag gazdasági okai vannak ... Az az érzés, hogy az élet valóságos vagy vélt javainak élvezetéből nagyobbbrészt ki vannak zárva, kicsinyessé, barátságtalanná és bizalmatlanná teszi őket. Kizsákmányoltaknak érzik magukat anélkül, hogy a társadalom építményének gazdasági összefüggését áttekinteni képesek volnának ... Gyakran az az érzés emésztí őket, hogy ki vannak zsákmányolva és munkájuk gyümölcse részben meg van tőlük vonva. Egyrésztükben kialakult a proletár osztályöntudat, más részük azonban megakad valami tompa kisember-öntudatnál. Nagyon jellemző, hogy a legtöbb kisember nem tud másként beszélni, mint panaszkodó,

kissé elkeseredett hangon ... Minél inkább felülkerekedik bennük a tudat, hogy a széles rétegekhez tartoznak, annál kisebb lesz részvételük a fennálló társadalmi és gazdasági rend fenntartásában. Relatív tulajdonságnélküliségük hajlamossá teszi őket a társadalmi szervezet kollektivisztikus formájára ... a kispolgári elemeknél azzal a félelemmel és bizalmatlansággal, hogy talán az ilyen új rend sem hozná meg nekik az üdvösséget...”

Talán épen ez az ingadozás kapitalizmus és kollektivizmus közt teszi számukra rokonszenvessé a szövetkezeti rendszert, mely előttük aranyközépútnak látszik. Bizonyos értelemben ez a jellege kétségtelenül meg is van és ezért csak helyes, ha a propaganda ezt a körülményt hangsúlyozza. Mindenesetre, a kisemberek tömege a vázolt jellemvonások folytán sem lesz azonban annyira egységes, hogy ne választanak el őket egymástól a hivatásbeli, foglalkozásbeli különbségek. A közös lelkivilág mellett tehát megvannak a külön érdekek és külön érzelmek is, amivel a mozgalom irányításában szintén számolni kell.

Hátra volna még a kérdés, hogy a megismert tömegtényezőket, mint mozgó erőket hogyan kell tudatosan alkalmazni. Ez azonban már nem tartozik szorosan tárgyunkhoz. Annak megállapítása, hogy a tömegmozgalom mely tényezői szerepelnek a szövetkezeti mozgalomban, társadalomlélektani feladat. Azonban azt vizsgálni, milyennek kell lennie a jó szövetkezeti vezetőnek, aki e tényezőkkel bánni tud, mely módszereket kell alkalmaznia, már kívül esik a szociológián, tehát kitűzött feladatunkon is.

Anatole France említi, hogy a metafizikus számára a világ városaival és kertjeivel, változatosságával és mozgalmával nem egyéb, mint sima felületű gömb délkörökkel. A szociológus is kénytelen a szövetkezeti mozgalmat sok színtől megfosztani. Ebből azonban nem következik, hogy más oldalról ne lehetne benne eszményt látni és hogy nem adhatna nemes tartalmat embermilliók életének. Ez a szemlélet azonban az apostoloknak és nem kutatóknak való. De bizonynyal az apostolok is el fogják hinni, hogy az ő működésüket is szilárdabb alapra helyezi, ha tudják, hogy az életük célját alkotó eszmekörben mennyi az eszmény és mennyi a realitás.

Ihrig Károly

FIGYELŐ

SZABAD ÉS KÖTÖTT KÖRNYEZETFORMÁK

(Megjegyzések az egyéni környezet elemeinek meghatározásához)

Sajátos jelenséggént áll előttünk az, hogy a szociológia az *egyéni* vonatkoztatott társas környezet mai elemeit aránylag csekély buzgalommal próbálta elemezni, holott úgy az egyénre, mint a tudományra nézve kiválókép érdekes, hogy minő hatásforrások irányítják az életet ilyen vagy olyan irányban. Az egyén környezetelemeiről persze igen különböző értelemben lehet szólni; a környezetről mindenekelőtt *cél-tartalmi* nézőpontról szoktunk megemlékezni: ez itt „vallásos” környezet, az ott egy „politikai” párt, amaz egy „kenyérkereső” pálya stb. Ily módon az egyéni környezet legtágabban vett fogalmába belefér az egész „társadalom”, avagy az egész „kultúra”. Azt hisszük, hogy így a környezet-elemzés nem lehet teljes. Újabb szempontokból kell tárgyalás alá venni a kérdést. A szociológus mindenekelőtt tipikus *környezetformákat* kutathat, megvizsgálhatja, hogy minő egyes környezetelemeknek az egyénhez való átlagos *közelségi foka*. Dunkmann nézeteihez fűzünk itt némi kritikai megjegyzéseket. Dunkmann az individuum körül szűkebb és tágabb „köröket” képzel el, amelyek — úgy látszik — a környezet közelebbi és távolabbi elemeit (hatásforrásait) jelzik. Sorrendben ezek az elemek következhetnek egymás után 1. a korréteg, 2. az egyneműek kapcsolata, 3. a család, 4. a törzs, 5. a nép és 6. a faj. Másrészt pedig azt vizsgálja, hogy az egyén életében bizonyos környezet-elemek *minő arányban* érvényesülnek, ezt az arányt az egyéni érdeklődést jelző kör egy-egy körcikkével fejezi ki s a következőkkel jellemzi a részesedési arányt: *család, hivatás, külön érdekek, baráti kör, sport* (stb.). Dunkmann szerint az egyén háromféle fogalomban adható meg: 1. végső egyszerű empirikus elem a társadalomban (kvantitatív kérdés) 2. az emberi *nem* általános típusán belül található nem ismétlődhető egyszerűség (szerinte ez pszichológiai kérdés), 3. ezen a nemen belül *tartalmilag meghatározott* típus: ezt tekinti szociológiai problémának. Miként? Minden embert körülvesznek a kor, nem, család, nép, faj befolyásai, ezek mint (említett)

„körök“ zárják körül az egyént, úgy hogy *az egyén totalitását* részletesen meghatározzák (?), Ezekből a környezetelemekből ered a „totalitástípus“. De vannak más környezetelemek, amelyek az egyént „parciálisan“ határozzák meg, mintegy sajátosan megtöltik, úgy hogy egy „parciális típus“-ban a különböző behatások (család, párt stb.) „keverednek“ (eigentümliche Mischung), s ezt a keveredési arányt lehet körökben kifejezni.¹

Ebből a tényállásból következik egy további tény, Dunkmann szerint: „Individuum és csoport [hatásforrás és környezetelem] egymást feltételezik és kiegészítik, mint komplementárius realitások. *A totalitás- és parciális-típus különbsége* abban áll, hogy egy egyén *amazt nem változtathatja meg, ezt azonban nagyon is jól*, habár csak relatíve. Ezzel az *egyén mozgási szabadsága* biztosítva van, persze csak igen korlátozottan, de mégis jelentősen“ (26. l.). Ebben módszer és eredmény együtt van. Mindkettőt célszerű bírálat tárgyává tennünk. Induljunk ki, ami a legtermészetesebb, a társadalom szemléletéből.

Vannak környezetelemek, amelyekkel a sors ajándékozik meg bennünket. Születésünktől kezdve közvetlen környezetünk a *család*. Ez a környezet adott, nem választható, A pszichikai hatás a sorsközösség, és beágyazottság érzése, amely különösen kifejlődik azon az alapon, hogy itt a választhatás gondolata elesik, A család természetes közösség, de sokoldalú életegység is, „kisközösség“, intimtalajú együttlét, tápláló és nevelő milieu. De ugyanilyen természetű „közösség“ a nemzet is; nagyságára, széles körére nézve szinte semmiben sem hasonlít a családhoz, mégis ugyanazt érezzük, mint a családdal szemben: beleszülettünk és a sorsunk vele egy. Mindkét környezetformát méltán tarthatjuk „sorsközösség“-nek, adott elemnek, velők együtt emelkedünk, avagy velők együtt bukunk; a „függetlenség“ velők szemben rendszerint önámításon alapszik. Mindkét környezetformát *természetes* környezetnek mondjuk, miután alakulásuk idők folytán természetes úton megy végbe, t. i. mesterséges szervezési aktusra nem szorulnak. Az ily természetes környezetformák hatalmas összetartó erőt nyernek: a természetes rokonérzést (összetartozásérzést), mely bizonyos, olykor patriarchálisnak mondott attitűdben jelentkezik. Ez a „természetes rokonérzés“ működésében nem tűnik fel, mégis állandóan hat minden érdekellentét dacára, és szoros összeforradásra ösztönöz. Legbiztosabb alapja a megértésnek, az interpszichikai kapcsolatok melegágya. Mindez quasi ingyen ered meg, azaz természetes produktum. Nemzetközi alapon mesterséges produktumként kellene létrehozatnia kétes eredménnyel és bizonyára költséges módon, külön szervezetek

¹ *Angewandte Sociologie*, 1929. Ism. Társadalomtudomány 1930, 216—18. lk.

hálózatának igénybevétele útján. A valahová való „természetes tartozás“ érzése a társadalmi összefüggés *eredeti* kiindulópontja.

Röviden szólnunk itt elégséges a családi és nemzeti „közösségekről“. Egy házagra azonnal ráeszmélünk. A kettő nagy távolságban van egymástól. A család kicsiny formaegység, a nemzet viszont az előzőhöz képest igen tág élet-összefüggés. A nemzet fogalmába, legtöbbször belehangzik ugyan a faj fogalma is, amely többé-kevésbbé színezi az előbbi, lényege mégis egy történetileg kialakult, önállításra képes s fejlődésképes kultúra, továbbá a nemzet területi (geográfiai) nézőpontról tekintve is valamiféle településegység. Külön probléma itt a nagyságméret kérdése. Még u. n. kis nemzetek is milliokat foglalnak magukban. Éppen ezért a nagy tömegek szétesősége folytán a nemzet nem mindig áll eléggé közel az egyénhez. De facto van egy vagy több *átmeneti forma* kis- és nagyközösség között, amely eddigelé jellegében meglehetősen elhomályosultan jelentkezik a szociológusok előtt.

Oly középformátumról kell szólnunk, amely a 19. század rendkívül gyors közlekedési forradalma következtében jelentőségében bámulatos gyorsan csökkent és szinte maradék nélkül beleolvadni látszik a nagyobb egészbe, nemzet-államokba. Történeti szerep szempontjából még sem tűnt el, s töredékeiben ma is feltalálható.

Mik azok az „átmeneti“ formák, melyek itt szóba jöhetnek? Igen sajátságos, hogy itt a legújabb szociológusok nem egyszer nem valódi, szerves életegészet jelentő *közösségekre*, azaz nem is természetes kötelekekre gondolnak, hanem *mesterségesen közbeiktatható* csoportokra, s e tekintetben sajátoskép Durkheim és Spann minden különbségük dacára egy síkon állanak, Durkheim érzi a „távolságot“ egyesek és nemzet közt. „Une nation ne peut se maintenir que si, entre l'État et les particuliers, s'intercale toute une série de groupes secondaires qui soient assez proches des individus pour les attirer fortement dans leur sphère d'action et les entraîner ainsi dans le torrent général de la vie sociale.“² Magát az államot is bizonyos távolságban látja, (L'activité collective est toujours trop complexe pour pouvoir être exprimée par le seul et unique organe de l'État; de plus, l'État est trop loin des individus, il a avec eux des rapports trop extérieurs et trop intermittents pour qu'il lui soit possible de pénétrer bien avant dans les consciences individuelles et de *les socialiser intérieurement*“). Innen van, hogy kellenek „másodlagos“ csoportok, ezek ép a foglalkozási csoportok, amelyek a külön foglalkozáshoz tapadó éthoszt, s élet-

² Durkheim: Quelques remarques sur les groupement professionnels, E tömör tanulmány csatolva: *De la division du travail social* 2-ik kiadásához 1902. XXXIII. lap.

szabályokat portálnak (il faudra que, dans chaque profession, un corps de règles se constitue, qui fixe le quantité du travail, la rémunération juste de différents fonctionnaires, leur devoir vis-a-vis les uns des autres et vis-a-vis de la commonaute). Ez ép a Spann-féle „rendi“ állam gondolata is — hasonló elméletcsírák másutt is kiérezhetők³ — s végeredményben egész a fasizmusig látható állandóan éber tendencia ez irányban: valamikép szervezni a dolgot „az állam és az egyén között“.

Spann elméletében az a gondolat is élénk szerepet játszik, hogy az egyént igazában körülfogó közösség nem lehet nagy, sőt szükségképp kicsiny formátumú egység, s mivel ma a gazdasági élet a fő, „gazdasági rendek“ — ezek ép a Durkheim-féle „groupements professionnels“ — szükségesekek. „Da die gesellschaftliche Geistigkeit nur in kleinen Gemeinschaften (sic), in Schichtungen mit grossen Unterschieden, sich darlebt und darstellt,... muss auch die organisatorische Gliederung der Wirtschaft und schliesslich des Staates von kleinen Kreisen, von zunftartigen Verbänden oder ‚Ständen‘ ausgehen“.⁴

Valóban jellemző. A modern elmélet ily csoportot egyén (vagy család) és állam „között“ mesterségesen óhajt kreálni, még ha oly feltűnő kiindulásban is, mint Spann, ki „kis köröket“ akar vetni, és — rendek gyanánt — végre is embermilliókat volna kénytelen aratni. S azt hiszi: ezek „közösségek“. Schmoller érdeme, hogy ama kis és nagy formátumú egység (állam) közötti alakulatokat sajátos történeti jelentőségében felismerte s elnevezte. Arra gondolunk, amit Schmoller „Gebietskörperschaft“-nak nevez, amelyet megértett, ha szociológiailag nem is jellemzett eléggé. Sokat tett a maga részéről az államtan arra nézve, hogy ezeket az — úgynevezett — „kis államokat“ avagy „partikuláris“ egészeket önállóságában elfeledjük, s mindjárt kezdetben úgy gondoljunk rájuk, mint egy jövőendő, nagyobb állam „részeire“. Holott ezek a középegységek, partikuláris alakulatok eredeti egységek, összetartó sajátos erővel, amelyet ép a sokat ócsárolt „partikularizmus“-ban találunk meg. (Úgy Spann, mint Dunkmann környezetelemzésében Stamm⁴ is szerepel, de e terminus nem általánosítható).

Szociológiai szempontból méltányosabban kell róluk ítélnünk. Végeredményben az autonóm élet fontos része folyt „partikuláris“ alapon le. Nem csak földrajzi egységek ezek, hanem társadalmi egységek, sőt sorsközösségek. Olyan kisebb egységekre gondolunk, amelyekből Svájc összenőtt, amelyek természetes, összetartó egységek lévén, szövetségük útján, de önállóságuk bizonyos megőrzésével hozták létre a „szövetséges“ államot (Bund); ezek a „kantonok“. A mai Egyesült Államokban

³ V. ö. C. E. M. Joad, *Introduction to modern political theory*, Oxford, 1924.

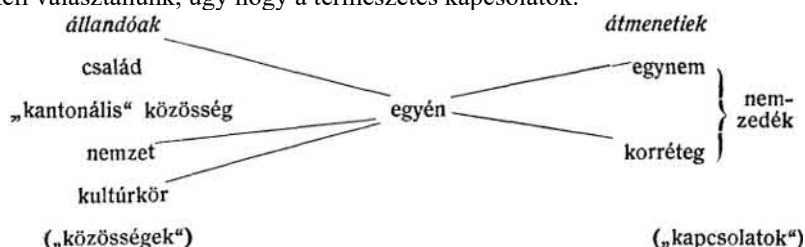
⁴ *Der wahre Staat*, 1921. 284. 1.

körülbelül ezek mutatkoznak be tagállamokként és nagy méretűek, ámde egyedül nem a méretnagyság itt a döntő, hanem középhelyzet nemzet és a tőle távol eső kategória: a család között. Magunk „helyi közösségeknek” neveztük, de a „helyi” szót nem találjuk eléggé kifejezőnek, A görög világ a poliszban mutat fel hasonlót stb. Az ily *sorsközösséget* legcélszerűbb a fenti példa nyomán — általában — „kantonális közösségnek” neveznünk. Ennek sajátos *érteke* az egyén számára az, hogy életviszonyaihoz — szubjektíve — „közel van”, a sorsára való hatást közvetlenebb módon érzi. A modern parlamentarizmus szó nélkül szétporlasztotta ezt az alakulatot. Önkényes határu választókerületekből kerülnek ki a „nép”-képviselők. A kantonális sorsközösség felolvad; minden feje fölött siklik át? Jó részben, — Egy nemzetfölötti alakulatról nem szabad megfedkezünk. Amint van egy „helyi” környezetelem az egyén körül, mely „közelebb” van hozzá, mint a nemzeti közösség, úgy van egy, az előbbinél is tágabb környezetelem a *kultúrkör*. Ez számunkra a Nyugat, azaz a közép- és nyugateurópai — nyugati keresztény — civilizáció. Ez a környezetelem látszólag „távolabb” van az egyénre nézve, mint az előbbieket, s könnyen feltételezhető, hogy szinte az átlagos egyén számára már el is hanyagolható hatásmennyiséget ad ki. Ez a feltételezés kétségtelenül elsietett volna; a „kultúrkör” környezeteleme annyiban jelentős, amennyiben minden u. n. „erkölcsi”, humanitárius, vagy nemzetközi érintkezésben irányadó elv, valamint e civilizáció vallási struktúrája „közeli” hatással van az egyén morális életfelfogására, világszemléletére. Az idők változásától függ, hogy ilyen kultúrkör-hatások mikép nyomulnak előtérbe.

Nem tudjuk belátni, hogy az itt röviden átpillantott természetes *közösségi* környezetelemeket Dunkmann mikép tudja párhuzamba hozni a következőkkel: 1. mindenki „hasonlókép” beleszületik egy *nembe* (férfi-nő) és hasonló neműekkel szintén rokonnak érzi magát. Kétségtelen itt is van megértési közelség, sajátos interpszichikai kapcsolat, de a kapcsolat lehetőségei, főképp gyakorisága, intenzitása *mást* továbbá 2. mindenki beletartozik „születésénél fogva” egy *korrétegbe*. Semmi kétség, a gyermek hasonló korúakkal van együtt, fejlődését zavaró az, ha állandóan felnőttek közt van, kik elzárják őt a hasonlókorúaktól. A gyermeki világ „annyira elütő struktúra, hogy megérthetjük, de teljesen nem tudjuk átélni” (Spranger). Az Én felfedezése, az életprogram fokozatos kialakulása, az élet egyes formáiba való beleilleszkedés, az egyéniesülés „metafizikai alapélménye” oly sajátos növekedési feladatok, hogy azt el kell fogadnunk, mint a felnőtt élettel szemben önálló problémát (v. ö. Spranger, *Az ifjúkor lélektana*. M. ford. 1929). A korrétegbeli összefüggés el nem hanyagolható *önnevelési* milieu. „A barátkozás az önmegértést szolgálja.” Az egykés gyermek egyik tragikumában van, hogy kevés a hasonló korú, aki-

vel együtt él, küzd és ezzel fejlődik. Az ifjak, gyors fejlődésszakuk közepett, különösen érzékenyek a „korréteg kíváncsi” iránt. Már az ősi Männerbund is (Schurtz) ezen összefüggésformát használja fel (az egyenbeli összefüggéssel együtt) összetartó erőül; ma az öregek klub-élete mutat hasonló stb. Szokás hasonlóképp beszélni *nemzedékről*, melynek lényeges eredő forrása abban van, hogy a történeti tapasztalatok, melyeket a felnövő maga előtt talál, élet-korunként más nyomokat hagynak, más hangsúlyt nyernek s másképp kapcsolódnak, és végül más következtetések, jövőre való kilátások alapjává válnak.

Bármennyire természetes eredetű is mind, az egyenbeli, korrétegbeli, avagy a nemzedéki kapcsolat, távol áll jelentőségében attól, hogy párhuzamba állítsuk családdal avagy nemzettel, melyek sors-közösségek, azaz *állandó* kapcsolatot, sőt egyenesen tartós *együttélést vonnak maguk után*. Bármennyire jelentős tényező az életben az a megértési alap, amelyet az egyen- vagy egykorbeliség magával hoz, nem vezet igazi közösségre. *Sem az egyenbeliek, sem az egykorúak nincsenek benső egymásrautaltságban*. Érintkezésük is alkalmoszerű, illetve átmeneti jellegű, s főképp ontogenetikára nézve fontos. Ezek szerint ezt a kétféle, „természetes” alapú kapcsolatot Dunkmannal szemben külön kell választanunk, úgy hogy a természetes kapcsolatok.

A hatás természetesen nem csak az egyén felé tart, hanem aktív elemként az egyén is többé-kevésbé visszahat környezeteire; minden környezet megváltoztatható (a környezet plaszticitása).

A természetesen adódó környezetelemek kiegészülnek más kapcsolatokkal; tekintetbe jő mindenekelőtt a pályaválasztás, a *foglalkozási kör* behatása, Nem mérnök Dunkmannal azt vélni, hogy ezen a síkon az egyén mozgási szabadsága a kötött környezetelemek után bekövetkezik. Az itt-ott még meglévő kasztrendszer kivételes, hol a gyermek születési alapon nyeri foglalkozási körét. Igaz, hogy a modern társadalom nem ismeri a pályaválasztás születés által való megkötöttségének *elvét*, mind a mellett a pályaválasztási *szabadság* még a modern társadalomban sem pályaválasztási *lehetőség*; sőt az esetek túlnyomó

többségében „az alma nem esik messze a fájától“. Maga a pályaválasztási szabadság nem szigorúan egyéni, sőt inkább a családi hagyomány és értékelés a döntő. Ezek szerint itt nincs új, merőben elűtő környezetelem, hanem — ép az előzőkkel kapcsolatos kötöttség. Arról, hogy a pályatársak a pályára belépőkkel az uralkodó életszokásokat, a munkamódot stb. ismertetik, általában az ifjút bevezetik az életbe, elég; röviden megemlékezni. Az egyénre ható mai környezetelemek közelségi sora tehát bizonyára ez: család, nemzet, kultúrkör, foglalkozás, hasonló korréteg és hasonló nem.

Kérdésünk e ponton sincs lezárva. Ha *mindezek* a környezetelemek lényegében a születés által adottak, ha a foglalkozási kör esetén is csak esetlegesen van szó egyénileg arról, hogy mire adjuk magunkat, *éppen mindezen kötöttségekkel szemben* nyilvánul meg egy oly tendencia, hogy az egyén a saját ízlését, hajlamát követhesse. Hozzájárul *ehhez* lényegesen a tömegek modern, szoros *munkafegyvelme*; az évek hetek, napok túlnyomó része speciális és sokban gépies munkában telnek el.

Dunkmann egy megjegyzése (hiszen egész elmélete mintegy kiragadott megjegyzések mozaikja, s ép az ellen tiltakozunk, hogy ily szociális kérdést pusztán megjegyzések formájában bárhová közbeiktatni lehessen) arra utal, hogy (amire amerikai szociológusok mindig felfigyeltek, ő is észreveszi) van bizonyos életkör, amely ép a mai technifikált élet *kiegyensúlyozására* hivatott. Szórakozás ez, mint Dunkmann is rámutat? Kétségtelen ez is, de ferde dolog ezt így környezetiényezőként, illetve motiválóként kiragadni. Nem szükséges tüzetesebb tömeglélektani elemzés e, sui generis modern tömeghangulat megrajzolására. Kétségtelen, hogy a modern Én sajátos deformáló tényezőt kap a tipikusan technifikált életmunkában, *időileg* élményei két sorozatot mutatnak: egyik a saját énjéhez tartozik, a másik én az, amellyel belép a gépies tevékenységi láncolat láncszemei közé, amelyet „átenged“ az organikus életből a gép számára. S ez az időileg különváló tevékenységsorozat sajátos centrumot kap, mely mint Én-centrum, sui generis „technikai Én“-né alakul. Ez az Én erősen lekötött, nem szabad, a „másik“ Én annál inkább keresi a szabadságot, önmaga megtalálását. Éppen a modern élet felöltően gazdagon alakít ki oly környezetelemeket, amelyek teljesen *szabad csatlakozáson alapulnak*, ahol nincs szó semminő kötöttségről. A régi időkben egy környezetelem állott — a baráti kör — e célra az egyén rendelkezésére, a mai élet ezerféle ily kört teremt; a „dopolavoro“ külön problémája. Mondjuk, a „szórakozáskereső“ tömegek különös erővel hoztak létre sajátos életformákat. Vannak persze komolyabb egyesülések is, tudós, művész körök

különnemű egyesülések⁵ stb., amelyek mind készen várják a tömegek szabad csatlakozását. Ezek a különleges munkafegyelem alól felszabaduló tömegek itt élik le életük egy, kedvelt és *egyéni* részletét, kiki hajlama szerint. Ezek a különösen modern időkre jellemző környezet-elemek nevezhetők összefoglalólag „*speciális vonzódást köröknek*“. E fogalom természetesen még differenciálandó.

Mindezek szerint az egyénre ható életkörök háromféle alapúak: 1. születési körök, azaz *természetes* kötöttségek (állandóak és alkalmiak), 2. *foglalkozási* körök, 3. speciális *vonzódási* körök. A Dunkmann által kiemelt totalitás- és parciális típus végre is mindenütt komplex-típusként kapható meg. A mai szociálpolitika megfigyelője tanulságos példákban láthatja maga előtt azt, hogy az *egyén* kívánságai, érdekei, életproblémái ama különböző irányokban mikép találnak kielégítő megoldásra,

A modern tömegek lelkének megfigyelője — last not least — kétségtelenül egyre inkább látható relieffel lát eredményeiben megjelenni még egy jelentős motívumsorozatot, amely a leghatalmasabb alkotóelem a társadalomban, és bár szintén „vonzódási“ körnek mondanók, mégsem az individualizmust, s a modern technifikált életet idézi emlékezetünkbe. Ha az előbbiben „*egyensúlyozódást*“ keres a legépiesedett egyén, úgy a következőben valami hasonlót keres, de semmikép nem volna jó ily mechanikai kifejezéssel élnünk, hogy közel férközzünk szerepéhez.

Ugyanaz a modern tömeglélek, mely a termelő munkában, az üzem levegőjében szinte elmerül, egy benső drámának tanúja: meglevő céljait, ösztöneit, motívumait, mint mindig, rangsorba illeszti, élményeiben alacsonyabb, vagy magasabbrendűségét vesz észre s önkéntelenül vonzódik a „magasabbrendű“, avagy az „általánosabb“ felé. Nem véletlen az, hogy a mai irodalom gyakran, sőt kelleténél gyakrabban utal a mai egyén „világnézeti“ szükségleteire. De itt éppen a termelési, gazdasági racionalizmussal ellentétes tényezőre utalunk, oly valamire, amire figyelemreméltó beállításban a francia szociológusok közül P. Bureau mutatott rá⁶ és „*représentation de la vie*“-nek nevez el.

Nem óhajtunk itt, e futó kritika nyomán, tüzetes rajzot adni a kérdésről. De ha azt látjuk, hogy ott, ahol a könyörtelen gazdasági racionalizmus, a szervező forradalmi láz a templomok és kolostorok dinamitos robbantásáig megy és mégis mélyül a vallásos élet, kénytelenek vagyunk megállapodni: ép a modern racionalitás mögött különös erővel jelenik meg egy örökké új tényező, mely mutatja a mai

⁵ Nemrég került közforgalomba a hír, hogy egyedül Bécsben 20.000 ily egyesület is játszik szerepet.

⁶ *Introduction a la methode sociologique*. Paris, Bloud, 1926. 137. lk.

ember metafizikai alapstruktúrájának virulens épségét. Elég, ha itt arra utalunk: van egy kör, hová az egyén ép transzcendens vonatkozásában vágyik. Hiába tűz le reá a civilizáció gépkorszaka, hiába ejtik foglyul gazdasági vágyai, szükségletei, hiába halmozzák el iskoláiban ismeretek tömegével, hiába válik dominánssá a pozitív tudományosság, megmarad benne táplálékot és ezzel milieut keresve oly, tévesen iracionálisnak mondott valami, ami legmélyében nem rendszer, tehát nem is lehet ideológia, — bár kiki annak hiszi és mondja — hanem fölötte van a szabályos clara et distincta cognitionak, s formulázhatóságnak, tartalom, melyet, egyelőre, azt hisszük, lehet *hiperideológiai tényezőnek* mondanunk. Nem feladatunk e téren arra tüzetesen kitérni, minő pontos része ez a mai életnek, minő élő része a mai társadalmi környezetnek. A szociológia e ponton, még rövid utalásban is, tartozik annyival, hogy felismerje a rendszeres látás kötelezettségének *gyakorlati* értékét; lehetetlen, hogy a társadalom elemzője a specializmus jogán úgy ábrázolja az életet, hogy abból az egész, a harmónia s a lényeg eltűnjék. A szociológus még a részletnél is tartozik szem előtt tartani, mivel tartozik a sub specie totalitatis szempontjának.

Az egyéni környezet elemzésében sem kiindulni, sem megállani nem lehet azon a ponton, amelyet említett szerző alapul vett. Erre a kezdeményezésre azonban nem lehet borítani a feledés fátyolát. Végre is nagyarányú individualizmus fejlődött ki a modern társadalom keretében s tudnunk kell, melyek azok a társas környezetelemek, melyek az egyén szociális támaszát szolgáltatják, s lekötöttségét jelentik. Tudnunk kell azt is, hogy minő *arányban* lehet ama speciális erőforrásokat igénybevenni. Tudnunk kell, hogy különböző környezetelemek mikép *kombinálhatók* egy-egy *domináns* köré. Tudnunk kell, hogy ennek vagy annak a — közeli vagy távoli — környezetelemnek minő az átlagos *kötőereje*. A mai társadalomban mindez megoldatlan káosz. A kötőerő csekély. Szükséges az elemzés, úgy a természetes, mint a mesterséges milieukre vonatkozólag. Ezért hívtuk fel a figyelmet a problémára. A modern társadalmi milieuk nagyarányú zűrzavarosságot mutatnak. Ha távoli cél is, közelítenünk kell egy össz-milieu *harmonikus felépítettségéhez*. Mert nem *minden* individualizmus romboló, csak az, amely töredékesen, diszharmonikusan fejlett egyén aránytalan súlyát jelenti.

Dékány István

ELTÜNÖDÉS A MÚLT EMLÉKEIN.

Ha múzeumokban járunk, amit rendesen idegen országokban s idegen városokban szoktunk megtenni, majdnem az az érzés vesz rajtunk erőt, mintha az emberek, a múltnak emberei azért éltek volna, azért dolgoztak volna, hogy életük eredménye, működésük gyümölcse felhalmozassék ilyen a múlt műveit őrző és megőrző múzeumokban.

De ha megkérdeznők az emberektől, ha megkérdeznők akár jó magunktól is, hogy mi célból élünk, hogy mi célt szolgál életünk és minden élettevékenységünk, akkor bizony aligha azt felelnők, hogy azért élünk s az az életünk célja, hogy élettevékenységünk gyümölcse felhalmozassék múzeumokban, amiket idegen és nekünk közömbös emberek egyszer valamikor, — talán éppen mint turista-látványosságot megcsodálnak. A mi életünk és életművünk, ha másnak nem is, de önmagunknak valami szent és nagy dolog — és bántó léhaságot érzünk abban, ha valaki ebben a szent és nagy dologban csak látványosságot lát. Valaki, akinek éles szeme sok mindent tisztán és világosan meglátott, figyelmeztet bennünket arra, hogy turisták kedvtelésből minő bántó és groteszk látványt nyújtanak a piramisokon és a piramisokban. Nincsen valami túlságosan nagy önérzetre szükségünk ahhoz, hogy életünk művét — ne akarjuk turista-látványnak tudni. Ha e között a lehetőség, azaz: a turista-látványosság és a semmi között kellene választanunk, úgy habozás nélkül azt választanók, hogy igenis minden élettevékenységünk s annak emléke is merüljön alá a semmibe, ahová talán mi magunk is amúgy is alámerülünk. — — Általában: ha arra gondolunk, hogy mink magunk végleg megsemmisülhetünk, bizony semmi vigaszt sem nyújt nekünk az az egészen kétes értékű bizonyosság, hogy alkotásaink, — emberi szemmel nézve: akár nagyon nagy értékű alkotásaink is túlélnek bennünket, mondjuk olyképpen, hogy belekerülnek valamely múzeumba látványosságnak. Valójában egész valónk tiltakozik ez ellen a látványosság-theoria ellen. A mi életünk sokkal komolyabb, bensőségesebb, semhogy látványosság akarna lenni — s életünk sommája, élettevékenységünk által létesített életművünk, ami némileg dacolni látszik az idővel és az elmúlással, — sokkal komolyabb és szentebb dolog, semhogy a kirakat és a látványosság céljait szolgálja.

Egészen sajtáságos dolog az emberek érdeklődése a múzeumok iránt, illetőleg azok iránt a dolgok iránt, amiket a múzeumokban látni lehet. Mindenki, aki a kultúr-világ nagyvárosait járja, másokon is és önmagán is tapasztalhatja, hogy különösen idegenben mennyire érdeklődnek az emberek olyan dolgok iránt, amik rendszerint egyáltalában nem érintik érdeküket és amik rendszerint egyáltalában nem es-

nek érdeklődési körükbe. Úgy, hogy már-már az érdeklődés őszinteségéhez is mintha szó férne. Általában még sem lehet az érdeklődés jóhiszeműségét kétségbe vonni. Ha az emberek idegenben utaznak s ha nem is utaznak idegenben, de kiszakítják magukat mindennapi és épp ezért közönségesse vált életükből, csak természetes, hogy érdeklődésük is emelkedettebbé válik, mint amilyen közönségesen szokott lenni. Ha az emberi élet egészére vonatkozik érdeklődésünk, az mindenestre emelkedettebb, mintha a pillanat diktálta napi apró-cseprő szükségletekre s az életnek, a köznapi életnek állandó kis és kicsinyes gondjaira és bajaira vonatkozik érdeklődésünk. Az emberi élet múltjára vonatkozó érdeklődést, különösen akkor, ha ezt a múltat nemcsak meghalt jelennek tekintjük, hanem olyan élő múltnak tekintjük, amely múlt valóban továbbél jelenünkben, — nemcsak minden tekintetben komolyan veendő érdeklődésnek, de azt mondhatnám: minden tekintetben tiszteletre méltó érdeklődésnek kell tartanunk. S ez a komoly érdeklődés bizony őszinte figyelmünket is megérdemli, — és természetesen az érdeklődés őszinteségében sincs miért kételkednünk.

Ilyen meggondolás alapján az emberek érdeklődését az emberi múlt dolgai iránt emelkedettebb érdeklődésnek kell tekintenünk, olyan, érdeklődésnek, amely általában az emberi élet egészére s az emberi élettevékenység maradandó alkotásaira vonatkozik. Ilyen szemlélet alapján valóban nem szükséges az érdeklődés őszinteségében kételkedni s az emberi életet és az emberi alkotásokat nem okvetlenül szükséges a látványosság-theoria és a kirakat-kultúra törpe világába helyezni.

A kultúra világát általában tekinthetjük olyanszerű keretnek, amelyben az emberi kéz és ész művei fel vannak halmozva. Az ember kultúra-világát, amennyiben abban emberi alkotásoknak valami módon való conserválását látjuk, olyan hyperindividuális intézménynek tekinthetjük, ami mindazt magában foglalja, ami valamiképpen elkerülheti az enyészetet és a pusztulást, — az enyészetet és a pusztulást, amibe pedig minden emberi dolgok, de általában a tapasztalati világ: a tér-, idő- és causalitas világának összes dolgai feltartóztathatatlanul bele-rohannak. De még e pesszimisztikus perspektíva fátylának fellebbeztése után is joggal elismételhetjük, hogy az emberi kultúrában felhalmoztatnak és megőriztetnek az embernek az enyészettel és az idővel dacoló alkotásai, hogy tehát az emberi kultúrában benne volna az emberi alkotások sommája.

Ez állításban van némi igazság, de azért sok túlzás is van benne. Az emberi élet és az emberi alkotás sommája, de még a múlt emberi élet és a múlt emberi alkotás sommája sem található fel a múzeumokban, még az összes köz- és magángyűjteményekben sem. Az embert

élet sommája nem található fel a múlt idők embereinek alkotásait megőrző összes múzeumokban, gyűjteményekben s összes fennmaradt műemlékekben sem, sem az összes könyvekben s a technika és ipar és a művészet minden fennmaradt alkotásaiban sem, de nem található fel magában az emberi kultúrában sem. — Az emberi élet sommáját nem itt kell keresnünk, nem a múlt emlékeiben, amik holtak módjára nyúlnak be a való életbe, hanem éppen a jelenvaló életben kell keresnünk. Igen, ki merjük mondani azt a meggyőződésünket is, hogy az emberi múlt igazi eredményét nem is tudjuk az ember alkotásában, — bármennyire conserváljuk is azt, — meglátni. Egészen másutt kell keresnünk — s ott, ahol keresnünk kell, vagy megtaláljuk, vagy ha nem találunk meg, azt a fájdalmas igazságot kell bevallanunk, hogy bár talán csak részben: elkallódott az emberi alkotás eredménye.

Az emberi múlt igazi eredményei, első pillanatra úgy látjuk: részben a múltban és részben a jelenben vannak. De igazában minden múlt benne van az ember jelenlegi életében, az ember mostani szellem-erkölcsi életében. Minden egyéni élet önálló élet is, ezt okvetlenül el kell ismernünk, de ezért minden egyéni élet magán túlra utal, — igen minden egyéni élettevékenység ezt az egyéni életet, ennek céljait is szolgálja, de minden egyéni élet egyben az összeség egy része s ezért az egyéni élet tevékenysége az összeség célját is szolgálja. Az összeség pedig minden tekintetben több, mint az egyén, élettartam szempontjából is, — sőt élettartam szempontjából a nemzet, de még inkább az emberiség örökkévalónak látszik. Úgy hogy tehát az emberi életnek sommája, az egyéni emberi élettevékenységek alkotásai, amennyiben ez lehetségesnek látszik, benyúlnak az örökkévalóságba.

Az emberi alkotások, bármily állandóak legyenek is azok, valójában csak külsejét teszik annak a szellemnek, amely az alkotásokat létrehozta. Az emberi alkotásokban voltaképpen az elmúlt idő emberi szelleme szól hozzánk. Az emberi életben és pedig különösképpen a legtökéletesebb emberi életben, a szellemi életben kell tehát keresnünk a múlt idők embereinek életsommáj át. Az alkotások is csak annyiban bírnak léttel, amennyiben valamit mondanak nekünk, azaz amennyiben szellemi életünknek részeivé lesznek, egyébként pedig — csak néma, holt alkotások volnának. Idegenek és idegenszerűek volnának hozzánk, mint amilyen idegen és idegenszerű volt az emberhez soká a természet is és annak minden alkotása. De amint a természet és annak alkotásai is megértő léleknek legalább is részben felfedik titkait, — s az emberi szellem legszebb és legfelemelőbb diadalát mind a tudomány, mind a művészet terén, éppen a természet megismerésében ünnepli, — úgy az emberi alkotások is hangosak, beszédeselek lesznek megértő emberi lelkek számára. Amit Spengler, az Untergang des

Abendlandes nagy perspektívájú művében állít, hogy a természet maga a mindenkori kultúra függvénye (die Natur ist die Funktion der jeweiligen Kultur), az természetesen még igazabb az emberi alkotásokra, a múlt idők alkotásaira vonatkoztatva. A mi szempontunkból értékkel, jelentőséggel, de még talán léttel is csak annyiban bír a múlt idők embereinek alkotása, amennyiben ez alkotások a most élő emberek életében élnek. Ehhez pedig az szükségeltetik elsősorban, hogy a múlt alkotásai megértésre találjanak.

És ahhoz, hogy megérthessük a szellemnek ezt a beszédét, arra van szükségünk, hogy képesek legyünk megérteni a szellem nyelvét. Amennyiben szellem vagyunk, annyiban megértjük ezt a nyelvet, mert az ember alkotásaiban valójában a szelleme szól a szellemhez az alkotások közvetítésével. — A múlt alkotásai, a múlt életének megmaradt emlékei voltaképpen a szellem életének emlékei. A múlt minden alkotása, a jelen minden alkotása, — amennyiben nem a természetről van szó, voltaképpen az emberi szellem alkotása, voltaképpen az ember szellemi életének emlékei. A kultúr-világ minden emlékeiben az emberi szellemi életnek emlékei vannak felhalmozva. De amit mindezekből az emlékekből akár az egész világon is láthatunk, az csak kis része, amolyan kiválogatott kollekciója az ember szellemi élete emlékeinek. Az ember szellemi életének összes emlékei magában az élő emberi életben és magában az élő emberi lélekben foglaltatnak. Az emberi szellemnek többé-kevésbé maradandó alkotásai egységben tekintve: az emberi kultúra javai, amelyek mint az emberi szellem maradandónak látszó alkotásai, úgy látszik, dacolnak az idővel és az elmúlással. Örök dolgoknak látszanak, pedig nem azok, még relatíve sem azok, — az emberi szellem maga is inkább tekinthető örök dolognak, mint annak bármily szilárd anyagban avagy bármily módon való megnyilatkozása.

Állandóságot a dolgoknak, az emberi szellem öröknek látszó dolgainak is, állandóságot és életet is csak az emberi élet, az emberi szellem élete adhat, E nélkül csak halottak holt emléke minden emberi alkotás bármily szilárd anyagban és bármily nagy szellem megnyilatkozása legyen is az. A kultúra, az emberi szellem e függvénye, sokak szemében a szónak legszorosabb értelmében dacolni látszik az idővel. Pedig ez nem igaz; az egész igazság az, hogy az emberi kultúra maga is holt dolog megértő szellem nélkül.

Szükségük van minden dolgoknak ezen a világon olyan tükörre, amelyben visszatükröződnek a világ dolgai. E nélkül a tükör nélkül, nevezzük nevén ezt a tükröt, az alany, a tudat nélkül vak sötétségbe volna burkolva minden ezen a világon, maga a világ is — és maguk a minden fényességnek forrásai: a nap és minden csillagok is. Ilyen alany, ilyen tudat nélkül mi volna az ember minden alkotása: az

egyiptomi piramisok, Rafael madonnái, Kant kritikái, Beethoven szimfóniái? — halott alkotások volnának, amiknek nem volna senkihez, éppen senkihez semmi, éppen semmi mondanivalójuk sem. Ahhoz, hogy mindezeknek a dolgoknak, az egész világnak, sőt az isteneknek is legyen valami mondanivalójuk valakihez, az szükséges, hogy létezzék az előbb említett tükör, a tudat, az alany.

Hogy amit most mondok, az nem tévesztendő össze a hiú látogat céljait szolgáló látványosság — és kirakat-kultúra törpe világával, azt bizonyára nem kell senkinek sem bizonyítani, aki végiggondolta egyszer az alanynak, a tudatnak semmivel össze nem mérhető nagy jelentőségét, amely nagy jelentőséget meg kell éreznie mindenkinek, aki megpróbálkozik azzal a lehetetlen vállalkozással, hogy a világot s annak legobjektívebbnek tartott dolgait is megpróbálja elképzelni alany és tudat nélkül.

Alany és tudat nélkül üres és sötét, majdnem azt mondhatnám semmi volna minden. Üres, sötét, — meg nem érthető üres, sötét, majdnem érthetetlen semmi volna minden — az alany és a tudat nélkül.

Így van ez minden, éppen minden téren is. Ha nem az ember művét, hanem a természetet nézzük, itt is azt talajuk, hogy a természet csak annak nyilatkozik meg, aki benne a szellem hangját hallja meg, egyébként értelmetlenül állunk szemben a természettel. Oly értelmetlenséggel állunk egyébként szemben a természettel, hogy benne még a rejtélyeket sem tudjuk meglátni. Mintegy kiegészítő része gyanánt állanánk — nem szemben a természettel, hanem éppen benne a természetben. Éppen, de éppen így állunk a történettel és az emberi alkotásokkal is. Tudattalan kiegészítő része vagyunk mind a természetnek, mind a történetnek, hacsak szellemünk nem ragadja meg mind a természetben, mind a történetben magát a szellemet. Ha azonban ezt tesszük, ha erre képesek vagyunk, akkor élővé válik a természet s élővé válik a történet is.

Egyébként pedig mind a természet, mind a történet élet nélkül való halott.

Hogy a történet élet nélkül való halott, azt könnyen megértjük, hiszen ami elmúlt, az elmúlt, azaz a múlt meghalt s csak annyiban él, amennyiben a jelenben él, ami történetté vált, az éppen azt jelenti, hogy már mint élő, meghalt, — de a természetet talán mégsem lehet sohasem egyszerűen halottnak nevezni.

Még mintha az élettelennek látszó és élettelennek tartott természet sem lehetne egyszerűen halottnak nevezni. Miért legyen halott az, ami sohasem élt? Az élőtermészet ismeri ugyan a halált, de az élőtermészet életében a halál valóban csak átmeneti jelenség, ami

nem tudja igazában lefokozni az élőtermészetben állandóan pompázó életét. És ezért valahogyan mégis úgy kell lenni, hogy mi nélkülünk avagy a miénkhez hasonló tudat nélkül alig beszélhetünk joggal a természet életéről. Ez az élet is valójában a szellem élete s lehetetlen, hogy akár benne a természetben avagy rajta kívül vagy éppen felette ne lenne a természetet magát is életető és fenntartó szellem. Magunk is beletartozunk a szellem életébe, — és nélkülünk avagy a miénkhez hasonló tudat nélkül — mi is lenne a természet élete? Valami, ami minden megismerésen túl volna. Olyan valaminek kell lennie a természet életének is, mint amilyen a mi életünk, de mit tudjuk mi, hogy milyen a mi életünk akkor, ha tudattalanul, tudat nélkül foly-nék le. A természethez magához is hozzá kell gondolnunk a tudatot, talán éppen az Absolutum tudatát, különben vak értelmetlenség volna az egész természet.

És a történet? az emberiség élete igazi élet-e? Az az élet, amelyik olyan mint a mi életünk — azzal a különbséggel azonban, hogy elmúlt, véglegesen elmúlt. Elmúlt? Valóban elmúlt-e már az emberiség történeti élete. Igen elmúlt, úgy amint a mi életünk elmúlt, a múlt elmúlt itt is és az emberiség életében is, de a jelen nem múlt el s a jövő nem múlt el sem a mi életünkben, sem az emberiség életében. Sőt a múlt is tovább él a jelenben s a múlttá váló jelen is tovább fog élni a jövőben. Igazában egy nagy életfolyamatban vagyunk benne mindnyájan. Ez az életfolyamat mint alsóbbrendű élet megnyilatkozik már a természetben, ahová mi magunk is bele tartozunk s folytatódik s emelkedik a történeti életben, ahová szintén mi magunk is beletartozunk. Az egyéni élet pedig mintegy kicsinyben megismétli mind a természet, mind pedig a történet életét. Ilyeténképpen valóban kis világ vagyunk a nagy világban. Napóleon egyszer élt, csak egyszer élt, de Napóleon él tovább, majdnem azt mondhatnám örökké él minden egyes embernek tudatában, aki csak tudomást szerzett róla, És az egész világhistória ilyen, holta után élő, örökké élő valósággá változott mindazoknak tudatában, akik tudomást szereztek róla. Ez a tudatban való lét pedig nem megvetendő valami, sőt úgy látszik ez konzerválja magát a létet. A természet múltja is ilyen léttel bír, ilyen tudatbeli léttel bír, egyébként pedig a múlt birodalmából eltávozott — ott, a múltban nincs már, hiszen a természet is belépett a jelenbe, — vagy pedig elmúlt a múlt, úgy hogy megsemmisült s megmaradt a természet a jelenben, amely valami úton módon magával hordozza a múltnak emlékeit, talán kevésbé tudatosan, mint a történet, de azért csak annyira, legfeljebb csak annyira valósan, mint az.

Mi élő és pedig örökéletű, ha nem maga a természet? A természettel szemben is valóban élő lénynek *letagad hatatlanul tudatosan* szellemi életet élő élőlénynek — és nem halottnak joggal mi magunkat

tarthatjuk. Mi magunk állunk, állhatunk tényleg szemben mind a természettel mind a történettel. Mi biztosan, kétség nélkül tudatos szellemi élet vagyunk. A természet is és a történet is lehet ugyan ilyen tudatos szellemi élet, de semmiesetre sem ennyire tagadhatatlanul és megcáfolhatatlanul az. S mi magunk igenis tudatos élőlények vagyunk, talán éppen örökéletűek, de mindenesetre kétségbe nem vonhatóan tudatosan élőlények vagyunk, bármilyen és bármi legyen is a természet és a történet. A történet élet a múltban, mi magunk élet vagyunk a jelenben. A természet életet jelent a múltban is — és életet jelent a jelenben is. És a jövő mit jelent reánk nézve — és mit jelent a természetre nézve? Reánk nézve halált jelent a jövő, a természetre nézve pedig életet. De ha nincs múlt és ha nincs jövő, mit jelentünk akkor mi, mit jelent a történet és a természet a jelenben. Már pedig igazában csakis a jelen van. A múltban nem élt senki sem s a jövőben nem fog élni senki sem, sem ember, sem az emberiség, sem maga a természet. A jelenben a történet nem él, a jelenben csak a természet és mi élünk, a történet pedig halott. Halott pedig feltámaszthatatlanul, mert ami elmúlt az elmúlt. De ez nem igaz. Mert a történet, a múlt története sem múlt el, hanem tovább él a jelenben. Mi bennünk, a természetben, a történetben az örök élet árja hömpölyög. Csak mi töredéklények, a mi töredékszellemünkkel daraboljuk fel az örök élet dolgait múltra, jelenre és jövőre — és csak mi töredéklények a mi töredék-szellemünkkel daraboljuk szét a létet alanyra és tárgyra s állítjuk szembe az ént a mással s daraboljuk fel a létet élettelen, élő és szellemi létformákra — csak mi töredék lények, a mi töredék-szellemünkkel állítjuk szembe a természetet és a szellemet, a természetet és kultúrát s a természetet és a történetet. Talán minden ezen a világon, kicsiny és nagy egyaránt, élettelen, élő és szellem, én is, te is, az alany és a tárgy is, a természet és a szellem, a kultúra és a történet — talán éppen minden, de minden ezen a világon — örökkön tartó s mindenütt megnyilatkozó nagyszerű theophánia.

Talán mind a természetben, mind a történetben, mind pedig mi tennünk, akik az ismert világ legtökéletesebb és legtudatosabb létét és életét jelentjük, — az Absolutum nyilatkozik meg a tapasztalati világ formáiban: a térben, időben és kauzalitásban, — egyébként pedig minden: minden, ami van, minden működés és tevékenység, minden öröm és bánat, minden nagy és kis dolog, minden, de minden, ami csak valamiképpen létezik, létezett és létezni fog a természet, a történet s a tudatos egyéni ember világában — ő benne, az Absolutumban van — talán éppen örök nyugalomban. Az örök szellemben, az örök életben, az örök létben van talán minden, éppen minden ezen a világon.

Az, amit Lucifer „Az ember tragédiájá”ban mond, fájóan és bánatóan visszhangzik mindnyájunkban:

„Egy szikra az, mely bennetek dereng,
 Egy végtelen erőnek mozzanása:
 Mint a pataknak egyes habjai,
 Egy percre felcsillogva visszahullnak
 Közös medröknek szürke mélyibe.“

Goethe misztikus értelmezést is megbíró mondása azonban, amely az „Untergang des Abendlandes“ hatalmas műnek mottójául is szolgál, — talán megnyugtathat bennünket:

„Und alles Drängen, alles Ringen
 Ist ewige Ruh in Gott dem Herrn.“

Bárány Gerő

SZÓSTILISZTIKA VAGY SZELLEMTÖRTÉNETI SZEMAZIOGRÁFIA?

(Megjegyzések egy tanulmányhoz.)

A szemaziográfia, egy szó jelentésrajza, ennek felvételére való törekvés, különösen, ha annak alapján valamely közösség illúzióira, szimpátiáira, hiedelmeire akarok következtetni, sokkal inkább tartozik a szellemtörténet vagy esetleg a „diachronikus elv“ mellőzése s a társadalmi erők játékanak felkutatására irányuló törekvés esetén a szociológia körébe, mint a nyelvtudományéba, illetőleg annak jelentéstani részébe. Következésképp alkalmazásánál a szellemtörténet vagy szociológia, leghelyesebben egy szociológiai beállítottságú szellemtörténet szempontjainak kell irányadóknak lenniök, azaz a nyelvcsoporthoz szellemtörténeti helyzete s az asszociációk mögötti társadalmi tények kerülnek mindinkább a kutatás előterébe. Szükséges ezt hangsúlyozni, mert aligha van tudomány, amely annyira mentes a már száz év óta, termékenyítő szociológia hatásától, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szóba jövő részdiszciplínája, a jelentés-elmélet. Ez volt az első benyomásom Zolnai Béla: A francia bálvány c. cikkének olvasása-közben¹ s ez az első érzésem határozott meggyőződéssé változott Gombocz Zoltán jelentéstani összefoglaló kis könyvének olvasása, után, amely mű kétségkívül tartalmazza az elmélet legértékesebb és legmodernebb eredményeit.²

¹ L. Társadalomtudomány 1930. évf. 167. 1.

² Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelv- és nyelvtan vázlata. IV. Jelentés-elmélet. Pécs. (Danubia) 1926.

Nem tudom, hogy hasonló szóstiliztikai kísérleteknél, jelentésanalíziseknél, milyen fokon kívántatik meg a lelkiismeretes kutatótói a módszer-tisztaság vagy valamelyes kutatási elvrendszer szem előtt tartása — de én az átgondolt methodika hiányát annyira érztem, hogy a kritika gyakorlásának lehetővé tétele érdekében szükségesnek tartom vázolni azokat az elveket, amelyek a jelen esetben kifejezetten (vagy hallgatagon) alkalmazandók lettek volna.

1. Olyan szavaknál, (tudománnyá tisztultan a „megértés“ területe) melyeknél az ábrázolt fogalom sajátossága következében a „jelentés“ szükségképpen mindig kisebb vagy nagyobb távolságban van a „helyes jelentés“-től, az „eszmé“-től, — a jelentések regisztrálásánál és analízisének erre a tényre tekintettel kell lenni. (Itt különös megfontolás: egyik népnek a másiról soha sem lehet teljesen helyes képe, a teljes megértés ki van eleve zárva — s ez a bizonytalanság az élő nyelv jelentésének bizonytalanságaiban is kifejezést talál.)

2. Mi a szó jelentése más, hasonló szellemtörténeti helyzetben levő nyelvcsoporton belül?

3. Olyan szó-e, amelyik minden társadalmi rétegre kiterjed, vagy csak kevesek számára jelent és jelenthet valamit?

4. A jelentést látó és érző nyelvközösségen belül, melyik társadalmi réteg az, amely a helyes interpretációra leginkább jogosított? Van-e egyáltalában megközelítőleg helyes jelentése a nyelvközösségen belül a szónak? (A helyesnek tekinthető fogalom s a jelentés közötti távolság kérdése.) Elég számosan vannak-e a helyesen látók, vagy csak kevesen? Hat-e az ő jelentéslátásuk vagy elszigetelt marad? És milyen okok miatt?

5. A nem hivatott interpretáció milyen rétegből indul ki? Ennek mi az eredménye s mi hatásának titka?

6. A nyelvközösség egyes társadalmi csoporton belül élő jelentés felkeresése. Itt a megfelelő, állandó emberi relációk kihangsúlyozása. (Nők általános érdeklődési módja. A politikailag számító réteg érdeklődési köre stb. stb.) Az érzelmi elem kérdése, az érdek, a szimpátia stb.

7. Van-e jelentés-fejlődés és változás a jelenben is, vagy már a kiszáradás vagy kijegecedés felé haladó jelentésről van-e szó?

8. Milyen utakon módosul, gyarapszik a szó jelentése főképpen, a jelenben?

- a) mások közlése szóval
- b) olvasmányok, színház
- c) utazások stb.

9. Milyen módon jutott szerző eredményeihez?

- a) beszélt nyelv megfigyelése

- b) irodalmi nyelv feldolgozása.
- c) Hol kontrollálhatók ezek a megállapítások?

A séma feldolgozásánál mellőztem a „szinchronisztikus“ és a „diachronisztikus“ elv keresztülvételét, mert a cikkíró kifejezetten szinchronisztikus keresztmetszetet akart adni. Meggyőződéseim szerint azonban a diachronisztikus elv a helyes eredmény kockáztatása nélkül nem mellőzhető.

Ezek vagy ehhez hasonló, esetleg jobban kidolgozott elvek rávezették volna a szerzőt arra, hogy a helytelen és pontatlan jelentések oka elsősorban a szóban rejlik és nem a nyelvközösségben, a magyarban. Indokolatlan tehát a cikken végigvonuló fölényes hang, mely mintha azt mondaná: íme, ilyen rosszul ismeritek ti a franciákat s ilyen nevetséges a ti bálványozástok. Ez a hang bántó s kétségtelen, hogy ha nem egy magyar tudós írta volna, akinek jó magyarságához, intellektuális lelkiismeretességéhez, morális komolyságához és a franciák iránti szimpátiájához semmi kétség sem férhet, hanem idegen szerző tollából látott volna napvilágot, felháborodást váltott volna ki az olvasóból hangjával, némely megállapításával, sőt azzal is, amit itt-ott elhallgatott. A napokban Berlinben az olasz fasizmus külpolitikájáról lévén szó valahol, egy fiatal német tudós a következőket mondta: „Budapesten, vagy Bukarestben, ami elvégre egyre megy, a könyvkereskedők kirakatai telve vannak sárgafedelű francia könyvekkel s ha valaki előkelőnek akar látszani, akkor franciául beszél.“ Azonnal tiltakoztam. Úgy érzem, ugyanezt kell tennem most is, Zolnai megállapításainak olvasása után.

Zolnai a következő kategóriákat kereste fel, hogy a magyar közhiedelmet vázolhassa: „kávéházi hazafiak“, „kávéházi bölcsék“, „naiv lipótvárosi széplélek“, „óbudai honpolgár“, „pesti vagy vidéki előadáson jelenlevő publikum“, a „barbár kelet jámbor háziasszonya“, s a „kávéházak pezsgőző nyárspolgára“, Nem fűzők megjegyzést ezekhez a kitételekhez, csak azt kérdem a szerzőtől, ennyiből és csak ennyiből áll a magyar élet? Ő ezt így látja? Milyen szemszögből nézi ő az életet? És ki volt az a magyar honleány, akinek szívéből így szakadt fel az elfojtott sóhajlás: „Au! Die Parieserin!“ Nem lett volna egyszerűbb „Ajvé“-t írni minden félreértés elkerülése céljából?

Nem lehet azt mondani, hogy itt a *bálványozó* közhiedelem felvázolása szándékoltatott csupán, mert a cél kifejezetten a szó „szótározott és imponderabilis jelentéstartalmá“-nak feltárása volt.

A „balkáni rajongást“ sem tudom igaznak elfogadni. Parisban tartózkodásom alatt hallottam egy franciától ezt a megállapítást: „Minden magyar gögös és szomorú“. Tény, hogy míg a Balkán fiai „franciákká akarnak válni, addig a magyar meg akar maradni magyar-nak, nemzeti öntudatra az idegen környezetben jut. Valóban inkább

farbája a tüntető nemzeti önérzet, mint a meghunyászkodó alkalmazkodás.

„Franciaország igazi arcát nem ismerik Magyarországon,“ Ez sem helyes megállapítás. Nagyon sokan vannak, akik jól ismerik. S vannak, akiknek kötelességük, hogy ez a helyes ismeret minél jobban terjedjen. Tovább megyek, a francia lényeg ismerete a magyar számára sokkal inkább lehetséges, mint más nációk fiai számára.

El tudom képzelni, a legmegrázóbb tragédiának is esztétikumba való feloldását, az esztétikum keresése lévén egyetlen soha nem változó csillagom, de nem hiszem, hogy a „Vous etes tombés si bas“ idején volt magyar, aki férfi névre számot tartott, kinek gyötrő fájdalmát akárcsak egy pillanatra is enyhítette volna „a pregnáns esztétikum“ — sőt tovább megyek, az egész Károlyi-komplexum elővonzolását, ez alkalommal a cikkíró szempontjait elfogadva, — nem helytelennek vagy morálisan elítélendőnek, hanem esztetice kárhoztatandónak tartom.

S végül egy mondatot idézek még: „A francia-német szellemi harcban mi a franciák oldalán állunk“. Kiket takar ez a „mi“? Az egyetemes magyar közvéleménynek nincs és nem is lehet még kialakult állásfoglalása ebben az ügyben. A valóság az, hogy e kérdést figyelemmel kísérőknél a legteljesebb bizalmatlanságot váltja ki az új német „kultúr-nemzet“-ideológia, amely német kisebbségeinket ismét tudatos németekké aktiválta. S itt jön a reflexió: ha viszont ennek az ideológiának eredményeképp az ő presztízsük alatt és analógiájuk szerint kisebbségeinket megtarthatjuk, ha úgy látjuk, hogy a sorsközösség mégis több, mint a kultúrközösség és az új németeknél ha kultúr-loyalizás nem is, de az állampolgári loyaltás megmarad — akkor komoly megfontolás tárgyává teendő az ilyen dogmatikus formában öltöztetett ítélet, mint amilyet a fenti idézet tartalmaz.

A francia kultúra iránti szimpátiát meg tudom érteni, osztozom benne a szerzővel, mert tudom, hogy midőn hosszú és küzdelmes hónapok után letépi az ember magáról a „teuton“ vérteteket, részesévé válik az emberi szellem eddig talán legtökéletesebb megjelenési formájának, a franciának. „Quand on decouvert l'âme de la France, on l'aime“: és Franciaországtól sem sovinizmust, sem internacionalizmust nem akarunk tanulni, hanem inkább azt, hogy milyen gonddal lehet és kell egy nemzetnek kulturális múltját megbecsülni és őrizni; hogy nincs más kultúra, mint nemzeti kultúra; s hogy akkor kezdhetünk élő magyar kultúráról igazán beszélni, amikor ép úgy fogjuk íróink, költőink „pensée“-jét ismerni, mint ahogy a franciák a magukét.

De dolgozni a németektől fogunk tanulni. Szóhoz nagyon sokáig rajtuk keresztül juthatunk. S ha nem várunk túlzottan sok szimpátiát tőlük, — akkor nem is csalódunk bennük. Mégegyszer: nem ál-

lunk a német és francia szellemi harcban egyiknek oldalán sem, mi a magunk kulturális szabadságharcát vívjuk s mind a kettőtől tanulni mind a kettő által gazdagodni akarunk.

(Berlin)

Trócsányi György

VÁLASZ TRÓCSÁNYI GYÖRGYNEK

Remélem, nem T. felszólalása lesz az utolsó a *francia bálványról* szóló cikkem [*Társadalomtudomány* 1930: 167] ügyében. Úgy lát-szik tanulmányomban elevenre tapintottam. Az első, aki találva érzi magát, már jelentkezik is. Pedig én nem akartam T.-t bántani. Csúpán csak a magyar közfelfogás néhány illúzióját akartam — tipizálva — bemutatni. Akinek nem inge, minek veszi magára?

Intézzük el először a hozzászólás nyelvtudományi, vagy ha úgy tetszik stíluszociológiai részét.

T. egy új tudományprogramot tűz ki: a *szociológiai jelentés*tan művelését. Nagyon helyes, de a dilettáns fölszólaló alapvető tévedésben leledzik. Azt mondja kiinduló tételként, hogy „aligha van tudomány, amely annyira mentes a szociológiai hatásoktól, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szóbajöhető részdiszciplinája, a jelentés”tan“. Erre vonatkozólag maga a szerző szolgálhat élő tanúbizonysággal, akire T. hivatkozik: G o m b o c z Zoltán. G. éppen a *Társadalomtudomány* legelső számában tett közzé egy tanulmányt *Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan* címmel, amely rámutat arra, hogy a modern nyelvtudomány a néplélektan, a nagyobb társadalmi közösségek lélektana alapján áll, amint azt Wundt hatalmas szintézise is bizonyítja. A jelentés”tanban a társadalom szerepére M e i l l e t mutatott rá éppen egy szociológiai folyóiratban [*Année Sociologique* IX. v. ö. G o m b o c z Zoltán: *Történeti Nyelvtan*, IV. Jelentés”tan, 1926r 55; B a r a n y a i Zoltán Magyar Nyelvőr 38. k.). A nyelvi változások elterjedésének társadalmi föltételeiről ki ne ismerné Hans Sperber könyvét: *Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung* (1914)? B r u n e t nagy francia nyelvtörténetében — különösen a XVIII. századi részében — a párisi francia nyelv társadalmi térhódítását írja meg. L e o S p i t z e r éppen jelentés”tani és stilisztikai tanulmányaiban mindenütt szociológiai alapon áll. V o s s l e r még a nyelvtani alakokat is társadalmi, kultúrtörténeti alapon akarja magyarázni [*Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, 192.1). W e c h s l e r a nyelvi kifejezésekben, mondásokban, definíciókban, jelentés”tartalmakban keresi a német és francia nép különbözőségét, amit két szó, az „esprit” és a „Geist” szimbolizál [*Esprit und Geist, Versuch einer Wesenskunde des Deutschen und des Franzosen*, 1927]-

Ma már az etimológiai kutatás is a társadalmi rétegek, csoportnyelvek figyelembevételével nyomoz (v. ö. B á r c z i Géza, Magyar Nyelv 1930), sőt a leíró nyelvtenok is — pl. E c k h a r d t Sándor újfrancia nyelvtana, 1929 — érvényesítik a szociológiai szempontot.

Ennyit a T. tudományos mondanivalójáról. Azaz még valamit. Azt mondja pl. T., hogy „a helytelen és pontatlan jelentések oka elsősorban a szóban rejlik és nem a nyelvközösségben“. Igazán nem tudom, mit akar T. ezzel a könnyedén és fölényesen odavetett új megállapítással mondani. Először is: a nyelvtudomány nem ismer helytelen vagy pontatlan jelentést, csak jelentéstartalmat, ami egy szóalakhoz hozzáasszociálódik. De föltéve és meg nem engedve, hogy van pontatlan jelentés, mikép lehet ennek oka a szó? Hiszen „szó“ mint fogalom a valóságban nem is létezik; ez csak egy fikció és absztrakció. Vannak beszélők, akik esetről-esetre szavakat ejtenek ki, de a szó nem önálló létező és nem is lehet oka semminek, T. úgy gondolkozik, mint a 200 évvel ezelőtti nyelvészek.

Nézzük már most a T. „morális“ ellenvetéseit. Kifogásolja, hogy cikkemet „fölényes“ hangon írtam meg, ami szerinte „bántó“, sőt „fölháborodást“ vált ki! Kit bánt? A németrajongókat és franciagyűlölőket? Ezeknek a haragjától nem félek, mert minden „franciák iránti szimpáthiám“ mellett is — négy szemeszter jogán és évenkénti német könyvtárlátogatásaimmal — több közöm van a T. által fölényesen „teuton“-nak nevezett kultúrához, mint annak, aki most először kukkantott be német egyetemre. De bátor vagyok T. morális leckéztetése után kérdezni: mi köze a m a g y a r n e m z e t i ü g y n e k ahhoz, hogy valaki megírja, miképpen gondolkoznak nálunk a franciákról? (Notabene T. hol azt veti szememre, hogy lemosolygom a franciák bálványozását, hol meg azt, hogy túlzott francia-szimpáthiám vannak... Ez is mutatja, hogy objektív rajzot akartam adni, nem pedig politizálni. Cikkem sok helyütt erős kritikát gyakorol a franciák fölött.) Micsoda olcsó frázisgyártás, egy humorral kevert társadalomrajz kapcsán megfűjni a harsonákat és azt követelni, hogy egyvéleményen legyünk a fölszólalóval, különben nem vagyunk „jó magyarok“? T. nem hallott soha arról, hogy valaki humorral, iróniával és fölényesen ostorozott valami közhiedelmet és babonát? Ha neki van igaza, akkor vigyük máglyára az irodalomnak legalább a felét, sőt harmadikát is ...

Úgy látom, T. valahogyan a nemzeti becsület kérdését látja abban, hogy franciásak ne legyünk. Nincs igaza. Sok jó magyar van a franciabarátok között és sok hitvány a németrajongók táborában. De megfordítva is. A jó magyarságnak nem lehet kritériuma, hogy a fran-

cia vagy a német kultúrát bálványozza-e valaki. Fölösleges tiltakoznia T.-nak az ellen, hogy franciául beszélni előkelőbb dolog Magyarországon, mint németül beszélni. Mert igaza van ebben a fiatal német tudósnek. Tartogassuk a tragikus páthoszt komolyabb dolgokra. Nagy Frigyes, a legnagyobb porosz, franciául írt. Széchenyi István, a legnagyobb magyar, nem tudott olyan jól magyarul, mint a sárospataki Trócsányi György, akiről egyébként én is készséggel elismerem, amit ő elismer rólam, hogy t. i. „jó magyarsághoz, intellektuális lelkiismeretességéhez és morális komolysághoz semmi kétség sem férhet“.

Csak azt nem értem, mi szükség ilyen farizeusi bókokat és antoniusi dicséreteket egymás fejéhez vagdalnunk, mikor arról van szó, hogy az „óbudai honpolgár“ miképpen vélekedik a franciákról. Mert az *óbudai honpolgárt* is fejemhez vágja T. Azt mondja, hogy csupán csak a kávéházi hazafiakról, a naiv lipótvárosi széplélekről, az óbudai honpolgárról, a pesti vagy vidéki előadáson jelenlevő publikumról, a barbár Kelet jámbor háziasszonyáról és a kávéházak pezsgőző nyárs-polgáráról írom a portrét. Először is ez az állítás nem fűdi a valóságot. Mert beszélek cikkemben „a magyar lélek tudatalatti rétegéről“ (167. l.), a „közvéleményről“, a „kávéházi bölcsek“-ről (168), a magyar lélekről (169), a magyar közfelfogásról (170), „Középeurópa asszonyai“-ról (171), „nem egy budapesti leányszoba álmai“-ról, a vidéki magyar kisváros eleganciájáról (172), a nevelőintézetek anachronisztikus francia kultúrájáról, a magyar előkelő bálok franciás etikettjéről, a francia internátusokból hazatért magyar nőkről, a zsúrok francia társalgásairól, a franciául kényeskedőkről (173), az „átlag német emberről“ — talán ez fáj T.-nak? —, a Parisba vágódó magyarokról (174), „Középeurópa *prude* társasösszejövetelei“-ről, a filmromantikáról és a középeurópai ponyvárról, „sok pesti asszony“-ról (175) a „magyar közvetlenségéről“ (176) stb. Így egymás mellé állítva — ugyebár — másképp fest a cikkem dokumentációs anyaga, mint ahogyan T. akarná föltüntetni, — büntetlenül és jogtalanul azzal gyanúsítva meg engem, mintha meghamisítanám a magyar közvéleményt. Ha nincs is igaza, megturkálja cikkem körül a tiszta vizet, aztán a „közvélemény“ amúgy is hamarabb hisz a támadásnak: *semper aliquid haeret*.

Egyébként még ahhoz is jogom lett volna, hogy a T.-említett kategóriákra korlátozzam a cikkem anyagát. Elég széles kört öleltem volna fel így is. De a szociológus azt a társadalmi réteget választja vizsgálódási alapnak, amit akar. Írhat pl. a prostituáltakról is. T., aki jártas a szakirodalomban, nagyon jól tudja ezt. Semmi gáncs ezért nem érheti a társadalomkutatót, aki foglalkozhatik — horribile dictu — magukkal a szociológusokkal is . . . Vájjon a csúszó-mászó álla-

tokkal foglalkozó zoológust leckéztetésben kell-e részesíteni, amiért azt hiszi, hogy „csak ebből áll a nagy természet”; amiért nem veszi észre, hogy különb teremtmények is vannak? Bocsánat a párhuzamért, de Molière-t is kérdőre vonhatná egy T.-fajta szociológus: „ennyiből és csak ennyiből áll a francia élet”?; csupa álszent, fősvény, kényeskedő, úrhatnám, zsarnok-apa, aljas csábító és komikus vénkisasszony? „Molière ezt így látja”?; „milyen szemszögből nézi ő a francia életet”? stb. Cikkem a magyar közfelfogás fonákságairól szólva, természetesen azokat a kategóriákat „kerestem föl”, ahol a fölfogás tényleg fonák. De szomorú volna, ha a társadalom bűneiért az őszinte szociológust vagy a naturalista regényírókat vonnák felelősségre.

T. fölszólalása maga is tipikus tünete a magyar közvélemény pszichózisának, amiről külön tanulmányt kellene írni. Félünk a szavaktól, szavakat bálványozunk és *tabu* szabályozza még a humort is. Ha a drámaíró elejt egy mondatot a foghúzásról, a Fogorvosok Egyesülete a fogorvosok nemzeti érdemeire való hivatkozva ünnepélyesen tiltakozik; ha az óbudai honpolgár malomalatti külpolitikáján mosolyogsz, egy berlini tudósjelölt féltetni kezdi a német-magyar barátságot. A humor magasabbrendű lelkiállapot, mint a búslás — Világos után Nagyida — és Franciaország kultúrfölényét ma is a humor adja meg . . . Ne féljünk a „fölényességtől”, mert ez is kultúrfölényünket szolgálja. A fölényesség erőt ad, a nemzetieskedés és szentimentalizmus elernyeszt. És főleg: neveljük magunkat arra a magasabbrendű stílusérzékre, amely a stílust nem azonosítja száz százalékgig az író titkos érzelmeivel. Az író mindig stilizál, azaz alakul a tárgy szerint és mikor azt hiszed, hogy megnyilatkozik, ugyanakkor átképzéléses modorban a tárgy nevében szól ... Ez az úgynevezett *pseudo-objektív* előadásmód, amelynek eseteit S p i t z e r idézi egyik szellemes tanulmányában. Ha én azt írom, hogy „a barbár Kelet jámbor háziasszonya”, akkor nyilván nem a magam nevében gyártottam ezt a műszót, hanem egy elképzelt „európai” szemlélőnek kliséjét alkalmazom azzal a *sousentendu*-vel, hogy „akit a nyugati humor vagy önmaguk humora így nevezhetne és ahol itt beleértjük mindazokat, akiket *barbár* Kelet franciaimádó országaiból beleérthetünk” . . .

Egyébként — ez nem akar mentegetőzés lenni — magamat is sokszor beleérttem, mikor a magyar közvélemény illúzióiról szólok. Azt írom pl.: „el sem tudjuk képzelni . . .” (172); vagy: „azt szoktuk mondani . . .” (173) stb.

*

Még csak három pontra akarok reflektálni. Azt írja T.: „A *balkáni rajongást* sem tudom igaznak elfogadni”. Ebből a szűkszavú vádból az érthető ki, hogy én a magyarságot valami balkáni rajongó tö-

megnek állítom be. T. még hozzá is teszi: „a magyar meg akar maradni magyarnak“. Mintha én ezt nem tudnám, legalább olyan jól, mint T.! Pedig *nekem* nem is kellett „idegen környezetben“ nemzeti öntudatra jutnom.

A T. által hallgatagon elferdített szövegkritikai tényállás pedig a következő. Azt írtam: „A komoly francia intellektuell . . . kénytelen mosolyogni azon a balkáni rajongáson, amely előtt a Francia Álomlovag táncmozdulatokkal, kecses bókokkal, rizsporosan színészkedik“ (174). Ugyebár, ez a mondat már csak annyit mond, hogy akik ilyen módon rajonganak, azokat maguk az imádott franciák is lemosolyogják. Bizonyára T. is lemosolyogja őket. Csak nekem kell komoly arcot vágnom a gonosz játékhöz? Hogy hányan vannak ezek a nagy általánosságban említett „rajongók“, azt mindenki tudja. Szerencsére nem sokan. De vannak. És semmiesetre sem képviselik „a magyart“, amint az T. nekem imputálja.

*

„*Au! Die Parieserin!*“ Így idéz röviden engem T., *ie*-vel írva a párisit és kérdezve, hogy ki volt ez a németül sóhajtó magyar honlány, („Magyar honleány“: íme, T. maga is kezd már stilizálni és pseudoobjektív lenni.) A hely így szól: „Ki tudja azt Magyarországon és Középeurópában, hogy az úgynevezett párisi nő — *Au! Die Pariserin!* — mint ideál alig 5 százalékbán létezik . . .“ Itt nyilvánvaló, hogy a sóhajtas Középeurópában fakadt. Nem is kell konkrét sóhajtasra gondolni. Abban az irodalomban, amely a középeurópai nők Páris-rajongását tükrözi, számtalan ilyen fősóhajtást lehet olvasni, T. azonban azt hiszi, hogy *Au!* helyett stilszerűbb lett volna *Ajvé-t* írnom. Megint a sorok között akar kellemetlenkedni, azt sejtetve, hogy egy „pesti zsidónő“ sóhajtasát regisztrálom. (Bocsánat, hogy ilyen leplezetlenül kimondom a T. gondolatát.) Tegyük föl, hogy igaza van T.-nak: nem tudományos gondolkozásra vall kifogásolni azt, hogy Magyarországról és Középeurópáról szólva a „pesti zsidónő“-t is szociológiai objektumnak veszem.

Vous êtes tombés si bas! Erre vonatkozólag jóhiszemű tévedésben van T. Franchet d'Espéray tábornok nem sértette meg a magyar nemzetet, mert különben a nemzeti-keresztény kormány nem fogadta volna őt ünnepléssel. Azok beszéljenek erről, akik Pesten voltak az októberi időkben. (Én különben sem a magam álláspontját adtam a cikkemben — 168-9. l. —, hanem a közvéleményét, amit jobban ismertem, mint T.) Szóljon erről az eseményről egy szem- és fültanú, Hatvany Lajos báró, akit nem lehet azzal gyanúsítani, hogy Károlyiék *ellen* ír. Íme egy részlet a belgrádi jelenetből, ahol

Károlyi bemutatja a francia tábornoknak a forradalmi-pacifista-fegyverlerakó küldöttség tagjait:

Aztán sorra tudomásul veszi a jelentkezőket. A Katonatanács nem tetszik neki:

— Je ne vous croyais pas descendus aussi bas. Így gondolkodik a militarista. Nem érti a forradalmat, mely ilyen gyanús eszközökkel kénytelen élni.

(*Esztenő*, 1918. dec. 153. 1.)

Az arisztokrata-nacionalista tábornok nyilatkozik így a Károlyi-forradalomról és a katonatanácsról, amelyben joggal látta a bolsevizmus kezdetét. Ne azonosítsuk tehát a „gyanús eszközöket“ és a bolsevizálódást a magyar nemzettel. A nemzet 95 százaléka egy véleményen volt a francia tábornokkal. T. azonban — 12 évnyi távlatból — „férfi névre“ tart számot és az én objektív megállapításomat „aesthetice kárhoztatandónak“ tartja, engem téve felelőssé a 12 év előtti közvéleményért. Főlöszleg ez a történelmi páthosz. Van elég tér férfinak lenni a jelenben is, nem kell alkalomért visszanyúlni a rosszulismert múltba.

T. freudi műszót, *Károlyi-komplexumot* emleget. Valóban, nem is olyan szimpla dolog az utóbbi 16 év története, hogy primitív érzésekkel megmagyarázhassuk. A nemzet lelkesen tapsolt a vörös hadseregnek, mikor Kassáról kiverte a cseheket és néhány hét múlva az oláhok előnyomulásának örült a nemzet, hogy aztán a bocskoros fölszabadítást tragédiának érezze . . . Több dolgok vannak szociológiában és történelemben . . . Nem jó volna, ha T.-ra bízánk annak eldöntését, hogy ki volt a férfi 1919 nyarán a Tisza hídján.

T. egyéb megjegyzéseire nem válaszolok.
(Szeged)

Zolnai Béla

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Illyefalvi I. Lajos dr.: *A kenyérkereső nő Budapesten-*
A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadványa. Budapest, 1930. 16.
424 oldal.

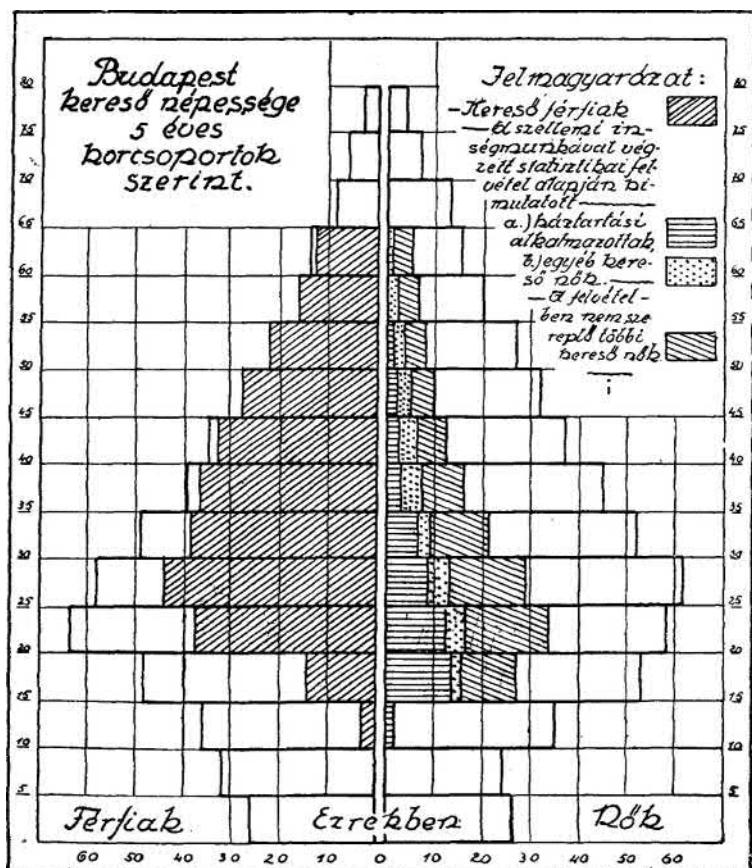
Illyefalvi I. Lajos dr. formás kis kötetben hozza nyilvánosságra. annak az adatgyűjtésnek az eredményeit, amelyet a szellemi ínségmunkák során a főváros kenyérkereső női rétegére vonatkozóan egybegyűjtetett. A kötet második felét tölti meg ez az anyag. Első felében a központi Statisztikai Hivatalnak más adatgyűjtésekből származó anyaga van egybefoglalva, bevezetésül és keretül is. Gazdagon, szinte monográfiaszerűen sorakoznak itt fel azok az adatok, amelyek általában jellemzik a főváros női népességét. Az álló népesség, a lakásviszonyok, a népesedési mozgalom, társadalmi rendészet, közoktatás, szociális ügyek, köz jótékonyosság, a nő szerepe a törvényhozásban, majd külön focim alatt a kenyérkereső nőre vonatkozó adatgyűjtemény követi egymást. A szerkesztés nem teljesen logikus és úgy látszik, hogy különböző értékű adatok is szerepelnek itt; ha a kötetnek újabb kiadása is; következik, jó lenne az egyes táblák forrását megjelölni; egy-egy tábla talán nem is egészen jellemző arra a körülményre, amelyet meg akar világítani, de ezek csak apróbb hibák, amelyek nem veszik el ennek: a munkának értékét. A kutatónak kétségtelenül nagy hasznára lesz, hogy itt mindent egy helyen kap meg s hogy olyan adatokat is talál itt, amelyekhez egyébként hozzá sem férhetne.

A szellemi ínségmunka során összegyűjtött anyag bevezetésében megjegyzi, hogy a felek nem kötelesek az itt kért adatokat bevallani: s ennek folytán az anyag nem teljes. Mindenesetre olyan azonban, amely szerint elég bőséges ahhoz, hogy alapján általánosítani lehessen, és így a kitűzött tárgy teljes ismeretéhez segítsen.

Miután egy statisztikai műben valóban fontos a teljesség kérdése, a mellékelt diagramm-vázlatban felrajoltam azokat az adatokat, amelyek erre a kérdésre választ adnak. A diagramm a főváros népének megoszlását mutatja öt éves korcsoportok szerint 1925-ben, Bal oldalon a férfiak, jobb oldalon a nők csoportja van. Mindegyik félbe berajoltam a keresők arányát is. Ezt a vonalozott terület mutatja. A.

nőkre vonatkozó mezőben minden egyes korcsoportban külön vízszintes és keresztvonalazás különíti el azt az anyagot, amely az egyes korcsoportból ebben a statisztikában szerepel. Az egyes korcsoportokban szereplő női keresők abszolút számát tekintve az adatgyűjtés csakugyan elég gazdag ahhoz, hogy a főváros női keresők rétegével egybefüggő problémák tekintetében komolyan számba kelljen venni. De ha a megoszlást foglalkozási ágak szerint vizsgáljuk, nagy eltérésekre akadunk.

E diagramm bizonyos mértékben már a foglalkozási tagolódást is feltünteti, mert a vízszintesen vonalazott mező a háztartási alkalmazottak rétegét, s a hozzá csatlakozó, keresztben vonalazott mező a többi feldolgozott kereső-réteget mutatja. A rajzon is látható, hogy a háztartási alkalmazottak dominálnak, a feldolgozott anyagban, s hogy a. többi keresők a felsőbb korcsoportokban szerepelnek nagyobb hányad-

ban. — Az abszolút számokat vizsgálva pedig kitűnik, hogy a fővárosnak 172,000 főnyi kereső női rétegéből az adatgyűjtés mintegy 74.000 főt dolgoz fel, ebből pedig 51.000 a háztartási alkalmazottak száma. Ennél az egyébként kétségtelenül fontos osztálynál az adatgyűjtés teljes, mert többet írt össze, mint amennyit 1925-ben megszámoltak. A többenél azonban az adatgyűjtés a keresőknek csak körülbelül egy ötödrészt tudta elérni. De még itt sem egyforma a teljesség foka, A kereskedőknél, akiknek száma itt 3900, szintén teljes az adatgyűjtés, mert itt is nagyobb szám szerepel, mint amennyit 1925-ből ugyancsak ez a kötet közöl a kereskedőknek számaként. (Meg kellene vizsgálni, hogy vajjon nem került-e mégis ide a kofák, házalók vagy ügynökök közül is egy hányad.) Az önálló iparosnőknél a tényleges állománynak mintegy hatodrészt sikerült felkutatni. A köz- és magántisztviselőnőknél a feldolgozott réteg anyaga elég nagy, megközelíti a harmadrészt.

Az adatgyűjtésnek ez a szükségmunka jellege azonban nemcsak a teljességre hat ki, hanem a hitelességre is. Kár, hogy a kötet nem elemzi ezt a szempontot. Az adatgyűjtés közben és az adatok feldolgozása közben kétségtelenül szert tettek olyan tapasztalatokra, amelyek erre vonatkozóan felvilágosításokat nyújthatnának. Ha ugyanis az adatgyűjtés nem kötelező, a hibahányad kétszeresre nő, mert sem az adatszolgáltató egyént nem lehet ellenőrizni, sem az adatgyűjtő közeget. Pedig ennek az adatgyűjtésnek már úgysí külön veszedelme, hogy olyan kérdések szerepelnek benne, amelyekre a válasz adását szubjektív okok befolyásolják, mert nem egyszerű ténymegállapításokra vonatkoznak, hanem a társadalmi helyzetre és nem egyszer tisztán egyéni színezetű körülményekre. Viszont ezeket a kérdéseket nem lehet kikapcsolni, mert ezeket éppen csak ilyen nem kötelező jellegű adatgyűjtés keretébe lehet beleilleszteni. Valóban senkit sem lehet arra kötelezni, hogy azt vallja be, szokott-e rendszeresen újságot olvasni, jár-e szórakozó helyekre. De éppen ezektől a kérdésektől, — és éppen a többi hasonló kérdéstől, — függ az, hogy ehhez hasonló kutató vállalkozások során milyen mélyen lehet behatolni a társadalom konkrét viszonyainak ismeretébe. Mindebből az következik tehát, hogy ilyen adatokat iskolázott, magas színvonalú, gyakorlott közegekkel kellene gyűjteni: ami azonban nem fér össze az ínség-munka jellegével, amiből ez az adatgyűjtés is megszületett.

Mindezt meg kell állapítani, mert ezektől a szempontoktól függ a kötet használhatósága. De ezek a mérlegelések csak a szóbanforgó adatgyűjtés nehézségeit mutatják, amelyek elől nem lehet kitérni.

A felhalmozott anyag így is becses. Leghasznosabb ezek szerint a háztartási alkalmazottakra vonatkozó rész, nemcsak mert teljes, hanem azért is, mert valószínű, hogy az adatszolgáltatás itt volt a leg-

jobb hiszemű és a legmegbízhatóbb 51.610 alkalmazottnak adatai vannak itt s a részletezésből kitűnik, hogy ezek közül csak mintegy 14.500 volt harmincadik életévén felül, ellenben 27.500 volt a 15 és 25 éve között. Budapesten mindössze 2391 született közülük és csak 436 volt zsidó vallású. 2410 férjes asszonyt, 2551 özvegyet és 1390 elváltat találtak ebben a foglalkozási ágban, ami kétségtelenül nagyon érdekes megoszlás. Közös háztartásban mindössze 63 élt. 5 évnél régebben csak mintegy 19.000 lakott a fővárosban. 20.030 származott földműves szülőktől, őstermelő foglalkozásúaktól pedig összesen mintegy 25.000, — ez az adatgyűjtés ugyanis különös módon elszakítja egymástól a földműves, a kisközgazda, a gazdálkodó, a gazdasági cseléd, a kocsis, a kertész kategóriáit, pedig helyes lett volna, ha a népszámlálás foglalkozási kategóriái szerint gyűjtötték és állították volna egybe a kérdőívet. Az őstermelésre tehát a háztartási alkalmazottnak fele sem esik. Ez elmarad a földműves lakosság arányszáma mellett. Feltűnő, hogy a vidéki kisiparos és kiskereskedő réteg is elég nagy számban küldi fel a fővárosba leánygyermekait erre az iskoláztatást nem igénylő kenyérkeresetre. Kár, hogy az „egyéb“ foglalkozások alatt egyesített hányad elég nagy. Ebben bizonyára vannak tisztviselőrétegek is. A háztartási alkalmazottak közül, mielőtt szolgálni ment volna, 35.000 volt háztartásbeli, 3573 tanuló, 110 tisztviselő. A mai szolgálati helyén hat hónapnál rövidebb idő óta szolgál a cselédeknek majdnem a fele. Mindössze 2314 nem járt közülük iskolába (17% analfabéta) s 3134 járt középiskolát is, 24 mind a nyolc osztályt. 26.879 alkalmazott az utolsó hónap folyamán nem volt szórakozó-helyen, egy hó alatt ötnél is többször volt 1065. Szeszest italt nem fogyasztott 45.181, ellenben naponta fogyaszt 591.

A kereskedőnőkről szintén gazdag anyag beszél. Az egyéni, a családi, a társadalmi adatok nagy részletezését találjuk meg e táblákban, Budapesten 37 olyan kereskedőnő van, — az itt számbavettek közül, — aki évente 4000 pengőnél több forgalmi adót fizet, 16 kereskedőnőnek van vámszabadraktára, háromnak van nyolcnál több irodai alkalmazottja s 3120 van alkalmazott nélkül. Hétnek van tízezer pengőnél nagyobb összegre szóló életbiztosítása. Négynek van olyan üzlete, amelyet 1834 előtt alapítottak. Sajnos, az adatgyűjtés nem közli a kereskedelmi szakmákat.

Az iparosnők rétegét 21.667 közül 3812 fő képviseli. Ez igazán csak véletlenül kiválasztódott réteg. De viszont úgy látszik, hogy nem szorítkozik csak kisiparos, vagy a kisüzem tulajdonosaira. Tízen szerepelnek itt, akiknek 19—20 alkalmazottjuk van, tizenkettő, akinek a forgalmi adója több 4000 pengőnél és húsz, akinek állami és községi adója meghaladja ezt az összeget.

5787 magántisztviselőnő, 3081 köztisztviselőnő, 1579 alsóbbfokú

és 753 középfokú tanszemélyzethez tartozó nő és 531 altiszt adatai szerepelnek a kötetben, két fejezetben. Ez a két rész szintén becses anyagot hord össze, s ennek az alapján érdemes lenne részletesen is foglalkozni a fővárosi köz s magántisztviselőnői réteg viszonyaival, — A fizikai munkások rétege ellenben csaknem teljesen kimaradt az adatgyűjtésből, aminek a magyarázatát nem kapjuk meg. Csak a munkanélküliség kapcsán találunk néhány adatot egy kis hányadukra vonatkozóan. — A nyugdíjasokról, az albérlőkről és ágybérletéről, a hadi-özegekről szóló fejezetek egészítik ki e munkát.

Úgy kell vennünk ezt a kötetet, mint első kísérletét egy érdemes vállalkozásnak. A Fővárosi Statisztikai Hivatal fontos munkaterületet nyitott itt meg és ha az ínségmunka ezután is ismétlődni fog, bizonyára számíthatunk arra, hogy a munka teljesebb formában is megjelenik. De már így is olyan értékek halmozódnak itt fel, melyeket eddig is nélkülöztünk. S a tudományos munka feladata, hogy kivegye, felhasználja az itt kínáló anyagot.

Móricz Miklós

G á s p á r J á n o s d r.: Fajismeret. (A modern anthropologia és öröklési biológia problémái.) 8°, 222 l. 98 ábra. Bpest, É. n. Novák Rudolf és Társa kiadása.

A fenti címen nemrég megjelent műben igazán hézagpótló munkával gazdagodott irodalmunk. A mű alapvető tájékoztatást igyekszik adni az anthropologia, az öröklési biológia s a ma minden oldalról oly hevesen vitatott fajiság problémáiról. A könyv több évig külföldön folytatott szorgalmas elméleti tanulmányozásnak és gyakorlati búvárkodásnak *összefoglalásszerű* eredménye. Dicséretére válik a szerzőnek, hogy fejtegetéseiben elsősorban mégis a magyarság problémái felé fordul figyelmével s ezekkel mindenütt kellő mértékben foglalkozik, idevágó részletkutatásainak megállapításait e művében is értékesíti. Kár, hogy terminológiája még ingadozó.

A könyv dús anyaga hat fejezetre tagolódik. Az I. fejezet a természettudományi *alapvetést* tartalmazza (kísérleti fajbiológia, a környezethatás, öröklés és kiválasztás az embereknél, a fajok közti különbségek okai); a II. és III. fejezet az *anthropológiai* anyagot öleli föl (a fajok osztályozása és leírása, Európa népeinek fajbeli összetétele s az európai népcsoportok: a germánok, románok, szlávok, finn-ugorok, a magyarság és a zsidóság faji képének jellemzése; a fajok összehasonlító anatómiája és fiziológiája, a fajok és népek vérrokonsága). A IV. fejezet a *fajok összehasonlító pathológiája* címen a különböző betegségek iránt való faji hajlamosságnak, a beltenyésztés (endogámia) fajrontó hatásának s a korcsosodásnak kérdéseiről szól. Az V. fejezet a *fajok összehasonlító psychológiája* cím alatt az Európában lakó fajok lelki alkatának jellemzését adja.

A VI. fejezet *a fajok szociológiája* címmel néhány, a fajiság kérdésével s a fajok élettanával kapcsolatos, de egymással szoros összefüggésben nem lévő szociológiai kérdést tárgyal. (A faj mint társadalom, a faji funkció; faji asszimiláció vagy szelekció; a fajok sorsa a kapitalizmus korában; a társadalmi osztályok hanyatlásának élettani okai; a falu eugenikája, az egyke faji élettani szempontból; fajiság és nemzetiség).

A szerző kirekeszti tárgyalása köréből a hírhedtté vált faji elméletek tárgyalását (Gobineau, Chamberlain), nem foglalkozik a politikai jellegű faji mozgalmakkal sem (pángermánizmus, pánszlávizmus, pánhiszpánizmus, turánizmus, pánaziatizmus stb.); fejtegetéseiben arra szorítkozik, hogy elsősorban a fajok élettanának főbb problémáit az egyes nemzetek, államok, főkép és elsősorban a politikai magyar nemzet életében való törvényszerű megnyilvánulásaiban vizsgálja.

A könyv nem csupán a természettudományokkal és a néptannal foglalkozókat érdekli, hanem a szociológusokat is; nemcsak azért, mert a modern faji anthropologia és élettan (öröklési biológia) ma már a szociológiának segédtudományául tekinthető, hanem azért is, mert a könyvnek jóformán minden fejezete tartalmaz szociológiai vonatkozású részleteket, megállapításokat, az utolsó fejezet pedig elsősorban szaktudományunkat érintő kérdéseket tárgyal.

Nem lesz ezért fölösleges, hogyha a könyv szociológiai vonatkozású részeiből a következőkben kivonatszerű ismertetést is adok. A faji adottságok az embernek nemcsak külső alkatát határozzák meg, hanem a földön való érvényesülésének irányait és határait, sőt bizonyos mértékig a betegségekkel szemben való fogékonyságát, illetőleg az ellenállóképességét is meghatározzák. Az ember szellemi világának megértéséhez is szükség van a fajiság ismeretére. A társadalmak hanyatlásának nemcsak gazdasági, hanem élettani okai is vannak. Az eugenikai elveknek a társadalom életéből való kirekesztése a társadalmak hanyatlására, a nemzetfenntartó elemek pusztulására vezetne. A faji vonzalom és ellenszenv egyike a legősibb és legerősebb társadalomalkotó erőknek, amelyek mint szubtilis erők ösztönszerűen mindig is hatottak. Most azonban a modern társadalmi és nemzeti katasztrófák idején harmóniájukat veszítve, a civilizáció válságával fenyegetik az emberiséget. A faji erők érvényesülése a társadalmi és nemzeti életben mind tudatosabbá lesz s ezért ma már a faji kérdések a politikai és társadalmi érdeklődés előterébe kerültek. A faji gondolat a politikában a nemzeti és nemzetiségi gondolatnak továbbfejlődéseként, a társadalmi felfogásban az egyenlőség eszméjének visszahatásaként bontakozott ki. A liberális nemzeti állam fejlődése okozta, hogy a népszigetek elzárkózottsága megszűnt, megindult a modern népvándorlás s a fajok politikai keveredése. Az így keletkezett új társulások az embereket kevésbé

velük született (faji) adottságaik, inkább a differenciált termelési rendben elfoglalt helyzetük szerint fogadják magukba. Ezáltal azonban nem szűntek meg az örökölt testi és lelki alkatok, hajlamok, érzelmi típusok, S emiatt minél mozaikszerűbbé vált faji kép szempontjából a társadalom, annál kevésbé sikerült benne a közös érdekből fakadó céltudatot kialakítani, mert a közös államkerethez való tartozás és ugyanabban az osztályban való elhelyezkedés nem szünteti meg a származás vérségi kötelékeit.

A faji ideológia nem törekszik a nemzeti helyét elfoglalni. A fajiság életfunkciói egészen más szintbe esnek, mint amelyben a nemzet funkciói lefolynak. A kétféle társulást lényegesen különböző érdek és céltudat irányítja. A lét összes alapfeltételéről való gondoskodás a politikai nemzet szervezetének, az államnak feladata. A fajiság csak életstílust, képességeket, hajlamirányokat ad, melyek az egyént adott életkörülmények közt másokkal szemben jobban felvértezik, vagy kiselejtezésnek könnyebben áldozatul vetik. Minthogy azonban a fajiság funkciói a politikai nemzet életének keretei között mennek végbe, a fajiságot megtestesítő emberanyagnak nem közömbös, hogy melyik nemzet, állam sorsában részesül. Viszont a nemzet érdeke szempontjából meg az fontos, hogy a határok biztonságát, a belső erők gyarapítását, az anyagi, erkölcsi és kulturális javakat milyen testi és lelki alkatú elemek szolgáltassák. A faji és nemzeti érdekek így kerülnek egymás mellé.

Az az ösztönös bizalom és vonzalom, amely minden társulás sikerének s minden társadalom fennmaradásának elemi föltétele: az ugyanahhoz a fajhoz tartozó egyének közt a legintenzívebb. E vonzalom ösztönzésére éledt társadalmi segítség, illetőleg társadalmi harc gyakran csak a fajvédelemnek társadalmasított eszköze.

A természetes faji folytonosság mechanizmusát a legegyszerűbb közösségek (család, rokonság, törzs) szolgálják. Bár a társadalmi fejlődés belterjessége újabb és újabb társadalmi formákat igényel, ezek a faji rokonság ösztönző ereje miatt a fajiság formalizmusa alól csak látszólag szabadítják fel magukat. A fajiság autonómiáját nem korlátozza az, hogy bizonyos helyzetekben az egy fajhoz tartozók is vetélytársakként állnak egymással szemben s a létért való harcban nincsenek tekintettel a vérségi kötelékekre. Átfogóbb (vallási, nemzeti, nemzetiségi) érdekekért a közös érdekek által társasított osztályok az osztályszolidaritáson felül magasabb differenciáló szempontot is elismerhetnek,

A fajiság minden osztályban, nemzetben ezektől független létezéssel — de nem független sorssal — önmagában bírja rendeltetését, A faji öncélúság abból a szellemi egységből következik, amelyet minden faj fizikai egységén felül felmutat.

A történelem folyamán kiveszett népek nem beolvasztás (asszimiláció), hanem kiválogatódás (szelekció) útján tűntek el: vagy ember-

anyaggal nem bírták tovább a versenyt, vagy irgalmatlan üldözés, gazdaságilag való lehetetlenné tétel, kivándorlásra való kényszerítés lett a részük, ami végeredményben számbeli elmaradást, fizikai megsemmisülést eredményez. Az északi fajú angolok 60 év alatt földkisajátítással, antiszociális politikával, a 8 millió íróból (földközi fajúak) így irtottak ki 4 milliót. A vallási üldözés a faji üldözésnek csak egyik módszere. Ott, ahol asszimilációt vélünk, legtöbbször csak etnikai (nyelvi s művelődési) s nem faji vegyülésről van szó. Az anthropologiai egységek mint külön testi és lelki alkati típusok, érzelmi differenciák, politikai tendenciák tovább érvényesülnek a nép- vagy nemzettestben, akkor is, ha az nyelv és állampolgárság tekintetében teljesen egységes. A közigazgatási együttélés még nem jelent élettani összeköttetést. A különböző típusok ösztönszerűen nem házasodnak össze egymással. A faji vonzalom szubtilis hatalma alól teljesen nem szabadíthatják fel magukat a nemzetiségekből, illetőleg a vidék különböző típusaiból kirajzott intellektuális és proletár elemek sem, amelyek a városokban látszólag elvesznek a fajok egyvelegében. A keveredés még a városokban sem általános szabály, ahol pedig a keveredés intenzíven és sokoldalúan folyik.

A fajbiológia szerint az a házasság belsőleg nem is boldog, amelyik nem a típusoknak ezen a rokonságán épül föl. A fajilag vegyes házasságok nem alkalmasak arra, hogy a faji folytonosság mechanizmusába beilleszkedjenek. Utódaik korcsok lesznek; mire ezek szüleiik összetevő típusaira teljesen széthasádnának, a városokban és egyáltalán a művelt körökben, a magas házassági kor, kevés gyermek vagy gyermektelenség miatt a családok 2—3 nemzedéken belül kihalnak. Része van ebben az örökölt kételkedésnek is, amely irtózik a generatív halhatatlanságtól.

A városok ezért sohase korcsalakosságukból, hanem mindig új — többnyire még tisztafajú — bevándorlókból pótolják folytonos embervesztésüket.

A proletariátus magas szaporodási jelzője s nagy vérkeveredése ennek csak látszólag mond ellene. A proletariátus sohase fajfenntartó elem.

A legműveltebb s leghatalmasabb államok eugenikai prophylaxisal igyekeznek a vérkeveredés végzetes következményeit feltartóztatni. Az Egyesült Államok fajvédelmi szempontból az idegen típusokat inkább elkülöníteni, mint asszimilálni igyekeznek s a bevándorlási kvótában az északi fajú német, angol és skandináv nemzetiségűeket részesítik előnyben, akiknek az új hazában csak nyelvüket s nemzetiségüket, de nem lelki alkatukat kell átcsereálni.

A beolvasztás kétes sikerére nem számítanak a bennünket környező utódállamok sem. Ezért üldözik, kihalásra ítélik a magyarságot. Az iskolapolitika csak másodrendű eszköz a földbirtok-elkobzások, kivándorlásra kényszerítés, állástól való elmozdítások mellett.

Csak a magyar közvélemény ringatta magát — a liberális ideológiától félrevezetve — beolvasztó sikerek, „magasabb kultúrák felszívó erejének“ illúziójában.

A kapitalista állam a fajok óriási mérvű keveredésének színtere lett. A mozgó pénz az emberanyagot is mozgóvá tette: elvándorolt a falu, növekedtek a városok, felhalmozódtak a munkástömegek, az ethnikai szigetek zárkózottsága megszűnt. A nyugati civilizáció válsága éppen azáltal vetődött föl, hogy kiragadta az embereket évszázados szellemi közösségeikből, amelyek ugyan partikuláris jellegűek voltak, de megfelelték az ott lévő faji elemek lelki alkotásának. Ma, hiába törekszünk nagy társadalmi, nemzeti egységre; ez a szellemi egység nincs sehol. A kapitalizmus a társadalom állapotát cseppfolyóssá tette.

Nagy veszedelem fenyegeti a fajt a társadalmi osztályok tartalmi kicserélődése és egyensúlyuk megbillenése miatt is.

A nyugati országok társadalmában a társadalmi osztályok tartalmi állandósága nincs meg, mert a társadalmi emelkedés, műveltség, a vagyon révén a felsőbb osztályok családjai a rájuk jellemző kései házasság, gyakori házasságnélküliség és alacsony gyermekszám miatt előbb-utóbb kihalnak. A nőknél a szellemi pályákra készülés is csökkenti a férjhezmenetelre való hajlamot s az anyaság utáni vágyat.

A születések mesterséges korlátozása nemcsak a felsőbb osztályokban, hanem az alsóbbakban is bekövetkezett. Ennek ijesztő mértékben való elterjedését nagyban elősegítette az, hogy az európai fajok eszme- és erkölcsi világa alapjában megrendült. Az egyéni érdek lett a legfőbb értékmérő s a szaporodás társadalmi tényezői: a családi élet, a nemi magatartás, a gyermeknevelés — mely a múlt századig vallásos beállításban és az Egyház felügyelete alatt állott — a szülők szabad elhatározásának körébe ment át. Egyedül a zsidóságot érintette kevésbé ez az átalakulás. A zsidóság a korai házasság, nagy termékenység miatt mindenütt erősen szaporodik, — mert vallásának e tekintetben való szigorú erkölcsi parancsát komolyan veszi. Nálunk a keresztény lakosság körében 3.89 a családonkénti gyermekszám, a zsidóknál 4.79, pedig a zsidóság zöme városi lakó és a középosztályba tartozik, ahol a magyarság átlagos gyermekszáma csak 2—3, vagyis a zsidókének fele.

A születések mesterséges csökkentése éppen nemzeti és társadalmi szempontból legértékesebb osztályainkat tizedeli meg.

Végzetesek azok a következmények, amelyek a felsőbb és alsóbb osztályok szaporodásbeli különbségéből a faj összességére származnak. A felsőbb osztályok szellemi teljesítőképessége nagyobb, mint az alsóbb osztályoké. A középosztály gyermekei között 81.4%-ában találtak kiváló tehetségeket, a népesebb alsó osztályokban azonban csak 28.6%-ban. A városok alsó osztályaiban is — végzett számítások szerint —

a gyöngeteghetségű gyermekek száma 1½-szer nagyobb, mint amennyinek a lakosságban való legtágabb részvétel szerint lennie kellene. A kóros hajlamokkal sokkal át jártabb alsóbb néposztályok gyermekei közt sokkal iőbb a veleszületetten beteg, csenevész, terhelt gyermekek száma, mint a felsőbb osztályok gyermekei közt. A számban így megfogyatkozó magyar középosztályunk osztálykerete lassankint megtelt más fajbeli és nemzetiségi elemekkel is, amelyekkel a kétségbeesett létért való küzdelemben a magyarság régi faji tulajdonságai (nyíltság, egyenesség, stb.) miatt nem tudja felvenni a versenyt s a középosztályunk keretének tartalma ezért túlnyomó részben kicserélődött.

Ma már illúzió a falut is rejtett erőforrásnak tekinteni. A falu népe a termelő munkában, a katonaszolgáltatásban s a középosztály gyérlt sorainak állandó pótlásában nagyon megfogyatkozott s meggyöngült.

Nagy probléma: van-e még mód az ijesztő mérvű szám- és értékbeli pusztulást pótolni akár a faluban maradt népesség konzerválásával, akár az elnéptelenedett falvaknak új, de ugyanahhoz a fajhoz tartozó elemekkel való benépesítésével? Gondot okoz ez a nyugati nagy államoknak is. Nálunk a háború előtti 20 év alatt a falusi lakosság 10%-a (1 millió 300 ezer) ember hagyta el faluját s ezekből 500 ezer a városokba, 700 ezer külföldre ment. Ez a számbeli fogyatkozás értékbeli fogyatkozást is jelent: a népességnek általában energikusabb, szellemileg agilisabb része húzódik a városokba.

A falunak ezt a sorvadását még nagyobbá teszik azok a következmények, amelyeket a sivár falusi környezet s a mai gazdasági, társadalmi, erkölcsi és politikai élet által adódó sokféle degeneráló folyamat a falun maradtakon előidéz. A nemzet nagyobbik felének sorvadásáról van itt szó.

S ezt a sorvadást nem a faj életerejének hanyatlása okozza, hanem a szociális elhanyagoltság (nyomor, tudatlanság, a gondozatlanság). Ezért az egyén magárahagyatva, nem bírván a létért való küzdelemben a versenyt, kilép a közösség kereteiből, amely őt megoltalmazni nem tudta. A *kivándorlás* és *egyke* a közösségből kilépett egyének utolsó kísérletei az egyéni létfenntartására. A kivándorlók $\frac{3}{4}$ részében a legmunkabíróbb korosztályok s a legéletrevalóbb egyedek szerepelnek. Az egyke a szerző szerint alapjában véve gazdasági kérdés s a rávaló hajlamosság a faj lelki alkatától függ. A magyarság körében a turáni típus hajlamos rá (nagyigényűsége, úrhatnámsága miatt), míg a keletbalti típusnál ismeretlen az egyke.

Az egykés népet a nemzet számára megmenteni többé nem lehet, mert előbb-utóbb degenerálódik (endogámia, fiatalkori, sőt gyermekházasságok, veleszületett terheltég stb. miatt). Ebből magyarázható azután az egykés vidékeknek erkölcsi elvadulása, vallástalansága vagy vallásos rajongásra (szekták) való hajlamossága.

Az egyke miatt kihaló turáni vidékeken keletbalti típusú magyarok telepítésével kellene a magyar faj birtokállományát épségben tartani.

A nemzetiségek között mutatkozó vonzalom és ellenszenv a verség kötelékein alapszik. A keletbalti magyarságtól legtávolabbra esik a serológiai távolság (vérrokonság foka) szerint a szász és a zsidó, a szerb, az oláh és sváb; legközelebb pedig a rutén és tót, amelyekben szintén van keletbalti elem.

A fajok néha kiegészítik egymást. A passzív turáni magyar a nyugatibb mentalitású keletbalti elem nélkül alig tarthatta volna fenn magát ezer évig.

Nincs egyetlen állam, amely faji tekintetben egységes volna. A közös államkeretben együttélő fajok közt is folyik a létért való küzdelem. A faj kellő érvényesüléséhez terület és eszközök kellenek. A magyar fajiség is elpusztul, ha nem szerzi vissza gazdasági és politikai jövőjének azokat a feltételeit, amelyek fölött az ezeréves államegységben rendelkezett.

A szerző szerint a kép sötét s ha a helyzet nem változik, a jövő vigasztalan. A magyarság turáni vére a születéseknek esztelen korlátozása miatt már nagyon elapadt, a keletbalti magyarságot pedig terjeszkedésében gátolja s kivándorlásra kényszeríti a helytelen szociálpolitika. A magyarságnak fájában meg kell tisztulnia s emelkedett világnézettű ivadékokban meg kell gyarapodnia.

Íme, mennyi nehéz, kényes, szociológiai probléma vetődik fel a faji kérdés nyomában! „Nincs talán még egy nép, mely önmaga felől annyi balhiedelmet táplált volna s önismeret híján fáját oly végzetesen, elpazarolta volna, mint a magyar!” — írja a szerző. A faji kérdéssel ezután behatóan kell foglalkozni. E célra alapvetésül a szerzőnek érdekes, értékes, magyar lélekkel írt s nemzeti önismeretre ébresztő könyve jó lélekkel ajánlható.

Fekete József

Antal Ullein: *La nature juridique des clauses territoriales. du Traité de Trianon.* Paris, 1929. A. Pedone, Éditeure 190 l.

Ullein Antal dr., követségi titkár, Parisban megjelent munkája „a trianoni szerződés területi határozmányainak jogi vonatkozásairól” a nemzetközi könyvpiacón élénk feltűnést keltett. Trianon első nemzetközi jogászai cáfolatának tekinthető. Az idők jele, hogy a francia sajtó is a legnagyobb objektivitással foglalkozik a művel.

Ullein azt a tézist állítja fel és bizonyítja, hogy a békeszerződés területi határozmányai nem nyújtanak nemzetközi jogi jogcímet az utódállamoknak a lecsatolt területek fölötti szuverenitásra, mert a szuverenitás a mi lemondásunkkal nem ment ipso facto át az utódállamokra, szükséges, hogy ezt a szuverenitást az utódállamok meg is szerezzék. Nemzetközi jogászok egész sorát sorakoztatja fel amellet az elmélet

mellett, hogy ezt a szuverenitást az utódállamok csak a nép akaratának szabad megnyilvánulása, népszavazás útján szerezhették volna meg. Energikusan mutat rá a szerző, hogy ha egy nemzetközi jogász vallhat is más elméletet, semmiesetre sem tagadhatják azt meg a volt szövetséges és társult hatalmak, amelyeknek felelős államférfiai kifejezetten magukévá tették Wilson ismert nyilatkozatait, azokat a nyilatkozatokat, amelyek a fegyverszünet alapját alkották. Érezték is ezt a szövetségesek s mindenkép bizonyítani igyekeztek, hogy a szerződések megállapításánál a népek önrendelkezési jogának elvéből indultak ki. Azt állították, hogy nem volt szükség plebiscitumra, mert 1918 októberében és novemberében a régóta elnyomott nemzetiségek önkéntes elhatározással csatlakoztak testvéreikhez. A nemzetiségek vezetőinek a háború alatt tett és nagyrészt feledésbe ment nyilatkozataival és a nemzeti kisebbségeknek a békekonferenciához intézett memorandumaival igazolja Ullein, hogy szó sem lehet a nemzetiségek önkéntes elszakadásairól s hogy a túróczszentmártoni és gyulafehérvári gyűlés semmiképp sem lehet az elszakított részeket lakó népek akaratmegnyilvánulásának tekinteni.

Mindebből Ullein azt a jogi következtetést vonja le, hogy az *utódállamok a mai napig nem léptek ki a de facto okkupáció stádiumából*.

De magára erre az okkupációra nézve is kimutatja a szerző, — és könyvének e részei különös érdeklődésre tarthatnak számot — hogy nem ment végbe jogszerűen, hanem a fegyverszüneti szerződés flagrális megsértésével. Rámutat Ullein arra, hogy a Károlyi-féle konvenció, amely már a címe szerint is csak a „Diaz-féle fegyverszüneti szerződés végrehajtásának módozatait“ volt hivatva megállapítani, ezt a fegyverszüneti szerződést számos pontjában megsértette, de még ennek a konvenciónak a rendelkezései sem tartattak be, mert hiszen még ez a konvenció sem adott jogot a végrehajtott megszállásokra s legfőképpen nem a Felvidék megszállására, amely irányban front sem volt! Az összes magyar területek megszállása az ellenséges hadvezetőségnek s a legfőbb tanácsnak önkényes, a fegyverszüneti szerződés után tett intézkedésein alapul. Ullein megállapítja, hogy a Villa Giusti-ban megkötött fegyverszünet volt Magyarországgal szemben *az utolsó legális nemzetközi jogi cselekmény*, ennek pillanatától fogva ellenségeink a legális útról letértek.

Miután kimutatta a békeszerződés területi rendelkezéseinek illegálisát, Ullein megtámadja a békeszerződést alaki és morális szempontból is. Reámutat arra, hogy a szerződés nemzetközi jogi szempontból voltaképp érvénytelen, mert fizikai kényszer alatt jött létre s oly súlyos sérelmet (laesio enormist) tartalmaz, amilyenhez hasonló sérelem konstatálása a békekonferenciát arra készítette, hogy a bresztli-tovszki békét érvénytelennek nyilvánítsa. Másrészt a békeszerződés

általánosan elismert igazságtalansága a morális bázist veszi el ez alól, ami pedig minden jognak a tulajdonképeni alapja.

A mű, mely úgy széleskörű dokumentációjával, mint jogász okfejtéseivel nagy szolgálatot tesz a magyar igazság ügyének, azzal a megállapítással fejeződik be, hogy a népszövetségi egyezségokmány 10. cikke, amelyhez való hozzájárulásunkkal mi is köteleztük magunkat az államok területi integritásának respektálására, — hivatalos magyarázat szerint nem zárja ki a revízióra való törekvést, amire az ismert 19. cikk határozott alapot nyújt.

Vásárhelyi István.

1. Lindsey Evans: *Die Revolution der modernen Jugend*, 1927. 2. W. Hoffmann u. W. Stern: *Sittlichkeitsvergehen an höheren Schulen und ihre disziplinare Behandlung* 141. o. 1928. 3. Susanne Engelmann: *Die Krise der heutigen Mädchenerziehung* 45. o. 1929.

1. Lindsey, aki Colorado állam Denver városában a fiatakorúak egyik bírāja, az amerikai ifjúság bajairól szerzett tapasztalatai alapján szenzációs könyvet irt egy újságíró- Evans társaságában. A könyvémet fordítása is annyi ezer példányban kelt el, amennyi még a németeknél is ritkaságszámba megy pedagógiai jellegű műveknél. Magyar nyelven is ismertették már szakfolyóiratok, mi ez alkalommal szociológiai szempontból kívánunk hozzászólni. A könyv különben is sokkal inkább szociológiai, mint pedagógiai jellegű. Tartalma tulajdonképpen, annak bemutatása, hogy milyen erkölcsi, közelebbről szexuális szabadságban él az amerikai középiskolák ifjúsága, Az elmondott esetek változatos és sokszor megrázó képet adnak a szabadosság következtében előálló bajokról, szenvedésekről, bonyodalmakról. Teherbe esett 17—18 éves iskolás leányzók egymásnak adják a kilincset Lindsey bíró hivatalában, aki megmagyarázza a tanácskeresőknek, hogy a magzatelhajtás milyen veszélyes volna szervezetükre, ezért elküldi őket a város egy másik negyedébe, ahol senki sem ismeri őket, közben adoptáló szülőkről gondoskodik, akik izgatottan várják a gyermek megszületését. A leányanya egyes esetekben megtartja gyermekét, máskor később ébred fel a vonzalom szívében, s visszakívánja gyermekét az adoptáló szülőktől, s a két fél nehéz küzdelmet folytat a gyermekért. Lindsey bíró könyve olyan szenzációsan sikerült, hogy mint német folyóiratokban olvassuk, szerzője „Amerika becsületének meggyalázásáért” hivatalát veszítette.

Lindsey könyvének megértéséhez tudnunk kell, hogy ott az iskolabajárás fiúk, leányok részére 18 éves korig kötelező. Az amerikai viszonyok helyszíni tanulmányozói szerint a nyilvános középiskolák koedukációs iskoláinak ifjúságánál valóban teljes a szabadosság. Gazdag amerikai polgárok azonban nem küldik ilyen iskolákba gyer-

mekeiket, hanem előkelő nevelőintézetekbe, ahol ilyesmiről egyáltalán nincs szó; viszont a közép- és kispolgárok és munkások gyermekeinél az amerikai életmód mellett semmin sem lehet csodálkozni. A szülők élete is a pénzkeresésre van berendezve, a cselédtartást csak gazdag emberek engedhetik meg maguknak, s így a nevelésnek azt a részét, amelyet a család végezne el, különösen a nagyobb városokban az utca végzi. New York kispolgári és munkás utcáin még este 10—11 órákor is hangos a gyermekek és ifjak serege, játékból néha az utca közepén raknak tüzet, s azon ugrálnak keresztül. A rendőr mosolyogva gyönyörködik a gyermekek játékában, ha pedig valaki megpróbál rájuk szólni, a gyereksereg neki esik, kövel dobálja, vagy elveri, s egyik utca ifjúsága a másiknak adja, kergeti át a szerencsétlent, míg a derék ifjak meg nem unják a hajtóvadászatot. Ezután azon sem csodálkozunk, ha az iskolából kikerülő 18 éves leány miután önállóvá lesz, irodába vagy munkába áll, sok esetben otthagyja a szülei házat, s egy levelező lapon tudatja szüleivel, hogy nászúton van egy fiatal emberrel, aki esetleg férje, esetleg csak barátja. Ha ilyenformán ismerjük Amerika ifjait, leányait, nem fogunk kételkedni Lindsey állításaiban, viszont hivatalából való elcsapatasát is hihetőnek fogjuk tartani, mint-hogy a hatalmat egy ilyen úgynevezett demokrata országban természetesen a plutokrácia tartja kezében.

Lindsey csak mellékesen szól ebben a könyvében hivatali ténykedése más természetű eseteiről, a fiatalokú tolvajokról, s más bűn- és csínytevőkről. Ha ezek az ifjak autót lopnak, vagy többen összeállnak a villamos kisiklására, földöntenek egy vásáros bódét, s az áruval szétszaladnak, Lindsey egyáltalában nem háborodik fel, még csak nem is csodálkozik, azzal magyarázza, hogy „gyermeknek nagy a mozgási szabadsága, de nem tanulta meg, hogy éljen vele,“ (78. l.) Ha az ifjúnak javítóintézetbe küldése látszik szükségesnek, más bíró rendőrrel kísérteti az ifjú bűnöst, Lindsey útiköltséget ad neki, s baráti szavakkal egymagában indítja útnak, s azt állítja, hogy mindegyik szépen bevonul a javítóba, míg a rendőri kísérettel utazók ha csak lehet, megkísértik a szökést, sokszor meg is szöknek.

„Az én tolvajaim a legjobb iskolákból, a legkiválóbb vasárnapi iskolákból kerülnek ki, sok kerül ki a nemzeti ifjúsági egyletekből, tehát olyan szervezetekből, ahol elvárhatnánk, hogy férfiakat faragjanak belőlük.“ (77.) A vallásos és nemzeti körök azonban Lindsey szerint a „burzsoázia szellemi eltompultságában leledzenek“ (72.); s azt hisszük itt van az a pont, amelyről szerzőnk állásfoglalása megérthető. Radikális felfogású „világpolgár“ ő, aki a múlt értéktábláit teljesen elvetette, az amerikai „magatartási lélektan“ álláspontjára helyezkedik, ez a lélektan pedig teljesen mechanikus-materialista, A *Kant-Studien* valamelyik számában I. E. Snethlage idézi az egyik beha-

vioristát: „I hold all forms of social activity or achievement as ultimately reducible to electron-proton interactions that are just as mechanistic as any physical or chemical process.“ E pszichológusok szerint a „lélek“ fogalom csak vallási képzetek maradványa, természetes tehát, hogy Lindsey sem akar okosabb lenni a tények logikájánál, s teljesen az ifjakra bízza, hogy éljék a maguk életét (31.). Lindsey a filozófiában egy másik sekélyes amerikai iránynak, a pragmatizmusnak hódol. A 11. angol kiadásban, mely teljesebb az előttünk levő német fordításnál, ezt mondja „A fiúk világa pragmatista világ. A törvény kódexektől egyet kérdez: hasznavehetők-e.“ (Idézve Monatschrift für höhere Schulen 1929. 226.). Társadalmunk mai betegségei ugyanis csak egy önmagától végbemenő változás kellemetlenségei (31), s az ifjúság forradalma nem egyéb, mint az ifjúság visszahatása a mi parancsolási rendszerünk, minden babonánk, türelmetlenségünk és képmutatásunk ellen (20). Ez az ifjúság a következő behatások szimfóniájának eredménye: autó, telefon, mozi, rádió, jazz-zene, tánc, ivás, jazz-zsurnalizmus, bűn hullám; a leányok szabadosságának tényezői: nincs többé gardedám, de van jó fizetés, amely önrendelkezővé teszi őket. Fiúk és leányok közös jelszava: szabadság, jóélet, függetlenség, kényelem (119). A mai „abszolút“ házasság a legtöbb esetben „pokol“, ahol a férfi poligám és zsarnok, az asszony féltékeny, a szegénység is mérgezi kölcsönös viszonyukat, s megunják nem kívánt gyermekeiket. „Hiszem, az emberiség nagy része hamarosan megéri annyira, hogy a házasság két független ember abszolút egyenjogúságát fogja jelenteni. A modern ifjúság forradalma ebben az irányban halad.“ (152). Nemiségünk egyszerűen biológiai tény, akárcsak az éhség és szomjúság, ezért sem nem erkölcsös, sem nem erkölcstelen (100), a nyers érzékiséget azonban meg kell fékezni és nemesíteni a józanész, az önfegyelem és jóízlés által, aminek eszköze a nevelés (100). Ismét a behavioristákkal találkozik abban az állításában, hogy helyes nevelés mellett 50—100 év alatt egész új emberfaj támad, ha a helyes nevelés és az új házassági forma támogatja egymást. Az új házassági forma pedig azt jelentené, hogy kétféle házasság volna, az egyikben a felek egyáltalában nem akarnak gyermeket, a másikban igen. Az előbbinél a házasságkötés nem is volna szükséges, ez csak afféle „pajtások házassága“ volna, amiről Lindsey külön könyvet is írt; utóbbiban a házasságkötés előtt a feleknek az államtól kellene alkalmassági engedélyt kérniük (132). A modern forradalmár Lindsey tehát elérkezik Platónhoz, akinek fajnemesítő gondolatát az azóta eltelt 2300 év alatt egy ember vette komolyan, a racionalista fajbiológus és szociológus, *Campanella*; de a mai felfordult világban újra elővett már a berlini orvos *Dupré* is, akinek munkáját folyóiratunk egyik megelőző számában ismertettük.

Íme a racionalista radikális világpolgár megváltó eszméi! Babona a keresztyén hit (227), s következménye a még uralkodó alsórendű erkölcsstan a maga jutalmaival és büntetéseivel, abszolút házasságával! A radikális világpolgár itt azt tanítja, hogy az Isten annyi mint az igazság, a nagy szellem (úgy látszik Lindsey szabadkőműves is), az igazság mindnyájunknak szabadságot hoz, de — s itt a nagy ellenmondás, — a házasulandóknak az állam ad alkalmassági engedélyt. Az államnak különben nagyon fontos teendője Lindsey szerint, hogy kutattasson tudósaival a legalkalmasabb preventív eszközök iránt (187)! Ezek után nem csodálkozhatunk azon sem, ha Lindsey bolsevista hajlamai végül is oda nyilatkoznak, hogy a gyermekeknek nincsenek kötelességei szülőivel szemben, minthogy „die Kinder gerengt werden, um eigene Wünsche zu erfüllen“ (226). Ez az utolsó tétel eléggé igazolhatja, hogy Lindseyvel fölösleges vitáznunk. Bennünket valóban egy óceán választ el egymástól!

2. Úgy látszik, a mi napilapjainkban is részletesen tárgyalt Krantz Pál bűntény készíthette erélyes lépésre Becker akkori porosz közoktatásügyi minisztert, Bekérte a porosz állami középiskolák igazgatóitól azokat az iratokat, amelyek a tanulók szekszuális vétségei folytán előállott fegyelmi esetekre vonatkoznak. Az 1921—25 évekből több mint ötszáz eset aktái kerültek így a miniszter elé, aki azokat két ifjúságpszichológusnak adta ki, hogy arról szakvéleményt terjesszenek be hozzá. A beadott két véleményt azután a miniszter könyvében is kiadatta. A két szak jelentés közül *W. Stern*-é jóval részletesebb. Porosz pedantériával végzett önboncolás ez a jelentés, mely egy-két humorosabb eseten kívül bővelkedik drámai, e kor szinte tragikái, megrázó fordulatokban. Az eseteket fölösleges volna részletezni, ugyanazok az esetek szerepelnek itt, mint amelyek a mi középiskoláinknál is ismeretesek, bár a német helyzetrajz jóval komorabb állapotokat sejtet, még homoszekszuális esetekről is van említés. A tanári testületek egy része ismét porosz keménységgel bírálta el az elébe kerülő eseteket, aminek jellemzésére említsük meg, hogy a fiú- és leányközépiskolák alsó három osztályából 61 fiút és 29 leányt távolítottak el, 10—13—14 éves gyermekeket! (95 oldal). Bűnök: illetlen szavakat, kifejezéseket használtak, melyeknek jelentésével sem voltak tisztában *Stern* szerint, mert csak hallomásból szedték fel őket a felnőttektől. A nagyobbak vétségeiben Hoffmann Lindseyvel szemben a romlás és hanyatlás jelenségeit látja, s aggodalommal szemléli a német nép erkölcsi magatartásának változását, s bizalmát az ifjúság ama részébe veti, amely magáévá tette *Walter Flex* jelszavát: „Rein bleiben und reif werden“ (7).

Stern közelebb áll Lindseyhez, úgy látja, hogy az ifjúság szekszuális szabadságában és eltévelyedéseiben nemzetközi jelenséget kell

látunk, amely „a művelt emberiség legközelebbi nemzedékének arcukat előre láthatólag nagyon meg fogja változtatni“ (71), de azért a Lindsey rajzolta kép „megrázó“ szerinte is még azok számára is, „akik régóta nem hisznek már a naiv, tiszta és derék fiatal ember meséjében“ (71). A háborít és a forradalom okozta zavaró mozzanatokon kívül Stern sajátos német ok gyanánt tünteti az ifjúság erkölcsi bizonytalanságában „az ideológiai töprengést, a problémákon való elkínldást“, bár elismeri, hogy kisebb mértékben azoknak a gazdasági és technikai tényezőknek (Amerikában nagyon sokat autóznak a diákok párosával) is van jelentősége, amelyek az óceánontúli nagy erkölcsi változást előidézték. Hoffmann úgy gondolja, hogy a serdülés korának az a válságszerű lefolyása, amelynek ma tanúi vagyunk, a művelődési viszonyok, s részben nevelési elveink következményei, s reméli, hogy az ifjúságlelektani kutatás talál módokat, hogy a gyermeknek ifjává érése simábban menjen végbe (28); az erkölcsi oktatástól s a fiziológiai felvilágosítástól nem sokat vár, de meggyőződése, hogy komoly segítségül szolgálhat az ifjúnak, ha egy tapasztalt személyiség, pl. tanára előtt bizalmasan kibeszélheti magát, annak veszélye nélkül, hogy az elmondottaknak bármilyen fegyelmi következményei lennének (35), szükségesnek látja az egészséges tiszta ifjú erotiká ápolását, pl. az iskolátáncmulatságok tartását. Hoffmann a tanár nevelő személyiségébe veti bizalmát, Stern pedig minden középiskolában iskolai pszichológussá tenné meg a tapasztaltabb s lélektani képzettségű tanárok valamelyikét, akinek kötelessége különösen az volna, hogy a tanulók körében felmerülhető szexuális botlások elharapódzását meggátolja, lehetőleg megelőzze, s a felmerülő eseteket is megértéssel tárgyalja meg a tanárokkal, ami természetesen nem akarná azt jelenteni, hogy ne büntessen az iskola ha kell ott, ahol szükséges. Találkozik Hoffmannal abban a gondolatban, hogy a tanár és tanuló viszonyának az eddigi távolsági viszonyból közelebbi bizalmas kapcsolattá kellene átalakulnia (47). A viszonyok javítására tehát sem Hoffman-nak, sem Stern-nek nincs sok pozitív mondanivalója, amint a túlnyomólag lélektani állásfoglalás mellett nem is lehet. Becker miniszter a könyvhöz írt előszavában az orvoslás módjára nagyon helyesen mutat rá: „... a szexuális nevelés; terén az iskola sem nem felelős egymagában, sem nem várhatunk tőle mindent, ha szülői ház, ifjúság gondozás, lelki gondozás (vallás) és neveléstudomány nem dolgozik együtt az iskolával“ (51).

3. A leánynevelés válságáról írott füzetben az előbbi két könyv után már kevés újat találunk. A leánynevelés válsága a szerző szerint többek következménye: egyik ok Európa indusztrizálódása, amely sok nőt kivont a családi körből s önálló kenyérkeresővé tett, a világháború tovább vitte ezt a folyamatot, utána pedig a gazdasági viszonyok nehézsége gátolja a házasságkötést, a férjhezmenetelt. Ezzel szemben az

irodalom, a színház, a mozi mind azt hirdeti, hogy a fiatal leánynak joga van az élet élvezetéhez. Ugyanezt mondják neki az ismerős fiúk, diákok, fiatal emberek, s így az egykori középosztály leányának morálja-mindinkább meginog. Megrendült a hagyományos vallásosság a középosztály sok családjában is, s utána meglazult az erkölcs is, míg viszont a Freud tanainak divatja mindenhová eljuttatja a szekszuális szféra túlzott jelentőségének hitét. Sok mai leánynak a szerelemről, házasságról és anyaságról vallott felfogása olyan, hogy ha közkeletűvé válnék,, a vég kezdetét, s a nemzeti művelődés teljes bomlását eredményezné. A szabadulás útját a szerző Fichte-vel az „akarat nevelése”-ben keresi. Azt a bizonyos felvilágosítást már a tízéves kor előtt meg kell, hogy adja a család a lánygyermeknek, az iskola pedig fejlessze tovább a titkolódzás nélküli egészséges, tiszta, erkölcsös szellemet. S ugyanilyen szellemben nevelje a fiúiskola is a maga növendékeit, a kettős morál a mai leánynemzedék számára elviselhetetlen. A nagyvárosok iskoláit pedig telepítsék ki egészséges vidékre, hegyre, erdőbe, vizek mellé, hogy a gyermeket megmenthessék a modern Bábelek pusztító szellemétől.

*

Az elmondottak mögött, mint a kérdések legfontosabbja, az ösztönök nevelésének kérdése húzódik meg. Lehetséges-e egyáltalában az ösztönök nevelése? Szükséges-e? Valamennyi irányítást mindenik szerző lehetségesnek és szükségesnek tart. A sort így állíthatnók össze: Lindsey, Stern, Hoffmann, Engelmann. Az amerikai író képviseli a naturalizmust, a német író az etikai idealizmust. Legkifejezöbben pedig Becker miniszter foglalja össze mondanivalóját, az iskola magában nem sokat tehet, kell hogy a szülői ház, az egyház, a tudomány s a különböző ifjúság gondozó szervek (Németországban van: Jugendamt, Jugendfürsorge, Jugendgericht, Vormundschaftsgericht) támogassák az iskola munkáját, A magyar szociológusoknak is figyelemmel kell kísérniök az itt felmerült kérdéseket, a helyzet minálunk is hasonló a nyugatihoz, ha jobb is annál; a veszély azonban nálunk is megvan, s ha ifjúságunkat és az iskolát magukra hagyjuk, a bajok növekedni fognak. Minden magyar szociológus mint szülő, testvér vagy barát kell hogy érdeklődjék az ifjúság iránt, az iskola és nevelésügy iránt. A szociológus nemcsak érteni, ismerni akarja a társadalmat, hanem alakítani, nevelni is. Társadalomnevelés pedig lehetetlen az egyének nevelése nélkül: a kettő föltételezi egymást.

Trócsányi Dezső

Anatol Rappaport: *Die marxistische Rechtsauffassung.* Riga, 1927. 52 l.

Sem Marx és Engels, sem pedig iskolájuk nem foglalkozott jogelméleti kérdésekkel egészen a legújabb időkig. Az orosz forradalom-

ból kialakult szovjetrendszer tette ezeket a kérdéseket a marxizmus számára aktuálissá és gyakorlati jelentőségűvé. A marxizmus szociológiai szemléletéből elég közvetlenül adódtak bizonyos jogfilozófiai következmények: minden társadalmi jelenség végső elemzésben gazdasági momentumokkal van meghatározva, a szellemi kultúra jelenségei csak az osztályharc ideológiai formái s a jog sem egyéb, mint az osztályuralom kizsákmányoló tevékenységének kerete. A szovjetunióban ez a tanítás ma jóval több egyszerű tudományos vélekedésnél: fontos eleme az állampolgári nevelésnek, amely a terror és a propaganda példátlan arányú alkalmazásával igyekszik a marxi tanokat az orosz nép lelkébe beépíteni. Mégis akadt két szovjetorosz író, Paschukanis és Reissner, akik megkísérelték, hogy túljussanak ezen a végsőkéig következetes kényszerelméleten, amelynek a szovjetpolitika brutális módszerei egyébként természetes alapjai és szükségszerű velejárói.

Az említett szovjetírók felfogására támaszkodva, Rappaport nem tekinti a kényszert a jog differentia specifica-jának, mivel a kényszer az önkénynek s az u. n. társadalomtechnikai normának is fogalmi alkotóeleme. Ez alatt oly normákat ért, amelyek az emberekre kizárólag mint termelőtényezőkre vonatkoznak, mint pl. egy vasúti üzemszabályzat, vagy egy hadseregmozgósítási terv. Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy ennek a normafajnak a jogtól való elválasztása cseppet sem megnyugtató. Szembeötlő ez a szerző által felhozott példánál: „az állomásokon való áthaladásnál a vonat sebességét csökkenteni kell”. Miért ne tekinthetnők ezt jogszabálynak, amelynek címkettje mindenki, aki mozdonyvezetői minőségben a vasút szolgálatában áll? S itt körülbelül mellékes, hogy a vasutat az állam tartja-e üzemében (ami a gyakorlatban szabály legalább is Európát tekintve), vagy nem; a mozdonyvezető függése egy társadalmi szervezet objektív rendjétől mindezenre tény.

A jog ismertető jelét Rappaport az egyenjogúság (Gleichberechtigkeit) gondolatában látja. A korábbi jogfilozófiával szemben, amely főként az objektív jogot tartotta szem előtt a maga államilag garantált normáival, a szubjektív jog elsőbbségét vitatja. Az autonóm, egoisztikus jogalanyok képezik a tárgyi jog alapját. Hivatkozik Reissner meghatározására, amely szerint a jog ideológiai forma, amely az egyenlőség elve alapján keletkezik.

Ezt az elgondolást támogatja a történeti szemlélet, amely a jog keletkezését az ősnépek életéig igyekszik kísérni. A jog a törzsek közötti érintkezésből ered; a törzsön belül egy tekintélyszervezet uralkodik, amely csak célszerűségi szempontokra tekint. A jog a többé-kevésbé kiegyenlített erőviszonyok között élő törzsek csereforgalmától ered, ahol az egyenlőség és méltányosság uralkodik mintegy a dolgok természetében rejlő erőként.

Itt ütközik ki Rappaport gondolatmenetéből a marxista jogfilozófia másik arca — a gőgös pozitivizmus mögül, amely csak az erő és a hatalom tényeire akar támaszkodni — az egyenlőségre alapított igazságosságigény vonásai. Az empiria nem dönti el a kérdést se így, se úgy; a választás végeredményben világnézeti állásfoglalástól, pontosabban: lelki életünk irracionális elemeitől függ.

Gáspár Zoltán

Fodor Ferenc: Egy palócfalu életrajza. (Nagyvisnyó.) Gazdaságföldrajzi Gyűjtemény II. Az Egyet. Közgazd. Kar Földrajzi Intézetének kiadványa. Budapest, 1930. 73 l.

Erre a szociológiai szempontból is érdekes, mert a falutanulmányozásra eredeti példát mutató becses kis könyvre fel kell hívnunk olvasóink figyelmét. Jóllehet nem társadalomrajzot, hanem földrajzi monográfiát kíván a szerző nyújtani, az az elgondolása, hogy egy eseménytelen múltú, mert félreeső és jelentéktelen falu „életrajzát”, pontosabban természeti adottságainak és népe gazdasági törekvéseinek egymásrahatását, népesedését, települését és gazdasági helyzetét forráskutatások alapján felderítse, igen szerencsésnek és a vajdú magyar szociográfia számára is gyümölcsözőnek bizonyult. Földrajzi célkitűzése miatt aránylag kis körben világít meg társadalmi érdekű jelenségeket, mégis felleltébb tanulságos, mert felhívja a figyelmet a még mindig eléggé elhanyagolt természeti-földrajzi tényezőkre s plasztikusan mutatja a falu belső, vérségi-gazdasági szövetvényében mondhatni organikus egységként jelentkező mivoltát. Érdekes eredménye a szerző kutatásának, hogy talán a honfoglaláskor települt borsodi jobbágyfaluban (négy század óta bizonyíthatóan) máig is alig volt számbavehető az idegen vérségi keveredés. (A szerző főleg az urbáriális összeírásokra támaszkodik, anyakönyvi adatokra nem hivatkozik.) Érdekes továbbá a falu gazdasági fejlődésének és népesedésének párhuzamos rajza. Az utolsó száz év alatt a kat. holdankinti szemtermés megkilencszereződött, a lakosság száma megháromszorozódott s emellett az ugyanakkora megművelt területen a lakosság életszínvonala lényegesen emelkedett.

Fodor Ferenc szép tanulmánya azok közé az eredeti és úttörő munkák közé tartozik, amelyek jelentőségét nem a munka terjedelme, hanem iránytadó jellege és méltán várható hatása adja meg.

Szombatfalvy György

Kurt Stegmann von Pritzwald: Zur Geschichte der Herrscherbezeichnungen von Homer bis Plato. Ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch. Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie B. VII. Leipzig, Hirschfeld 1930. 8-r. 179 l.

Stegmann tanulmánya elsősorban nyelvész munkája. A Thurnwald professzortól szerkesztett szociológiai tanulmányorozatban a tudo-

mányos együttműködésnek azt a gondolatát óhajtja megvalósítani, amelyet valamikor a „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ folyóiratcím fejezett ki. A jelentéstan tudományos művelésében ez az együttműködés valóban magától adódik, különösen ha egy anynyira elsőrangú társadalmi jelenség megjelöléseinek feldolgozásáról van szó, mint az „uralkodó“ és az „uralkodás“. A társadalomtudományi szempont alkalmazását e területen a nyelvészek a legnagyobb örömmel üdvözölhetik. S viszont a szociológus is érdeklődéssel várja, hogy a nyelvész szakszerűen tolmácsolja neki egy népnek nyelvében felhalmozott öntudatlan vallomásait társas életének jelenségeiről. Különösen nagy a jelentősége az ilyen szófejtésnek, ha olyan népről van szó, amelynek élete nekünk már — néma emlékeken kívül — pusztán a szavakon át hozzáférhető. A görög *basileus* szó jelentéstörténete érdekes és tanulságos olvasmány lehet minden társadalomtudományi érdeklődésű ember számára, ha kapcsán felsorakoznak mindazok a helyzetek, amelyek a görög irodalomban még a „király“-fogalomról való elmélkedések előtt pontosan elárulják, hogy különböző korokban kit és mit tartottak „királynak“. A jelentéstan írója maga is csak a helyzetek lelkiismeretes értelmezés útján juthat hozzá a szó változó jelentésárnyalataihoz, társas vonatkozásban való értékéhez. Könyvének nagy hiányossága, hogy ezt a filológiai magyarázó munkát St. teljesen mellőzte, megelégedett kész fogalmak átvételével, anélkül, hogy képet alkotott volna magának, s rajzolna nekünk a sajátos görög viszonyokról.

Kiindulópontja kétségtelenül hibás, amikor a görög hőskor — megfoghatóbban: a homerosi kor — uralkodóját a Thurnwald-féle „főnök“-osztályozás (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, „Hauptling“-cikk) „fejedelmével“ („Fürst“) azonosítja. A „főnököt“ ezen a fokon emberfeletti erők közvetlen hordozójának tekintik, s róla mintázzák azt, amit „istennek“ neveznek. (így St. Thurnwald után ... 1.). Thurnwald maga figyelmeztet arra, hogy e megkülönböztetéseknek a valóság formagazdagságával szemben csak korlátozott jogosultságuk van. A homerosi uralkodót azonban nemcsak egy természetszerűen elmosódó határvonal választja el az idézett fogalmi meghatározástól, hanem egészen pontosan megfelel a „főnökség“ egy másik fájának vagy fokának, melynek Thurnwald a következő jegyeit írja le („Oberhauptlingstum“): a főnök *primus inter pares* egy nemesi osztályon belül; ennek köre keretében uralkodó helyzete van az osztályának alárendeltekkel szemben is, akik természetesen már jelentékeny számot képviselnek; ez a helyzet nem nyers erőn alapul elsősorban, hanem bizonyos *tiszteleten* (Ehrfurcht), amely személyes kiválóságokból fakad. Az ilyen főnök e vonatkozásban visel olyan mágikus-szagrális jelleget, melynek lényegét Thurnwald a „barátságra“, mint társadalmi tényezőre való uta-

lással jelzi. A dolog van olyan fontos és érdekes, hogy „Freundschaft” cikkének idevágó részét idézzük: „A tekintély elismerése eredetileg igen gyakran barátsági tény, ép így az uralkodói védelem elfogadása. Az archaikus uralkodás nem tisztán harcból és gyűlölködésből fakad, hanem igen gyakran áll barátságos szövetkezésben, mely mindkét félnek hasznára van.” Aki valaha Homeroszt olvasott, emlékezik az Iliász első énekében két király: a többi királyok fölött is első Agamemnon és a neki bizonyos tekintetben alárendelt Achilleus összetűzésére. A helyzet olyan, hogy az alárendeltségi viszony természetének a szóváltásból okvetlenül ki kell derülnie. A szakítás megtörténik: a legtöbb, amit Achilleus Agamemnonnal szemben tehet az, hogy passzív rezisztenciába lép. Ez pedig Achilleusszal szemben 1. a *tiszteletre* hivatkozik, amelyben a többiek (az osztályabeliek) részesítik (175. sor), 2. a *barátságatlanság legnagyobb fokát* veti a renitens szemére, és ezt abból magyarázza, hogy Achilleus jelleme szerint harcias, verekedő, tehát nem lehet tiszteletteljes és barátkozó (176—177). Erejét a többiek tiszteletére támaszkodva érezteti vele. Zeuszban való bizakodása, bár hangoztatja, egyáltalában nem olyan reális, mint pl. Imre királyé, személyének charismatikus erejében, amikor egyedül fogja el lázadó testvérét. Agamemnon nem maga megy Achilleushoz, hanem a külön sértetlenséggel védett követeket küldi. Viszont Achilleus kisebb, Agamemnon nagyobb királyságának mértékét és alapját is pontosan megmondja INestor, amikor békítgetve az egyiktől a másikra háruló haszonra is figyelmezteti őket: Achilleusnak vitézi ereje nagy, Agamemnon többben uralkodik (280—281).

Amint látjuk — s azért kellett legalább erre az egy ismeretes példára hivatkoznom — itt olyan természetű társas kötelékekről van szó, amelyekre a Thurnwald-féle osztályozás egyik főnök-foka kitűnően alkalmazható, de nem az, amelyhez St. folyamodik. A homerosi királyság charismatikus elemei, a Zeusz-vallás igaz jámborságától a királyvédő isten hatalmi körébe fölemelve, nem lépik túl azt a baráti tiszteletet — bizonyos *pietas-on* alapuló mágikus-szagrális jelleget — amelyet Thurnwald éppen ennek a foknak tulajdonít. A „mitikus királyságnak” az az isteniséghez kötött típusa, amelynek nyelvi kifejezését St. Homerosnál megtalálni véli, ennek a görögségnek, amennyire ismerjük, még a kedély és illúzió-világában (St. 63. 1.) sem volt meg. A szerző azonban nemcsak tévesen választott kiinduló pontjának, hanem egy egészen szerencsétlen terminológiának is áldozata — szinte azt mondhatnók a mitikusán túlbecsült terminológiának általában. St. ugyanis Cassirer nyomán a „mitikus” terminust ismeretelméleti értékkel használja, s emellett olyan jelentőséget tulajdonít neki, hogy a terminus használatával már felmentve érzi magát a történelmi anyag lelkiismeretes értelmezésétől, a helyzetek beleélő megértésétől. Hajlandó a me-

taforikus kifejezéseket általában túlértékelni, ellenben azokat a *jelzőket*, amelyek a homerosi uralkodóknak bizonyos istenségét (a fent jelzett értelemben) mégis elárulják, nem teszi eléggé beható vizsgálat tárgyává. Egész könyvén végigvonul a „mitikus“ és „racionális“ uralkodó-megjelölések elválasztásának szempontja, a nélkül, hogy ez valóban termékeny is lenne. Végig kíséri e megjelöléseket és a velük összefüggő szócsoportokat Homerostól kezdve a lírán, tragédián, és a korai történetírókon át egészen addig a korig, amikor Athénben, a fogalmi gondolkodás kezdi rajtuk éreztetni a hatását. A szofistákkal elkezdődött politikai elméletet már figyelmen kívül hagyja, s ez természetesen ismét csalódást jelentene annak, aki nem pusztán lexikográfiai érdeklődéssel venné kezébe e munkát.

A filológusnak azonban, aki az utolsó lapig átette magát a könyvben felhalmozott lexikográfiai anyagon, hálával kell elismernie, hogy egy-egy nyelvi árnyalat jobb megértéséhez a szerző fejtegetései hozzásegítik ott, ahol értéküket nem rontja le sem a terminológiába vetett túlságos bizalom, sem a homerosi viszonyokról való ferde felfogás. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az utóbbi ponton a német homerosirodalom egyoldalú felhasználása, az angolnak teljes mellőzése nem vált a munka javára.

Kerényi Károly?

Kogutowicz Károly dr.: *Dunántúl és Kisalföld.* írásban és képen. — Első kötet. 8° 298 oldal, sok térkép és képmelléklettel. Szeged, 1930, A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete kiadása. Ára egész vászonkötésben 28 pengő.

Kogutowicz Károly tíz kötetben akarja összefoglalni a Dunántúl és: a Kisalföld, a Nagyalföld, a Felföldek, Erdély, s végezetül Horvátország és a Tengeremlék anyagát. Ez a kötet eszerint tizedrésze egy nagy sorozatos munkának.

A Dunántúl és a Kisalföld földrajzát két kötetben dolgozza fel a szerző, tehát a második kötet még hátra van. De már ebben az első kötetben is olyan gazdag anyag van együtt, s a feldolgozás olyan szerencsés, hogy nem érezzük ezt csonkának. Az a földrajzi logika, amely Kogutowiczot ez egész terv kidolgozásánál vezette, ebben a kötetben már következetesen érvényesül. „Amikor a leírandó terület határait megszabtam, — írja a szerző az előszóban, — semmiféle politikai szempont nem vezérelt, egyedül a természetes határok kérdése. Minthogy a terület tájféldrajzát óhajtom megírni, egyetlen keresett célom: felismerni és megismertetni a különböző természetes tájakat. Sem politikai, sem közigazgatási beosztás nem érdekelt, csak azt néztem, hol uralkodik s meddig terjed a jelenségek bizonyos nagy csoportjának hasonlatossága s mely határokon túl következik a másik vidék. Az egész mű így tájak monográfiájának mozaikja lesz, melyet az egységes

felfogás köt össze ... Módszerem lényege, hogy a tájat önálló szervezetnek látom.“

Ez a felfogás jellemzi a munkát anélkül, hogy az valóban mozaikdarabkákat sorozata lenne. A kötet első fele általános szempontok szerint foglalkozik tárgyával. A földkéreg, éghajlat, vízrajz, talaj, növénytakaró, a tájak, az ősember a Dunántúl, a római Pannónia, a magyarság letelepedése, a XIV—XVIII század fejleményei, a jelenkor című fejezetekre tagolódik ez a rész, annak bizonyosságául, hogy Kogutowicz tárgyát nemcsak a táj szerkezet vertikális rendszere szerint, hanem az egészre vonatkozó horizontális szempontoknak megfelelően is szételemez, hogy végül épen e kettős elemzés eredményeként szintetikus képet adhasson az egésztől. A táj szerkezet mozaikja a kötet második felében bontakozik ki. Itt annak a kilenc tájnak ismertetését kapjuk meg, amelyekre a Dunántúlt Kogutowicz felosztja.

A tájak szerint való tárgyalás tiszta földrajzi megkülönböztetés eredménye, tehát kérdés, hogy vájjon ilyen beosztás nem vezet-e azoknak a társadalmi szempontoknak az elhanyagolására, amelyek bennünket még egy földrajzi munkában is természetszerűleg első sorban érdekelnek. Ez az aggodalom ebben az esetben csak elvi jellegű, mert az előszó ebben a tekintetben is világosan jellemzi a szerző felfogását. „Mindaz, amit eddig az élő tájból figyelemre méltattunk, (hegyrendszer, termőtalaj, vízrendszer, éghajlat, függőleges tagoltság, növényzet) nagyjából az embert megelőző korra vonatkozik. Szeretném ezért ezt a táj *őskori tartalmának* mondani. Ezután teljesen új korszak következik, melyben a fizikai tényezők mellett az embernek jut a főszerep. Az embernek a tájban való megjelenése újabb, mondhatnók forradalmi átalakulásokat hozó korszak kezdetét jelenti ... Az ember és alkotásai új tartalmat adnak a tájnak. Ezzel kezdődik a táj életének második kora: történelmi kora. Ez eredményezi a kultúráját.“

Aki ilyen élesen látja az ember szerepét, annál nem kell attól tartanunk, hogy földrajzi tárgyalásában az emberi lét szempontjait háttérbe szorítja a fizikai, vagy az ember nélkül vett natúra tényezőinek kedvéért. Ellenkezően, ez a munka épen azért becses a társadalomtudomány szemlélete szempontjából, mert az *ember táj alakító erejét* és ennek az erőnek történelmi érvényesülését mutatja meg. Munkájának módszere is épen ezen az elgondoláson épül fel. Mert a történelem, a statisztika, a gazdasági élet szerkezetére és állapotaira vonatkozó adatok és megfigyelések e munkának épen olyan fontos forrásai, mint a tisztán földrajztudományi megállapítások és adatgyűjtemények. A térképek szerkesztésében fáradhatatlan, de ezek a térképek majdnem mindig közvetlenül az ember munkájára vonatkoztatva készültek, ezenkívül pedig fényképek hatalmas tömege kíséri ezeket és adja velük kapcsolásban magának annak az életnek a színét és ízét, amelyet meg akar

velünk ismertetni. Az irodalom bőséges feldolgozása mellett a *közvetlen* átélés tényezőjének minden elevenségét benne érezzük ebben a munkában, amelynek minden lapjáról kitűnik, hogy írójuk színről színre bejárta, felkutatta, megismerte ezt az országrészt. A mű anyagának összeállításán, a leírás és elbeszélés közvetlen hangján, a kötet gondos, hibátlan technikai kiállításon egyformán érzik az a modern szellem, amelyben a földrajztudóst is a plein-air és a szellemi tudományokon való iskolázottság jellemzi. Kogutowicz Károly ebben a művében megragadta a táj lelkét, tehát magának a nemzetnek a lelkét. Modernsége mellett az emelkedett nemzeti szempont jellemzi maradandó értékű munkáját.

A mi külön szempontunkból meg kell állapítanunk, hogy a szerző ebben a sajátos földrajztudományi könyvben a szociográfia mesgyéjén jár, s hogy munkáját minden egyes ponton addig viszi, ahol már igazán csak a szociográfus feladata következhetik. Alapokat szolgáltat, amelyeken nekünk kellene tovább dolgoznunk, s ezzel közvetlenül is nagy szolgálatot tesz tudományunknak.

A munka nemcsak a tudósnak szól, hanem a nagyközönségnek is. Nyelve, térkép, grafikon és képanyaga, amelyet kitűnő mélynyomásos eljárás tesz élvezetessé, együtt igen plasztikus képet ad. Nagy elterjedése előrelátható, mert mindenki számára vannak új mondanivalói. Ez a munka becses értéke a magyar tudományos irodalomnak. Ha szerzője az egész tervet véghez viheti és a Kárpátok egész medencéjét ugyanígy feldolgozza, ezzel hatalmas lökést ad majd a magyar föld és a magyar nemzet megismerésére vonatkozó törekvéseknek. — Igen nagy program ez, szinte meghaladja egy ember erejét. De ha ezt a páratlanul friss és gazdag első kötetet végignézzük, bízunk benne, hogy a sokat ígérő munka nem marad torzó. A kötet technikai kiállításáért külön elismerés jár az Athenaeum-nyomdának és az Állami Térképészeti Intézetnek.

M. M.

Dr. Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszáított területeken.* 1918—1928. gr. Apponyi Albert előszavával. Budapest, 1930, A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása. 460 lap.

E könyv voltaképen egy három évvel ezelőtt *A magyar kultúra válságos évei* címen megjelent munka újabb, tetemesen (123 lappal) bővített kiadása. A bővítés azonban nem új fejezetek beillesztését, hanem az első szövegnek úgyszólván teljes átdolgozását jelenti. Különösen a képanyag gazdagodott nagy mértékben, Olay munkája úgy hat most mint egy tetemrehívás, a sovinizmus, a magyargyűlölet, a szellemgyilkoló igazságtalanság pusztításainak számonkérése. Sehol sem szélesedik tanulmánnyá, mert a szerző csak regisztrálni akar, a könnyen felejtő magyar számára ír pro memóriát a barbár kézzel

ütött sebekről, a megbízhatatlanságról és igazságtalanságról, amelyek feledése bűn volna a magyar jövő ellen. E kiadás több kritikával készült az előzőnél. A fáradhatatlan szerző mint színdús filmet, pergeti le előttünk gazdag anyaggyűjteményét, mindenütt ötletes és eleven s különösen kifogyhatatlan a francia kapcsolatok felsorolásában, amivel e nagy nemzetet szeretné ismét a magyarság megbecsülése irányába hangolni.

Sz. Gy.

A. H. L a n e: *The alien menace.* H. A. King & Sons, London. 92 l.

A háború után Anglia iparában dúló *válság s az azzal* együttjáró munkanélküliség az angliai ki- és bevándorlás kérdésének fokozott fontosságot kölcsönözött. Ezzel a kérdéssel foglalkozik a fenti kis munka, amelynek szerzője igen találóan „Az idegen veszedelem” címet adta.

Angliában a háború előtt az ipar fel tudta szívni a népszaporulatot, másrészt pedig a kivándorlásnak mi sem állott útjában. Az Egyesült Államokba és az angol gyarmatokba évente átlag 350.000 ember vándorolt ki. A háború alatt a kivándorlás természetszerűleg teljesen szünetelt s a háború után messze alatta maradt a háború előtti arányoknak s évente átlag 150.000-re volt csak tehető. Igaz, hogy a természetes szaporodás is csökkent, de még mindig 200.000 embert tesz évenként, úgyhogy a nagy munkanélküliség mellett az emberfelesleg levezetésére még a háború előtti kivándorlás sem lenne elegendő. A kivándorlás útjába azonban úgy az Egyesült Államok, mint az angol domíniumok maguk is mind több és több akadályt görbítenek s így az angliai emberfelesleg egy részének feltétlenül Anglia területén kellene foglalkoztatást biztosítani, A hazájuk és nemzetük sorsáért aggódó angolok nem jó szemmel nézik az idegenek bevándorlását, mert hiszen minden idegen egy-egy angol szájából veszi ki a kenyeret. Hivatalosan kb. 300.000 idegen van nyilvántartva Angliában, azonban számuk minden valószínűség szerint lényegesen nagyobb. Ezek az idegenek fajilag távol állanak az angol néptől s túlnyomólag zsidók, mégpedig a zsidóság alsóbb rétegeiből. Ezek közül kerülnek ki a kommunista agitátorok, a hitelezési csalások, csalárd és vétkes bukások tettesei s ezek mélyítik el a lakásínséget. Ezek a bevándorlók olyan ügyesek, hogy csakhamar sikerül igénybevenniök a munkanélküli segítséget és ily módon az angol munkásokkal tartatni el magukat. Nagy ravaszsággal és találékonysággal tudják a hatóságokat ki játszani. A szerző ismerteti azokat a fondorlatokat és csalásokat, amelyeknek segítségével az idegenek bevándorlása ma is állandóan tart. Kiutasításuk még akkor is óriási nehézségekbe ütközik, hogyha súlyosan megsértették az angol törvényeket. Így pld. az oroszországi

illetőségüket csak akkor lehet kiutasítani, hogyha aláírnak egy nyilatkozatot, hogy ők a szovjet törvényeinek alávetik magukat és ha a szovjet őket ezen nyilatkozat alapján szovjetatlalóknak elismeri. A nyilatkozat aláírását persze mindenki megtagadja. A szerző tehát az idegenek bevándorlásának erős megszigorítását illetőleg korlátozását kívánja *idegenadó* bevezetésével. Függelékül egész csomó bírósági tárgyalást ismertet, amelyekből kétségenkívül megállapítható, hogy az; idegenek csakugyan nem kívánatos elemek Angliában.

Hasonló bajok nálunk már a háború előtt észlelhetők voltak, amikor a magyar parasztság és földmunkásság természetes szaporulatának keresethiány miatt a tengerentúlra kellett vándorolnia, ugyanakkor pedig ezrével vándoroltak be az északkeleti határszéleken azok az elemek, akik idegen lelkületüknek bélyegét a jóformán teljesen kizajátított gazdasági élet után a kulturális és politikai életre is reányomták. A Csonkaország be- és kivándorlási kérdése még sokkal tragikusabb, mert emberfeleslegeit ma — az általánosan ismert okok miatt — a tengerentúlra vezetni nem tudja, míg az improduktív elemek beszívargása ma is egyre tart.

n. i.

Dr. Kovács Gyula: *A világgazdaság újabb jelenségei.* Budapest, 1929. 104+96+80 l. Ára 10 P.

Liszt Frigyesnek az volt a nagy elgondolása, hogy a közgazdaságtan problematikáját a nemzeti érdekek, a szélesebb intellektuális rétegek számára elméletileg tisztázza, s e rétegeket öntudatos politika üzésére ráneveli. Ezzel megakadályozza, hogy a politika: az állam közügyeivel való lelkes foglalkozás a választó tömegek nyers hatalmi túlekedésének váljék martalékává. Ezen elméleti elgondolás gyakorlati valóítását szolgálja a mi hazai viszonyaink közt Monori Kovács Gyula világgazdasági olvasókönyve, amelyben 75 egyetemi előadását bocsátotta közre. A rendszeres közgazdasági tankönyveket kiegészítő jól ismert Volkswirtschaftliches Lese- und Quellenbuch-ok típusa egy új árnyalattal szaporodott: világgazdasági olvasókönyvvvel és forrásgyűjteménnyel. Egész kis lexikont tesz ki ez az olvasókönyv azokról a fogalmakról, jelenségekről és intézményekről, amelyeket a század második évtizedének világgazdasági fejlődése vetett fel. Mezőgazda, iparos és kereskedő megtalálja benne az őt érdeklő problémákat 3—4 oldalas ismeretésekből és könnyen megérthető előadásban. A háborút követő korszakban ismeretessé lett mozgalmak gazdaságtörténeti adatai és részletei megfelelő irodalmi tájékoztatóval felszerelve repertórium és irányítás is azoknak, akik a világgazdaság egyetemes összefüggéseit tárgyaló u. n. világgazdaságtant művelik.

Hegedűs József

Moravek Endre: *A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1901—1925.* A magyar tudományos irodalom bibliográfiája VI. 1. kötete. Budapest 1930. Az Orsz. Könyvforgalmi és bibliográfiai Központ kiadása. XII+162 lap.

E becses könyvészeti kiadványsorozat harmadik kötete a görög-római irodalom, történelem, művészet és nyelvtudomány hazai művelőinek lesz nélkülözhetetlen kalauza. Egyben érdekes dokumentuma annak, hogy a hazai klasszika-filológiai irodalom századunk első negyedében a korszellem ellenére is jelentékeny munkásságra tekinthet vissza. A logikusan rendezett, gondos bibliográfia nem csak a klasszikusok kiadásait, a szorosan vett filológiai munkákat (a kisebb tanulmányokat és könyvismertetéseket sem véve ki), hanem a görög latin történelem és segédtudományaira, a római jogtudományra vonatkozó irodalmat is feldolgozta. Függelékül közli a klasszikusok tanítása körül egy negyedszázad alatt folyt kultúrpolitikai eszmecsere egész irodalmát s a hazai humanizmusra vonatkozó tanulmányok jegyzékét. A munkát névmutató egészíti ki,

s. g.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVI. 1928. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t. nyomása, 1929, 4° XIII—374 oldal. Ára 6 pengő.

A Központi Statisztikai Hivatal a múlt évben két Évkönyvet adott ki, hogy a háborús idők alatt bekövetkezett időhátralékát kiegyenlítsé. Nagy szolgálat ez és nagy érdem, ha meggondoljuk, hogy a Hivatalnak milyen mostoha anyagi ellátás jut osztályrészéül, A Hivatalnak a múlt évben bekövetkezett önállósítása eddig még semmiféle anyagi előrehaladást nem tudott számára biztosítani, sőt a reá halmozott feladatok súlya alatt ma a legridegebb anyagi gondokkal kell küzdenie. Ez az elbánás a kormány részéről világos jele a társadalmi állapotok megismerésére való komoly törekvés hiányának, Épen a kormánynak kellene tudnia, hogy milyen hatalmas támasza volt ez a hivatal a legnehezebb küzdelmeiben s hogy milyen tekintélyt biztosít a magyar állásfoglalások számára az a feltétlen hitelesség, amely a Hivatal kiadványait, munkáját jellemzi. Elég itt csak a kisebbségi kérdésre utalnunk, amellyel kapcsolatban még ma is megbízhatóbbak a mi hivatalunk tíz—húszéves adatai, mint azok, amelyeket az új uralom alatt a különböző új statisztikai szervek szolgáltatottak. Az illetékes körök azonban ezzel annyira nem törődnek, hogy a magyar statisztikai hivatalnak nincs lehetősége adatgyűjtéseinek közlésére és így munkássága szükségképen csonka marad, nagy kárára a magyar társadalommal foglalkozó tudományok fejlődésének, tehát kárára a társadalom fejlődésének is.

Az 1928-as évkönyv újra egész sor olyan táblát hoz, amelyek az előző évfolyamokban nem szerepeltek. Közöttük olyan becses adatgyűjtések eredményeit is, mint a földbirtok megterhelésére vonatkozó helyzetjelentés. Régebben, mikor még a statisztikai hivatalnak elegendő pénz állott rendelkezésére kiadványok céljaira, az volt a kívánság az Évkönyvvel szemben, hogy ne menjen túlságos részletezésbe, az egyes fontos tárgyköröknek csak a körvonalait adja meg s a teljes adatgyűjtés közlését tartsa fenn a szak-kiadványok számára. Ma másként van. Ma a legtöbb fontos kérdést csak az Évkönyv nyomán kísérhetjük figyelemmel és ezért azt szeretnők, ha ez minél gazdagabb és minél részletesebb lehetne. Általános szempontként azt ajánljuk itt a Hivatal figyelmébe, hogy a foglalkozási megoszlások megfigyelésére és közlésére szánjon nagyobb teret az eddiginél. A vallási és az anyanyelvi viszonyok rovására is mernők ezt ajánlani, mert különösen egyes tábláknál feltűnő e tekintetben a diszparitás. Igaz, hogy az 1920. évi népszámlálástól már egy évtized választ el bennünket s azóta a magyar társadalom átalakulása nagy mértékben haladt előre, de még mindig volna értelme annak, hogy a foglalkozási adatokat az álló népességre vonatkozóan a következő Évkönyvben kiegészítsék. Már azért is, mert azt már az új népszámlálás összefoglaló adataival követi az 1930-as évkönyv és így összehasonlításra lenne alkalom azok számára is, akik csak az évkönyveket tanulmányozzák. — A népesedési mozgalomnál éppen ilyen fontos, sőt még fontosabb lenne a foglalkozási adatok közlése, miután ezek évente gyűjtött friss adatok, amelyek a társadalmi átalakulás menetére is rávilágítanak. Például az újszülöttek szüleinek foglalkozást adataiból szabad bizonyos határok között a foglalkozási kategóriák változására következtetni. Az 1920 évi foglalkozási adatok azt a feltűnő jelenséget mutatják, hogy az iparforgalmi népességnek hét év-nél fiatalabb korú rétege jobban simul a felnőtt korosztályok arányához, mint a 7—15 éves gyermekek aránya. Ez a gyors átalakulás jele, mert arra vall, hogy a népszámlálást megelőző években ezek a foglalkozási ágak új tömegeket szívtak fel, amelyek már ebben az új foglalkozásukban alapítottak családot, — A házasságok foglalkozása szintén igen fontos adalék s éppen ilyen fontos a halálozási viszonyoknak foglalkozási ágakként való ismerete is. Meg kell egyúttal jegyeznünk, hogy a foglalkozási kategóriákban mindig pontosan kellene követni a népszámlálás céljaira megállapított foglalkozási jegyzéket. Úgy látszik, hogy például az iskolába járó gyermekek szüleinek foglalkozásánál ez nem történik ilyen módon, A tanárokat, az iskolákat tájékoztatni kellene erre nézve. — A szülők foglalkozásának közlése a tanoncoknál is nagyon fontos. A társadalmi átalakulás éppen itt tükröződik vissza a legérdekesebben.

Azokban a táblákban, amelyek korosztályokat is mutatnak, he-

lyes lenne, ha a korcsoportok helyett mindig a születési éveket kapnók meg, teljesen azonban csak az elégíthetné ki a kutatót, ha az adatokat mindig korévenként láthatná maga előtt. A népmozgalmi tábláknál különösen nagyon fontos lenne ez. Igaz, ez jelentékeny munkatöbbletet okozna a hivatal számára, de azt hisszük, az eredmény kárpótól a fáradságért. Milyen becses lenne az, ha halálozások adatait korévenként kaphatnók meg minden évben s így népszámlálástól népszámlálásig a közbülső években is figyelemmel lehetne kísérni az átlagos életkor és az átlagos élettartam változásait s így a természetes népszaporodással kapcsolatban a korévek szerint, s a foglalkozási adatokkal való kombinálás útján foglalkozás szerint is figyelemmel kísérhetnők az átalakulás menetét. Az a módszer, amelyet ma a kor tekintetében a hét évnél fiatalabb korúak halálozására nézve követnek, talán tovább, valamennyi korévre megvalósítható lenne.

Mindez azonban csak azt a kívánságot juttatja kifejezésre, hogy Évkönyvünk legyen minél jobb. Azonban ez nem von le ennek a műnek érdemeiből, A magyar Évkönyv ma méltó társa a legjobban szerkesztett európai évkönyveknek s a társadalmi viszonyok kutatójának nélkülözhetetlen adatforrása. Remélhetően a kormány meg fogja találni a módot arra, hogy e Hivatalt olyan anyagi eszközök birtokába juttassa, amelyeket a reá bízott feladat fontossága s a Hivatal munkájának magas színvonala egyformán megokol.

M. M.

HELYREIGAZÍTÁS,

Folyóiratunk múlt számában, *Ruber* Józsefnek K. O. Petraschek Die Rechtsphilosophie des Pessimismus c. könyvéről írott ismertetésébe sajnálatos sajtóhiba csúszott be, melynek helyreigazításakép a 212. oldal 5. sorában „Spenglernek világnézeti kiindulásai“ szavak helyett „Spenglerrel közös világnézeti kiindulásai“ szavak olvasandók.

A szerkesztő

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. Apr. 1930.

Alice Raven: *A Theory of Murder.* (Egy gyilkos-elmélet.) A szerzőnő pszichoanalitikus módszerrel vizsgálja a gyilkos problémáját. Az ember alapvető társadaloméletteni viszonyaiból indul ki. Úgy látja, hogy az ember fejlődésére a család alapviszonyai teszik a legelső, legelhatározóbb befolyást. Ezek a viszonyok a következők: 1. az ellenkező nemű szülőhöz való viszony, 2. a fiú-leány testvérviszony, 3. az ugyanolyan nemű szülőhöz való viszony. Ezek az alapvető relációk fejlesztik ki az ember döntő lelki jellegzetességeit, arra vonatkozóan, hogy a fantázia-érzelem, a csodálat-versengés, végül az alkalmazkodás-reális komplexumok természete és tulajdonságai miképpen alakulnak ki. A komplexumok mindig pozitív és negatív végleteket ölelnek fel és mindegyikében folytonosan küzdő feszültségben áll a szociális-antiszociális ellentét. A gyilkos problémája a primitív, gyermeki fokon: a halálkívánás. A halálkívánás pedig gyökerében az úgynevezett Oedipusz-komplexum, az apa meggyilkolása és házasság az anyával. A komplexumban az apa (az ugyanolyan nemű szülő) meggyilkolása az antiszociális, a negatív véglet, az anyával (ellenkező nemű szülővel) való házasság a szociális, pozitív véglet. Az Oedipus-dráma minden emberi lényben latens módon meglevő pszichológiai szituáció, mert minden emberi lényben megvan a hajlam erre a „diszszociációra“. A lélek tudattalan rétegei számára a gyilkosság sohasem problematikus, sőt azonnal átélhető, felfogható, mert mindenki azonnal azonosítani tudja magát a gyilkosság-dráma valamelyik szereplőjével. A szereplők (apa, szerető, anya, fiú stb.) természetesen a pszichoanalitikus iskola úgynevezett „szimbolikus szereplői“. Az azonosítástól függ aztán a gyilkosság szereplőinek morális megítélése. Ha valaki a meggyilkolt „apával“ azonosítja magát, akkor a „morális“ pozícióban van: a gyilkost a törvény kezére akarja juttatni. A „fiú“ — pozícióban van, aki a gyilkos számára mentségeket keres. Ő a lázadó. — Maga a gyilkosság ténye merőben irreális és rugója a fantázia-érzelem rétegében van. A helyesen működő társadalmi csoportban a gyilkosság elképzelhetetlen.

Ha a gyermek által látott, átélt és másolt családi viszonyban nincs meg a „disszociáció“, akkor a gyermekben nem fejlődnek ki ilyen reakciók. Nem lát sehol maga körül aszociális ténykedést, nem kénytelen lázadni, nem fejlődik benne ebben az irányban a fantázia-érzelem-komplexum és reálisan fogja megítélni a maga helyzetét. Nem ismeri meg az aszocialitást, nem készül fel rá és így életéből minden erre vonatkozó lelki készség hiányzani fog. — A jegyzetben a szerző nő egy kivégzés előtt álló gyilkos levelét közli, amely érdekes módon bizonyítani látszik az elméletet,

Hamvas Béla

CRITERION. Vol. IX. Number XXXVI. (A quarterly review London.)

Danson, Christophor: *The end of an age.* (Egy korszak vége felé,)

„Választanunk kell tehát, de nem az individualisztikus humanizmus és kollektívizmus valamely formája közt, hanem egy kizárólagosan mechanisztikus vagy spirituális kollektívizmus között. A szellemi individualizmus nem küzdhet meg a kollektívizmussal és a modern élet standardizálásával. A modern civilizáció összeomlása anyagi és erkölcsi természetű volt egyaránt. A kereszténység új életre kelthetné a régi világ szellemét, de nem hozhatja vissza vele az elmúlt virágzást és a romokba omlott anyagi alapzatot sem építheti fel. A társadalom valamely szerves típusához való visszatérés és a szellemi fontosságának felfedezése a társadalom életében nem jelenti az obskurantizmus vagy az anyagi hanyatlás korának eljövételét. Ellenkezőleg új életet enged a Nyugat civilizációjának s feléleszti azt az alkotó erőt, melyet a modern művelődés elszellemtelenülése elsorvasztott.“

i. y.

LE MUSÉE SOCIAL. Avril 1930.

Vuyst, M. P. de.: *L'éducation familiae.* (Családi nevelés.)

A családpedagógia, a gyermekek szülei által való nevelésének tudománya, jóllehet a gyermekek jellemképzésének, illetőleg alakulásának fontossága a felnőtt szociálitását illetőleg közismert tény, — az iskolai oktatás kérdéseire viszonyítva ezideig el volt hanyagolva. A családban való helyes gyermeknevelés általános irányelveinek nagy vonalakban való kifejtése után a szerző sürgeti egy Institut international de pédagogie familiale felállítását s felhívja a figyelmet az ez évben Liègeben tartandó nemzetközi családpedagógiai kongresszusra.

Le logement des familles nombreuses. (Több gyermekes családok lakáshoz juttatása.)

A többgyermekes családok lakáskedvezményeit ezidőszereint Franciaországban, főképp az építkezési segély elve alapján az 1922. évi dec, 5-i, olcsó lakásokról szóló törvény, valamint az 1928. évi július hó 13-i törvény szabályozzák, — Landry képviselő 233 képviselő által aláírt törvényjavaslatot nyújtott be, a lakássegély elvét helyezvén előtérbe, az építkezési segéllyel szemben. Tervezete értelmében mindazon szervezetek, amelyek olcsó v. közép-lakások bérbeadásával foglalkoznak köteleztetnek a jövőben arra, hogy többgyermekes családoknak a törvényes maximumhoz viszonyítva a következő engedményeket nyújtsák: 20%-ot, ha a bérlőnek 3 tizenhat éven aluli gyermeke v. gyámgyermeke van; 30%-ot 4; 40%-ot 5 és 50%-ot 6 vagy több gyermek esetében, az alatt a feltétel alatt, hogy ezek a lakások legalább 4 lakható szobából állanak, ha a család hétfagú és minden további két személylyel való szaporodás után eggyel több a szobák száma. Az ilyen módon nyújtott kedvezményeket az állam évenként visszatéríti a háztulajdonosoknak, A visszatérítés módozataira a javaslat nem terjed ki.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. Novembre—Décembre 1929.

Courtin, Rene: *Comment définir le socialisme?* (Hogyan határozzuk meg a szocializmust?)

A szocializmus szó immár 100 éves. Ez alatt az évszázad alatt tömérdek egymással kisebb-nagyobb mértékben egyező, teljesen ellentmondó, dicsérő és gáncsoló definíció igyekezett a szónak tartalmat adni. A szerző főképp, majdnem kizárólag francia társadalmi írók meghatározásait teszi kritika tárgyává. A „Figaro“ 1892. évi pályázatán pld, a következő definíciót találták a leghelyesebbnek: „A szocializmus azon törekvések és elméletek összessége, amelyek célja, hogy különböző törvény-kényszereszközök alkalmazásaival, meghonosítsa az emberek között, az elérhető legteljesebb, gazdagságban vagy nyomorban való egyenlőséget.“ Courtin a szocializmus szóval azon doktrínákat akarja jelölni, amelyek a társadalmi, különösképpen a gazdasági élet tökéletesítésére törekednek és pedig egy új, kollektív szervezet révén, amely szervezetet a közhatalmi tevékenység, az emberi lelki indítóerők (egoizmus stb.) átalakítása vagy ezen motívumoknak igazságosabb jövedelemmegosztást engedő körülmények között való hasznosítása jellemeznek.

Duprat, G. L.: *Physiologie du socialisme.* (A szocializmus fiziológiája.)

Vannak emberek, akik szocialisták, anélkül, hogy ennek tudata-

ban élnének s vannak magukat szocialistáknak vallók, akiket aligha, illet meg ez az elnevezés. Minden a priori definíció kerülendő itt, mert azt lehetne mondani, hogy annyiféle szocializmus van, ahány valóban egyéni vélemény formálásra képes ember. A szocializmus elmélete csak egy része a szocialista valóságnak, a céljait s az azokhoz vezető eszközöket tisztábban látó kollektív magatartásra, mozgalomra is tekintettel kell lenni a szocializmus fizioiogiájának művelése közben. Ez azt kutatja első sorban, hogy milyen viszony áll fenn a szocialistának nevezett kollektív képzetek és mozgalmak és a társadalmi élet összfunkeiói között. Durkheim meghatározásából kiindulva Proudhon, Marx és Jaurés tételeit elemelve megállapítja, hogy bár nincs „szocializmus“ csak szocializmusok vannak, a szocialista típus változatai és fajtái, mégis az általános típus maga meghatározható s változatai is osztályozhatók a kommunizmus és kollektivizmus ellentétpárja között való elhelyezkedés szerint. Szocializmus minden az integrális demokráciát megvalósító, a kapitalizmust tüstént vagy fokozatosan megsemmisítő forradalom hiányosságába vetett hit. A szocializmus kialakulásának, átváltozásának, pathológiájának tényezőit ismerteti ezután Duprat 3 fejezetben s a következő végső eredményhez jut. Az egészséges, monarchikus vagy arisztokratikus étatizmustól teljesen eltérő módon szervező szocializmus, az erkölcs nemesítésének, az erkölcsi egészségnek hatalmas tényezője lehet civilizációnk számára; mert minden elv, mely a társadalmi munka elkülönítéséhez, megosztásához kellő erőket — amelyeket még egy beteges individualizmus egymással ellen támaszt, — fokozatosan integrálni igyekszik, nyereség az organikus szolidaritás felé haladó emberiség számára. Ez a cél csak ellentéteken túl érhető el. Kapitalizmusnak és szocializmusnak egy felsőbb szintézisben kell egyesülniök. És a szociológus, bár nem ismeri a részrehajlást, mégis egész lelkével híve a társadalmi egység gondolatának, szeret hinni ennek a szintézisnek lehetőségében, amelyben különbeni nincs semmi emberfeletti.

U. OTT: Janvier—Fevrier 1930.

Ullrich: *La doctrine et l'enseignement sociologiques hors de France.* (A szociológiai elméletek s a szociológiai oktatás Franciaországon kívül.)

A modern szociológiának egyik szembetűnő fejlődési fázisa, hogy különösen a háború óta, nemzetek szerint elkülönül, iskolákra tagozódik. Általános jellemvonásai: a pszichológiai módszereket alkalmazza túlnyomó mértékben; a társadalomdinamikai problémáfeltevésétől elfordulva, inkább statikai problémák felé fordul figyelme; enciklopédikus igényeit levette a társadalmi csoport, konkrét problémák, falu, város, család, nevelés stb. tanulmányozását tekinti első sorban-

feladatának s ennek a problémakörnek megfelelő módszereket alkalmazza (Amerikában; social survey, statisztikai módszer és „case study method“.) Igyekszik az egyes társadalomtudományokat szociológiai szellemmel átítatni, azokat a szociológiai szempontok érvényesítésére rávezetni; minden társadalombölcseleti spekulációt tudatosan mellőzve, az értékszempontokat lehetőséghez képest kizárja. A nyilvánvalóan eseh szerző ezekután a szociológia amerikai, német, orosz, olasz, angol, svájci, osztrák, lengyel, spanyol, holland, belga, svéd, s cseh művelőinek munkásságáról számol be, bibliográfiát ad nagyon rövid jellemzés kíséretében, pár szóval kitérve mindenütt a szociológiai oktatásnak kérdésére. Bővebben az orosz, lengyel és cseh szociológiai iskolával foglalkozik. A magyar szociológiát viszont a cikkhez csatolt bibliográfiában képviseli csupán egy cím és pedig a következő: Wiese, L. von: Soziologie in Ungarn. Kölner Vierteljh. f. Soziologie. IV. 1925. p. 329—330. U. o.

M. Tazevout: *Karl Dunkmann et l'Institut de Sociologie appliquée.*

Dunkmann szociológiájának, az ú. n. alkalmazott szociológiának kritikai ismertetése.¹

ARCHIV FÜR RASSEN- U. GESELLSCHAFTS-BIOLOGIE.
1930. 23. Bd. 1. Heft.

E. Günther Gründel: *Die Bevölkerungsreproduktion in der modernen Volkswirtschaft.* (A népesedés és a modern nemzetgazdaság. A jövő haladás határának és lehetőségének vizsgálata és a faj-nemesítés jelentősége a gazdasági teljesítőképesség szempontjából.)

Mindinkább kezdik meglátni, hogy a népjólét gyökerét magában a gazdálkodó emberben kell keresni: a népesség számában és minőségében, teljesítőképességében. Ennek következtében környezethatás által igyekeztek az adott embert „feljavítani“ és „racionalizálni“. De nem igyekeztek hosszúlejáratú gazdaságpolitikát csinálni oly módon, hogy a biológiai öröklődés törvényeinek figyelembevételével még az új gazdálkodó nemzedék keletkezése előtt emeljék ennek gazdasági teljesítőképességét. Pedig erre annál inkább szükség van, mert a javak oldalán az emelkedés kimerülésének jelei mutatkoznak. A múlt és különösen a közelmúlt nagy gazdasági haladása erősen terheli a jövőbeli haladás lehetőségét; amiért is ez utóbbi nemcsak új találmányoktól, hanem tekintettel a régi berendezések elértéktelenedésére, az új termelés rentabilitásától függ. Mindezek felismerése vezette a szerzőt arra, hogy a népesség rekreációjával, mint gazdasági problémával foglalkozzék.

¹ V. ö. Társadalomtudomány 1930 216—218 és 280 s köv. lapjait.

Először is a kérdés biológiai alapjait tárgyalja. Az öröklődés és fajnemesítés e részben bemutatott közismert elemi kérdéseinek felforrólásától eltekinthetünk. Szól az emberszükségletről és az embertermelésről a modern nemzetgazdaság szempontjából. Előbb a mennyiségi, majd bővebben a minőségi kérdésekről. Az optimális népsűrűségre egész általánosságban áll, hogy valamely ország népességének lehető legnagyobb jóléte akkor érhető el, ha a kérdéses országban nem él több ember, mint amennyit a mindenkori táplálékkeret megenged, de nem is kevesebb, mint amennyit az ország potenciális gazdaságának fentartása megkíván. Számszerű megállapítás itt alig lehetséges, de ettől függetlenül is nyilvánvaló, hogy a nyugati gazdaságban a népesedés a krízis stádiumába lépett. A nyers születési és halálozási számok összehasonlítása ezt a krízist még kendőzi, de a nemzőképes korúakhoz viszonyított arányszámok azt mutatják, hogy a gazdaságilag megkívánt minimum, a népesség számszerű megmaradása, sincs biztosítva.

Még fontosabb a népesedés minőségi problémája. Az ember társadalomgazdasági haszonértéke elméletileg úgy állapítható meg, ha költségértékét (vagyis amit élete folyamán fogyasztott) szembeállítjuk tevékenységértékével (amit életében termelt). Az így nyert egyéni mérlegek összege adja a társadalomgazdaság összmérlegét, amely mutatja a közgazdaság teljesítő képességét és a közjólétet. Az „optimális” minőségi népesedés oly népesség-összetételre törekszik, amely a legkedvezőbb nemzetgazdasági mérleget biztosítja. Ezt elérheti, hkedvez az átlagon felüli cselekvőképességnek. Ehhez azonban nem elég a környezethatás, a nevelés. A társadalomgazdaságnak, ha figyelembe veszi az embert, mint a népesség újratermelőjét és mint öröklődő tulajdonságok hordozóját, látnia kell a minőségi népesedés krízisét és a fajnemesítés szükségességét. A társadalmi rétegződés gúlájában ugyanis felülről lefelé az egyes rétegek átlagos gazdasági teljesítőképesége fokozatosan csökken. Ezzel szemben a születési arányszámok, a népesedési újratermelés hányadosa felülről lefelé növekszik. Vagyis gúlánk felül keskenyedik, alul szélesedik, holott a jövő gazdasága viszonylagosan mind több kvalifikált és magas kvalifikációjú munkást igényel és mind kevesebb kvalifikálatlant. Emellett új fogyasztók serege keletkezik anélkül, hogy a termelők tábora is megfelelően növekedné. S minthogy a gyermek szülei tehetségét és cselekvőképességét nagy átlagban messzemenően örökl s így az új nemzedék minőségi összetételét és ezzel a gazdaság jövő sorsát a tehetséges és tehetségtelen ember-tömeg, mint kiindulási tömeg és a szaporodás lefelé növekvő mértéke döntően befolyásolja, nem marad más kivezető út, mint a termékenységi viszonylatoknak megfordítása,

Így válik a népesedési politika, mint a népesedési rekreáció alakitója, a tökéletes gazdaságpolitika integráns részévé.

V. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE 1930. 1.

P. A. S o r o k i n: *Die Soziologie als Spezialwissenschaft.* (Szaktudomány-e a szociológia?)

A folyóirat által rendezett symposion *negyedik* résztvevője a Harvard-egyetem híres tanára, a következőképpen nyilatkozik a társadalomtudomány természetéről:

A szociológia törvénymegállapító (nomográf) tudomány. Ilyenként vizsgálja, elemzi és osztályozza az emberi társadalom jelenségeit az egyéb társadalmi vagy szellemtudományi diszciplínáktól eltérően. Három kutatási területe van. Az általános társadalomtudomány a társadalmi jelenségek, vonatkozások mivoltát, lényegét és alapformáit vizsgálja. Ennek logikai továbbvitele a másik terület, amely a különböző társadalmi jelenségek okozati és hatásbeli viszonyának állandóságát, a társas kapcsolatok állandó elemeit és alapformáit ismerteti és osztályozza. A harmadik szociológiai munkaterület az élettani és a földrajzi jellegű embertársadalmi jelenségek között fennálló okozati és hatáskapcsolatok állandóságának törvényeit keresi. A szociológia a nomográf tudományok minden módszerét alkalmazza: a deduktív, a statisztikai, történettudományi és a kísérleti módszereket egyaránt, különösen pedig a típuskereső módszert. Az okozati és hatásviszonyokat a transzsubjektív megfigyelés, a jelenségek lemérése, értékelése pedig az introszeptív indukció és interpretáció módszerével közelíti meg. A módszerek együttes alkalmazása igen ajánlatos.

A szociológiai oktatás kérdéseiben is nyilatkozik Sorokin. Céltalannak, sőt károsnak tartja a sok egyetemen dívó „bevezető tanfolyamokat“, mert felületes ismeretet adnak s a fogalmak összezavarására vezetnek. Csak a harmadik és negyedik egyetemi évben kezdhető a szociológia tanítása, akkor is szorosan elkülönítendő az alapvető vagy elemi tanfolyam a speciális tanfolyamoktól. Az előbbiben a társadalmi elméletek története, módszertana, a társadalmi jelenségek általános elmélete, elemzése, alkattan, végül a társadalmi dinamika tárgyalandó. Speciális szociológiai kollégiumok csak a gazdagabb, jól felszerelt egyetemekre valók.

A demagóg álszociológia, amellyel felületes politikusok és kon-tár reformerek kompromittálták e tudományt, nem ítéltető el eléggé. Meg kell azonban védeni azt a szociológiát, amely Konfuciust, Platónt, Aristotelest, Varrót, Ibn Kaldunt, Macchiavellit, Hobbést, Vicot,

Malthust, Fergusson, Adam Smith-t, Montesquieut, Süszmilchet, Herbert, A. Comte-ot, H. Spencert számíthatja művelői közé.

Wilson D. Wallis: *Der Einfluss der Geistesform auf Methode und Theorie*. (Hogyan befolyásolja a személyiség a tudós módszerét és elméletét?)

A lelki forma, a személyiség pszichológiai organizmusnak tekinthető, amely erősen rányomja bélyegét a tudós munkájára. A társadalmi tudományoknál a tudós személyisége annál jobban érezteti hatását, mert itt nézetek, szemléletek kifejtéséről van szó, olyan lelki működésről, amelyben a személyiség mint dinamikus irányító tényező elvitathatatlan. A szociológus munkájának kellő megértéséhez és értékeléséhez tehát igen hasznos a tudós egyéniségének, lelki fejlődésének ismerete.

E. Schwiedland bécsi egyet, tanár a közlekedési és termelési technika szociális hatásáról, Ida Lublinski pedig a mítosz kialakulásának problémájáról írt példákkal gazdagon szerelt értekezést.

S. G.

ATHENAEUM 1929. évi 5—6. sz.

vitéz **Moór Gyula: *Metafizika és jogelmélet*.**

Napjainkban a metafizika mindinkább tért hódít a filozófiában és ennek hatását érezzük a jogfilozófiában is. Pedig a metafizika közvetlen kapcsolatban nem lehet és nem is hozható a joggal. Tehát nincs létjogosultsága a jogfilozófiában.

A metafizikának a joggal való kapcsolatát érdekesen fejtegeti *Ruber József* „A jogtudomány és világnézet” c. értekezésében. Szerinte fellelhetjük a jog esoterikus metafizikáját, melynek alapján építhető csak ki összhangzatosan a jog és amelyet ha megdöntene a filozófia, a jog caput mortuummá válna, Ez tehát nem metafizikai jogbölcselet, hanem jurisztikus metafizika lenne.

De a jog — veti ellene *Moór Gyula* — nem tartalmazhat erkölcsi értékeken kívül igazságokat is, amazok megítélésére pedig a jogi értéktan van hivatva, a jog fennállhatóságának kérdése pszichológiai probléma. Hol van tehát a talaj a metafizika számára?

Az etika és ismeretelmélet továbbképzése gyanánt jelentkező metafizikának a jogfilozófiával közvetlen kapcsolata nincs. Ehhez csak azok a jogfilozófusok szoktak folyamodni, kik „tudományuknak sem problémáit, sem azok megoldását világosan nem látják”. Míg egy tudomány problémáit természetes, józan ésszel meg lehet oldani, bortság a metafizikához, mint kiségitőhöz folyamodni,

Végül ismerteti Baumgarten Arthur „Rechtsphilosophie” c. művét, mintegy elrettentő például, hogy hová vezet egy metafizikára épített jogfilozófia.

Nagy Géza.

Dékány István: *Etika, szociológia, társadalomfilozófia.*

Az etika fejlődése szoros kapcsolatban van a szociológia problémamegoldásaival.

A társadalmi naturalizmus szerint a társadalmi tény egyszersmind érték is és ennek messzemenő, politikai életbe nyúló következményei vannak.

Az egalitarizmus feltételezi az emberek egyenlőségi hajlamát, az egyenlőség mégis kényszerűsége alapszik. Mint pozitív célnak nem csekély a mozgató ereje.

A *megbecsülés* vágyán át jutunk el az *önértékérzelem* fogalmáig. Ez nemcsak természetes képződmény, önmagától alakuló, lehet nevelés eredménye is. Minthogy az egyént értékhozóznak mutatja be, bizonyos *méltósággal is jár, a társas elismeréstől függetlenül.*

A mesterségesen fűtött önértékérzelemben (marxizmus) két hiba van: 1. a mesterségeség, 2. az önértékérzetnek nem igazolt s valódi érték indexe,

Erősebb ösztönző a kitűnés vágya. Az objektív haladás vágyában *magasabb önértéktudat* van, amely *szolgálattá* teszi a tevékenységet.

Nem egoizmus-e a kitűnés vágya? Ez a kérdés az etikák *tipizálhatóságához* s a tipizálás értékéhez vezet. A szerző szerint négy tipikus álláspont lehet: *szubjektív egoizmus, objektív egoizmus, szubjektív altruizmus és objektív altruizmus.* Az objektív egoizmus etikája a szociológia szempontjából döntő jelentőségű. Belőle származik az individualizmus, liberalizmus és szabad verseny. Különösen Hobbesnál és Spinozánál található fel s utóbbinál még a leginkább metafizikai gondolatrendszer közepette is kicsillámlik.

Az objektív haladásvágy és az obj. egoizmus között az a különbség, hogy az előbbinél *egyénefeletti* cél a mozgató erő, míg itt ez nem „hódolatos szolgálat“, hanem egyéni feltörés. Ez az egoista *egalitarista* is, ő fejlesztette ki a mindenki normaadó, de mindenki normakötelezett eszméjét is, ez nő naggyá a modern demokráciában is,

Tönnies szerint közösség és organizáció különböző értékűek, Wiese szerint a sorrend ilyen: tömeg, kiscsoport, vagy korporáció. Ismernünk kell a kollektív szolgálatcímzettek természetét (ez a szociológia feladata), aztán kő vethetjük az etikai probléma feladata: melyiknek mivel tartozunk,

A téma ezzel nincs kimerítve, a szociológia keveset tett ezirányban, az *etika* semmit, *A társadalom értékkritikájára a társadalomfilozófiának kell vállalkoznia. A társadalmi naturalizmus* a múlté, a társadalomszervezeti értékek kimutatására kell törekednünk.

Aradi Zsolt

A TÁRSULAT ÉLETE.

VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEK.

A Társulat választmánya 1930. március 7-én tartott ülésén tagfelvételek ügyében határozott. Felvétellett 11 rendes tag. A főtítkár ismertette a Társulat működését. Előadást tartottak:

1929, november 15-én dr. *Gáspár János* r. tag: A modern fajproblémák kialakulásának okai címmel.

1930. január 31-én dr. *Horváth Barna* vál. tag: a Common Law filozófiája címmel.

1930. február 14-én és 21-én dr. *Czakó István* r. tag két előadásban ismertette a modern Amerika társadalomrajzát.

1930 március 7-én dr. *Dékány István* vál. tag A társadalmi felemelkedés problémája a szociológiában címmel értekezett.

Az 1930 június 14-én tartott választmányi ülés újabb 14 tag felvétele ügyében határozott, A főtítkár jelentése szerint újabb előadás tartatott április hó 11-én, amikor is dr. *Ihrig Károly* rendes tag a szövetkezeti mozgalom társadalomlélektani kérdéseit ismertette. Ezután a választmány a közgyűlés előkészítésével foglalkozott.

A TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSE.

Június hó 15-én tartotta a Társulat V. rendes közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A közgyűlést dr. *Horváth Gyula* egyet. tanár, elnök nyitotta meg s felolvasta *Két kor között* címmel írt és élénk tetszéssel kísért tanulmányát, amelyet a Társadalomtudomány szeptember-októberi számában fogunk közölni.

Dr. *Szombatfalvy György* főtítkár jelentését a következőkben tette meg:

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt évet, sajnos, a stagnálás évének kell tekintenünk. Az országszerte súlyosan jelentkező gazdasági válság s ezzel összefüggésben a szellemi és nem kevésbé a tudományos életben is jelentkező feszültség Társulatunk működésére is kedvezőtlen hatással volt. Ez

első sorban abban nyilvánult, hogy az anyagi gondokkal küzdő és munkájában agyonhajsztolt értelmiség részéről s itt tudományágunk szorosan vett művelőit sem vehetjük ki teljesen, az érdeklődés, illetőleg a munkakedv bizonyos csökkenése következett be. Noha ez tudományos életünk egyéb területein is többé-kevésbé észlelhető, természetesen, hogy erősebben jelentkezett a mi diszciplinánknál, amely a tudományos élet hierarchiájában még nem nyervén polgárjogot, csak privát diligenciából művelhető. A folyó esztendei depresszió legerősebben az előadások terén volt érezhető. Több előadásunkat a jövő társulati évre kellett elhalasztani. Hét előadó ülésünk közül, ámbár valamennyi igen érdekes és magas színvonalú volt, csak három vonzott nagyobb közönséget. Az amerikai társadalomról szóló két előadás és az, amely a társadalmi felemelkedés problémáját tárgyalta. Sajátságos, hogy annyira időszerű és fontos kérdések is, minő pl. a szövetkezeti mozgalmak társadalomlélektani vizsgálata, vagy a modern fajproblémák kialakulásának vizsgálata a hivatott előadók dacára csak gyér hallgatóságot vonzottak. Aránylag kis érdeklődés nyilvánult dr. Paul Honigsheim kölni professzornak előadása iránt is, amelyet Társulatunk vendége az ősszel a mozi és rádió szociológiájáról tartott. Előadásaink, amelyek részben a Közgazdasági Egyetemi Kar, majd a Tudományegyetem Bölcsészeti Karának egyik tantermében tartattak, túlnyomó részben társadalom-elméleti kérdésekkel foglalkoztak, A szociográfia és a szociálpolitika művelésére, jóllehet ezek nyilván nagyobb érdeklődést váltanának ki, Társulatunk működő tagjai kevés hajlandóságot tanúsítanak. Ennek okait érdemes volna feltárni, mint-hogy azonban ez messze vezetne, talán elég itt arra a jelenségre utalni, hogy a társadalom állapotának vizsgálatát és elemzését, lehet azért, mert ez a tények pusztá megállapításával is már bizonyos akaratlan kritikát jelenthet, mai ideges és a tárgyilagos kritikától is idegenkedő közéletünk tényezői épen nem igyekeznek előmozdítani. Pedig kétségtelen, hogy Társulatunk nem térhet ki ezirányú feladatai elől, hiszen ezt közállapotaink súlyosbodásának idején a Társulat célkitűzése fokozott mértékben megkívánja.

Átmeneti veszteséget jelentett Társulatunk munkájára nézve az a körülmény, hogy több fiatal tagtársunk, folyóiratunknak is szorgalmas és jeles dolgozótársai, az évet vagy annak nagy részét külföldi tanulmányúton töltötték. Valójában ez tudományágunk jövő művelése szempontjából hasznos és örömdetes. Egyik nem jelentéktelen eredménye tagtársaink külföldi tanulmányútjának az, hogy külföldi kapcsolataink megalapozását is hathatósan előmozdítják. Dr. Horváth Barna tagtársunk az angol, dr. Trócsányi György tagtársunk pedig a francia szociológia kiváló művelőivel hozta munkánkat szorosabb kapcsolatba.

A Társulat taglétszáma lényegében változatlan maradt. Kénytelenek lévén késedelmesen fizető tagtársainknál hátralékaik befizetését szorgalmazni, az elmúlt év folyamán 26 tagtársunk — szinte kivétel nélkül nehéz anyagi viszonyaikra való hivatkozással — a Társulat tagjai közül törlésüket kérték. További veszteséget okozott 5 tagtársunk, névszerinti Jankó Antal, dr. Farkas Dénes, dr. Kálmán Mihály, Kramer Gyula és Kendeh Kirchknopf Gusztáv elhunyt, akiknek emlékét őrizni fogjuk. Az elmúlt évben a Társulat rendes tagjai közé 26-an vétettek fel. A múlt évi 686-os taglétszámmal szemben tehát ezidő szerint 681 tagja van a Társulatnak, ami 0.7% csökkenésnek felel meg. Itt említem, hogy dr. Szádeczky Kardoss Tibor tagtársunk 100 pengő alapítótagdíj lefizetésével Társulatunk alapító tagja lett.

A Társulat munkásságának egyik részéről, az előadásokról fent már megemlékeztem. Másik munkaterületünk a Társulat folyóirata, a Társadalomtudomány, Ennek 1929. évfolyama 464 oldalon, tehát 29 ív terjedelemben jelent meg s 14 nagyobb tanulmányt, 15 kisebb cikket, 46 könyvismertetést és 23 folyóiratszemlét tartalmazott. A folyó polgári évben eddig 248 oldalt jelentettünk meg. Itt említem meg, hogy ez év januárjától ismét Budapesten jelentettük meg a folyóiratot, s hogy a nyomdaváltozás költségemelését nem tett szükségessé.

Beszámolóm végére érve, legyen szabad indítványoznom, hogy a tisztelt Közgyűlés azoknak, akik Társulatunk munkáját e nehéz esztendőben anyagi támogatásukkal előmozdították, első sorban a miniszterelnök és a kultuszminiszter uraknak, továbbá Budapest székesfővárosnak és Győr szabad királyi városnak a magyar tudomány érdekében nyújtott adományukért hálás köszönetét nyilvánítsa.

A főtitkár indítványát a közgyűlés egyhangúlag elfogadta. A Társulat pénztárnoka a következő jelentést terjesztette a közgyűlés elé:

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk anyagi ügyeinek múlt évi alakulásáról a következőket van szerencsém jelenteni:

Az 1929. évet 950,89 P. kezdővagyonnal nyitottuk meg. Az év folyamán az alábbi bevételeink voltak:

alapító tagoktól befolyt	96.— P,
tagsági díjából	3,355.20 P,
előfizetésekből	2.185.83 P,
Kiadványaink eladásából	.. 530.39 P,
régi papírkészletünk eladása révén befolyt	882,60 P,
adományokból.....	3,008.80 P,
egyéb címen	20.21 P,

az összes bevételünk a kezdővagyonnal együtt tehát: 11.029,92 P

Az adományok címén említett 3.008.80 P. a miniszterelnökség 1.120 P-ös adományát, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1.300 P. évi államsegélyét, továbbá Csanád vármegye 150 P. és Veszprém vm. 238.80 P. adományát foglalja magában. Ez adományokért nagylelkű adományozóinknak ez alkalommal is hálás köszönetet mondunk. Az 1929. év folyamán kifizettünk:

nyomda költségekre	5.930.80 P-t,
írói díjakra.....	1.511.— P-t,
a főtitkár tiszteletdíjára.....	1.600.— P-t,
a pénztáros tiszteletdíjára.....	440.— P-t,
az irodai segéderő díjazására	450.— P-t,
könyvbeszerzésre.....	12.— P-t,
előadások rendezésére.....	382.20 P-t,
portóra.....	233.19 P-t,
egyéb költségekre.....	257.39 P-t,

összesen kiadtunk: 10.816.58 P-t,

amelynek a 11.029,92 P. bevételből való levonása után 213,34 P, egyenleg mutatkozott, amellyel — mint kezdővagyonnal — a folyó költségvetési évet megnyitottuk.

Méltóztassék a most előadottakra nézve a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és annak eredményéhez képest részemre a felmentést megadni.

Dr. Horn József, pénztáros.

A számvizsgáló bizottság jelentését dr. Thewrewk Pallaghy Attila terjesztette elő. Indítványa alapján a közgyűlés a pénztárosnak a felmentést az 1929. évre megadta.

A folyó költségvetési évre — a választmány hozzájárulásával — az alábbi előirányzat terjesztetett elő:

Tagsági díjakból 3,400 P, előfizetési díjakból 2.200 P, kiadványok eladásából 300 P, adományokból 6.500 P-t remélünk, amely összegek a 207.28 P-t kitevő kezdővagyonnal és a már befolyt 100 P alapító tagsági díjjal együttesen 12.707.28 P-t tesznek ki.

E bevételeket előreláthatóan a következő kiadások fogják terhelni: nyomdaköltség 6,600 P, írói díj 2.800 P, a főtitkár tiszteletdíja 2.240 P, a pénztáros tiszteletdíja 620 P, az irodai segéderő díja 720 P, portó 220 P, és egyéb költség 200 P. A várható kiadások összege tehát 12.600.— P, amelyre az előirányzott bevételek — ha teljes mértékben befolyanak — elegendő fedezetet nyújtanak.

Tisztelettel kérem a közgyűlést, hogy a bemutatott előirányzathoz hozzájárulni méltóztassék.

Dr. Horn József, pénztáros.

A közgyűlés az előirányzathoz hozzájárult.

Az elnök indítványára a közgyűlés táviratban üdvözölte a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak egyidejűleg Szentesen ülésező vándorgyűlését.

Ezután D é k á n y István vál. tag külföldi tiszteletbeli tagok választására vonatkozó előterjesztését tette meg a következőkben.

Tekintetes Közgyűlés!

A Magyar Társadalomtudományi Társaság programjába vette s évek óta céltudatosan dolgozik azon, hogy a szociológia legnevesebb, tudós képviselőivel érintkezésbe lépjen s ezzel a szociológia problémáinak megoldását nemzetközi munkamegosztás útján is elősegítse. Munkánk nincs lezárva, de máris jelenthetjük, hogy az érintkezés folytán vezető egyéniségek munkánkat már megismerték és értékelik. Jóakarukat, figyelmüket hálásan vesszük, s a választmány megbízásából van szerencsém tisztelettel kérni a közgyűlést arra, hogy egyelőre három külföldi tudóst válasszon meg *tiszteletbeli tagul*. Három különböző nemzet vezérelméi ők a szociológia keretében úgy tudományos pozíciójuknál, mint nagyértékű munkásságuknál fogva:

1. *Othmar Spann*, a bécsi egyetem közgazdaságtan- és társadalomtan tanára, kinek két év előtti budapesti előadása Társaságunk keretében folyt le, nagy érdeklődés mellett, bizonyára ismeretes működési irányzatában. Mint az újromantikus iskola feje, egy tudományos álláspontot klasszikus tisztaságban kristályosít ki. Gesellschaftslehre-jétől legújabb: Gesellschaftsphilosophie című munkájáig — főleg a Schöpfungsgang des Geistes c. műve keretében — azt látjuk dokumentálva, hogy egy hatalmas spekulatív erő minő termékeny lehet a mai szociológiára nézve, minő termékeny lehet a szintézis az elemző valóság-tudományi szociológia és a filozófia között.

2. *Alfred Vierkandt* a berlini egyetem társadalomtan- és filozófia professzora már ethnografiai kutatásai alapján is bőségesen rászolgált volna arra, hogy őt tiszteletbeli tagul ajánljuk. Gesellschaftslehre, majd Gesellschaftsphilosophie c. újabb munkáiban mint a Simmel-féle formális analitikus szociológia jeles képviselője mutatkozik be. Páratlan analízisei elpusztíthatatlan értékei tudományunknak, Elfogulatlan módszertani álláspontja önmagával szemben is kritikussá teszi, a lelkiismeretes és finom elemzés mestere; a pszichológia, ethnográfia és szociológia szoros kapcsolatát eredményesen dokumentálja,

3. *Charles Bouglé*, a párizsi egyetem tanára, a Durkheim-féle iskola ma legnagyobb képviselője. Les idées égalitaires, Essai sur le régime des castes, Les sciences sociales en Allemagne, Qu'est-ce que la sociologie? Le solidarism, Lecons de sociologie sur l'évolution des valeurs, stb. c. munkáinak roppant elterjedtsége mutatja nagy hatását. Ámbár a pozitívizmus szelleme még erősen lüktet munkáiban,

mégis kutatási iránya jelentős értékkel és fejlődésképes elemekkel tüköröződnek írásaiban. A párizsi tanárképző intézet, École normal supérieure, igazgatója egész iskolát gyűjt maga köré. Fényes formuláiban az intézményeket összehasonlító szociológus elme logikájának minden erénye jelentkezik.

E három ország egy-egy vezető tudósának tiszteletbeli taggá választását a választmány megbízása alapján tisztelettel ajánlom a m. t. közgyűlésnek.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat közgyűlése az indítványt egyhangúlag elfogadta s Othmar Spann bécsi, Alfred Vierkandt berlini és Charles Bouglé párizsi egyetemi tanárt a Társulat tiszteletbeli tagjává választotta.

KÉT KORSZAK KÖZÖTT*

Itt állunk a középén, ahol a múlt
és jelen hullámai találkoznak ...

Rendkívüli időket élünk. Egyetlen összetett esemény e rendkívüliség közös forrása. A világháború, amíg tartott, milliók küzdelmét jelentette egymás ellen, és e küzdelemben nemcsak azok vettek részt, akik a fronton állottak. Amióta meg az úgynevezett békét megkötötték, sok helyt milliók szenvedését jelenti az az állapot, amely a politikai és gazdasági eltolódások képében a világháborúnak közvetlen következménye. A történés folytonossága nem tűri, hogy akár egyetlen hang vagy kézmozdulat utóhatás nélkül essék ki a kollektív események egymásutánjából. Hogyne éreznők hát most is, tízegynéhány év után, annak befolyását, ami arányainál fogva az emberiségnek eddig megért legnagyobb katalizmája lett?

De nem magunkról, jelen külső állapotainkról akarok ez alkalommal beszélni, hanem arról a visszahatásról, amelyet ezek lelkünkre gyakoroltak. Mert hisz nyilvánvalóan mi emberek is másokká lettünk a rendkívüli események pörölycsapásai alatt; a legkegyetlenebb valóság gondolkodásunk, érzésmódunk, életfelfogásunk, világnézetünk megváltoztatása nélkül nem suhanhatott el a fejünk fölött. Hacsak az alkalmazkodásnak némi képességével rendelkeztek, mások lettek, mint voltak, az öregek, akik mélyen a rajvonal mögött figyeltek a háború borzalmára, és mások a tizenöt év előtti ifjak és férfiak, kiknek lelkét legnagyobb élményük, a háborúban való részvétel formálta. A harmadik nemzedék már csak mint gyermekemléket őrzi a háborús állapot ismeretét vagy éppenséggel csupán szóbeszéd által értesült arról. De viszont kezdetül fogva benne élt abban a gazdasági nyomorúságban, amelyet a világégés idézett elő, s amely e nemzedék testi-lelki fejlődését kényszerű módon határozta meg.

Bármennyire érdekes, kínálkozó is lenne az a direkt feladat: a most említett három korosztályt egymás mellé állítani, összemérni, s evvel kapcsolatban világnézeti szögből ahhoz az „ifjúsági“ problémához hozzászólni, amely az elmélet terén mint

*A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1930 évi június 15.-iki közgyűlésén tartott elnöki megnyitóbeszéd.

újszerű orientáció, a gyakorlatban mint jogosnak hitt érvényesülés kívánsága jelentkezik: szíves engedelmséggel ez alkalommal elsősorban mégiscsak magamról fogok beszélni. Azon öregek közé tartozom, akik meglett korban, kialakult nézetekkel érték meg, szenvedték végig a világháborút; akik tehát szellemi pluszként avval a tapasztalattal is rendelkeznek, amelyet a társadalmi állapotok elbírálására egy békés, normális korszaknak viszonyai nyújtottak. Tegyük már most fel a kérdést: mi maradt meg a régiből bennünk, öregekben; mennyire tudtunk, mennyire kellett az új viszonyokhoz alkalmazkodni; mennyit és mit tekintünk még mindig olyasvalaminek, amihez a külső változások ellenére is szívósan ragaszkodunk? Ha mások nevében nem is beszélhetek, önana-lízisem és — vallomásom sok vonatkozásban bizonyára az általánosabb jellegű korrajz képét fogja majd magán viselni. Manapság aristophanesi élességgel és turgenyevi mélységgel szeretnék némelyek az öregeknek és a fiataloknak világfelfogását egymással szembeállítani. Hátha végső következtetésként majd az sül ki fejtegetéseimből, hogy az ifjak nem is annyira újszerűek és ifjak, mint ahogy sok esetben gondolják magukról és mi öregek a lát-szat ellenére sem vagyunk még öregek?

I.

Mi, régibb nemzedék, mielőtt a legnagyobb történeti időket megértük volna, egészen a *hisztorizmus* légkörében éltünk. Bármily paradoxonnak lássék is, úgy van: történeti valóság és történelmi gondolkozásmód gyakran ellenségei egymásnak. Csak nyugodt, békés időben ér rá az ember a minden áron való hisztorizálásra. S mi ezt sokféle téren és formában tettük meg, mint annak a 19. századnak gyermekei, amely az előző kor felvilágosodásával szemben az általános emberi tulajdonságok hangsúlyozása helyett épp a históriai elkülönülések meglátását, gondolati feldolgozását tartotta a maga sajátos feladatának.

Már az iskolában szereztük meg a történet szeretetét és a történelmi felfogásmódnak készségét, mint ahogy a korszellem kívánságait e tekintetből is a pedagógia mutatta fel a legpregnansabb alakban. A túlzások nem hiányoztak. Ide sorolom például azt a badar meggyőződést — pedig ez tantervekben és tanítási módokban is kifejezésre jutott — „hogy a növendékeknek a szellemi fejlődés azon fokozatain kell áthaladniok, melyeken át maga az emberiség művelődése mai állására jutott“ (Kármán Mór, Paedag. dolgoz. I. 45. 1.). Egyik pedagógusunk meg nem elégedett meg avval, hogy a nemzeti tárgyak — tehát javarészt történetiek — fog-

lajlák el a tanításnak középponti helyét, hanem az egyetemes történetet jelentette ki a középiskola centrális tárgyának, a „hisztorizált szociális embert“ volt csak hajlandó művelt embernek elfogadni (Schneller István, Javaslat a kolozsvári orsz. tanárképzőintézet gyakorló középiskolájára vonatkozólag, 1918. 47. köv. 1.). Az élet azután hatásukban mutatta be az ilyenféle tanítás eredményeit, szertelenségeit is. A tudós, a bölcsész még az elmélet és rendszerezés rovására is históriát írt; ezért nem tudott a mi tudományunk, a szociológia oly sok ideig elméleti formát ölteni. A művész meg saját gényusza helyett letűnt iskolákhoz való kapcsolatát kereste. Talán még az államférfiakat is kelletténél jobban kötötték meg a történeti hagyományok. Ha a mindennapi élet megnyilatkozásaitól eltekintünk, csak a győzelmesen előretörő technika reszisztált, A történelmi gondolkodás túlzásainak is volt benne részük, hogy az ellentétet könyvtudás és gyakorlati élet között olykor nagyobb-nak láttuk, mint szabad lett volna.

Az újabb idők — ebben semmi kétség sincsen — átlökték a hisztorizmusnak burkát. Az újszerű helyzet megsokszorozódott nehéz feladatok elé állította a mi nemzetünket is, s figyelmét a távolmúlt háttérbeszorításával a jelen felé fordította. Mozgalmas idők a pusztá hisztorizálásnak alkonyát szokták jelenteni. A múlt század reform-korszakában féltette Széchenyi a magyart a régi dicsőségért rajongó ábrándképektől; a német filozófus, Nietzsche, közvetlenül a 71-es győzelem után óvta népét az akaratot bénító múltbeteiktől (Kornis, Kultúra és nemzet. 109. köv. 1.).

Még ha vissza is utasítanók az angolszász pragmatizmust, amely még az igazságot is az élet küzdelmében mutakozó haszon és siker szerint akarja elbírálni, a változott viszonyok között készségesen csatlakozunk sok olyasminek követeléséhez, amit annak a görög szónak a latin ellenpárjával, az *aktivizmus-sal fejeznek* ki az új világnézet akaraterős hirdetői (1. u. o. 85. köv. 1.). Ha valamikor, úgy most kell iskoláinkban, tanulmányainkban, elméleti és erkölcsi tudásunkban arra a célra berendezkednünk, hogy Irinn a nemzetek versenyében az egész közösség, benn az egyéni rátermettség küzdelmében az egyes ember minél nagyobb felkészültséggel töltsse be helyét. A megcsonkított ország mindannyiunktól fokozott munkát igényel, ha ragaszkodunk a reményhez, hogy a beteg szervek idővel reparálódni fognak. Túlságos nagy áron megszerzett állami önállóságunk eddig nem ismert újszerű feladatokat jelent számunkra, s nemzetközi kapcsolatok megteremtését és ápolását keresi. Sűrített belső társadalmi életünk nagyobb energia-források és erő kifejtések szükségét támasztja, hiszen kétőzött súllyal nehezedik ránk a végezt: annyiival többen vagyunk,

amennyivel nehezebb a megélés. S ennek a megfeszített munkának természetesen a tette átváltható gyakorlat jegyében kellene folynia, s az a munka a jelenre irányított figyelmet, a jelen állapotok és szükségletek ismeretét kívánja előfeltételül.

Mindezt csakugyan így tudjuk, így gondoljuk mi is. De az következik-e már most ebből, hogy a történettánnitást iskoláinkban ejtsük el vagy hogy a „hasznos“ tudnivalók érdekében akár lényegesen szorítsuk meg? Hazai történetünkre vonatkozólag ezt bizonynyal senki sem fogja kívánni; történetünk tudatosítása mindenkor nemzeti existenciánknak egyik alappillére marad. A nemzeti érzés a háború alatt és után intenzívebbé, mert élményszerűbbé lett; már e nagy változás sem tűrné meg a hazai emlékek elhanyagolását. Az elvek sajátságos ironiája, hogy míg az elmúlt liberális korszak — belső természetével ellentétben — kedvelte a történeti tanulmányokat, addig a mai társadalmi felfogás, amely pedig egészen véve kollektív jellegű, mindenáron anhisztorikus szeretne lenni. A hisztorizálást tehát már elvszerű következeteségből sem ejthetjük el, s legföllebb az anyagválogatásnak és tanításnak módja változik majd a korszerű kívánalmaknak megfelelően. Mint ahogy a történetet általában, úgy hazai történetünket is jelenre vonatkoztatott fontosságában kell majd előadnunk. Múlt és jelen között az ellentét rögtön megszűnik, mihelyt a múltnak ismeretét a jelen valóság aktív erőtenyezőjévé, lelki készségévé tettem meg. A történettudás sohasem öncél a praktikus életben, hanem érzelmek mozgatója, tettek erőforrása. Még o. tudománynak is kényszerűen köteles elve: a múltat a jelen szögéből látni és elbírálni. Történettudomány lényegében nem egyéb, mint újból és újból megismételt kísérlet, hogy a tegnap állapotait a ma változott szempontjaihoz és kategóriáihoz mérjük.

És ezek a tételek, melyeket itt általánosságban állapítottam, meg, érvényesek arra a tanulmánykörre is, amelyet a modernizmus harcosai előszeretettel választanak ki támadásaik tárgyául, érvényes a klasszikus nyelvekre is. A praktikus élet minden sérelme nélkül kelhetnek védelmőkre, ha az imént mondottakat figyelmen kívül nem hagyom és hogyha a tanulás kötelességét azokra szorítom, akiknek a klasszikus ismeretekre valóban szükségük van. Rég túl vagyunk azon az időpontra, amidőn még az általános műveltség nevében lehetett görögöt és latint követelni. A művelődés erős demokratizálódása ennél tágabbá tette a kérdéses fogalmat, s ma már a humánus ismeretekben való jártasság a habitus culturalis-nak egy egész különös esetét jelenti. De viszont ugyancsak az a demokratizálódás nem terjedhet odáig, hogy egyenlőségi elvével a papot, a tanárt, a jogászt és az orvost azon

ismeretek elsajátításától fossza meg, amelyek nélkül azok hivatásos munkájukat nem fogják tudni majd a megkívánt színvonalon elvégezni. Nemcsak Európának, hanem az egész világnak iskolaügye súlyos válságon megy a mai időkben keresztül. A háború befejezése óta középiskolákban és egyetemeken a hallgatóságnak száma mindenütt hihetetlenül megnövekedett. Ennek természetes következménye azután, hogy a hagyományos típusú iskolákban az oda nem való elemek felszaporodása a régi tanulmányi rendet és tudás-szintet komolyan fenyegeti. Minden lelkiismeretes pedagógusnak legfőbb feladata manapság, hogy ezen veszedelmes irányzat ellen az óvóintézkedéseket megtegye. Nem az egyenlősítésnek tett újabb és újabb engedmények vezetnek itt a célhoz, bármennyire népszerűek is legyenek, hanem itt csak az a becsületes igyekezet segíthet, amely a legmagasabb intelligencia számára a régóta bevált tanulmányi rendet és a vele kapcsolatos kultúr-nívót mindenáron biztosítani akarja. Már pedig semmi sem tartozik annyira közvetlenül ehhez a nivóhoz, mint műveltségünk forrásaival, az antik emlékekkel a szellemi összeköttetést fönntartani.

II.

Bármennyire jelentős is az a körülmény, hogy minő állást foglal el a kultúremler saját múltjával szemben, mindenre kiterjedő szerepénél fogva még fontosabb az a kérdés, melyet most folytatólag hozok szóba: milyen viszonyban látjuk az *egyént a társadalommal, az államokkal*? Csak egészen nagy vonásokban fogom a problémát tárgyalni a közelmúlt és a mai időknek felfogásával kapcsolatban. Itt a részletezés összehasonlító kultúrtörténettel lenne egyértelmű.

Mi öregek a század elejéig akaratlanul is a „*liberalizmus*“ gondolkodásában osztoztunk. Nem mintha valamennyien esküdtünk volna reá. E különben sem egységes és ellenmondás nélküli világnézetnek egynémely követelménye ellen már akkor is kifogást emelt egyikünk-másikunk. De nagyjában véve „liberális“ volt a korszellem, s ez alól tudvalevőleg senkisé nem vonhatja ki magát.

A felfogásmód középpontjában — a latin műszó alapértelmének megfelelően — a „szabadság“ negatív fogalma állott. Lehetőleg ment lenni minden feszélyezéstől, az egyén készségeinek és képességeinek szabad teret biztosítani: ez volt akkor az általános nízus. Ez pedig nemcsak társadalmi szervezetlenséget jelentett, de egyenes kerülését és elvi tagadását jelentette sok olyan organizációnak, aminőt a mai napok egész természetesnek képeznek.

Szabadságával azután kiki a maga foglalkozási körében iparkodott a legmegfelelőbben élni. A tudomány embere a tanítási és tanulási szabadságért lelkesedett (kulturális liberalizmus); a politikus az úgynevezett szabadságjogokat hangsúlyozta különös nyomatékkal, ha ugyan nem Ausztriával szemben, a tulajdonképpeni közjogi kérdésben gyakorolgatta szeparációs ellenzéki hajlamát (politikai liberalizmus); a gazdasági élet meg — saját erőire támaszkodva — a szabad verseny formái között kereste boldogulásának útjait (gazdasági liberalizmus). Hatóságok, minisztériumok jól érezték magukat ez életberendezkedés mellett; mindenesetre kevesebb dolguk volt, mint manapság.

Mondottam már, hogy a liberalizmus, legalább is az a történeti jelenség, amely nálunk annak idején e névre hallgatott, nem volt belső ellentétectől mentes. A mi társadalmunk sohasem volt elég erős ahhoz, hogy magát a központi hatalomtól kellőképp függetleníteni tudta volna. Az így keletkezett lótlás-futásról azonban már nem állapították meg az érdekelt urak, hogy az állammentes „liberális“ eljárásmodnak alig volt mondható (a demokratiko-liberális rendszer korrupciója). De elvileg sokkal aggályosabbnak látszik ennél, hogy a „szabad“ egyén jelszavát hangoztatva vígán hisztorizáltunk, s hogy liberálisoknak és nacionalistáknak egyidőben éreztük magunkat. Hogy ez utóbbi a következetes érzés- és gondolkozásmódnak rovására esik, mert „liberális“ és „nacionális“ inkongruens fogalmak, mivel előbbi, amiként az „emberi és polgári jogok“ francia forrásából eredt, úgy már eredeténél fogva az általános emberivel tart fönn közelebbi rokonságot mindez kevés embernek jutott az eszébe. Talán nem is annyira szociális szellemtől fűtött eszme volt az a régi nacionalizmus, mint inkább a faji önérzettől duzzadó egyéni állapot. Egészért következetes, minden ízében homogén világnézetet különben sem lehet a társadalmi valóságra ráerőszakolni, éppenséggel nem a liberalizmus esetében, amely másunnan kölcsönzött kiegészítésekre sűrűn rászorul, mivel — mondottuk — első sorban negatív természetű.

Első sorban, de nem kizárólag. Teljesen igazságtalan bírálatot mondanánk a liberalizmusról, ha észre nem vennők pozitív háttérét. Szabadságot féltő tilalmait az egyéni erők érdekében hangoztatta, s ezzel egyszersmind a magának elég, legalább is a magára támaszkodó és magában bizakodó *egyént* emelte ideáljává. Talán sok túlzás volt ebben az individualisztikus hitben. Talán környezetétől függetlenebbnek és erősebbnek gondolta az egyént a liberalizmus, mint amennyire ez a valóságnak megfelel, s így őt — ha legfőbb „manco“-jától, a társas áttekintés és átfogás hiá-

nyától el is tekintünk — már az alapfelfogásnak hibája is terheli. De viszont a másik oldalon állva nem tagadhatjuk, hogy bölcsészetét, midőn individualistának vallotta magát, az egyedüli lelki realizásra, az egyéni lélekre alapította, mert hisz csak ennek megtörésében tapasztalhatjuk és ismerhetjük meg a társas tüneményeket is. S ami ennél a gyakorlat szempontjából fontosabb, nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy a liberalizmus, midőn az emberi haladás legfőbb tényezőinek, az egyéni tehetségnek és akaratereinek szabad utat nyitott, ezzel a szellemileg független, az önérzetes, a bátor ítéletű és nyilatkozású embertípusnak jó iskolájává lett.

Amint tetszik látni, rég elmúlt időkről beszélünk. A *szociális szellem*, amely már jóval a háború előtt háttérbe kezdte szorítani az individuálisát, a háború után, s nem utolsó sorban ennek következményei miatt annyira megnövekedett, hogy a jelent az imént vázolt állapotoknak valóságos ellentétébe fordította át. Lássuk a nagy változást legfeltűnőbb és legfontosabb megnyilatkozásaiban.

A *vallásos érzés* — hogy a legmagasabb függési viszonyal kezdjem — a liberális korszak indifferenzizmusához képest erőben gyarapodott, főleg a katolicizmus körében. Mozgalmas, nyilvános életet teremtő szervezetek folytatják azt a munkát, amelyet egy, szociális érzékkel kivételesen megáldott próféta kezdeményezett. Mindezzel némi ellentétben az *erkölcsi*, különösen a *család-erkölcsi* állapotok ijesztő romlását tapasztaljuk manapság. Vallás és erkölcs többé nem mutat szorosabb kapcsolatot; az orgona hangjai sem a birth-controltól vagy egykétől, sem a könynyelmű válásoktól, sőt még az öngyilkosságtól sem riasztják el az embereket.

A *nemzeti érzés*, amennyire tért veszített, összébszorult országunk megcsonkítása által, annyira intenzívebbé lett, mélyült. Mintha a revízió gondolatában egyek lennénk valamennyien és baloldali honfitársaink — ha optimizmusom nem csal — csak a gondolat hirdetésében tartózkodóbbak. A nemzeti érzésnek mélyülésével függ össze, hogy szociális vonatkozásaiban a faj kérdésétől sem idegenkedünk már és hogy a hangos antiszemizmusnak elítélése megfér azzal a józan és higgadt belátással, hogy egy idegen fajta terjeszkedése a magyarság rovására nem történhetik.

Már az eddig vázolt fejlődés is a kollektivizmusnak, a közösségi eszmének útirányába mutat. Még feltűnőbb lesz a változásoknak ez a menete, hogyha az *egyén és állam* viszonyára nézve keresünk feleletet. Mintha a háború óta minden körülmény arra a végső eredményre dolgozott volna, hogy a kapocs állam és egyén között minden vonatkozásban mentől közvetlenebb, szorosabb, nélkülözhetetlenebb legyen. Az egyik oldalról az egyéni

erők igénybevételének és ellenőrzésének szüksége, a másiktól a ráutaltság az állami támogatásra segítette ezt a helyzetet elő.

Már maga a háború fokozottabb és koncentrikusabb működésre indította az állami szervezetet, s az utóbb bekövetkezett forradalmi állapotok úgyszólván a mai napig nem tűrték, hogy a központi hatalom ebből az erőfeszüléséből engedjen. A gazdasági források nagy áttekintését és racionalizált kezelését igényelte már maga a háború, s mindez további állami feladatnak annyival inkább megmaradt, mert mintha az ilyen szünoptikus intézkedések nélkül az utóbb ránk zúdult gazdasági romlásan sehogysem lehetne segíteni. Nálunk a „társadalom“ mindig szegény volt, most szegényebb, mint valaha, s így ne csodálkozzunk azon, hogy — egy gazdasági világkrízis hullámvölgyében — mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, kultúra és népjólét, egyszóval minden és mindenki az államtól várja boldogulását. Nálunk tulajdonképpen csak két társadalmi kategória rendelkezik annyi vagyonnal, hogy kellő áldozatok árán másokon is tudjon segíteni: az arisztokraták és az idegen plutokraták osztálya. Ők azonban nem teszik meg, amit várnak tőlük, s evvel csak azt a közhangulatot szilárdítják meg, amely — persze megint csak az állami intervenció segítségével — érdekeinek figyelembevétele nélkül keresi az igazságosabb társadalmi berendezkedésnek módjait. Nálunk most a legveszedelmesebb, mert nehezen leküzdhető circulus vitiosus mindenesetre megvan gazdasági függetlenség és állami gondoskodás között: amennyivel nagyobb mértékben vesszük az állami támogatást igénybe, mert többé-kevésbé kénytelenek vagyunk vele, annyival kevésbé leszünk majd képesek arra, hogy valaha is a magunk lábán álljunk.

Pedig — sajátságos ellentétben tényleges gyámoltalanságunkkal — manapság minden érdek, legyen ez politikai, gazdasági vagy kulturális, azon igyekszik, hogy tömörülés, csoportosulás által adjon erőt kívánságainak, biztosítsa a maga érvényesülését. Soha annyi *párt, szövetség, egyesület* vagy *társulat* nem volt mint manapság. Hajdanában, a liberális korszak idejében, csak a munkásság értett ahhoz, hogy miként kell a közös cél szolgálatában közös szellemet teremteni. Nálunk az úgynevezett polgári társadalom annyira messze állott akkor az efféle gondolatól, hogy — a további szociális fejlődés legnagyobb kárára — még a szakszervezetekről sem vett igen tudomást, s ezek alakulására, működésére saját tagjai által semmi módon befolyást nem gyakorolt. Ez azután a legfőbb oka annak, hogy nálunk a munkásság idegen vezetés alatt még mindig mintegy idegen test a nemzeti szervezetben, holott külföldön — a nyugati nagy álla-

mokban — a műveltség magasabb fokán álló osztály-transzflugák a munkásság és a nemzeti felelősségérzet között tartós kapcsolatot létesítettek.

De amiből hajdan kevés volt, avval fölös számban rendelkezünk manapság: a társulás legkülönbözőbb fajtáival, formáival. É vonatkozásban egyenes túlbuzgóságról beszélhetünk, mert a gomba módra keletkező egyesületek mögött nagyon gyakran nem találjuk meg a virágzásukhoz szükséges reális erőt. Mintha az *insztitucionalizmus* betegsége fenyegetné a mai idöket: az állam mindenhatóságán kívül egyáltalán minden szervezkedésnek mindenhatóságában szeretnek hinni az emberek. Kétségtelenül közel állunk a felfogáshoz, hogy a pártba tömörülés eo ipso politikai bölcseséget jelent, a gazdasági egyesülés jólétet, a tudománypolitikai intézkedés — tudományt. Hajlamosak vagyunk szem elöl téveszteni azt a tényezőt, mely a kollektív munkánál is legfőbb biztosítéka a sikeres eredménynek: az egyéni rátermettséget.

Két ellentétes világot állítottak egymással szembe eddigi fejtegetéseink. Az egyik oldalon a közelmúlt ideálját: az *atomizált* embert mutattuk be, a másikon a *kollektív* embert, kit a jelenkor eszményének mondhatunk. Ott arról volt szó: az egyén elöl lehetőleg minden akadályt elhárítani, minden függési viszonyát megszüntetni, amely szabad fejlődésének útjában van; itt ellenkezőleg arról, hogy elsősorban ne is az egyesre, hanem valamely egészre legyünk tekintettel, s az egyest még e körön belül is mindama védelmi eszközökkel ruházzuk fel, amelyeket számára társas küzdelmeiben az egészhez való tartozása nyújthat.

Természetesen messze állok attól, hogy a kollektív szempont érvényesülését lebecsüljem; sőt jelen korunk egyik legfőbb érdemének ismerem el, hogy szünoptikusan néz és hogy a közelmúltnak olykor könnyelmű, olykor tanácstalan individualizmusával szakítva az erőtömörítésnek és — szervezésnek fontosságát belátja. Az állami beavatkozás kérdéseiben sem merném a *laissez-iaire* elvét, épenséggel a gazdasági életre vonatkozóan, fönn tartás nélkül hirdetni. A kapitalizmus mindenkor csak a maga rideg törvényeinek szeretne engedelmeskedni, jellegénél fogva magán hordja antinacionális és antiszociális vonásait, amelyek ellen az államnak annyival inkább állást kellene foglalnia, mert különben saját tekintélyét és hatalmát a nemzetközi kapitalizmus gyüri maga alá. De mindezt tudva és megengedve, az állami beavatkozások mértékét más vonatkozásban még mindig túlságosnak ítéelhetjük, s különösen az állami gyámkodás egynémely módja ellen lehet megokolt kifogásunk. A liberális idökben bizonyára sokszor fel lehetett vetni a kérdést, hogy nem kellene-e a szabad

verseny visszaéléseit állami intézkedések által korlátozni, s ily módon támogatásban részesíteni a támogatásra szorulókat. Nem lehetne-e, kérдем, most, a kollektív eszmék virágkorában, ellenkezőleg komoly megfontolás tárgyává tennünk, hogy a fölösleges és céltalan gyámkodás korlátozására nem érkezett-e el az idő, s nem igényelnének-e az emberek egyáltalán kevesebb feszélyezést, több függetlenséget és szabadabb mozgást, ha az egyéni erőnek kellő kialakulását és kifejlesztését várjuk el tőlük?

Szükségtelen vagy nem megfelelő formában nyújtott gondoskodás nem csupán fölösleges, de egyenesen káros is lehet. Példámat a társadalmi biztosítás köréből fogom venni: a munkások betegsegélyezéséből. Előttöm fekszik — francia kiadásban — *Dr. E. Liek* közkézen forgó munkája (*Les méfaits des assurances sociales en Allemagne*, Paris, 1929), s mivel a német viszonyok — úgy nagyjában véve — fedik a mienket, a könyv egy-két jól dokumentált tételét fogom bemutatni. „A betegség esetére szóló biztosítás elnyomja a beteg ellenálló képességét, elősegíti a test és lélek puhaságát és a betegség szándékos eternizálásához vezet“ (39. l.). Lengyelországban „nihilitis“-ben szenvedőknek nevezik a betegpénztárak szimulánsait. „Az eredeti cél eltolódásával — mondja Liek — a beteg-biztosítás jelenleg és sok helyütt nem is annyira a betegek gyógyítására szolgál, mint inkább a pillanatnyi gazdasági bajok orvoslására“ (43. l.). De nemcsak a munkás munkaképességét és teljesítményeit demoralizálja ez a helytelen gondoskodási mód, hanem az orvosi foglalkozást is. Ez megszűnt a szabad pályák egyike lenni, az orvosi kar szocializálódott, proletarizálódott; az orvosi tudás és erkölcs a gyors, felületes tömegkezelés következtében erősen aláhanyatlott. „Nem ismerek megint foglalkozást — állítja a szerző — amely alig 40 év lefolyása alatt (Németországról van szó!) nagyobb esést mutatna, mint ép az orvosi“ (18. l.). Liek észleleteit és megállapításait más szakemberekéi teljes mértékben megerősítik (v. ö. pl. Prof. Dr. A. A. Friedländer munkáját: *Medizin und Politik, Kultur- und Wirtschaftspolitik*. Stuttgart, 1929, 74. köv. l.).

Nem csekély jelentőségű kérdésről van felhozott példánkban szó. Minden társadalomban a gazdasági gyarapodás és a kultúra a munkakészségen fordul meg. A most sokat emlegetett Amerikát egy tekintetből mindenesetre mintaképének tekintheti a baj bakte-
rült öreg Európa: ott többet, kitartóbban és céltudatosabban dolgoznak az emberek, mint bárhol egyebütt. Az aktivizmus fogalmával kapcsolatban már szólottunk arról, hogy adott nehéz viszonyaink között az erőmegfeszítésnek, a többmunkának és többtermelésnek kritikus időpontja számunkra is elérkezett. Határozott

módon és formában kell tehát azt az állami intézményt elítélnünk, amely a munkást ép mai teendőink között csábítja a táp-penz-vadászásra, a semmittevésre.

Valamikor Herbert Spencer szedegette össze nagy buzgósággal és tudással saját korának példáit annak bizonyítására, hogy a túlzott állami hatalom és beavatkozás, az étatizmus, bajokat és károkat is okoz. Nem kell Spencer mechanikai felfogását, a társadalmi erők optimista egyensúly-elméletét a magunkévá tennünk, hogy mégis azon a nézeten legyünk, hogy az olyan végletes eset, mint az imént bemutatott s aminőről az angol filozófusnak a maga korában még fogalma sem lehetett, az ő antiétatizmusának sok tekintetben igazat ad. A bajok orvosságát megtalálni nem a mi feladatunk. Hogy valahogyan módját kell ejteni annak, hogy családjával együtt a beteg munkás is megélhessen és gyógyíthassa magát, ez minden vitán felül álló szociális tétel. Mai korunk legszebb vonását ép abban fedezem fel, hogy erő-és szociális érzeke van — a liberalizmus bűnös nemtörődömségével szemben — a gazdaságilag gyengék, a szegények és elesettek nagy tömegei iránt. De a szociális segítségnek módja talán mégsem vezet szükségkép a munka demoralizálásán keresztül. Amerikában — úgy hallom — ahol a munka éthosza valósággal vállalási formát ölt (Kisléghi Nagy Dénes, Az emberi munka bölcselete, 60. l.), nincsen társadalombiztosítás sem a betegség, sem az aggkori rokkantság, sem a munkahiány esetében, mert a magasabb munkabérek mindezt többé-kevésbé fölöslegessé teszik. Talán nálunk is a társadalomnak, a társadalom egyes csoportjainak és tagjainak gazdasági megerősítése lenne az az egyenes út, amelyen haladva nem kellene azután a fölösleges, céltévesztett, káros segélyezések és támogatások útvesztőire tévedni. A mezőgazdasági nincstelenekekről manapság sokat beszélnek; tessék őket — de tán nem a kalocsai recept szerint — egy kis földhöz juttatni. A középosztály válsága még mindig egyik legégetőbb gondja társadalmunknak; talán a hivatalnoki fizetések lényegesebb emelése lehetővé tenné, hogy még a romokból is új élet fakadjon.

III.

Elmélkedéseink legmélyén az *embertípus* kérdése fekszik. Minők a mai emberek és minőknek kellene lenniök, hogy sajátos feladatainak eleget tehessenek? Pusztán gazdasági problémák fejtegetésével ilyesmire nem kapunk feleletet és a gazdasági állapotokat nem is lehet az itt tapasztalható hibák egyedüli forrása-

nak megjelölni. Generálisabb okok működnek itt közre a végső eredmény létrehozásában, s mintha az alaphiba már magában az emberről alkotott *eszményben* jelenek.

Korunk az *egész ember* helyett mindjobban a csak számot jelentő *tömegembert* vagy jobbik esetben: *az osztályembert* juttatja szóhoz és őt fogadja el egyszersmind a viszonyaink közt legmegfelelőbb ideáljának. Valamikor, a görög köztársaságokban és azután a renaissance idejében nem így volt a dolog s az egyetemes szellemi áramlat erejével utoljára a német neo-humanizmus gondolt ki kevésbé reális, de szép képet az egész emberről. Azóta nemcsak az a művelődési tartalom vesztette el jelentőségét, amellyel ez a nevelési irány a kereteket kitöltötte, de mintha annak lehetősége is megszűnt volna, hogy az egész ember eszményét továbbra is fönntarthassuk. A modern demokratizmus és a legújabb kollektívizmus egyetlen hullám-hosszban találkoztak, hogy a magasabbrendű egyéniség megszületését megnehezítsék. Iskoláinkban a tudást egyenlősíteni törekszünk, nem törődve avval a követelménnyel, amelyet a kulturális haladás a fokozott és részletesebb ismeretek formájában a modern emberrel szemben támaszt (a kultúra ez ellaposításáról beszédem első részében már szóltam). A kollektivistikus szellem meg — a maga osztályok szerint elkülönülő ideológiájával — mindenáron a foglalkozásnak vagy érdekeknek egyszerű képviselőjévé akarja a modern embert ledegradálni. Elméletben több akaratot, nagyobb erő kifejtést követelünk ugyan az egyéntől, de már az akaratfejlődésnek élettani és társadalmi feltételeire nem gondolunk, elsősorban az alkalmazkodás szükségét hangoztatjuk mindenütt, mindent az államtól vagy egyéb protegáló hatalmaktól várunk, beérjük az osztályöntudattal és az egyéni akarat magasabb megnyilatkozásait vezetői kvalitásnak hagyjuk meg. A szűkebb környezetéhez és ennek feladataihoz simuló átlag-ember: íme a kor-ideál.

Mi tudósok és tanárok, főleg saját működésünk körén belül tapasztaljuk a múlt kevésbé örvendetes változását. Tanítványaink kizárólagosan diplomát akarnak szerezni; egészen kivételes az igyekezet, hogy valaki elméleti képességeinek, akaratának minden megfeszítésével tudós egyéniséggé formálódjék. Tudománypolitikai szempontok a tisztán tudományosak helyett köztünk tanárok között is túltengőek és mindenek előtt bizonyos függési viszony állja útját annak, hogy a tudomány önzetlen érdekeinek addig a határig legyünk bátor szószólói, mint amennyire ez kívánatos lenne. Saját magunkra vessünk hát követ, ha a tudomány, az egyetem autonómiája a nagyközönség szemében nem rokonszenves, a kormányzat előtt meg nem a kellő tisztelet tárgya. Manapság nem

nagy dolog: a hatalom szavával tanszékeket beszüntetni, átminősíteni, felállítani, önkényesen betölteni a közvélemény részvétele, ellenmondása nélkül.

Pedig nemcsak a tudósok körében, hanem a társadalom minden rétegében a saját feje szerint gondolkozó és akaró egyéniség marad az elérendő példakép. A végső célt — tudvalévóleg — a nemzetnevelésben is lehetőén magasra kell kitűzni, ha a tényleges eredmény nivóját emelni akarjuk. Megengedem, hogy az osztályérdekek heves összeütközése idején a szocializált, egalizált, mechanizált, sablonizált közkatonák tömege nagyobb átütő erővel harcol, mint az önakaratú egyének csoportja. De az élet nemcsak osztályharcból áll; sőt nekünk a béke rendes idejére kell berendezkednünk, s ilyenkor csak a függetlenül és önállóan gondolkozó emberektől várhatunk olyan magatartást, melyet a szó igaz értelmében és nemcsak látszat keltésével mondhatunk „demokratikus”nak. Nekünk öregeknek már a múltban ez volt a meggyőződésünk — ezért vallottuk egy kissé a politikai illuzionizmusnak tanát — s a világ nem változott meg annyira, hogy meggyőződésünkön — akár a jelen viszonyok között — változtatni kellene.

A liberalizmusnak nem minden ok nélkül vetették szemére, hogy némi kizárólagossággal helyez súlyt az értelmi képességekre, a tudásra, tehát hogy intellektualista. De a liberalizmus — mint láttuk — mégsem gördített akadályt az emberi akarat szabad kifejlődése elé. Mai belátásunk tán a voluntarizmus felé hajlik; az emberben az erkölcsi lényt többre becsüljük, mint a még oly gazdag ismereteknek és még oly mély tudományosságnak birtokosát, s az iskolákban a cselekvés, az öntevékenység pedagógiáját szorgalmazzuk. De hogy e jobb belátásunknak és értékelésünknek az életben is érvényt szerezhessünk, ahhoz mindennek előtt szükséges, hogy az egyéni autarkiából annyit, amennyit az egész ember ideálja megkíván, régi jogaiba helyezzünk vissza és hogy folytatólag ama szociális feltételeket teremtsük elő, amelyek a független akarat kialakulásának előfeltételei. Erősíteni, sokhelyt megteremteni a társadalmat az állami onnipotenciával szemben, kiküszöbölni a fölös állami beavatkozások hátrányait és hibáit, gyengíteni a bürokratizmus szerepét és jelentőségét, hitet ébresztetni a magára támaszkodó, magában bizakodó egyénben: ez a program jól egészíti ki kollektív szellemtől hordott korunknak azt a buzgóságát, amellyel másoknak, osztályrészeseknek és mindenfelül az egész közösségnek, a nemzetnek segítségére sietünk.

Hornyánszky Gyula

SZOCIOLÓGIAI SZEMAZIOGRÁFIA

Mottó: „Ohne Speer und Aegide ist Minerva nicht denkbar; und wo die Polemik aufhört, geht es auch bald mit dem Logos zu Ende.“

(Vossler K.: Die Grenzen der Sprachsoziologie.)

Sok társadalomrajzot termelt már, („humorral kevert társadalomrajzot“¹ is) a magyar jelen megismerésére törekvő kutatók. Ily irányú kísérletek voltak a háború előtt is, de különösen az utóbbi években élénkült meg az érdeklődés (egyébként érthető okokból) a magyar társadalom szervezetének, egyes közösségeinek, hatóerőinek, életének megismerése iránt. A legpontosabb statisztikai felvétel, annak leggondosabb feldolgozása sem elégíthette ki az új követelést, amely a nemzeti társadalom, egy falu, egy város életét összes jelenségeinek egymásrahatásában: azoknak szellemét akarta megérteni. Erre a feladatra csak a leírandó társadalmi közösségen belül, a közösség tagjaival együtt élő, a csoport minden életnyilvánulásában résztvevő, az ott ható erőket belülről látó s új célkitűzéssel dolgozó kutató vállalkozhatott. Az így kialakult ismeretigény kielégítését, a Steinmetz által szociográfiának nevezett törekvés tűzte ki céljául.² Hivatva volt ez az új diszciplína a társadalom életének megismerésén s a nagyközönség ily irányú érdeklődésének kielégítésén túl, anyagot szolgáltatni a társadalom elméleti tudományának, a szociológiának és egyben a szociálpolitikának is.

A legteljesebb szociográfiai fölvételből, készült legyen az akár egy nemzeti közösségről, akár annak valamely társadalmi vagy területi csoportjáról, földmunkásokról, iparosokról, faluról vagy városról, egy társadalmi tény majdnem mindig hiányzott, az, hogy az emberek *beszélnek*. A társadalom rajza néma emberekről számolt be s ha valami szólt hozzánk ezekben a munkákban, az a

¹ Társadalomtudomány 1930. 301, 1. Zolnai B.: Válasz T. Gy.-nek.

² Verhandlungen d. 5-ten Deutschen Soziologentages. Tübingen (Mohr) 1927. 219. 1.

szerző hangja volt; de magát a tanulmánya tárgyát képező közösséget megszólaltatni nem tudta senki. Nyilvánvaló azonban, hogy egy nyelvközösségen belül, pl. egy alsóbb társadalmi rétegből magasabb társadalmi rétegbe jutó vagy mereven más világnézeti alapon álló szociográfus, megfelelő beállítottság mellett, kell hogy érezze, mennyire másképp érti a szavakat a neki kissé idegen környezet. Ez a távolság elvben az érthetetlenségig fokozódhatik. S ha nem is akarjuk ezt a lehetőséget túlságba vinni, gondoljunk arra, hogy pl. egy, a katonatiszti társadalom rajzát adni akaró szocialista elemzés, milyen gazdag (ez esetben a kutatóra magára is jellemző) jelentéstartalmakat tudna felszínre hozni az e társadalmi csoportban élő nyelv jelentéseinek feltárásával. Miként a különlet élményszerű átélése szükséges mindennemű tudatra-ébredéshez, itt is a kettősség érzete elengedhetetlen tehát s elvként kimondható, mint a modern valóság aligha lehetséges határeset, hogy legalább két társadalmi csoporthoz való tartozás előfeltétele a hatékony szemaziográfiai munkásságnak. Egy arisztokrata, aki vagyonát veszítve, zárt köréből hivatali pályára kényszerül, azonnal érezni fogja az új környezet azonos szavainak az általa megszokottól eltérő jelentésárnyalatait, s így inkább fogja a saját társadalmi körében addig teljesen öntudatlanul használt jelenségeket is látni.

A nyelvi jelenségeknek elhanyagolása azonban nemcsak a szociográfiának fogyatéka. Maga az általános szociológia is, csak ritkán és bátorítatlanul foglalkozik a társadalmi lét s az emberi szellem ezen legalapvetőbb jelenségével s még a határozottan a társadalomtudományi kutatás körébe kíváncsozó jelenségek vizsgálatát is a nyelvtudomány egyes ágainak engedi át. Az államszociológia sem méltatja eléggé figyelemre és alapos vizsgálatra a nemzeti nyelvnek mint integráló erőnek fontosságát, helyesebben elsőrendű fontosságúnak tartja, de ezzel a problémát a maga részéről elintézettnak tekinti anélkül, hogy ezt a tényezőt érdeme szerinti alapos vizsgálatban részesítené. Sőt a nyelvnek minden vonatkozásban való tanulmányozása annyira a régi és kiépített, nagy tradíciójú nyelvtudomány előjoga volt, hogy még a szellemtörténet területén is bátorság kellett a nyelvnek és irodalomnak a szellemtörténet kategóriái közé való sorozásához. Túl közel volt hozzánk az élőnyelv, benne és általa gondolkoztunk és éltünk. Megközelíthetetlen ereje, mint minden társadalmi ténynek, magától értetődöttségében rejllett, amint azt Groethuysen³ tanítja, Az

³ Ethische Anthropologie c. egyetemi előadásaiban. Berlin. (1929/30. II. félév).

európai szellem eljutott azonban fejlődése során az ily értelemben eddig megtámadhatatlan társadalmi létnek vizsgálatáig, s a társadalom alapos bírálata ma már talán csak a nyelv gyökeres kritikáján épülhet, Mannheim szerint. Vossler írja, hogy „a francia nyelv az egész francia lét, de csak a nyelv és pedig az egész emberi nyelv megvilágításában.” Hozzáfűzi azonban: „Ugyanaz a nemzeti karakter más, egymástól lényegileg különböző alakban nyilvánul meg, pl. a franciák gazdasági, állami, jogi, erkölcsi, tudományos magatartásában és annyiféle valóságformát vagy változatot vesz föl, ahányféle életnyilvánulás lehetséges,”⁴ Ez utóbbi megállapítást is elfogadva, azzal egészítjük ki azt, hogy a beszédben, egy nyelvközösség élő nyelvében a társadalom minden jelensége tükröződik s a megfelelő módon kiválogatott, a társadalmi létet jellemző szavak jelentés változatainak feljegyzése által sokkal inkább kaphatok hű és tárgyilagos képet a közhangulatról, közhitről, köztudatról, mint az emberekkel való érintkezés mindennapi benyomásaiból, vagy a társadalom rész jelenségeinek megfigyeléseiből szőtt általános társadalomszemlélet révén. Az egyén lelki életében mutatkozó azon törvényszerűség, mely szerint az érzelmek határozott képzetszoptokhoz törekszenek kapcsolódni.⁵ — a társadalom életében is alkalmazható. Ez további bizonyíték a viszonylatszoptokat jelző, szinonima-családokon épülő szemaziográfia fontossága mellett.

A szociológiai szemaziográfiának feladata tehát, amint erre később vissza fogok térni, a társadalomnak az élnyelv jelentésváltozatai alapján való megismerése. Hasonló cél lebegett Zolnai Béla előtt is „Francia bálvány”⁶ című cikkében, amidőn annak „a hiedelemnek tipizálását” akarta adni — „amit a mai magyar lélekben a francia szó” jelent. Ő azonban nyelvtudományi oldalról jöve, nem kereste, hogy milyen lehetőségek vannak az általa, Bally nyomdokán szóstilizztikának minősített jelentéselemzésben. Jelen dolgozatomban, a szociológiai szemaziográfia fontossá-

⁴ Vossler K.: Geist u. Kultur in der Sprache. Heidelberg (C. Winter) 1925. 128, 129. 1.

⁵ Sperber, Hans: Einführung in die Bedeutungslehre. Bonn (Schroeder) 1930. (39—39. 1.) ... müssen wir etwas weiter ausholen und daran erinnern, daß die in der Psyche des Menschen wirkenden Gefühle und Affekte nicht ein Dasein für sich führen, sondern ganz allgemein die Tendenz haben, sich an bestimmte Vorstellungskreise anzuknüpfen. Man kann nicht auf unbegrenzte Dauer ein unbestimmtes Angstgefühl empfinden, ohne daß dieses früher oder später in Furcht oder Besorgnis vor irgend etwas ganz Bestimmten umsetzt.

⁶ Társadalomtudomány 1930. 1—3., 4. sz.

gára akarok rámutatni. Ezek a fejtegetések időrendben és néhány polemikus pontot illetőleg Zolnai Béla cikkéhez kapcsolódnak. Az ott felvetett s a polémia folytán összekuszálódott problémák közül ez a tanulmány csak a „stíluszociológiai részre“, az „új tudományprogramra“ tett megjegyzésekre vonatkozó észrevételeimet tartalmazza. (Az ott fölvetett egyéb problémák, mint a kultúrientáció, a magyarkodás s egy bizonyosfajta radikalizmus megértésének és megbocsátásának kérdése, olyan problémák, amelyekkel érdemes volna foglalkozni, de mindennemű személyeskedés nélkül, mert míg egyfelől nagyfokú igazságtalanság lenne Z. B.-val szemben a jelzett kérdéseket könyörtelenül végiggondolva, az ő személyéhez fűződő polémia kapcsán tárgyalni, másfelől a probléma felének elhallgatását jelentené, ha indokolt személyi tekintetek miatt halvány és gyáva félmegállapításoknál maradnánk a magyar társadalom ezen fontos kérdéseinek megvitatása közben.)

Allítottam, hogy aligha van tudomány, mely annyira mentes a szociológia hatásától, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szöbajöhető részdiszciplínája a jelentés- és jel-elmélet. Ezt a kijelentésemet nem kell visszavonnom, mert bár meggyőződtem, hogy Meillet, Nyrop, Bally, Vossler stb. a társadalom tényeit, azok fontosságát megbecsülik, azokra állandóan tekintettel vannak, ugyanakkor azonban még az ő munkásságukban is, magának a szociológia tudományának eredményeit teljes mértékben mellőzve látjuk. Ennek bizonyítására hozom fel azt, hogy kivéve Meillet-t, aki Durkheimre hivatkozik, szociológus neve sem fordul elő az említett szerzők általam áttanulmányozott munkáiban, ugyanakkor, amikor a tárgyalt kérdésekkel foglalkozó más nyelvészek munkáira állandóan hivatkoznak. Van kivétel is természetesen: pl. A. Niceforo, aki a *Revue de l'Institut de Sociologie* (Bruxelles) 1928. és 1929. évfolyamában megjelent nyelvészociológiai tanulmányaiban (De „individuel“ et du „social“ dans le langage) dolgoz fel szociológiai irodalmat s bizonyára másoknál is lehetne példát találni, a kevésbbé jelentékenyek között. Egészen véve azonban, még egyszer hangsúlyozom, a szemantika wundti fejezetétől eltekintve, a szociológia újabb eredményeinek, fogalomkészletének figyelembe nem vétele a szabály. Ennek okai? Vossler azt írja: „Alapjában véve csak maga a szó: *szociológia* az, amelyen mint modern jelzőn, sok nyelvbűvár megütközik, míg mások ismét — fűzi hozzá — elbűvölve általa, a már régóta különböző formákban művelt nyelvészociológiát, mint megalapozandó új tudományos lehetőséget magasztalják.“ (Vossler K.: *Die Grenzen der Sprachsoziologie. Erinnerungsgabe f. M. Weber München, 1923. I. 379. lap.*)

A szociológia valóban még külföldön is általános bizalmat-

lansággal találkozott s nálunk egyéb minősítéséhez még az is járult, hogy hosszú ideig mint „zsidótudomány” volt elzárva az érvényesülés lehetőségétől. De ma már, talán sok harc után, „társadalom”, szociológiai nézőpont polgárjogot nyernek; tudományos munkákban, folyóiratokban, hírlapi cikkekben állandóan találkozunk az ember ezekkel a kifejezésekkel és ügylátszik, hogy már az az idő is elmúltnak tekinthető, amidőn még a szocializmusra emlékeztető elnevezés miatt az utóbbihoz kapcsolódó félelem és bizalmatlanság a szociológiára is áthúzódott. Az idegenkedés legtovább tartott s ma is hat még a nyelvtudomány területén, ahol a társadalom tényeinek tekintetbevétele a nyelvész saját, tudományosan nem kontrolált társadalomszemléletének alkalmazását jelenti és így szükségképpen kevesebbet lát a társadalmi összefüggésekből, mint a szociológus, aki ezeknek a jelenségeknek maradéktalan feldolgozására törekszik. Ezt Vossler idézett állításával szemben is fenn kell tartanom s futólag egy-két példán mutatom be, hogy a szociológiai fogalomkészlet átvétele milyen mértékben gazdagítja a nyelvi élet jelenségeinek vizsgálatát s milyen érdekes és égetően aktuális magyar problémák megoldásához segíthet.

Közmondások élete és halála. Mannheim helyes megállapítása szerint a fejlődés kezdetén, a társadalmilag még homogén rétegeknel, egységes tapasztalat lehetősége alapján nőtt társadalommagyarázatot, személytelen hagyomány formájában a közmondások és mítoszok őrzik. Az életmagyarázatnak ez a fajtája ma is hat az élet dinamikájától távol eső területeken s ami az élet fejlődő dinamikájában nem vált problematikussá, az ma is megmaradt, mint mindennapi életbölcesség a közmondásban. — Ennek a gondolatmenetnek alapján, keresendő volna a magyar nyelv-közösségen belül, annak elhatárolható csoportjaiban, társadalmi osztályaiban milyen közmondások élnek még, hol használják őket s milyen rétegekben vesztették el teljesen társadalommagyarázó funkciójukat. A legfutóbb áttekintés is meggyőző arról, hogy egy városi ipari munkás, aki meggyőződéses szocialista egyben, ha meg is ért, nagyon sok közmondást már nem használ. Más az ő életbölcessége. Jellemzően más lesz tehát az egyes társadalmi rétegek és csoportok aktív közmondáskincse és érdekes tanulságokat rejtget magában az ezt a problémát látó kutató számára.⁷

Ugyancsak Mannheim szellemszociológiai fejtegetései kiválóan alkalmasak arra, hogy a jelentés változatok egyre szövevényesebb

⁷ Mannheim idézett elméletére l.: A német szociológusok zürichi vándorgyűlése c. cikkemet. Társadalomtudomány 1928, 388. s köv. lap, továbbá: Verhandlungen des 6-ten Den Soziologentages, Tübingen, Mohr, 1929, 38—83. lap.

gazdagságát és a nyelvközösségen belüli egységes jelentésterület széttörését érthetővé tegyük, vele a szemantika nyújtotta magyarázatokat kibővítsük. Sokkal többet kapunk elméletében, mint Breál-ében, aki azt írja,⁸ hogy a civilizáció fejlődésével és a munkamegosztás következtében az egyes társadalmi csoportok nyelve szűkséggéppen egymástól eltérő színekkel gazdagodik és többet, mint Meillet sokat idézett cikkében. Az ő általa felállított elv: a társadalom helyes magyarázatának előjogaért folyó küzdelem, új fényt vet a csoportnyelvek életére.

Következő példa gyanánt Vossler idézem, aki a nemzeti nyelvről írt tanulmányában ezt mondja: „Az idegen uralom alá leerült nép nyelvének közös gondolkodáson és vágyódáson kívül nincs más értéke, mert a nyilvános érintkezés nyújtotta szilárdabb támaszait az élet már szétrombolta vagy aláásta. A társadalom magánérintkezésébe és a családi életbe húzódik vissza és ha ott nem ápolják, el kell enyésznie.”⁹

A probléma tehát itt a magánérintkezés és a családi élet, mint a nemzeti funkciójától megfosztott nyelv utolsó mentsvára. A magánérintkezés elemzését mellőzöm s pár szóval beleviszem a családi élet szociológiájának egy pár megállapítását ebbe a problémába, gondolva különösen az Amerikában élő és számban egyre fogyó magyarokra; 60.000 Franciaországban dolgozó ipari munkásunkra, akiknek gyermekei már franciául beszélnek. — Iparosodás és városba tömörülés, mindkét szülőnek az otthontól távol gazdasági életben való részvétele, minden energiájuknak a gazdasági tevékenység által való felszívódása, azt eredményezi, hogy a gyermek nevelésére már az első években sem fordíthatnak gondot; egyke rendszer, tehát nincs testvér, akivel otthon beszélhet a gyermek; a szülők és gyermekek közötti majdnem kétszer akkora korkülönbség, mint azelőtt; a család nevelőfunkcióinak átvétele az állam által, röviden a család funkcióisorvadása; szóval a nyelv átadás diszkontinuitásának¹⁰ hatványozottsága következtében új formája, mind olyan tények, amelyek megérdemelnék, hogy az ^említett konkrét problémákkal kapcsolatban alapos vizsgálat tárgyává tétessenek. Mert mint Vossler mondja: „van egy nemzetnyelvi becsületérzés (nationalsprachliches Ehrgefühl), vagy pedig kell lennie, amióta és ameddig nemzeti nyelvi harcok és megfőjtási kísérletek vannak.”¹¹

⁸ Idézve Meillet: *Comment les mots changent de sens*. L'année sociologique. Paris, 1906. 13. 1.

⁹ Vossler i. m. 135. 1.

¹⁰ Meillet i. m. 6. 1.

¹¹ Vossler i. m. 136. 1.

A problémák felsorolását lehetne folytatni tovább. De a fenti példák is eléggé bizonyítják, hogy van egy határterület nyelvtudomány és szociológia között, melynek kérdései nem tartoznak kizárólagosan egyik tudomány körébe sem.

Sorokin¹² a szociológia sajátos feladatai közé elsősorban a társadalmi jelenségek különböző osztályai között fennálló viszonylatokat sorozza (relationship and correlations between various classes of social phenomena), mint amilyenek pl. a gazdasági élet és vallás; család és erkölcs; jogi és gazdasági élet stb. stb.

Ilyen határkérdések volnának nyelv és állam; nyelv és erkölcs, nyelv és nemzetközi élet stb. stb. mint a nyelvészociológia legsajátosabb területei. Ezzel a megállapítással természetesen közelről sem merítettük ki a nyelvészociológia lehetséges kutatásai feladatait. Ki hivatott az ilyen határkérdések vizsgálatára? Nyelvész vagy szociológus? Nyilván az, aki e területen friss szemmel problémákat lát és azokat legjobb intellektuális lelkiismerete szerint megoldani törekszik. S mert megoldandó problémák özönével vannak ezen a területen, tiltakozni kell minden olyan megállapítás ellen, hogy a nyelvtudomány igenis teljes mértékben igénybe veszi a szociológia eredményeit.¹³ Egy ilyen kijelentés alkalmas annak a hitnek fölkeltésére: íme e területen minden problémaparcellát féltékeny gazda őriz s egy új, esetleg most jelentkező kutató nemzedéknek itt kevés keresni valója van. Mind ennek az ellenkezője igaz, ugyanis Z. B. Francia bálványán s a Minerva I. évfolyamában megjelent Ember-tanulmányán¹⁴ kívül, hasonló irányú kísérletek nincsenek a különben rendkívül gazdag, a múlt felé for-

¹² Sorokin, Pitirim: Contemporary sociological theories. New-York. Harper 1928. 760. 1.

¹³ "... Wir sind an einem Punkt angelangt, wo sich der Sprachforscher zu entscheiden hat, ob er seine Wissenschaft als ein abgeschlossenes Gebiet betrachten will, dessen erfolgreiche Bearbeitung auch ohne weitgehende Rücksichtnahme auf die allgemeine Entwicklung der materiellen und geistigen Kultur möglich ist, oder ob er seine Arbeit in enger Fühlung mit den übrigen auf die Erforschung des Menschen und seiner Leistungen gerichteter Wissenschaften halten will, von den Nachbargebieten stets neue Anregungen empfangend, aber auch solche gebend, Bequemer ist ohne Zweifel das erstere, ob aber auch ehrenvoller und aussichtsreicher?" Sperber i. m. 69. 1.

„... Der Sprachforscher hingegen darf ungertührt die dickleibigsten Untersuchungen über die Sprache eines Zeitraums oder eines Schriftstellers veröffentlichen, ohne das die psychologischen und kulturgeschichtlichen Voraussetzungen für die festgestellten sprachlichen Tatsachen auch nur gescräft, geschweige denn zu deren eingehender Erklärung und Sicherung konsequent herangezogen würden.“ (U. o. 72. 1.

¹⁴ Zolnai Béla: Nyelvtudomány és szellemtörténet, Minerva. I. évf.

dúlt s annak a nyelvemlékeken keresztül való feltárásában szép eredményeket fölmutató magyar nyelvtudományi irodalomban. Összefoglalva: a társadalom tényeinek megbecsülése a nyelvtudományban mindeddig a saját szociognózis¹³ eredményeinek fölhasználását jelentette s magának a társadalomtudománynak eredményeit ritkán vagy egyáltalában nem használta; különböző okokból, elsősorban a nyelvtörténeti irány hatalmi pozíciója s eredményeire támaszkodó abszolút uralma miatt, másfelől a szociológiával szembeni általános bizalmatlanságból kifolyólag. S mert a nyelvészociológia területén a határkérdések egész sora vár megoldásra, úgy a külföldi mint a magyar irodalomban, kompetencia-vitákon túl kívánatos, hogy bármely oldalról is, de ezekhez a kérdésekhez minél többen hozzájáruljanak. Másfelől rá kell arra is mutatni, hogy a szemantikával való foglalkozás jelentékenyen hozzájárulna a társadalomtudomány berkeiben folyó terminológiai viták új szemszögből való látásához, azok tisztázásához és fontoságuk relativálásához.

De térjünk vissza a „francia bálványhoz“, amely tanulmány felhívta figyelmemet arra a módszerre, amelyet *szemaziográfiának* neveztem. — A szó a szemaziológia (jelentés- és leíró részeként jelöli ezt a diszciplínát s valóban viszonyuk hasonló az ethnológia és ethnográfia, szociológia és szociográfia egymáshoz való viszonyához. Legtágabb értelmében jelenti az élő nyelv jelentés változatainak felkeresését. Ennek a gyűjtésnek a nyelvtudományra vonatkozó fontossága kétségen kívül álló. De bennünket a szűkebb értelemben vett, a szociológiai szemaziográfia érdekel, amely bár a kutatás módszerében a tágabb értelemben vett szemaziográfiától nem különbözik, mégis más előképzettséget kíván: a szociológiai fogalomkészlet s a szóban forgó társadalmi csoport társadalmi struktúrájának alapos, dokumentált ismeretét s a cél itt kifejezetten: a társadalom megismerése az élő nyelven keresztül, míg ott a végső cél az, ami itt csak eszköz: a szó mögötti asszociációk feltárása, az egyes társadalmi közösségeken belül, azok által való determináltságukban.

A szociológiai szemaziográfia tehát az élő nyelv társadalmát és kort jellemző szavainak, az egész nyelvközösségben vagy egyes csoportjaiban élő jelentés változatait keresi föl, hogy azok jelentés-tartalmát képező kollektív tapasztalat alapján a társadalom életét megismerhesse. Kifejezetten a szinkronikus szemlélet körében marad. A diakronikus elvet használnia kell időnként a felvett anyag feldolgozása közben, de mint idegen s nem ezen kutatási mód sajátos elve gyanánt. Az egy szó történetén keresztül elmúlt ko-

¹³Dékány L.: A társadalom megismerése. Budapesti Szemle, 1926, 255. 1.

rok szellemtörténetéhez adatokat szolgáltatni akaró *szellemtörténeti* szemaziográfia jelentősége kétségtelen, de mibenlétének és módszerének teljes tisztázásához az élőnyelv és irodalmi nyelv közötti viszony s egy intuitíve rekonstruáló megértés értékének és lehetőségének vizsgálata szükséges. A leíró jelentéstannak, melynek főkérdései a megértés és jelentés problémája, valamint a történeti jelentéstannak, mely a jelentésváltozások lélektani magyarázatával s osztályozásával foglalkozik,¹⁶ eredményeit különösen a gyűjtött anyag jobb feldolgozásához ismernie kell, azokat azonban csak mint eszközöket és nem mint célokat értékeli. A leíró jelentéstan részét képező, indokolatlan nagymértékű önállóságra jutott stilisztikától az különbözteti meg, hogy míg ott a gondolat nyelvi oldala felé fordul az érdeklődő figyelem,¹⁷ — a szociológiai szemaziográfiában a szó által jelzett jelentéstartalom, mint a csoportnak egy általam is ismert társadalmi tényre vonatkozó tapasztalata áll a kutatás előterében. A történeti jelentéstannak sok nagy gonddal megoldott részproblémáját, amelyekre a *szellemtörténeti* szemaziográfiának kell tekintettel lennie, hajlandó híres szavak csodálatos történetének tekinteni s úgy néz rá, mint egy modern helytörténeti kutató, a történetírás hőseit éneklő, királyok jeles cselekedeteit megörökítő korszakára.

Így a jelentésváltozások egész komplexuma ki van zárva tehát a szemaziográfia által a szemantikából kölcsönzött fogalomkészletből, nem különben a leíró jelentéstanból is. Csak a jelentés problémája érdekli.

„A jelentés a névnek az az ereje, hogy képzettartalmat jelent, megjelenít; a szó értelmének az a tulajdonsága, hogy névhez kapcsolódik.“ „A szó jelentését nem azonosíthatjuk egyszerűen azzal a képzetkomplexummal — a szó értelmével, amelyet a név jelöl.“¹⁸ Ezt a megállapítást itt elfogadva a következőkben a jelentéstartalom helyett olykor jelentésről fogok szólni, mert félreértés e hanyagnak sem mondható szóhasználat következtében, ki van zárva.

Erdmann a szó jelentéstartalmában három tényezőt különböztet meg: 1. a kisebb vagy nagyobbfokú tisztasággal rendelkező fogalmi tartalmat, 2. a mellékjelentéseket, 3. az érzelmi értéket (hangulati tartalmat). Ez a beosztás elfogadható, de bennünket az a tény érdekel, hogy maga a jelentéstartalom, úgy értelmi mint

¹⁶ Gombocz Z.: A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstán.. Pécs, Danubia, 1926. 9. 1.

¹⁷ Ch. Bally: Traité de stylistique française, Heidelberg, Winter, 1909. L k. 21. 1.

¹⁸ Gombocz Z.; i. m. 33, és 32. 1.

érzelmi faktorát tekintve kollektív tapasztalat eredménye: maga a kollektív tapasztalat.¹⁹ Létrejöttenek előfeltétele a szolidáris csoport. A szemaziografust tehát a jelentéstartalom érdekli, úgy értelmi mint érzelmi komponensében: a lélektani, a populáris fogalom, a szók mögött feltáruló asszociációk összessége, az azokat átható jelentésrezonanciával együtt — mint a társadalom tényeinek visszhangja.

A szemaziográfia jelentéstan központi fogalma a *jelentés-változat*, amely korántsem egy az alkalmi jelentéssel, hanem az élőnyelv legteljesebb jelentésének egy meghatározott csoporton belül, huzamosabb ideig élő, relatív állandósággal bíró változata. Ezzel a meghatározással még egyszer kizártam ezen vizsgálódás keretei közül a jelentés elváltozást, vagy elváltozás problémáit. Ezen kívül a jelentésváltozatot csoporthoz kötöttem s így kizártam a szemaziográfia kutatási lehetőségei közül az öntudatlanban és még nem tudom hol élő jelentés változatokat. Az irodalmi nyelven belül még olyan elterjedt és fixírozott jelentések is, csak anynyiban vehetők számításba, amennyiben valamely csoport nyelvi életének vérkeringésébe belekerültek. Tehát magának a jelentés-változatnak is van szokásos és alkalmi jelentése s természetes, hogy ezek közül a szemaziográfiának a szokásos jelentés felkeresésére kell törekedni. Az pedig a kutató képességeitől fog függeni, hogy egy jelentés változat megalkotásához vezető szintetikus munkájában milyen gazdag lesz a színárnyalat, valamint az is, hogy az azt kísérő jelentésrezonanciában mennyi hang fog benne-rezgeni. „Amit a szó jelenlegi jelentésének lehet tekinteni, írja Mauthner,²⁰ csak körülbelül határozható meg, ha az ember a jelen egymással küzdő irányai közt egy rezultánst húz és elhatározza magát, hogy ezt az eredőt a jelen világfelfogásának vagy a végérvényes világfelfogásnak fogja tartani.“ Megjegyzendő azonban, hogy egy oly eljárás, mely az érdekekkel bíró legkisebb csoportegység jelentésváltozataitól fölfelé haladva hozza létre ezt a szintézist, eljárásával magával, az ellogizálás legsúlyosabb hibáit eleve kiküszöbölte.

Az érzelmi velejáró, érzelmi érték, szóhangulat²¹ kifejezés helyette jelentésrezonanciát látom helyesebbnek. „Magától értedő, — mondja Erdmann — hogy a föllépő érzelm színezte

¹⁹ V. ö. Mauthner: Wörterbuch der Philosophie. München. Müller, 1910. I. 90. l., továbbá a kollektív tapasztalatra, mint szociológiai tényre, de Robertson és Veblen munkáit.

²⁰ Mauthner: i. m. I. k. 90. l.

²¹ Gombocz Z.: i. m. 17. kk. 1. (A „szóhangulat“ Zolnai B. kifejezése.)

elsősorban a fogalmi tartalomtól függ.²² Bally is hasonló véleményen van: „Legtöbbször tiszta illúzióról van szó: a szó értelme késztet arra, hogy egy hangcsoportban zenei hatást keressünk”²³ s valóban a jelentésrezonanciában az egy szó értelme által megérintett, még nem differenciált értékszférák együttrezgésének eredőjét kell látnunk; a mindennapi, gyakorlati célokat megvalósító életben szükséges, praktikus, társadalomszerkezeti, gazdasági és etikai erőket homályosan érző állásfoglalást a jelenségekkel szemben — sokkal gyakrabban mint esztétikai színű szóhangulatot, amelynek fontosságát túlozni hajlandók a fonetikai preokkupációtól megszállott, túlnyomóan az irodalmi nyelvkincssel s a társadalom élő nyelvének dinamikájával pedig csak ritkábban foglalkozó nyelvészek. A jelentésrezonancia legtöbbször a még érzelem formájában jelentkező, funkciójának tudatában nem levő értékelés, A vezérképzetnek s a körülötte, a társadalmi és szellemtörténeti helyzet által a csoport minden tagjára meghatározottan lehetséges, a beszélő és hallgató egyéniségén keresztül aktivált, a szó stilisztikai helyzete által módosított jelentésárnyalatoknak érzelmi zöngéje. De a csak stilisztikai helyzetelőny révén nagy jelentésrezonancia tanulmányozása a stilisztikába tartozik s itt az Erdmann által a tárgyhoz fűződő érzelmi értékről lehet szó csupán (i. m. 85. lap.), helyesebben a tárgyhoz fűződő s a csoporton belül általánosnak tekinthető jelentésrezonanciáról. Az így értelmezett jelentésrezonancia nem fűződik szükségképpen, minden alkalommal a felidézett szóhoz, lehet latens: csak keletkezéséhez kellett az általánosság és gyakoriság. A tárgyhoz fűződő jelentésrezonancia a második, de a jelentés-változatnak alárendelt fontos fogalma a szemaziográfiának.

Kapcsoljuk vizsgálódásainkat a francia szó jelentés elemzéséhez. Ha a francia szó jelentés változatainak társadalmi rétegekhez kötött vizsgálatán kívül feldolgozom, hogy mit jelent a magyar nyelvközösség különböző rétegeiben a német, a román (az oláh), a szerb, a tót, a sváb stb., a magyar nép gondolkozásáról kapott érdekes adatok révén arra a megállapításra juthatok el, hogy ezek a különböző, népeket jelző nevek, a társadalom egyes rétegeiben nagyon változó jelentésrezonanciával élnek. Eltekintve a tőlünk távol élő, kevésbé ismert nemzetektől, amelyeknél inkább érthető a közömbösség, úgy látszik, hogy jelentős érzelmi zöngével, még a leginkább ellenségnek tekintett népek

²² Erdmann, K. O.: Die Bedeutung des Wortes, Leipzig (Avenarius) 1909, 85. 1.

²³ Bally: i. m. 55. 1. továbbá 178. kk.

nevei sem élnek a nyelvközösség széles rétegeiben. Nyilvánvaló, hogy az a magyar, aki Erdélyben, vagy felvidéken élván, naponként küzd, mint elnyomó ellenséggel a csehvel, románal vagy szerbvel, élenkebben érzi bennük az ellenséget s az az őket jelentő szavak jelentésrezonanciájában is kifejezésre jut. De a magyar paraszt vagy iparos, még ha az átpolitizálódás folyamatán keresztül is ment már, nem reagál olyan hevesen érzelmileg ezeknek a szavaknak hallatára, mint a politikailag vezető réteg. Ez neki t, i, nem is feladata. És csak egy teljes gonddal keresztülvitt szemaziográfiai felvétel igazolhatja az itt kifejtett azt a feltevést, hogy oláh, rác, tót stb. nem váltják ki azt a jelentésrezonanciát a nagy tömegeknél, amelyet a mindig ellenséget látó politikai mentalitás feltételez, ők nem ellenséget, hanem idegent látnak a más fajokban és népekben s így magyarázható meg az a látszólagos ellentmondás, hogy a békés emberek sorsa mégis az örökös háború. A tömegek békés volta kelti fel azt az illúziót, hogy az ember meglehet háború nélkül.

Ez így végzett munka bennünket kizárólag érdeklő eredménye: a társadalmi közösségek szellemének megismerése. Alkalmasok lehetnek azonban az így nyert eredmények arra is, hogy általuk társadalmi törvényszerűségeket kontrollálhassak. Az előző példa eredménye azt látszik bizonyítani, hogy helyes az a megállapítás, mely szerint a társadalom életében a politikai funkció egy kisebbség szerepe, míg a tömegek apolitikus életet élnek. S amint itt egy már sokszor megírt igazságot kontrollálhattunk csupán, úgy megvan annak is a valószínűsége, hogy gondos kutatások következtében új társadalmi törvényszerűségek ismeretéhez juthatunk el,

(Persze érdekes volna annak kutatása, hogy ez az itt feltételezett közömbösség milyen mértékben van meg más népeknél a környező nemzetekkel szemben, valamint az is, hogy a magyar szó milyen asszociációkat vált ki azokban az európai nyelvközösségekben, ahol ez egyáltalán jelent valamit.)

Alkalmas lesz ez a módszer különösen konkrétabbá tenni az egyes népek nemzeti tulajdonságainak megismerésére törekvő kutatást is. A magyar nép gazdasági érzületére nem kapnék-e jellemző adatokat a következő probléma szemaziográfiai megoldása által: Keresnénk a *kereskedő*, a *bótos* szinonimacsatlád jelentésárnyalatait, hogy csak ezt a részproblémát ragadjam ki ebből a témakörből. Vizsgálvánk a szó jelentésváltozatait arisztokratánál, dzsentrinél, katonatisztnél, minisztériumi tisztviselőnél, falusi intelligenciánál, kereskedőnél, iparosnál, munkásnál és parasztnál, — s aztán, ha lehetőség van rá, összehasonlítvánk az ered-

ményt egy Németországban vagy Törökországban végzett kutatás eredményeivel.

Ebből a kutatásból a nyelvtudománynak is volna haszna, összegyűjtöm az élőnyelv kort és társadalmat jellemző szavainak jelentés változatait, amelyek ma még érthetők, de ha bármely ok folytán kimaradnak az élőnyelv színei közül, emléküket semmi sem őrzi: ritkán az irodalom, olykor lexikográfiai felvétel, de nagyrészüket feledésbe megy. Él-e még pl. az „urak” szónak háború előtti jelentése az új nemzedékben: gimnáziumi igazgató, falusi jegyző és kereskedő „urak” alatt a vármegye urait értette díszmagyarban és hajdúval a bakon. Ez a jelentés és hozzá hasonlóan sok szólás is, amely kort jellemez, ha valamiképp az irodalomban nyoma nem marad, — teljesen elenyészik. Egy ilyen megmagyarázott szólást mutatok be példa gyanánt azzal a megjegyzéssel, hogy úgy a katonaélet, mint a hadifogság nyelve tele volt jelentésváltozatokkal és szólásokkal, amelyeknek jelentékeny része máris elveszettnek tekinthető. „Az osztrák-magyar hadsereg rákfenéje volt békében is az ú. n. kofferrendszer. így csúfolták azt a fonákságot, hogy az alantasabb tiszteket, sokszor az ezredeseket, sőt tábornokokat sem tájékoztatták az általános helyzetről. Úgy a manővereken, mint a háborúban csak előre mentünk, de nem tudtuk miért és hova, ahogy a koffer nem tudja, hogy merre és miért utazik.”²⁴

Összefoglalva, a szemaziográfiai felvétel eredményei a következők.

1. A társadalom jelenének megismerése.
2. Társadalmi törvényszerűségek esetleges kontrollja.
3. Új társadalmi törvényszerűségek megismeréséhez vezethet, s ezeken kívül
4. megőrzi az élőnyelv jelentésváltozásait,
5. értékes szemaziológiai törvényszerűségek megállapításához segíthet hozzá.

A szemaziográfiai felvétel majdnem kizárólagos módszere a megfigyelés lesz, bár az introspekciónak is megvan a maga jelentős szerepe.²⁵ A kutatás elsősorban az élőnyelvre irányul, de figyelemmel kísérheti a helyi irodalom termékeit, az abból a társadalmi körből kinőtt írók irodalmi nyelvhasználatát, de ez a feladat már hatáskörén kívül van s ez a részterület az élő és

²⁴ Mészöly Jenő: Szibéria, a nagy temető. Bpest, szerző. 1930, 7. 1.

²⁵ Sperber: i, m, 4, 1,

irodalmi nyelv közötti viszony megvilágítására tartalmazhat értékes adalékokat.

Előfeltétele az eredményes kutatásnak, illetve az így nyert anyag feldolgozásának a szociológia fogalomkészletének ismerete* a szociológiai attitűd, s a feldolgozandó kérdés szociográfiai tényeinek ismerete, továbbá az objektivitásra, a világnézeti szempont visszaszorítására irányuló törekvés.

Felmerül az a kérdés, hogy melyek azok a szavak, amelyek a társadalom jellemzésére alkalmasoknak bizonyulhatnak. Első megfontolás: azoknak a szavaknak a felkeresése, amelyek egy adott társadalmi közösségen belül leggyakrabban, vagy legnagyobb jelentésrezonanciával fordulnak elő.²⁶ Továbbá: azoknak a viszonylatoknak elemzése, amelyek a társadalmi struktúrára, uralmi rendszerre, gazdasági berendezésre stb. vonatkoznak. Setala „kulturális“ vagy Burdach „történeti“ értékének analógiájára azt mondhatjuk, hogy ezeknek a szavaknak *szemaziográfiai értékük van*.²⁷ Általános szabályként kimondható, hogy nem kizárólag egyes szavak jelentéselemzése a cél, mert hiszen a viszonylatokat jelző szinonima-családok a legtermékenyebbek tekinthető kutatási anyag.²⁸

A fölvetel kiterjedhet az egész nyelv-közösségre, vagy annak valamelyik társadalmi rétegére, osztályára vagy csoportjára. Lehet jelentősége egy egész kis csoport jelentésváltozatai feltárásának is. Általános szabály képen itt csak azt lehet kimondani, hogy a felkutatni szándékolt nyelvközösség jellemző jelentésváltozatai maradéktalanul felkutatandók. Amennyiben tehát én egy nemzeti nyelven belül keresem a valamely szó mögött élő asszociációkat, nincs és nem lehet jogom a kutatásnak valamilyen rétegre vagy társadalmi csoportra való korlátozásához. Teljességre törekvés a kiválasztott csoporton belül tehát elengedhetetlen feltétele a megbízható eredmény elérésének.

Fontos továbbá annak megállapítása is, hogy milyen mértékben izolált csoportról van szó.²⁹

²⁶ Bally: I. 170, és 206. L; Sperber i. m. 39. 1.

²⁷ „A nyelv szellemi, érzelmi tartalma lehetségessé teszi a bizonyos szempontokból végzett szelekciót, mert a nyelvtörténet folyamán ... bizonyos tartalmi, érzelmi és eszmei momentumok nagyobb fontosságra emelkednek egy kor életében“. K. Burdach: Reformation, Renaissance, Humanismus. Berlin, 1918. Idézve Zolnai B. által Minerva 1922, 96. 1.

²⁸ Amint erre példa K. Stegmann v. Pritzwaldnak: Thurnwald-féle sorozatban megjelent „Zur Geschichte der Herrscherbezeichnungen von Homer bis Plato“ c. tanulmánya. (Leipzig, 1930.)

²⁹ Meillet: i. m. 15. 1.

Az összehasonlítás elve itt azt fogja jelenteni, hogy a hasonló szellemtörténeti helyzetben levő, azonos társadalmi rangú csoport megfelelő szavának jelentés vizsgálatát is elvégzem, összefoglalólag, amennyiben az így nyert különbségek vagy azonosságok alkalmasak lesznek a saját nyelvközösségen belül végzett kutatás helyesebb világításba való helyezéséhez. Pl. amint már említettem, ha egy nyelvi közösségen belül keresem, hogy milyen társadalmi presztízse van annak, aki kereskedéssel foglalkozik, miképpen vélekedik egy nyelvközösség beszédében a kereskedelem társadalmi funkciójáról, nem lesz érdektelen annak keresése, hogy egy fejlettebb iparú vagy kisebb kultúrájú nyelvközösségen belül mi a megfelelő szavak jelentéstartalma. Természetes, hogy a kutatás tárgyát képező szó legteljesebb általános jelentésrezonanciája mellett elemezendő, mert hiszen ha Mauthner a jelentést a szó lelkének nevezi, akkor ezt avval kell kiegészítenem, hogy a szó legteljesebb életét akkor éli, amidőn a csoporton belüli legmaximálisabb jelentésrezonanciájával jelentkezik. Ennek korrekciójaképpen természetesen felkeresendő, hogy milyen társadalmi szituáció mellett válik aktuálissá a jelentésrezonanciában megnyilvánuló nagyon sokszor latens csoportátértékelés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy lelkesedéssel teli, hívő és harcoló közösségen belül³⁰ sokkal élénkebben érezhetők a jelentések érzelmi velejárói, mint egy megelégedett, kiegyensúlyozott és indifferens társadalmi csoporton belül. Ezt úgy is lehetne fogalmazni hogy a társadalom növekvő indifferenzizmusával arányban egyre nehezebbé válik a szemaziográfiának az affektív elemek felkutatására irányuló törekvése.

A jelentésváltozat a csoportban élő átlag ember³¹ által értett jelentés, de megkonstruálásában, amennyiben nagyobb egységről van szó, tekintetbe jöhetnek ilyen megfontolások: mint a nők jellemző érdeklődési köre és bizonyos fokig külön nyelvezete;³² a társadalmi presztízzsel rendelkezők szóhasználata stb. stb. — amint az a téma és kutatási kör természetéből adódik,

S az a fix csillag, a képzelt, de realitásnak érzett abszolútum,³³ a helyesnek vélt jelentés, amely körül mint relativumok a jelentésváltozatok gomolyognak és gyűrűznek — három tényező által pótolható: a fogalom rögzítése, a nyelvközösségen belül élő leg-

³⁰ Rumpf, M.: Über Illusionsgemeinschaften. Schmoller's Jb. 49, 520. kk.

³¹ Bally: Niceforo stb.

³² Kr. Nyrop: Semantique. Copenhagen. Nordisk Forlag. 1913, 92. és kk. lapok.

³³ Pauler Á.: Bevezetés a filozófiába. Bpest, (Pantheon) 1920. 32. 1. „Nincs relativum absolutum nélkül,”

teljesebb és legáltalánosabb jelentés megkonstruálása s az összehasonlítás elvének alkalmazása által.

S végül, tekintettel arra a körülményre, hogy szociográfiai felvételeket is nagyon gyakran és jól végeznek laikusok, szükséges volna egy szociográfiai vezérfonal³⁴ keretén belül, amelyik a legszükségesebb irányelveket sorolná fel rendszeresen, a szociológiai jelentéselemzés legáltalánosabb szabályait is közölni, példákkal és útbaigazításokkal s azonkívül, néhány negatív utasítással; hogy a szóanalízis helyett ne essenek az itt minden józan eredményt lehetetlenné tevő szóelhatárolásba,³⁵ s ha érdekesnek találják, jegyezzék fel a népies etimologizálásokat, de maguk ne essenek ebbe a hibába. Ami a szakszerű felvételt illeti, kívánatos, hogy ezt a munkát szociográfus végezze, de lehetnek annak is előnyei, ha nyelvész végzi ezt a feladatot. Természetesen mindaddig, amíg egy sereg részkérdés feldolgozva ilyenmódon nincsen, nem lehet véglegesen ítéletet mondani, sem részletekbemenően pontos irányelveket szabni, csak arról lehet szó, hogy egy kutatási területet kijelöljünk s annak művelésére igyekezzünk erőket beállítani.

Természetesen felmerülhet az a kérdés, hogy tudunk-e meg ilyen módon olyasvalamit, amit már különben is nem tudtunk volna. Magától értetődik, hogy az „urak“ szó fenti jelentéséből nem akarom felfedezni, hogy a dzsentrí pozíciót jelentett Magyarországon, ez az ami köztudomású volt, ami azonban érdekel, hogy ez a társadalmi tény és más tudomásulvételre érdemes társadalmi valóság miképpen tükröződik az egyes társadalmi csoportokban. El akarok pld. jutni annak a kérdésnek eldöntéséig, hogy vannak-e jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az egységes nemzeti nyelv osztálynyelvekre bomolhat s mi a valóság a mögött, ha egy meggyőződéses szocialista ügyvéd azt állítja: „Hiába beszélünk ugyanazon nyelven, hiába azonos minden szó, annyira más értelemben használjuk őket, hogy nincs remény egymás megértésére.“ És eredményei között lesz az is, hogy az ily módon végzett, kizárólagosan a való feltárására irányuló munka, a szociális tudat és érzület átvilágításánál, annak tisztításához is hozzá fog járulni, amiképp a jelenségek nyelvi oldalát szem előtt tartó Erdmann is megállapítja, hogy „aki szóanalízist végez, javítja mindig a szóhasználatot is — s így elhagyja szükségképpen a tisztán leíró szóanalízist, hogy a normatív szóelhatárolás területére lépjen.“³⁶

³⁴ L. Szombatfalvy Gy. előadását: Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. Szeged, 1929.

³⁵ Erdmann, K. O.: i. m. 49. és kk. 1.

³⁶ Erdmann, K. O.: i. m. 64. 1.

Így, a komoly szemaziográfiai célkitűzés: a társadalom módszeres megismerése az élőnyelv jelentés változatain keresztül, szűk' ségképen azt jelentette, hogy e kutatási elv kidolgozása közben, átvéve a jelentéstan fogalomkészletéből azt, ami változtatás nélkül itt is használható, módosítottuk annak némely eredményét az új feladatnak megfelelően s ott csak vázlatosan kidolgozott problémákat igyekeztünk pontosabban felmérni. Mert bár talán a tisztán nyelvtudományi célkitűzés eléréséhez elégségesek a társadalomra vonatkozó, általánosságokban megmaradó megállapítások (mint amilyen, hogy a nyelv társadalmilag osztályoz stb.³⁷), egész más-kép fordul a dolog, mihelyt a nézőpont eltolódásával, a nyelvtudomány sajátos problémafeltevésén kívül eső feladatok megoldására törekszünk a nyelvi élet vizsgálata által. Míg ott a szociognózis alkalmazása a szociológiai eredmények átdolgozása helyett, nem volt magának a rendszernek kárára, csak egyes részproblémákat szegényített el — addig itt az általánosságokban való maradás — intellektuális lelkiismeretességgel végzett kutatómunka helyett — legjobb esetben szórakoztató anekdotázást eredményezhetett. Mert amint már rámutattam, kiemelem még egyszer, hogy bár köztudomású volt az élőnyelv jelentésváltozataiban rejlő társadalommagyarázási lehetőség, ezen elv felhasználásával — legalább is a magyar tudományos irodalomban, nem készültek módszertiszta, komoly értékű, konkrét problémákat megoldó tanulmányok. A szociológiai szemaziográfia lényegének és jelentőségének felismerése az első lépés az irányban, hogy ezen a hiányon segítsünk — és hogy az itt nagy vonásokban vázolt módszer alkalmazásával a szociográfiai kutatást gazdagabbá és teljesebbé tegyük.

Trócsányi György

³⁸ Bally: i. m. 10—11. 1.

A FORRADALOM MODERN TECHNIKÁJA

Mi, a jelenkor magyarjai joggal elgondolkozhatunk azon, milyen módon történhetett meg, hogy 1918-ban egy maroknyi kisebbség kezébe került az uralmat azok millióin, akik ezzel a kisebbséggel a legparányibb közösséget sem érezték; miként tűrhették el ezek a milliók, hogy a törpe kisebbség az ország nevében beszéljen, lefegyverezze a hadsereget és megnyissa az ezeréves határokat az ősi ellenség előtt. Ez a tény azonban mindjárt érthetővé válik, ha tudjuk, hogy ez a kisebbség majdnem két évtizeden át szívós munkát fejtett ki a közvélemény megmérgezésére és saját uralmának előkészítésére. Elég csak a forradalmi propaganda leghathatósabb eszközére, a sajtóra hivatkozni, mely tervszerűen folyt évek hosszú során át a hazafias szellem üldözése és kigúnyolása, mely tervszerűen csempészték be a közvéleménybe „modern gondolkodás és felvilágosodott szellem” elnevezésével a nemzeti hagyományoktól való elpártolást és ingatták meg a hitet a nemzeti eszme örök erejében és a magyar faj történelmi hivatásában. A magyar történetírás nagy mulasztást követne el, ha ezt a hadjáratot, mely az 1918-iki példátlan erkölcsi összeomláshoz vezetett, minden részében fel nem tárná. Az utókor méltán fog bámulni azon, miként lehet megdermeszteni utólag szinte naivnak látszó eszközökkel egy egész nemzet lelkét, bámulni fog, miként sorakozhatott a rombolók pártjához egy magyar igazságügyminiszter, aki furfangos rendelettel kidobta a fészületet a bíróságok tárgyalóterméből.

Ám célunk ezúttal nem visszazállani a múltba. A jelennel kívánunk foglalkozni, amelyben a forradalmi propaganda újra megjelent, sőt nem is titkolja célját: „végső harcot” minden ellen, amit a keresztény civilizáció magában rejt. E forradalmi propaganda mögött a szárazföld egy hatodrészét magában foglaló birodalom áll és a legvakmerőbb és a legfenyegetőbb imperializmust hirdeti, amely valaha volt a világon, mert nem kevesebben, mint az egész földkerekségen akar uralkodni.

Ennek a vörös imperializmusnak ügynökei itt járnak közöttünk. Nem is járnak, sűrögnek-forognak. Propagandájuk a köz-

vétlen és közvetett, a nyílt és titkos, törvényes és törvénytelen eszközök minden változtatásával céltudatosan tör egy cél felé: a társadalmi forradalomra, amely a legvéresebb és legkegyetlenebb módon akar végezni a polgári társadalom kultúrájával.

A következőkben megkíséreljük bemutatni e propaganda módszereit, csak ennek ismerete után van módjában a polgári társadalomnak felvenni a keztyűt, amelyet a bolsevizmus eléje dobott. Mi sem lenne végzetesebb, mint ha lekicsinyelné ezt az ellenséget, amely egyszer már földre sújtotta a magyar társadalmat. Anélkül, hogy rémképeket idéznénk fel, megállapítjuk, hogy az a veszedelem, amelyet a bolsevizmus képvisel, a leghatalmasabb államokra nézve sem képzelt, hanem valódi és közvetlen.

Tévesen fognók fel az orosz bolsevizmust, ha azt hinnők, hogy az nem más, mint a szabadjára eresztett csöcselék dühöngése, amely végül is anarchiába torkollik.

Az orosz bolsevizmus törpe kisebbség személyes műve; ez igaz. Az orosz kommunista pártban ma sincsenek félmilliónál többen. Azonban ez a kisebbség különös „tudománynak“ köszönheti hatalmát, amelyet ők „a forradalom tudományának“ neveznek. Ha be akarunk hatolni e tudomány titkaiba, Leninhez kell fordulnunk. Lenin elfogadja Marx ama tételét, hogy a szocializmus szükségszerű történelmi folyamat s ezzel fog végződni a kapitalista társadalmi rend, azonban hozzáteszi, hogy ezt a folyamatot a proletariátusnak nem kell kívánnia, ezt a folyamatot siettetheti, sőt a döntő fordulatot magának kell előidéznie. Ez pedig csak akként történhetik, hogy magából „élcsapatot“, „rohamcsapatot“ képez ki s e csapat működésének alapjául a „hivatásos forradalmárok“ tevékenységét teszi. A hivatásos forradalmárok tevékenysége, hirdette Lenin, nem csak kiharcolója a bolsevizmusnak, hanem annak lényege, mert a hivatásos forradalmár működése nélkül a győzelem elérhetetlen. Ez a tanítás kétségtelenül eretnokség a marxizmussal szemben, ám Lenin más helyen annyi engedményt mégis tesz, hogy a hivatásos forradalmárságnak a proletarizmusban kell gyökereznie, de szerinte Marxnak a proletariátusba vetett misztikus hite éppen oly kevésbé biztosítja a sikert, mint Blanqui néhány céltudatos, de elszigetelt hivatásos forradalmárja.

Lenin maga is, de különösen követői könyvtárra menő köteteket, füzeteket és röpiratokat írtak össze rendszerük igazolására a bolsevizmus elméleti alapjairól. Csak magyar nyelven is néhány tucatnyi önálló kiadványuk van, amellet, hogy állandóan magyar nyelvű időszaki lapokat tartanak fenn Szentpétervárt, Bécsben és Moszkvában. A bolsevizmus elméleti igazolása azon-

ban nem lényeges a bolsevizmus megítélése szempontjából. A bolsevizmus Marxnak azt a mondását, hogy „a forradalom művészet” akként módosította, hogy nem a népek készítik elő a forradalmakat, hanem a népeket készítik elő a forradalomra. Szeretnők azt mondani, hogy a bolsevizmus valóban itt lesz tudománnyá, mert a modern tömeglélektan számtalan történelmi példából levont következtetései szerint csakugyan nem vonható kétségbe, hogy semmiféle tömeg sem képes cselekvésre, ha nincs vezetője. Ezek a vezetők néha homályban maradnak, de bizonyos, hogy az ő tudatos akaratuk kormányozza a tömegcselekvés megnyilvánulásait.

A bolsevizmus annak az igazságnak felismerésén alapszik, hogy a forradalmi szellem, amely épen oly régi, mint maga az emberiség, mélyen és kiirthatatlanul él ma is az emberi lélekben s kész bármikor kitörni, ha a társadalmi féket meggyöngyülni látja. Jól tudja a bolsevizmus, hogy a kibékíthetetlen ellentét gazdag és szegény között rettentő lököerő, s nincs az a városi vagy falusi vagyontalanokból álló sokadalom, amelynek félórán belül be nem lehetne bizonyítani, hogy az egész társadalmi berendezkedés rossz s minden bajt orvosolni lehet a létező uralmi rendszer összezúzásával. A bolsevizmus azonban azt is tudja, hogy a tömegek gyűlöletének felszításával céltudatosan előidézett lázadó mozgalmak csak akkor biztosítják a „végső sikert”, ha kellő pillanatban történik a fennálló uralom megrohanása és minden tennivaló a forradalom elrendezkedése végett már előre megállapított terv szerint meg van határozva. Ezért az elsietett megrohanásoktól óva int, jóllehet a társadalmi rendet megzavaró s társadalmi osztályokat nyugtalanító merényletekét, felkeléseket, fegyvertárába iktatta, mint a háború előjátékát.

Sokan fogják fel úgy a bolsevizmust s ebben a felfogásban van is igazság, hogy nem egyéb, mint új vallás megalapítására irányuló kísérlet, amely épen úgy össze van kötve világuralmi törekvésekkel, mint annak idején Mohamed vallásalapítása. Tény, hogy már Marxnak és követőinek sok olyan állítása van, amelyet hitigazságként hirdetnek, mellőzván a bizonyítás megkísérlését is, s nehéz meg nem látni az orosz szovjetrendszer Lenin-kultuszában és a pozitív vallások üldözésében a szószoros értelemben vett szektárius jelleget. Míg azonban Marx a történelmi szükségszerűségnek jelzett elképzeléseivel egyszerűen csak pszichológiai hatást gyakorolt a társadalmi forradalom híveire, a bolsevizmus megszerzett hatalmát kívánja a misztikus hit felkeltésével szilárdítani s végcélját, a világforradalmat előkészíteni.

A moszkvai III. (kommunista) internacionálé magát a világ

egyetemes kommunista pártjának mondja, tehát az egyes országokban megalakult kommunista pártok nem független és önálló területiális szervezetek, hanem, amint ezt különben az alapszabályok világosan kimondják, a III. internacionálénak csak fiókszervezetei, alosztályai (szekciói).¹ A bolsevisták itt elsősorban a pápaság intézményét másolják, mert meg akarják őrizni a bolsevista tanítás teljes egységét. Nincs más hiteles magyarázója a marxizmus dogmáinak, mint a III. internacionálé. Mindenki, aki másként magyarázza a világforradalom elméletét és gyakorlatát, hacsak a legárnyalatibb módon is, nem viselhet semmiféle tisztséget a pártban, sőt abból azonnal ki kell válnia. Másodsorban pedig a III. internacionálé ezzel a szervezéssel hadműveleteket végző főparancsnokság képét tünteti fel.²

Míg tehát a III. internacionálé a korlátlan hierarchikus tekintélyt biztosítja magának, egyúttal az összes pártszervezetek feltétlen alárendeltségét követeli meg, még pedig a legszigorúbb katonai fegyelem alapján.

Az irányító szerv, a főparancsnokság a III. internacionálé végrehajtó bizottsága. Ennek módjában áll pontosan körvonalazott hatáskörében igazgatni azt a forradalmi vállalkozást, amelynek célja elsöpörni a civilizált világ összes kormányait.

A III. internacionálé épen úgy, mint egy hadműveleteket végző hadsereg főhadiszállása, különböző irodákat foglal magában. Igen fontos szerv a hírszerző iroda. Ez gyűjti össze és dolgozza fel a világ minden részéből beérkező politikai, gazdasági és katonai híreket. Van szervező irodája, amely az egyes országokban megalakuló kommunista pártok működését indítja el és ellenőrzi. Van hadműveleti irodája, amely külön terveket dolgoz ki a végrehajtás módjainak pontos megjelölésével, ha az alkalomszerűség valamely meghatározott külön fellépést tesz megokolttá.³

¹ L. a továbbiakra nézve is: A kommunista internationale alapkövei, Bécs, 1925.

² L. 1. Revue des Deux Mondes, Tome XL, 1927. 2. Gustave Ganthert; Le Monde Communiste. Nouvelle édition, Paris, 1927.

³ Itt említjük föl, mint érdekességet, hogy néhány évvel ezelőtt három osztrák állampolgár megalakított Budapesten egy kémirodát, amely a moszkvai Internationale számára Magyarországról és a Balkán államok belső, különösen a gazdasági viszonyairól gyűjtött adatokat. Egész csomó munkatársuk akadt, akik az iroda jellegéről mit sem tudtak, de zsoldjukba vettek, a terveikbe avattak egy volt nagyobbbrangú államhivatalnokot, ki jó pénzért romániai katonai titkok megszerzésére vállalkozott. Ezt a társaságot a budapesti ügyészség bolsevista szervezkedés miatt megvádolta, de a bíróság nem ismerte fel az ügy jelentőségét s Moszkva ügynökeit felmentette.

Ez a szervezet vitathatatlanul a legmodernebb alakulatok egyike, amely minden ismert szervezetnek előnyét egyesíti magában annak gyakorlati felismerése mellett, hogy minden cselekedni akaró szervezet helyesen csak akkor járhat el, ha először megfelelő értesítéseket gyűjt össze, s ezek alapján határozza meg a nagy vezérkar a cselekvés mikéntjét.

A katonai és a pápasági szervezet mellett működik az agitátor-iskolák és tanfolyamok hosszú sora, a világ minden részéből, minden nemzetiségéből és népfajából összesereglett előadókcal és hallgatókkal. Valóságos hadiiskolák tanítják itt, miként kell az elméletet alkalmazni a gyakorlati forradalmi munkában, miként kell az elméletet cselekvéssé váltani, mik a tanulságok az eddigi forradalmi kísérletekből, mik a tanulságai különösen az immár 13 éves orosz bolsevista forradalomnak.

Minden elmélet itt a gyakorlat szükségleteinek szempontjából van megalkotva s kétségbevonhatatlan, hogy ilyen tökéletes forradalmi mozgalom még sohasem fenyegette az emberiség nyugalma, a művelődés és polgárosultság eddigi eredményeit. Larochejacquelin azt mondta egykor: Nem állítom, hogy minden forradalmár gonosztevő, de biztos vagyok, hogy minden gonosztevő forradalmár. Bármennyire hajlandók legyünk ezt a formulát a bolsevizmusra alkalmazni, elsősorban az a meggondolás vezéreljen minket, hogy a forradalom nem akarja többé, hogy saját gyermekeinek gyilkosa legyen, a forradalom ma már távol áll attól, hogy pusztán bombával és törrel fegyverezze fel magát, nemcsak a bölcsész és erkölcsbíró szellemi felkészültségét veti a harcba, hanem a modern állampolitika eszközeit is kisajátította, hogy a forradalomból ne csak a düh tombolása, hanem társadalmi berendezés is legyen.

Már a régi rómaiak is ismerték az ellenség közé befurakodott propaganda-ügynök sokszor kitűnően bevált intézményét, ismerték az ártatlannak látszó egyesületekbe rejtett forradalmi összeküvéseket, a francia forradalomnak is meg volt a maga forradalmi tanítása és politikája felforgató törekvéseinek ürügyül, jól felhasználta a cromwellizmusnak és az északamerikai forradalomnak tanulságait, eddig azonban csak a bolsevizmus fedezte fel azt a valóban gyakorlati igazságot, hogy forradalomnak ha tartós akar lenni, berendezkedése végett kész haditervekkel kell rendelkeznie s elsősorban nem is annyira fegyveres erőre van szüksége, mint inkább olyan hivatásos hadseregre, amely egész életét és minden tevékenységét a forradalom szervezésének áldozza. Ezeknek a hivatásos forradalmároknak serege az a szilárd mag, amely körül szövődik össze és szilárdul meg a láza-

dás rendszerré és intézménnyé. Ezért mondja Sztálin: „Mi a leninizmus? A leninizmus az imperializmus és a proletárforradalom korszakának marxizmusa. Pontosabban: a leninizmus a proletárforradalom elmélete és taktikája általában, a proletárdiktatúra elmélete és taktikája különösen“.⁴

A III. internacionálé alapszabályaiban kötelezettséget vállal, hogy minden tanácsköztársaságot bárhol keletkezzék is, támogat. Figyelmezteti azonban a világ proletariátusát, hogy ha saját hazájában meg akarja szerezni a hatalmat a maga számára, ezt a siker reményében csak úgy kísérelheti meg, ha vezetői Moszkva irányítása alá helyezik magukat és megalakítják a kommunista pártot, amely a proletariátusnak egyetlen képzelhető politikai, társadalmi és harci szervezete.

Mint mondtuk, a bolsevista (kommunista) szervezkedés a szó legszorosabb értelmében katonai. Nincs más kommunista, csak akit a III. internacionálé kebelébe fogadott, nincs más pártvezetőség, csak amelyet Moszkva elismert, nincs más haditerv, csak amit Moszkva kidolgozott, vagy helyeselt, minden vezetőt, aki a gyakorlatban hasznavehetetlennek bizonyult vagy hibát követett el, megbüntettek vagy elcsapnak.

A bolsevista szervezkedésnek ez az egységes irányítás alá helyezése hihetetlen mértékben fokozza a mozgalom erejét, mert nemcsak a szervezkedés munkája könnyebb, ha minden országban teljesen azonos alapelvek szerint alakíthatják meg a kipróbált szervezeti egységeket: a sejteket, a láncokat, a frakciókat, a szövetségeket s ezek elágazásait, a fiatalság toborzását, hanem az egyik országban szerzett tapasztalatokat azonnal értékelhetik megfelelő utasítások útján a másokban. Emellett rendkívül érdekes és fontos vonása a bolsevista szervezkedésnek a rendelkezések névtelensége és a vezetők személytelensége. Nagyszerű biztonsági szabály ez a hatósági üldözések esetén, de meggátolja az egyes vezetők népszerűségi törekvéseit épen úgy, mint egyéni eljárását, Valljuk meg, hogy semmiféle katonai fegyelem nem ment ilyen messzire az óvatosságban.

Szükségesnek tartjuk itt a bolsevista sejtrendszer lényegét megismertetni.

A kommunista pártnak, mint a szó legszorosabb értelmében vett osztálpártnak alapszervezete az u. n. üzemi sejt. Ezen az elnevezésen érteni kell a műhelyek, gyártelepek, bányák, pályaudvarok, földbirtokok, hivatalok, rendőrségi osztályok és katonai alakulatok stb. körében megalakult lehetőleg legalább három tag-

* L. Sztálin: Lenin és a leninizmus, Bécs, 1926.

ból álló olyan csoportokat, amelyek a közvetlen kapcsolatot szolgálják a párt vezetősége és a tömegek között, érthetőbben szólva nem egyebek, mint a pártnak tapintószervei és szívókarjai. Feladatuk a párt utasításait átvinni a proletariátus életébe, megvalósítani a pártnak szervező és propaganda-tevékenységét és egyúttal legélénkebben résztvenni az ország gazdasági és politikai életében. Ahol népesebb a sejt, rögtön megalakul a sejt „irodája“, melynek élén a sejt titkára áll. Ez a titkár állapítja meg a sejt esti és vasárnapi üléseinek napirendjét, vezeti a tanácskozásokat, veszi át a sejttagok jelentéseit végzett munkájukról. A sejt minden tagja köteles mindenütt, ahol megfordul, első sorban természetesen saját munkahelyén a bolsevista szellemet terjeszteni s minden alkalmat erre kihasználni. A sejt munkálkodásának mikéntjére nézve Moszkva részletes syllabust dolgozott ki, amely részleteiben meghatározza, mikor kell nyíltabban, mikor kell óvatosabban fellépni, mi a tennivaló, ha a sejt népes és erős, mi akkor, ha a sejt csak kicsiny és viszonylag erőtlens. Terünk szűke nem engedi meg e syllabus részletes ismertetését, de jellemzésül felemlítjük, hogy benne van a falakra névtelenül felfirkált pártjelszavakra vonatkozó utasítás is, valamint az, hogy adott esetben elég a pusztá kémkedésre szorítkozni. A bolsevizáló tevékenység kiemelkedő pontja agitátor-iskolák létesítése, valamint az n. n. nevelő munka végzése, amely abból áll, hogy a munkássz-tály tagjait megtanítsák az országos és világpolitika minden kérdését bolsevista szempontból megítélni. Míg a polgári osztály tagjai többségének elég zavaros fogalmai vannak például a kínai vagy indiai mozgalomról, a bolsevista sejtek révén az egyes munkahelyek munkásai ilyen és hasonló világpolitikai kérdésekről, mint pl. a fasiszmus, népszövetség, szovjet-rendszer stb. a leghatározottabb véleményt kapják készen a sejteken keresztül. A sejtek az egyéni meggyőzés eszközén kívül a Moszkva gyártotta röpiratok, röpívek, sőt a munkahelyen magán kiadott könyvmatosokat és újságokat használják fel a munkásság informálására és bolsevista szellemmel eltöltésére, forradalmasítására, nem szólva a hetenként megtartott ülésekről, amelyek nem okvetlenül a sejt zártkörű ülései, hanem ilyen vagy olyan cím alatt a munkásság mentől szélesebb rétegeit bevonó megbeszélések. A sejteknek a legaprólékosabban tanulmányozniuk kell a munkásság gazdasági helyzetét, életviszonyait és igyekezniök kell a munkásságra a befolyást maguknak biztosítani. E célból Moszkva ügyel arra, hogy a sejt vezetőségében a gyár legjobb munkásai legyenek, már csak azért is, hogy ezek forradalmi műve ne válják gyanússá. Alakítások mindenütt üzemi sejteket! hirdeti a III. internacionálé. A

cél az, hogy ne legyen egyetlen olyan munkatelep, ahol a III. internacionálénak legalább egy ügynöke nincsen. Nem nehéz ezt elérnie, mert a többi sejt támogatása révén munkahely üresedése esetén rögtön megjelenik egy kitűnő ajánlatokkal ellátott szerény munkás, akit az üzem vezetője esetleg boldogan fogad fel.

A sejt munkája természetesen középponti ellenőrzés alatt áll. Minden egyéni, felelőtlen akció tilos. A sejt résztvevén a munkásság összes életkörülményeiben, az üzemi viszonyoktól az iskolán át az otthonig, szinte könnyűvé válik kihasználnia minden oly kérdést, amelynek politikai vonatkozása van, a bolsevista izgatás céljaira. Így a bolsevista párt minden jelszavát a munkást érdeklő kérdések megmagyarázásával bele lehet vinni a munkásság gondolkodásába és az agitátor sohasem mulasztja el azzal fejezni be mondanivalóit, hogy egyetlen menekvés van a burzsoázia teremtette munkás-pokolból: felvenni a könyörtelen harcot a munkásság kizsákmányolói és nyomorgatói ellen! Elvont és elméleti kérdések nem igen szerepelnek a bolsevista agitáció anyagaként, a mindennapi élet vérbe és húsba vágó vonatkozásain keresztül kapja meg a munkás a leninista program igéit. Természetesen, különösen oly országokban vagy munkahelyeken, ahol a bolsevistaságot elhallgatni nagyon is tanácsos, nem mint a bolsevista üzemi sejt tagjai lépnek fel és nyilvánítják nézeteiket, sőt gyülekezéseiket is elaprózott csoportokban tartják észrevétlenül külvárosi vendéglőkben vagy utcai séták alkalmával, esetleg a város elhagyott helyein a szabadban, amikor is az egyes kis csoportok esetleg még egymás létezéséről sem tudnak. Ily módon az a különleges helyzet áll elő, hogy esetleg széles és elterjedt tömegmozgalom keletkezik, amelynek nemcsak feloszlátása, hanem felfedezése is csaknem határos a lehetetlenséggel, mert hiába fedezik fel az egyes szétszóródott sejteket, sohasem lehet tudni, hány maradt felfedezetlenül, amely nyugodtan folytatja aknamunkáját tovább. Csak egyetlen szerv tud pontos adatokat erről a szervezkedésről, a párt vezetősége s ennek révén a III. internacionale végrehajtó bizottsága. Ha sikerül a párt vezetőségét ártalmatlanná tenni, rögtön helyére lép a másik, sőt mi több, a letartóztatott pártvezetőség esetleg éppen azokból áll, akik a titkos pártvezetőség szerepét fedik, akiknek letartóztatásba sohasem szabad kerülniök.

A moszkvai internacionálénak a világforradalomra irányzott stratégiáját szolgáló taktikának csak egyik része van a sejtservezkedés ismertetésében feltüntetve. Gondoljunk azonban arra, hogy ez a taktika a párt szolgálatában vas-fegyelmet követel.

amely valóban a legjobb biztosíték az ellen, hogy a középpont haditerve írott malasztá váljék csupán.

A bolsevizmusnak a hadi tudományokból átvett szabálya szerint a forradalomban a legfontosabb az előkészítés munkája. A végrehajtás már semmi, ha az előkészítés kifogástalan.

A bolsevizmus itt abból a tömeglélektani igazságból indul ki, hogy a forradalmi cselekvést csak tevékeny és öntudatos kisebbség biztosíthatja. Lenin maga kijelentette, hogy félmillió párt bőven elég az uralom meghódítására, akár 120 millió lakosú birodalmon is; tudjuk, hogy ez a kisebbség, amikor az orosz birodalom élére került, nem volt néhány ezer sem, nem hogy félmillió lett volna, de nem állapította-e meg már Taine is, hogy alig 300.000-re volt tehető a jakobinusok száma Franciaországban, amikor igájukba hajtották Franciaországot és egy 40 millió népet eltúrte, hogy rajta ez a törpe kisebbség a legvéresebb zsarnokságot gyakorolja.

Miként lehet ezt alapján véve elérni? Megmondják a kommunisták.

Minden polgári társadalom alapja erkölcsi kötelékek kapcsolata, aminők a vallás, a család, az alattvalói hűség, a hatóságok tisztelete, a hazafias érzés, ragaszkodás a történeti múlthoz és az ősi hagyományokhoz. A bolsevisták jól tudják, amit nem egy polgári társadalom elfelejt, hogy egy nemzetnek vagy fajnak ereje az ősi múltból eredő gondolati és érzelmi közösségben áll, a hagyományok és néha bizonyos előítéletek, féltékeny ápolásában, ami együttvéve teszi szilárdná és haladásra képessé a nemzet lelket. Ha sikerül egy nemzetnél meglazítani ezeket az erkölcsi kötelékeket, ha sikerül megrendíteni a tiszteletet a nemzeti múlt s a hagyományok iránt, ez annyi, mint megölni a nemzeti lelket, következésképp elvenni az államalkotó fajnak minden erejét.

A bolsevizmusnak forradalmi taktikája ebben a részben szinte elháríthatatlan, mert a nemzet lelkületét, hagyományait kezdő agitációt csak igen gyámoltalanul tudja üldözni és megbénítani a büntető igazságszolgáltatás és a közigazgatás. Ezerféle mód kínálkozik a polgári társadalom erkölcsi érzéseinek lerombolására, majd az erkölcsbíraskodás és a felháborodott igazságérzet kothurnusában —, majd a gúny és tréfa alattomos, biztosan ölü fegyvereivel, majd mulattatás és szórakoztatás ürügyén. Csak így érthető meg a nagy francia forradalom és az orosz bolsevizmus diadalát megelőző korszak: amikor annyira megromlott a polgári társadalom értelmisége, tehát a nép elitje, hogy maga hódolt be a felforgató tanoknak s nem tudom, melyik érdekesebb típus: az orosz nihilista nemes-e, vagy az az előkelő francia hölgy,

aki Voltairet bigotnak nevezte, mert deizmust állapított meg írásaiban.

A bolsevista propagandának ez a része megfosztja a polgári társadalom tagjait a társadalmi rend erkölcsi alapjának átérzésétől s a társadalmi összefüggések és törvények világos látásának képességétől. Így jut el az aláaknázott társadalom észrevétlenül ahhoz az állapothoz, amikor ellenállóképessége megtörik és a hatalmi szervek habozókká, gyávákká, tehetetlenekké válnak. Ez a sors érte utol XVI. Lajos kormányát épen úgy, mint a cárizmusét és különösképen Kerenszkiét. A kommunista pártban már készen várják azt a helyzetet, amikor esetleg minden fegyver nélkül csak ki kell nyújtani a kezét a hatalomért. Hiszen ekkor már ott ülnek sejtjeik a telefon-központokban, a posta- és táviró hivatalban, a lapok szerkesztőségében, a közbiztonsági szervezetekben épen úgy, mint a hadseregben.

Drámai olvasmány a Kerenszki-kormány bukásakor annak az éjtszakának leírása, amikor egy hatalmas birodalom névleges feje eszeveszetten menekült Finnországba, mert gacsinai palotájába egyszerre csak nem érkezett már sehonnán semmi hír: az éjtszakai halálos csend hirtelen rádöbbsentette a diktátort és vezérkarát arra a tényre, hogy képtelenek megtudni, mi történik a néhány kilométerre levő Szentpétervárt. Egyszerre beállt a pánik, mindenki a saját életének megmentésére gondolt. A bolsevisták 1917-iki borzalmas és hozzátéhetjük, ördögien ügyes forradalmi technikájának diadala teljesen váratlanul érte az orosz hatóságokat s védekezni képtelenek voltak. Megrázó hatású, amit a megbukott uralom egyik főembere mond emlékirataiban: „Aki nem volt benn ebben a légkörben, nem ítélné meg az előtte ismeretlen veszedelmet ... Sokszor hallottam kárhoztatni a legyőzött rendszer tehetetlenségét, hanyagságát és tájékozatlanságát és sokszor zúgott fülemben: ez nálunk nem történhetett volna meg ... én ez tettem volna... én ezt meg ezt rendeltem volna el... Igen ám, de cselekedjék valaki akkor, amidőn elszigetelték s egyedül van, rendelkezék, mikor nincs kivel. Mindez késő volt, mielőtt még ez a tragikus helyzet bekövetkezett, a kormány már ellenségeink prédája volt“.⁵

Könnyen megérthető, hogy a kormány eltávolításával az alsóbb hatóságoknak, különösen a vidéken levő hatósági szervezeteknek behódoltatására már egyszerű felszólítás is elegendő.

Az olvasó ezek után önkéntelenül felteszi a kérdést, mik a feltételei a társadalom sikeres védekezésének?

⁵ V. ö. S. Oldenbourg: *Le Coup d'État bolcheviste*. Paris, 1929.

A forradalmasító tevékenység hatása ellen csak erkölcsi vértet, a társadalomban a történeti fejlődés során kielélt eszményeknek megőrzése nyújthat oltalmat. Mindennél fontosabb azonban, hogy egészséges legyen a társadalom, szervei zavartalanul és a nemzeti eszményekkel összhangban működjenek.

Moszkva ügynökeinek forradalmasító tevékenysége termőtalajra talál ott, ahol a közállapotokat nem a társadalmi egyensúly elvének tiszteletbentartása jellemzi, hanem az egészségtelen gazdasági helyzet konjunktúráin élőködők befolyásáról szólnak a gyengébb gazdasági helyzetben levők jogos panaszai. A nyomorúság rossz tanácsadó és a leghatalmasabb élesztője az irigységnek és gyűlöletnek. Az ilyen érzelmekkel telített társadalomban természetesen nem lehet egység. Első sorban tehát a társadalom és állam szerveinek kell hivatásuk magaslatán lenniök, hogy a társadalom egységét és egészségét biztosító eszmék (vallási, nemzeti, faji öntudat, a családi és közéleti erkölcs tisztasága) erejét fenntartsák és megerősítsék. Résen kell lenniök folyton-folyvást, míg kedvezőtlen események és körülmények befolyásolják a társadalom egységét, hogy a jó orvos simogató kezével rögtön közeledhessenek a sebekhez.

A társadalmi rend épségeért felelőseknek sohasem szabad ezenkívül elfeledniök, hogy a bolsevista bujtogatás szegődöttjeiként nemcsak a számban mindenesetre nagy proletárság szerepelhet, hanem melléje sorakozik a minden társadalmi osztályból újonczódó elégedetlenek, gonosztevők, kívánságukban és érvényesülő vágyaikban megsértettek, a minden feltörekvő hatalmat üdvözlő jellemtelének, az irigyek és élőködők, az idegen faji és nemzeti érzést magukban hordozók és azoknak a zajongóknak és örülteknek serege, akik, mint Lebon mondja, a haladás nevében akarják megsemmisíteni a múltat és lerombolni a társadalmakat. Vegyük mindehhez azt a szomorú tény, hogy Magyarországon a középosztályt az inflációs idők a szó teljes értelmében kifosztották, úgyhogy ez az osztály legnagyobb részében ha lelkileg nem is, társadalmi helyzetét tekintve elproletarizálódott.

Végezetül emlékeztessünk arra az ismert tényre, hogy Magyarországon a bolsevista propaganda egyre nagyobb méreteket ölt. Moszkva ugyan előírja, hogy a bolsevizmus akár a Trianon ellen való küzdelem jelszávába is becsomagolható, de amint láttuk, az eddig még a toborzás és kiképzés céljait szolgáló összeesküvések már nyílt tüntető csoportokkal is rombolni kész tömegekkel is rendelkeznek. Röpiratok ezrei szállnak szét az országban, már elhangzott a rég ismert kiáltás is: „Ki az utcára! Az utca a mienk!”

Miskolczy Ágost

A KÖZJOGI TUDOMÁNY ÚJABB PROBLÉMÁI

A XVIII. század második feléig jóformán minden jog a magánjog címkéjét viselte. E nomenklatúra alól a közjog csak később, midőn a természetjogi iskola kelt mozgásra, szabadult fel*. Ezáltal indult meg a specializálódás a jogban, ami a kezdetben úgy nyilvánult meg, hogy a magánjog egyik feléből tovább is magánjog maradt, a másikkól pedig közjog lett.

A jog főfelosztásában (magánjog — közjog) azóta sem történt s semmi kilátás sincs arra, hogy előforduljon valami változás. De amíg a magánjog végig jutott a röppályáján s megállapodott atomizálódásában (az alanyi jog egyfelől, másfelől a tárgyi jog, mely feloszlik: dologi, kötelmi, örökösödési és családi jogra), addig a közjog, bár a rendelkezésre álló csekély idő leforgása alatt rendkívül előrehaladt, nem futotta ki teljesen a köreit, úgy, hogy a specializálódás folyamata még egyre tart.¹

Így a szűkebb értelemben vett közjog alatt: az alkotmányjogot, a tágabb értelemben vett közjog alatt pedig: az alkotmány- és a közigazgatási jogot együttvéve érjük. A legtágabb értelemben vett közjoghoz tartozik: az anyagi és az alaki büntetőjogon kívül, a jogtudomány újabb fejlődésének eredményéhez képest: a polgári perjog is.²

A specializálódás e folyamatában beláthatatlan a megállapodás. A XIX. század szakembere még közjognak nevezte, a XX. század tudósa már alkotmányjognak³ nevezi e tudományt s ha így halad, nem lehetetlen, hogy a XXI. század közjogásza feladatával: külön az államterülettel, vagy az államnépességtannal, esetleg az államhatalom-tannal fogja szembetalálni magát...

¹ Amiben a közjog a magánjogot utólérte, az a hármass felosztási rendszer (a terület, a nép, a főhatalom az egyik, a személy, a dolog, a cselekmény a másik részén), amely mindkét jogtudománynál szinte véglegesnek tekinthető.

² *Magyary Géza*: Magyar polgári perjog. II. teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1924.

³ *Tomcsányi Móric* használja nálunk könyvcímében először ezt a megkülönböztetést (Magyar közjog — Alkotmányjog. Budapest, 1926).

A már említett felosztáson kívül még egy másik felosztást is megkülönböztethetünk. Ahogy a belső (nemzeti), úgy a külső (nemzetközi) jogon is végbement a változás; ami által nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi jog is: magánjogra, meg közjogra oszlott fel. Következésképpen a belső, vagyis a nemzeti közjogon kívül ezidő szerint már adott tény: a külső, vagyis a nemzetközi közjog is.

Van állam, amelynek alkotmánya ezt a két különböző tényt egy síkra vetíti.⁴ Ezzel ellentétben a magyar állam alkotmánya legalább eddig élesen meghúzta azt a határvonalat, amelyen innen a nemzeti, túl a nemzetközi közjog területe terjed el.

A közjogi tudomány *általános* problémáit tekintve ez ma a helyzet. Mindez azonban kevés és ki nem elégítő volna a felmerült *különös* problémák feltüntetése nélkül. Ezzel kell foglalkoznia tehát a további fejtegetéseinknek ...

Kezdjük a *jogforrástanon*. Az az állam, amely charta alkotmányt visel, jogforrásaival kevésbé törődik. Éppen ellenkezőleg áll a helyzet annál az államnál, amely egészben, vagy legalább is részben: történeti alkotmánnyal rendelkezik. Itt a közjogi jogforrások jelentőségteljesek, amiből következik az a helyes megállapítás, hogy általában a közjogot, de főleg a magyar közjogot jogforrások ismerete nélkül nehéz, — ha ugyan nem lehetetlen — elképzelni.

A történeti alkotmány természetrajzából következik, hogy a fejlődés különböző epochái különféle jogforráskategóriákat termeltek. Ezzel szemben a charta, vagy az annál is újabb, úgynevezett kikristályosulatlan alkotmány egybefoglal lehetőleg mindent s nem ismer jóformán más jogforrást, mint a törvényt és a rendeletet.

Mindössze két jogforrással laborálni azonban rendkívül körülményes. Ennek könnyebbé tételére szolgál az a megoldás, egyfelől, hogy a jogforrás genus (törvény) több speciesre (egyszerű törvény, alaptörvény, alkotmánytörvény) bomlik fel, másfelől, hogy inkább ennél, mint amannál az alkotmány típusnál fejlődött ki teljesebben: a jogforrás-hierarchia (az egyszerű törvényből szinte rendelet, a rendeletből pedig szinte statútum lett).

Míg a magyar állam alkotmánya törvény és törvény között alaki (formai) szempontból különbséget nem tesz,⁵ addig főleg

⁴ Ilyen a weimari alkotmány, amelynek 4. §-a szerint: „die allgemein anerkannten Regein des Völkerrechts gelten als bindende Bestandteile des deutschen Reichsrechts“.

⁵ A szakirodalom tisztázta, hogy a magyar alkotmányjog egyik törvénye

az úgynevezett legújabbkori alkotmánnyal rendelkező államok egyszerű, alap- és alkotmánytörvényt különböztetnek meg egymástól. Magától értetődik, hogy a kettő közül az elsőnek említett rendszer a helyesebb, mert természetesebb is. Ha ehhez még hozzávesszük azt aényt is, hogy míg a történeti alkotmánnyal bíró állam — rendes körülmények között — törvényhozó tényezői változatlanok (a király és a parlament), addig az új, vagy a legújabb alkotmánnyal rendelkező állam törvényhozása változó (az államfő és az országgyűlés, vagy az országgyűlés egymaga, vagy az országgyűlésen kívül a népösszeség döntése népszavazás útján), nem lehet senki sem elégedetlen a magyar alkotmánynak ezzel a fejlődésével. Még az 1920. évi I. törvénycikkkel sem, amely ugyan magánviseli úgy az alap-, mint az alkotmánytörvény jellegzetességének egynémely tünetét, anélkül, hogy az akár alap-, akár alkotmánytörvény volna.

Folytathatjuk fejtegetéseinket a *területtanon*. Van állam, amelynek alkotmánya szerint területét a *történeti jog*, van ismét állam, amelynek alkotmánya szerint területét a *szerződés* biztosítja. Hogy melyik a kettő közül biztosabb alap, azt talán felesleges lenne felemlíteni, ha mostani nehéz helyzetünkben éppen nem a legkilátásosabb kivezető újáról volna szó.

Az a sokszor kárhoztatott „történeti“ magyar alkotmány, amelynek a szent korona tan a foglalatja, egyik legfőbb tételét: a területi épség eszméjében látja. És itt nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy nincs a magyarhoz még egy hasonló alkotmány, amely az államterületnek a történeti jogát annyira védné — alkotmánybiztosítókkal — mint ez.⁶ Ha semmi egyébért, mint ezért kötelessége a magyar közjogásznak a történeti jogot és vele elválaszthatatlanul a jogfolytonosság kultuszát művelnie.

A szerződésen nyugvó államterület egysége vagy időhöz, vagy feltételhez van kötve. Ha elmúlik az idő, vagy beáll a feltétel, meginog az egész állam s minden kis szellő is viharként jelentkezik, amely összeomlással fenyeget.⁷ Csak Cseh-Szlovákia példájára hivatkozom, amelyet egy pusztja jogi tétel, az úgynevezett vacuum juris⁸ elmélet forogtatt fel úgyannyira, hogy hit valló-

sem tekinthető formai értelemben véve a másiktól különbözönek. Sem az 1868. évi XXX., sem az 1921. évi XXXIII. t.-c. A törvények közötti megkülönböztetés nálunk csakis a tartalomra vonatkozhat (lex fundamentális).

⁶ A legtöbb állam szintén alkotmányába foglalja: a területi integritás elvét, De mikor az tényleg elvész, elvész az virtualiter is. Nincs büntető sanctio az elvesztés s nincs alkotmánybiztosíték a visszaszerzés eshetőségére vonatkozólag.

⁷ A „Staat auf Kündigung“ igazi példája.

⁸ Ez az 1862-ben fogant elmélet (Lückentheorie) német jogászok dicső-

ját, a jeles, — volt magyar állambölcselet — Tuka Bélát bírói tárgyalásokon éppen a közelmúltban meghurcolta és börtönbe vetette ...

Ezzel áttérhetünk eszmefuttatásunkkal: a *népességtanra*. Azok a határok, amelyeket a békeszerződések szabtak s amelyek fölött a nemzetek szövetsége ily gondos körütekintéssel őrködik, olyan mozgalmat eredményeztek, amely méltán nevezhető modern népvándorlásnak. Mi sem természetesebb, mint hogy ez magával hozta: a népességtannak az alapját képező állampolgársági jog szétzilálását nálunk éppenúgy, mint sok más államban.⁹

A nemzetiség fogalmát a kisebbség fogalma váltotta fel, mintegy annak igazolásául, hogy a világháború „fényesen megoldotta” a nemzetiségi (faji) problémát s ezzel az végkép lekerült a történelem színpadának a műsoráról! Érezhető e meghatározáson, hogy a kisebbség a nemzetiség fogalmánál alárendeltebb; ennek következtében a kisebbségnek közel sem lehet azt a jelentőséget tulajdonítani, mint lehetett — egykor a nemzetiségnek.

A kisebbség e ferde beállítás szerint, csak mint számszerűség szerepel, jelezve ezzel mintegy azt, hogy van ugyan valami igazságtalanság benne, de az a mi körülményeink között még elkerülhetetlen. És igaz ugyan, hogy úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalom nálunk mindent elkövetett a Magyarországon élő kisebbségek jogi helyzetének biztosítására, az idegen impérium alatt élő magyar kisebbség jogvédelmére nem történt kellő gondoskodás. Ezt tehát kipótolni fölötté szükséges a tudományos, mint kipótoltatni egyéb téren.

Az állampolgári jogok soh'sem voltak, — mert nem is lehetnek — egyensúlyban az állampolgári kötelességekkel. Ugyanis közjogi értelemben véve minden jog egyúttal kötelesség is. Mind-ezen kettős változás ment végbe. Az egyik az, hogy a jogok közjogi értelmezésüktől eltávolodva, magánjogi értelmezést öltöttek magukra, ami azt jelenti, hogy a jog gyakorlása egyéni mérlegelésünkre van bízva. Ezért szükséges például az általános választójogot egyúttal kötelező erővel is felruházni, annak megszerzését pedig büntetéssel sújtani. A másik viszont az, — s ez mintegy az elmondottból következik, de ezenkívül következik a korszellem-ből is, — hogy az állampolgári jogok élénkülésével egyidejűleg az állampolgári kötelességek elhalványultak.

Egész külön méltatást érdemel a választójog, amelynek ha most nincs is annyi átütő ereje, mint volt húsz évvel ezelőtt az elmélet,

ségét hirdeti. Bővebben: *Eduárd v. Wertheimer*: Bismarck im politische Kampf. Berlin, 1930. című művében, 549. lap.

⁹ *Ferenczy Ferenc*: Magyar állampolgársági jog. Gyoma, 1928.

egy évtizeddel ezelőtt a gyakorlat világában, mégis azt kell mondanunk, hogy számos alkotmányreform miatta, vagy legalább is vele kapcsolatban történik. Mindezekről bővebben az államhatalmakkal összefüggésben emlékezünk meg.

Ezzel elértünk az *államhatalmak tanához*. A hajlékony államhatalom elmélet (balance des pouvoirs), amely abból áll, hogy a három közül az egyik mindenkor, a mérleg nyelvének a szerepét játsza, amely a másik kettőt serpenyőjében elhelyezve, egyensúlyozza, mindinkább háttérbe szorul a merev államhatalom elméletével szemben. Pedig nincs sok észszerűség abban, hogy az egyik államhatalom a másiktól teljesen elkülönüljön. Ezt éppen egy, a bennük végbemenő, változás példájával szemléltethetjük. Hosszú időn keresztül — midőn a kontinens minden, utóbb csaknem minden állama monarchikus államformával bírt s fejedelmi, törvényhozó és végrehajtó államhatalom létezett. Azóta, hogy a monarchikus formával rendelkező államok száma apadóban van egyfelől, másfelől a fejedelem jogköre is egyre korlátozottabb; a három államhatalom megmaradt ugyan, de azzal a változással, hogy a fejedelmi államhatalom részben a törvényhozó, részben a végrehajtó államhatalomba szívódott fel, viszont a végrehajtó hatalomból levált a bírói jogintézmény —, amely lassan de biztosan harmadik önálló államhatalommá fejlődik. Ez a bírói államhatalom szerintünk a közjogi tudománynak ma és a közeljövőben egyik legnagyobb horderejű problémája, úgy, hogy mikénti rendezése nemcsak az államhatalmak tanára, hanem az egész alkotmányjogra is nagy befolyással lesz.

Az által, hogy a fejedelmi (államfői) hatalom teljes elerőlenedőben, a törvényhozó hatalom pedig gyengülőben van, szükségképpen erősbbödött a végrehajtó hatalom, amely, ha most szét-nézzünk, óriásként emelkedik ki a törpék közül. Ha azonban az állambölcselők e tekintetben a „quieta non movere“ elvére helyezkednének, a végrehajtó hatalom túlméretezése állna elő, amely végső következtetésben nemcsak az állam fennmaradását, hanem annak már a pusztaságát is kockára tenné. Ezért különül el és önállósul a végrehajtó hatalomtól a bírói államhatalom, hogy teljes kifejlődése utáni működésével mérsékelje, ahol lehet; de nyírja a kinövéseit, ahol kell.

Figyelemre méltó mindaz, ami a törvényhozó hatalmon belül érvényesül. Az igazi parlamentarizmus hazája Anglia, ezzel szemben a kontinensnek az elmúlt századi parlamentarizmusa e festmény után készített többé-kevésbé sikerült: nyomat benyomását kelti. Ezért is beszélnek manapság csaknem mindenütt a parlamentarizmus válságáról.

Ahol mélyreható reformon gondolkoznak, ott az érdekképviselőt és a népszavazás eszméjével kísérleteznek. Megítélésem szerint az érdekképviselőt eszméje lesz szellemi vonatkozásban a kettő közül a megvalósításra kevésbé alkalmas. A népszavazás eszméje viszont, amely inkább bevált, technikailag nehezíti meg a törvényhozás funkcióját, úgy, hogy egyelőre tulajdonképpen még mind a két behelyettesítésről lemondva, a parlamentarizmusnak csak a belső reformjáról hangozhat komoly szó.

És így vetődik fel újra meg újra a kérdés: az egy, vagy a két kamara létjogosultságáról. Ahol egy kamara van, mint például a német birodalom alkotmányában, ott a törvényhozás szűrőjén keresztül nehezen hullik az olajcsepp az államhatalmak folyton forgó kerekére, miáltal ha megállása nem fenyeget is, de az egyenletes előrehaladása veszélyeztetve van. Tehát maga az egykamarás intézmény sorakoztatja a leghatásosabb érveket a két-kamarás intézmény megvalósításához.

A két kamarából álló parlament alsó háza pedig az általánosabb választójog következtében színvonalában már most alacsony és szemlátomás szerint a jövőben még ebből a szintből is veszíteni fog. A két kamarás intézménynél tehát minden gond a felsőházra irányul, amire ékes példa az angol lordok házának az 1911. évben bekövetkezett kitűnő reformja. S ha időrendben mind ezeken végigmegyünk, nem hagyhatjuk említés nélkül a magyar országgyűlés felsőházának az 1926. évben történt reformját sem, amely testület az első évek tűzpróbáját egészben véve szintén sikerrel kiállotta.¹⁰

Vájjon a haladás a közjogi tudományban előre, vagy vissza fog vezetni a közeljövőben, az még kérdés. Előreláthatólag a még fentmaradt történeti alkotmányok fogják a próbát legjobban kiállani, mert organikus fejlődésük és rugalmasságuk egyúttal maradandóságukat is biztosítja. Már kevésbé a charta alkotmányok, mert, bár egyikben-másikban meg van a maradandóság (francia, belga), az organikus kifejlődést nélkülözni kénytelenek. Legkevesbé lesz állóképes a kikristályosulatlan alkotmány, mert az, mint a szinte napról-napra ismétlődő példa mutatja, folytonos változásnak van kitéve, ami maradandóságát vonja kétségbe és organikus fejlődését is kizárja.

Thewrewk-Pallaghy Attila

¹⁰ Szántsándékkal mellőztem az új olasz és az új orosz államfejlődéssel kapcsolatos problémákat azért is, mert még az egyiknél sem lehet biztos megállapításokat tenni. A látszat azonban arra vall — *Madách* szavait idézve, — hogy „ott születendő világok, itt enyészők koporsója”. (Az ember tragédiája. I. szín, 42—43. sor.)

FIGYELŐ

JANCSÓ BENEDEK

Mit köszönhet eredményes munkában gazdag életének a magyar szociológia s mit vesztettünk mi, akik az őszinte szeretet érzésével atyai barátunkat tiszteltük benne, ezt elmondotta Dékány István tagtársunk azon a forró nyári délutánon, amikor hűlt tetemét utolsó útjára kísértük. Kíséreljük most meg kijelölni Jancsó Benedek helyét a társadalomtudomány magyar munkásai között.

Hogyan lett ő, ki még a múlt század derekán, a Tisza Kálmán korában nevelkedett, szociológussá s századunk elején a Magyar Társadalomtudományi Szemle egyik szerkesztőjévé? Az ő figyelmét nem a természettudomány abban a korban divatos túlzása a monizmus és materializmus, nem is a gazdaságtudomány szélesebb megalapozásának vágya, nem a jogtudomány vagy a társadalmi rend megmésztására törő szociálpolitika fordította a társadalmi kérdések felé. Egy nemzetpolitikai veszedelem világos felismerése, az erdélyi magyar élet-ösztöne tette őt szociológussá. Népe jövőjét akarta szolgálni azzal, hogy helyzetét tudományos szilárdsággal feltárja és megismertesse. A nemzetiségi kérdésnek lett önálló, a maga útján járó kutatója s e területen, amelyen annyian járnak a politika iránytűje miatt hamis utakon, ő eszményi célja mellett is meg tudta találni a vizsgálódás objektív szempontjait s politikai célismeret birtokában is tartózkodni tudott minden sovinizmustól. Így lettek gyakorlati célú tanulmányát a társadalomismeret értékes adalékai,

Nem rendszerező, teoretikus elme, nincs érzéke az iránt a spekulatív elmemunka iránt, amely a tudomány öncélúsága alapján ismeretelméleti és módszertani kérdésekbe merül el vagy a rendszer kereteit kívánja részletmunkával kitölteni. Azért nem becsülte le a teoretikusok munkáját s igyekezett tájékozva lenni ezek sok meddő fáradság és: vargabetű útján elért pozitív eredményei felől. Mégis inkább támaszkodott konkrét vizsgálódásai közben a maga éles ember- és élet-ismeretére s rendkívül gazdag társadalomismeretére, mint elméleti tételekre. Nagy bölcsesége, amelyet az igazság fanatikus szeretete, magával és másokkal szemben egyformán kérlelhetetlen kritikai ösztöne, mindent

egészeben és dinamikus működésében látó szemlélete és éles, fegyelmeztet logikája érlelt ki s nemes idealizmus és emberszeretet tett meleggé, jobb vezetőnek bizonyult nála minden spekulatív kitermelt módszernél. Megvetette és kigúnyolta a hipokrizis minden nemét, azt is, amelyik a tudományos nagyképűség arcában éli ki magát. Az ő munkái csupa közvetlenség. Egyszerű, kristálytiszt formában nyújtják egy éles szem és gazdag lélek becses mondanivalóit. Örökké tevékeny elme, de nem szívesen ír, és sohasem hiúságból vagy egyéni ambícióból. Rangot, módot, hatalmat nem keresett, a hiú dicsőséget meg el is kerülte. De serény és fáradhatatlan lett, ha közérdek vagy idealizmusa szolgálatáról volt szó. Ideáljai, társadalmi értékelései nagy és örök eszmékhez igazodtak. Humanizmus, szellemi szabadság, mely nem vesz fel egyházellenes színezetet és jól összefér a bensőséges, kultúrában kimélyült nemzeti érzéssel és a természetes fajszeretettel. Liberalizmus és demokrácia, amely a társadalmi igazságosság posztulátumából táplálkozik, s éppen ezért elvet minden dogmát, amikor ez már a visszaélések és új elnyomások takarója lesz. Erőtéljes szellemi autarchiája, bölcsesége megóvta attól, hogy a koráramlatok divatját szolgálja, s megadta neki, hogy éveitől is függetlenül fiatal maradjon. Utolsó szociológiai tanulmányában is, amely a Társadalomtudomány hasábjain jelent meg, programot adott az új nemzedéknek, finom lélekkel és finom tollal fejtegeti, miképpen lehetne tanulmányozni a nyelvi és érzelmi asszimiláció csodálatos folyamatát. Ez mintegy a szociológusok számára írt tudományos végrendelete. Ki lesz, aki végrehajtja?

Sz. Gy.

A HÁBORÚ ÉS A BÉKE KÉRDÉSE EGY SZOCIOLÓGIAI KONGRESSZUSON

Ki ne ismerné az utóbbi éveknek azt a divatát, mely — hála a világháború közélről tapasztalt szörnyűségeinek — arra csábította az embereket, hogy a legkülönbözőbb címeken, de tüntető voltában mindig azonos buzgalommal keressék a béke biztosításának legkedvezőbb feltételeit. A divat azonban mintha múltban volna. A politika piacain legalább is egész más hangnem kezd ma lábrakapni, mert míg azelőtt szívesen adta át magát akárki egy kis testvériesülési intermezzo ártatlan játékanak, mostanában inkább kalandra kész szövetséges bajtársak verbuválásától és a többé-kevésbé bevallott fegyverkezés céljait szolgáló költségvetések licitálásától hangosak a diplomácia és a törvényhozás csarnokai.

A népek sorsát gomolyító boszorkánytánc kigyózik tehát tovább

úgy, mint régen, s igazán nem kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk annak, hogy vagy tizenöt jámbor tudós ember összejön s pacifista szellemenben tart kongresszust, különösen ha e gyülekezet még szociológus kongresszusnak is kicsi és jelentéktelen ...

Távol áll tőlünk annak a szándéka, hogy a *Nemzetközi Szociológiai Intézet* Genfben tartott X. kongresszusán megjelent tudósoknak bármi módon is kisebbsítsük tudományuk terén kivívott érdemeit. Nem tudjuk azonban elleplezni azt a csalódásunkat, melyet ez alapszabályai szerint száz rendes és kétszáz levelező tagot számláló és alapítója elgondolásában valamelyes nemzetközi akadémiának szánt Intézetnek október közepén lezajlott kongresszusa zavarosságával és céltalanságával keltett bennünk. Az Intézetnek majdan kiadandó évkönyve ugyan még vihet esetleg rendszert és világosságot a letárgyalt anyagba, a kapkodva tartott s jórészt elnagyolt előadások azonban alig kínáltak nagyobb szellemi elvet a hallgatónak, mint egy általános részvétlenségben lefolyt szemináriumi gyakorlat.

Pedig szépen körvonalazott programban nem volt hiány. A kongresszusnak, amely a háborút okozó tényezők és a tartós béke előfeltételeinek vizsgálatát tűzte ki céljául, három csoportban kellett volna folytatnia munkálatait. Az első csoport a háborút mint történeti képletet tanulmányozta volna, meghatározva annak morfológiáját az antropológiai, etnológiai és demográfiai szempontok bevonásával. A második csoport feladata lett volna a háborúnak és békének a vallási, erkölcsi, érzelmi, nevelői, politikai és jogi tényezőktől való függését venni szemügyre, míg a harmadik a kérdésnek gazdasági és szociális vonatkozásaival foglalkozott volna.

Sajnos, a még pontosabb részletezéssel is megadott program csupán a szervezők álma maradt, s a rideg valóság úgy alakult, hogy a gyűlés néptelensége miatt még a tervezett három csoportot sem lehetett megalakítani, nem is szólva arról, hogy az egyetlenre redukált csoportból is hiányzott az az adag módszeres készség, mely a vitát mederben tudta volna tartani.

Mindamellettt igazságtalanság volna, ha a talán csak viszonylagos sikertelenségéért bárkit is felelőssé akarnánk tenni, sőt kérdéses, helyénvaló-e egyáltalában csalódást emlegetni ott, hol a tudomány tehetlensége az étellel szemben eleve nyilvánvaló s ahol a teória szolgáltatásban álló kutató is végzetes kényszerűséggént érzi magára nehezedni az ellentétekből összetett valóság kaotikus varázsát, mely káprázatként borul rendszert és kiegyenlítő megoldást kereső szeméire. És csakugyan, ami leginkább közös vonásként volt felfedezhető a kongresszus résztvevőinek a magatartásán, azt bizonyos melankóliával vegyes tétova bizonytalanságnak vagy a tehetetlenség nyomasztó érzésének lehetne nevezni, mely kinek-kinek temperamentuma szerint vagy

fölényes tiltakozás vagy félénk hitvallás formájában jutott kifejezésre.

Lényegében a szerény keretek közt hullámzó háromnapos kongresszus nem is produkált egyebet, mint különböző vérmérsékletek szerint temperáit nézeteket a háborúról, s ha az elmélet síkján vajmi nehéz is lenne megvonni az ott lefolyt diszkusszió logikai összefüggéseinek a vonalát, annál könnyebb megragadni a mögötte meghúzódó morális aspirációk hangulati együtthatóját: a békevágyat.

S az elhangzott véleményeket tulajdonképp nem is lehetne megfelelőbb osztályozásnak vetni alá, mint hogy ha e tagadhatatlanul meghasonlással küzdő békevágyanak — mely oly kiválóan illik a Népszövetség intézményének miliőjéhez — optimista és pesszimista irányba mutató megnyilatkozásait egymás mellé helyezzük, hogy így is igazoljuk a kongresszusnak azt az egyetlen ki nem mondott konklúzióját, mely szerint a háború és béke problémájának kulcsa maga az ember, akit vagy nem ismertünk még ki, vagy — nem neveltünk még eléggé emberré.

Alighanem ez utóbbira gondolt *Leopold von Wiese* is, kiről mellesleg jegyezzük meg, hogy egyetlen német résztvevője volt a kongresszusnak s mint ilyen csupa tüntető udvariasságot tapasztalhatott maga körül a gyűlés nemzetközi karakterét féltő francia szervezők részéről. A vitában nem nagyon vett részt s egyetlen rövid felszólalásában csupán annak bevallására szorítkozott, hogy az embert általában szelídített vadnak tekinti, kinek ősi ösztönei a közösség intézményein keresztül történő megfékezés dacára is még ki-kitörnek. A háború tán nem is más, mint időnként működésbe hozott biztonsági szelep, amelyen keresztül az állami organizmus által céltudatosan kanalizált fölös vagy fojtott erők jutnak levegőhöz. Ha szabad megkockáztatnunk: a militarizmus a tévútra jutott (vagy visszafordult?) tömegösztönök terápiája, hogy ne mondjuk sebészet, melyet a társadalom önmagán alkalmaz. De bármennyire is örökletes a baj, gyógyításnál többet ér a megelőzés, s ha mégoly igaz volna is, hogy meg vagyunk verve az ölés valamely rejtett vágyával, mindennél fontosabb, mint Wiese mondja, hogy a nevelésnek összes rendelkezésre álló eszközeivel legyőzzük a primitív ember ártó ösztöneit, melyek itt-ott még visszakísértenek.

Nem igazságtalanság-e azonban olyan vonásokat írni az ősember rovására, amilyenekkel az esetleg nem is rendelkezett? Az az ismert Hobbes-féle állítás, hogy *homo homini lupus*, talán nem is egyéb, mint infámis általánosítás olyanok rovására, akiket nem ismerhettünk. Clermont-Ferrand egyetemének bölcsélet-professora, *Lasbax* legalább erősen bizonygatta — Rousseaut emlegetve — az ősember békés természetét. Szerinte az ember előbb volt esztéta, mint kézműves és több volt benne az érdeknélküliség mint a haszonlesés. És ha hitelt adhatunk az ő filozófiájának, akkor a háborút nem is eredeti, hanem szár-

mazékos ténynek kell tekintenünk, mint amely kísérő mozzanata a sorozatosan kifejlődő etikai, politikai és gazdasági értékszempontok mérkőzésének. Amint ugyanis differenciálódnak az érdekek, melyek mind újabb és újabb összeütközések magját hordják magukban, úgy alakulnak ki a háború különböző típusai, s ezek növekvő súllyal jutnak szerephez az élet fokozódó ritmusában.

Ami ez utóbbi tételt illeti, az bizony semmikép sem biztató. Meglepetésként hatott tehát a nyilván pacifista szándékú előadónak fentiekhez fűzött az a váratlan konklúziója, hogy a további háborúk elkerülésére legjobb lesz, ha tudományos alapon megcsináljuk a „háborúk szociológiáját“, úgy okoskodván, hogy minél jobban ismerünk egy bajt, annál könnyebben találjuk meg az orvosságát,

Lasbaxnak a XVIII. század felvilágosodásából táplálkozó racionalizmusa, mely világosan körülhatárolható vallási, jogi, anyagi s egyéb érdekellentétek jelenlétében keresi a háború determinánsát, vajmi kevésbé egyeztethető össze azzal a másik felfogással, melynek az úgy látszik fasiszta eszméket képviselő *A. Namias* (Róma) adott kifejezést. Szempontjaiknak eltérő volta meglehetősen élénk szóharcra is adott alkalmat, ezzel is emlékeztetve arra az ellenzéki szellemre, mely Olaszországnak a nemzetközi fórumokon való szereplését ma jellemzi. Az olasz professzor természetesen nem mulasztotta el, hogy hangot ne adjon alapos kétségeinek a népszövetség béketörekvéseivel szemben, s eme szkepszisét azzal indokolta, hogy hivatkozott a kollektív lélek megfoghatatlan erőire, mint amilyen a patriotizmus is, melynek az öntudatra gyakorolt ellenőrizhetetlen befolyásával sokszor nagyobb része van a háborúk felidézésében, mint akármely vitássá tett merkantil érdeknek. Az ő nézetei szerint a háború szintén vitális funkció, mely alig függ egy ország politikáját vezető felelős személyek egyéni elhatározásától. Oly fatális szükségesség az, mely elől ép oly kevésbé térhetünk ki, mint amily lehetetlen a nemzetközi igazságszolgáltatás eszközeivel tökéletes egyenlőséget teremteni az egyes népek közt. A béke ügyének e reménytelen kilátásait még komorabbá tette aztán egy néhány adaptált morálfilozófiai kijelentéssel, azt állítva, hogy az erkölcs nem fejlődik, csupán az értelem, viszont az ész mindig gyengébbnek bizonyul az érzelemmel szemben, másrészt pedig a gonoszság civilizációnk ragyogása dacára is növekvőben van.

Csodálni való lett volna, ha ennyi csüggesztő apoftegmmával súlyosbított előadás nem hívja ki maga ellen a hallgatóság idealistább részének tiltakozását. És körülbelül ennek az érzésnek adott visszhangot *Koslowsky*, a lengyel Posen egyetemének tanára, midőn eltévelyedett naturalizmusnak bélyegezte az olyan tanítást, mely megnyugszik abban, hogy a háború emberi természetünkből folyik. Azzal érvelt, hogy a háború legtöbbször egy elenyésző kisebbség, sőt egyesek akara-

tán múlik, akik azonban mindig szívesen hárítják át egyéni felelősségük súlyát a tömegek vállaira. A háború hazugságban fogan és ámitás az éltetője, amire meggyőző például szolgált maga a világháború is.

E drasztikus megállapítás helytállóságát jobb nem feszegetni, anynyi azonban bizonyos, hogy tudományos szemléletnek túl kevésbé analitikus. Viszont megvan az az érdeme, hogy nem is olyan veszélyes, mint egynémely hüvös szenvtelenséggel elmondott elméleti felforgatás. Mert ugyan kinek a köreit zavarja az, ha a háborús hajlandóságnak morális gyökérzetét kutatja valaki a múltban: ellenben, úgy gondoljuk, igen a körmére néznének annak, aki a fennálló rend alapvető dogmaival össze nem egyeztethető merész tanításokra ragadtatná magát.

Nos, *Cornejo*, a kongresszus elnöke és a limai egyetemen a szociológia tanára, egy dél-amerikainál szokatlan flegmával heretikusabbnál heretikusabb tételeket bocsátott közre a történeti szükségesség rovására tiszteletlenkedni szerető intellektuelek nagyobb örömeire. Itt csak a kongresszus elé terjesztett memorandumából veszünk ki egyes részleteket, hogy legyen ízelítőnk a háború ez új szociológiájából. Szerzőnk szerint valamely népcsoportnak spontán érzésből folytatott harca még lehet biológiai tény, aminthogy az egyesek küzdelme is normális élet jelenség; a háború azonban már bizonyos jogi és politikai koncepciók szemszögéből intézményezett mesterséges vállalkozás, melyben az egyén érdekei szöges ellentétben lehetnek a háborút elrendelő közhatalom cselekvésének rugóival. Szervezett államban a társadalom tagjait összekötő katonai szolidaritás szinte teljesen elmosódik a köztekintély kényszerítő ereje előtt, s amennyiben megvan, az is nagyrészt csupán egy céltudatos neveléssel kitenyésztett mentalitás elfogultságainak tulajdonítható. A nacionalizmusnak egyébként csak addig volt történeti jogosultsága, míg megtartó és egységet teremtő erőt jelentett, ma azonban a gazdasági kölcsönfüggések országokat átfogó hatalmas szervezete szinte kizárja, hogy a rendesen nemzeti érdekek védelmének örve alatt összebujtogatott háború sikeres eszköze legyen a különböző politikai számításoknak. Minden háború, még a győzedelmes is, ma felér egy nemzeti katasztrófával, s ez előbb-utóbb mind tudatosabbá fogja tenni azt az érdekszolidaritást, mely az egyes népek sorsát époly szorosan tartja összefűzve, mint ahogy az egyéni élet is csak a jól szervezett társadalom hibátlanul működő funkcióiban leli biztosítékát. A népek egy nagy egységbe való kapcsolódás folyamatát élük; s ennek eredményeképp a haza, mely egy militáris fejlődés során előállott képze a menedéknek, fokozatosan kilép szociálisan minősülő geográfiai elhatároltságából, hogy mint az emberiség koordinált tevékenységeinek egyik külön szerve nyerjen új értelmet.

Némileg hasonló felfogásnak adott hangot *Gaston Richárd* is, a kongresszus főtitkára és a bordeaux-i egyetem tanára, midőn azt fej-

tegette, hogy a katonai hatalmára támaszkodó állam öncélúságának és mindenhatóságának metafizikával kendőzött fogalma kell, hogy minél félreérthetetlenebb formában adjon helyet az államok közötti viszony egy olyan értelmezésének, mely a nemzetközi relációk szabályait teljesen a magánjog elvei alapjára helyezi. Az erőszak ép oly kevésbé szolgálhat érvül két nemzet peres ügyének megoldására, mint amennyire megengedhetetlen, hogy egy társadalom tagjai az ököljog nevében szerezzenek maguknak igazságot.

Lényegében azonos követelést állít fel *H. E. Barnes* is, ki New-yorkból beküldött közleményében a háború különböző okai közt főleg az állami szuverenitás eszméjének káros túlhajtását emlegette. A közfelfogás szerint ugyanis az államot semmilyen erkölcsi vagy jogi szempont nem korlátozhatja azon eszközök megválasztásában, melyek vélt érdekei szolgálatában célhoz segíthetik. Szükséges tehát, hogy minden rendelkezésre álló erőnkkel hozzájárulunk annak a fiktív hazafimorálnak a kiküszöböléséhez, mely szerint egyik oldalon a mártír dicsőfénye jár ki annak, akit a másik oldalon esetleg akasztófára jutattak, s viszont ugyanott üldözendő gátságnak minősül az a merénylet, mely az ellenkező táborban szobrot nyert hőstettként vésődik be az utódok emlékezetébe. Nem lehet ugyanis igazság s még kevésbé lehet békéről beszélni ott, hol kétféle morál szabja meg a tettek értékét.

A határok fokozatos megszüntetésének követelése körülbelül állandóan visszatérő vezérmotívuma volt a tárgyalásoknak. Természetesen sok szót hallottunk a népek federációjáról, amely a Nemzetek Szövetsége városában összegyűlt kongresszustak, úgy látszik, legnagyobb részének mint egyetlen kitűzendő cél lebegett a szemei előtt. Még Belgrádból is érkeztek hasontörekvésű nyilatkozatok: *Peritch* professzor azt üzenté, hogy Európát csak egy konföderáció létrehozása mentheti meg az újabb háborúk veszedelmétől. Államférfiaink hiú ábrándokban ringatják magukat, midőn az u. n. politikai egyensúly biztosításától eredményt várnak. Az egyensúly jegyében mozgó politika ép oly törekeny, mint amily tévesek az államok függetlenségéről vallott nézetek, s ezért nincs is értelme annak, hogy még sokáig különbséget tegyünk alkotmányjog és nemzetközi jog között. És Európa bízást csak úgy fog kilábolni a mindinkább súlyosbodó anarchiából, ha e kétféle jog ötvözetének segítségével megalkotja a ma sokfelé húzó népek fölött átívelő egyetlen államrendszert.

A federatív eszme szószólói azonban főleg a gazdasági élet követelményeinek kiemelésével érveltek Európa átszervezésének sürgőssége mellett. Többek közt *G. L. Duprat*, a genfi egyetem szociológia tanára hangsúlyozta a legerélyesebben, hogy a békének állandó veszélyét jelenti az a kíméletlen harc, mely a gazdasági autarchia biztosításának jelszavával zavarja az értékek szabad kicserélődését és amely protek-

cionista módszereivel a legnagyobb mértékben hozzájárul a szembenálló nacionalista táboroknak háborús felizgatásához. A ma Európában található sokféle politikai antagonizmusnak a hátterében majd mindig gazdasági természetű ellentétek húzódnak meg. S hogy ez az egész kontinens sorsára nézve fenyegető feszültség levezethető legyen, annak egy elengedhetetlen előfeltétele van, az tudniillik, hogy megváltoztassuk az egyes államoknak a nemzeti szuverenitás elméletére alapozott politikai és gazdasági struktúráját. Ezzel egyáltalában nem jár szükségszerűleg együtt az életviszonyoknak mindenütt azonos formákba való kényszerítése. A gazdasági pacifizmus hívei pusztán annak lehetővé tételét sürgetik, hogy minden nép sajátos körülményeihez képest, de analóg feltételekhez kötve, azaz egy nemzetek feletti érdek tiszteletben tartásával kövesse az anyagi boldoguláshoz vezető utat. Azok megnyugtatóására, kik az internacionalizmus bizonyos fajtáin szívesen botránkoznak meg, sietve tesszük hozzá, hogy a federalisztikus elv vallói semmi tekintetben sem kívánják korlátozni a szövetkezett népek autonómiáját életük mindazon vonatkozásaiban, melyek speciális nemzeti karakterük szellemi és erkölcsi értékeinek kifejlesztésével kapcsolatosak.

Értékekről szólván, mindjárt jegyezzük meg, hogy a különböző megnyilatkozások során ismételten tapasztalni lehetett annak a zavarnak a visszhangját, mely korunkban az értékek hierarchiájának megállapítása körül uralkodik. Természetesen nem arról az értékskáláról van szó, mely az elvont dolgokról való elmélkedés szülötte, hanem arról, mely a gyakorlati életben napról-napra érvényesül. Valaki rezignáltan állapította meg, hogy az anyagi szempont ma messze fölébe kerekedett a spirituális irányzat hatóerőinek s a helyzet jellemzésére hozzátette, hogy az a varázs és roppant befolyás, mellyel egykor, talán a teokratikus társadalmak virágkorában a papok rendelkeztek, jelenleg elsősorban a gazdag emberek privilégiuma. A gazdasági érdekeknek minden egyéb felett való primátusa oly megdönthetetlen valóság, hogy az ellene lázadó legideálistább reformer sem mer többé a dolgok rendjének olyan irányban való visszafordítására gondolni, mely trónjukról lecsúszott értékeket kívánna visszahelyezni régi ragyogásukba. A legtöbbje új megoldást keres s azt a gazdasági tényezőknél a szociális érdekek alá való rendelésében véli megtalálni.

Volt egy hölgy, ki Proudhonra hivatkozva hangoztatta, hogy a háborúk nagyrésznének gyökerénél a tömegek pauperizmusa található, mint amely mindenkor a legalkalmasabb lelkiállapotot teremti meg arra, hogy a jobb életviszonyokkal kecsegtető háborús kalandorpolitika hitelre találjon a helyzetével elégedetlen s kenyérre éhes nép széles rétegeiben. A hagyományos kormányzati routine mindig egy háborús felfordulásnak erőszakos operációjával igyekszik elhárítani olyan

bajokat, melyeknek egyedüli orvosszere a parazitizmus és a dologtalan fényűzés megszüntetése, valamint a munka jogának szabályozása.

Ez utóbbi gondolatnak a fonalát vette fel aztán *Máday Endre*, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal magyar származású könyvtárigazgatója, aki fejtegetéseiben Hivatalának a béke szempontjából való jelentőségét igyekezett kiemelni. Mondanivalója körülbelül abban a méderben mozgott, melyet a békeszerződésnek a Munkáról szóló XIII. fejezete jelöl ki az általános irányelvekről szóló bevezetésében. Ezek szerint a háborút előidéző tényezők között jelentős szereppel bír a dolgozó osztályok munka- és életviszonyainak a rendezetlensége, amennyiben az ennek folyományaként előálló szociális elégedetlenség a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy akár a tömegekben, akár a kormányokban nevelje a háborúra, mint elintézésre való hajlandóságot. E tézishez szorosan hozzátartozik az a másik meggondolás is, hogy a munkásvédelem fejlesztésére irányuló törekvésnek egyformán kell érvényesülnie az összes országokban, mivel ellenkező esetben az a különböző mérvű szociális teher, mely a többé-kevésbé előrehaladt társadalmi reformok alkalmazása nyomában jár, szükségképpen eltérő módon alakítja a termelés feltételeit is, ami pedig gazdasági ellentétekre, esetleg az elkeseredettebb eszközök használatától sem visszariadó harcra vezethet a versenyben közelről érdekelt államok között. Adva lévén tehát egyrészt a szociális béke biztosításának rendkívül nagy jelentősége, másrészt pedig az a kétségtelen tapasztalati tény, hogy a gazdasági érdekelletétek, bármily forrásból fakadjanak is, károsan befolyásolják a nemzeteknek egymáshoz való viszonyát, nélkülözhetetlennek látszik az a tevékenység, melyet a N. M. H. a dolgozók társadalmának méltányosabb életfeltételek közé juttatása s egyúttal annak mindenütt azonos ütemben való keresztülvitele érdekében kifejt. Máday mellel ama nézetének is kifejezést adott, hogy a szervezett munkásság mindenütt a békemozgalom legmegbízhatóbb támasza s már csak ezért is nyilvánvaló, hogy a béke ügyének azok teszik a legjobb szolgálatot, akik ez értékes osztálynak nyugodt és emberséges életre való igényeit ki tudják elégíteni. Egyébként Anatole France-ot idézve elég jellemzően hozzátette, hogy a béke meg fog jönni, nem mert az emberek jobbak lesznek, hanem mert a gazdasági szervezettség és az életfeltételek majd ezt írják elő.

A béke problémájának e szociálfilozófiai oldalára való állítás azonban távol volt attól, hogy mindenkit kielégítsen. Legkevésbé találkozható az időben való bizásnak elve azoknak a helyeslésével, kik, mint napjaink olaszai, a közvélemény gyúrásának lobogó aktivizmusát élik. Mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy képviselőjük, Namias, határozati javaslattal álljon elő, mely az egyes népek közt fennálló földrajzi, gazdasági, dinamikai (ez utóbbi alatt nyilván a

szaporaság értendő) s egyéb különbségekre hivatkozva követelte az osztó igazság fokozottabb érvényesítését. A javaslat, szerzőjének szándéka szerint, a nemzetközi politika irányítóihoz intézett felhívás lett volna, melyben ugyan egyenesen nem esett szó a gyarmatokról, nyersanyagfarrásokról vagy épen a béke revíziójáról, azonban a fent említett osztóigazság nevében sürgette a nemzeti aspirációk kielégítését, a vámhatárok eltüntetését, a kivándorlást korlátozó rendszabályok megszüntetését, és talán csak a jóhangzás kedvéért, a népek federációját is.

A javaslatot természetesen nem fogadták el, mondván, hogy a kongresszus nem árthatja magát bele olyan dolgokba, melyeknek a szociológiához alig, a politikához azonban annál több közük van. Mi bujt meg e túlzott óvatosság mögött, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy az ott végighallgatott sokféle eszmélkedés után, mely lényegében mégis mind a nemzetközi politikának új utakra terelése körül forgott, jámbor szemforgatásnak tetszett az elnökségnek az a szabadkozó szerénysége, mellyel a kongresszus hatáskörén túlmenőnek jelentette ki bármilyen irányú határozatnak a hozatalát.

Ezt az okoskodást — különösen ha pillanatnyilag elfelejtjük, hogy bizonyos körökben mennyire perhorreszkált téma a békerevizio kérdése — még talán el lehet fogadni. Egészen érthetetlen volt azonban a kongresszust vezető néhány embernek az a csökönys elzárkózása, mellyel lehetetlenné tették a kisebbségek kérdésének szőnyegre hozatalát a háborúval és a békével való viszonylatában. E kérdés már az ékesen kicirkalmazott programon sem szerepelt, amidőn pedig az egyik résztvevő — aki véletlenül egy Genfben élő szerb orvos volt — a probléma súlyos voltára próbálta felhívni a kongresszus figyelmét, a szomszédaitól sugalmazott perui elnök hirtelen kijelentette, hogy a kisebbségi kérdés kikapcsolandó a tárgyalás anyagából. A magyarázat egyelőre elmaradt, másnap azonban a proskribálásban ludas Duprat jónak látta rámutatni az okokra, melyek ajánlatossá tették a kérdés elhallgatását. Felhozta, hogy az ismert kisebbségek legtöbbje egy-egy külső hatalomra támaszkodva szervezkedik, igényei szerint pedig államot szeretne alkotni az államban anélkül, hogy ez utóbbival szemben fennálló kötelezettségeit becsületes jóhiszeműséggel vállalná. Tekintettel tehát arra, hogy a kérdés feszegetése az érdekelt államok belpolitikájának legkényesebb pontjait súrolná, előnyösebbnek látszott, ha a kongresszus tartózkodik a megvitatástól.

És miután e roppant tapintat árán sikerült elkerülni, hogy holmi kisebbségi sérelmek hánytorgatásával egyes kormányok tiszteletreméltó érzékenységet megbántsák, a kongresszus rendithetetlen bizalommal ismét nekilódult az egyetemes béke napfényes csúcsai felé vezető meredeknek. Szinte tudomást sem véve tehát a lábai előtt húzódó árokról, elrövellt tekintettel vizsgálta a nemzetek testvériségének levegős

magaslatait, ahol is mint *Grandjean*, a genfi egyetem filozófia-tanára proponálta, a nép általános és egyenlő titkos szavazattal dönti el, hogy időszerű-e és célravezető-e egy hadüzenet elküldése. Ezt a szelid óhaját ugyan ő maga is kivihetetlen utópiának minősítette, egy kevésbé fellengző gondolkozású kollégája azonban jónak látta energikusan rámutatni, hogy a tömeg époly kevésbé tudja megítélni, mi a leghelyesebb a saját szempontjából, mint ahogy egy organizmus sejtjeinek összessége képtelen a gondolkozásra és nem pótolhatja az e funkcióra hivatott agyat. Látva pedig, hogy ez a csábító reménység tökéletesen szétfoszlott, egy harmadik jóakarátú doktor azt javasolta, hogy az alkotmányoknak kötelező módon elő kellene írniok a döntőbíróági eljárás betartását, másrészt pedig alkalmat kell adni a parlamenteknek arra, hogy kormányuk nemzetközi politikáját s főleg idegen országokkal kötött szerződéseit teljes mértékben ellenőrzésük alá vonják. E megnyitott vágányon haladva egy további felszólaló aztán leszögezte, hogy a háborúk megelőzésének jó módja az lesz, ha előbb tanulmányozzuk az államnak mint olyannak alkotó tényezőit és ezek működését, mivel kétségtelen, hogy egy nemzet soha sem hibás a háború felidőzésében s az avval járó felelősség kizárólag az államt szokta terhelni. A nemzet és az állam eme disszociálásának helyénvalóságát valaki mindjárt azzal bizonyította, hogy az utóbbi félszázad háborúi majdnem kivétel nélkül forradalommal végződtek, ami félre nem érthetőleg a hatalmat gyakorló állami gépezet és a kormányzása alatt élő néptömegek közt levő nagy távolságra enged következtetni. Az 1870-es francia és az 1905-ös orosz forradalmon kívül emellett szólnak a világháborút követő megrázkódtatások nemcsak a legyőzött, hanem a győző országokban is, nem beszélve a francia haderő egész seregrészeinek a lázadásáról, melynek a hadi törvényszékek által elítélt áldozatairól egész meseszerű számokat emlegetnek. Végül feltevé a koronát az elméleti panacaeák e büszke ívelésű sorára, Duprat, a kongresszus spiritus rectora kijelentette, hogy — mint már szó volt róla — az alkotmányjogot a nemzeti joghoz kell alkalmazni s a hadüzenetküldésnek elavult királyi jogát, melyet még ma is az állami szuverenitás elengedhetetlen attribútumának szeretnek tekinteni, egyszerűen megengedhetetlennek, a háborút magát pedig törvényellenesnek kell deklarálni.

E nyilván minden békebontó revizionista törekvésnél ártalmatlanabb reformköveteléssel azután, azt hisszük, sikerült a kongresszusnak egészen meztelenre vetkeznie. A háború és béke szociális jelenségként vett ténye elméleti megvilágításának szándékával ülven össze, mihamar rájött, hogy akadémikus jellegű eszmecseréknek nincs sok értelmük, sőt lehetőségük sem ott, hol lépten-nyomon etikai és politikai erők megregulázhatatlan szeszélyű játéka szabja meg azokat a normákat is,

melyek alapján ítéletet alkothatnának, és ahol legjobb esetben maguk is csak a hatalom gyakorlóihoz fellebbezhetnek, ha eszméiknek mindenáron sikert kívánnak szerezni. Végeredményben alaposan el is kalandoztak a politika mezejére, ahol azonban, sajnos, vajmi nehéz megelni az üdvözítő igazságot. Különösen pedig nehéz akkor, ha a kutató irányítóját egynemely idült politikai elfogultság is mozgatja.

A probléma belső természetéből folyó e szomorú tehetetlenség méla akkorként hangzott ki egyébként a főtítkár zárszavából is, ki becsületes őszinteséggel vallotta be a diszkusszió eredménytelenségét, azt a tapasztalást szűrve le az egészből, hogy a háború és béke komplexumának tisztázását megelőzőleg még a filozófia és a morál egy csomó problémáját kellene megoldani.

Tóth Béla

A MAGYAR TÁRSADALMI GONDOLAT NEMZEDÉKE

A magyar kultúra egészen napjainkig elsősorban és majdnem kizárólag a szív s a lélek kultúrája volt: a magyar szellem története, költőink és íróink története. Hiányzott eleven és ható értékei közül a világot magyarázó s az emberi létet megérteni törekvő értelem sajátos magyar eredménye, sok szép, elszigetelt eredmény ellenére is.¹ E hiány történetünkben, valamint az ország gazdasági és társadalmi struktúrájában rejlő okainak keresését itt mellőzve, arra a körülményre kell rámutatnunk, hogy kis nemzetek csekélyebb mértékű szellemi autarchiája is egyre inkább lehetetlenné válik a modern Európában. De mert a világháború óta a fejlődés iránya a polgári és szociális demokrácia útján a kulturális demokrácia felé tör s mert a jelek szerint a katonai és gazdasági imperializmushoz egy újabb, a kulturális imperializmus fog járulni, a kulturális autarchia kérdése elsőrendű fontosságúvá válik még kis nemzetek számára is, hacsak egy erősebb kultúrájú, nagyobb nemzet kultúrtartományakép nem óhajtják folytatni életüket. Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti integrációban elsőrendű terepet játszó nemzeti nyelven és irodalmon kívül, elengedhetetlenül szükséges a még oly kismértékű kulturális öncélúsághoz is a társadalomtudományoknak az egyes kultúrközösségek legsajátabb problémáiból ösztönzést nyerő művelése.

¹ V. ö. Szerb A.: A preromantika. (Minerva. VIII. évf. 69. 1.) „Magyar kultúra alatt ma is a magyar történelemből és a magyar népiségből táplálkozó autonóm kultúrát értünk, melynek legfőbb vonása erős nacionalizmusán kívül a nyelvi, inspiráció centrális szerepe: kultúránk mindmáig költői értékeken felépülő kultúra!”

Ha ez alkalommal kultúránk fogyatkozásainak problémáját a szellemtudományok közül is az egyes társadalomtudományokra s ezek után, a legkésőbb jelentkezett szociológiára, a problematikussá s így problémává vált- társadalmi lét tudományára korlátozzuk, megállapíthatjuk, hogy itt is, mint annyi más területen, elmaradt gazdasági és társadalmi struktúránk következtében — a Nyugat által szolgáltatott eredményeknek újragondolása, problémafeltevéseinek változtatás nélkül való átvétele s — amire mentség már kevésbé van — a magyar társadalom életéből nőtt sajátos problémáknak elhanyagolása jellemezte szellemi életünket. Politika és irodalom szívta fel jelentékeny részben szellemi erejét annak a magyar értelmiségnek, mely politikailag és gazdaságilag az államtól s társadalmilag a gentrytől függött. A Galilei-kör s a Huszadik Század az „új“-at hozta s nem a szellemet, amikor a teljesen korszerű polgári radikalizmuson túl — a szociális gondolat egy nyugati válfaját is importálta olyan cikként, amely iránt komoly szükség még csak a legfiatalabb nemzedékben élt.

Ez a nemzedék (ma az új generációs mozgalom öregei), amelyeknek legnagyobb gyermekkori élménye Rákóczi hamvainak hazahozatala, legdrágább ifjúkori könyve: „Az elnémult harangok“ volt, az egyetemig növe, még ködös határozatlansággal bár, de könyörtelen szükségességgel a társadalmi kérdést érezte egyetlen problémájának, izzó türelmetlenséggel nézett Nyugat felé, a magyar glóbuson hiába keresett új gondolatért. Ady volt a költő, a vátesz, a szellemidéző, akit lelkileg használni lehetett, az ő művében fel volt adva a kor s a magyar lét minden, ezt a nemzedéket érdeklő problémája.

A háború jött ezután: mély ideológiai csend, a társadalom feltétel- len meghódolása az állammal szemben, a társadalmi erők teljes elzsidbadása. De még a háború, a jellemacélozó lendület öröme sem adatott meg ennek a nemzedéknek. Kényszerhelyzetben, kötelességszerűig, rezignáltan vállaltuk a ráncszakadt háborút, melynek első napján fölcsendült a legborzasztóbb, mert magyar múltunk, érzésvilágunk és reményeink — s a józanul takart valóság közötti szakadékot feltáró gixer: a Ferenc József azt üzenté. Csak rövid ideig: az oláh hadüzenet idején, tudta igazán a háborút a maga harcának a magyar, kinek ügylátszik, legsúlyosabb, helyzetéből folyó végzete, hogy sohasem élheti a maga életét. Az összeomlás reánk erőszakolta a miénktől teljesen eltérő társadalmi struktúrából kinőtt, nyugati iparos államoktól kölcsönvett kész sémákat, a legszerencsétlenebb gazdasági és politikai viszonyok között, megfelelő vezetők és megfelelő szervezet nélkül s a nemzet egyetemének akadályozó ellenséges indulata és teljesen

² „Etwas, um Problem zu werden, zunächst im Leben problematisch geworden sein mus.“ Mannheim: Das Problem einer Soziologie des Wissens. Archiv f. Soz. Wissenschaft. 532, 579. 1.)

indokolt bizalmatlansága mellett. S ez után mi következett: ellenforradalom, amelynek programja sikertelen kellett, hogy maradjon, mert a nemzeti újjászületéshez lendítő s az erre hivatott, a soronlevő nemzedék még nem tért magához a lövészárók s a hadifogság narkózisából; a trianoni békeparancs által megcsonkított ország földresújtó nyomora; infláció, amely áruvá aljasított mindent egy olyan nemzeti közösségben, ahol még tíz évvel előbb a legtisztességesebb kereskedelemmel való foglalkozás is megvetett és úrhoz nem méltó foglalkozás volt: a szociális szempontok akarása törvényhozásunkban s mégis oly politikai mentalitás, mely kizárólagosan technikai problémának látta az állam vezetését; várása a csodának, mely az ezeréves határok birtokába visszasegít s amely remény fejében néma volt mindennemű kritika; egy monomániásan minden bajt az idegennek érzett zsidóság nyakába varró antiszemitizmus; bízó várással és bizalmatlan ressentimentelemekkel telt hallgatása a nemzeti közösségből kitessékelt zsidóságnak, amely gazdasági hatalmi pozícióját a keresztény kurzus közepette is zavartalanul építette tovább s most már reakciókép erőnyé emelte nekünk idegen külön fajiságát, erősen megtépázva a teljes asszimiláció lehetőségének illúzióját; a maga szükségét mondani sem tudó csendje a munkásságnak, kis gazdasági eredményekben kiszáradó falumentés és paraszttromantika; vallásos újjászületés, amely rövid idő alatt felekezeti féltékenységgé fajult — s be nem ismert bár, de lelkiileg annál inkább ható ideológiai veresége a vezetést kezébtartó irányadóknak: az antiszemitizmus terén, a szocializmussal szemben, az ábrándos irredentizmust illetőleg; ezek azok a főbb jelenségek, amelyek az utolsó tíz év történetét jellemezték.

De külön nyomatékka! kell rámutatni arra a körülményre, hogy politikai, gazdasági és társadalmi téren a vezetés, a már háború előtt pozícióban levő idősebb korosztályé volt — és az összeomlás utáni években semmi ígérete nem mutatkozott, egy a magyar élet új problémáival fiatal szellemben, az etikai szempontok idealista érvényesítésével foglalkozni akaró új nemzedéknek.³ Más európai országokban is, a fenyegető gazdasági katasztrófák, a munkásosztály uralomra jutását, a szociális gondolat fokozódó jelentőségét, közelebről és intenzívebben átélő háború utáni fiatalság nyugtalanul vergődött a különböző „izmusok“ között s nyugtalanságának legmélyebb okát De Manuál együtt abban látjuk, hogy az új nemzedék az ifjúkorával szükségképpen velejáró idealizmusa és etikai akarása és a kapitalista termelési rend könyörtelen valósága között nem tudott nyugalmatadó megoldást találni. Másképpen fogalmazva: nem tudott a munkásosztály

³ „Die Rolle der Jugend ist — die ethische Forderung hochzuhalten.“ Groethuysen berlini egyetemi előadásai 1929/30. II. szemeszterében.

ideológiájával szemben (a fasizmuson kívül) egy más és mégis meggyőző és korszerű ideológiát kidolgozni; nem tudott legteljesebb jóakarata mellett sem, az öntudatosságot legridegebb elzárkózottsággá fokozó munkásosztályhoz érveivel hozzáférni — oly jelenség, amely a nemzeti közösség szempontjából elsőrendű fontosságú. Nem látta célját társadalmi létének, mert amit ő akart, azt másképpen és más hangsúllyal a szocializmus akarta, de ez a „másképpen“ már áthidalhatatlannak érzett szakadékot jelentett. A vezetésre hivatott értelmiség látta a „miénk lesz a jövő“ s más hasonló indulókkal a jövő felé haladó tömegeket és kétségbeesett, mert úgy érezte, hogy társadalmi funkciója kérdésessé vált.

Így érkezünk el ahoz a generációs áramlathoz, amely nálunk a Bartha Miklós Társaság működésében találta első és eddig legteljesebb kifejezését. E Társaságon s a Felvidék és Erdély magyar ifjúságának szervezetein kívül a Magyar Holnap Társaság, a Wesselényi Reform Klub, a Sol Klub s ezideig még kis szerepet játszó több ifjúsági egyesület nőtt ki a magyar lélek szükségéből — úgy, hogy ma már alig pár év után a mozgalom mibenléte, iránya s a magyar társadalomra és kultúrára való jelentősége nagy vonásokban vázolható.

A társadalmi kérdés volt tehát az a probléma-komplexum, amelyet a háború utáni nemzedék sorsajándéku kapott. Az első hábonis generációhoz hozzá értek a következő évjáratok, melyek már csak kevésbé vagy alig élték át élményszerűleg a nagy háborút. Nálunk, az ezeréves állam összeomlása, a különösen nehéz gazdasági helyzet, a társadalmi értékek eltolódása, a fiatalság elhelyezkedni nem tudása, a családalapítás lehetetlensége, vagy késői időpontban való bekövetkezése, stb., stb., mindmegannyi ok volt, hogy meginduljon egy mozgalom, amely feleletet keres kérdésekre, elhivatottsága érzésében, társadalmi és gazdasági helyzetéből folyó kényszer hatása alatt.

Az itt felsorolt egyesületek között, egyes társaságokon belül a tagok között is, nagyon jelentékeny világnézeti különbségek vannak, úgy, hogy az egész társadalmi jelenségnek ez az eláltalánosító szemlélete indokolatlannak tűnhetik fel. Van azonban egy közös vonás, egy közös attitűd s ez a társadalmi kérdésnek élményerejű látása, a vele való foglalkozás. Ezt a tényt téves volna a mozgalomnak sajátos érdeméül tudni be: a valóság az, hogy ezt a nemzedéket — amint már említettem — a fejlődés során kialakult szellemtörténeti helyzet, ez elé a *feladat* elé állította. — A társadalmi gondolattal való vívódáson kívül közös vonása továbbá ennek a mozgalomnak, hogy egy politika-előtti helyzetben van ma még, azaz a C. Schmidt által a politikum lényegét kitevő — barát-ellenség — ellentétpár előtti stádiumban; ellentétek szétbontó felszínre kerülését fogja azonban minden konkrét célkitűzés jelenteni.

Ideológiáért, egy új és magyar viszonyokból nőtt társadalmi ideológiáért küzdő nemzedék ez s az e kérdés iránt való érdeklődésük, érdeklődő közönség voltuk ösztönzést kell, hogy adjon a társadalomtudomány elméleti művelőinek is. S talán a szociális gondolatot megvalósítani akaró nemzedék tudományigénye fogja felvirágoztatni a magyar társadalomtudományt.

Egy mozgalom bontakozik ki tehát előttünk, amelyet közös ifjúszellem: „Jugendgeist“ hevít.⁴ A generáció fogalmát szellemtörténeti értelemben⁵ kell itt alkalmaznunk és nem geneológiai vagy biológiai értelemben. Egy közösség, amely a jövőt hordozza magában, amely szellemi szükségyszerűségek által végzetszerűen meghatározott időpontban — „kairos“-ban — lép elő. S ebben a kairosban, „forráspontban egyesülnek az évfolyamok s korosztályok és tudatára ébrednek egységüknek, együvértartozásuknak és közösségüknek.“ Ennek megállapítása után felesleges jelen feladatunk szempontjából annak vitatása, vajjon a 35 évesek az új generációhoz tartoznak-e még és a 21 évesek oda számíthatók-e már. Természetesen, bár vannak precurseurök, a közösség hordozói a fiatalok és nem az idősebbek, ő előttük szent a közös-ügy, amelynek akarása által erősebbeknek és jobbaknak érzik magukat.⁷ Ha azonban mégis biológiai keretet akarunk felállítani, úgy az 1890 és az 1910 évek között születtek generációjáról van szó körülbelül. E valóban nagy latitúd természetesen különbségeket konstituál a generáció egyes rétegei között, anélkül, hogy annak egységét egyelőre veszélyeztetné. Egységesen idegennek érzik és gyanúsnak ezt a nemzedéket azok, (a fiatalságuk hevesebb idealizmusáról szívesen megfeledkező) öregek, akiknek nem adatott meg, hogy ifjúságuk idején hasonló erejű s mert új és nagy feladatok elé állítatott, tehát nagyjelentőségű szellemi áramlatnak részesei legyenek. Megérteni nem tudják és pozitivista gondolkozásukból növvő szociális naturalizmus-sal⁹ maradéktalanul lelki és társadalmi okokra akarják visszavezetni ezt a lendületet. Pedig maga a jelenség, hogy van a magyar szellem munkásai között száz ember, aki gondolkozik, végig gondolja gondo-

⁴ A nemzedékelméletnek jó összefoglalását adja Petersen: *Literarische Generationen* c. tanulmányában. (Berlin, 1930.) — A következő fejtegetések E. Wechssler: *Die Generation als Jugendgemeinschaft* c. tanulmányán alapúinak. (Geist u. Gesellschaft. Breysig-Festschrift. I. k. 66—102. l.)

⁵ Der Begriff der Altergenossenschaft kann weder im genealogischen der biologischen, geschwette im naturgesetzlichen, vielmehr nur in geistesgeschichtlichem Sinne gemeint sein.“ U. o. 78. l. — Természetesen ezeket a szempontokat, egymást kiegészítően kell alkalmazni.

⁶ U. o. 75. l.

⁷ U. o. 77. l.

⁸ W. Sombart kifejezése.

latait, ugyanazokat a problémákat kínozzák s tudomást vesznek egymás gondolatairól, — a *közlekedési forradalom a magyar szellemi életben*, jel arra, hogy többről van szó, mint néhány állástalan fiatal-ember Sturm és Drang korszakának kiéléséről.

Valóban közlekedési forradalom ez. Mert lehet, hogy sáros úton nehéző volt egyik faluból a másikba eljutni elődeinknek, de az is kétségtelen, hogy hamar elakadt, fáradtan a magyar agyvelőben a gondolat s az utat egyik koponyától a másikig ritkán találta meg.“ S hogy ez lehetséges, ez a csoda, — az új magyar generációs mozgalomnak elvitathatatlan, talán egyetlen, nagy érdeme.

Szalmaláng! Majd elmúlik, mondják bizonyára az okosak, pedig ez a szalmaláng-elmélet is lomtárba került már. Értékes tanúságot rejt magában azonban a jelen számára is a magyar társadalom szemléletnek ez a jellemző alkateleme, amely azt jelentette, hogy a nagy lelkesedéssel elkezdett dologból nem lesz nálunk semmi, mert a magyar ember természete, faji jellemvonása az ellobogó szalmaláng. A valóság az, hogy nem a szalmaláng, hanem ennek a magyarázó elvnek előkelő pozíciója volt jellemző a magyar életre, az a hit, hogy csak lelkesedés, huszáros hajrá-hajrá kell a sikerhez. Társadalmi értékeink rendje s kizárólag érzelmi kultúránk lehetetlenné tette annak az elkelőtlen igazságnak nemcsak gyakorlását, de még elhívését is, hogy az eredmény meggondolt, higgadt, tervszerű munka után következik, s ennek feltétele egy szolidáris közösség. „Hiábavaló erőlködésekben merül ki az egyéni lelkesedés, ha nem tud szélesebbkörű társadalmi erőbe kapcsolódni.“¹⁰ Ez a szolidáris szellemközösség, a kultúrfejlődés alapja és létfeltétele, hiányzott az atomizált magyar társadalomból, ahol az ellenkező irányból húzó erők s a fojtó közöny annál inkább hatottak. Ennek a szellemközösségnek hiánya az oka annak a sokat emlegetett jelenségnek is, hogy a magyar élet tele van a hozzá fűzött reményeket később be nem váltó, értékesnek Ígérkező tehetségekkel. Mert a magyar úr, akinek példája nyomta bélyegét fejlődésünkre, mindig többnek érezte magát élete eredményeinél, hivatalánál, alkotásainál, — és pedig teljes joggal, mert ahoz, hogy műve *több* legyen mint alkotója, egymásután következő generációk jelenbe átmentett s a kortársak szolidáris szimpátiája lett volna szükséges. Ady mondta: „A vers csak cifra szolgál, urával halni, ez a szolgálga.“

Ha mást nem jelentene az új generációs mozgalom, mint egy szo-

⁹ „What we call our „thoughts“ seem to depend upon the organization of tracks in the brain in the same of way in which journeys depend upon roads and railways.“ Russell, Bertrand: What I believe. London (Kegan Paul) 1925. 12. 1.

¹⁰Lapicé, P.: Education et morale. (Paris, 1927.) 69. 1.

lidárisabb szellemközösséget, akkor is a magyar élet nagy nyereségei közé kellene számítanunk.

Hármas feladat, helyesebben három nemzedék feladata áll ez előtt a nemzedék előtt. Küzdenie kell lelki szükségből és komoly megfontolás következtében egy belső demokráciáért; (szükséges-e ezt leírni?) a magyarság érdekeinek szemelőtt tartásával — a környező államokkal való életlehetőség megteremtéséért, a megszállott területek magyarságával való lelkiegység fenntartásáért és elmélyítéséért; küzdenie kell s ez legsajátabb feladata, a társadalmi kérdés megoldásáért; s dolgoznia kell, hogy a szociális nemzeti állam polgára életének értelmet adó nemzeti kultúra mindenki számára hozzáférhetővé váljék. Mert ez a jövő feladata, a társadalmi tudat megnyugvásán, a társadalmi békén túl: a felszabadult, a szabadidővel rendelkező új ember a munkás és a paraszt, a kultúrához odaszoktatott kispolgár — életének tartamát adni a kultúra javaiban való részesítés által. Ennek előfeltétele pedig az, hogy legyen élő és éltető, nemzeti és a szó igazi értelmében vett demokratikus kultúránk, amelynek szükségképpen a szociális gondolat fogja megadni alaptónusát. Kultúrjavakat nehéz kölcsönkérni és importálni, mert az gyakran elszárad az idegen talajban és nem ad tápot. Akarjuk az életünket fokozó magyar kultúrát, mert azt értéknek ismerjük! Az új generáció emberideálja, amelynek eljöveteleért küzd, a demokratikus államban, szociális érzülettől áthatott társadalomban dolgozó és a magyar nemzeti kultúra kincseiben való részesedés által személyiséggé nőtt ember.

Teljesen igaza van azonban annak a megállapításnak, hogy ez „polgári“ mozgalom. De reá kell mutatni arra a körülményre, hogy épen a nemzeti kultúrával szemben való állásfoglalás a döntő különbség, polgári és bolsevista lelkiség között. Polgár az ebben az értelemben, aki az élet normái közül a „szép“-et nem hajlandó semmi árért kiirtani, aki a harmonikus, gazdag személyiséget tekinti a legfőbb emberi jónak, — bolsevista, aki fanatikusan, egy kiagyalt rend akarásának örületében elsorvasztja az embert, kiszakítja minden kapcsolatból s el akarja pusztítani az általa burzsoának becsmért kultúrát, hogy majdan újat, bolsevista kultúrát építsen. Ebből a szempontból típus Lukács György, aki a Manchester Guardian egy munkatársával folytatott beszélgetés „arán úgy nyilatkozott, hogy a mai európai kultúra már nem élő, csak rom, és itt maradt emlék s egy kötelessége lehet a jövőt látó embernek: eltakarítani a romokat, helyet teremtvé így az új életnek. Polgári tehát a szociáldemokrata pártnak is az a része, amelyik a nemzeti kultúrát kincsnek és megóvandónak tartja s a párt ez a része a nyugati iparos államok belső rendjének és békés fejlődésének egyik nélkülözhetetlen politikai tényezője és bolsevista a másik rész, amelyik az említett ideológiában tanító próféták szerint él és

remél, bárha egyelőre, különböző okokból, a szociáldemokrata párt kerekein belül húzódik is meg. — Nyilvánvaló tehát, hogy ennek a generációs mozgalomnak, amely nemzeti kulturális programot ad, legszélsebb baloldala is a polgári lelkeség vonásait hordozza magán.

Az ifjúság programja kusza, zavaros ellentmondások egymást követik — mondja jó és rossz indulatú kritika egyaránt; de a feladat, amely elé sorsa ezt a nemzedéket állította, magában eléggé összetett ahhoz, hogy próbára tegye a vele lélekkel foglalkozókat. S vállalják a felelősség egy részét az öregek, a tanítómesterek is.¹¹

Nem lehet ugyanis a háború, hadifogság és Trianon számlájára írni mindent. Ezek a fiatalok az ő tanítványaik, szellemi fegyverzetüket tőlük kapták. Részesei lettek ezek az egyetemi ifjak tanulmányaik folytán annak, amit a magyar szellemnek, vagy amit a tudomány szellemének lehet nevezni?

Térjünk ki egy pillanatra. — Mi a szellem? — Az „ősök szelleme”; emlékezés az elődökre irodalomban, művészetben, tudományban egyaránt; egymásra következő nemzedékek szolidaritása; élő. és értékesnek hitt, egy külön létfajtára, determináló hagyomány, mely soha sem egyeseké, hanem az új csoporté, az élő nemzedéké, amelynek műve a jelen szolidaritásában az elődök szellemének őrzése, gazdagítása és újraformálása.^{11*}

Irodalomban és művészetben élt a magyar szellem, de ami más területen eredmény volt, ha volt, az is mind feledésbe ment. Pedig ennek kell, ha még olyan kevés is az, a didaktiszis alapját képeznie, hogy az „idegenszellem” tapadjon. De a hiányzó eredetét pótolni hivatott idegen tudomány közvetítése sem volt olyan intenzív, céltudatos és életbeépített, mint külföldi egyetemeken. Nemcsak a most jelentkező nemzedék volt autodidakta, mint ahogy Szekfü¹² írja; kultúránk jellemző vonása, hogy mivel sem a magyar, sem az idegen szellem eredményeinek közvetítése nem volt kielégítő, nálunk mindenki *autodidakta* volt. Egész a legutóbbi időig sokkal inkább a külföldi egyetemeken tanult meg dolgozni a magyar ifjú, mint itthon s tudósaink sem mutatták a heroikus szellemiségnek azt a példáját, amit a tudománynak való elkötelezettség Német- vagy Franciaországban jelent: a hibákat keresve így kell jellemeznünk azt a felsőbb oktatási rendszert, amelyben a magyar ifjúság az életig ért. — Meg kell állapítani azt is, hogy magyar kortársai által írott könyveket és dolgozatokat úgyszólván nem olvas senki. A legtöbbet érők, mert itthon semmi kritikára vagy megértésre nem számíthatnak, külföldi gondolkodókörökbe igyekeznek

¹¹ V. ö. Szekfü Gyula: Az ifjúság társadalomelmélete. Magyar Szemle. 1930. VIII. k. 214. 1.

^{11*} V. ö. Thienemann: irod. tört. alapgfogalmak, 1930. 24. és köv. lapok.

¹² Szekfü Gyula u. o. 210. 1.; M. Szemle, 1928. III. k. 136—139, 1.

bekapcsolódni, ha szellemi életet akarnak élni s ezáltal a magyar szellem országa egy nagy faluvá szürkül legjobb erőinek abszентizmusa miatt. Hogy míg Nyugaton minden könyv valamiképen aktuális, nálunk „Felesleges Könyvek“ címmel rovatot nyithatnának a kritikai folyóiratok, ha ilyenek lennének egyáltalában. Irodalom, tudomány és sajtó, keresztény és zsidó táborra oszlik s a két fél igyekszik agyonhallgatni egymást; a szellemi élet teljes atomizáltságát csak a klikkek létezése teszi elviselhetővé.

S külön rá kell még egy körülményre mutatnom. — A háború utáni tíz esztendő alatt, bár történészeink keresték a jelen összeomlás múltba visszanyúló gyökereit, az egyes társadalomtudományok: közgazdaságtan, szociálpolitika stb. értékes eredményeket termeltek, — egészben véve azt kell mondanunk, hogy a magyar társadalom legégetőbb problémáihoz nem szívesen és nagy ritkán nyúltak azok, akiknek előképzettségük, e tudományszakokban szerzett komoly ismereteik erre a feladatra első sorban képesítettek volna. Folyóiratunk, a Társadalomtudomány is, például, majdnem kizárólag az elméleti szociológia művelését tette feladatává s egy ilyenfokú feladatszűkítés (ami különben tudományelméletileg teljesen helytálló) a mi jelenlegi viszonyaink között fényűzésnek minősíthető.

Háborús, vagy a háború utáni egyetemi évek, nyomorban, az elhelyezkedés minden reménye nélkül; munka energiát, szellemi diszciplinát nem kívánt mértékben nyújtó egyetem; atomizált szellemi élet, amely nem szárnyalni segít, de sárba hűz; a társadalomtudományoknak csak beavatottak számára élvezhető, előkelő művelése — ez volt a magyar társadalmi gondolat nemzedékének öröksége, intellektuális környezete. — Milyen joggal vetik szemére ennek a vergődő nemzedéknek a zavarosságot azok, akik ezeket az állapotokat ép olyan jól ismerik, mint e sorok írója?

A mozgalom programja tehát a problémának zsúfoltsága, az ország nehéz helyzete s az előbb vázoltak miatt is szükségképen zavaros. Nem célom ez alkalommal az azokban mutatkozó számos túlzást és fogyatkozást tárgyalni, a mozgalom általános jelentőségére való rámutatást tekintettem feladatomnak.

Újra kiemelve a lényegét: a magyar társadalmi gondolat nemzedéke jelentkezett. A szellem, amely költőiben, íróiban, művészeiben és publicistáiban él és hatni fog, egy új és ifjú szellem, amely egy igazságosabb társadalmi rendet, a magyar kultúra gazdagodását és teljesebbé válását fogja jelenteni. Ez a mozgalom ma még kezdetén van, nem más mint felsorakozás, az egymásra találás öröme, a magyar lélek szükségéből fakadt problémák napfényre vonzsolása, akarat az új igazság felé való haladásra, s a hit, hogy ennek lehetősége a magyarnak is megadatott. Kuszaságában pompás alkalom száradt agyú

és kiszikkadt szívű rutiniék számára, hogy fölényes kritika gyakorlásával szolgálatot tegyenek a múltnak. — De az magában véve gyönyörű, hogy egy eltiport nemzetnek van olyan ifjúsága, amely hittel vállalja jövő sorsát s annak minden nehéz problémáját.

Schiller így foglalta össze Goethe Wilhelm Meister's Lehr- und Wanderjahre című regényének tartalmát: Egy ember fejlődésének története, aki egy üres és határozatlan eszmény világából meghatározott, munkás életbe lép, anélkül, hogy ezáltal eszménylító erejét veszítené. Reméljük, hogy ez lesz jövő sorsa az új nemzedék ma még határozatlan és ködös ideálokat kergető tagjainak is.

(Berlin.)

Trócsányi György

A „KÖNNYŰ MŰVÉSZET“ SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ

Paul Honigsheim, a kitűnő kölni szociológus a mozi szociológiai jelentőségét ebben látja: „A gúzsba kötött, de kiteljesülésre vágyó lélek a maga kiegészülését keresi és találja meg a film pergő képeiben. A moziregény a néző számára lelki élmény, olyan helyzet átélése, amelyet a sorsa valójában megtagadott tőle. Ez az illúziószerű átélés már már levezeti az élet és a társadalom könyörtelen kényszere miatt felgyülemlett keserűséget”.¹ Honigsheim is kiemeli, hogy ugyanez a hatása az olvasmánynak is megvan, a mozi azonban kevésbé korlátozott voltával, sűrítettségével még alkalmasabb erre a szerepre. S talán hozzávehetjük még ehhez a mozi javára a vizuális benyomás előnyét, s mint el nem hanyagolható tényezőt, a kellemes homályt és a kísérő zenét.

Az átlagközönségnek szánt filmek az u. n. könnyű művészet sorába tartozván — szentimentális „happy end“-es szerelmi regények nagyúri szereplőkkel, vagy idegfeszítő detektívdrámák, — a könnyű művészet szociális jelentőségéhez vezetnek.

Nem egyszer olvashatni a napilapokban a közönség köréből kelt panaszokat, hogy a rádió műsorán túlságosan sok a „klasszikus, a magas zene“ a „könnyű, szórakoztató zene“ rovására. „A rádió nem egyes kiválasztott egyének részére van hivatva szórakozást nyújtani, hanem legyen a mai nehéz viszonyok között élő nagyközönségnek szórakoztató, lelket üdítő barátja.“

Hogy mi ez az „üdítő“ hatás, arra nézve nem érdektelen adat egy honvédönkéntes kezeim közt levő levele. „Éjjeli szolgálatom alatt egy regényt olvasok, mely nem Flaubert, de felette áll Courts-Mahlernek-

¹ Társadalomtudomány 1929. évf. 391. l.

Az ilyenfajta könyveket a legénység szállítja a laktanyába és itt mindenki végig olvassa... A katonáknak az olvasmányban a legfolyékonnyabb szappanlé émelyítő langyossága kell, mégcsak nem is a limonádé. Ez kell enyhülésül hallatlanul brutális életükben. Vagy pedig valami roppant „izgalmas“. Detektívregény. Most már megértem a ponyva kelendőségét. Ezeknek az embereknek ebben az egyhangú, szinte állati ételsorban kellenek ezek a regények, amelyekben csupa bárók, grófok, hercegek szerepelnek, a férfiak mind Tankrédek, kik roppant finomul udvarolnak hölgyeiknek, ideális szerelmek szövődnek s az erény mindig a legképtelenebbül kiesztelt érzékenyítő eseményeken át diadalmaskodik. A durva katonáknak kellenek e felcicomázott cu-korbábuk, melyeknek sem agy velejük, *sem* szívük, *sem* *érzékeik* nincsenek.“

Ez az adat teljesen beleillik Honigsheim elméletébe. „A művészet mint menedék az élet elől.“ Gátolt hajlamok, vágyak kiélési módja. Azonban a hangsúly éppen a „könnyű művészet“-en van s ezzel tisztáztuk is a könnyű művészet szociális szerepét, A további probléma: vajjon a „*magas művészet*“-nek van-e ugyanilyen szerepe, vagyis általában ez-e a művészet szociális jelentősége, s így gondolhatunk-e arra, hogy a tömegek nevelése következtében a könnyű, művészietlen művészetet az igazi, a magas művészet ebből a szerepkörből valaha kiszoríthatja?

Ez a kérdés alapos vizsgálatot kíván. Egy mindenesetre kétségtelen, — legalább is az esztétikai és szellemtani kutatások mai állása szerint. (Spranger: Lebensformen!) Éspedig az, hogy a művészet, mint szellemi reakció-forma, mint életforma, lényege szerint nem gátolt vágyak levezetője, nem a meg nem élhetett élet pótléka, — noha természetesen adott esetben ezt a szerepet is betöltheti, — hanem egyszerűen egyfajta szellemi reakció, a szellem projekciója, melyben az esztétikum fejeződik ki, s ennek lényege az, hogy a szellem a Nem-énről képet alkot, hogy ezen saját alkotó erejében, önmagában gyönyörködjék. (Böhm Károly.) A művészet életforma, egyfajta független, „szuverén“ életforma, nem pedig pótléka egy más fajtának, a cselekvésben, a biológiai életben kifejeződőnek. Az igazi műélvezet ennek megfelelően lényege szerint nem kárpótlás az étellel szemben, — noha, ismétlem, az is lehet, — éppen úgy nem célja pótolni az „életet“, mint ahogy az „élet“ nem pótolhatja őt. Az igazi műélvezet csak a tiszta esztétikumra irányul. Éppen ezt a nem-pótlék jellegét jelenti az „érdek nélküli tetzés“ hagyományos kifejezése.

Mindebből nyilvánvaló, hogy azt az „üdülést“, vigasztalást, levezetést, életpótlást, melyről a fentebbi esetekben szó volt, nem az esztétikum maga nyújtja, hanem a mű tartalma, a nyersanyag, melyet a művészi alkotó munka felhasznál. Így ebből a szempontból a forma,

az esztétikai érték számba sem jön. Sőt úgy látszik, egyenesen felesleges, szinte gátló abban a fajta „élvezetben, szórakozásban“, mely menedék a sivár élet lelki depressziója elől. Erre mutatnak a köznap tények, erre vall az önkéntes levelében az az adat, hogy még a könnyű művek között is a legselejtesebb a legkelendőbb. Ez természetes is. Az esztétikai érzék nem mindennapi adomány, nincs mindenkiben kifejlődve. A tömegek az olvasmányban, a moziban, a zenében nem az esztétikumot keresik, minthogy az erre való érzék bennünk nincs kifejlődve, ők azt a bizonyos kárpótlást várják. Számukra a „művészet“ ezt jelenti csupán. Megfelelőbb nekik tehát ez a mű, mely nem is törekszik az esztétikum megvalósítására, mely pusztán ama kárpótlás akar lenni. A könnyű művészetnek éppen onnan a fölénye a tömegek előtt, hogy célja *nem esztétikai*, hogy benne nem is „zavarja“ az esztétikum a tartalom, az anyag, — a mese, a szcenárium, a szűzsé, — élet-pótló hatásának egységét. Ez is természetes: — A művészet is egyfajta életforma, a cselekvő élet is az, egyik a másikat nem pótolhatja. De igenis pótolhatja, — úgy-ahogy — a cselekvő élet valóságát a cselekvő élet fantázia-képe. Világos, hogy ha a fantázia-kép életformáját nem zavarja egy másik fajta életformának az adott esetben teljesen haszontalan jelenléte, nagyobb a fantáziabeli kiélés nyugodt, akadálytalan lefolyásának lehetősége.

Nagyon kétséges tehát, hogy a „könnyű művészet“ valaha is pótolható lesz az igazi, a „magas művészet“-tel. Ez a kérdés egybeesik azzal, hogy mennyire nyúlik a nevelés hatalma, kifejleszthető-e az esztétikai reakció képessége a legszélesebb tömegekben is. És ha igen, akkor is: megszűnik-e valaha is annak a szüksége, hogy az élet elől a fantázia vigasztalásához futamodjanak? És mindenki olyan fantázia-képekhez fordul, amelyek megfelelnek ki nem élhetett vágyainak. Ezeket a vágyakat nemesítheti a nevelés.

Joó Tibor

KÖNYVISMERTETÉSEK

Charles Turgeon: *Critique de la conception socialiste de l'histoire.* Paris, 1930. Librairie du Recueil Sirey. 463 l.

Turgeon neve Franciaországban jól ismert mindazok előtt, akik a gazdasági elméletek és eszmék múltjával foglalkoznak; kivált az érték elméletének történetéről írt három kötetes műve keltett figyelmet. A rennesi jogi fakultás tanára mindazokkal a jó tulajdonságokkal dicsekedhetik, amelyek az eszmék történetíróit jellemzik. Mindenekelőtt erőteljes objektivitással tudja meghallgatni magukat a forrásokat, azaz: nem hajlik a korai kritikusok szavára, hanem elfogulatlanul maga vizsgál, s harmonikus képet tud rajzolni a rendszer állásáról s fejlődéséről. Ez a hű tolmácsolás nagy érték ott, ahol egy-egy elmélet az ellenvetések pergőtüzében áll. Ez a terjedelmes kötet, mely egyik legelőkelőbb kiadóvállalatnál jelent meg, s Turgeonnak régebben, részletekben megjelent tanulmányait egyesíti a tárgyról, két kötetben készül a hatalmas témát áttekinteni. A tanulmányok (9 fejezetben) igen szerencsés, tömör egységet alkotnak, amelyek, ha egyenként jelentek is meg, egy egységes vizsgálati terv gyümölcsei. A Marx-Engels féle szocialista történefmegfogást ismerteti két fejezet (1—120 lk.), majd kimutatja ez elméletek gyökérszárait: így szól Saint-Simon, s tanítványairól, Proudhonról, továbbá a két neves olasz marxistáról: Labriola és Loriáról (250—338 lk.), sőt még mélyebben a klasszikus gazdaságtanba, s a liberális rendszerbe nyúló szájakról. A két utolsó fejezet a materializmus jelen történeti tendenciáiról, a marxizmus s a szindikalizmus összefüggéséről szól.

A nagy kötet figyelemreméltó erudícióról, nagy olvasottságról (sőt helyenként feltűnő utánjárásról), lehiggadt ítéletről tesz tanúságot. Határozott nyeresége a francia szakirodalomnak. Nekünk, kik keletebbre élünk, kissé szokatlan az a hang, mely az egész könyvön végigvonul, s amely a háború előtti irodalom tipikus hangja: a marxizmus mint jámbor szándék megtestesülése, mely nem tud másutt mint a nemes és jószándékok vonalán mozogni, „Bizonytalan és befejezetlen“ a történelmi materializmus, mondja Croce; magunk azonban immár nem történeti *eszmék*, hanem a gyakorlati *kísérletek* sodrában láttuk, s amaz „eszmék“ (conception) világát nemcsak mint iro-

dalomtörténeti, avagy eszmearcheológiai leltári tárgyakat szemlélhetünk, hanem „munkában“, avagy ha tetszik, rombolásban. Nekünk, úgy tűnik fel, már nem lehetséges a marxizmust úgy látni, mint háború előtti nézőponton Turgeon, az Institut levelező tagja. Két szempontból látjuk még kiegészítendőnek az ő módszerét: a marxizmus tényleg lefolyt gyakorlati kísérleteinek történetét ezer példában lehet és kell figyelemmel kísérni, s mérlegelni. És ha a mű valóban — a címe szerint — kritika akar lenni, a tárgykör e kiszélesítése bizonyára kívánatos. Másrésről a ma előttünk álló tudományos szociológia rendszertanát is kiindulópontul kell venni, midőn „kritikai“ vizsgálatot adunk ama doktrínák elért színvonaláról. Azt hisszük azonban, hogy ha az első kötet ez utóbbiból is keveset ad, „kritikai“ beállításához lényegesen hozzájárul a megjelenendő másik kötet. Az elsőben a nagyszorgalmú eszmetörténész biztos vonalvezetése nekünk máris oly érték, melyet hálásan regisztrálunk. Nagy érdeklődéssel várjuk a kritikai kötetet.

Dékány István

Pose, Alfred: *De la théorie monétaire a la théorie économique.* Recueil Sirey kiadása, Paris, 1930. 184 l.

Azt, hogy az eredetieskedő szerzőnek csak kevés oka van a könyv címében kifejezésre jutó beállításra, már a könyvnek felületesebb átlapozása is megmutatja. Pose önelégülten azt emeli ki mint módszere sajátosságát, hogy nem a közgazdaság általános tételei alapján tárgyalja a pénzelméletet, hanem megfordítva, előbb kidolgoz egy pénzelméletet, s utóbb a közgazdaságtan eme részterületén megállapított tételeket alkalmazza az általános elmélet területére. Megfelelkezik azonban arról, hogy pénzelméleti állásfoglalásán lépten-nyomon megérezhető, hogy az néhány közismert, általános közgazdaságtani tétel hallgatóságos elismerésére épül. S ehhez hozzá kell rögtön azt is fűzni, hogy emellett se pénz-, se általános elméleti tételei még csak nem is újszerűek, ami főtételeinek egymásmellé fűzéséből azonnal kitűnik.

Pose helyteleníti a mennyiségi pénzelméletet s azt állítja, hogy azt elsősorban a háború tapasztalatai cáfolták meg. A pénz jelenségek, csakúgy, mint valamennyi gazdasági jelenség, emberi cselekvésre vagy magatartásra vezetendők vissza s így előidéző vagy alakító okaik pszichológiai természetűek. Minthogy pedig az emberi magatartás pszichológiai törvényeit nem ismerjük, a helyzet olyan, mintha az ember szabad akarattal rendelkeznék. Mégis, annak ellenére, hogy a gazdasági cselekvésnek nincs szigorú szükségessége s ezért nincsenek is a fizikai törvényekhez hasonló változhatatlan gazdasági törvények, a tudományos kutatás a gazdasági jelenségek terén sem lehetetlen. Ha a gazdasági életben nincsenek is szigorú törvények és törvényszerűségek, ha az összefüggések nem is szükségszerűek és változhatatlanok,

mégis vannak hagyományosan ismétlődő kapcsolatok. Ezeknél az ismétlődést az okozza, hogy a gazdasági folyamatok ismétlődnek s ezekre az emberek pszichológiailag azonosan reagálnak. A pszichológiai reakciók ezen ismétlődésének számos oka van, így a fizikai környezet, a szokások, a társadalmi értékskála létezése, stb. stb.

A bíráló joggal kérdezheti: mi ebben oly nagyon újszerű? Ha csak az nem, hogy az emberi szabadakarat bizonyítására oly indokok szerepelnek, amelyeket mások a determináció mellett sorolnak fel. S azért, hogy a levont következtetések nem újszerűek, az azokig vezető út eredetisége sem kárpótol — ha csak a hiányosságot nem akarjuk eredetiségnek tekinteni. Az úthoz tartozik ugyanis az újabb pénzelméletek dogmatörténeti és kritikai áttekintése is. E rész felületessége egyenesen megdöbbentő. Pose az angol irodalmat alig, a németet, úgy látszik, egyáltalán nem ismeri.

Varga István

Lucien Brocard: *Principes d'économie nationale et Internationale*. Librairie du Recueil Sirey, Paris, 1929, 2 kötet, 503 és 697 l.

A közgazdaság az individualizmus és kozmopolitizmus két szélsősége között ingadozik anélkül, hogy a természetes középutat kellő figyelemre méltatná. Mint Brocard egy hasonlata mondja, az egyik szélsőség a ház építését befejezetlenül hagyja, a másik pedig a házat megalapozás nélkül akarja felépíteni. Az individualizmus tehát csak hiányos, a kozmopolitizmus ellenben egyenesen hibás a közbenső tag, a racionalizmus nélkül. A közgazdaságtanban, akármilyen különösen hangozzék, a nemzetgazdasági szempont el van hanyagolva. Az, amit nemzetgazdaságtannak kellene és lehetne nevezni, nincs kifejlesztve, Brocard ezért nem akar egy új tudományt megalapítani és nem is akarja lebecsülni mindazt, amit eddig a közgazdaságtan alkotott: sokkal okosabb ő ennél. Csak egy szükséges és hasznos kiegészítést ajánl, azoknak a szempontoknak a jobb figyelembevételét, azoknak a gondolatoknak rendszeresebb kifejtését, amelyeket *nemzetgazdaság* néven lehetne összefoglalni.

Ha Brocard csak ezt az egyetlenegy feladatot tűzte volna maga elé, máris számottevő értékes munkát végezhetett volna a közgazdaságtan számára. De ő ezzel nem érte be. Érzi, hogy a gazdaság nemzeti szervezetének realisztikus vizsgálatából mélyebb tanulságok is adódnak a tudomány számára. És ezek a tanulságok újszerűek is, érdekesek is, igazak is, Brocard látja, hogy a világgazdaságban inkább csak egy kialakulóban levő szervezetet szemlélhetünk és helyes érzékkel arra gondol, hogy a kialakulóra a meglevő vethet a legjobb világot. A nemzeti gazdaság ez a kialakult, ez a meglevő szervezet s ami ebben az utóbbiban jó vagy rossz, helyes vagy helytelen, az arra nézve is útbaigazítást adhat, hogy minek kell a világgazdaságban történnie, mi a vi-

lággazdaságilag helyes vagy helytelen. A nemzeti gazdaság maga egy kis világ: *régiókat* foglal egybe, amelyeknek vannak közös érdekeik mellett ellentétes érdekeik is. Sőt még tovább lehet menni és lejjebb lehet szállni: a régiók mindegyike is egy kis világ, melyekben *helységek*, lokális érdekközösségek és érdekellentétek olvadnak egybe. Már a helységeknek vannak a kiegyenlítésre irányuló feladataik és a régiókban folytatódik a kiegyenlítésnek ez a szerepe, A nemzeti gazdaságokban is össze kell egyeztetni az ellentétes érdekeket, A nagy feladat mindig ugyanaz marad fel a világgazdaságig, csak a méretek és az arányok változnak s ami kicsiben elhibázott lenne, az osztó igazság elnyomása, az nagyban is csak rossz lehet, így jut el Brocard a világgazdaság egy olyan felépítésének szükségességéhez, ami egy franciától kétszeresen elismerésre méltó és a kis nemzetek figyelmére különösen érdemes, A kisebbségek elnyomása egy régió belül is megbőszül ja magát, A nemzeti gazdaság létrehozása és fenntartása is jár méltánytalanságokkal egyes vidékekre nézve. Azért a szorosabb vagy szűkebb egymásbaszervezésnél különös gondot kell fordítani arra, hogy a szorosabb kapcsolat nem csupán az érdekellentéteket fogja-e növelni. Ebből a szempontból ítéli meg Brocard a monarchia létét is, melynek fennállása szinte csak arra volt jó, hogy az összekovácsolt népeket végkép elidegenítse egymástól. Hogy ez valóban így van-e, arra ne térjünk itt ki, Fontosabb, hogy ebből a szempontból ítéli meg Brocard egy esetleges Páneurópa tervét is, mert ez annyira korai volna, hogy erőszakolása csak annál jobban egymás ellen vadítaná az ideiglenesen egy közösségbe szorított népeket. Egy mai Páneurópa tehát csak arra lenne jó, hogy rövid fennállásával ezt a tervet hosszú időre lehetlenné tegye.

A nemzeti gazdaság áttekintésében és szervezeti összefogásában Brocard igen messzire nyúl. Nem marad meg a szigorúan vett gazdasági szempontnál s ennek következtében munkáját akár gazdaságsszociológiának is lehetne nevezni. Már munkaprogrammjának felállításánál utal arra, hogy a maga elé kitűzött cél voltaképpen csak az összes szociális tudományok együttes munkájával érhető el, így az államnak, a jogrendnek, a népesedésnek, a családnak, a nevelésnek problémakörével igen részletesen és behatóan foglalkozik, mint oly tényezőkkel, amelyek a nemzeti gazdaság megszervezésében és kifejlesztésében döntő jelentőséggel bírnak. Ezeknek a nemzeti gazdaságoknak a létrejötte nem tekinthető a véletlen játéknak, hanem az emberi aktivitás szükségszerű eredményeit kell bennük látni, A lokálisan, regionálisan, nacionálisan és internacionálisan egybekapcsolt emberek közt az együttműködésből, szerződési kötöttségből, piaci egymásrautaltságból a *szolidaritásnak* nagyobb vagy kisebb foka jön létre, mely minden versenyen túl többé vagy kevésbé érezteti a maga hatását. Valamennyi

ilyen egybekapcsoltság között azonban a nemzeti az, amely a legszervezetebb és legerőteljesebb. Nem tesz jó szolgálatot a szervezetek hierarchiájában felsőbbrendű szervezetnek az, aki az alsóbbfokú szervezet felbomlása árán akarja a felsőbbet szolgálni. A helységeket nem felbontani, hanem fejleszteni kell a régiók kedvéért. A régiók is csak úgy tehetnek a nemzetnek jó szolgálatot, ha azokat a nemzet kedvéért nem nyomjuk el. Mennyivel inkább áll ez aztán a legfejlettebb szervezetre, a nemzetre, melyet egy rosszul felfogott nemzetköziség kedvéért áldozatul dobni nem lehet. Azért mondja Brocard, Poincaré szavaival, hogy az emberiségnek is csak hazánk szeretetével szolgálhatunk a legjobban: „La meilleure manière de servir l'humanité est de commencer par aimer sa patrie.”

N. Gy.

Shaw, Bernhard: *The intelligent woman's guide to socialism and capitalism.* New-York. Brentano, 1928. p. XLVI, 495,

Azoknak, kik Shawt csak mint ragyogó elmésségű drámaíróit ismerik, meglepetésszámba megy őt társadalomtudományi munka szerzőjeként vizsgálni. Viszont azokat, akik tudják, hogy a Fabian society-nek régi és tevékeny tagja, az érdekli, mi mondanivalója van a szocializmusról?

Shaw szocialistának vallja magát. Figyelmét 45 év előtt Henry George irányította a tárgykörre és Marx Kapitalja nyerte meg a szocializmus ügyének. Indígnálódva utasítja vissza Lenin véleményét, hogy államszocialista volna.

Ezen munkájának célja, mint előszavában mondja, George művének betetőzése, ki a föld magántulajdoni birtoklásában látta a jövedelemeloszlás visszasságainak okát. Shaw továbbmegy egy lépéssel és kifejti, milyen legyen a nemzet jövedelmének igazságos elosztása és miként menjen végbe a szocializálás. Teljesen sötétben marad azonban az, hogy minek az alapján állapíttassák meg az a mennyiség, amely mindenkinek jár, ami által a mű teljessége csorbát szenved. Egy annyira konkrétumokba menő munkának erre is választ kell adnia.

Milyen alapon történjék a nemzeti jövedelem igazságos elosztása? e kérdéssel vezeti be a szerző a tárgyalást és mielőtt megadná az általa helyesnek vélt feleletet, válaszol mindenféle, ezzel kapcsolatban számbajöhető véleményre, melyeket hét pontban összegez,

1. „Ki mennyit termel, annyiit kapjon.” Nemcsak azért nem helytálló, mert vannak, akik még és akik már nem termelnek, de mert az egyes ember munkájának a termelés eredményéhez való hozzájárulása meg nem állapítható.

2. „Kinek-kinek amennyit markol” — a törvénytőlküliség szentesítése, az ököljog minden következményével együtt.

3. „Mindenkinek, amennyit érdemel.” A személyes derékség szám-

szerű kifejezése lehetetlenség, enélkül pedig nem szolgáltatathat a jövedelemelosztásnak alapot.

4. „Oligarchia — a gazdaságnak egy kiválasztottra ruházása, hogy vagyoni erejével a kultúra védelmezője és úttörője legyen,“ Túlhaladott álláspont, mikor az államnak megvannak erre hivatott, bevált szervei!

5. „Kapjanak az egyfoglalkozásúak egyforma fizetést, de legyen ez a fizetés foglalkozási áganként más és más.“ Mi szolgáljon az osztályozás alapjául? A végzett tanulmányok, a szerzett műveltség? Ma, mikor bizonyos fokig ez elv érvényesül, a mozdonyvezetőnek több fizetése van, mint sok papnak vagy orvosnak, egy elsőrendű szakácsnőnek több, mint sok tanítónőnek vagy nevelőnőnek! Vannak, akik egyesek tekintélyének öregbítésére követelik számukra a másikénál nagyobb jövedelmet. A tekintély független a vagyontól.

6. „Ne avatkozzunk a dolgok menetébe; maradjon minden a régi-ben.“ A fejlődés elől való elzárkózás nem eredményezi a dolgok változatlanul maradását. A változás természeti törvény és ha az arra hivatott tényezők elzárkóznak követelményeinek irányítása elől, azáltal, hogy arról tudomást nem vesznek, a fejlődés ellenükre is keresztül fog hatolni.

7. „Juttassunk mindenkinek eleget a nemzet jövedelméből!“ De mennyi elég? Van, aki megelégedett igen szűkös viszonyok közt is, A szegénységnek nem is ezért kell elejét venni, hanem, mert degradálja az embert és mert a velejáró körülmények folytán közegészségügyi ártalom. Viszont a gazdagok csak akkor folytatnak emberhez méltó életet, ha nem élvezik a vagyonukkal járó kiváltságot: a semmittevést s a bőségben tobzódást. Nem adhatunk mindenkinek eleget, mert nincs mérték arra, hogy mi elég.

A javaslatokat ilyképen mérlegelve és kielégítőnek nem találva, vezet el Shaw a jövedelemeloszlás tekintetében általa vallott elvhez: Adjunk mindenkinek egyforma részt!

Álláspontja igazolására rávilágít az egyenlőtlen jövedelemeloszlás következtében a gazdasági élet, nemzetegészség, igazság- és nevelésügy terén mutatkozó visszasságokra.

A gazdálkodás helyes módja, miként egy család, úgy egy nemzet keretében is, a szükségleteknek fontosságuk szerint való kielégítése. Mivel azonban csak a hatályos kereslet nyer kielégítést és hatályossá a mögötte álló vagyoni erő teszi, mely a jövedelmek különbözősége mellett különböző, nyilvánvaló, hogy előbb nyernek kielégítést a nagyobb jövedelműek luxusigényei, mint a vagyontalanok elemi szükségletei. Az így felépített ipari berendezkedés tehát egészségtelen alapon nyugszik.

A faj nemesedése csak úgy várható, ha a vagyoni különbségek nyomán a műveltségbeliek is eltűnnek, elsöpörve az érdekházasságomkai és lehetővé téve a nemzet összes tagjainak egymás közötti házasodását.

Az egyenlőtlen jövedelemeloszlás következményei az igazságügy terén is érezhetők. Egyrészt, mert, — bár a törvény előtti egyenlőség elve érvényesül, — a pereskedés hosszadalmas és költséges volta a szegény embert a jogorvoslás törvényes keresésétől gyakran visszatartja. Másrészt, mert a jövedelemeloszlás által erősen aláátmasztott osztálykülönbségek a törvényhozásra is rányomják bélyegüket, amennyiben a jómódú osztályok érdekeit sértő cselekmények viszonylag erősebb megtorlásban részesülnek.

Még az egyházak és az iskola sem vonhatják ki magukat teljesen az egyenlőtlen jövedelemeloszlás hátrányai alól. Főként ott, hol a földbirtokos kegyúr és iskolafenntartó és ilyen minőségben az őt megilletőnél fokozottabb előzékenységre tart számot.

Előbbiek alapján a jövedelem egyenlő elosztását kívánatosnak tüntetve fel, Shaw a következőkben bizonyítja, hogy az lehetséges is. Abban, hogy az egyenlő funkciót végzők egyenlő javadalmazásban részesülnek, az általános jövedelmi egyenlőség előfutárját látja. Különbségek ma az osztályok és nem az egyének közt állnak fenn, ezért szerző nem tartja nivellálásukat nehéznek és az egyenlő jövedelemeloszlás meghonosítását nem új intézmény bevezetésének, hanem egyes osztályokon belül régen bevált gyakorlat kiterjesztésének tekinti csupán,

Shaw ismeri az egyenlő jövedelemeloszlás ellen felhozott érveket s igyekszik azokat megcáfolni. Az ellenvetésre, hogy egyenlő javadalmazás mellett senkinek sem lesz kedve keményebben vagy hosszabban dolgozni épúgy megvan a válasza, mint azok számára, kik attól tartanak, hogy a nemzeti jövedelem egyenlő elosztásából származó előnyöket a népszaporodásnak azt követő fellendülése csakhamar felémészi,

Miután szerző sok oldalról megvilágította és védelmébe vette az álláspontot, hogy a nemzet jövedelmének egyenlő elosztása helyes csupán, feltételezi, miszerint az olvasó ezt magáévá tette. Közli tehát vele, hogy ezzel immár szocialista meggyőződésre jutott, mert Shaw szerint a szocializmus lényege: a jövedelem egyenlő elosztása, korra, nemre, tehetségre és jellemre való tekintet nélkül. Ilyen messzemenőleg talán még egy szocialista író sem követelte a vagyoni egyenlőtlen-ségek kiküszöbölését. Célja elérhetése végett, mint a többi szocialista írók, szerző is követeli a föld, a vállalatok és bankok állami tulajdonba vételét.

Hogy a köztulajdonba vett termelési eszközök kifogástalanul fog-

nak működni, eziránt már azért sincs a szerzőnek kétsége, mert szeme előtt a kiváló eredménnyel dolgozó angol állami intézmények és községi üzemek lebegnek.

A vállalatok szocializálásának lehetőségét mérlegelve, szerző a Vanderveldénél bővebben kifejtett gondolatot említi, miszerint a vállalatok legnagyobb része ma részvénytársasági alapon működik, a részvények pedig gyakorta cserélnek gazdát. Semmi akadálya sincs tehát annak, hogy változatlanul továbbműködhessenek, ha szocializálás folytán részvényeik birtokosa az állam lesz.

Hasonló okból szerző a bankok nacionalizálása előtt sem lát jelentékenyebb akadályt. A legfelelősségteljesebb feladatokat az ügyvezető igazgató intézi, aki fizetett alkalmazott s akiről feltételezhető, hogy működését nem kevésbé sikeresen fogja folytatni akkor sem, ha fizetését az állam utalványozza. Szerző a birminghami községi bank sikerére hivatkozva, sürgeti tehát, hogy amint a pénz előállítása állami monopólium s a pénz vásárlóerejének állandósítása állami gond, úgy a hitel megszervezése is legyen állami feladat.

A szocializálás keresztülvitelében Shaw higgadtságra int és bölcs türelmet tanúsít, mind annak módját, mind ütemét és terjedelmet illetően.

Elképzelhető volna az államosítás oly módja, hogy az állam konkurrens vállalatokat létesít, melyek jobb és olcsóbb szolgáltatásaikkal a magánvállalatok közönségét elvonva, azokat elsorvasztják; ez azonban céltalan erőpazarlás. Lehetséges volna oly vagyonadó kirovása, mely a gazdagok teherbírását meghaladva, őket javaik átadására kényszerítené s így az állam ellenszolgáltatás nélkül jutna azok birtokába, így azonban nemcsak hogy a gazdagok koldusbotra jutnának, de vagyoni romlásuk magukkal rántaná a belőlük élő kiterjedt iparágakat, míg másrésről az állam a rázúduló javakat azonnal a termelés szolgálatába állítani nem tudván, általános válság állana elő.

Megrázkódtatások elkerülése végett Shaw dogmaként köti az olvasó lelkére, hogy csakis azok a vállalatok államosítandók, melyek továbbfolytatására az állam már megalkotta a maga szervét s ezek is csak fokozatos egymásutánban s értékük hiánytalan kiegyenlítése mellett. Az ehhez szükséges összeg természetesen a vagyonos osztályra kivetett külön adókból lesz előteremtve s így tulajdonképpen a vagyonosok mint osztály kártalanítják az egyes birtokost.

Mondottakban bennfoglaltatok az is, hogy a nacionalizálás csak fokról-fokra, lassú ütemben valósítható meg, De szerző ezt a nézetét több helyütt kifejezetten is hangsúlyozza, „A kommunizmus (szocializmus) csak úgy hódíthat tért, ahogy a kapitalizmus hódított: a fennálló gazdasági rend fejleményeként és nem annak általános felborításával,“ (375. p.) A forradalomnak csak annyi jelentőséget tulajdonít,

hogy megtöri a nacionalizálás elleneinek politikai hatalmát; államosításra, sőt a már államosított üzemek továbbvitelére sem tartja alkalmasnak. „Csak józan és előrehaladott civilizációjű közület, melynek erős kormánya és gondosan kidolgozott törvénykönyve van, alkalmas a szocializmus megvalósítására.“ (391. p.) Szerző távolinak látja az időpontot, melyben a szocializmus a maga egészében életbe léphet, nagy bajt idézne fel az, aki olyanokra akarná ráerőszakolni, kiket arra nem neveltek.

Mivel szerző a fokozatos kisajátítás híve, számolnia kell azzal, hogy még a szocializmusnak általa remélt bekövetkezése után is lesznek vállalatok magánkézben. Erre nézve azt vallja, hogy „az uralomra jutott szocialisták célja nem lehet az, miszerint a magánvállalatokat, mint olyanokat elnyomják, hanem hogy az egyenlő jövedelemeloszlást meghonosítsák és fenntartsák. A magánvállalatoknak közvállalatokkal való helyettesítése csak eszköz a cél elérésére és ha egy adott esetben e célt magánvállalat pillanatnyilag jobban szolgálja, úgy a szocialista kormány el fogja tűrni a magánvállalkozást vagy támogatni fogja a magánvállalkozást vagy életre hívja a magánvállalkozást.“ (389. p.) Persze ez jobban arra az esetre vonatkozik, ahol új ipárral vagy új módszerrel való kísérletezésről van szó. Ha azután a kísérlet eredménnyel járt és gyümölcsei az átlagügyesség gyakorlata számára hozzáférhetőek lettek, úgy az állam minden valószínűség szerint ráteszi kezét az illető vállalkozásra is.

Ismer azonban Shaw olyan esetet is, ahol nemcsak hogy a nacionalizálás nem jön, mert nem jöhet szóba, de hol hajlandó szemet hunyni az egyenlő jövedelemnél nagyobb jövedelem fölött is. így művészeknél, kiváló sebésznél, sport-kedvencnél. Mindezen hivatások kemény munkát rónak gyakorlóikra és nem ruháznak rájuk politikai hatalmat. Azonkívül már azért sem rejtik magukban az egyenlő jövedelemmegoszlás megdöntésének veszélyei, mert kivételek, melyek értéke oly mérvben csökken, ahogy számuk szaporodik.

Kétségkívül a Shaw által megjelölt módon zökkenés nélkül lehetne a magánvállalatokat és a birtokokat állami kézbe juttatni. Más kérdés azonban az, miként válnék be az ily módon bevezetett új gazdasági rend? Milyen szervező erőt gondol Shaw a magántulajdon helyébe léptetni? A történelem bizonyága szerint eddig még gazdasági rend valamiféle kényszer nélkül nem létezett. A tulajdon által gyakorolt közvetett kényszer helyett ismét a közvetlenhez folyamodnék? Avagy kedvenc eszméjével szemben még a nagy kritikus is az optimizmus hibájába esik és feltételezi, hogy egy, az emberi természetben oly mélyen gyökeredző ösztönnel szemben, mint a hatalmi vágy, az egyenlő jövedelemelosztás csupán a meggyőződés erejénél fogva fog intézményként állandósulni? Mikor hozzá még a marxista fanatizmust, melynek

otrombaságai ellen szellemi előkelősége fellázad, sem számítja segítő eszközül?!

Talán nem lesz érdektelen itt ama gyanúknak kifejezést adni, hogy Shawt, ki magát ízig-vérig szocialistának vallja, a hivatalos marxista körök alighanem eretneknek bélyegzik. Nemcsak, mert a marxizmust kormányzati elvként hasznavehetetlennek, sőt károsnak mondja és kijelenti, miszerint a maga részéről ép oly kevésbé marxista, mint ahogy Marx sem volt az. Az osztályharc szerepe nála nem bír szocialista részről általánosan hangoztatott fontossággal; az öntudatos munkásságnak inkább védő, mintsem támadó fegyvere. A szakszervezeteket a „proletárok kapitalizmusáéának, szükséges rossznak tartja s a sztrájk idején a szegénygyám által folyósított magas segélyeket kétélűnek minősíti. (Érdekes a Shaw által említett poplari eset, hol a szegénygyámok teljes mértékben biztosították a sztrájkolók megélhetését, hogy módjukban legyen az illető iparágban elérhető legmagasabb bérekért küzdeni.)

Az egész társadalom java lebeg szeme előtt s a kommunizmust (szocializmust) a katholicizmus világi formájának vallja. A pártpolitikát illetőleg az a meggyőződése, hogy a politikában más erkölcsi kötelesség, mint a közjó munkálata, nem létezik. Szavazhat az ember más pártra is, ha az adott esetben az a közt jobban szolgálja, mint saját pártja.

Eredeti szempontjain kívül érdekessé teszi a könyvet időszerű kérdéseknek (a nagy angol szénsztrájk, a Labour Party előretörése) a szövegbe dolgozása; élénk, sőt helyenként mulatságos előadásmódja pedig lebilincselően érdekes olvasmánnyá varázsolja.

A szocialisták büszkéek lehetnek irodalmuknak ily művel való gyarapodására, de aki nem szocialista, az sem fogja kárbaveszettnek tartani az időt, amit e könyv olvasására fordított.

H. Klass P.

B. Russell: *The prospect of industrial civilisation.* London. Allen & Unwin, 1925. 283 l.

Will Durant úgy jellemzi Russellt, hogy szembeállítja a filozófus két korszakát, a háború előttit és a háború utánit. Russell 1914 előtt végletesen elvont theoretikus volt. Annyira elvonatkoztatott életet élt, hogy, amikor egy Bergson-könyvben a lelki életre vonatkozólag azt olvasta, hogy a tudat bizonyos mozzanata filmszerű, elment a moziba és megnézett egy filmet — s az akkor már negyvenhez közelálló férfi így került először mozgóképszínházba. A háború ebből az elvont szellemi szférából egyszerre kiragadta s a matematikus-logikusból szélsőséges, csaknem kommunista forradalmár lett.

Az industrializmus kultúrája és jövője című könyvét, amelyet egy

1920-ban tett szovjetországi utazása inspirált, a forradalmi gondolkodás legérdekesebb dokumentumának lehet tekinteni.

Kiindulópontja a jelenkori káosz. Ez a káosz az, amelyben a kultúrák a történelem folyamán mind tönkrementek, amikor a szkeptikus intellektus lerombolja az államtartó oszlopokat, vallást, hitet, társadalmi kapcsolatokat stb. A lázadás állapota általános: a nők lázadnak a férfiak ellen, az elnyomott népek az elnyomók ellen, a munkások a tőke ellen. A világnak most, ebben a helyzetben az értelemre és tudományra nagyobb szüksége van, mint valaha. Az értelem, tudomány pedig azt mondja: nézzünk a problémák szemébe és vizsgáljuk meg, mi az oka ennek a káosznak. A tudomány válasza: két hatalom (történelmi, társadalmi erő) küzd egymással: az industrializmus és a nacionalizmus. Az industrializmus módszeres termelés, amely a szilárd nagytőkén nyugszik. Lényegéhez tartozik a célszerű gépek alkalmazása, amely az emberi munkát lehetőleg csökkenti. Példa erre: a nem industrialista korban a folyón való átkelésre a kompot használták, az industrialista korban a hidat használják. A híd építése nehezebb, drágább, nagyobb munkába kerül, de a folyón való átkelés kérdését véglegesen megoldotta, bármilyen tömeg számára, minden időben. Az industrializmus organikusan csoportosítja az emberi közösséget, természetes célszerűséggel minden sejtet a maga életfunkciójának teljességében használ fel és biztosítja a sejtek abszolút együttműködését. A kultúra, amely „olyan tárgyakkal való foglalkozás, amelyek biológiailag az élet fenntartásához nem okvetlenül szükségesek“, csak ezen az úton tartható fenn továbbra is. Az industrializmus alapvető emberi ösztöne: az összhang. Ezzel szemben a nacionalizmus alapöszöne a versengés. Ez a versengés az oka a rombolásnak, brutalitásnak és háborúnak. Ellensége a kultúrának: sovíniszta, szűklátókörű, rendszertelen, irigy és állati.

A jelenkorban ez a két történelmi erő küzd. A fogalmak és célok természetesen nincsenek tisztázva. Ma még például a dolgokat hasznosságuk szerint és nem értékük szerint ítélik meg. Még fontosabb a vasúti munkás, mint az, aki utazik: fontosabb a papígyáros, szedő, könyvkötő és könyvtáros, mint az, aki a könyvet olvassa. Még nincsenek tisztázva a közigazgatási, gazdasági, nevelési, vallási kérdések tömegei. Mert a küzdelem nem dőlt el. Az industrializmus ható tényező, de a nacionalisztikus kapitalizmus által inficiálva még a magántulajdonproblémák és az osztályharc-korszak válságainak közepében áll.

A szerző szerint az industrializmusra való átmenet Amerikától függ. Amerika kezébe van letéve az emberiség sorsa, különösen a ma még nem létező két dolog: a szocializmus és az internacionalizmus, amelyek nélkül az industrializmus kultúrája megvalósíthatatlan.

Az internacionalizmus egyáltalában nem érzésügy, akármennyire

annak látszik. Éppen ellenkezőleg; a világ kormányzásának, teremtésének, fejlődésének és organizálásának ügye. Mindenekelőtt pedig a józan gazdasági igazságosság megvalósításának és a háború megakadályozásának egyedüli módja. E nélkül a világ a súlyos életbénító, nacionalista szenvedélyektől inspirált helyzetét (szénkérdés, olajkérdés, tengeri átjárók kérdése, gyarmatügy stb. stb.) megoldani nem lehet.

A szocializmus éppoly kevésbé érzésügy, mint az internacionalizmus. A magántőke és magántulajdon éppen olyan kerékkötője a fejlődésnek, mint az egyéb nacionalista-imperialista intézmények. Ezeket meg kell szüntetni, ha a kultúrát meg akarjuk menteni. A szocializmus fejlődési fokai: 1. patriarchális, paraszti termelés, 2. kisszerű árutermelés, 3. magánkapitalizmus, 4. államkapitalizmus, 5. szocializmus. Jelenleg a magánkapitalizmus korszakában élünk.

Amerikától függ, hogy megmarad-e a magánkapitalizmus mellett és folytatja-e az antiszociális, nacionalista szeparációs viselkedését, vagy forszirozza a benne lappangó igen erős és hatékony industrialista tendenciákat. És a mai államok közül gazdaságilag, szellemileg, politikailag, földrajzilag egyedül Amerika független és csak Amerika rendelkezik a nagy feladathoz mért és szükséges hatalommal. „Az emberiség jövője attól függ, milyen magatartást tanúsít Amerika a legközelebbi ötven esztendőben. Ha tovább halad a kapitalista imperializmushoz vezető úton, ennek egyre növekvő nyomása az egész földre kiterjed, s még mélyebb szakadék támad az Újvilág gazdagsága és az Óvilág szegénysége között, a kizsákmányolt nemzetek még fokozottabb gyűlölete Amerika iránt, végül az egész világot átfogó lázadás, az államadósságok érvényességének el nem ismerése... A háború addig fog tartani, amíg Európából nem marad semmi, Amerika pedig teljesen elszegényedik. Az eredmény pedig, hogy Amerikában kitör az osztályharc, amely az industrializmus szétrombolásához vezet. A föld lakosságának fele éhenhal, s végül az emberiség egyszerűbb életmódra tér vissza ...“

A munka második része a jó és rossz szociális rendszert vizsgálja és az industrializmus kultúrájának alapjait rajzolja meg nagy vonalakban. A vezetéspontok: 1. az egyén mindenekfölött álló java, 2. lehetőség biztosítása az egyén továbbhaladására. Mert tévedés azt hinni, hogy „az állam más jólétre is törekedhetik, mint az egyénekére. Az, hogy a kollektív jólét nagyobb valószínűségű, mint az, amelyik az egyénekét elégti ki, a kormányzatok tévedése“.

A morál és a szociális jólét alapfogalmai: az ösztönös boldogságérzés, a jóakarát és jóhiszeműség, a szépség élvezete, a tudás.

Russell a jövőt nem látja sötétnek. „A világ megmentése nem reménytelen feladat, mert nem azokon múlik, akik reménytelennek látják.“ Az emberiség már érzi, hogy helytelen újon jár és már ellensze-

gül a romlásnak. „Az az ember pedig, aki már egyszer ellentállott a kívülről jövő nyomásnak, soha sem lehet többé rabszolga.“

Hamvas Béla

M. v. B i n z e r: Die Führerauslese im Faschismus. Schriften zur politischen Bildung. Herausgegeben von der Gesellschaft „Deutscher Staat“. 1. Reihc. Verfassung. Heft 8. 1929.

Németországban egy idő óta napirenden van a „vezetők kiválasztásának“ problémája. Az idők változásának jele ez. Fél századdal ez előtt még bizonyára nem jelentkezhett ama probléma, amidőn a „szociális darwinizmus“ portálta azt a gondolatot, hogy a vezető elemet nem kell kiválasztani senkinek, hanem az „kiválasztódik“. Uralkodó volt az a hit, mely ma bizonyára naiv feltevésnek látszik, hogy a természeti állapot nyers érekküzdelse, a „létért való harc“ mindenkép alkalmas arra, hogy az életerős, hatalmas és vezetésre képes elem automatikusan „kiválogatódjék“. A vezető, az élite — akkor — *természetes* produktum, annak létrehozására nem szükséges semminő társadalmi berendezés. Ez a hit megdőlt, a háború csak siettette azt a folyamatot, mely végre egy felismeréshez vezetett: a vezető nem természetes, hanem mesterséges produktum, kell tehát *külön* berendezés, mely azt szelektálja és neveli. A *mesterséges szelekció* új problémája rávilágít arra a tényállásra, hogy a mai társadalom éppen szelektáló közegekben szegény.

Még egy feltevésnek kell megdőlnie, avagy bizonyos részben rektifikálódnia, hogy beérkezzék az a belátás, mely szerint a „vezető-kiválasztás“ *külön* szociális probléma. Ha fenntartjuk a demokrácia mindenhatóságának elvét, akkor azt kell mondanunk: van egy misztikus kollektív hatalom, melyet *a* népnek, vagy *a* választóknak mondunk, amely hatalom minden vonalon megoldja a kérdést, úgy hogy akit „alulról“ felemelnek, akit „meg“-választanak, az eo ipso hivatott vezetőkkvalitás, melynél különbet nem kívánhatunk. Sajnos ez a kiindulás is ingadozik, kényelmes sablon-elgondolásnak látszik, sőt lassan a szép álmok birodalmába kezd áttolódni. Ez mindenesetre szimplifikálja a magában súlyos kérdést. Most kezd gyökeret verni új belátás: nem kevesebb kell, mint az, hogy az eddigi szociodarwinista és rousseaui demokratikus elvtől függetlenül, *önállóan* tegyük fel a kérdést, új, szociológiai alapon. E belátás tisztán jelentkezik immár az oly finom tollal írt könyvében, mint Th. Geigeré („Führen und Folgen“), mely valóban eredeti szociológiai vénát mutat.

A „Deutscher Staat“-társaság kiadványsorozatában két munkát készült; az egyik a „Führerprinzip“ kérdéséről a bolsevista Oroszországról (még nem jelent meg), a másik Binzertől a fasiszta Olaszországról szól. Sajnos, nem látjuk sikerültnek — éppen szociológiai néző-

pontjai fogyatékosága miatt, de mint ügyes összefoglalás quasi publicista stílusban jóra való munka. Tömör, világos, adatokban eléggé gazdag és megbízható. A mai fasiszta rendszer egész struktúrája jól látszik benne (III. fejezet), de csak a hüvelyt látjuk, a quasi jogász rendet, nem a való életet, a működést. Annál érdekesebb és értékeesebb az a sokfelől összegyűjtött idézet (ma már Lausanneban van egy „Nemzetközi Intézet a fasiszta tanulmányozására“ — ennek Binzer a németországi levelezője). Ezek az idézetek mutatják, minő befolyások érvényesültek abban, hogy vezető olaszok egyre inkább elfordultak a parlamentarizmustól, s általában az immár gúnyosan emlegetett „választáskodástól“ (elezionismo). Söreitől Paretoig számos hatás mutatható ki. Egy új „*classe dirigente*“ eszméje, egy „élite-elmélet“ körvonalai már a háborút jóval megelőzően kimutathatók. Binzer a folytonosan felszínen levő többségi elvvel szemben úgy mutat rá a mozgalmakra, mint amelyben egy új, mondhatnók: ösztön nyilvánul meg, melyet „Wille zur Minderheit“-nek lehetne elnevezni. Az „Aufbau von unten“-nel szemben új irányzat egy „Aufbau von oben“. A fasiszta felismeri, hogy a parlamentarizmus mechanikai rendszerré nőtte ki magát: érdekcsoportok a maguk hatalmi vágyaival s érdekeivel jelennek meg a politikai arénán, önmaguknak „parcellázzák“ a közügyeket, a „párt- és parlamentgépezet“ szétmorzsolja a közösség összességének érdekeit, és nem alkalmas arra, hogy igazi, független és felelősségérzetben erőteljes („verantwortungsfreudig“) vezetőegyeniség felszínre kerüljön és huzamosabban felszínen is maradjon. Másutt is vannak jelek, elég a Jéze-esetre utalni. Napjainkban a Sorbonne körül tüntető diákság bojkott alá helyezte, elnémította Jéze professzort, kit nemrég (Parisban) a legnevesebbnek s legkedveltebbnek hallottam emlegetni. Miért? Mert gúnyosan nyilatkozott a mai francia parlamentarizmusról, mert ez érdekcsoportok, klikkek éhes vezéreinek tülekedésterületévé kezd fajulni. A szimptóma, íme, Parisban is jelentkezik. A fasiszta régóta továbbhaladt e kényes ponton, gyökerében támadta meg ezt az u. n. parlamentarizmust, mert új hit kezdte meg mozgató szerepét: hit a felelősségteljes, harmonikus és független személyiség erejében. De ezen kívül hit az állam s egy fegyelmezett nép erejében is. Ez is bizonyos demokrácia; nem *a* nép, hanem *egy*, közösségi érdekek átérzésére beállított, nevelt és fegyelmezett nép — tehát a nép helyett egy bizonyos *népqualitás* — van mindennek alapján, és csak *egy ilyen* nép az, mely consensus populí-jával számottevő erő. A fasiszta rendszer: kísérlet, amely átütő erejéről tanúbizonyságot tett, új vagy régi elveket állított fel, az állam feladatkörét a nevelés, és pedig „a hierarchiára való nevelés“ irányában kiterjesztette. Binzer úgy látja, hogy a 18. század mechanikus probléma-megoldásait, a személyiség túlsúlyának egyensúlyozó elvét képes kiegészíteni. A fasiszma éppen nem új. Bin-

zer nem mutat rá, mert nem terjed tekintete messze a szociológiai irodalomban mennyire figyelemre méltó és mily érdemes lenne egyszer ki-nyomozni, hogy a mai „élite“-elméletek mikép sarjadnak ki körülbelül száz éve, külön-külön gondolatmilieukból. A magunk részéről úgy látjuk, hogy Aug. Comtenál sok érdekes található, nemcsak a Coursban, hanem a — meg nem érdemelten — elhanyagolt „Système de politique positive“-ban. S az is bizonyára feltűnő lehet, hogy a *korporatív eszme* sajátos alakban jelentkezik — Hegelnél, kinek jogfilozófiája ily tág történelmi összehasonlításokra még nem, használtatott fel.

Mindenesetre úgy áll a dolog, hogy szellemtörténeti szempontból a faszizmust nem lehet úgy tekintenünk, mint a *maga* korára reaktív alakulatot. Ellenkezőleg, ha ez a mozgalom reakciót is tartalmaz liberalizmusokkal és szocializmusokkal szemben (hiszen mindkettő területenként más és másféle alakot ölt, s joggal lehet többes számot is használnunk), úgy a történeti nyomozás könnyen rájöhet arra, hogy ma a szociológiában nem egy ponton jelentkezik egy új és formás, élő és ható irány, melyet „szociológiai neoromanticizmus“-nak nevezhetünk el, «gy új életet nyert elmélet, de ugyancsak ilyesféle jelentkezik a politikában is, úgy hogy a faszizmus „neoromantikus gyökerei“ című témakör hálás talajnak mutatkozik, s talán a lényeghez is közelebb visz, mint az, ha a szóban forgó mozgalmat tisztán mai korhatásokból rakjuk össze. Binzer sajnos nem megy ily távoli régiókba. Érdekes könyvecskéje még így is hasznos olvasmány.

D. I.

S. Freud: *Das Unbekagen in der Kultur*. Wien. Internat. Psychoanal. Verl. 1930. 130. l.

Az *Unbehagen in der Kultur* tulajdonképen a kultúrában való kényelmetlenséget jelent. Ez a kényelmetlenség, ma a legáltalánosabb kortünet, Freud új könyvének tárgya. Mint többi munkája, ez is lát-szólag kisigényű kérdésből indul ki és ezt könnyedén, csaknem novellisztikusan tárgyalja. Csak a végén veszi észre az ember, hogy titokzatos mélységeket járt meg, a lélek redőiben meghúzódó rejtelmekről szerzett tudomást. Ami még e műben gyönyörködteti az olvasót, az a bécsi professzor higgadt nyugalma és tökéletes komolysága, amely egy munkájában sem jelentkezett ennyire. Aggkorára meggyő-zőbb és világosabb lett.

A könyv azt az elégedetlenséget veszi vizsgálat alá, amelyet úgyszólván minden nyitott eszű és nyitott lelkű ember érez minden nap minden órájában. Az elégedetlenség tárgya a kultúra, azaz mindazon alkotások összessége, amit az ember és az emberiség mindezideig fel-épített. Az érzést jól ismerjük. Vegyük csak elő akármelyik modern író-t és valószínűleg mindjárt az első lapon kiderül, hogy bírálja ezt az emberi kultúrát, kifogásolja és akár részletet, vagy akár az egészet.

Elhibázottnak tartja az egyik a társadalmi berendezést, a másik a gazdasági viszonyokat, a harmadik bizonyos divatos áramlatokat, a negyedik politikai megoldásokat és a közepes színvonalon felül alig van író, aki a modern kultúrát így, ahogy van, elfogadja. Elégedetlen. Kényelmetlenül érzi magát. A kiindulópont a freudi, jobban mondva, nietzschei alapszemlélet: az élet célja a gyönyör. Lehet, hogy van ezen kívül is cél, de erről nem tudunk és így nem számolhatunk vele. A gyönyör az ember életében nem könnyen elérhető valami és az embert lélek, ha nem éri el kitűzött gyönyörérzését: szenved. A szenvedés igen sokféle lehet, de minden esetben a két alapösztön elnyomását kísérő elégedetlenség. Az éhség és szerelem mozgatják a világot és ha a jóllakásért, vagy gyönyörért folytatott harcban az embert kudarccal éri, élete céljának elvesztésétől fél, kétségbeesik, mert nem szerezte meg kielégülését. Fellép a szenvedés.

A kultúrában, az emberi közösségben az emberi ösztönök kielégítése elé számtalan akadály tornyosul és így a fejlett szociális közösségben élő ember többet szenved, mint az ősember. Mi ez a kultúra? Három valami: a rend, a tisztaság és a szépség. A rend, tisztaság és szépség volna tehát az ember szenvedéseinek főforrása? Úgy látszik, hogy igen. Amihez még, természetesen, hozzájárul a természet erőinek minél nagyobb mértékben való megfékezése, a tér és idő korlátainak ledöntése, a föld kihasználása és a természet kincseinek az ember, céljára való felhasználása. Mennél nagyobb a kultúra, előrehaladottabb a technika s tökéletesebb a szépség, a rend és a tisztaság, annál megkötöttebb az emberi egyén, az individuum, annál jobban belekapcsolódik a közösségbe, annál többről kell lemondania és annál erősebben kell fékeznie természetes ösztöneit.

A kultúra az ösztönök elnyomásán épült fel. Az az ellenkezés, az a kényelmetlenség, amit az ember a kultúrával szemben érez, nem egyéb, mint a természetes, ősi ösztönök tiltakozása elnyomásuk ellen.

Ezzel azonban a kérdésnek még csak a fele van megoldva. Mert kérdés, hogyan nőhetett ilyen nagyra a kultúra akkor, amikor éppen a legerősebb és legelemibb életenergia, az ösztön folytonosan ellene szegült? Erre a kérdésre az emberiség fejlődéstörténete adja meg a választ. — Az ösztönökkel párhuzamosan és az ösztönökkel szemben minden időben más erők is kormányozták az embert. Az éhség és a szerelem mellett mindenkor ott állott: a szeretet és a szükségszerűség (Érosz és Ananké). És, amíg a természetes ösztönök kíméletlenül, csak az egyén pillanatnyi gyönyörvágát tekintették célnak, addig a szükségszerűség az állati módon élő ősembert lassan-lassan családba, törzsbe tömörítette, megtanította a tűz használatára, a gazdaságos életmódra, megalkotta a jogot és törvényt, megalapozta a szépség, a rend

és a tisztaság körvonalait, megvetette a kultúra alapját. Az ösztönök vadállati életét a szeretet és szükség szabályozta.

A szerelem-ösztön parancsa tisztán és csakis egyéni, állati. Az Érosz parancsa: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Az ösztön semmit sem keres, csak kielégülést. Az Érosz az egész emberi nemet egyetlenegy nagy családba akarja egyesíteni.

Mindez alig több, mind Freud régebbi gondolatainak egy új problémára való alkalmazása. A végső megoldásban ad olyat, amit eddig még Freudtól nem hallottunk. Ez a megoldás nem elég világos (maga az író is elismeri és többször alá is húzza), de ha nem is világos, van magyarázó ereje és széles perspektívát nyújt azok számára, akik hasonló megoldásokra törekszenek.

Az életösztönnel párhuzamosan feltételez egy úgynevezett: *halál-ösztönt*, amelynek a fogalmát egy régebbi könyvében már kifejtette. A halálösztön, vagy destrukciós-ösztön negatívuma az életösztönnek. Tevékenysége abban nyilvánul, hogy az élet működésével állandó ellenkezést fejt ki, az élet munkáját lehetőleg lerontja, építményeit igyekszik lerombolni, összefüggéseit megbontani. Legfőbb megnyilatkozását a szerző *támadóösztönnek* (Aggressionstrieb) nevezi el. Ez az ösztön száll szembe az Érosz munkájával: a családdal, törzzsel, társadalommal, állammal, renddel, törvénnyel, joggal, szépséggel, ez az ösztön száll szembe: a kultúrával.

A konzekvencia egészen világos: a kultúra, amely az életösztönnel párhuzamos szeretetből és szükségszerűségből nőtt ki, állandó küzdelmet fejt ki egyrészt a természetes ösztönök: az éhség és szerelem ellen, másrészt a halálösztön, a destrukciós, a támadóösztön ellen.

A kultúrában való kényelmetlenség ezeknek az ösztönöknek kényelmetlensége. Ezek az ösztönök nem tudnak szabadon érvényesülni, nem élhetik egyrészt a maguk szabályozatlan állati életét, másrészt pedig: nem rombolhatnak, nem pusztíthatnak és nem semmisíthetik meg azt, amit az Érosz és az Ananké felépített.

Ezt a gondolatmenetet Freud minduntalan és állandóan a sexus kérdéseire és a nemek lélektanára vezeti vissza. Analízise vagy a férfi és nő lélektanából indul ki, vagy a konzekvenciát végeredményben ide vonatkoztatja. Egész gondolkodásának ez adja meg a gyökerességét és könyve csak a sexus lélektani vonatkozásaival együtt válik igazán érthetővé és gondolatébresztővé.

Munkája végén Freud igen érdekes gondolatot vet fel. Ha — mondja — a kultúra fejlődése annyira hasonlít az egyes ember fejlődéséhez és ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik, nem kínálkozik-e annak a kérdésnek kutatása, hogy esetleg egyes kultúrkörök is, vagy egész kultúrák, úgy, mint az egyes emberek, neurotikusak? Mindenestre meg kellene vizsgálni analitikai módszerekkel és kísérletet tenni

bizonyos diagnózis megállapítására. Hiszen a pszichoanalízis a beteg, neurotikus emberek tanulmányozása útján jutott igen értékes anyaghoz, amelyből az egészséges ember lelkére kapott magyarázatokat. Hátha így van a kultúrákkal is? Ha megvizsgálnék a kultúrák lelkét, s analizálnék a neurózist, olyan rejtélyekbe nyernénk bepillantást, amelyekről eddig sejtelmünk sem volt, *H. B.*

Joseph Douillet: *Moskau ohne Maske.* Übertragen von Dr. Rose Hilferding. Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1930, 224. oldal.

Douillet munkája ama könyvek közé tartozik, amelyek — a jelek után ítélve — az oroszországi állapotoknak leghívebb rajzát adják. A szerző belga ember, ki 35 évet töltött Oroszországban s csak 1926-ban hagyta el azt. A forradalmi idő alatt belga konzul, majd a Nansen misszió megbízottja volt, úgy hogy az orosz viszonyokat jól ismerheti.

Az Oroszországról szálló ellentmondó hírek oka Douillet szerint elsősorban az, hogy a külföldieket, kik a viszonyokat tanulmányozzák, a szovjet a szó szoros értelmében orruknál fogva vezeti. Kísérőik és tolmácsaik mind a cseka emberei, kik csak azt mutatják meg nekik, amit a szovjet megtekintetni kíván. Az az orosz, aki esetleg beszél az illető külföldi nyelven és vele akár csak véletlenségből is érintkezésbe jut, el lehet készülve arra, hogy a cseka vagy másképpen G. P. U. börtönébe vándorol. Leírja a szerző, hogy az angliai munkáspárti delegációt hogyan vezették félre a szovjet „mintaintézményei“.

Az ipari termelés fejlődéséről világágá kürtölt hangzatos statisztikák a legközönségesebb csaláson alapulnak és semmiféle tudományos értékük nincsen. A tény az, hogy az ipari termelés általában csak egy töredékét teszi ki a háború előttinek s minőségi nívója is erősen hanyatlott. Ezzel szemben lényegesen drágább a produkció s a munkateljesítmény is erősen csökkent. A munkabéreknek 40%-át teszik ki az igazgatási költségek! A munkanélküli munkások száma ma nagyobb, mint a dolgozóké és a munkában levő munkások életszínvonala is messze alatta marad a cári uralom alatti élet színvonalának, A munkások rongyos ruhában járnak, szinte hihetetlenül zsúfoltan laknak s a szó szoros értelmében éheznek. Sztrájkjog nincsen s aki a munkaviszonyok javítása érdekében fel mer szólalni, az csakhamar megismerkedik a G. P. U. büntető módszeraival, A parasztok által fizetendő adó 1923 óta több mint duplájára emelkedett, A szovjet ipari üzemei mind deficitel dolgoznak. Ezt és az állami költségvetés egyéb terheit a parasztnak kell viselnie. A mezőgazdasági termények árában kifejezve minden ipari cikk ára 3—20-szorosa a békebelinek. Oroszország mezőgazdasági termelése ezért nem tud talpra állani.

Az Oroszországban uralkodó kulturális és erkölcsi állapotokról

a szerző rettenetes dolgokat beszél. Az elemi oktatás messze elmarad a cári idők népoktatása mögött. Kevesebben járnak iskolába és kevesebbet tanulnak. Az elemi iskolai oktatás azelőtt ingyenes volt, most a szovjetkultúra nagyobb dicsőségére ezért is fizetni kell, úgyhogy számos munkás iskolába sem küldheti gyermekét. Tanszerekben óriási a hiány. A középiskolai kiképzés is annyira hiányos, hogy az egyetemi hallgatók közül ma alig akad valaki, aki hibátlanul tudna oroszul írni. Erről a szerző személyes tapasztalatok alapján győződött meg. Pontos és részletes adatokat találunk ezenkívül a kóborló, fedél nélküli gyermekekről s azok erkölcsi zülléséről. Megismertet végül az Oroszországban ma kizárólagos hatalmat képviselő és gyakorló G. P. U.-val, annak kínzókamráival és gyalázatos kémrendszerével. A könyv telve van statisztikai adatokkal s annyi személyes élményt tartalmaz, hogy mindenkinek ajánlhatjuk, aki az orosz probléma iránt komolyabban érdeklődik.

nagykálnai Levatic László

Egyed István: *A kisebbségi kérdés. A kisebbség fogalma. Kisebbségi jogrendszerek. Kisebbségi eljárás.* („Aktuális problémák”, kiadja a Magyar Külügyi Társaság, szerkeszti Radisics Elemér; Ili. füzet. Budapest, 1930, 57 o.)

A szerző nem első ízben nyúl a kisebbségi jogvédelem számunkra oly jelentős problémájának megvilágításához. Húsz dolgozatot sorol fel mostani művének függelékében, melyekben főképp a kisebbségvédelem közigazgatási jogi vonatkozásaival foglalkozott, E komplex problémának szövevényes ágait könnyen és világosan tárja fel a magyar közönség előtt, mely ilyen összefoglaló munkát sajnos még nem kapott e nagy kérdésünkről,

„A kisebbség fogalma. A kisebbség személyi köre, A kisebbségi tudomány. Kisebbségi jogrendszerek, A kisebbségi jogok érvényesítése“ az egyes fejezetek címei, melyekben a szerző összesűríti mindazt, amit az elmúlt decennium alatt a szakférfiak, politikusok, vagy publicisták a kérdés jellemzőiül megállapítottak, A kisebbség fogalmi meghatározásából indul ki, „Kisebbségnek az állam lakosságának azt a csoportját kell minősítenünk, amely meghatározott vonatkozásban a lakosságnak az állam jellegét megadó részén, — tehát *rendszerint* a többségen kívül áll.“ A nemzetiségi állam, az állam-nyelv, a kisebbségek keletkezése, aktivitása és elismerése kérdései után azt mondja ki, hogy azt, hogy kik tartoznak valamely kisebbséghez, csak az egyesek szabad és független bevallása alapján lehet megállapítani. De szükségesnek tartja, hogy amint a hitfelekezet megváltoztatása esetére a jogszabályok bizonyos formaságokat írnak elő, a nemzeti csoportok között való áttérést is olyan biztosítékokhoz kellene kötni, amelyek az elhatározás komolyságát és megmásíthatatlanságát mutatják.

A kisebbségi vizsgálódások feladatául azt tűzi ki, hogy *ki kell dolgozni a gyakorlati kisebbségi politikának elméleti alapjait*. Említi, hogy külföldön a kisebbségi tudományok művelése érdekében már egész sor kisebbségi intézet létezik; sajnos azonban — tehetjük még hozzá — hasonló magyar intézmény még mindig nincsen. Az utolsó két fejezetben a kisebbségi szerződések által biztosított anyagi jogot és a Nemzetek Szövetsége vonatkozó kisebbségvédelmi eljárást ismerteti, rámutatva a mai jogvédelem hiányaira és reformjának szükségességére.

Egyed professzor értékes tanulmánya a közvélemény tájékoztatására kiválóan alkalmas. vitéz Nagy Iván

A gyermekszereket iskolája. Szerkesztette dr. N ó g r á d y L á s z l ó és B. C z e k e Vilma. Kiadja Jász-Nagykún-Szolnok vm. közönsége. Budapest 1930, XVI+364 l.

A kultuszminisztérium megbízásából és *Névelős Gyula* miniszteri tanácsos által szerkesztett értékes könyvsorozatnak, a Magyar Népművelés Könyveinek ez a legújabb kötete nálunk igen elhanyagolt munkaterületen mozog: a családi nevelés tudatosítását és elmélyítését szolgálja. Erre ma annál nagyobb szükség van, mert a társadalom bomlása a családi életet is érinti s ez a gyermeknevelésre rendkívül káros hatással van. Ahogy a szerkesztők — s itt a minisztériumnak a munkát irányító képviselőjét is jólélekkel közéjük számíthatjuk, — úttörő munkájukat felfogták, a cél érdekében szerencsésnek és sikerültnek mondhatjuk. *Nógrády László* érdekesen, mégis tömören ismerteti a gyermeki lélek első bontakozását s későbbi fejlődését, majd a legfőbb nevelőelvek gyakorlati szempontú rövid összefoglalását adja. Szól a gyermekjátékról és a gyermek foglalkoztatásáról. Pár lapnyi terjedelme ellenére igen figyelemreméltó s minket közelről érdeklő kis szociográfiai képet rajzolt *Karácsony Sándor* a gyermek szociális helyzetéről. A kötet többi része a gyermeknevelés és gondozás egy-egy különös ágát (mese, játék, ének, kirándulás, olvasás, egészségügy, gyermekvédelem) tárgyalja sok szeretettel és igyekezettel. Jó gondolat volt mesék és versek közlése mintegy útmutatásul, A kötet végén a gyermekvédelmi intézményekről nyер az olvasó tájékoztatást. P. P.

Dr. I h r i g K á r o l y: *Budapest szövetkezetei.* 1929. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 57. kötet 4. szám. 213 lap.

A székesfőváros statisztikai hivatala sokoldalú munkássága során újabban a fővárosi szövetkezeti mozgalom megfigyelésére is kiterjeszkedik. 1926 dec. 31-én hajtották végre ebben az irányban az első felvételt, illetve a kérdőív, amelyet a szövetkezetekhez eljuttattak, az

erre az időpontra vonatkozó adatokat kérte. A felvétel nem volt teljes sikerű, mert amint Ihrig Károly joggal panaszolja, a szervezetek körében nem volt kellő érdeklődés az adatgyűjtés iránt. Azonban így is nagyon becses anyagot sikerült feltárni, Ihrig Károly a székesfőváros szervezeteteinek e monográfiáját a statisztikai felvétel ismertetése után következő történelmi résszel alapozza meg, majd a Budapesten székelő központi és országos jellegű szervezetekkel foglalkozik s végül a kötet második, nagyobb felében részletesen ismerteti a főváros szervezeteteit, amelyeket jellegük szerint fogyasztási, hitel, iparos, beszerző és értékesítő, lakás, munkás tagokból álló termelő, kereskedői és segélyző szervezetek csoportjába oszt be. — A monográfia gyakorlati gazdaságpolitikai érzékkel tárgyalja a szervezeti mozgalom fontos kérdését. A szerzőnek igazat kell adnunk abban, hogy az a kritikai ismertetés, amelyet itt a fővárosi szervezetekre vonatkozóan megkaptunk, igen fontos a szervezeti mozgalom jövőjéről irányítására nézve. A szervezeti szervezés jelentősége világszerte szakadatlanul nő; nálunk is terjeszkednie kell annak, azonban ez csak akkor vezethet sikerre, ha egyúttal bizonyos átszerveződést, emellett részben új célkitűzést és új tömegeknek bekapcsolását is jelenti. Ihrig Károly becses adatokat szolgáltat ehhez az új orientációhoz s nagyon kíváncsian lenné, hogy a műben levont tanulságok gyakorlati alkalmazása mielőbb végbemenjen. — Szükségesnek látnók, ha a Főváros Statisztikai Hivatala a szervezeti adatgyűjtést rendszeresen folytatná és ha az adatok közlése évente, gyors tempóban történék. M. M.

Petri Pál: *Tájékoztató elemi iskoláink fejlesztéséről 1925—1930.* Budapest 1930. 64 lap.

Benisch Arthur: *Elemi népoktatásunk fejlődése 1919 óta.* Különnyomat a Néptanítók Lapjából. 1930. 38 lap.

Petri államtitkár rövid történetét adja a nagy elemiiskolai építkezés 1925—1930 között lefolyt első szakaszának s utána közli az Országos Népiskolai Építési Alap támogatásával 1930 októberéig felépült 5000 iskolai terem és tanítói lakás jegyzékét. *Benisch* tanulmánya szélesebb alapon számol be a magyar népoktatásügynek forradalmak utáni fejlődéséről, vázolja, hogyan apasztatott le az iskolába nem járó mindennapi tankötelesek 17%-os arányszáma 3—4%-ra. Ismerteti a felekezeti tagoltság miatt sok helyütt kedvezőtlen iskolaszervezeti állapotokat, a tanítókra, a tanulókra és tantermekre vonatkozó adatokat. Hogy mennyi még a tennivaló, mutatja Benisch két adata: az 1929/30 tanévben 571 tanteremben volt 80-nál több tanuló, 140-ben 100-on felüli volt a tanulólétszám. Még 211 új tanyai iskola vár felépítésre.

D r. Pongrácz Kálmán: *Fiatal Magyarország.* Debrecen, 1930. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat Rt. 53 l. — P a d ányi G u l y á s Jenő; *Seregszemle*, Budapest, 1930. Glóbus, 16 l.

A ma sokat emlegetett „fiatal generáció“ képét igyekeznek a közönség elé vetíteni mindkét szerző, természetesen maguk is e nemzedék tagjai. *Pongrácz* azzal kezdi, hogy a megértést akarja szolgálni, hogy az idősebbek ne értetlenül tekintsenek a fiatal erőkre, hiszen a nemzedékek gondolkodásának különbségében van elrejtve a történelem, a fejlődés dinamikája. Megértés címén láthatólag a belenyugvást kívánja az idősebbektől szerepük és életük mulandóságába. Filozófus kedélyre szabott erkölcsi parancs ez; alig van joga hangoztatni annak a fiatal-ságnak, amely a szerző szerint is hasonló egyoldalúsággal csak a maga szemszögéből nézi a világot.

Vannak inkább teremtő (alkotó) és vannak inkább átértékelő korok — vezeti be érdekes fejtegetéseit a szerző. A nagy gondolatok jelszavas lendülettel jelennek meg, de a gyakorlati nehézségek a következő generációt már megalkuvásra, realizálásra kényszerítik. A liberalizmus és szocializmus gondolatai megbuktak és az új generáció keresi egyeztetésüket, a szertelen méretű, széles gesztusokban nyilatkozó eszmék helyett az életelemek, a gazdasági erők reális egymásba-illesztését. A fiatalság úgy látja — a szerző szerint túlzottan is, — hogy a liberális korszak kitenyészette a materializmust és a kalmár szellemet. A városi réteg vagyonos, sajtót és szellemi áramlatokat diktáló rétege fajilag idegen lévén, csupán adott társadalmi jelenségeként nézte a világot, történelmi szemlélete hiányzott és idővel ez az ideológia itatván át a magyar középosztályt is, közte és a falu magyar népe közt a nemzeti közösség érzése elsorvadt. A faji szolidaritás megszakadása és a materializmus tette lehetővé, hogy a középosztály az alsóbb néprétegek szociális bajai, igényei iránt érzékét teljesen elvesztette, utat nyitva a szocializmusnak. — Az utóbbi hasonlóképen idegen vezérek érzéketlen doktrinárságát szabadította rá a forradalmi lázban vergődő országra és ezzel a pusztulást katasztrófává fokozta,

A fiatalság már érzelmileg sem kapcsolódik a múlt-hoz s így radikálisan vonja le a történelmi tanulságokat: meg akarja tartani a liberalizmusból — immár nem egyéni, hanem nemzeti érdekből — a magántulajdon intézményét, de most már szociális korlátok között. Osztályérdeket nem akar ismerni — sem a korábbi uralkodó réteg, sem a munkásosztály egyoldalú érdekvédelmére nem hajlandó, — de nem akar nivellálni, csupán a születés véletlen helyzeti előnyeit kívánja megszorítani. A nemzetiségi kérdésben a liberalizmus hangos, de nem őszinte politikája helyett a megértést hirdeti; az állam alkotó elemeinek körében a terület helyébe a népet iktatván be elsőül, kész megadni az egységes politikai magyar nemzet fikciója helyett a nemzeti-

ségi autonómiákat, megelégedve az *államhűség*, fogalmával. Ennek fejében saját erőink — ellentétben a múlttal — felszabadulnának a magyar faj gazdasági és kulturális megerősítésének munkájára. Ezt a szerző úgy fejezi ki, hogy a régi nemzetiségi politika negatív formája helyett pozitív módszerhez kíván folyamodni, a *magyar nép expanzívitásának növeléséhez*. Megelégette a szerző generációja a keresztény kurzus élehetetlen politikai harcmodorát is, amely evangéliumi citátumokkal akarja letompítani „az újra nyeregbe ültetett liberális politika életét. Még kevésbé akarja tovább hallgatni olyanok kenetes intelmeit a türelemről, az igénytelenségről, akik semmi áldozatot nem hoznak. Mindamellet ez a fiatal nemzedék elkeseredésében sem oly radikális, különösen nem vezéreiben, mint ahogyan sokszor vádolják. Végre igazi demokráciát akarnak, mert *diktátor nélkül* is hisznek a jobb erők kibontakoztatásában. Egy mondatban: „Az új nemzedéket a nemzeti alapon nyugvó kollektív szellem és a reális gyakorlati gondolkodásmód jellemzi legjobban“. A gondolkodás realitásából folyik az is, hogy a magyar nép nyugat kultúrájával telítve érdeklődésének súlypontját mégis helyezze keletre és ott akarjon első lenni.

Az új nemzedék programja még kiforratlan, de ez magát az életet jelenti. Helyes életösztönére mutat találkozása az utódállamok magyarságával, amely súlyos helyzetében ugyanezek szerint az elvek szerint értékelte át a múlt elhibázott politikáját. A neonacionalizmusban nem bízik a szerző, mert az öregek nemzedéke nem képes eddigi életmódszerét és elveit megtagadni. Felfogásbeli különbség mindig volt az egymásra következő generációk között, így hirdette ezt a háború előtt *Réz Mihály* is: „apáink jelszavaiban már nincs hitünk“. *Prohászka* szerint „elváltoztatáson dolgozni annyi, mint az Isten gondolatait megvalósítani“.

Padányi Gulyás Jenő szintén a fiatalabb nemzedék politikai mentalitását vázolja és annak fókuszait ugyanabban a két pontban foglalja össze: a mélységes *szociális* érzésben és abban az erős elhatározásban, hogy a környező népekkel az *önrendelkezés* joga alapján békés viszonyban kell együtt élni. Az ő röpirata elsősorban mégis mozgalmi életében, szervezeti tömörüléseiben vonultatja fel előttünk a fiatalnak csúfolt nemzedék csoportjait. Reámutat, hogy a MEFHOSZ régebbi vezetői szinte mindegyikben ott találhatók. Nem sorolja fel a szintén nemzeti, de erősen radikális, vagy legalább is módszereikben fascista jellegű csoportokat, úgylátszik, nem sok jelentőséget tulajdonít nekik. Tapintatos figyelemmel jellemzi a szervezkedésnek egymásba mosódó színeit. Keserűen állapítja meg, hogy a hatalom birtokosai ma már nem akarnak emlékezni e nemzedék szolgálataira. Pedig e nemzedéket öregek is a maguk „szukkrészenciájának“ emlegetik. Miért ne lehetne az erőket olyan harmonikusan összezární, amint azt *Szekfű Gyula* a

Magyar Szemle munkatársainak gárdájában megteremtette? Ez a fiatalság méltányolja a hatalmon levő államférfiak közül is azt akiben értéket és nemzeti erőt lát. A fiatalság új, nagy programját más jobban meg nem valósíthatja, mint maga ez a nemzedék. Sürgeti a sok felé megszervezett, de politikai lényegében mégis gomolygó új nemzedéknek fogható keretbe állítását. (Időközben a piros-fehér-zöld blokk, a wesselényisták és Bartha Miklós-Társaság jobbszárnyának a Magyar Nemzetpolitikai Társaságban való integrálódásával meg is történt az első lépés.)

Pongrácz szükségszerű ellentétet vitat a fiatalabbak és idősebbek felfogása közt. Nem hihetünk a politikai felfogásnak ilyen geológiai merevségű rétegződésében, sőt, ha már determináló tényezőkről van szó, a lelki alkat, a temperamentum foka, az ítélőképesség *egyéni-ént váltakozó* mértéke az évek számánál sokkal erősebb csoportosító tényezőt jelenthet. Aminthogy a szóbanlevő nemzedék tagjai közt is a gondolkodásmódnak szinte világnézeti szélességbe kivetődő különbségeit látjuk, nagy a különbség a fiatalság osztálytagozódása szerint is, A szerzők, bár egy szóval sem emelik ki ezt, *voltaképpen csupán a lateinerek köréről írnak*. Természetesen, mert a munkanélküliség a proletariátust nagyjában korra való tekintet nélkül egyetemleg éri, míg a lateinereknél az elhelyezkedés, a pályakezdés nehézségeiben lényegileg a fiatalság problémája.

Kétségtelen, hogy a fiatalságot *mint réteget* átfogó determináló erők is vannak. A történelmi helyzetek a még alakulóban levő lélekben mélyebb nyomokat hagynak. így a most emlegetett nemzedék a háború, a forradalmak, a gazdasági válságok során a szociális és nemzeti problémáknak forrásában, sőt folytonos robbanásai között nőtt fel, szinte beidegzett érzékkel ezek jelentősége iránt. De ha a legutolsó idők tapasztalatai mindig *intenzívebben* élnek is a fiatal generációban, viszont kevesebb és szűkebb körű a tapasztalata, különösen az eszközök és emberek megítélésében, A koreszméket szenvedélyesebben hirdeti, de ítélkezésében felszínes, optimista, sőt könnyelmű. Tipikus a demokrácia nagyszerűségében és a nemzeti harmóniában való *biztos* hit, avagy a kollektívizmus hirdetése mellett teljes elhanyagolása az egyéni szabadság védelmének. Legjellemzőbb a fiatalság széles körénél a módszerekben, a taktikában való ügyetlenség, viszont annál bátrabb hadonászás, általában a felfogások érvényesítésének *mechanikus* elképzelése, sőt a megoldások erőszakkal való keresése. Ezt a minden egyéb eszközt megvető szemléletet elsősorban az — akkor még egyetemi — fiatalság hangos elemei diktálták rá a húszas évek nemzeti mozgalmaira is, nem csekély felelősséget vállalván ennek az irányzatnak belső összeroppanásáért, A fizikai gondolkodást különösen felfokozta a háború, a forradalmak, a diktatórikus

államberendezések példája, az erőnek és sikernek materialista kultusza, amely a sokat emlegetett *soffőr-típust* elsősorban a fiatalokból faragta ki, fokozott nyerseséggel, önzéssel és korlátoltsággal. Talán az elhelyezkedés akadályai is teszik a fiatalokat a korrupciónak érzékenyebb ellenségeivé. A mai fiatalság speciális gazdasági helyzete — vagy mondjuk inkább, helyzetlensége — oka elsősorban annak, hogy *ma valóban társadalmi osztállyá tömörülnek és politikai mozgalomra törnek*, akik régente az élet természetesebb rendje szerint egyénenként startoltak és a társadalom ideologikusan alakult csoportjaihoz csatlakoztak. De a közös érdek még nem jelenti a gondolkodásnak az idősebbekkel szemben való homogenitását; sem gondolkodásuk, sem erkölcsük nem azonos, mert hála Istennek sokan közülök mégsem azok a bizonyos „soffőrök“, akik hajlandók keresztülgázolni mindenkin, még apáikon is.

Nagy probléma ez, s e súlyos kérdés oldozásához mindkét író nagy tárgyilagossággal törekedett hozzájárulni. Padányi Gulyás, aki a korábban fejtegetett determinista beállítást is feloldja és a fiatalságot inkább lelkület szerint definiálja, — különös tapintattal nyúlt maguknak a mozgalmaknak kényes felvázolásához, de ugyanakkor a leghatalmasabb ellenőrökkel szemben az őszinteséget bátor szókimondásig tudja fokozni. Szerzőink bátrak, de higgadtak, lelkesek, de tárgyilagokok.

Acsay Tihamér

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

EUROPAEISCHE REVUE. 1930. 3. sz.

Heinz Landmann: *Der Sohn des Bürgers und der Kommunismus*. (A polgári osztály új nemzedéke a kommunizmusról.)

Heinz Landmann nem minden alanyi vonatkozástól mentesen írja meg az új német generáció felfogását a kommunizmusról. Ez a nemzedék éretlenül és elvi meggyőződések nélkül 18—22 éves korban került a háború forgatagába, mely egy csapásra világossá tett előtte mident. Egy nagy mindenek fölött álló idea, a háború lenyűgöző hatalma alatt nem kutattak további miértek után. Egy másik élménye ennek a generációnak, hogy személyileg teljesen elkallódva a tömegben mégis egyéni életet éltek s a szigorú alárendeltség dacára erős volt a szabadság-érzésük. A háborúban megtanulták, hogy mindent alá lehet rendelni egy magasabb szervezetnek — az államnak — mely egy magasabb cél: a háború érdekében teljhatalmat gyakorol az emberek felett, gyökeresen elszakítva őket addigi polgári életüktől.

Ezek a háborús tapasztalatok érthetővé tették ez előtt a generáció

előtt a szovjet-viszonyokat. Az állam itt is egy magasabb eszme: a kommunizmus — jegyében gyakorol abszolút hatalmat alattvalói felett. A szovjet is militarista s a szovjetállampolgár helyzete sokban hasonlít a háborúban lévő katona állapotához. De ez a német polgári generáció sohasem teheti magáévá a kommunizmus eszméjét, mert nem tudja magáévá tenni a kommunizmus vallási értelmezését. Abban sem hisz, hogy a kommunizmus eszméje Németországban megvalósítható volna. A német háborús generáció a háború befejezésével elvesztette egyént problémáinak magyarázatát és most kénytelen új ideálokat maga elé tűzni: Németország szociális újjászervezését.

Rudolf Pannwitz: *Die Krisis der Freiheit.* (A szabadság-eszme válságba jutott.)

A kultúra válsága kezd az ember válságává szélesedni. A mai kultúra alapja az általános értékekbe vetett hit megingott és vele megingott az emberi szabadság eszméje.

A szerző az emberi szabadság eszméjét illetően két felfogást állít szembe egymással. Az egyik a nitzsche-i, mely az emberi szabadság hatalmával az egyén útján isteni cselekedeteket akar keresztülvinni — míg a másik, a modern kollektív gondolkodásból fakadó tömegindividualizmus, mely minden embert egyforma jogokkal és kötelezettségekkel ruház fel és minden téren egyenlőséget követel.

A tömegindividualizmus — írja Pannwitz — kétségkívül újabb elnyomáshoz és tirannizmus-hoz vezet. A teljes egyenlőség elképzelhetetlen. A tömegindividualizmus nem képes új embertípust formálni. Új embertípus *csak* az általános értékek átértékelése után jöhet létre, amikor a ma külön névvel jelölt értékek egybeolvadva kristályosítják ki ennek az eljövendő típusnak formáját. A szerző Leo-Cse tételét idézi: „Ha az ember világot akar, akkor azt a legnagyobb mélységből is ki fogja emelni, hogy a maga kedvére formálja az élet titokzatos eszközeivel“.

U. OTT: 4. sz.

Karl Anton Prinz Rohan: *Führertum.* (A társadalmi vezető a háború után.)

Rohan herceg megállapítja, hogy a háború utáni Európában a vezetés problémája másképpen nyer megoldást, mint a háború előtt. Az ősi patriarchátusból eredő atyatisztelet mindinkább veszített jelentőségéből és a mai fiatal generáció inkább barátot — idősebb testvért — keres az atyában, mintsem, hogy azt teljesjogú urának ismerje el. Ez a jelenség kivetődött a családi kör határain át a közéletbe, így a politikába is. A demokratikus államformák egyre inkább idősebb tanácsadónak és vezetőnek, mint abszolutisztikus hatalom felett rendelkezőnek tekintik a vezetőt.

Bizonyos körök utópiáját azonban, mely szerint egykor nem lesznek vezetők és vezetettek, a szerző lehetetlennek minősíti. Vezetőkre mindig szükség lesz és ha a vezetőket nem a feudális vagy egyéb tradíciók alapján választják meg, úgy mindig találni fognak oly értékeket, amelyek birtokosai a vezetésre hivatottak lesznek.

A tegnap politikájában a vezető kiválasztásánál a tárgyilagosság és a személyhez kötöttség még éles ellentétben állottak egymással, ma azonban a testvériség mítoszának szemszögéből nézve lehetségesnek látszik e két szempont összeegyeztetése.

U. OTT: 5. sz.

P. de Lanux, E. A. Mowrer és M. Clauss: *Individuum und Politik*. (Az egyéniség a politikában.)

Három publicista: egy francia, egy amerikai és egy német tartottak együttes előadást erről a témáról, Frankfurt am Main-ban, Berlinben és Hamburgban,

Pierre de Lanux úgy látja, hogy a politikai értelemben vett egyén most krízisét éli, mert a kultúrtársadalmak mindenütt a politikai kollektivizmus formáit öltik fel. Felveti a kérdést, hogy e feltételek mellett lehet-e individuális demokráciáról beszélni? A kérdésre fetételes igennel felel. A XVIII. században Franciaországból megindult forradalmak átformálták a társadalmat, és az érdeklődés homlokterébe az embert mint olyant, az egyes individuumok használhatóságát tették. Jogokat az embereknek! Az államok életformáinak változásai azonban meghozták a politikai kollektivizmust és a kollektivizmus modern tanárai állandó hibát követnek el az individualizmus és egoizmus állandó felcserélésével. Az új credo a „service“ és ennek jeligéje alatt használja ki az individuum a kollektivizmust saját egyéni céljaira. Az individuum mint polgár, normális időben úgyszólván teljes politikai passzivitásban él, de veszély esetén annál intenzívebben áll a köz szolgálatába. Lanux elutasítja a dilemmát, hogy kollektivizmus, vagy anarchizmus lehet csak az emberiség életformája és kifejti, miként lehet egyidejűleg individuális élet és társadalom. A vázlat konklúziójaként megállapítja, hogy az egyén teljes szabadságot csak a társadalom keretein belül élvezhet, mégpedig annak a tudatnak birtokában, hogy bármikor kiléphet társadalma kötelékéből. (?) Végeredményben az ember külső élete kollektív törvényeknek engedelmeskedik, míg belső — szellemi — élete a szabadsággal kezdődik.

Edgar A. Mowrer — a fejlődő egyéniség első szociális megnyilvánulását a magántulajdon fogalmának kialakulásában látja és megállapítja, hogy ha a társadalom továbbhaladna a magántulajdon által határolt úton, a társadalom száz százalékig egoisztikus elveken nyugodnék. Ebben a vallások létrejötte akadályozta meg, melyek etikus kapcsolatokat teremtettek az egyes emberek között és szülői voltak a „fele-

barát“ fogalmának. Ennek alapján és ebből kiindulva a kollektívizmust jelöli meg a jövő társadalma ideáljának, de ugyanakkor behatóan foglalkozva a Szovjet-Unióval és az Amerikai Egyesült Államokkal, élesen bírálja és ítéli el azok társadalompolitikáját. Egyik állam gazdasági ideálját sem ítéli el Mowrer, de sokallja érte az árat: az egyéniség elnyomását és feladását, — amit azokért az ideálokért fizetni kell. Mowrer szerint mindaddig nem tekinthető semmiféle a kollektívizmus felé történő lépés ipari vagy gazdasági ügynél egyébnek, amíg éppen a legtehetségesebbek és legelhivatottabbak nem mondanak le önként materiális hatalmukról és amíg valamennyien nem vagyunk képesek minden magasabb intelligenciát és bölcseséget elismerni, azt magunkévá tenni és követni, mert alapjában véve az emberi kapcsolatok átférfődéséhez egyedül az egyének átférfmálásával juthatunk el,

Max Clauss fejtegetései elején Németország viszonyaival foglalkozva megállapítja, hogy ott a politikában individuálisan elhelyezkedni úgyszólván lehetetlenség, mert a németek politikailag tömegekben élnek és kritikájuk is erősen befolyásolt, ami az individuumnak a politikával szemben tanúsított bizonyos cinizmusához vezetett. így az „elit“ szabadon kormányozza az országot és működésének csak a tökéletlen választójog szab gyenge határokat. Németországot azonban a teljes kollektívizálódástól megóvjva nemzeti életének tradicionális sokfélesége, ami kizárja azt, hogy az egyén ne juthasson egyéniségének bizonyos fokú és mérvű politikai kifejtéséhez. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy hol helyezkedhetik el az egyén a politikában olyanképpen, hogy egyéni felelősséget vállalhasson? Ahol ellentétek vannak — mondja Clauss — ott embereknek is kell lenniök, akik az ellentéteket képviselik. Már most a második kérdés vetődik fel: ki lehet felelős, illetőleg ki vállalhat felelősséget? A politikai életben a tulajdonképpeni felelősséget a hivatal viseli, amelynek az egyén csak hordozója. Innen ered a törekvés a hivatal méltóságát emelni. Max Clauss néhány példát sorol fel, többek között Tisza Istvánt, Hindenburgot, Stresemant, akik valamennyien minden individuális értékük latbavetésével viselték hivatalukat, sőt ketten fel is áldozták magukat érte. Ennek során megállapítja, hogy a világot olyan embereknek kell kormányozniok, akikben meg van a bátorság szembeszállni a mások által előidézett kényszerhelyzetekkel.

U. OTT: 6. sz.

Hermann Herrigel: *Mensch und Welt.* (Az ember és a világ.)

Az ember és a világ viszonya elszakíthatatlan és oszthatatlan s mindig az egész emberre és az egész világra vonatkozik. Mégis kétféle gondolkozásmódot különböztethetünk meg, mely az embernek a világ-

hoz való viszonyát megállapítani igyekszik. Az egyik az *empirikus*, mely módszerében pozitív és a világról nyert tapasztalatait differenciálva igyekszik megállapítani, A másik az *a priori*, mely a tapasztalat mellőzésével bizonyos felállított ideálokból igyekszik a fenti viszonyt *levezetni*. Természetesen egyik gondolkodásmódot sem lehet abszolútnak felfogni és miként az ember és a világ kiegészíti egymást, úgy a két-féle gondolkodásmód is állandóan egymásra van utalva.

Az *a priori* gondolkodás annyiban indokolhatatlan egymagában véve, hogy mihelyt felteszi kérdésként az első miért-et, empirikussá válik. A tapasztalat éppenúgy, mint a forma, csak magában a tapasztaló emberben van megindokolva és mindig legitimálást, biztosítékot követel. Ugyanígy a megállapító, tapasztaló gondolkodásmód is mindig segítségül hívja az *apriorit*, hogy megállapításait, tapasztalatait igazolja.

Zathureczky Gyula

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK. 1930. I. H.

Hans Ueberschaa r: *Studentenbewegung in Japan.* (A japán diákmozgalom).

A japán társadalom gyors evolúciója elsősorban az egyetemi ifjúságot formálta át. Mozgalmuk az 1918—22 években kezdődött a demokrácia jelszával. Terjedésének arányában fokozódott radikalizmusa s 1925-től kezdve a kommunizmus eszméi kerülnek előtérbe. Ez a körülmény egyrészt a nemzeti alapon álló egyetemi ifjúság különválását, másrészt hatósági beavatkozást: a radikális diákegyesületek feloszlását, mozgalmak elfojtását eredményezi.

Erich Fechner: *Der Begriff des kapitalistischen Geistes und das Schelersche Gesetz vom Zusammenhang der historischen Wirkfaktoren.* (A kapitalista szellem fogalma és Scheler törvénye a történelmi hatótényezők összefüggéséről.)

A kapitalista szellem problémájával főképen Sombart és Max Weber foglalkozott. Első pillantásra úgy látszik, mintha ezirányú kutatásaik eredménye ellentétes volna s mintha így helyességükben kételkednünk kellene. A „szellem“ és a „kapitalista“ fogalma, az ismeretelméleti módszer és a történelmi kiindulás azonban a két kutatonál nyilván egyezik s így eredményeik is egybevetethetők.

Weber a kapitalista szellem kifejlődésének kezdetét vallási tényezőkben látja. A protestantizmus félretolja a szerzetesi ideált s helyébe a világi hivatás megbecsülését állítja oda, mint a felebaráti szeretet és Istennek tetsző cselekedet ismervét. Azt a megfigyelését, hogy a kapitalista szellem keletkezésekor a tőke nagyrészt protestáns kezekben volt, a kereskedők és vállalkozók túlnyomó része szigorúan vallásos protestáns származású, Weber statisztikai adatokkal támogatja. A val-

laserkölcsei beállítottság szülte a racionális életstílus és a nem lankadó cselekvési buzgalom puritán szellemét. Később lehullanak a vallási béklyók s ekkor nyer fokozott gazdasági jelentőséget az elvilágiasodott puritán éthosz, és kitermeli a hivatásában ideált látó, racionálisan a kereseti érdekeinek élő vállalkozót. Weber szerint tehát a kapitalista szellem fogalmához, mint konstitutív alkatrészt csak a munkáéthosz és a polgári erény tartozik.

Ezzel szemben Sombart azt tanítja, hogy úgy biológiai, társadalmi, szellemi, mint tisztán objektív természetű tényezőknek kellett találkozniuk, hogy ezek kölcsönhatásának át sem tekinthető szövevényéből a kapitalista szellem létrejöhessen. Vagyis míg Weber a racionalista szakembernek csakis erkölcsi oldalán, addig Sombart ennek pszichikai összhabitusában véli megtalálni a kapitalista szellemet. Weber mint épen ellenkezőt kizárja a kapitalista szellem fogalmából a mértéktelen hajszát a kereset után, holott Sombart a nagykereskedők, gyarmathódítók és zsidók erőszak- és páriakapitalizmusában látja a szellem felerészét.

Összeegyeztethetjük a két felfogást, ha figyelembe vesszük, hogy Weber formális problémafelállítása tudatosan szorítkozott meghatározott etikák és időben melléhelyezett gazdaságszellem között keletkezett okozati összefüggés kimutatására. Sombart pedig csak a Nyugat gazdasági fejlődésével foglalkozva ebben a keretben a számtalan kapcsolat összeségét fejt ki s így érkezik el a korszak gazdaságszellemének átfogó képéhez. Sombart leír, míg Weber más kultúrkörök összefüggéseinek egybevetésével jut a Nyugatot jellemző (Sombart-féle) szellem karakterisztikumához, az össz-szellem „szellem“-éhez. Sombart egészében kapitalista szellemnek nevezi a „lelki“-t, míg Weber csak ennek karakterisztikumát. A különbség a két fogalomalkotás között csak terminológiai, mert Weber nem tagadja az erkölcsiekén kívül más tényezők létezését; ezek azonban érdeklődési körén kívül esnek.. A kapitalista szellem keletkezése tekintetében vallott két felfogás alapjában véve szintén egyező. Hiszen Weber Sombarthoz hasonlóan elismeri, hogy objektív körülmények a fejlődés okozati tényezői. Még inkább egyezik felfogásuk a szellemi tényezők tekintetében, melyek hatása lényegileg mindkét kutató szerint pozitív és negatív hajlamkiváltás és hajlamváltoztatás és így végső sorban gazdasági téren ható energiák fokozása. Eredményeik egyszersmind a történelmi hatótényezők összefüggéséről szóló Scheler-féle elmélettel is megegyeznek.

Végül összefoglaljuk a forrásokat, melyekből Sombart és Weber közösen vezetik le a kapitalista szellemet. A fejlődés előfeltétele a biológiai, vérégi adottság; szellemi erők, különösen vallási rendszerek által képviselt etikák felébresztik és kifejlesztik, földrajzi, társadalmi, politikai és technikai körülmények lehetővé teszik és előmozdítják vagy

hiányuk esetén kezdettől fogva lehetetlenné teszik a kapitalista szellem kialakulását.

U. OTT. 2. Heft.

Walter Sulzbach: *Die „Klasse“ und der Klassenkampf.* (Az „osztály“ és az osztályharc).

Szerzőnk azon „osztály“-okra korlátozza mondanivalóját, amelyek az „osztályharc“-ot állítólag vagy tényleg harcolják vagy harcolniuk kellene. Ezek az osztályok gazdasági természetűek, egymással anyagi javakért küzdő, gazdaságilag együvé tartozó ember-csoportok. Tagjait valódi vagy vélt érdekeik közössége köti össze.

Az összes elképzelhető gazdasági érdekcsoportok bizonyos alfajokra oszlanak. 1. Vagy fel tudnak mutatni tagjaik már együttműködésük előtt gazdasági közös nevezőt, vagy nem. Ha igen, vagyis ha az egyesüléshez tartozó egyének és csoportok már azelőtt analóg gazdasági helyzetben voltak, akkor egyesülésük „gazdaságilag preformált“ s minden egyéni egyesülés oly mértékben „osztály“, amennyiben a hozzátartozók együttműködése gazdasági helyzetük által preformált. 2. Az érdekcsoport vagy a piaci árakért, vagy a társadalmi vagyonállag megosztásáért, vagy a társadalmi rend elveiért küzd s itt minden egyéni egyesülés oly mértékben osztály, amennyire a hozzátartozók együttműködésének alapelve és rendeltetése, hogy az adott gazdasági rend megváltoztatását előmozdítsa, vagy megakadályozza. 3. Vagy tudatában van az érdekcsoport érdekazonosságának vagy nincs s minden egyéni egyesülés oly mértékben „osztály“, amennyire maguknak a hozzátartozóknak osztálytudata megvan. A történelmi osztályok aszerint osztályozhatók, amint kisebb vagy nagyobb mértékben megfelelnek az osztálylét e három döntő feltételének. Minthogy a szocialista beállítottságú ipari munkások gazdasági sorsközösség és azonos érdekek hite által egybekötve, a társadalmi rend forradalmasításának elvi alapján állanak és tudatos osztályharcosok, a „proletariátus“ az osztályfogalom minden követelményének megfelel. Sőt az összes korokat és helyeket is figyelembe véve csak a „negyedik rend“ felelt meg teljesen az összes követelményeknek, amiért is benne kell látnunk a gazdasági osztály ideáltípusát.

Az osztálytudat mindig intellektuellek és agitátorok közreműködésével keletkezik. Rendek és kasztok között évszázadokon át hiányoztatik az ellentét érzése. De ha fellép, és van egy rend, amely kezdi magát „kizsákmányolt“-nak érezni, adva van az átmenet az osztályba s intellektuellek és politikusok befolyása alatt bomlásnak indul a statikus rendi tagozódás.

V. Gy.

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE. 1930. No, 1.
Gustave-Léo Gérard: *La doctrine libérale en matière sociale.* (A liberalizmus tana szociális téren.)

Az Institut des Hautes Études de Belgique értekezletet tartott a jelenlegi gazdasági és társadalmi tanokról- Gérard és Vandervelde ot-tani előadását közli folyóiratunk Gérard szerint a liberalizmus tana szociális téren csak a bémunkásokkal foglalkozhatik. Más kategóriák nem is igényelnek szociális gondoskodást és terhesnek érzik a gyám-kodást. A liberalizmus az erőkifejtés tana; a társadalom haladását te-hát csak a személyiség felemelésével, a tettvágy ösztönzésével képzel-heti el. A magasabb állások elérhetését a legméltyóbbak számára meg kell könnyíteni. Nem szabad olyasmit tenni, ami a haladás tényezőivel ellenezhetik. Először is javak elegendő mennyiségét kell termelni, csak azután jöhet az elosztás. A szabadság többé-kevésbbé figyelembe vett elvei csak Belgiumról szólva is száz év szakadatlan gazdasági ha-ladását eredményezték és megváltoztatták a munkásság helyzetét. A kényszerrendszabályok eszméje végső következményeiben csak Szov-jetoroszországot, a nélkülözés és szolgaság poklát tudja felmutatni. Félő tehát az állami beavatkozás, mely nehézkes és drága, ritkán men-tes a gyanútól, hogy részrehajlik és politikai befolyásoknak engedel-meskedik, de mindig nélkülözi a magánérdek lényeges ösztönzését. Ez pedig nem önző érzelem, mert elsőrendű szükségletből származik, a családnak, a társadalom sejtjének megvédéséből. Az állam feladata összhangba hozni ezeket az érdekeket, a visszaéléseket megakadályozni,, mindenki munkájának biztonságát előmozdítani.

Példákon mutatja be a szerző a tan alkalmazását. A *munkabér* kérdésében a kereslet és kínálat szabad érvényesülését tartja szüksé-gesnek. A kormány felajánlhatja jó szolgálatait, de nem mehet el a szervezett egyeztetésig és a kötelező döntőbíráskodásig. A *munkanél-küliség* terén lehet megoldás az időnkénti segítés, de semmi esetre sem lehet bért osztogatni a semmittevésért. A *lakásbérek* kötöttsége sem fér össze a liberalizmussal, mert a munkáslakások termelése meg-állt és sokan az alacsony bérek miatt szükségletüknél nagyobb lakást tartanak.

A liberális tan, mondja végül a szerző, csak a civilizációval együtt tűnhetik el, mivelhogy az emberi személyiség legmélyebb szükségleté-nek felel meg.

Émile Vandervelde: *La doctrine socialiste* címen így nyi-latkozik:

A polgári gondolkodás legkiválóbb képviselői is azt tanítják, hogy a szocializmus meghalt, mert mai tanításának és gyakorlatának édes kevés köze van a marxi ideológiához. Szerzőnk ezzel szemben vitatja, hogy más tanok is lényegesen változtak, (pl. a liberalizmus is egészen más elveket vall ma, mint egy-két századdal ezelőtt), hogy Marx alap-elvei fennállanak, csupán a jelen körülményekhez alkalmazkodott a

szocializmus, s hogy Marx pesszimizmusát váltotta fel a szocialista demokráciák körében az a relatív optimizmus, amely a jelen társadalom keretében is lát megvalósíthatót a nagyobb munkás jólét és hatalom tekintetében. De azért forradalmi marad s nem célja a mai uralmat megjavítani, hanem helyettesíteni a kapitalizmus berendezkedéseit ezzel homlokegyenest ellentétes alapelveken. A vagyon- és jövedelemelosztás aránytalansága nem maradhat így. Hiába minden neokapitalizmus, mely a közérdeket tartja szem előtt és szociálisan gondolkodik, ha ugyanakkor felvilágosodott és filantrópikus despotizmusa a munkások szabadságát, erkölcsi és értelmi életének önrendelkezését állandóan és elviselhetetlenül sérti. Végeredményben ma inkább, mint valaha három téren áll szemben a szocializmus és a kapitalizmus: a munkaeszközök tulajdonbavétele, a produktív erők alkalmazása, a vállalatok igazgatása és politikailag a hatalom gyakorlása tekintetében. A mai és a forradalmi szocializmus között az a nagy különbség, hogy a mostani mindennapi küzdelmet folytat a demokráciáért, a szövetségzetért, a szakszervezkedésért a politikai hatalom eléréseért, hogy a jobb jövőért munkálkodjék. Nem bízik a forradalomban, mert nem látja igazoltnak a proletariátus fokozódó nyomorát, hanem látja hatalmának, befolyásának növekedését.

Paul Descamps: *Les sociétés animales. Comment on peut les analyser.* (Az állati társadalmak. Hogyan elemezhetők.) 41—84. 1.

A szerző nem akar rendszeres állatszociológiát adni, hanem csak példákban kutatja, hogy az állati társadalmat miképpen befolyásolják a létfenntartás eszközei, mi itt a család alapja és melyek a típusai, milyen nehézségekkel küzdenek meg az élelmezésért és készleteikért, milyen a lakásuk és kollektív életük. A részletes fejtegetéseknek csak végső következtetéseit mutathatjuk be.

Minden állati fokon egyéni munka a táplálékkeresés. Kivételt képezhet a pillanatnyi együttműködésre egy-egy nehéz vadászat, a tartósra esetleg néhány ritka húsevő. Az egyéni műhelyből időleges házi műhely lesz, ha a szülők kölykeik miatt egyesülni kénytelenek. Kivételt képeznek a társas rovarok is, mert ezeknél munkamegosztás van. Készlet, lakás, szüret- és vadászterület fajok szerint egyéni, családi vagy kollektív. Kezdetleges társas forma az amorf, nem differenciált banda, mely a táplálék bősége szerint zsugorodik vagy növekszik. Munkamegosztása őrsemek felállításában nyilvánul s vándorlásnál spontán megjelenik a tapasztalt vezér. A változó hőmérsékletű állatoknál ritkán, az állandó hőmérsékletűeknél mindig megvan a család, de gyakran csak időlegesen. Kiválasztódás anyai vagy teljes családok alakítására párbaj útján megy végbe. A család tartós a társas rovaroknál. Ezek némelyikénél a kiválasztódás a rablás gyorsaságának ki-

fejlesztésére irányul. A tartós család néhány emlősnél és különösen néhány madárnál is megjelenik. Bizonyos húsevőknél, mint az orosz-lánnál, előfordul, hogy a kölykök hosszas tanítása folytán kitolódott együttlét állandó együttmaradást, tartós családot eredményez. A tartós poligám családnak pedig magyarázata az a nehézség, amellyel a hím háremét összehozta. Végül a szerző külön részben tüzetesebben foglalkozik a majomfélék társadalmával. *V. Gy.*

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1930. Mars-Avril.

R i c h a r d, G a s t o n: *La pathologie sociale d'Emile Durkheim.* (Durkheim társadalmi körtana.)

Durkheim műveiben, még a növekvő tendenciájú bűnözés is, mint a társadalmi egészség fontos szerepet játszó tényezője jelentkezik, amelyet általánossága miatt normálisnak kell tartanunk és sem eltűnését, sem csökkenését nem kell kívánnunk. S bár egyébként kevésbé hajlik a társadalmi tények céljainak kutatására, a bűn és bűnöző normalitásának bizonyítását finális okadatolással is megkísérli, — Normálisnak az általánost, kórosnak a kivételest tekintvén, a bűnt a szó teljes értelmében normálisnak tartja, amely alkalmul szolgál a büntető társadalom számára, hogy kifejezésre jussanak kollektív érzelmei és erejüket megmutassák, a társadalom pedig újra és újra egységének tudatára döbbenjen. — A nagy bűnök akadályozzák meg a társadalmi tudatot, hogy az túl szigorú és követelő legyen: villámhárítók ezek, amelyek a lesújtó energiát levezetik s így lehetővé teszik az általánostól való eltérésnek s az eredetiségnek magukban véve ártalmatlan formáit. Mert különben veszélyes volna a társadalom rigorizmusa, a legkisebb hibákkal szemben is; D. t. i. a kollektív tudatot úgy képzei, mint amelyet az üldözés szelleme hevít s az a törekvés, hogy megakadályozza a tőle való eltérést. Elégüljön ki tehát a bűnözőkön ez a társadalmi hajlam, sokkal inkább, mint az originalitásnak a jövő társadalom szempontjából nélkülözhetetlenül fontos jelenségein. Természetesen, csak a törvény büntetése által elért bűnnek van meg ez a társadalmi haszna, — Cikkíró D. munkáiban ez elméletre vonatkozólag több, fontos ellentmondást mutat ki, egyébként is kritika alá véve az egész itt vázolt teóriát. —i —y.

JANCSÓ BENEDEK IRODALMI MUNKÁSSÁGÁHOZ*

1889

1. A magyar néprajzi társaság. (Fővárosi Lapok.)

1891

2. Középiskoláink reformja, (Budapest. Önállóan.)

* Jelen bibliográfiába csak a társadalomtudománnyal vonatkozásba hozható természetű művek vettek fel, a nyelvészeti, irodalomtörténeti és peda-

1892—95

3. Szerkesztette Arad vármegye és város monográfiáját. I—IV. kötet. Ő maga az etnográfiai részt írta.

1893

4—5. A daco-romanizmus és a magyar kultúrpolitika. Ajánlva a közoktatásügyi miniszter figyelmébe. I. füzet. (Budapest önállóan. Névtelenül jelent meg.) II. füzet. (Ugyanott. Név megnevezésével.)

1894

6. Román politikai és történelmi tanulmányok. (Budapest. Önállóan.)

1895

7. Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések, (Budapest. Önállóan.)

1896

8. A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I, (Budapest. Önállóan.)

1899

9. A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. (Budapest. Önállóan.)

10. Bánffy Dezső nemzetiségi politikája, (Budapest. Önállóan. Névtelenül jelent meg.)

11. Puscariu: Date isotrice la familieie nobile romane. (Ismeretetés. Századok.)

1900

12. Az erdélyi románság legrégibb hiteles statisztikája. (Századok.)

13. Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben c. sorozatban szerkesztette a VII, Erdély-kötetet.

1901

14. A hazai görögkeleti román metropolia története. (Századok.)

15. Darvai: La Hongrie et ses premiers vassaux roumains. (Ismeretetés. Századok.)

16. Xénopol: Magyars et roumains devant l'histoire. (Ismeretetés. Századok.)

1908—10

17. Apáthy Istvánnal és Gaal Jenővel szerkesztette a Magyar Társadalomtudományi Szemlét.

gógiai természetűek figyelmen kívül hagyattak s így e könyvészet teljességre nem számít. Ugyancsak mellőztük a napi publicisztika körébe vágó cikkek felvételét, melyek főleg az Egyetértés, Hazánk és a Budapesti Hírlapban jeleltek meg.

1909

18. Románia birtokpolitikai viszonyai. (Magyar Társadalomtudományi Szemle.)

1918

19. Erdély és a nagyromán aspirációk. (Budapest. Önállóan.)

1920

20. A román irredentista mozgalmak története. (Budapest. Önállóan.)

21. Defensio nationis hungaricae, (Budapest. Önállóan.)

1921

22. A székelyek. Történeti és néprajzi tanulmány. (Budapest. Önállóan.)

23. Les sicules. Études historique et ethnographique, (Budapest, Önállóan.)

24. The Székelys. A historical and ethnographical essay. (Budapest. Önállóan.)

25. Ajtay J. és Kovács A. társaságában: The Transylvanian question. (Budapest. Önállóan.)

1922

26. Erdély megszállása 1918-ban. (Új Élet.)

1927

27. A magyar társadalom és az idegen uralom alá került kisebbségek. (Magyar Szemle.)

28. Rothermere lord és a magyar békerevíziós liga megalakulása. (Magyar Szemle.)

29. Bratianu Jonel. (Magyar Szemle.)

1928

30. A nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálata, (Társadalomtudomány.)

31. Asztalos: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. (Ismeretetés. Társadalomtudomány.)

32. Román vélekedés a külföldi magyar propagandáról. (Magyar Szemle.)

33. A magyarországi németek helyzete és az erdélyi kisebbségek. (Magyar Szemle.)

34. Az agronómokról és viselt dolgaikról,

35. A román nemzeti parasztpárt és az erdélyi kisebbségek. (Magyar Szemle.)

36. Egy erdélyi román politikus Erdély kisebbségi politikájáról. (Magyar Szemle.)

37. Van-e szakadás az itthoni és erdélyi lélek között. (Magyar Szemle.)

38. „Kulturverknüppelung.“ (Magyar Szemle.)
39. A katolikus egyház helyzete Romániában. (Magyar Szemle.)
40. A román uralom berendezkedése Erdélyben. (Magyar Szemle.)
41. A magyar egyházak helyzete a román uralom alatt. (Magyar Szemle.)
42. Román—magyar kulturális megértés és a Pen-Klub Erdélyben. (Magyar Szemle.)
43. Erdélyi magyarság és a Maniu-kormány, (Magyar Szemle.)
44. Gestern und heute. (Magyar Szemle.)
45. A romániai német politika a Maniu-kormány alatt. (Magyar Szemle.)
46. A holnap Magyarország. (Magyar Szemle.)
47. Az erdélyi magyarság gazdasági sérelmei. (Magyar Szemle.)
48. Szocialista és kommunista mozgalmak Romániában. (Magyar Szemle.)
49. A lupényi vérfürdő. (Magyar Szemle.)
50. A Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum félszázados jubileuma. (Magyar Szemle.)

1930

51. Ady a román parlamentben. (Magyar Szemle.)*

Asztalos Miklós

* A Széchenyi-könyvtár cédulakatalógusa szerint mint a Magyar Gazdaszövetség Kiadványa jelent meg: „*A romániai parasztság helyzete.*“ A művet azonban nem találván meg, a bibliográfiában csak így vehettem fel.